

შალვა ხიდაშელი

უსათაურო გოგონებანი

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1994

„მოგონებები“ ეკუთვნის ცნობილ მეცნიერს, აკადემიკოს შალვა ზიდაშელს. იგი მოიცავს პერიოდს ბავშვობის წლებიდან ომის დასასრულამდე.

„მოგონებები“ პირველად ჟურნალ „განთიადში“ გამოქვეყნდა (№1-4. 1991 წ.). ამჟამად იგი ცალკე წიგნად გამოდის (უცვლელად) და უფრო ხელმისაწვდომი იქნება. ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1994.

4700000030
b

 608 (06)—94

ISBN 5—511—00590—8

წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა

წინამდებარე „უსათაურო მოგონებანი“, პირველად გამოქვეყნდა ჟურნალ „განთიადში“ (№№ 1—4) 1991 წელს. როგორ პირობებში იწერებოდა ეს მოგონებები ამის თაობაზე დასაწყისშივეა ნათქვამი და აქ აღარ გავიმეორებ.

მოგონებები ბავშვობის წლებიდან იწყება და ომის დამთავრებით (1945 წლით) მთავრდება. მკითხველი დაინახავს, რომ ავტორის ყურადღება უფრო მეტად საზოგადოებრივი მოვლენებისადმია მიმართული, ვიდრე ადამიანთა ურთიერთობებისაკენ. ვფიქრობ, რომ ამით ის უფრო საინტერესო იქნება.

ადამიანი და საზოგადოებრივი მოვლენები, როგორც საერთოდ ცოცხალი მოვლენები, ორჯერ წყვეტენ არსებობას — ერთხელ როდესაც თავდება მათი ფიზიკური არსებობა, ხოლო მეორედ და სამუდამოდ — როდესაც მთლიანად ისპობა და გადაშენდება თაობა, რომელთა მეხსიერებაში კიდევ განაგრძობენ არსებობას ფიზიკურად უკვე აღარარსებული მოვლენები.

ჩემს „მოგონებებში“ ასახულ ადამიანებს და საზოგადოებრივ მოვლენებს (ყოველ შემთხვევაში, მის მნიშვნელოვან ნაწილს) ჯერ კიდევ არ შეუწყვეტიათ არსებობა ამ მეორე მნიშვნელობით. მაგრამ არცთუ შორეულ მომავალში ისინი აღარავის ეხსომება და მათი „გაცოცხლება“ მხოლოდ წერილობითი წყაროებით იქნება შესაძლებელი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ „მოგონებები“ მძიმე პოლიტიკურ პირობებში იწერებოდა, ავტორი დარწმუნებული იყო, რომ მათი გამოქვეყნება იმ პერიოდში შეუძლებელი იქნებოდა. ამან განსაზღვრა ავტორის შინაგანი თავისუფლება და ფსიქოლოგიური შეუზღუდელობა — ეწერა ისე და შეეფასებინა მოვლენები ისე, როგორც ავტორს ეჩვენებოდა.

დღეს მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. სულ მოკლე ხნის მანძილზე არსებული სახელმწიფოებრივი სისტემა იმდენად დასუსტდა და შემდეგ დაუძლურდა, რომ ქართველი ხალხის საუკუნეობრივი და განსაკუთრებით უკანასკნელი ორი საუკუნის მანძილზე გავლევებული და გაძლიერებული მისწრაფებების განხორციელება რეალობის გზაზეა დამდგარი.

ჩვენი ერის უახლოეს წარსულის გახსენება რამდენადმე მაინც შეუწყობს ხელს აწმყოს განმტკიცებას და მომავლის შენებას.

ომის დამთავრებიდან, სადაც ეს მოგონებები წყდება, თითქმის ნახევარმა საუკუნემ განვლო და ამ დროის ამბები და მოვლენები, „ჩემი სამყაროს“ ეს ნაწილი, სამწუხაროდ, დაუწერელი დარჩა და, ალბათ, ვეღარ დაიწერება. შეიძლება ეს ხარვეზი ნაწილობრივ მაინც (მხოლოდ ნაწილობრივ) შეავსოს ჩემი უკანასკნელი წლების მანძილზე გამოქვეყნებულმა საკუთნალო სტატიებმა, რომლის ნაწილიც ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა — „ფიქრები საქართველოზე“ (1993 წ.).

10 მაისი, 1993 წ.

ქ.თბილისი.

ეს სტრიქონები ავადმყოფობის და მძიმე ფსიქოლოგიურ პირობებში იწერებოდა, 70-იანი წლების მიწურულში. იწერებოდა იმის სრული შეგნებით, რომ მათი გამოქვეყნება შეუძლებელი იქნებოდა მაშინდელ პირობებში და, საერთოდ, ჩემი სიცოცხლის მანძილზე.

ჩემი პროგნოზი არ გამართლდა, ცხოვრების პირობები შეიცვალა და გამოქვეყნება შესაძლებელი გახდა.

ბევრი რამ, რაზედაც აქაა საუბარი, საზოგადოებისათვის უკვე ცნობილია, მაგრამ არაფერსა ვცვლი. ვფიქრობ, რომ მათ თავისი, თუნდაც მცირე, მნიშვნელობა იმ სახით აქვთ, როგორც იმ პირობებში იწერებოდა.

ეს წინასწარი შენიშვნა გასაგებს გახდის წიგნის სტილის თავისებურებას და ავტორის განწყობილებას.

1990 წ. სექტემბერი.

წ ი ნ ა თ ჯ მ ა

ჩემთვის წერა უჩვეულო ამბავი არაა. მაგრამ ამგვარი წერა, ასე წერა და ამგვარ შინაარსზე წერა — პირველი შემთხვევაა (ალბათ უკანასკნელიც).

ყველაზე მეტად ამ წიგნს სათაურად „თავგადასავალი“ შეეფერება, მაგრამ ბოლო ხანებში ამ სიტყვამ სპეციფიკური ელფერი მიიღო. „სათავგადასავლო რომანი“ — „სამი მუშეცერია“, სადაც თავგადასავალი მსუბუქ სამხიარულო სიუჟეტს წარმოადგენს, აუცილებლად კეთილი დასასრულით.

დაე, ეს წიგნი უსათაურო წიგნი იყოს, რომელიც არც წიგნია ჩვეულებრივი გაგებით. უსათაურო თხრობა აღამიანზე, რომელიც დაიბადა, იცოცხლა, იცხოვრა, სიხარულიც ნახა და მწუხარებაც, იმედის გაცრუებაც და გამართლებაც, სიყვარულიც განიცადა და სიძულვილიც, ყველაფერი ის, რაც ჩვეულებრივია აღამიანური არსებობისათვის.

შაგრამ, მიუხედავად ყოველივესი, ძალიან უყვარდა სიცოცხლეს, ცხოვრებას და განსაკუთრებით — თავისი ერი და ქვეყანა.

ეს გარემოება მეორე სიძნელესაც ადვილად წყვეტს.

ვინაა ამ წიგნის დამწერი — ამას მნიშვნელობა არა აქვს. იგი ქართველია და წიგნში „ქართული სულია ჩაღვრილი“.

დაე, ეს იყოს უავტორო და უსათაურო წიგნი.

რაც შეეხება წერის სტილსა და მანერას — ამის პრეტენზია ავტორს არასოდეს ჰქონია და არც ამას აქვს მნიშვნელობა. წიგნი ფაქტებზეა დაწერილი, სინამდვილეზე, იმაზე, რაც მართლა იყო, ისე, როგორც იყო და არა ისე, როგორც გაზეთებსა, ჟურნალებსა და „მხატვრულ სინამდვილეში“ არის ასახული.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

რამდენჯერმე ვცადე ჩემი ცხოვრების გადატანა ქალაქში, ყოველთვის მღელვარების გრძნობა მეუფლებოდა. ვჩქარობდი, აზრები, ფიქრები ერთმანეთს ეძალებოდნენ. ვერ ვერეოდი მათ მოძალებას, ვერ ვაწესრიგებდი სულში აფორიაქებულ განცდებს. იმიტომ, რომ ეს ფიქრები და განცდები, აზრები, ჩემი ფიქრები და განცდებია, ჩემს ცხოვრებასთან უშუალოდ დაკავშირებული, რომელმაც თავის დროზე მწვავედ გაიარეს ჩემს სულში და მიუყრდნენ. მიუყრდნენ, მაგრამ არ გამქალაქან, არც იმდენად მიუყრდნენ, რომ მათზე წერა შესაძლებელი იყოს გულგრილად.

სხვის სულიერ ცხოვრებაზე წერა საჭირო დისტანციას თავისთავად გულისხმობს; სხვისი სულიერი ცხოვრება — სხვისი სინამდვილეა, შენგან განსხვავებული. საკმარისად შორეული — მასზე რომ წერო და საკმარისად მახლობელი რომ წერო. ანდრე მორუა თავის აღრესატ ქალს ურჩევდა: დროით უნდა დაშორდეთ რამდენადმე მოვლენებს, რომელთა ასახვასაც აპირებთ და უნდა გამოირიცხოთ თქვენი პირდაპირი კავშირი ამ მოვლენებთან.

მორუას სიტყვები ე. წ. პროფესიონალურ მწერლობას ეხება, მაგრამ არანაკლებ მოქმედებს საკუთარი ცხოვრების აღწერის დროს. მე მინდა ავწერო ის, რასაც პირდაპირი კავშირი აქვს ჩემთან — ჩემი ცხოვრების გზა, ჩემი „გზანი წამებისანი“, ჩემი განცდები, ტკივილები, სიხარული, მწუხარება, სიხარულისა და მწუხარების გაუთავებელი ცვალებადობანი.

მაგრამ მარტო ამაში არაა საქმე და ეს არაა მთავარი. ეს ფსიქოლოგიური მომენტი, ჩანს, წერის საერთო კანონზომიერებაა. არის კიდევ სხვა ფაქტორი — ლოკალური, პირწმინდად „ჩვენი“, „ეპოქისეული“, ჩვენი „დიადი ეპოქით“ განსაზღვრული და ნაკარნახევი — შიშის ან აქაც, ახლაც, ოთხი კედლით შემოზღუდულ ოთახში, საკუთარ მაგიდასთან, ფანჯრის წინ, რომელიც ქალაქს გადაჰყურებს და საიდანაც ოთახში თბილი, მოალერსე მზის სხივები იფრქვევა.

მე რომ პირველად სვანური კოშკები და სოფელი შილდა ენახე, დავრწმუნდი, რომ ცნობილი — „ჩემი სახლი ჩემი ციხე-სიმაგრეა“, — ქართველ კაცს არანაკლები საფუძვლიანობით შეეძლო ეთქვა. დღეს, საუკუნეების მანძილზე შემუშავებული ეს განცდა, ამოღალულია ადამიანის ცნობიერებიდან, წარ-

სულს ეკუთვნის და, მეჩვენება, რომ ძალიან შორეულ წარსულს. დღეს (და უკვე საკმაოდ დიდი ხანია) აღარ არსებობს არავითარი ციხე-სიმაგრე, სადამ-დისაც, „მთავრობა და ხელისუფლება“ ვერ შეაღწევს. ამ ციხე-სიმაგრის იქით, მის ირგვლივ, მთელი სახელმწიფო დგას, ლევიათანი, უშველებელი ურ-ჩხული, რომელსაც შეუძლიან თავისი საცეცები ყველგან შემოჰყოს, როდესაც უნდა — დღე, ღამე, შუალამისას; როგორც უნდა — თანამშრომლის, ამხანაგის, ზოგჯერ „მეგობრის“ სახითაც, ფორმით, თუ უფორმოდ, ახდილად, თუ ფარულად, ღიმილით, თუ მრისხანებით.

მთელი სიცოცხლის მანძილზე მოქმედი, ჩვენი, ე. წ. „საბჭოთა ადამიანე-ბის“ ცნობიერებაში ჩანერგილი და დაბუდებული გრძნობა, — არაა ეგზისტენციალური შიში, ძრწოლა, სტრესი სიკვდილის, ღმერთის, არა-არაობის წინაშე. ეგზისტენციალური გააზრებანი გალაღებული, ცივილი-ზაციით განებივრებული ბავშვური ტიტინია ჯენტლმენისა, რომელ-საც შორეული წარმოდგენაც არა აქვს არც იმაზე, რასაც ეწოდება „ჩეკა“ (ЧК), „ენკავედე“ (НКВД), „გაბუე“ (ГПУ), „კაგებე“ (КГБ), და არც იმა-ზე — როგორი ვიგამაშეწონილობით, მეთოდურობით, იეზუიტური გულგრა-ლობით, დახვეწილი მეთოდებით ნერგავდა ეს ორგანიზაცია შიშის გრძნობას ადამიანების შეგნებაში.

ეს არაა შიში ჩვეულებრივი გაგებით, გრძნობა, რომელიც თანდაყოლილ აქვს ადამიანს და კაცობრიობა იცნობს თავისი არსებობის დასაწყისიდანვე. ეს სულ სხვა გრძნობაა, წარმოქმნილი „ახალი, სოციალისტური ფორმაციით“, მისი პირმო. მას ჯერ არა აქვს თავისი სიტყვიერი გამოხატულება, თავისი ტერმინი და თუ ეს ტერმინი შეიქმნა, ის აუცილებლად იმ ქვეყანაში უნდა წარმოიქმნას, სადაც თვით მოვლენა. სხვა ქვეყნის მცხოვრები ვერ ჩასწვდება ამ მოვლენის სიღრმეს, ფსიქოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ შინაარსს.

იმ პირობებში, რომლებშიც ჩემმა ცხოვრებამ გაიარა — თავისუფლების განცდა მთლიანადაა წალეკილი და მოსპობილი; განდგურებული ისეთი სისას-ტიკით, დაუნდობლობით და არაადამიანურობით, რომელიც წარმოუდგენელია თანამედროვე ცივილიზებულ საზოგადოებაში. მეჩვენება, რომ ადამიანების თავის ქალაში მუდმივმოქმედი მუქი ეკრანია ჩადგმული, რომელიც დროდა-დრო შეიძლება გამკრთალდეს, მაგრამ არა ქრება, „საპირობის შემთხვევაში“ ავტომატურად ჩაერთვება და ზედ ნიშნები იწებება, ჯერ მცირე ზომის (ყუ-რადღება! ფრთხილად!), შემდეგ იზრდებიან, იზრდებიან, გიახლოვდებიან გა-შიშვლებული მახვილებივით და მთელ ეკრანს ფარავენ.

ეკრანზე ანთებული ნიშნების უკან — საცეცები, რეაფეხას საცეცები, ჯერ მცირე ზომის, შემდეგ დიდი — ორგანიზაციების და „ორგანოების“, რომელთა სახელწოდებანი არ შეიძლება ქართულად გადმოიცეს — კარგავენ თავის ელე-რადობას. მთელი თავისი შემზარავი ელერადობა მათ მხოლოდ პირველქმნილ

სიტყვიერ ფორმაში აქეთ, იმ ფორმებში, რომლებშიც შეიქმნენ, რომლითაც ჩვენს, ჩემი ქვეყნის ცხოვრებაში შემოიჭრნენ. „საგანგებო კომისია“ ის არაა, რაც „ჩეკა“; „შინაგან საქმეთა კომისარიატი“ ის არაა, რაც „ენკავედე“, სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველო ის, რაც „გეპუ“; და სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი ის, რაც „კაგებე“.

ამ დაწესებულებამ რამდენჯერმე შეიცვალა სახელწოდება, მაგრამ მისი არსება და შინაარსი ერთი და იგივე დარჩა; იგივე დარჩა მისი სულის შემხუთავი ზემოქმედებაც ჩემი თაობის ადამიანებზე.

კაცობრიობაში ისტორიაში იძულება ახალი ამბავი არაა. უმრავლეს შემთხვევაში ესაა — ეს არ გააკეთო! ასე არ მოიქცე! ზოგჯერ — ასე არ იფიქრო! ჩვენს ცხოვრებაში სხვა „წესი“ მოქმედებს. ვინც ხელისუფლების ტოტალური უზურპაცია მოახდინა და თავისი მოქმედება (და შესატყვისად საკუთარი ბუნება) „მაღალი იდეალებით“ შენიღბა, მისთვის ეს საკმარისი აღარაა: ასე უნდა გააკეთო! ასე უნდა იმოქმედო! ასე უნდა იფიქრო — აი, ახალი ფორმა იძულებისა.

მოქმედებს ორი იმპერატივი — „ვინ ვის?!“ და „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა!“.

ვინ ვის გაანადგურებს, მოსპობს — „ჩვენ“, ძლევამოსილი კლასის, „პროლეტარიატის წარმომადგენლები“, „მშრომელი ხალხის ინტერესების დამცველები“, თუ ყველა დანარჩენი, „ისტორიით განწირულები“, ინტელიგენციის ჩათვლით, რომლებსაც არ უნდათ ირწმუნონ, რომ „ჩვენ“ მშრომელთა ინტერესების დამცველნი ვართ, რომლებიც ვერ დავაჯერეთ, რომ „ჩვენ“ სხვა მიზნები არა გვაქვს გარდა სოციალიზმის, ალთქმული ქვეყნის დამყარებისა, „ხალხთა ძმური კავშირის“ შექმნისა. ვერ დავაჯერეთ, რომ ამ მიზნით ვღვრიან მილიონების სისხლს, ამ მიზნით დავესხით თავს და შემოვიჭერით საქართველოში 1921 წელს, ჩავახშეთ სისხლში ქართველი ხალხი 1924 წელს, ჩავატარეთ კაცობრიობის ისტორიაში უნახავი და ადამიანურობის თვალსაზრისით წარმოუდგენელი 1937 წელი, აღვადგინეთ ძველი, მეფისდროინდელი იმპერია. ვაგრძელებთ ამ იმპერიის აღდგენას და ვცდილობთ ძველი იმპერიის იქითაც გავდგათ ფეხი.

ბოლშევიკური „ვინ ვის?“ და „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა“ — რჩება ჩვენი ხელისუფლების ძირითად ტაქტიკურ მოწოდებად მიუხედავად იმისა, რომ ის მთელი თავისი არსებით ბოლშევიკურია და თავად „ბოლშევიზმმა“ კი ფერი იცვალა და დიდხანია თავი უფრო კეთილად მელერ სახელწოდებას — „კომუნიზმს“ — შეაფარა. არც თქვენთან, არც თქვენს წინააღმდეგ — გამორიცხულია იმათ თვალში, ვინც სახელმწიფოს განაგებს და ვისაც ყველა საშუალებანი ხელში აქვს საკუთარი ზრახვების განხორციელებისათვის, ამიტომ სულს ვერ მოითქვამ, ცხოვრებას ვერსად გაექცევი, ვერსად წაუხვალ;

აუცილებლად უნდა ჩაერთო მდინარებაში. ყოველგვარ საშუალებას გამოიყენებენ რომ ჩაერთონ, — მთელ თავის აპარატს. ლენინი სახელმწიფოს ბერკეტს უწოდებდა ბურჟუაზიის ხელში. ბოლშევიზმმა ისეთი ბერკეტი შექმნა, რომლის მსგავსი არც არსებობს, პიროვნება სახელმწიფოს წინაშე დგას ყოველ ნაბიჯზე, ცხოვრების ყოველ უბანზე — პურის გამყიდველიდან მართვის ორგანოებამდე. დგას ხელგაწვდილი, რადგან პარტია და სახელმწიფოა ერთადერთი, ტოტალური მფლობელი, ბატონ-პატრონი ყოველივესი — მიწისაც, ქარხნებისაც, მეცნიერებისა და ხელოვნებისაც, მათი პროპაგანდის საშუალებებისაც, ადმინისტრაციული ორგანოებისაც, მართვის აპარატისაც, სასამართლოებისაც, საგაჟრო ქსელისაც.

პური, საკვები, ბინა, რა თქმა უნდა ხელფასიც უნდა სახელმწიფოსაგან მიიღო, მან უნდა მოგცეს. მოგცემს — როდესაც უნდა და რამდენსაც უნდა. თუ „საჭიროდ დაინახა“ — სულ არ მოგცემს, ან მოგცემს იმის ნახევარს, „;“-ხუთედს, მეათედს იმისა, რაც მართლა საჭიროა. მრავალი ათეული წელია, რაც ღრუბლებშია გამოკიდული ლოზუნგი — „ყველასაგან უნარის მიხედვით“. ყველას შრომის მიხედვით“, ანდა „მოთხოვნილების მიხედვით“ და აქამდე ღრუბლებშივე რჩება.

არაა გამორიცხული, რომ ერთ მშვენიერ დღეს ოფიციალურად იქნეს გამოცხადებული და დაკანონდეს, რომ „ჩვენ შევედით კომუნიზმში“, ისევე, როგორც ნახევარი საუკუნის წინ, 1930 წელს, ქვეყნისა და სოფლის დამშენვის პირობებში იყო გამოცხადებული (XVI პარტყრილობაზე) და დაკანონებული, რომ სოციალიზმის პერიოდში შევედით.

საოცარია, სოციალიზმის წარმომადგენელთა მთავარი საზრუნავი წარსულში ყოველთვის ადამიანთა ქონებრივი უთანასწორობის გაუქმება იყო; ბრძოლა კერძო საკუთრების წინააღმდეგ წარმომადგენდა მხოლოდ საშუალებას: ამ მიზნის განხორციელებისათვის. ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ სოციალური უთანასწორობის მიზეზი მოსპო, შედეგი კი შეინახა. შეინახა იმით, რომ თვით იქცა ტოტალურ მესაკუთრედ და შეინახა თავისთვის (და შემდეგ იმათთვის, ვინც ხელისუფლებას მოემსახურება).

აქ ღებულობს სათავეს ჩვენი საზოგადოების დიფერენციაციის ახალი ფორმები, — კასტები და რანგები იერარქიულ წყობაში. ვინც მეტად ემსახურება ხელისუფლებას — მეტი „პატივითა“ და დოვლათით სარგებლობს — ბინით, ტანსაცმლით, ე. წ. „მომარაგებით“, რომელიც მოიცავს ცხოვრებისეულ მოთხოვნილებათა ყველა მოვლენას — მკურნალობიდან დაწყებული კვების პროდუქტებით დამთავრებული.

ჩვენი სახელმწიფოებრივი სისტემა „კნუტისა და პრიანის“ სისტემაა (არც ამ გამოთქმის თარგმნა შეიძლება ქართულად!), რომელიც ანადგურებს

პიროვნებას. ვისაც განცდილი აქვს 1921, 1924, 1929 და 1937 წლები, ის განადგურებულია, ვისაც არა — ის სდუმს. ან იმის გამო, რომ გაორებულია, გაუცხოებული და ხელი აქვს ჩაქნეული, ანდა იმის გამო, რომ დუმილი და ამგვარად გამოხატული ლოიალობა, თუმცა საბოლოო არაა, მაგრამ მაინც რაღაც პირობაა შედარებითი სიმშვიდისა და მატერიალური კეთილდღეობისათვის.

ძველია ამის თქმა, მაგრამ ფაქტია, რომ ჩვენს პირობებში პიროვნება საერთოდ არ არსებობს. არსებობენ ცნობილი მწერლები, მხატვრები, მეცნიერები, ნებისმიერი პროფესიის ცნობილი წარმომადგენლები, მაგრამ არ არსებობენ პიროვნებები. პიროვნება და მოღვაწე ჩვენს პირობებში გათიშულია. თუ ის პიროვნებაა, მოღვაწე აღარაა, რადგან მოღვაწე ველარ იქნება, მოღვაწეს სარბიელი უმაღლესი მოეკვეთება.

როგორი ძნელიც არ უნდა იყოს ამის აღიარება, ფაქტად რჩება, რომ არ არსებობს „პარტიისა და ხელისუფლების“ არცერთი დადგენილება და „ლონისძიება“, არავითარი მოქმედება, რომელიც ერთხმად არ მოიწონოს (ტაში არ დაუკრას, „აღფრთოვანება“ არ გამოხატოს) მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა. თუ საერთო კრებამ, მწერალთა კავშირის გამგეობამ, მხატვართა, კინემატოგრაფისტთა, თეატრალურმა საზოგადოებამ, ქარხნებმა და კოლმეურნეობებმა. მით უმეტეს „აღფრთოვანებით“ არ შეხვდეს პარტიული ყრილობა, უმაღლესი საბჭოს სესია. რა ხასიათისაც არ უნდა იყოს ეს „ლონისძიება“, დაწყებული „მოკავშირე“ რესპუბლიკის ეროვნული დისკრედიტაციით და დამთავრებული დისიდენტების დევნით, დაპატიმრებით, თუ ექსპორტით, რეპრესიებთან და დახვრეტებით, სამომხმარებლო ფასების გადიდებით.

აქ არ არსებობს არც არჩევანი, არც „გარჩევანი“. ის, ვინც არ ეთანხმება ლონისძიებას, ის „ჩვენთან არაა“, ვინც ჩვენთან არაა, ის „ჩვენს წინააღმდეგაა“, ვინც ჩვენს წინააღმდეგაა — ის იმსახურებს სასჯელს „მთელი რევოლუციური სიმკაცრით“. ვინც, იშვიათ შემთხვევაში, შეეცდება დარჩეს პიროვნებად, უმაღლესი დაკარგავს სამოქმედო ასპარეზს, მდგომარეობას, არსებობის წყაროს; თუ „საჭიროდ დაინახვენ“ — სიცოცხლესაც იმისდა მიხედვით, რომელ ტაქტიკურ ნაბიჯს აირჩევს „პარტია და ხელისუფლება“.

1978 წელს, 14 აპრილის დემონსტრაციების წინ, ახალი კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც აუქმებდა ქართული ენის იურიდიულ სტატუსს, ყველა ინსტანციებში იყო განხილული და მოწონებული. არსად, არც ერთ ორგანიზაციაში, საზოგადოების ვერცერთ ფენაში ვერ მიაღწიეს მიზანს. ხმა ქართული ენის დასაცავად რჩებოდა „ხმად მლაღაღებლისა უდაბნოსა შინა“, და პარტიული ორგანიზაციის მდივანი ოქმში არც შეატანიებდა ორგანიზაციისათვის ესოდენ „მანკიერ“ ფაქტს.

პიროვნებანი აღმოჩნდნენ ბავშვებს შორის, ახალგაზრდობაში. მათ გაიტანეს თავისი და ჩამორეცხეს სირცხვილის ლაქა ჩვენს მწერლებს, აკადემიკოსებს, ე. წ. „მოწინავე საზოგადოებას“ — სოციალისტური შრომის გმირებს, ლენინური და სახელმწიფო პრემიების ლაურეატებს; ყველას ჩვენი „დაკარგული თაობიდან“. ეს გამოთქმაც დასავლეთის სამყაროში შექმნილი, იქიდან შემოტანილი და ჩემს ცნობიერებაში შემოჭრილი, ცივილიზებული „ბავშვური ტიტინია“, იმასთან შედარებით, რაც ჩვენ განვიცადეთ და გადავიტანეთ ამ „ღიად ეპოქაში“.

„ვინ ვის?“ და „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა“, — გამაგრებული პარტიული, პროფკავშირული, კომკავშირული ორგანიზაციებით და „კაგებებს“ საცეცხით, — კეტავს ადამიანს თავის თავში. ჭეშმარიტება მხოლოდ მის ცოცხალ ცნობიერებაში არსებობს, მის ჩაკეტილობაში, გარიყულობასა და განმარტოებაში, და გრძნობს ჭეშმარიტებას მხოლოდ მაშინ, როდესაც თავის თავთან პირისპირ რჩება. ამას შესანიშნავად გრძნობენ ისინი, ვისაც ადამიანის სულში ჩახედვა ევალება და ფიქრობს, რომ სახელმწიფოში ხელისუფლების განმტკიცების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალება პიროვნების „კოლექტივში“ (მასაში) გათქვეფრაა. 1937 წელს ერთ-ერთი რეპრესირებულის განაჩენში პირდაპირ ეწერა: „1924 წელს იყო დაპატიმრებული, 1924-1934 წლები გაატარა გადასახლებაში, გადასახლებიდან დაბრუნების შემდეგ ღლეწანდლამდე — **всѣм замкнутый образ жизни!**“

საკმარისია ადამიანი გამოვიდეს თავის თავიდან, ფეხი შედგას კრებაზე, ე. ი. კოლექტივში, და ის მაშინვე განმგებლის მიერ ორგანიზებულ და სხვის ჭკუაზე აწყობილ ფსიქოლოგიურ ატმოსფეროში ითქვიფება, ითქვიფება ოფიციალურ აზრსა და სიყალბეში.

ასე ორმაგდება სინამდვილე და ჭეშმარიტება — ნამდვილ სინამდვილედ და ჭეშმარიტებად ერთის მხრივ, და ოფიციალურ „სინამდვილედ და ჭეშმარიტებად“ მეორეს მხრივ. ტრაგედია იმაშია, რომ ხშირად ხელოვანმაც და მეცნიერმაც ძალიან კარგად იცის — სადაა ნამდვილი სიმართლე და რას იტყოდა ის თავისუფალი რომ ყოფილიყო. მაგრამ იცის ისიც, — რა სურს მის უფალს, და რა უნდა თქვას, რომ ნათქვამმა მზე იხილოს, ხოლო მთქმელმა „პატივი“ და კეთილდღეობა მოიპოვოს. ასე თანაარსებობს ორი სინამდვილე და ჭეშმარიტება ერთ ცნობიერებაში, და ასე ორდება ადამიანი.

პიროვნების გაორება ჩვეულებრივი, ყოველდღიური ამბავია, შეიძლება. ითქვას, ჩვენი „ღიადი ეპოქის“ ღვიძლი შვილი. ზოგი თავის ტრაგედიას საერთოდ არ უფიქრდება, ცხოვრობს მექანიკურად, ყოველდღიურობას აყოლილი. სხვა გულგრილად ურიგდება სიყალბეს, და თუ დასჭირდა სადმე, ან საკუთარი სინდისის წინაშე, შეინიღბება მრავალმნიშვნელოვნად წარმოთქმული.

ფრაზით — „ასეა საჭირო!“. იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი თავის თავში ჩაღრმავდება, გაორებას დაუკვირდება და „ასეა საჭირო“ — თი ველარ შეინიღებება (ვერ შეინიღებება, რადგან „ასეა საჭირო“ ყველა სიყალბეზე უარესი სიყალბეა), იქ ნამდვილი ადამიანური შეგნება ილვიძებს და დიდი ადამიანური ტრადიცია იწყება.

მომავალი თაობა თავის სიტყვას იტყვის ჩვენი დღევანდელი დღისა და საზოგადოების შესახებ და ალბათ მრავალი ანალოგიები წარმოესახება ჩვენი ქვეყნის წარსულთან. გაიხსენებს ეპითაღმწერლის დიდი მწუხარებებით წარმოთქმულ სიტყვებს ქართველ საზოგადოების იმ ნაწილზე, რომელიც „განძღა, განსხვა. განსუქნა“ და დაივიწყა „ღმერთი, შემოქმედი თვისი“ და რომელთაც „იწყეს უძღებება და განცხრომა“, „მიიქციეს სიბოროტედ“ და დაივიწყეს თავისი ზნეობრივი ვალი სამშობლოსადმი. გაიხსენებს ივ. ჯავახიშვილის სტრიქონებს ქართველ პოლიტიკურ რენეგატებსა და მოღალატეებზე „ძმათაშორის მტრობასა და ბრძოლაზე“ — სისხლით დაწერილ სიტყვებს „ქართველთა უღანაშულო და უმანკო სისხლზე“, რომელიც ამ რენეგატების დახმარებით, თეპირდაპირ მათი ხელით იღვრებოდა.

„ცოცხალი წყლით ნასხურები აღსდგა ძველი საქართველო და მისი ჩაყვლა შეუძლიან მხოლოდ მისი შვილების სულმოკლეობას“!

ამ ფრაზის პირველი ნახევარი ეხება 1918-1921 წლების საქართველოს, მეორე ნახევარი ჩვენი ქვეყნის მომავალს: „მისი ჩაყვლა შეუძლიან მხოლოდ მისი შვილების სულმოკლეობას“!

60 წელი გავიდა საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობიდან, 55 წელი მას შემდეგ, რაც მე ეს სტრიქონები წავიკითხე და რაც დრო გადის და „ჩემი სამყარო“ მეტად და მეტად იფარგლება წარსულით, ხოლო ჩემი ცხოვრება „უკან გადახედვით“, მეტად და მეტად ვრწმუნდები ამ აზრის დიდ სიღრმეში და მისი ავტორის დიდ გონიერებაში.

სულმოკლეობა დიდი ადამიანური ნაკლია, სულ ერთია რომელ სფეროში ვლინდება ის, — საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, პოლიტიკაში, სამოღვაწეო ასპარეზზე, თუ ოჯახში, როგორც წესი, სულმოკლეობას თანა სდევს პირადი ინტერესებას გამო სხვების ინტერესების დავიწყება, მოვალეობის უგულვებელყოფა, მზრუნველობის ჩახშობა. სულმოკლეობა სულის „დამოკლება“, როდესაც ის უკმარისი ხდება იმისათვის, რომ სხვას გადასწვდეს. სულ ერთია ამ სხვაში ვინ იგულისხმება: ერი, თუ ოჯახი; „დიდი პოლიტიკა“, თუ უფრო ვიწროდ შემოფარგლული სამსახურებრივი ასპარეზი. ყველა შემთხვევაში აქ სული ეთიკური საწყისია და მისი „დამოკლება“ ადამიანურის სფეროს ეკუთვნის.

თავზე, ხელაღებულ ბანდიტზე ვერ იტყვი, რომ ის სულმოკლეა და მისი მოქმედება სულმოკლეობით არის განსაზღვრული. ვერც თავაწყვეტილ პოლიტიკოსზე, — აქ სულისაგან აღარაფერია დარჩენილი. სულმოკლე ადამიანში სული მოქმედებს, მაგრამ მჩიი მოქმედება დაკნინებულია, დაწვრილმანებუ-ლია, იმდენად დაკნინებული, რომ იმის ძალაც აღარა აქვს, რომ არც თუ დი-დი და ძლიერი ვნებები დაიმორჩილოს.

ტიციან ტაბიძე რომ საკანში დააწვინეს, გააშიშვლეს და თოყებით ურ-ტყამდნენ — დაესახელებინა „კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის“ წევრებუ, ტიტანი უნდა ყოფილიყო რომ ამგვარი კოშმარისათვის გაეძლო და ამით იყო გამოწვეული, რომ ყველა დასახელა, ვისი გვარიც საერთოდ ჰქონდა გაგონი-ლი. ანდა დღევანდელ პირობებში რომ ფსიქიატრიულ „საავადმყოფოში“ შე-გადებენ, საავადმყოფოს საგამომძიებლო და დამსჯელ ორგანოდ გამოაცხადე-ბენ, ინექციის საშუალებით ნებისყოფას მოგიდუნებენ, პიროვნებას გაგინა-დგურებენ, რასაც უნდათ გათქმევინებენ და რაზედაც უნდათ ხელს მო-გაწერიანებენ, ძნელია პატიმრის საქციელს სულმოკლეობა უწოდო.

სულმოკლეობაა დღედაღამ იმაზე ფიქრი, რომ პოსტი მიიღო, საპატიოა წოდება დაიმსახურო, ორდენი მიიკრა მკერდზე, „პარტიისა და ხელისუფლე-ბის“ ქება დაიმსახურო, პრესის ფურცლებზე გამოჩნდა, ტელევიზორში მოე-ვლინო მაყურებელს, მსმენელს და სხვადასხვა მატერიალური კეთილდღე-ობა მოიპოვო და ყოველივე ამისათვის ერის ინტერესები გაყიდო.

საზოგადოების ამგვარი სულმოკლეობა ყოველთვის ხელსაყრელი იყო ყოველი ხელისუფლებისათვის, ხელსაყრელია ის ჩვენი ხელისუფლებისათვის; რომელიც ყოველგვარ საშუალებას იყენებს სულმოკლეობის გასაფრცელებლად და სულგრძელობის ჩასახშობად.

გასული საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისში ილია ჭავჭავაძე წერდა:

ჩვენი ქვეყანა,
მკდარი თქვენგან,
თქვენებრ ჩინებზე არ გაგვიცვლია...
თქვენგან ჩაგროლი,
დამრმავებული,
ერი ჭვრებზედ არ გაგვიყიდა.
კაცის მხნეობა,
კაცის ზნეობა
თქვენებრ ჩინებით არ გვიზომია.

საუკუნეზე მეტი დრო გავიდა ამ სიტყვების დაწერიდან და იყვნენ და-არბიან ვინც ქვეყანას ჩინებზე სცვლის, ჭვრებზე (ორდენებზე) ჰყიდის და კა-ცის ზნეობას ჩინებით ზომავს. და არასოდეს, არც მეფის რუსეთის პირობებ-ში ჰქონია ჩინებსა და ორდენებს ისეთი ფასი, და ამის გამო ისეთ სწრაფვას.

ჩინებისა და ორდენებისადმი, როგორც დღეს; არასოდეს არ უზომიანთ კაცობა ჩინებით ისე, როგორც დღეს.

ამასაც თავისი ღრმა ფესვები აქვს მთლიან პოლიტიკურ სისტემაში. ეს „ჩინები და ჯვრები“ (ორდენები) არ ეძლევათ მხოლოდ ნამდვილი, საზოგადოებრივი და მით უმეტეს ეროვნული დამსახურებისათვის. დაჯილდოვების საფუძველი „სისტემის“ სამსახურია, მისი საზომი — სამსახურის ხარისხია, წვლილის ოდენობა ხელისუფლების სამსახურში, თუ მომსახურებაში ყოფნის დროს. გრიბოედოვის — *служить бы рад, прислуживаться тошно* — თავისებურ ფორმებს ღებულობს, მაგრამ ძალაში რჩება.

სოციალისტური შრომის გმირობის სახელწოდების მიღება, ან ლაურეატობის მოპოვება — წყალობაა, ისეთივე წყალობა, როგორც ბინის მიღება, ხელფასი და სხვ. ჩინებში აღზევება — ხელთდასხმაა, კურთხევა, შემორჩენილი შუა საუკუნეებიდან. განსხვავებულია მხოლოდ ცერემონიალი, რიტუალი, რომელიც ამ აქტს ყოველთვის სდევდა თან და ახლაც ახლავს. სულ ერთია ვინ იქნება ხელთდამსხმელი — მეფე, კათალიკოსი თუ დღევანდელი ხელისუფლების მესვეური.

ხელთდამსხმელი სახელმწიფოს წარმომადგენელია, მის ზურგს უკან მთელი სახელმწიფო დგას, მთელი ლევიათანი, ამიტომ ის (ხელთდასხმული) შეუვალია (რა თქმა უნდა, სანამ ის პირნათლად ასრულებს თავის დანიშნულებას იმის თვალში, ვინც აღაზევს).

რაც მე ჩემი თავი მახსოვს, სულ იმაზეა ლაპარაკი, რომ ჩვენში არ არსებობს ლიტერატურული კრიტიკა. არ არსებობს არც თეატრალურად კრიტიკა, არც საერთოდ საზოგადოებრივი კრიტიკა. არავინ არ წერს (და ვერც დაწერს), რომ ჩვენს სინამდვილეში არ არსებობს თანამდებობაზე მყოფთა, განსაკუთრებით მაღალ პოსტებზე მყოფთა კრიტიკა და ესაა მთავარი მიზეზი კრიტიკის არ არსებობისა საერთოდ. ხალხის ტვინი ისეა აწყობილი, რომ რაიკომის მდივანსაც ვერ გააკრიტიკებენ, სანამ ის „ზევიდან“ არ იქნება გაკრიტიკებული. ამგვარი სულიერი განწყობილება, რომლითაც მთელი საზოგადოებრივი ატმოსფეროა გაჟღენთილი, ვრცელდება ყველა აღზევებულზე; მით უმეტეს, რომ ყოველი მათგანი პარტიისა და მთავრობის მიერაა აღზევებული და პარტია და მთავრობა კი ჩვენში საერთოდ არ ცდება.

ჩვენს პირობებში ყველაფერი პარტიისა და მთავრობის სახელით კეთდება, მისი ჩარევით, მისი ხელმძღვანელობით, აუცილებლად ბრძნული ხელმძღვანელობით. ნელ-ნელა და შეუმჩნევლად ხდება „პარტიისა და ხელისუფლების“ სრული მისტიფიკაცია, როგორც ყოველგვარი აბსოლუტისა. ისაა სწორედ აბსოლუტური რეალობა, აბსოლუტური სიკეთე (!) საერთოდ აბსოლუტური სრულყოფილება.

ჩვენი ცხოვრების განმსაზღვრელ პრინციპს — „ვინ ვის“ და „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა“ — აქვს თავისი სხვა შინაარსიც, რომელიც მასში თავიდანვე არსებობდა პოტენციურად, მაგრამ ახალი იმპერიის შექმნის დასაწყის პირობებში მისი ახდილად გამოაშკარავება ტაქტიკურად არ იყო მიზანშეწონილი. მეორე მსოფლიო ომმა შეუწყო ხელი ამ შინაარსის გამოქვლივებას. ომის მოგება „სისტემა“ იმდენად განამტკიცა, რომ მისი შინაარსის დაფარვა აღარ წარმოადგენდა ტაქტიკურ აუცილებლობას და ეს შინაარსი მთელი თავისი პირდაპირობით და გარკვეულობით გამოიკვეთა.

„ჩვენი“ ამ შესიტყვებაში ნიშნავს „დიდი რუსეთს“, „ჩვენთან ყოფნა“ ნიშნავს „დიდი რუსეთთან“ ყოფნას. ვინც „ჩვენთან არაა“ ან შეიძლება „ჩვენთან ყოფნა“ არ მოინდომოს, — გულისხმობს საბჭოთა კავშირში „ნებაყოფლობით გაერთიანებულ“ ყველა დანარჩენი ეროვნებებს „დიდი რუსეთისაგან“ განდგომას, ყველა აქედან გამომდინარე შედეგებით: ვინც ჩვენთან არაა, ან ჩვენთან ყოფნა არ უნდა, ის ჩვენს წინააღმდეგაა, ხოლო ჩვენ მოწინააღმდეგეებს ისეთივე სისასტიკით და დაუნდობლობით ეუსწორდებით, როგორც კლასობრივ მტრებს სამოქალაქო ომის პირობებში.

სახელმწიფო ჰიმნი „ინტერნაციონალი“ ომის დროს ახალი ჰიმნით შეიცვალა; მის პირველსავე ტაეპში ჟღერს „დიდი რუსეთის“ უპირატესობა, მისი წამყვანი, გადამწყვეტი როლი საბჭოთა კავშირის შექმნაში.

თავისუფალ რესპუბლიკათა დაურღვეველი

კავშირი

სამხარაღისოდ შემოიკრიბა და შეკრა

დიდმა რუსეთმა.

იდიღე ჩვენო თავისუფალო სამშობლოვ

(მამულო)

ხალხთა მეგობრობის საიმედო საყრდენო.

ღედანში „დიდმა რუსეთმა“ კიდევ უფრო მკვეთრად ჟღერს; მას აშკარად აქვს შენარჩუნებული მონარქისტულ-შოვინისტური ელფერი („Великая Русь“). ქართულ თარგმანში ეს სიტყვები ისევე ვერა ჟღერს, როგორც ბევრა სხვა „ეპოქისეული“ გამოთქმა.

სტალინმა ომის დამთავრების შემდეგ წარმოთქმულ სიტყვაში რუს ხალხს „დიდი რუსი ხალხი“ უწოდა და „მომთმენლობისათვის“ (!) მადლობა გადაუხადა. ამ სიტყვაში ის მოთმენაც იგულისხმება, რომელიც ხალხმა ომის წლებში გამოიჩინა და ალბათ ის მოთმენაც, რომელსაც ხალხი რევოლუციის პირველივე წლებიდან იჩენდა და ტირანიას უკაფავდა გზას. ეს მადლობა ადრე გაღებულ „ავანსსაც“ ეხებოდა.

ერთი რამ ცხადია, სტალინის სიტყვებმა „დიდი რუსი ხალხში“ ეროვნული სიამაყის გრძნობა გააღვივა და ათეული წლების მანძილზე დაგუბებული

მოთმენის ჯებირების ამ მიმართულებით გარღვევას შეუწყო ხელი. როგორც მოსალოდნელი იყო იმპერიალისტური სისტემის პირობებში — ამ გრძნობამ დიდმპყრობელური შოვინიზმის სახე მიიღო. ასე გაიხსნა „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა“ ახალი, შეიძლება ითქვას, ნამდვილი შინაარსი. ყოველ-შემთხვევაში, სტალინის შემდეგ ყველაზე უფრო ძლიერად მოქმედი შინაარსი.

ეს შინაარსი აღრე „მივიწყებული“ იყო, რადგან მისი დემონსტრაცია ხელს ვერ შეუწყობდა ბოლშევიზმის საბოლოო „იდეალს“ — მსოფლიო ბატონობას. ამ მხრივ საბჭოთა იდეოლოგია უფრო გონივრული აღმოჩნდა. ფა-შიზმი რასობრივი თეორიით შეიარაღებული იპყრობდა ქვეყნებს და გერმანული რასის ბატონობას ქადაგებდა ყველა სხვა ხალხებზე, საბჭოთა ლოზუნ-გები ხალხთა თანასწორუფლებიანობას ქადაგებს. „ვინც ჩვენთან არაა, ის...“ არც დღეს ვარგა საექსპორტოდ. ამიტომ საბჭოთა სინამდვილეში მეორე ჭეშ-მარიტებაც არსებობს.

1977 წელს გამოიცა დიდი ტირაჟით ლენინის პატარა წიგნი — „უკანასკნელი წერილები და სტატიები“. რა თქმა უნდა, ამ ნაშრომში ეროვნული საკითხი დგას მთლიანად რუსეთის იმპერიის (ახალი, საბჭოთა იმპერიის) ნია-დაგზე. აქ მივიწყებულია „ერთა თვითგამორკვევის პრინციპი“, რუსეთისაგან სრული გამოყოფის უფლებით, რომელსაც ლენინი რევოლუციამდე ქადაგებ-და. მაგრამ ბევრი რამაა აქ ნათქვამი ეროვნულ თავისთავადობაზე (თუნდაც თანამედროვე რუსეთის პოლიტიკურ საზღვრებში) ისეთი, რაც ეწინააღმდე-გება ჩვენს ცოცხალ სინამდვილეს. კერძოდ, ქართველ ე. წ. „უკლონისტებზე“, რომლებიც სერგო ორჯონიკიძემ მოსპო და გაანადგურა, მაგრამ, რა თქმა უნდა, მოსკოვთან შეთანხმებით და მხოლოდ ამ გზით.

ეროვნული ნაციონალიზმი — ცკითხულობთ ლენინის ამ წიგნში — არაა „ჩვენთვის“ — ე. ი. რუსებისათვის, საშიში მოვლენა. მით უმეტეს, რომ ამ-გვარი ნაციონალიზმის წარმოქმნაში ჩვენვე, ე. ი. რუსებს მიგვიძღვის დანაშა-ული. საშიში — რუსული, „დიდმპყრობელური შოვინიზმი“, რუსი ბიუროკ-რატი, რუსი „დერჟიმორდა“; „მივიღეთ ჩვენ — კითხულობს ლენინი — საკმა-რისი ზომები იმისათვის, რომ ნამდვილად დავიცვათ ინოვაციები (!) ჭეშ-მარიტი რუსი დერჟიმორდასაგან? მე მგონია, რომ ჩვენ ეს ზომები არ მიგვი-ღია, თუმცა შეგვეძლო და უნდა მიგვეღო“.

შემდეგ: „აუცილებელია განსხვავდეს ნაციონალიზმი მჩაგვრელი ერისა დაჩაგრული ერის ნაციონალიზმისაგან, დიდი ერის ნაციონალიზმი და პატარა ერის ნაციონალიზმი“. ისტორიული პრაქტიკის მიხედვით პატარა ერის ნაცი-ონალიზმში დიდი ერის ნაციონალებს მიუძღვით დანაშაული, ესაა დანაშა-ული „უხაზღვრო ძალადობაში და პატარა ერისათვის მიყენებულ შეურაცხ-ყოფაში“.

ქართველი „უკლონისტების“ შემთხვევა „ტიპური მაგალითია იმისა“, სადაც საჭირო იყო „განსაკუთრებული სიფრთხილე, თავაზიანობა და დამთმო-

ბლობა“. ის ქართველი კი (მხედველობაშია სერგო ორჯონიკიძე); რომელიც აგდებულად ექცევა საქმის ამ მხარეს, აგდებულად ისერის ბრალდებას „სოციალ-ნაციონალიზმში“ — „თვითონაა ნამდვილი და ჭეშმარიტი არა მხოლოდ „სოციალ-ნაციონალი“, არამედ უხეში ველიკოდერჟავნიკული დერჟიმორადი“ და ასე შემდეგ.

ლენინის ამ სიტყვებში არაფერი მანუგეშებელი არაა. „ჩვენ“, ე. ი. რუსებმა, ღიღმა რუსებმა, ცოტა მაინც უნდა ვიზრუნოთ, რომ პატარა, საწყალ, ისტორიულად დაჩაგრულ „ინოროდებს“ (ჯერ ეს სიტყვა რად ღირს!) ცრეპ-ლი მოუვწმინდოთ! არ ვაწყენინოთ! მაგრამ „ჩვენ“ მაინც „ჩვენ“ ვართ, და ჩვენზე ზრუნვის დროს, ცოტა მათზედაც ვიფიქროთ. საერთოდ კი მთელ საბჭოთა კავშირს, „ინოროდების“ ჩათვლით, ვამღერებთ, რომ მცირე ჯგუფი „ნებაყოფლობით არიან გაერთიანებულნი“ „დიდი რუსეთის“ მიერ შექმნილ საბჭოთა კავშირში — და დიდი რუსეთი „დიდ რუსეთად“ რჩება, ხოლო „თანასწორთა შორის უპირველესი“ და „უფროსი ძმა“ რჩება უფროსად და უპირველესად.

და მაინც — რა შორსაა ჩვენი რეალური სინამდვილე, თუნდაც იმისაგან, რასაც ლენინი ლაპარაკობს!

ფაქტები კი აი როგორია:

ლენინის ხსენებული ბროშურის გამოსვლა დაემთხვა იმ წელს, როდესაც საქართველოს კონსტიტუციის ახალი პროექტი მუშავდებოდა და ახალი პროექტიდან ამოღებულ იქნა მუხლი ქართული ენის სახელმწიფოებრივი სტატუსის შესახებ (ეს მუხლი იძულებულნი იყვნენ დაეტოვებინათ სტუდენტთა დიდი მღელვარების გამო 1978 წლის 14 აპრილს). ფაქტია ისიც, რომ ათეუმა საბჭოთა კავშირი „თანასწორუფლებიან და თანასწორთა ნებაყოფლობითი კავშირია“, რუსი რჩება „უპირველესად“ და „უფროსი ძმა“ და უღარო ძმას კი ყოველთვის ჰქონდა უმცროსების „დატუქვისა“ და, თუ საჭირო ცემის უფლება, ეს უფლებები „უფროსი ძმას“ არა ერთხელ გამოუყენებია. მიუხედავად იმისა, რომ „უფროსი ძმის“ მოსახლეობა ცალკეულ რესპუბლიკებში რიცხობრივად ბევრად უფრო ნაკლებია, ვიდრე დანარჩენებისა, მათი, ვისაც უფროსი ძმა უპირისპირდება, მართავს და განაგებს.

ისიც ფაქტია, რომ ორჯონიკიძე ოფიციალური შეფასებით არის „კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს გამოჩენილი (выдающийся) მოღვაწე“, „ე. ი. ლენინის ერთგული მოწაფე და ი. ბ. სტალინის თანამებრძოლი“ სწორედ იმიტომ, რომ ის იყო „პარტიის გენერალური ხაზისათვის შეუპოვებელი მებრძოლი“ და რომ სწორედ „მისი ხელმძღვანელობით ამიერკავკასიის კომუნისტები დაუბრუნდნენ და ახლად ამ ხელდნენ ბურჟუაზიულ ნაციონალისტებს, დაუღალავად ამაგრებდნენ ამიერკავკასიის ხალხთა

მეგობრობას, ამჟღავნებდნენ (спланивали) მათ დიდი რუსი ხალხის გარშემო“ (დიდი საბჭ. ენც. 31, 1955).

აღარავისათვის საიდუმლო აღარაა, რომ პოლიტიკურ, ადმინისტრაციულ და სახელმწიფოებრივ მოძალებასთან რუსეთი ახლა კულტურულ მოძალებასაც მიმართავს. 1947 წლის ფილოსოფიური დისკუსიის შემდეგ გადაწყდა მომზადებულიყო მსოფლიო ფილოსოფიის ისტორიის მრავალტომეულის გამოცემა, სადაც საბჭოთა ხალხების ფილოსოფიური აზრის მიმოხილვაც უნდა ყოფილიყო მოცემული. აი, ამ გამოცემის პირველი ტომი (სტამბურად დაბეჭდილი მაკეტის სახით 1950 წელს ჯერ კიდევ სტალინის სიცოცხლეში) მოიცავს პერიოდს უძველესი დროიდან XIX ს.-ის ჩათვლით და შედგება 1000 გვერდისაგან. აქედან რუსეთს 550 გვერდი აქვს დათმობილი; საბჭოთა კავშირის დანარჩენ ხალხებს, ყველას ერთად აღებულს — 125 გვერდი; მსოფლიოს დანარჩენ ქვეყნებს (ორივე ნახევარსფეროს) და საბჭოთა ქვეყნების ჩათვლით — 325 გვერდი.

საკვირველი ისაა, რომ განსაკუთრებულ და, შეიძლება ითქვას, ყველაზე დიდ გულმოდგინებას ამ მხრივ სტალინი იჩენდა. ალბათ მიხვდა, რომ მსოფლიოზე ბატონობის მისწრაფების შემთხვევაში სოციალიზმის იდეაზე უფრო მნიშვნელოვანი, შოვინისტური სულიკეცვლების გაღვივება იქნებოდა.

უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკიდან უცხოურ ენაზე დაწერილი წიგნის გატანას საგანგებო ნებართვა სჭირდებოდა ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში. ეს წესი, თუ ამას საერთოდ შეიძლება წესი ეწოდოს, ვრცელდებოდა პროფესორ-მასწავლებლებზეც და ეხებოდა ადრინდელ გამოცემებს, ახალი უცხოური ლიტერატურა რევოლუციის პირველივე დღეებიდან იქნა მკაცრი კონტროლის ქვეშ დაყენებული და პრაქტიკულად მიუწვდომელი.

ერთი სიტყვით, აღარ არსებობს დასავლეთის ცივილიზაცია, მაღალი კულტურა, მისი დიდი, მსოფლიო მნიშვნელობის აღმოჩენები და გამოგონებანი. აღარ არსებობენ „მეცნიერებისათვის წამებულნი“, რომელთა შესახებ მე ბავშვობაში მაქვს წაკითხული, სიბოთითი და სიყვარულით დაწერილ ამ სახელწოდების წიგნში ქართულ ენაზე. აღარ არსებობს გამოგონებელი ჯეიმს უაიტტი, არსებობს ახლად, სახელდახელოდ გამოგონებული ივან ივანოვიჩ პოლზუნოვი და სხვ., და სხვ.. ამ დროს ეკუთვნის ანეგდოტი:

— ვინ გამოიგონა, ბავშვებო, ორთქლის მანქანა? — ეკითხება მასწავლებელი.

— ჯეიმს უაიტმა!

— არა ბავშვებო, პოლზუნოვმა!

— არა. პატივცემულო მასწ., ორთქლის მანქანა ჯეიმს უაიტმა გამოიგონა სამი საუკუნის წინ. პოლზუნოვი ეხლა გამოიგონეს! !!

ამჟამად ეს მოძალბა რამდენადმე შერბილებულია, რადგან, როგორც ეს ხშირად ხდება ჩვენს პირობებში, ამ „ლონისძიებამ“ კარგაქტურული ეგორები მიიღო. მაგრამ აი შემდგომი დროის ფაქტები.

ნ. ხრუშჩოვმა სრულიად ახდილად გაშალა ეროვნებათა გარუსების პოლიტიკა. ორმოცდაათიანი წლების მიწურულში, საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მთავარ ორგანოში გამოქვეყნდა ყაზახეთის კომპარტიის ცენტ. კომიტეტის მდივნის სტატია სათაურით: „ინტერნაციონალური აღზრდის ზოგიერთი საკითხები“, რომელიც თავიდანვე უქმნის მკითხველს ბურუსს. სტატიის მთელი აზრი იქითაა მიმართული, რომ მოსახლეობამ ბავშვების რუსულ სკოლებში შესვლას შეუწყოს ხელი. ავტორი აღშფოთებულია იმ ფაქტით, რომ ხშირად, თურმე, ბავშვებს უნდათ რუსულ სკოლაში შესვლა და მშობლები კი ხელს უშლიან. ამ მშობლებს არ ესმით — რას გვასწავლის მარქსიზმ-ლენინიზმი; არ ესმით, რომ „მას შემდეგ, როდესაც კომუნიზმი გაიმარჯვეს მსოფლიო მასშტაბით, მოხდება შერწყმა ეროვნებათა, ეროვნულ ენათა და კულტურათა“; რომ „ვ. ი. ლენინი წერდა: „სოციალიზმის მიზანს შეადგენს არა მხოლოდ მოსპობა კაცობრიობის დანაწევრებისა წვრილ სახელმწიფოებად“, არა მხოლოდ მოსპობა „ეროვნებათა ყოველგვარი გათიშულობისა“, არამედ ერთა დაახლოება და „მათი შერწყმაც“.

მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ეს შეხედულება ეწინააღმდეგება კაცობრიობის განვითარების კანონზომიერებას, ეწინააღმდეგება საცესებით გასაგებს აღმაიანურ გრძნობას საკუთარი ერისადმი, ეწინააღმდეგება ელემენტარულ და საცესებით გასაგებ ეროვნულ შეგნებას, ანდა რომ „ინტერნაციონალური აღზრდა“ არ ნიშნავს და არც უნდა ნიშნავდეს გარუსებას, არ აინტერესებს. არც სტატიის ავტორს, და არც იმ პირთ, ვინც პროპაგანდის პირველ ცდად სწორედ ყაზახეთი ამოარჩია.

ისიც ფაქტია, რომ საბჭოთა კავშირის მთელი არსებობის მანძილზე განათლების საკავშირო სამინისტრო (ან კომისარიატი) არ არსებობდა, რაც შედარებით დამოუკიდებლობას აძლევდა მოკავშირე რესპუბლიკების და ეროვნულ უმცირესობათა განათლების სისტემას. შედარებით გვიან ასეთი სამინისტროც შეიქმნა; შეიქმნა, ცხადია, განათლების სისტემის ცენტრალიზაციისა და უნიფიცირების მიზნით. პროგრამების უნიფიცირება გარუსების პოლიტიკის შედეგიცაა და საშუალებაც. სასწავლო პროგრამები ისეა შედგენილი, რომ თითქმის აღარავითარი ადგილი იქ აღარა რჩება საკუთარ ენას, ლიტერატურის, ისტორიის, გეოგრაფიისა და საერთოდ ეროვნული კულტურის შესასწავლად. ე. წ. საბჭოთა კავშირის ლიტერატურის ისტორიას, როგორც სასწავლო საგანს, ნთქავს რუსული ლიტერატურა, საბ. კავშირის ისტორიას რუსეთის ისტორია და ა. შ. დავიწყებას ეძლევა ეროვნული ენაც, კულტურაც, ისტორიაც. უკეთ, უნდათ, რომ დავიწყებას მიეცეს, უნდათ იმათ, ვინც პროგრამებს ქმნის და სასწავლო სისტემას წარმართავს.

ორმოცდაათიანი წლების მიწურულიდან სამოცდაათიანი წლების მიწურულამდე 20 წელი გავიდა, რუსული ზრახვანი უცვლელი დარჩა. ეს ზრახვანი

ერთი მიზნისაკენ არის მიმართული, ერთი სურვილით არის განსაზღვრული, ერთს, ინტერნაციონალური იდეებით შენიღბულ, გარუსების პოლიტიკას ემსახურება.

ჩემი თაობის ხალხს კარგად ახსოვს პერიოდულად გამოვლენილი ცდები, დროდადრო კაცლების სასიხეი „გაგორებანი“ სხვადასხვა ფორმით. მათ შორის საკავშირო მწერალთა კავშირის მოწოდებანი — წერონ ეროვნული რესპუბლიკების მწერლებმა რუსულად, უკიდურეს შემთხვევაში — მშობლიურ და რუსულ ენაზე ერთდროულად. ესაა, ამ მოწოდებათა მიხედვით, ეროვნებათა ძმური დაახლოების და ინტერნაციონალური სულისკვეთების გამომჟღავნების საშუალება, სოციალიზმისა და კომუნიზმის უმაღლესი იდეალები.

მეფის რუსეთი თვით ლენინის სიტყვით ხალხების საპყრობილეს წარმოადგენდა. მაგრამ დიდი ხანია ისეთი მდგომარეობაა შექმნილი, რომ ვერაფერს იტყვი, ვერაფერს დაწერ და ვერაფერს დაბეჭდვად იმ ისტორიული ფაქტების შესახებ, რომლებიც მეფის რუსეთის შოვინისტურ, ელიცოდერეჟიკულ პოლიტიკას და მოქმედებას ეხება.

უპვეელი და საცხებით ნათელია, რომ მრავალრიცხოვან ერთა და ტომთა ასიმილაცია დღევანდელი რუსეთის („სოციალისტური“ რუსეთის) გლობალური სტრატეგიაა. ტალღათა მიმოქცევა კონკრეტულ ღონისძიებათა გატარებაში მხოლოდ ტაქტიკაა. ამ მნიშვნელოვანი, ეროვნული თვალსაზრისით მტკივნეული ფაქტის არ დანახვა — ან სიბეცეა, ან სხვისი მოტყუების სურვილი. ყველა შემთხვევაში კი — ერის ღალატი და გაყიდვა.

არა მგონია არსებობდეს დღეს პოლიტიკური მოღვაწე, თუ ის შეზღუდული ფანტიკოსი არაა, რომელსაც სწამდეს, რომ ბოლშევიკური სოციალიზმი ის სოციალიზმია, რომელზედაც კაცობრიობა (ან თუნდაც კაცობრიობის ნაწილი მაინც) ოცნებობდა. ჩვენი ქვეყნის შიგნით ამ რწმენით მხოლოდ ინილებიან პოლიტიკური კარიერის მიზნით. ჩვენი ქვეყნის გარეთ ჩვენს ორბიტაში მყოფი სახელმწიფოები ან ძალით, ცეცხლითა და მახვილით არიან ჩათრეულნი, ან სიყალბითა და სიცრუით. ისიც თანამედროვე კაცობრიობის ჩამორჩენილი ქვეყნები.

არა მგონია, რომ სოციალისტური იდეებით ყოფილიყვნენ აღფრთოვანებული მ. გორკი და შემდეგ ალექსეი ტოლსტოი, როდესაც ისინი ახალ ხელისუფლებას შეურიგდნენ და ემიგრაციიდან დაბრუნდნენ. მ. გორკიც და ალ. ტოლსტოიც დაწმუნდნენ, რომ სტალინი რუსეთის, „დიდი რუსეთის“ („Великая Русь“) საქმეს აკეთებდა (და არც თუ რუსეთისათვის უჩვეულო გზით). მათი შერიგებაც სოციალიზმის სახელით შენიღბულ სისტემასთან და ემიგრაციიდან დაბრუნებაც ამით იყო ნაპარნახები.

ომის შემდგომმა წლებმა ნათელი გახადა, რომ მარქსიზმი იმარჯვებს მსოფლიოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეებით, რომლებიც ამ მოძღვ-

ჩებას ისტორიული გაუგებრობის შედეგად დაუკავშირდა. პირველქმნილი მარქსიზმისათვის „პროლეტარს სამშობლო არა აქვს“, და ეს დებულება შეუდარებლად უფრო ახლოა მოძღვრებთან არსებასთან, ვიდრე ბრძოლა ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის. განა კურიოზი არაა ბრძოლა ეროვნული დამოუკიდებლობისა და თავისთავადობის განმტკიცებისათვის იმ თეორიული შეხედულების ფონზე, რომლის მიხედვითაც უახლოეს მომავალში, სოციალიზმის განხორციელების პირობებში ეროვნებანი საერთოდ უნდა მოიშპონ.

საბოლოოდ, „დიდი საბჭოთა კავშირის“ საშინაო და საგარეო პოლიტიკა „დიდი რუსეთის“ პოლიტიკაა — მიმართული რუსეთის ჰეგემონიის დამყარებისა და განმტკიცებისაკენ მსოფლიოში. იმავე მისწრაფებათა გაგრძელებაა, რომელც ჯერ კიდევ ადრინდელ მატიაწებშია გამოხატული „Царьград“-ზე (კონსტანტინოპოლზე) ოცნებით და შემდეგ თანამიმდევრულად შეიმჩნევა XIX ს-ის რუსეთის აზროვნებაში (ბელინსკი, გოგოლი, დოსტოევსკი და მრ. სხვა, მგონი სოლჟენიცინიც კი).

ყოველ პოლიტიკურ სისტემას აქვს თავისი მიზანი, აქვს მიზნის განხორციელების თავისი მეთოდები, თავისი თეორია და პრაქტიკა მოქმედებისა, რომელიც მიზნის განხორციელებისაკენ არის მიმართული. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ „მაღალ იდეალებს“, რომლითაც ჩვენი ხელისუფლება ნიღბავს თავის წამდვილ ზრახვებს, ჩვენმა სისტემამ მოქმედების თეორიაც და პრაქტიკაც ბურჟუაზიული საზოგადოებიდან მიიღო, აგრეთვე მაკიაველიზმიც, სახელმწიფოს თეორიაც, იძულების აპარატის გამოყენების ხერხებიც, ტალეირანიზმიც.

მემკვიდრეობითაა მიღებული — „მიზანი ამართლებს საშუალებას“, სახელმწიფო — იძულების აპარატია, „ადამიანს ენა იმისთვისა აქვს, რომ თავიანთი აზრები დაფაროს“ (რომ ჭეშმარიტება დაფაროს) და სხვ. ეს ყველაფერი ცნობილია, ცნობილია სისასტიკე, იძულება, სიყალბე. მაგრამ ამ სიტყვების შინაარსის ზუსტი განსაზღვრა შეუძლებელია „საშუალება“, „იძულება“, „სიყალბე“ — არაჩვეულებრივად ტევადი ცნებებია. ამიტომ, თუ ზნეობრივი საწყისები არ მოქმედებს, ამ ცნებების განხორციელებას საზღვრები იშლება და შეიძლება შემზარავი ფორმები მიიღოს.

ტალეირანის სიტყვები — „ადამიანს ენა იმისათვისა აქვს, რომ თავისი აზრები დაფაროს!“ სიცრუისა და სიყალბის ერთ-ერთი საშუალებაა. მაგრამ თავად მისი ავტორისათვის ეს უფრო ფრთოსანი სიტყვაა პირადი და პოლიტიკური მდგომარეობით განებივრებული ადამიანისა, რომელსაც შეუძლია თავისთვის პარადოქსებისა და გულახდილობის უფლება მისცეს. სულ სხვა საკითხია — რა ზომით, როგორი სიმკვეთრით ამოქმედდება ფრაზა რეალურ ცხოვრებაში, პრაქტიკულ პოლიტიკაში, ამიტომ ასეთი ფრაზები დიდ საშიშრო-

უბას წარმოადგენს იმათ ხელში, ვინც მათ აიტაცებს საკუთარი მოქმედების განხორციელების დროს, როდესაც ისინი სულ სხვა კულტურულ და ფსიქოლოგიურ ნიადაგში ჩაითესება და გაღვივდება.

— აჰა, თუ ასეა, მაშინ მე თქვენ გიჩვენებთ — რას ნიშნავს საკუთარი აზრების დაფარვა, რას ნიშნავს „საშუალება“ და როგორი ფორმები შეიძლება მიიღოს ამ სიტყვების შინაარსმა!

ბურჟუაზიული პოლიტიკა არ იყო მოკლებული პოლიტიკურ სიყალბეს, — ეს ცნობილი ფაქტია. მაგრამ სიყალბეს (ისევე როგორც სისასტიკეს და ადამიანური მოქმედების ყოველ სახეობას) აქვს თავისი ზომა და საზღვრები, რომლისც ეთიკის სფეროშია მოთავსებული. პოლიტიკას ადამიანი ახორციელებს. ადამიანური კი, მისი მოქმედების ყოველ დარგში, ეთიკურ საწყისებს აუცილებლად გულისხმობს, უნდა გულისხმობდეს, თუ ის მართლად ადამიანია. უმრავლეს შემთხვევაში ადამიანური (ეთიკური) აუცილებლად მოქმედებს მეტ-ნაკლებად; მეტ-ნაკლებად იმ გარდაცვალებაში, რომელიც ისტორიული გამოცდილების საფუძველზე შეიძლება დადგინდეს, — ტირანიისა და დესპოტიზმიდან — დემოკრატიაამდე; შუა საუკუნეებიდან — დღევანდელ ცივილიზებულ სამყარომდე.

დესპოტიზმისა და ტირანიის პირობებში პოლიტიკური მთლიანად დაცლილია ადამიანურისა და ეთიკურისაგან. უფრო მეტიც, პოლიტიკური ბატონობის საფუძველი აქ სიყალბე და სისასტიკეა.

„მიზანი ამართლებს საშუალებას“ უარყოფილი შეხედულებაა დღეს მთელ ცივილიზებულ სამყაროში. უარყოფილია ოფიციალურად ჩვენშიც, მაგრამ ფაქტობრივად ის ჩვენშიც მოქმედებს და მოქმედებს მთელი სისასტიკით და დაუნდობლობით. და აქაც მნიშვნელობა იმდენად თავად შეხედულებას არა აქვს, რამდენადაც მის გამოყენებას. ერთ შემთხვევაში, ვთქვათ, „საშუალება“, ერთი, ორი ათი ადამიანის სიცოცხლეს ნიშნავდა, სხვა შემთხვევაში, ამ შეხედულების მიხედვით, შეიძლება მილიონების სისხლის დაღვრაც იქნეს გამართლებული.

გრაფმა ალტამირამ სამი თავი ვერ გაიმეტა იმისათვის, რომ რევოლუცია გადაერჩინა („რევოლუცია, რომელსაც მე სათავეში მოვექეცი, მხოლოდ იმითმად დამარცხდა რომ, არ მოვისურვე სამი თავი მომეკვება“). ეიულენი სორელი მზად იყო სამი კაცი ჩამოეხრჩო, ოთხისათვის რომ სიცოცხლე შეენარჩუნებინა („ხელისუფლება რომ მქონოდა, სამ კაცს ჩამოვახრჩობდი, რათა სიცოცხლე შემენარჩუნებინა ოთხისათვის“).

ეს ლიტერატურული ფაქტებია, თუმცა მათში რეალური სინამდვილეა ასახული. სტენდალის რომანში განსახიერებული ევროპული საზოგადოება ჩვენს დღევანდელ დღეს საუკუნენახევრით უსწრებს წინ და მაინც აქ „საშუალება“ სამი ადამიანის სიცოცხლით იზომება. ჩვენში არც ოფიციალურ კრიტიკაში და არც ოფიციალურ მხატვრულ სინამდვილეში არ დასმულა საკი-

თხი — რა შეხედულებისაა „საშუალებაზე“ ჩვენი დროის „ყველაზე ადამიანური“ ლიტერატურა, რომელსაც სოციალისტური ჰუმანიზმი ეწოდება. მაგრამ აი, არაოფიციალური მხატვრული სინამდვილე, ანეგდოტი, ერთადერთი, საერთოდ, სფერო, სადაც ჩვენი ცხოვრება სიმართლით ისახება.

— Иосиф Виссарионович, могли бы вы расстрелять 100 человек, ради великой цели построения социализма?

— Мог бы, Владимир Ильич!

— А тысячу или миллион человек?

— Мог бы, Владимир Ильич!

— А десять миллионов?

— Мог бы!

— А сто миллионов?

— Мог бы, Владимир Ильич!

— Нет, батенька, тут вы перегнули! Это... Нет, это слишком!

ბურჟუაზია, საბჭოთა იდეოლოგიისა და პროპაგანდის მიხედვით, ყოველგვარი ბოროტების წყაროა, კაპიტალისტური საზოგადოება იმდენადაა ღირებული და მნიშვნელოვანი, რამდენადაც იქ პროლეტარებიც (პროპაგანდის შემდგომ, გვიანდელ ეტაპზე — მშრომელები) არიან, რომელთაც ექსპლოატატორი კაცობრივები ცხრაპირ ტყავს აძრობენ.

ასეთ ფსიქოლოგიურ ვითარებაში მაკიაველისა და ტალეირანის დებულებების შერწყმამ საშინელი და წარმოუდგენელი ფორმები მიიღო. სისასტიკე ანადგურებს პიროვნებას, სიყალბე მსჭვალავს მთელ საზოგადოებას თავიდან ბოლომდე. პარტია და ხელისუფლება ატყუებს ქვეყანასა და მასთან ერთად ხალხს, ხალხი ატყუებს პარტიასა და ხელისუფლებას. „ზევადან“ მომდინარე სიცრუეს თავისი ფორმები და საშუალებები აქვს, საოცრად დახვეწილი და დამუშავებული; ხალხიდან მომდინარე სიცრუეს — თავისი.

„პოტიომკინის სოფლები“ ძველთაგანვეა რუსეთში ცნობილი. თანამედროვე რუსეთში და მის იმპერიაში ეს მოვლენა ზღვარდაუდებელია. სიყალბეა გაზეთი, ჟურნალი, რადიო, ტელევიზია.

სიყალბის ფორმებია ფაქტის პირდაპირი, უტიფარი უარყოფა, — არა, ეს არ ყოფილა, ეს არ მომხდარა! სიყალბის ფორმაა ფაქტის დაფარვა, მასზე დუმილი, ვთქვით სადმე მიწისძვრა მოხდა (ეს ყოვლად „უდანაშაულო“ და ჩვეულებრივი, ბუნებრივი ფაქტი), სხვა სტიქიური უბედურება, ანდა მატარებლის ავარია და სხვ. თუ ფაქტი იმდენად გახმაურდა, რომ დუმილი აღარ შეიძლება, ცნობა გამოქვეყნდა ადგილობრივ პრესაში, ანდა გაზეთის ისეთ ადგილზე, რომ შეუმჩნეველი დარჩეს. თუ ფაქტზე დასავლეთი ახმაურდა, ცნობა დაიბეჭდება ცენტრალურ პრესაშიც — მაგრამ, რაც შეიძლება არასრული სახით (როგორც წესი მსხვერპლის რიცხვი არ იქნება დასახელებული).

ერთ ჩემს ნაცნობ გეოფიზიკოსს პოპულარული ბროშურის დაწერა და უკვეთეს მიწისძვრებზე. დამთავრებული ხელნაწერი რომ წარადგინა და რამდენიმე დღის შემდეგ დამკვეთ დაწესებულებაში შეიარა, უთხრეს რომ მისი გამოქვეყნება მთავლიტმა (ახლა სხვა სახელი ჰქვია — ალადგინეს ძველი, ცარიზმის დროინდელი სახელი „ცენზორი“) აკრძალა. წიგნაკი გამოვიდოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საილუსტრაციოდ მოტანილი მიწისძვრების შემთხვევები უცხოეთის სინამდვილიდან იქნებოდა დამოწმებული.

სიყალბეა სამხედრო ბიუჯეტის ციფრობრივი გამოსახულება საერთო სახელმწიფოებრივ ბიუჯეტში (ადრე ეს მუხლი საერთოდ არ არსებობდა, ახლა არსებობს, მაგრამ მისი არავის სჯერა).

სიყალბეა პროდუქტების გამოტანა დღესასწაულების დღეებში (1 მაისი, 7 ნოემბერი და სხვ.). ყოველი ცნობა გეგმების შესრულებაზე და მით უმეტეს გადაჭარბებით შესრულებაზე.

სიყალბეა ნებისმიერი სტატია პოლიტიკურ თემაზე, რადიო და ტელევიზიონი. სიყალბეა ყოველი ლოზუნგი, ფრთოსანი ფრაზა, განსაკუთრებით, როდესაც ეს ფრაზები ადამიანს, „საბჭოთა ადამიანს“ ეხება:

„ადამიანი — ამაყად ეღერს“.

„ყველაფერი ადამიანისათვის!“

„ადამიანი ყველაზე ძვირფასი კაპიტალია!“.

მოსკოვისა და ლენინგრადის სასტუმროში თუ საბჭოთა მოქალაქემ, „ყველაზე ძვირფასი კაპიტალმა“ შესახლება როგორმე მოახერხა, სასტუმროს ადმინისტრაცია მას წინასწარ აფრთხილებს, რომ ნებისმიერ დროს, როდესაც კი ადგილი უცხოელისათვის დასკირდებათ, საბჭოთა მოქალაქეს ბარგს გარეთ გამოუყრიან, უცხოელი („კაპიტალისტი“) რომ შეასახლონ. ერთხელ რუსულ „ლიტერატურულ გაზეთში“ გამოაქვეყნეს სტატია, „აღშფოთებული“ ავტორი წერდა, რომ ერთ-ერთ ცნობილ რუს მეცნიერს, პროფესორს, გვიან ღამით სასტუმროში რომ დაბრუნდა, პირადი ბარგი დერეფანში დახვდა. მჭა ოთახში უცხოელი ჩაესახლებინათ. ამ ინციდენტით გამოწვეულმა ინფარქტმა რუსი მეცნიერი იმსხვერაპლა. მაგრამ სტატიის ავტორმაც და რედაქციამაც ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ ეს „წესი“ სასტუმროს ადმინისტრაციის დაწესებული არაა და ადმინისტრაციის კრიტიკა საქმეს ვერ გამოასწორებდა. სტატია მკითხველის თვალის ასახვევად იყო გამოქვეყნებული.

ამ სტატიის გამოქვეყნებიდან მრავალმა წელმა გაიარა. მოსკოვის (1980 წ.) ოლიმპიადის წინ ჩვენი ქვეყნის ერთ ქალაქში კონგრესი მიმდინარეობდა თემაზე — „სპორტი თანამედროვე საზოგადოებაში“. ქალაქის საავადმყოფო სპეციალური განკარგულება მძღოლ — მზად ჰქონოდათ კონგრესის უცხოელი სტუმრების ავად გახდომის შემთხვევისათვის ერთადგილიანი ოთახები (გამოეყვანათ იქიდან ადგილობრივი ავადმყოფები); მოეტანათ საგანგებო ლოგა-

ნები, თეთრეული. დაეწესებინათ მათთვის კვების ხარჯები: პირველი კატეგორიის (!) ავადმყოფებისათვის 18 მან. ღლეში (ამ კატეგორიაში უცხოელი კორესპონდენტები იგულისხმებოდნენ), მეორე კატეგორიის ავადმყოფებისათვის — 16 მან.

საბჭოთა ავადმყოფებზე, არსებული წესების მიხედვით, 1 მან და 10 კაპ. იყო გამოყოფილი.

ღღეს მწერლობაც და ხელოვნებაც პროფესიონალიზმით იზომება და მხატვრული სიმართლის დიდი პრობლემაც არსებითად პროფესიონალიზმზეა დაყვანილი. პროფესიონალიზმზე ყურადღების გადატანაც ჩვენი „ღიადი ეპოქითაა“ ნაკარანახვი. ნამდვილი, დიდი ხელოვნება არ შეიძლება ვინმეს სამსახურში იდგეს; სხვისი, გარედან თავზე მოხვეული შეხედულებებით ჰქმნიდე მხატვრულ სინამდვილეს. შექსპირის, დოსტოევსკის, სტენდალის, რუსთაველის შეფასება პროფესიონალიზმის საზომით მათი შებლაღვა იქნებოდა. ჩვენი ხელოვნების შესაფასებლად ესაა რჩება, რადგან შემოქმედის თავისუფლებას, თვალსაზრისით საბჭოთა ხელოვნებაში პროფესიონალიზმის მეტი აღარაფერი რჩება.

პროფესიონალიზმი ხელოვნებაში მნიშვნელოვანი ამბავია, მაგრამ ის მაინც შემოქმედების ტექნიკური მხარეა, ჩვევების შეთვისებით, მათი დაოფლებით განსაზღვრული. პროფესიონალიზმი აკეთებს „მხატვრულ სინამდვილეს“, ზოგჯერ კარგად და შთამბეჭდავად. მაგრამ რაკი აკეთებს — შეუძლია ისე გააკეთოს, როგორც სურს. ჩვენი პირობების უმრავლეს შემთხვევაში, ეს „სურს“ არაა შემსრულებლის სურვილი, თონდაც ეჩვენებოდეს, ანდა სხვის მოსაჩვენებლად ფიქრობდეს რომ ეს ასეა. ეს სურვილი დამკვეთის სურვილია, დამკვეთი კი იმ ლევიათანია, რომელიც მთელს ჩვენს ცხოვრებას წარმართავს. ასეთ პირობებში მხატვრული ნაწარმოების შეფასება მთ. ვარ საზომად პროფესიონალიზმი იქცევა — დამკვეთს „კარგად“ გაკეთებული „მხატვრული სინამდვილე“ სჭირდება და არა მართლად გაკეთებული.

ამიტომ, რომ ჩვენს ცხოვრებაში ორი სინამდვილე არსებობს და მათ შორის, არსებითად, უფსკრულია ჩამდგარი. ერთი სინამდვილე რეალური სინამდვილეა, ცხოვრებისეული. ცალკეული ადამიანების განცდაში მოცემული ეს სინამდვილე მხოლოდ ცალკეული ადამიანების განცდაში რჩება, არ ქვეყნდება (ვინ მისცემს მისი გამოქვეყნების უფლებას!) და არსად ფიქსირდება, მეორე სინამდვილე ყველგანაა ასახული, ასახვის ყველა ფორმებში — პრესაში. ოფიციალურ დოკუმენტებში, რადიოში, ტელევიზიაში, ხელოვნებაში. მაგრამ მას „სინამდვილე“ მხოლოდ პირობითად ჰქვია. აქ სინამდვილე სიყალ-

ბითაა შეცვლილი, ნამდვილი ხელოვნება — პროფესიონალიზმით; დაცლილ აეთიკური საწყისიდან — ასახოს მართალი, ცხოვრებისეული სინამდვილე.

ცხოვრებისეული სინამდვილე თავისი გზით მიდის, ასახული სინამდვილე სხვა გზით. მას თავისი „კანონები“ აქვს, არა შემოქმედებას პროცესის კანონზომიერებით განსაზღვრული, არამედ კანონები, რომელთა „საღარაჯოზე“ მთელი სახელმწიფოებრივი აპარატი დგას, დაწყებული ორგანიზაციებით (მწერალთა კავშირი, მხატვართა კავშირი, კინემატოგრაფისტთა კავშირი და სხვ.) და დამთავრებული „ორგანოებით“ (სულ ერთია რა სახელით აღვნიშნავთ: ჩეკა, ენკავედე, გეპეუ, თუ კაგებე) — მისი უხილავი ძაფებით, თუ გაშიშვლებული საცეცხებით.

იძულების ეს ფორმები მათი „გაკეთილშობილების“ მიზნით შენიღბულია თეორიით — ყოველთვის და აუცილებლად! ადამიანის სულის წამება ორგანიზაციებში, თუ გამძვინვარებული, სისხლით გაუმადლარი ტერორი — „დასაბუთებულია“ კაცთმოყვარეობის უმაღლესი იდეალებით, ლოზუნგებით: ჩვეის ქვეყანაში ადამიანია ყველაზე დიდი კაპიტალი! «Человек — это звучит гордо!» (გორკი), «Я — гражданин Союза Социалистических Республик!» (მაიაკოვსკი).

ნამდვილად კი ადამიანი „მივიწყებულია“. მივიწყებულია?! არა, ეს ეგზისტენციალური ცნებაც ჩემდა უნებურად წამოვიდა. მივიწყებული რომ იყოს, ბედნიერება იქნებოდა. ადამიანი გაქედილია და განადგურებული, მაგრამ არასოდეს მივიწყებული. ის ყოველთვის ახსოვთ, მასზე ყოველთვის „ზრუნავენ“, მისი ყოველი ნაბიჯი, სულის ყოველი მოძრაობა ზუსტადაა აღრიცხული და ფიქსირებული.

ხელოვნების დეტერმინაციას „სოციალური დაკვეთა“ ეწოდება, რის მიხედვითაც ხელოვნებამ ის კი არ უნდა ასახოს, რაც არის, არამედ ის, რაც უნდა იყოს, არა სინამდვილე, არამედ იდეალი, რისკენაც ჩვენი დიადი სისტემა მისწრაფვის, არა კოშმარული სინამდვილე, არამედ ის რაც მხოლოდ პარტიულ გადაწყვეტილებებში არსებობს, როგორც უკვე განხორციელებული მიზანი. ამას დიალექტიკური მეთოდი ეწოდება.

ვინაა დამკვეთი — ეს ძალიან კარგად იცის შემსრულებელმა, ისევე როგორც ძალიან კარგად იცის — რა სურს დამკვეთს. რაც დრო გადის მით უფრო ნაკლებ ხდება საჭირო — დამკვეთისა და დაკვეთის გახსენება. მთავარია ასეთ ვითარებას უწყინარი სიტყვიერი გამოხატულება მოეძებნოს. და ეს სიტყვიერა გამოხატულება თითქმის ნახევარი საუკუნეა რაც გამოძებნილია: „სოციალისტური რეალიზმი“.

მეორე მისი სიტყვიერი გამოხატულება „სოციალისტური ჰუმანიზმი“.

რენესანსის ეპოქის ჰუმანიზმი ადამიანურის გამართლებას ნიშნავდა, ამავე დროს პროტესტს შუა საუკუნეების ასკეტიკური იდეალის წინააღმდეგ.

შუა საუკუნეების წარმოდგენა ადამიანზე ეწინააღმდეგება ადამიანურს, ადამიანის არსებას, რომელიც ვლინდება ბუნებასა და ადამიანებთან მიმართებაში. აქ გარდუვალია კოლიზია ნამდვილსა და იდეალს შორის, ადამიანურსა და ადამიანს შორის, გარდუვალია ადამიანის გაორება და გაუცხოება. ამდენად, რენესანსული ჰუმანიზმი ნიშნავდა ამ გაორების დაძლევის და ჰარმონიული პიროვნების აღდგენის ცდას.

„სოციალისტურმა სისტემამ“ ახალი კოლიზია შექმნა დოქტრინასა და ადამიანურს შორის, დოქტრინას, რომელიც არანაკლები სიმკაცრით ბატონობს და რომლის ბატონობა არანაკლები, თუ მეტჯერ არა, ტოტალიტარიზმით გამოირჩევა. ამიტომ „სოციალისტური ჰუმანიზმი“ პრაქტიკულად. მის განხორციელებაში მხოლოდ მწარე ღიმილს იწვევს, თეორიულად ის დაუძლეველ წინააღმდეგობას შეიცავს.

...წითლების მხარეზე მებრძოლი ახალგაზრდა გლეხის ქალი, ჯარისკაცის ფარაჯში გამოწყობილი, საკუთარი ხელით კლავს „თეთრ“ ოფიცერს, რომელიც მას ტყვედ აყვანის შემდეგ ჩააბარეს, და მთელი თავისი ახალგაზრდული ადამიანური არსებით, პირველი სიყვარულის ნაზი გრძნობით შეუყვარდება. მოთხრობაც (ავტორი ლავრენოვი) და კინოსურათიც (რეჟისორი ჩუხრაი) დიდ შთაბეჭდილებას ახდენენ მკითხველსა და მაყურებელზე, ახდენენ პროფესიონალების მეშვეობით, მაგრამ არა სიმართლით. პირიქით, „კლასობრივი სიძულვილი“, რომელმაც, ავტორის ჩანაფიქრით, სძლია ამ არსებითად პრიმიტიულ ბუნების შვილში სიყვარულის გრძნობას, ჩანერგილია პროპაგანდით და თრგუნავს მასში ადამიანურის გამოვლენას. ცხოვრებისეული სიმართლის მიხედვით შეუძლებელია ამ ქალში შეგნებას გრძნობები დაეძლია (რადგან ის საერთოდ არ ღვას ამ მხრივ შეგნების მაღალ დონეზე) და მწერალს მხოლოდ ის რჩებოდა, რომ „სოციალური დაკვეთით“ ეხელმძღვანელა და სწორედ ამგვარი „მხატვრული სინამდვილე“ შეექმნა.

პარადოქსი ისაა, რომ პროფესიონალურად ნაწარმოები სათანადო დონეზე ღვას და ამის გამო მიზანსაც აღწევს.

1960 წელს გამოქვეყნდა ცნობილი მწერლის ს.ს. სმირონოვის სტატია „შენაცვლებელი გუშაგი“ (გამოქვეყნდა ჟერ „ოგონაოკ“-ში და შემდეგ გადაიბეჭდა გაზეთებში), სტატია წარმოადგენს თავისებურ აპოლოგიას რუსი ჯარისკაცის რუსული ხასიათისა და მისი სიძლიერის შესახებ. ავტორის სიტყვით, ამ რუს ჯარისკაცზე პოლონელები ამბობდნენ: „ისწავლეთ ამ გულადი რუსი ჯარისკაცისაგან, როგორ უნდა გასწიოთ სამხედრო სამსახური!“

1915 წელს, პირველი მსოფლიო ომის დროს, რუსის ჯარებმა უკან დაიხიეს გერმანელების შემოტევის გამო და დიდი საინტენდანტო საწყობი მია-

ტოვებს, შესასვლელი ამოუქოლეს და წავიდნენ. მოხდა ისე, რომ მიწა ჩამოინგრა და ამოქოლილ და დაბნელებულ საწყობში პოსტზე მდგომი რუსი ჯარისკაცი ჩარჩა; ჩარჩა მთელი თავისი ჯარისკაცული შეგნებით — პოსტზე არავინ მიუშვას და თუ ვინმემ სცადა მისვლა, საყარაულო სამსახურის წესდებით გათვალისწინებული შეძახილით შეაჩეროს: «Стой, кто идет?»

ცხრა წელიწადი გაატარა ამ ჯურღმულში ჯარისკაცმა, იკვებებოდა კონსერვებით, სვამდა წყაროს წყალს, რომელიც აქ შემთხვევით აღმოჩნდა; კვირაში ერთხელ იცვლიდა საცვლებს და ითვლიდა დღეებს, კვირეებს, თვეებს, წლებს და ერთგულად ასრულებდა თავის ჯარისკაცულ მოვალეობას. ცხრა წელს ებრძოდა საწყობში მომრავლებულ ვირთაგვებს. რამდენჯერმე მოუხდა ბრძოლა ხანძართან, რომელიც სანთლების გამოყენებით იყო გამოწვეული, სანამ სანთლები არ გამოელეოდა. თმა ქაბრის დონემდე ჩამოეზარდა, წვერი მუხლებამდე. მაგრამ არ გატყდა მისი ნებისყოფა, მუხი სიცოცხლის წყურვილი. ყველაფერს ამას ვაჟკაცურად გაუძლო და ხსნის იმედი არ დაკარგა.

ყველაფერი ეს გასაგებია და შეიძლება მართლაც იმსახურებს ქებას და თუნდაც აპოლოგიას. მაგრამ ამაში არაა სტატიის ძირითადი შინაარსი და ავტორის პათოსის მთავარი მოტივი. რაც აქამდე ითქვა, ეს ყოველ ადამიანს შეიძლება მეტ-ნაკლებად ახასიათებდეს, სიცოცხლის შენარჩუნების ინსტინქტი ყველა ადამიანში მოქმედებს. რუსი, როგორც რუსი ჯარისკაცი სულ სხვა დეტალებში ვლინდება ავტორის აზრით და ესაა სწორად სტატიაში აქცენტირებული: ამ საშინელ პირობებში ყოფნის მთელი ცხრა წლის მანძილზე ჯარისკაცი ერთი წუთითაც არ ივიწყებს თავის სამსახურებრივ „მოვალეობას“, რომელიც მას ჩანერგილი აქვს სამხედრო სამსახურის წესდებებით — „წმინდად დაიცვას“ — როგორც ავტორი წერს — სამხედრო წესები და დღის რეჟიმი — სისტემატურად დაზეთოს თოფი, თოფის კლიტე და ვაზნები, რისთვისაც ის კონსერვების ქონს იყენებს და... რაც მთავარია, არავინ მიუშვას პოსტთან, რომელიც მას ჩააბარეს, თუნდაც მისი დაცვა სიცოცხლის ფასად დაუჯდეს.

ცხრა წელიწადი „წმინდად“ ინახა ჯარისკაცმა ეს „მცნებები“ და მისთვის მოულოდნელად პოლონეთის ჯარის ნაწილმა რომ მიაგნო ამ საწყობს, შესასვლელი გახსნა და საწყობში შევიდა, გულადმა ჯარისკაცმა შესძახა:

— Стой, кто идет!

ეს შეძახილი, ეს სამი სიტყვა, ზუსტად იმ სახით და იმ თანამიმდევრობით, როგორც ამას სამხედრო წესდება ითვალისწინებს, უცვლელად და შეუარყველად ფლობს „შეუნაცვლებელი გუზის“ შეგნებას, მიუხედავად იმ მართლაც საშინელ წლებისა, რომლებიც მან გაატარა, პირიქით, სტატიის ავტორი ს. ს. სმირნოვი დიდი კმაყოფილებით და, თითქმის, სიამაყითაც კი წერს: „გუშაგი პოსტზე იდგა და ასრულებდა თავის სამსახურს ისე, როგორც ეს სამ-

ხედრო წესდებას ზუსტად შეესატყვისებოდა“. ვერავითარმა პირადმა და საესე-
ბით ადამიანურმა და გასაგებმა სულიერმა მწუხარებამ ვერ წაშალა მასში ის
გრძნობა, რომ „ის აქ დააყენეს საწყობის დასაცავად და რომ მას არ შეუძ-
ლია ვინმე დაუშვას მიწის ქვეშეთში (საწყობში), სანამ მას პოსტზე არ შე-
ცვლიან“ (ესეც წესდებით არის განსაზღვრული), თუმცა, როგორც ავტორი
წერს, ახსოვს რომ ის პოსტზე დააყენეს „ცხრა წლის წინ, ათას ცხრაას თხუთ-
მეტი წლის აგვისტოში“.

1933 წელს მე გაეხდი მოწმე ფაქტისა ერთ-ერთ ყაზარმაში, ქ. ორან-
იენბაუში (ლენინგრადთან), სადაც შემთხვევით აღმოვჩნდი. ჯარში გაწვე-
ული ახალგაზრდა ვაჟის სანახაოდ მოხუცი მამა ჩამოვიდა. სანამ ყაზარმის
კარებს მიუახლოვდებოდა, დაინახა შვილი, რომელსაც თოფი ეჭირა ხელში და
შენობის კარების წინ იდგა. გახარებულმა მამამ ფეხს აუჩქარა და პირდაპირ
შვილისაკენ გაემართა. შვილმა თოფი შემართა, შესძახა — შესდექ! ვინ მო-
დის? შესძახა ზუსტად იმდენჯერ, რამდენსაც წესდება ითვალისწინებს. მამამ
კიდევ უფრო უმატა ნაბიჯს, სახეზე სისხარულის ნათელი მოეღინა. „დროს
თოფი გაეარდა და მამა მიწაზე დაეცა.

არის თუ არა ეს რუსი ჯარისკაცი თავისებურება, ეს სმირნოვის საქმეა
და მან, როგორც იტყვიან, „თავისი საქმე“ ჩემზე უკეთ უნდა იცოდეს. მაგ-
რამ. ვფიქრობ, რომ ადამიანის ამგვარი თვისებების აბოლოგია მაინც „წა-
დენაა“ (ფრაოდისტური ОНХОДЖА) ნაკარნახევი არა ქვეცნობიერებით. არა-
მედ მთელი ჩემი უზარმაზარი პოლიტიკური სისტემით.

საზოგადოებრივი წყობისა და სამხედრო ორგანიზაციის სტრუქტურა
ჩვენში ერთი და იგივე არაა. მაგრამ არც ერთ ცივილიზებულ საზოგადოებაში
არ იქნება მათ შორის ისეთი მსგავსება, როგორც ჩვენს, „იდეალურ“ სახელმ-
წიფოში. ჩვენი საზოგადოებრივი წყობა ორგანიზაციათა და მათი განმგებლე-
ბის ერთიანობაა, პირამიდა, რომლის მწვერვალს უმაღლესი, შეიძლება უფრო
შესაფერისი სიტყვა იყოს, — „უზუნაისი“ განმგებელი წარმოადგენს. ორგანი-
ზაციათა იერარქია იძულების პრინციპზეა დამყარებული და ამ პირამიდაში
შემაველი ორგანიზაციის მეთაურის თანამდებობა — პოსტია (ასეც უწოდებენ
დღეს გავრცელებულ სიტყვა-ხმარებაში). პოსტზე მდგომი გუშაგია, რომლის
შეფასების საზომი წესდების მკაცრი დაცვაა, ყველა პირობებში, თუნდაც გუ-
შაგობა ცხრა წლის მანძილზე სიბნელესა და ვირთაგვებთან ბრძოლის პირო-
ბებში მიმდინარეობდეს.

პოსტზე მდგომი იმანვე უნდა შეცვალოს, ვინც დააყენა; ჯარში ამას „სა-
გუშაგოს უფროსი“ ეწოდება, სახელმწიფო აპარატში — უფროსი, უფრო-
სი ცეკას იმ განყოფილებისა, რომელიც „უწევს ხელმძღვანელობას“
ამა თუ იმ ორგანიზაციას. განსხვავება იმაშია, რომ ჯარში პოსტზე დგომა

ძნელი და მოსაწყენი საქმეა, სახელმწიფო აპარატში პოსტზე დგომა პოსტზე „ჯდომა“, ძალიან სახარბიელო და ამიტომ სასურველი, იმდენად სასურველი, რომ გავრცელებული გამოთქმის მიხედვით, ყოველი პოსტზე მყოფი თავის პოსტს თვითონვე ღარაჯობს.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, შეიძლება სწორედ იმიტომ ვგრძნობ, რომ წერის სურვილითა ვარ ატანილი და წერა ჩემთვის გარდუეალი ვახდა. ლ. ტოლსტოი ამბობდა — „თუ შეგიძლიან არა წერო, ნუ სწერ!“ მე აღარ შემიძლია არა ვწერო.

ჩემი განცდები მთელი სამყაროა, ოღონდ ჩემი სამყარო, ჩემს სულში გადატანილი და გამოვლილი მოვლენების ერთობლიობა — ცის მნათობებიდან ქიამაიამდე. აქ ყველაფერია, თავისებურად განცდილი და ათვისებული — კაცობრიობა, ერი, ოჯახი, ქალი, ბავშვები, შვილები და შვილიშვილები. მაგრამ ეს ნამდვილი, ცხოვრებისეული სიმართლეა. განსხვავებული პრესისაგან და „მხატვრული სიმართლისაგან“.

სიცოცხლისა და სიკვდილის გასაყარზე დგომა ყოველთვის არსებობიდან არარაობაში გადასვლის მოახლოების სინანულია, რომელსაც ჩემში სხვა, დიდი, თითქოს ბევრად უფრო დიდი განცდა ემატება. მენანება ის სამყარო, რომელიც ჩემთან ერთად დაილუპება. მენანება გასაოცარი სიმწვავეით, მენანება ბუნება, ადამიანები, მეგობრები, მახლობლები.

ეს არაა პარადოქსი. ძალიან კარგად მესმის, რომ ჩემს შემდეგ გააგრძელებენ არსებობას ბუნებაც, სამყაროც, ადამიანებიც

и равнодушная природа
красою вечною [будет] сиять!

ჩემი შთამომავალნიც დიდხანს იცოცხლებენ, გააგრძელებენ ცხოვრებას და სიცოცხლეს; ჩემს სიცოცხლესაც. ჩემი მთავარი ფიქრი, საზრუნავი და სალოცავი ისაა, რომ ბედნიერები იყვნენ ისინი და მათი თაობის მთელი მოდგმაც, რომ ასცდეთ ის ცხოვრება, რომელიც მე და ჩემმა თაობამ გავიარეთ. და მაინც (ესეც კარგად მესმის), ჩემი სამყარო ჩემთან ერთად გაქრება, რადგან არსად და არავის ცნობიერებაში ისეთი აღარ იქნება. როგორც მე განვიცადე, როგორც მე ვხედავდი, როგორც ჩემში არსებობდა, აღარ იქნება ჩემს სიყვარულში. ჩემი განცდები სამყაროს მუდმივი, უწყვეტელი თანმხლებია, რომლის გარეშე სამყარო არ არსებობს და აღარც იარსებებს ჩემს შემდეგ.

ამ სამყაროს ჩემთან ერთად დაღუპვის შეგნება — საოცარი განცდაა, მაგრამ ძლიერი და მწვავე. მეჩვენება, რომ მისი არარაობაში გადასვლის გრძნობას უფრო მეტი სიმწვავეით განვიცდი, ვიდრე საკუთარი თავისას. შეიძლება

იმით, რომ ჩემთან ერთად სიმართლე დაიღუპება, სიმართლის რაღაც ნაწილი, რომელსაც მომავალი ვერ ამოიკითხავს ვერც ჩვენი დროის პრესაში, ვერც ჩვენი დროის „მხატვრულ სინამდვილეში“. ჩემში განცდილი ცხოვრება უფრო ნამდვილია, შეუდარებლად უფრო ნამდვილი და მართალი, ვიდრე ოფიციალურ დოკუმენტებსა, ხელოვნებასა და მხატვრულ მწერლობაში ასახული სინამდვილე.

მე არა ვფიქრობ, რომ „ჩემი სამყარო“ რაღაც განსაკუთრებული იყოს. არა! გარდა იმისა, რომ ის ჩემი, ყველა თავის ნაწილში ჩემგებური სამყაროა, — არის მასში ისეთი რამ, რაც არავის სამყაროში აღარ იქნება. უშანგი ჩხეიძე თავისი განუმეორებელი გარეგნობით, ხმით, თრთოლვით სცენაზე. ნახევარ საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც მისი ხანმოკლე მოღვაწეობა დამთავრდა და მას შემდეგ მსგავსი არაფერი მინახავს და განმიცდია არც ქართულ, არც რუსულ (მოსკოვისა და ლენინგრადის) სცენებზე. ტიციან ტაბიძე წითელი მიხაკით მკერდზე, თითქმის შეზრდილი მთელ მის არსებასთან, სიკეთის მფრქვევი გამომეტყველებით, დიდი ცისფერი თვალებით.

გრიგოლ წერეთელი ანტიკური მშვენიერების მისეზური განცდით. მიაღწეციებზე მე ვსწავლობდი არა მხოლოდ ანტიკურ კულტურას, ვსწავლობდი ამ კულტურის მისეზურ, წერეთლისებურ განცდას და დარწმუნებული ვიყავი, რომ მისი განცდა უფრო ღრმა და ფაქიზი უნდა ყოფილიყო და რაც არა ნაკლებ ამდიდრებდა „ჩემს სამყაროს“. ოვ. ჯავახიშვილი დიდი გონებით, ქართველი ერის უდიდესი, დაუშრეტელი სიყვარულით, ქართველი ერის ისტორიის ჯავახიშვილისებური შესწავლით, მისი ბედისა და უბედობის მისეზური განცდით, რომელიც განუზრეულ ზემოქმედებას ახდენდა ადამიანზე.

ქართველი ხალხის ხანმოკლე აღფრთოვანება, საუკუნეების დაგუბებულ პატრიოტული გრძნობის გადმოხეთქვა 1918—1921 წლებში, ტრაგედია 1921 წლის შემდეგ და სხვადასხვა — ჩემი სამყაროს ერთ-ერთი დიდი ნაწილია, რომელიც აღარ გამეორდება, და არ შეიძლება გამეორდეს მის ცოცხალ რეალობაში. და მეჩვენება, რომ მომავალი თაობის ადამიანთა ცნობიერებაში ასახული სამყარო — რაღაცნაირად — თუ უფრო ღარიბი არა, ნაკლოვანი იქნება. ნაკლოვანი იქნება არა მხოლოდ „ჩემი სამყაროს“ იმ მოვლენებთან მიმართებაში, რომლებიც გარდასულთა რიცხვს ეკუთვნიან და უბრალოდ აღარ გამეორდება, იმ ნაწილშიც, როელიც ისე და იმგვარად აღარ გამეორდება.

მთავარი კი ისაა, რომ „ჩემი სამყარო“ შეუდარებლად უფრო ნამდვილია, ვიდრე ჩვენს ოფიციალურ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში ასახული ცხოვრება, რომელიც დეტერმინირებულია „უხილავი“, მაგრამ საკმარისზე მეტად

ხელშესახები და, თუ შეიძლება ასე ითქვას, გულშესახები ძაფებით. ეს იმი-
ტომ რომ, რასაც ვწერ, ჩემთვისა ვწერ და შემოძლია თავისუფალი ვიყუ-
ჩე, ჩემი ცნობიერების კუნჭულში მივაგდო ურჩხულის საცეცები, ცოტახნით მა-
ინც, სანამ ვწერ, სანამ დავეწერ (შესანიშნავია ქართული სიტყვა „თავის-
უფალი“. არც ერთ ჩემთვის პრაქტიკულად და თეორიულად მისაწვდომ ენაში
არაა გამოხატული ამ ცნების შინაარსი ისე მძაფრად, როგორც ამ სიტყვაში).

წერის სურვილმა მთლიანად ამიტანა, მთელი ჩემი არსება მოიცვა.

ეს არაა განცდილი სახეების დადუღება და მოძალება, რომელმაც სული-
ერი მდინარების კალაპოტი უნდა გაარღვიოს და მხატვრული ნაწარმოების
შექმნისაკენ წარიმართოს. ესაა უშუალოდ განცდილი ცხოვრების სიმართლის
მოძალება, კეშმარიტების დიდი მადლი, რომელიც მარადისობისაკენ მიისწრა-
ფვის და ყოველგვარ დაბრკოლებას სძლევს.

წერის აუცილებელი პირობა თავისუფლებაა, არა მხოლოდ გარეგანი დე-
ტერმინატორებისაგან, არამედ შინაგანი თავისუფლებაც. საჭიროა განთავისუფ-
ლება ყოველგვარი სუბიექტური განწყობილებისაგან, რომელიც შეიძლება შე-
იქრას მოვლენათა მსვლელობაში და სიმართლე დაამახინჯოს.

ჩვენს ცხოვრებაში მომხვეჭელობის ყველა ფორმამ გაიდგა ფეხი. ესეც
„ღიადი ეპოქის“ გარდუეალი პროდუქტია. იყიდება ბინები, თანამდებობები,
სააგარაკო ადგილები, პურისა და ლუდის გამყიდველის ადგილები. გამყიდ-
ველი — მმართველი ორგანოებია ის, ვინც „ნიშნავს“ თანამდებობაზე, თავისი
უზარმაზარი, მოუქნელი ბიუროკრატიული აპარატით. მყიდველია ყველა, ვინც
ინიშნება, ვინც ამ აპარატის ზღუდის იქითაა.

იმ სოციალურ ფენაში, რომელსაც მე ვეკუთვნი, მომხვეჭელობის „ჩვე-
ულებრივი“ ფორმებიც ბატონობენ (ქრთამი სტუდენტის მოწყობისათვის უმა-
ღლეს სასწავლებელში, ნიშნის აწვევისათვის და სხვა), მაგრამ აქ კიდევ სხვა.
სპეციფიკური ფორმაა გაბატონებული — სახელის მოხვეჭა. ეს არაა გენიალუ-
რი რუსთაველის „სჯობს სახელისა მოხვეჭა...“ ესაა სულმოკლეობით განსა-
ზღვრული და წარუმატებლობის კომპენსაციის სურვილით ნაკარნახევი საშუა-
ლებების გამოძებნა თვითრეკლამისათვის; რეცენზიების „ორგანიზება“, და-
ქვემდებარებულთა გამოყენება ამ მიზნით, უკეთესთა წინააღმდეგ ინტრიგები.

მე ამისგანაც თავისუფალი ვარ. სახელზე ზრუნვა მხოლოდ ლიმილს იწ-
ვევს ჩემში, არა მხოლოდ იმის გამო, რომ მე შემოძლია ეთქვა, მსგავსად მიხ.
ბულგაკოვის გმირისა — „მე გვარი აღარა მაქვს!“ ერთი კი მინდა, რომ ჩემში
ქართული სული იყოს ამოკითხული, რადგან ჩემს მიერ განცდილ სამყაროში
ქართული განცდა მოქმედებს, მისი მთავარი საზრუნავი ქართველი ადამიანი
და საქართველოა.

ცნებათა სისტემაში — პიროვნება, ოჯახი, გვარი, ტომი, ერი, კაცობრიობა
— ყველაზე მაღალი განზოგადების წარმოდგენა ჩემთვის ერია, ყველაზე

ამაღლებული განცდის საგანი — სამშობლო. ამ წარმოდგენის ზევით ჩემი მხოლოდ აზრი მიდის, მაგრამ გული აღარ მიჰყვება. სამშობლოს ადგილი კი გულია. გრძნობისა და განცდისაგან დაცლილი ადამიანური (ადამიანობა) ისეთი აბსტრაქტია. რომელსაც არა აქვს შემოქმედების უნარი. ეროვნული თვითშეგნება შეგნების გარდა გრძნობას და განცდას გულისხმობს, მათი პარაფრაზი და სინთეზია.

ეს გრძნობა ისეთი ძალით არის ჩანერგილი ჩემში, მეჩვენება, რომ განგებობისეულია და ვინც ამ გრძნობას ივიწყებს, ან მას ლალატობს — განგებისაგან ისეება.

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში, პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთის რევოლუციების კრიტიკულ პერიოდში, ქართველი ხალხისა და ინტელიგენციის რიცხობრივად საკმაოდ მნიშვნელოვან წრეებში ეროვნული თვითშეგნება არ აღმოჩნდა სათანადო დონეზე და ეს გახდა საბედისწერო ჩვენს ცხოვრებაში. მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში მომწიფებულ პატრიოტულ სულისკვეთებაში, რომელიც მტკიცდებოდა და ღვივდებოდა ერის მთელი ისტორიით, მეფის რუსეთის ვერაგული, უხეში, მოუქნელი პოლიტიკით და ილიასა და აკაკის შემოქმედებით, განხეთქილება მარქსისტული მოძღვრებით გატაცებამ შეიტანა. მოძღვრებით, რომელსაც, თუ თვით მოძღვრების ძირითადი პრინციპებიდან ამოვალთ, არაერთი ნიადაგი არა ჰქონდა არც რუსეთსა და, მით უმეტეს, საქართველოში, სადაც პირველი, მწვავე და ამიტომ მთავარი ეროვნული საკითხი იყო და უნდა ყოფილიყო.

საერთოდ, ყოველ ახალ მიმართულებას, მათ შორის პროგრესულს, იქნება ის პოლიტიკური „იზმი“, თუ მიმართულება ხელოვნებასა და ლიტერატურაში, ნამდვილი სიცოცხლე იქ უწერია, სადაც წარმოიქმნა, იმ ქვეყანასა და საზოგადოებრივ პირობებში, რომლებმაც წარმოიქმნეს. მაგრამ როდესაც ახალი იდეები უცხო და ჩამორჩენილ სოციალურ-პოლიტიკურ ნიადაგში ჩაისახება, მათი განხორციელება აუცილებლად მახინჯ ფორმებს ღებულობს. ძალდატანება აქ საოცარ, ხშირად კარიკატურულ ფაქტებში ელინდება, — ყავის სმის ტრადიციის ძალით დანერგვა, სენატორი ბოიარების ძალით გაპარსვა, დაწერილი სიტყვების წაკითხვის აკრძალვა სპეციალური „უკაზით“ *«Даны их глупости была бы видна!»*

მარქსიზმით გატაცება იყო მთავარი მიზეზი, რომ ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი „ვერ ჩაეტია“ ერის „ვიწრო ფარგლებში“ და თავი „საკაცობრიო, სოციალისტური იდეებისათვის“ გადასდო. ბოლოს მათი მოღვაწეობა იმით დამთავრდა, რომ განწირული აღმოჩნდა, ანდა ბოლშევიზმში გადაიზარდა.

„ბოლშევიზმი“ თავიდანვე ტიპური რუსული მოვლენა იყო, ჩამოყალიბებული ნაროდნიკობისა, რუსული ანარქიზმისა და „ესერების“ სულიერ ატ-

მოსფეროში და სავსებით მართალი იყო პლენანოვი, როდესაც რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის ლენინურ ფრთას ვოლუნტარისტულს უწოდებდა.

ქართველი „ბოლშევიკებისათვის“ რუსული ბოლშევიზმი პირველყოფილისა ნგრევის, სისხლის, „აფეთქების“ მოძღვრება იყო, რომელმაც თავის გარეშე მოთავზებულაღებულები შემოიკრიბა და სამოქმედო იარაღად ტერორსაც მიმართა. ამას არც მალავდნენ ქართველი ბოლშევიკები. პირიქით: „ელბა-ქიძის დაღმართი“, „ჯორჯიაშვილის ქუჩა“, კამოს ძეგლი, ლიტერატურა ტერორისტებზე და სხვ. — ტერორის პირდაპირ აპოლოგიას წარმოადგენდა, ამავე დროს — თავისებურ მაღლობას მემკვიდრეებისა წინაპრების წინაშე.

„ბოლშევიზმის“ ისტორიული კავშირი ტერორთან ვერ იქნა შერყეული ვერც მოლოტოვის საჯარო განცხადებით (როგორც მახსოვს ეს განცხადება ევროპაში იყო გაკეთებული), რომლითაც ის ცდილობდა, საკუთარი ხელისუფლება ტერორისაგან გაემიჯნა. ასეთი გამიჯვნა მხოლოდ დასავლეთის შეცდომაში შეყვანის სურვილით იყო განსაზღვრული და ამიტომ საქმეს ვერ უშველა ვერც კამოს ძეგლის გაუქმებით, ვერც კამოზე დაწერილი წიგნის ავტორის დახვრეტით, ვერც ბიბლიოთეკებიდან ტერორისტებზე არსებული ლიტერატურის ამოღებით. ხოლო 1937 წელმა ყველასათვის ნათელი გახადა გარდუვალი, ორგანული კავშირით ბოლშევიზმსა და ტერორს შორის.

„საკაცობრიო იდეალებით“ გატაცებას საქართველოში ჰქონდა სხვა მიზეზებიც, თუმცა საბოლოოდ ესეც ეროვნული ნიადაგიდან მოწყვეტის თავისებურ გამოხატულებას წარმოადგენდა. ეს იყო თავისებური გამოვლენა საქართველოში ისტორიულად ჩამოყალიბებული კუთხური სეპარატიზმისა და ინდივიდუალიზმისა. რამაც დემოკრატიული ტრადიციების უქონელ ქვეყანაში, ერის მთლიანობის თვალსაზრისით. არასასურველი ხასიათი მიიღო. სა-ქართველოში დემოკრატიული მმართველობის დროს ჩატარებულ არჩევნებში (1918 წ.), თუ მესხიერება არ მალატობს, მონაწილეობდა 16 პარტია (№ 1 — სოციალ-დემოკრატები, № 2 — ეროვნული დემოკრატები, № 5 — ფედერალისტები და სხვ.). გასაბჭოების შემდეგ კიდევ დიდხანს შემორჩათ თბილისში შენობების კედლებს იმდროინდელი წარწერები: „ხმა მიეცით №... (ამას და ამას)“).

ერთი სიტყვით, ქართველ სოციალ-დემოკრატთა შორის არავინ აღმოჩნდა ჩეხი ფილოსოფოსისა და პოლიტიკური მოღვაწის მასარიკის ღონეზე: „სანამ მე დავიწყებდი აზროვნებას, თუნდაც პრიმიტიულ ფორმებში, სოციალისტურად, მე ვაზროვნებდი ჩეხურად“!

ჩეხებისა და სლოვაკების მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვება, შესანიშნავი რესპუბლიკის შექმნა (რომლის პირველი პრეზიდენტი — 1918-1937 წლებში მასარიკი იყო) და ეროვნული აღორძინების გზაზე დადგომა — პირველყოვლისა — ეროვნულად აზროვნების შედეგი იყო, ხოლო შემდეგ — სოცია-

ლისტურად აზროვნებისა (დღეს ჩეხოსლოვაკიის დამოუკიდებლობა ისევაა წალეკილი, როგორც ჩვენი. მაგრამ ამ ხალხის ეროვნული და პირველყოვლისა ეროვნული თვითშეგნებაა სწორედ ის ძალა, რომელმაც 1968 წლის ეროვნული ტრაგედიის შემდეგ ახალგაზრდა იან პალახი თვითდაწვის აქტამდე მიიყვანა).

სტალინს საქართველო და მისი დიდი ისტორიული წარსული მაშინ მოაგონდა, როდესაც საკუთარი პიროვნების პრესტიჟის განმტკიცება დასჭირდა, მაგრამ... როგორ დამთავრდა მისი მოღვაწეობა და რა მიიღო ქვეყნისაგან, რომელიც ხის გუთნით ჩაიბარა და რაკეტებით შეიარაღებული დატოვა, — ყველასათვის ცნობილია. ათეულმა წლებმა განვლო სტალინის სიკვდილიდან და ველარსად გაიგონებ შესანიშნავ ქართულ სიმღერას — „გაფრინდი შავო შერცხალო“ მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს სიმღერა სტალინთან იწვევს ასოციაციას.

ს. ორჯონიკიძე მოუძღოდა 1921 წელს მე-11 არმიას, რომელმაც ქართული მიწა-წყალი გადაქელა. ორჯონიკიძემ დაარიგა ქართული მიწები, როგორც საკუთარი სამემკვიდრეო მამულები, და... სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაამთავრა.

ბუდუ მდივანი — საქართველოს სახკომსაბჭოს (მთავრობის) პირველი თავმჯდომარე მოითხოვდა რუსი ჯარის გაყვანას საქართველოდან და საზღვრების დადგენას რუსეთსა და საქართველოს შორის. ეს, რა თქმა უნდა, გაუგებარი იყო: რუსეთის ჯარების გაყვანის მოთხოვნა ქართველი ბოლშევიკების მხრივ, მას შემდეგ — რაც მათ ხელისუფლება ამ ჯარების ხიშტებით მოიპოვეს. ისტორია იმასაც გაარკვევს — რით იყო ამგვარი პოლიტიკური მოთხოვნა ნაყარნახევი — მართლა პოლიტიკური სრბეცით, თუ თავშეუკავებელი მისწრაფებით ხელისუფლებისაკენ?

დღეს უკვე ცოტაა დარჩენილი იმ თაობიდან, რომლებსაც ახსოვთ კაკი (ირაკლი) წერეთელი (მწერალ გიორგი წერეთლის ვაჟი) — რუსეთის პირველი რევოლუციის (თებერვლის რევოლუციის) გამოჩენილი მოღვაწე, ბრწყინვალე ორატორი, დროებითი მთავრობის წევრი, მინისტრი კერენსკის კაბინეტში, და კარლო (ნიკოლოზ) ჩხეიძე — ამ რევოლუციის ყველაზე გამოჩენილი მოღვაწე, რომელმაც ჯერ სახელმწიფო სათათბიროში მოიხვეჭა დიდი სახელი თავისი ბრწყინვალე პოლიტიკური სიტყვებით, შემდეგ მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოში, სადაც მას თავმჯდომარის თანამდებობა ეჭირა და შემდეგ სრულიად რუსეთის პირველ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტში, სადაც აგრეთვე თავმჯდომარედ იყო არჩეული.

მახსენდება დიდი ფერადი ფრესკა ლენინგრადის ერთ-ერთი ინსტიტუტის (ყოფ. იურიდიული ფაკულტეტის) დარბაზის კედელზე, რომელზედაც ცნობილი ისტორიული ფაქტია ფიქსირებული: მიმდინარეობს სრულიად რუსე-

თის პირველი მოწვევის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ყრილობა. თავმჯდომარეა ნ. ჩხეიძე, მოხსენებას აკეთებს (კათედრაზე დგას) ირ. წერეთელი. აუდიტორიიდან ლენინი აწყვეტინებს სიტყვას მომხსენებელს: „არის ასეთი პარტია!“ (ეს ფრესკა პირველად 1930-იან წლებში ვნახე — ლენინი გვერდში სტალინი ედგა, რომელიც, როგორც ამბობდნენ, მერე მიახატეს! „პიროვნების კულტის“ წინააღმდეგ ბრძოლის პერიოდში სტალინი ისევ წაშალეს).

ლენინგრადში ყოფნის დროს, ერთი წიგნი ჩამივარდა შემთხვევით ხელში: «Великая Российская Революция 1917 года», Петербург, 1917. თებერვლის რევოლუციას ეხებოდა და მოიცავს დროის მონაკვეთს 14 თებერვლიდან — 12 მაისამდე (ძვ. სტილით).

დღეს ამ რევოლუციის შესახებ თითქმის აღარაა იცის, მაგრამ ჯერ კიდევ ჩემი სკოლაში ყოფნის დროს (20-იან წლებში) 12 მარტი, თებერვლის რევოლუციის დღე ყოველ წელს აღინიშნებოდა. მაგონდება ლოზუნგი: რომ არ ყოფილიყო თებერვლის რევოლუცია, არ იქნებოდა არც ოქტომბრის რევოლუცია. შემდეგ ეს თარიღიც „მივიწყებას“ მიეცა, მალე სულ ამოიშლება მეხსიერებიდან. ნამდვილად კი, თებერვლის რევოლუცია იყო, რომელმაც დაანგრია მეფის რუსეთი და ხალხთა გულებში მართლა დიდი სიხარულის ნათელი ჩაღდა, ამ რევოლუციის შემდეგ დაიშალა რუსეთის იმპერია და დამოუკიდებლობა მიიღო პოლონეთმა, ფინეთმა, ბალტიისპირეთის ქვეყნებმა, ამერიკაეკასიის ერებმა და სხვ. ოქტომბრის რევოლუციამ თავისი პროპაგანდა და ხმაური იმით დაამთავრა, რომ რუსეთის ძველი იმპერია ახალი ფორმით აღადგინა და მასში შემაველ ხალხებს ხელახლა დაადგა რუსეთის უღელი, ზოგს ადრე, ზოგს ცოტა გვიან.

ძნელია ლაპარაკი იმაზე, რას გააკეთებდნენ ნ. ჩხეიძე და ირ. წერეთელი საქართველოსთვის, თებერვლის რევოლუცია რომ არ დამარცხებულყო და მათი მოღვაწეობა რუსეთში არ შეწყვეტილიყო. ნათელი მხოლოდ ისაა, რომ მათი მოქმედების მეთოდები რუსეთსა თუ საქართველოში შეუდარებლად შორს იქნებოდა იმ „მეთოდებისაგან“, რომლებიც ჩვენ განვიცადეთ და განვიცდით დღეს. ფაქტი კი ისაა, რომ ოქტომბრის რევოლუციისა და მათი პოლიტიკური მოღვაწეობის გზების გადაკეცვის შემდეგ საკუთარ სამშობლოს მოაშურეს და ცხოვრების ადგილი აქ მოიპოვეს. აი — კიდევ ერთი ფაქტი, შემზარავი და შემადარწუნებელი: 1924 წლის ქართველი ხალხის ტრაგედიის შემდეგ, ნ. ჩხეიძემ ყელში სამართებული გამოისვა და თავისი მღელვარე სიტყვებზე ამით დაამთავრა.

საოცარია, განსაკუთრებით ნ. ჩხეიძისა და ირ. წერეთლის ფონზე, რომ ქართველი ინტელიგენციის ერთი ნაწილი ტომობრივი (კუთხურობის) შეგნების ღონეზე მალლაც ვერ ავიდა, ხშირად ოფიციალურ საბუთებში კითხვა-

ზე — „ეროვნება“ — წერდა არა „ქართველს“, არამედ კუთხურ წარმომავლობას.

პატარა ერის ცხოვრებაში ხშირად ეროვნული სიამაყის გრძნობა დიდი, გამოჩენილი პიროვნების სახელის გარშემო ფიქსირდება. ხალხის ფენებსა და განსაკუთრებით ახალგაზრდობის ცნობიერებაში მისი წიაღიდან წარმოშობილი დიდი მოღვაწე, განსაკუთრებით თუ ის პოლიტიკური მოღვაწეობის სფეროს ეკუთვნის, თავისებური კომპენსაცია იმ შეგნებისა, რაც თავად ერმა ვერ გააქვთა და ვერც გააკეთებდა ჩვენი ცხოვრების პირობებში, სადაც წარსულის გაყოლებასთან ერთად ფაქტებისა და პიროვნებების ამოკვეთა მესხიერებიდან სისტემისათვის ჩვეული უკომპრომისო მეთოდებით ხორციელდება, მეხსიერებას მხოლოდ სტალინი შემორჩა და ამიტომ ქართველი ახალგაზრდობის პატრიოტული გრძნობა მის სახელს დაუკავშირდა. ამის დადასტურებაა 1956 წლის მარტის დღეები საქართველოში და ტრაგედია, რომელიც თბილისში 9 მარტს დატრიალდა.

საქართველო არაა მოკლებული დიდი პოლიტიკური მოღვაწეების სახელებს. შეიძლება ითქვას, — 1917 წლის რევოლუციური ქარტეხილების დროს მათი რიცხვი მოქარებულებს იყო. მაგრამ მხოლოდ მომავალი განსჯის მათ მოქმედებას, მათ „სიდიდეს“, თუ „სიპატარავეს“, განსჯის ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების პოზიციიდან, და ისიც ნათელი გახდება — ვისი ძეგლი უნდა აღიმართოს თბილისში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, ორ ხიდს შორის მოთავსებულ პარკში — ვისი სისხლიც 9 მარტს დაიღვარა, თუ იმისი — ვისი სახელისათვისაც ეს სისხლი დაიღვარა.

ე. წ. „დიდ პიროვნებას“, თუ ის მხოლოდ ეროვნების მიხედვით იქნება წეფასებული. და მისი პიროვნების ყველა ფაქტი გამოირიცხა (გარემო, რომელშიც ის ჩამოყალიბდა. მისი პირადი, ინდივიდუალური თვისებები, რომლებსაც შეიძლება არაფერი არცა ჰქონდეს საერთო თვით ერთან მის მთლიანობაში) — სახელის მოტანასთან ერთად შეუძლია ერისათვის სახელის გატეხაც. ყოველ ერს და მათ შორის ქართველებს სახელის მომტანებიც ჰყავს და „სახელის გამტეხნიც“.

50-იან წლებში რუსეთის საზოგადოების პრიმიტიულ და შოვინისტურად განწყობილ ნაწილს თავისი განწყობილება მთელ ქართველ ერზე გადაჰქონდა, მაგრამ იყვნენ სტალინი და ბერია ქართველები თავისი შეგნებით, სულით, გულით, კულტურით, ეროვნული თავისებურებით? წარმომადგენლები იმ ერისა და ხალხისა რომელმაც შექმნა ბრწყინვალე ლექსი-სიმღერა:

რაც მტრობას დაუნგრევია,
სიყვარულს უშენებია!

იმ ქვეყნისა, სადაც სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვების იდეამ თეორიული დასაბუთებაც მოიპოვა და ბრწყინვალე პოეტური განსახიერებაც?! წარმო-

მადგენლები ერისა, რომელიც 1921 წ., 1924 წ. და 1937 წელს საკუთარი ხელთ ჩაახშვეს სისხლში.

მე საქართველო და ქართველი ხალხი მიყვარს განსაკუთრებული გრძნობით. კოტე მაყაშვილის სიტყვით, „მტკვნეულად“. აზრით და გრძნობით, ცნებით და განცდით. ისე, როგორც ბავშვობაში მაქვს ჩანერგილი — მშობლებით, წიგნებით, ლექსებით, სკოლით.

მიყვარს მისი კარგიც და ავიც, ღირსებაც და ნაკლიც.

ალაზნის ველი, კოლხეთის დაბლობი. ქართლის ხეობები, სვანეთის კოშკები და მარად დათოვლილი მწვერვალები; შავი ზღვის სანაპიროები გაგრილან ლაზებადმდე; სოფლები, დაბეჭდი და ქალაქები; თბილისი — ჩვენს პირობებში ველურად განადგურებული კოლორიტით და დღევანდელი დღით: მისი ტაძრები და ნარიყალას ნანგრევები.

ვახტანგ გორგასალი, დავით აღმაშენებელი და თამარ მეფე; რუსეთში გადახვეწილი ბატონიშვილები და სხვ. და სხვ.

მიყვარს არაბთა ბატონობით, ამ ბატონობის გამო. მონღოლთა შემოსევის, თემურ-ლენგისა და შაჰ-აბასის გამანადგურებელი მძლავრობის, კალაუზნის, ქართველი ხალხის განცდილი მთელი ტრაგედიის გამო. მიყვარს მისი დღევანდელი, დამახინჯებული კონტურებით გეოგრაფიულ რუკაზე.

მწამს მისი, მჭერა მისი; მისი შეუღრეკელი ეროვნული ენერგიის, გაუტეხაობის, გამძლეობის, შემოქმედებითი პოტენციის.

გასაბჭოების პირველ წლებში სიტყვა „სამშობლოს“, ანდა „ქართულს“ — ტაბუ ჰქონდა დადებული. ტაბუ — თავისებური. „ეპოქისეული“ გაგებით. საცეცებით გამაგრებული. მაშინ ჯერ კიდევ ძალაში იყო — „პროლეტარიატს სამშობლო არა აქვს!“ ვიქტორ დოლიძის ოპერა „ლეილა“ პირველივე დადგმების შემდეგ აკრძალეს იმის გამო, რომ თეთრ ცხენზე ამხედრებული ერეკლე II-ის გამოჩენა სცენაზე მაყურებლის აღფრთოვანებულ, პატრიოტული გრძნობით აღტყინებულ ოვაციებს იწვევდა.

დღეს სიტყვა „სამშობლო“ აღდგენის გზაზეა თითქოს დამდგარი, მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა. რომ მისი აღდგენა და ადრე მოქმედი ლოზუნგი: „მმართველობის სწორი ეროვნული პოლიტიკის შედეგი იყოს. ამ შემთხვევაში ჰეშმარიტების თავისებური გაორმაგების ფაქტი მოქმედებს. ჰეშმარიტებისა გაორმაგების ფაქტი ჯერ არაა გაცნობიერებული, თეორია „ორმაგი ჰეშმარიტებისა“ ჯერ არ ჩამოყალიბებულა (ორმაგი ჰეშმარიტების თეორიამ გამოიყენა კაცობრიობა შუა საუკუნეების იდეოლოგიის ტოტალური ბატონობის (საგან), მაგრამ სიტყვამ „სამშობლო“ სრულიად გარკვეულად მიიღო ორგვარი შინაარსი და ესაა, რომ მას სიცოცხლის უნარს აძლევს.

„სამშობლო“ — ოფიციალურ აზროვნებასა და დოკუმენტებში „დიდი საბჭოთა კავშირია“ „თანასწორუფლებიან ერთა კავშირი“. რუსებისათვის —

იქნება ის პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენელი, თუ რიგითი მოქალაქე — „სამშობლო“ რუსეთია და მხოლოდ რუსეთი; უკრაინელებისათვის — უკრაინა, ქართველებისათვის — საქართველო და ა. შ. ქვეშაირიტების გაორმაგების წყალობით ამ ცნებამ კონკრეტული ხასიათი მიიღო და ყველა ერების გულში მოიპოვა ადგილი, ამიტომაც, რომ მას უმღერიან გულწრფელად და ამიტომაც რომ უმღერიან ხმამაღლაც. „სამშობლოს“ ამგვარი ლეგალიზაცია გასახარელო ფაქტია, მას თავისი კეთილი ნაყოფი მოაქვს, მაგრამ როდემდის?

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

ბ ა ვ ზ ვ ო ბ ა

ომის ოთხი წელი. გაუთავებელი, საოცრად გახანგრძლივებული, დაუ-
რულებელი.

1941 წლის 22 ივნისის მშვენიერი, მზიანი დილა გარეთ და შავი ღრუბ-
ლებით, მუქი ფერებით მოსილი — სულში. მთელი ქვეყანა მოიცვა მწუხარე-
ბამ, ისინიც — ვინც „მართავს“, ისინიც, — ვისაც მართავენ. მე ამ უკანასკ-
ნელთა რიცხვს ვეკუთვნი, ჩემი მწუხარება მათი მწუხარებაა, ჩემი ფიქრები
მათი, დიდი, უდიდესი უმრავლესობის ფიქრებია.

რადიო-რეპროდუქტორები დილიდანვეა ჩართული. ხალხისადმი მიმარ-
თვები და მოწოდებანი; მათი ტონი შერბილებულია, „გადემოკრატიულებუ-
ლი“ — „ძმებო და დებო“! 20 წლის წინ სიტყვა — ხმარებიდან გაძევებული
„სამშობლო“ — აღდგენილი.

მეოთხედი საუკუნის მანძილზე კვებას, ჩაცმას, ბინას, სიმშვიდეს მოკლე-
ბული ხალხი, რომელიც შვების იმედით ცხოვრობდა და სულდგმულობდა —
ახალი საშინელების პირისპირ აღმოჩნდა. ნაღველითაა მოცული ისიც, ვისაც
ჯარში იწვევენ, ისიც, ვინც სახლში რჩება — დედები, დები, მამები, ცოლები;
ბავშვები. გაწვეულთა რიცხვი დღითი-დღე იზრდება, ქალაქი ცარიელდება;
მიჰყავთ ნაცნობები, მეგობრები, თანამშრომლები, ნათესავები.

ჩემი ოჯახი პატარაა — მე, მცირეწლოვანი მანანა და მანანას დიდედა.
ბავშვი ჩემი ზრუნვის მთავარი საგანია, პატარა გოგონა, რომელსაც ჩემს მეტი
პატრონი აღარა ჰყავს.

საზოგადოება მოცულია მღელვარებით და შიშით; პროპაგანდა (გაზეთები
რადიო...) გამსჭვალულია ერთი სულისკვეთებით — აღაგზნოს ხალხში „სამშო-
ბლოს“ სიყვარული, გააღვივოს პატრიოტიზმი, აღძვას ენთუზიაზმი.

ამისათვის საჭიროა ტოტალური პროპაგანდა, ამას კი უცხოური რადიო-
გადაცემები შეუშლის ხელს. და ერთ-ერთი პირველი „ლონისძიება“, რომელ-
საც ხელისუფლება ატარებს — რადიომიმღებების ჩამორთმევაა. ამისათვის
ბრძანებაც არაა საჭირო; ჩამოიარეს სპეციალურად ამისათვის გამოყოფილმა
პირებმა და წაიღეს. მოსახლეობის ნაწილს თავად მიაქვს და აბარებს.

„პარტიასა და ხელისუფლებას“ წინასწარ ჰქონდა გათვალისწინებული ამ ღონისძიების საჭიროება და ყოველი ცალკეული რადიომიმღები წინასწარ იყო აღრიცხვავ აყვანილი — სავაჭრო ორგანიზაციებს ჰქონდათ ცნობები რადიომიმღების ყოველ მყიდველზე და მისამართზე (უცხოურ გადაცემათა ჩასმობის ტექნიკა ჯერ არ არსებობდა ამ დროს. საბჭოთა ტექნიკური მეცნიერების ეს დიდი მიღწევა — ომის შემდგომი პერიოდის „აღმოჩენა“).

ჩემი გრძნობები და განცდები, მწუხარება და სიბრაღული — ოჯახისა და ხალხისადმი მიმართული, — ვინც მიჰყავთ, ვინც დარღითა და მწუხარებით მოცული რჩება.

ტოტალური პროპაგანდა ერთი წუთითაც არ ეკარება ჩემს გულს, ნერვის ერთი ძაფიც არ ირხევა ჩემში. ჩემი სული „ჩაბრუნებულია“, ჩაკეტილი ვარ ჩემს ნაჭექში. რომელშიც ერთადერთი „ენტუზიაზმი“ ანთია, ერთი განცდა. ფიქრი და საზრუნავი მოქმედებს — შევინარჩუნო სიცოცხლე, მანანასთვის, ჩემთვის და...

პირველი კვირების განმავლობაში ჩემი მონაწილეობა „დიდ სამამულო ომში“ ღამის მორჩეგობით ამოიწურება. ყოველ სახლთან ღამის მორიგეები ინიშნება. უმთავრესად ქალებისაგან. მანანას ღიღელდას მაგივრად მე გავდივარ სამორიგეოდ. მორიგეობა მშვიდ ვითარებაში მჭმდინარეობს. არც თვითმფრინავები ესხმიან ქალაქს, არც „ბანდიტები“ — სახლებს. აქა-იქ გვიანობამდე შემორჩენილი მომავლის ფეხის ხმა თუ დაარღვევს ამ თბილი ღამეების მყუდროებას.

ვზივარ სადარბაზოს ქვის კიბეებზე და ვფიქრობ, ვფიქრობ დაუსრულებლად. „ტვინის გახერტამდე“ — რა იქნება, რა მოხდება, რა გვეშეულება, რა ეწველება მანანას!

ამბობენ. მომაკვდავს სიცოცხლის უკანასკნელ, არსებობიდან არარაობაში გადასვლის წუთებში, თუ წამებში, მთელი მისი წარსული ცხოვრება წარმოუდგება. მე არ ვიმყოფები აგონიაში, მაგრამ სიკვდილის პირისპირ ვდგავარ — დღეს თუ არა ზვალ, ზვალ თუ არა ზეგ. და აი, რაღაც აგონიის მაგვარი მემართება. მშვიდსა და წყნარ ღამეებში, მორიგეობის დროს, სადარბაზოს კიბეებზე — კინოკადრები ერთმანეთს სცვლის, მთელი ჩემი წარსულზე ცოცხლება ბავშვობიდან დღევანდელ მრისხანე დღეებამდე.

...დღეობადე და ბავშვობა გავატარე ქართლის ერთ დაბაში. ცხინვალში, ჩვენს სახლს იქით, ბაღის პირას მთის მდინარე ხმაურობს და ღამ-ღამობით, სანამ შევეჩვევი, ძილს მიფრთხობს. მდინარე ზამთრობით ზოგჯერ ყინულით იფარება, გაზაფხულზე აღიდებულება და გაავებული, ზაფხულობით დაწყნარდება, სადმე საბანაოს „გააჩენს“ და მთელი დაბის ბავშვები იქ იყრიან თავს.

ჩამდენჯერმე მოხდა, რომ ასეთი საბანაო ჩვენი ბალის პირას „გაქეთდა“ და მთელი ზაფხული ბანაობის სიამოვნებაში გავატარე.

ერთი დიდი სიხარული სოფლის ბავშვებთან ერთად თევზაობაა ანკესით, ბადით, თუ ტოტის დაწყევტით.

ჩვენს ეზოშია — ძროხა, ბოჩოლები, ახალშობილებს, რომ ფეხები ეხლართებათ და მიწზე ვერ დგებიან. გაზაფხულზე აბიბინებულ ეზოს ყვითლად აბუმბლული წიწილები ეფინებიან, მუქი, ბაცი და ყვითელი ფერებით შეფერადებულნი. ბაღში ყვავილობაა, ხეხილი იღვიძებს, მცენარეები თეთრი, ყვითელი, წითელი ყვავილებით იმოსებიან, სათონედან ახლად გამომცხვარი პურის სურნელება გამოდის, სადღვებელიდან — კარაქისა და დოს სურნელება.

შემოდგომა რთვლობისა, ატმობისა. ვაშლობისა და ქორწილების დროა.

ჩვენი ვენახი სხვა უბანშია, სახლიდან მოშორებით. მანძილი ვენახამდე ბავშვობაში საოცრად გრძელი მეჩვენება. უნდა გაიარო მთელი დაბა. ე. წ. შუა ბაზარი, სადაც სამჭედლოები, საყასბოები, საწვრიმალო დუქნებია ჩამწყრივებული, სადაც ნალბანდები იქვე ჰედავენ (ნალავენ) წამოქცეულ კამეჩებსა და ხარებს, რომლებსაც თვალზე აუცილებლად პატრონის პატარა ნაბდის ქუდი აქვთ დაფარებული. უნდა გაიარო ღვთისმშობლის ეკლესიის დიდი ეზო. გასცდე განაპირა უბანს, წისქვილებს, კიდევ იარო და ბოლოს ვენახამდე მიხვალ. საოცარია, რომ რაც დრო გადის და მე ვიზრდები, მანძილი ჩვენს სახლსა და ვენახს შორის სულ უფრო და უფრო მოკლდება.

რთველი ზეიშია დიდებისათვისაც. და განსაკუთრებით კი ბავშვებისათვის. ანტიკურობიდან მომდინარე ტრადიციით, აუცილებლად იკვლება ციკანინი, იწვება სიმინდის ტაროებზე, იბერტყება კაკლები. ჩვენი დაბის ვენახები ჯერ არაა კომერციული მოსაზრებებით გამოშვებული და არა აქვთ დაკარგული პირველქმნილი მშვენიერება. ვაზების გვერდით დიდი კაქოს ზეები დგას, ბავშვობაში უზარმაზარი რომ მეჩვენება. ვაზთა შორის — გარგლის, ჭერმის ზეები, თხილის ბუჩქები, სიმინდით უკვე გაყვითლებული ტაროები, კვლებში მოწეული კვახები (გოგრები), ნესვები და კიტრები ყრია.

ვენახს მოიხლეი (ასე ეძახიან. ვისაც დასამუშავებლად აძლევენ) ამუშავენებს და მოსავლის ნახევარი მიაქვს (ნეტავი რას იტყოდა ასეთ პირობებზე დღევანდელი გლეხი, რომელიც კოლმეურნეობაში მუშაობს!). რთვლობის დროს გოდრებით დატვირთულ ურემს და ხარებს ის ერეკება და ამ დიდ გზაზე ერთხელ მაინც მომცემს სახრეს და კოფოზე შემსვამს. მაგრამ ამ ჩემს სიხარულს მალე მოელება ბოლო, რადგან, საოცარია, ურმის ბორბლები სწორედ მაშინ შედგება გზაზე „გახირულ“ დიდ ქვებზე, როდესაც მე მიმყავს ურემი. მეურმეს ეჩვენება, რომ ამ დროს ყურძენი გზაზევე იწურება. არ ვიცი — მართლა ასე ეჩვენება. თუ არა, მაგრამ ამას აუცილებლად იტყვის და კოფოდან ჩამომსვამს.

მარანი ჩვენი სახლის პირველ სართულზეა მოთავსებული. ნავიც და ქვემოთ რეზი გარეცხილია და მომზადებული.

ბრგე, ფეხშიშველი ვაჟაკი ნავში დგას და ყურძენს წნეხავს. ტუბილი პატარა ლარში მოწანწყარებს და ქვევარში იღვრება. მალე მოვა ჩემი რიგიც, რომლის მოლოდინში ერთი სული მაქვს; ფეხებს დამბანენ და ნავში ჩამაყენებენ, ცოტა ხნით მაინც.

ჩვენი უბნის მექორწინეები პატარა მთის წვერზე წამომდგარ ეკლესიაში იწერენ ჭვარს, — ზღუდრის წმინდა გიორგის ეკლესიაში. ეკლესიიდან დაბრუნებულმა მხიარულმა პროცესიამ ჩვენს წინ უნდა ჩამოიაროს და ჩვენი სახლი ზურნის ხმებით და ზოგჯერ გასროლილი თოფის ბათქანით აივსება.

დაბის მოსახლეობა საკმაოდ ჭრელია — ქართველები, სომხები, ებრაელები, რამდენიმე ოსის ოჯახი. ისინი ქართველებისაგან თითქმის არ განსხვავდებიან, ყველა ქართულად ლაპარაკობს, ოღონდ საკუთარი სამლოცველოები აქვთ. სომხებს თავისი ეკლესიები, ებრაელებს — სინაგოგები.

მამა შორს, დიდ ქალაქში ცხოვრობს, მღვდელია და საღმრთო სჯულის მასწავლებელი. უფროსი ძმა — უახლოეს სამაზრო ქალაქში სწავლობს. ზაფხულობით ყველანი ერთად ვართ, ზამთრის მოსაწყენ დღეებს და დიდ ღამეებს მე და დედა ვატარებთ ერთად. ზამთრის ცივ დღეებში, დიდი ყინვების დროს მე და დედა ერთ ოთახში ვართ, ცივა და მთელი სახლის გასათბობად შეშა არა გვეყოფნის. ზოგჯერ დედა თავის ფართო საწოლზე გადამიყვანს, გვერდზე მიმიწვეს და მე ვთბები დედის ალერსით.

ზამთრის გრძელ ღამეებს დედა კითხვაში ატარებს. გამეღვიძება — დედას ლამაზი ჭერ არ ჩაუქრია, „ქართლის ცხოვრება“ აქვს გადაშლილი და ცხარე ცრემლებად იღვრება. ან ანტონ ფურცელაძის „ბრძოლას“ კითხულობს, რომელიც გიორგი სააკაძეზე დაწერილი და დედას არანაკლებ საბაბს უქონის ცრემლებისთვის.

ჩვენს ბაღში მე და უბნის ბიჭებმა ქოხი ავაშენეთ. საღამოობით და ზმირად გვიან ღამემდე იქა ვსხედვართ და ვლაპარაკობთ. ლაპარაკის თემა მრავალგვარია — სად ჩავეყაროთ ზეალ ნესკაეები (ანკესები), ან იქნებ ტოტი დავწყვიტოთ, კოკოზა დავდგათ, ფაცერი დავავათ.

განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ჩემზე ზღაპრები და ეშმაკებზე, ჭინკებზე, ქაჩებზე ლაპარაკი ახდენს. ეშმაკი ადამიანს ყველანაირი სახით შეიძლება გამოეცხადოს, — მოხუცი, ახალგაზრდა კაცის (თუ ქალის), პირუტყვის სახით. უფრო ზმირად ადამიანის სახით ეცხადება ის არჩეულ მსხვერპლს. მთავარია, მაშინვე ფეხებში შეხედო — თუ ეშმაკია, ფეხები აუცილებლად შებრუნებული ექნება.

ვისმენ ამ ამბებს და „ბალანი მეტურძელება“, შიშითა და მკმუნვარებითა ვარ შეპყრობილქ. უცბად რომელიმე ბავშვი წამოდგება, დაიძახებს — „ჩიტმა თავის ბუდე იცის“-ო და დავიშლებით

რამდენიმე ზაფხული ჩვენს დაბაში ჩემმა უფროსმა დამ გაატარა თავისი ბავშვებით. ისინი პეტერბურგში ცხოვრობენ და ჩვენამდე მგზავრობას ერთ კვირაზე მეტ დროს ანდომებენ — პეტერბურგიდან გორამდე მატარებლით შვილი დღე, შემდეგ ეტლით. ჩემი დის შვილები დაახლოებით ჩემი ხნისანები არიან და მათი ჩამოსვლა ჩემი დიდი სიხარულია. ჩვენს სახლში სტუმრიანობა იზრდება, ხშირად ჩვენც გვიწვევენ სტუმრად — მეზობელ სოფლებში, ევნახებში, ბალებში.

ბავშვები რუსულად ლაპარაკობენ და მე აქ პირველად ვიდგამ ახალ ენას. ისინი ქართულ სიტყვებს ითვისებენ და ერთმანეთს ვავიავლაზით რაღაცას ვაგებინებთ.

მათი წასვლის შემდეგ, მთელი ზამთარი ჩემი უფროსი ძმის გამოჯავრების ობიექტი ვხდები. მახსენებს ჩემს ფრაზებს და სიცილით ველარა ძლება.

— Пойдем на ციხე!

— Пойдем на წყარო!

ორი ზამთარი გავატარეთ სამაზრო ქალაქში, სადაც უფროსი ძმა სწავლობს — სასულიერო სასწავლებელში სწავლა უფასოა და მისაწვდომია ხელმოკლე ოჯახისათვის.

გამგზავრება სამაზრო ქალაქში მოვლენაა ჩემს ცხოვრებაში. ორი ურემი იტვირთება, ერთზე ბარგს ზემოთ ლოგინი იშლება, დედა ჭდება, მე ვწვეარ და თავი დედის კალთაში მიდექს. ურემი შუალამისას უნდა დაიძრას, რომ მეორე დღეს თვალნათლივ ჩავიდეთ ქალაქში, რომელიც ოცდაათიოდე ვერსითაა (კილომეტრით) დაცილებული ჩვენ დაბას.

... ლამის მყუდროებას ურემების კრიალი, ხარების ფეხის ხმა და მეურმის შეძახილები არღვევს. დილით ადრე გამელვიძა, გარიყრაჟია, მზე ჭერ არ ამოსულა, ბუნება გარინდებულია, წყნარო. მეც გარინდებული შეეყურებ ცის უმველებელ, უკვე შემკრთალებულ გუმბათს. აღმოსავლეთით ღრუბლების მუქი ფარდა გაირღვა და არასოდეს რომ არ მინახავს, იმ ზომის ცეცხლოვანი დისკო სამყაროს მოფივნა.

სამყარო, მისი გრანდიოზულობით და მშვენიერებით, პირველად განვიცადე — ურემზე, თავით დედის კალთაში. პირველად განვიცადე ჩემი თავიც, როგორც ერთი, უმცირესი წერტილი მთებითა და ტრიალი მინდვრებით შემოსაზღვრულ უკიდევანო სივრცეში.

სამაზრო ქალაქს ძველი ნაგებობა ამშვენებს — ეს გორის ციხე-სიმაგრეა, საქართველოში განთქმული თავისი სიდიდით. ქალაქის მთავარი ქუჩები მო-

ასფალტებულია, გვერდებზე რუები ჩაუდის. მდინარის პირას ჰადრის ხე-
ებით შემოსილი პარკია, ქალაქის მოსახლეობის გასართობი ადგილი, სადაც
სამხედრო სასულე ორკესტრი უკრავს და ოფიცრები ადგილობრივ ქალიშვი-
ლებთან სეირნობენ.

კვირაში რამდენჯერმე საღამოობით ჩვენს ეზოში შემოივლის შუახნაბ
პირხმელი მამაკაცი და ბავშვებს რატომღაც შიშის გრძნობას გვევრის. ეს სა-
სულიერო სასწავლებლის ინსპექტორია, მოსწავლეთა შესამოწმებლად მოსუ-
ლი: რას აკეთებენ, როგორა ცხოვრობენ, ამზადებენ თუ არა გაკვეთილებს.

პირველი მსოფლიო ომის წლებია. ამ ომში რუსეთის იმპერიასთან ერთად
ჩვენი ქვეყანაცაა ჩართული. ფრონტი უწყალოდ ნთქავს ქართველ ახალგაზრ-
დობას, რომელთა პატრიოტიზმი ისევე ხელოვნურადაა გაღვივებული, რო-
გორც ახლა, მეორე მსოფლიო ომის დროს და ისევეა გულგრილი პროპაგან-
დისადმი, როგორც ახლა.

ახალწვეულები ჩვენი სახლის მოპირდაპირე ორსართულიანი შენობის
ეზოში არიან გამოკეტილნი (მგონი იქ მაზრის უფროსი ცხოვრობდა) — რკი-
ნის ჰიშკარს დიდი კლტე აქვს დადებული. მაგრამ დღე არ გავა, რომ იქიდან
ვინმე არ გამოიქცეს, ჩვენი ეზო არ გადაირბინოს და ეზოს ბოლოს ვენახებში
არ გაუჩინარდეს. ეზო „სტრატეგიებითა“ და „გოროდოვებით“ ივსება — დე-
ზერტიზების შესაპყრობად. მაგრამ ჩვენი სახლის მოსახლეთა შორის, მათ კი-
თხეებზე პასუხი, დიდი იქნება თუ პატარა, ყოველთვის ერთია — არა, არავინ
დაევიწახიო.

ერთ დღეს ეზო ხმაურით გაივსო. დიდი თუ პატარა ქუჩაში გაცვივდა.
ამდენი ხალხი, ერთად თავმოყრილი, არასოდეს მენახა. ქუჩა ხალხითაა გაჰე-
დილი, მოდიან დიდები, ბავშვები, ქალები, თუ კაცები. ზოგი ყვირის, ზოგი
რალაცას იმახის, ხელში დროშები, მეფის სურათები და ტრანსპარანტები უჭი-
რავთ. ეს დემონსტრაციაა რუსეთის ჯარის „ძღვეამოსილებისა“ და კერძოდ,
ერზერუმის აღების გამო.

მეორე შემთხვევა: დედამ ხელი მოჰკიდა და რკინიგზის სადგურზე წამი-
ყვანა. მივდიოდით ჩქარი ნაბიჯით, რაც უფრო აღვცვებდა ჩემს ბავშვურ ცნო-
ბისმოყვარობას. პირველად ვნახე მატარებელი, ორთქლმავალი უშველებელ
ცოცხალ ორგანიზმად მომეჩვენა, რომელსაც დაბლაღულებაც შეეძლო და ქშე-
ნაც. ჩამომდგარი მატარებლის ერთ ვაგონში აკაცის კუბო ესვენა. მატარებე-
ლი თბილისისაკენ მიემართებოდა. მე ჯერ არ ვიცი — ვინაა აკაცი, მაგრამ დე-
დას სახეზე ვამჩნევ და შემოკრებილი ხალხის მიხედვით ვგრძნობ, რომ მისი
სიკვდილი — დიდი საყოველთაო მწუხარებაა.

„მეფე ტახტიდან ჩამოაგდეს!“ — ეს სიტყვები პირველად ცხინვალში გა-
ვიგონე. სტუმრად ყოფნის დროს ჩვენ შორეულ ნათესავებთან. ამ გამოთქმის
აზრი არ მესმის, ეწვალობ. ვფიქრობ — რას უნდა ნიშნავდეს ეს უცნაური ვა-

მოთქმა. ვგრძნობ მხოლოდ. რომ ამ ამბავს დიდები შეშფოთებანარევი სიხარულით ხედებიან. მამისაგან არაფერი ისმის, წავიდა და აღარ დაბრუნებულა, ჩარჩა. სადღაც დიდ ქალაქში.

რევოლუციის შემდეგ დაბაში ცხოვრება შეიცვალა. „პოგონებიანი სტრაჟნიკები“ და „პრისტავები“ აღარა ჩანან. დედა წუხს, მამაზე და მომავალზე ფიქრობს. სოფლის ბიჭები საღამოობით აღარ ჩნდებიან ქუჩაზე და აღარ ისმის მათი სიმღერა:

მამაძალმა ნიკალმა ეს რა საქმე
მოგვიგონა,
ბიჭები ჯარში წასხა, გოგოები
დაგვიღონა!

ჩვენს უბანში უცხო ჯარის რაღაც ნაწილი დასახლდა — ვინ იყვნენ — თავიდან უბანში ვერც გაიგეს (ბოლოს გამოირკვა, რომ გერმანელები იყვნენ). გზის პირად ჩარგულ ხეებზე მავთულები გააბეს, უბნის ბოლოს წყლის ჩარხით მოძრავ სამხერხაოში მორგვის მსგავსი რაღაც „მანქანა“ დადგეს და... მთელი ქუჩა და უბანი გააჩირალდნენ. უბნის მოსახლეობა, რომელსაც კვარისა და ნავთის ლამპის მეტი არაფერი ენახა, — გამოდის ქუჩაზე და საერთო გაოცებას და სიხარულს უერთდება.

ჩვენი ცხოვრება დაბაში ძალიან გაძნელდა, — მორალურად, თუ მატერიალურად.

გავიგეთ, რომ უფროს დას და მის მეუღლეს თბილისში გადმოსახლება გადაუწყვეტიათ. მალე ისინი პეტროგრადიდან (ეხლა უკვე პეტროგრადიდან და არა პეტერბურგიდან) თბილისში ჩამოვიდნენ, ჩვენც თბილისში ჩამოვედით და მათ მახლობლად დავესახლდით. ჩემი ძმა ათი წლითაა ჩემზე უფროსი, სემინარიის დამთავრებაც ვერ მოასწრო, ოცი წლისაც არაა და ცხოვრების მძიმე უღელშია უკვე გაბმული — მთელი ოჯახი „ჰკიდია ზურგზე“.

თბილისში დიდი გაჭირვებაა, ცხოვრების ძველი წესი დაინგრა, ახალი ჯერ არ განმტკიცებულა. პურით მომარაგება ოჯახის სულადობის მიხედვითაა. დილით ადრე მაშაყაცები სადღაც მიდიან და ზურგზე აკიდებული ტომრებით ბრუნდებიან. ამ ტომრებში პარკებია, რომლებსაც ოჯახების გვარები აწერია, შიგ პური დევს და ამ გვარების მიხედვით რიგდება.

ახლანდელი ბესიკის ქუჩის შუაწელში, ორჯო ქუჩის გასაყარზე, ყოფილ საკონდიტროში, ვიღაც ყბამოქცეული (პარალიტიკს რომ ჰგავს) მაშაყაცო ჰადს ყიდის. ჰადი ლობიოს გულითაა დატენილი, გამოუმშრალია და სველი. მაგრამ მყიდველი მაინც ბევრი ჰყავს.

მაგრამ თბილისი მაინც თბილისია და სულ მალე „ჩემი საყვარელი თბილისი“ გახდება. მას კიდევ შერჩენილი აქვს თავისი „თბილისური კოლორიტი“.

რომელიც ამ დროს მე ჯერ კიდევ არ მესმის, მაგრამ შემდეგ სულ უფრო მეტად და მეტად შეიჭრება „ჩემს სამყაროში“.

რუსთაველის ქუჩაზე (ამ ქუჩას უკვე ამ დროიდან ჰქვია ეს სახელი) რამდენიმე ძველი შენობა დგას, რუსეთის ბატონობის ნაშთი — სამხედრო შტაბი, ყოფილი სასახლე „ნამესტნიკისა“ (მეფის ნაცვლისა) და პირველი კლასიკური გიმნაზია. ჯერ კიდევ არ იყო დანგრეული სასახლის პირდაპირ. ახლა ანტონ ფურცელაძის ქუჩის კუთხეში — ჰაუპტვასტის შენობა, თეთრი კლასიციტური სტილის კოლონადით. არ იყო დანგრეული არც ამავე სტილით აგებული საცხოვრებელი სახლი გუბერნატორისა, ბესიკისა და სასამართლოს ქუჩების კუთხეში.

ქალაქის მთავარი მოედნიდან ქვევით — ძველი, ყველა ნაწილზე უფრო ძველი ტფილისი იწყება. ქალაქის ამ ნაწილში ვიწრო ქუჩით უნდა ჩაიარო — „ვერცხლის ქუჩით“, სადაც ძვირფასი თვლების, ოქრო-ვერცხლის ნივთების სახელოსნოები და ღუქნებია. იქ ვერცხლითა და ოქროს ზარნიშით შემკული იარაღი (ხმლები, ხანჭლები) კეთდება და იყიდება. ამ ღუქნეზიდან ყოველთვის გაღვივებული ნახშირის და რაღაც წამლის უცნაური სუნი გამოდის.

იქვე მახლობლად — ერეკლეს სასახლეა, მოედნით წინ, რომელსაც ადრე „სალაყბოს“ ეძახდნენ და სადაც ქალაქის მოსახლეობა ახალ ამბებს გებულობდა. სასახლის გვერდით — „პატარა წმინდა გიორგი“, ერეკლეს პირადი სამლოცველო. იქვე ზარაფხანა, ეგზარხოსის სასახლე, სადაც კავკასიის საეკლესიო მმართველი იჯდა; ანჩისხატის ეკლესია და ვიწრო ქუჩაბანდები.

ქვევით, მტკვრის პირას — სიონი, მეტეხი, ორი პატარა ვიწრო ხიდი. მეტეხის ხიდის ყურზე — შაჰ-აბასის დროინდელი მეჩეთი და ცნობილი, ყოველთვის ხმაურიანი „თათრის მოედანი“ — ჩაიხანებით, რომლებშიც ღვინის კასრების ოდენა „სამოვრები“ დულს და „ვაჭრის ბიჭები“ ცალი ხელით ლამაჰიანი ჩაის ჭიქების ჯადოსნურად აწყობილ „პირამიდებს“ დაატარებენ. მოედნის თავზე — ნარიყალა...

მაგრამ ეს ქალაქის გარეგნული მხარეა, ისიც ძველი, ისტორიული მხარე.

მთავარი კი ის მღელვარებაა მაინც, საყოველთაო სიხარული და აღტყინებით აღსავსე დღეები, რომლითაც მთელი ქალაქია მოცული. მე უკვე ვერკვევი — რას ნიშნავს „მეფე ტახტიდან ჩამოაგდეს“. ეს, პირველყოვლისა, დიდი, საუკუნეებით დაგუბებული საყოველთაო იმედია, ოცნება და მისი განხორციელებაა, პოლიტიკური ფაქტი, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის იმედთანაა დაკავშირებული. და ახლა, როდესაც ამ სტრიქონებს ვწერ მეჩვენება, რომ ჩემმა ბავშვურმა ცნობიერებამ ამ დროს რაღაც დიდი ნახტომი გააკეთა.

მთელი გულით განვიცდი დიდ სიხარულს, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობით არის გამოწვეული. მთელი გულით დიდებთანა ვარ, — დედასთან, უფროს ძმასთან, ხალხთან, რომლებსაც ქუჩებში ვხედავ და ვუყურებ.

არც მე (და მგონი ბევრმა სხვამაც) არ ვიცით, რომ საქართველო ამიერიდან „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკაა“. რომ მისი დამოუკიდებლობა 1918 წლის 26 მაისის ნაშუადღევს 5 საათსა და 10 წუთზე განსაკუთრებული აქტით გამოცხადდა, რათა „საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას“ და „მისი საშუალებით გარეშე ძალის მიერ დაპყრობისაგან თავი გადაირჩინოს და დამოუკიდებელი განვითარების მტკიცე საფუძველი ააგოს“.

რომ „1. ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულუფლებიანი სახელმწიფოა. 2. დამოუკიდებელ საქართველოს პოლიტიკური ფორმა — დემოკრატიული რესპუბლიკაა. 3. საერთაშორისო ომიანობაში საქართველო მუდმივი ნეიტრალური სახელმწიფოა. 4. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სურს საერთაშორისო ურთიერთობის ყველა წევრთან კეთილმეზობლური განწყობილება დაამყაროს, განსაკუთრებით მოსაზღვრე სახელმწიფოებთან და ერებთან“ და ა. შ.

ჩვენთვის (მე და დედასთვის), ქართველი ხალხის ფართო წრეებისათვის, ინტელიგენციისათვის ეს, პირველყოვლისა უდიდესი ისტორიული მოვლენაა და უდიდესი მოვლენა იმიტომაც, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობა საუკუნეობრივი სურვილისა და ნატერის განხორციელება, საუკუნეობით დაგუბებული ენერგიის გადმოხეთქვაა.

ეს ფაქტი უშუალოდ ხდება გულს, პირდაპირ იჭრება სულში, ადამიანების სულში და იქცევა დერბად, რომელიც ხალხს და ერს აერთიანებს, ხალხს ერად აქცევს — განუჩრეველად (და ორი-სამი წლის შემდეგ შემოჭრილი „კლასობრივი პრინციპის“ — მიუხედავად) — სოციალური მდგომარეობისა — საზოგადოებრივი საქმიანობისა, წარმომავლობისა, მეორე, მესამე, თუ მეათე სიღრმისეული გენებისა ან შეიძლება სწორედ ამ სიღრმისეული გენების საფუძველზე და მათი წყალობით.

მე ჩემი ბავშვური გულშტრევილობის დონეზე ვრჩები, გრძნობის ფარგლებში, რომელიც დედ-მამისა და სკოლისაგან მაქვს ჩანერგილი, დედა — „ქართლის ცხოვრების“ კითხვისა და ზამთრის გრძელ ღამეებში დაღვრილი ცრემლების დონეზე.

არც ერთი სახალხო, თუ სახელმწიფოებრივი დღესასწაული, არც ერთი სახალხო, საყოველთაო მწუხარების დღე არ ჩაივლის უჩვენოდ, მე და დედას გარეშე. დავდივართ ქუჩებში, რუსთაველის პროსპექტზე, სადაც, სასახლის მახლობლად, ყველაზე მეტი ხალხყრილობაა. ან ცალკე მივდივართ ხელიხელ ჩაიდებულნი, ან ხალხის ჯგუფებს ვუერთდებით, ხან ვდგებით დემონსტრა-

ციის მწყობრში, რომელსაც სათავეში ახალი მთავრობა მიუძღვის. — ასე განიცდის ხალხი ახალ მთავრობას — მწყობრში მასთან ერთად და მის გვერდით. არსად არავითარი ტრიბუნა არა დგას, სადაც მთავრობა ილგეს და კმაყოფილებისა და მოწონების ნიშნად ხელს უქნევდეს ქუჩაში ძალით გამორეკილ დემონსტრანტებს.

ახლა, როდესაც ამ სტრიქონებს ვწერ, უეცრად ვაცნობიერებ, რომ ამ ფაქტის ხაზგასმა ჩემი შემდგომი გამოცდილებით არის ნაპარნახევი. მაშინ, იმ დროს, რომელსაც მე ვიხსენებ, აზრადაც არავის მოუვიდოდა არც ტრიბუნებიდან ხელის ქნევა და, მით უმეტეს ხალხის დემონსტრაციაზე ძალით გამოყვანა.

მთელი საზოგადოება აღფრთოვანებითაა მოცული შინ, თუ გარეთ, სახლში, სკოლასა, დაწესებულებასა, თუ ქუჩაში. ყველგან სამშობლო და ერი ისმის. ეს სიტყვა ერთმნიშვნელოვანია და ყველას გულში საქართველოსა და ქართველ ხალხს გულისხმობს.

სამხედრო პარადი, „შევარდნელთა“ მწყობრი, თეთრ მოკლესახელოებიან ხალათებში, ლურჯ სპორტულ ტრიკოებში, სამფეოვანი ქამრებით, შავი ნაბდის (თუშური) ქუდებით — სულიერი აღფრთოვანების გამოხატულებაცაა და მისი გამღვივებელიც.

„შევარდნეში“ ჩაწერა — ერთი დიდი დღესასწაული იყო ჩემს ბავშვურ ცხოვრებაში. ქართულ ეროვნულ საზოგადოებას თბილისში ორი სპორტული დარბაზი ჰქონდა. პირველს ხელმძღვანელობდა წარმოშობით ჩეხი გიორგი იგნატევი (შემდეგ — ეგნატაშვილი), მეორე ჩვენი სკოლის ეზოში იყო მოთავსებული და ხელმძღვანელობდა ცნობილი გიორგი ნიკოლაძე.

მწყობრში დგომა და მარში, იარაღებზე ვარჯიში, სხეულის დამორჩილება და მარჯვედ მოქნევა, ლერი, ორქელი, ტაქი, რგოლები — ახალი მოვლენები და სახელებია ჩემს ცხოვრებაში. ვყიდულობ და ვსწავლობ დავით ჭავჭავაძის საშევარდნო მწყობრის სახელმძღვანელოს, ვეჩვევი სპორტულ იარაღებს.

გიორგი ნიკოლაძე გვასწავლის მისალმების ტექსტს, რომელიც ყველა შევარდნელს ევალება. ამ მისალმებით უნდა მიმართოს შევარდნელმა შევარდნელს ქუჩაში შეხვედრის დროს:

— გუშაგზბ ერს

— მარად!

ერთ საღამოს საპატიო სტუმართან შესახვედრად დაგვაწყვეს. გიორგი ნიკოლაძეს პატარა ტანის მოხუცი (ასე მეჩვენება) შემოჰყავს, თეთრი წვერით და უცხო, ჩემთვის გაუგებარ ენაზე ელაპარაკება.

— კარლ კაუციკი! ამ დროს ეს სახელი ბევრს არაფერს მეუბნება. შემდეგ გავიგებ მის მნიშვნელობას და გავიგებ იმასაც, რომ თბილისში ყოფნის დროს

უთქვამს მას ცნობილი სიტყვები: — რაზედაც ჩვენ, გერმანელი სოციალ-დემოკრატები ვოცნებობდით, ის ზორციელდება ახლა თქვენს ქვეყანაში!

მე მაქვს ჩემი ბავშვური ცხოვრებაც სკოლაში ეზოს ბავშვებთან. მაქვს ჩემი საკუთარი სულიერი სამყაროც, ძალიან ინტიმური, რომელსაც საიდუმლოებით ვფარავ და არავის ვუშვებ.

ჩემი სკოლა, სადაც სწავლა პირველად დაიწყო, დაწყებითი სკოლაა. ოთხწლედია, რომელიც ილია ქავჭავაძის სახელს ატარებს და ერეკლე მეორის სასახლესთან ახლოს მდებარეობს. სკოლაში რომ მივიდე, პატრე დიდის (შემდეგ ტროცკის, ახლა ძეჩინსკის) ქოჩა უნდა გავიარო, თავისუფლების მოედანი (ამ მოედანს მეფის დროს ერეკლის მოედანი ერქვა, შემდეგ — თავისუფლების, შემდეგ — „ზაფხუდერაციის“, შემდეგ ლ. ბერიას და ახლა ლენინის) გადავკვეთო და ვერცხლის ქუჩით ჩავიარო.

ერთხელ ჩვენს სკოლაში სტუმრად ბენია ჩხიკვიშვილი მოვიდა, — „ქალაქის თავი“, მაღალი ტანის კაცი, წითური წვერ-უღვაშით. მეორედ სტუმრად ეკატერინე გაბაშვილი გვეწვია (ეკატერინე გაბაშვილს ამ დროს ჰქონდა საკუთარი, ე. წ. „ჰარა-კერვის სკოლა“). სტუმრის პატივსაცემად უფროსი კლასის მოწაფეებმა „მაგდანას ლურჯა“ დადგეს და სცენაზე, „მთავარი მოქმედი პირის“ სახით, წამდელი, ცოცხალი ვირი გამოიყვანეს, რომელმაც მთელი წარმოდგენა ჩაშალა. მასწავლებლებისა და სტუმრების სიცილი, ხოლო ბავშვებით გატენილ დარბაზში ხმამაღალი ხარხარი და მხიარულება გამოიწვია.

თავისუფალ დროს პეტროგრადიდან გადმოსახლებულ დისწულებთან ვატარებ, — მათ დიდი ეზო აქვთ და ბავშვებიც მრავლად არიან. მათ შორის ყველაზე ღონიერა, ყველაზე გაბედული და ვაჟკაცი ვალოდიაა, ჩვენზე რამდენიმე წლით უფროსი, შესანიშნავი ბიჭი. პირდაპირი, გულდია, ამავე დროს ძალიან გაკირვებული ოჯახიდან. მამა აღარა ჰყავს, დიდა ვერ მოუშობს და ვალოდია (რომელსაც შემდეგ სახელი შევუცვალეთ და ლადო შევარქვით) იძულებულია მშენებლობებზე შავ მუშად დადგეს.

ჩემს თვალში ერთი დიდი ნაკლი აქვს — დაჭერებული „ბოლშევიკია“. ბოლშევიზმში ის მხოლოდ სოციალური თანასწორობის მოძღვრებას ხედავს და ეროვნული საკითხი მისთვის არ არსებობს. ჩვენი დიდი სახლის ბინადრები მისთვის ორ სოციალურ ფენადაა გაყოფილი. ერთის მხრივ — სახლის პატრონი, მდიდარი სომეხი ვაჭარი და მეორეს მხრივ თავად ის და ჩემი დაქვრავებული დის ოჯახი, სამი უმამოდ დარჩენილი მცირეწლოვანი შვილით. ჩვენს მიმართ განსაკუთრებულ სიბოძის იჩენს და, ამავე დროს, „ბოლშევიკების შემოსვლაზე“ ოცნებობს, რომ სახლის პატრონი მესამე სართულიდან „გაღმთავდოს“ და „სოციალური თანასწორობა“ დაამყაროს.

მართლაც, „ბოლშევიკების შემოსვლის“ პირველივე დღეებიდან წითელ ჯარში წავიდა. ბოლოს ძალიან დიდ თანამდებობას მიაღწია, მაგრამ მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ადამიანად დარჩა.

შუათანა დისწული ვაჟია, ჩემზე ერთი წლით უფროსი, ჩემი ყველაზე მახლობელი მეგობარი. როდესაც ჩვენ ერთმანეთს მეგობრობა შევფიცეთ და აღუთქვით ერთმანეთს, რომ ჩვენს შორის არავითარ საიდუმლოებას არ ექნებოდა ადგილი, მე დავფიქრდი და ერთი საიდუმლოების უფლება გამოვთხოვე ჩემს მეგობარს. აი ასლა, როდესაც ამ სტრიქონებს ვწერ, დაახლოებით 60 წელი გავიდა მას შემდეგ და აქამდე არ მესმის ჩემი სულიერი ცხოვრების ამ მხარის ასეთი დაყენებით დაფარვის მიზეზები:—

... მთელი სამყარო ჩემს ბავშვურ წარმოდგენაში ორ ნაწილადაა გაყოფილი. ეს ნაწილებია „მარჯვენა“ და „მარცხენა“. პირველის რიცხვობრივი გამოხატულებაა კენტი, მეორის — ლუწი. მარჯვენის „საკუთრებაა“ — 1 და 3, შემდეგ — 3-ის კვადრატი — 9. მარცხენის „საკუთრებაა“ შესაბამისად 2,4 და 16. კენტი — მამაკაცი საწყისია, ლუწი — ქალური.

„გაბატონებული“ ჩემში მარჯვენაა, ამიტომ ყველაფერი უნდა გავაკეთო ერთხელ, ან სამჯერ. თუ ისე მოხდა, რომ მოქმედება სამს გადასცდა — მაშინ — ცხრაჯერ. ან ყოველ შემთხვევაში — „კენტჯერ“. თუ მაგალითად სუფრაზე პურის აღება ერთხელ არ მეყო, მეორედ პატარა ნაჭერს ავიღებ, რომ ერთხელ კიდევ დამჭირდეს აღება და გასამდეს. თუ ფეხი ტროტუარზე შევდგი — ნაბიჯები უნდა ვითვალო და ქუჩაზე ისე გადავიდე, რომ ტროტუარზე გადადგმული ნაბიჯების რაოდენობა კენტ რიცხვს შეადგენდეს. გამომიმუშავდა უფრო იოლი ხერხი — თუ პირველი ნაბიჯი მარჯვენა ფეხით დავიწყე, იმავე ფეხით უნდა დავამთავრო და კენტი გამოვა. ამისათვის ხშირად მიხდება უკანასკნელი ნაბიჯის შემოკლება, რომ კიდევ ერთი, ზედმეტი ნაბიჯი გადავდგა.

ეს „სისტემა“ მღლის, მქანცავს, გულზე მაწვება, მაგრამ იმდენადაა გაბატონებული ჩემში, — ვერ ვახერხებ მისგან განთავისუფლებას.

როდის დაიწყო ეს ამბავი ჩემს სულიერ ცხოვრებაში — არ ვიცი. მაგრამ გარკვევით მახსოვს ასეთი ფაქტი: ეზოში ჩატუქული ვთამაშობ, პატარა ნიჩაბი მიჭირავს ხელში და რაღაც მოძრაობებს ვასრულებ. რა თქმა უნდა, „მარჯვენის“ კარნახით, 1-ხელ, 3-ჯერ, 9-ჯერ. უეცრად და თითქოს სრულიად მოულოდნელად რაღაც სულიერი მოძრაობა იწყება ჩემში, — რაღაც „მარცხენის“ ამბოხების მსგავსი! როდემდის უნდა ვაკეთო ყველაფერი „მარჯვენის“ კარნახით? რა დააშვა „მარცხენამ“?! დადგა დრო მასაც თავისი მივუზღა. მაგრამ როგორ და რა პირობით?

ვფიქრობ — როდის დაიწყო „მარჯვენის“ ბატონობა და რამდენ ხანს გასტანა მისმა ბატონობამ? ზუსტი პასუხი ამ კითხვაზე ვერც მაშინ გავეცი, მაგრამ „განაჩინი“ ასეთ ვარაუდზე დავამყარე:

-- ახლა ცხრა წლისა ვარ, დაახლოებით ეს ამბავი დაიწყებოდა სამი წლის ასაკში. ე. ი. მარჯვენას „უბატონია“ 9 წელიწადი; დღეიდან გადავღოვარ „ახალ წესზე“, რომელიც, თუ სამართლიანობას დავიცავ, უნდა გაგრძელდეს 15 წლის ასაკამდე. შემდეგ ვნახოთ! (ეს იყო, ალბათ, პირველი „ვნახოთ“ ჩემს ცხოვრებაში, რომელიც შემდეგ მუდმივ თანამგზავრად გადამექცა).

„ახალ სისტემაზე“ გადასვლამ კიდევ უფრო გაართულა ჩემი მდგომარეობა — 2,4 და 16-ჯერადობამ უფრო მეტად შემაწუხა, მაგრამ განთავისუფლება ამ ფსიქოლოგიური ტვირთისაგან ვერ მოვახერხე. დანიშნულ დრომდე ჩემს გადაწყვეტილებას ზუსტად ვასრულებდი, 15 წლის ასაკის შემდეგ მორიგეობა დავამყარე მარჯვენასა და მარცხენას შორის. ბოლოს კი, მრავალი წლის შემდეგ, „სისტემაში“ თავისი მნიშვნელობა და სიმწვავე დაკარგა. მაგრამ აი ახლაც, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, ხშირად „ვიკერ“ ამ ტვირთს ჩემში, განსაკუთრებით როდესაც მარტო ვარ.

უნივერსიტეტში სწავლის დროს „ფილოსოფიის ისტორიებში“ რომ პითაგორელთა რიცხვის მეტაფიზიკას გავეცანი, ჩემი ბავშვობის „სისტემა“ სასწაულად მომეჩვენა, ნამდვილ სასწაულად. ნეთუ ეს შორეული, საუკუნეების სიღრმეებიდან მომდინარე ატავიზმია? (ლევ ტოლსტოის „აღდგომაშიც“ არას ასეთი ეპიზოდი: ერთ-ერთი მოსამართლე გავმართა, რომ სასამართლოს მაგიდასთან თავისი ადგილი დაეკავებინა. უკანასკნელი ნაბიჯის წინ მოკლე ნაბიჯი გადადგა, რათა კიდევ ერთი ნაბიჯის მანძილი დარჩენილიყო და საბოლოოდ ნაბიჯების რიცხვი კენტი გამოსულიყო).

ხომ არაა ასეთივე ატავიზმი პატრიოტული გრძნობები, რომლებიც ჩემში ბავშვობაში ამოქმედდა და შორეული და ახლობელი წინაპრების მემკვიდრეობით არის განსაზღვრული? იმ განსხვავებით რომ „რიცხვთა სისტემა“ მლლიდა, მქანცავდა, აკვიატებული იდეები იყო, ჩემი ქვეყნისა და ხალხის სიყვარული შეუწელებლად იწვევს სიხარულსაც და აღფრთოვანებასაც, მწუხარებასაც და კაეშანსაც („რიცხვთა სისტემა“ შესუსტდა, ერის სიყვარული კი ერთნაირი სიმწვავეთ მოქმედებს ჩემში და ასეთივე სიმწვავეთ ჩამყვება საფლავში).

ჩემს უფროს ძმას, ჩანს, იუმორი უყვარდა. ხშირად უკითხავდა დედა „ეშმაკის მათრახის“ ნომრებს, თავუნას ნაწარმოებთა კრებულს, ავერჩენკოს მოთხრობებს.

მეხსიერებას ბუნდოვანად შემორჩა „ეშმაკის მათრახში“ დაბეჭდილი ლენინისა და ტროცკის კარიკატურები (როგორც წესი, ამ ორ პიროვნებას საზოგადოება ერთად აღიქვამდა, კარიკატურა იქნებოდა თუ ხოტბა).

„შექანჯალებულის ლექსები“, „გოგას“ ფელეტონები; კარიკატურათა სერია სათაურით „კომუნისტები თბილისში“: ორი წითელარმიელი (?) თბილის-

ში მოხვდება და ყველაფერი გაოცებას იწვევს მათში — ელემენტარული წეს-რიგით დაწყებული და ილუზინაციით დამთავრებული.

— Это?! Это люминисценцией называется. Наверное, расстреляли кого-нибудь, вот и празднуют!

იქვე, ამავე ჟურნალში მსხვილი ასოებით დაბეჭდილია ფელეტონი სათაურით, რომელიც რეკლამას ჰგავს: — „ძირს ოფლი, ძირს ყოველგვარი საშუალებანი ოფლის წინააღმდეგ!“ ფელეტონი დაწერილია ერთი ქართველი პოეტის სტრიქონების გამო.

— მხურვალე კონცით ამოგიშრობ ოფლიან ღლიავს!

— თვითეულმა ქართველმა პოეტმა, — განაგრძობს ფელეტონის ავტორი, — სი (ათასი?) კონცა რომ გაიღოს, საქართველოში ოფლი საერთოდ მოისპობა.

„ეშმაკის მათრახის“ ნომრებს ვაგროვებ, ვინახავ და დროდადრო ვათვალიერებ. ვკითხულობ „თაგუნასა“ და „ეშმაკის“ ფელეტონებს (თაგუნა — შალვა შარაშიძეა, ეშმაკი — კალანდაძე, „ეშმაკის მათრახის“ რედაქტორ-გამომცემლები იყვნენ. ეშმაკი ემიგრაციაში წავიდა 1921 წელს, თაგუნა თბილისში დარჩა და გარდაიცვალა ისე, რომ მისმა შესანიშნავმა ნიჭმა გასაქანი ვეღარ პოვა. მისი ტყუბი ქალიშვილები ქეთო და ნუცა ჩვენს სკოლაში სწავლობდნენ. ერთმა ჩემმა მეგობარმა, რომელიც გონებამახვილობით გამოირჩეოდა, მათ წრუწუნები შეარქვა).

მახსოვს თაგუნას კრებულში მოთავსებული ბიოგრაფია ნოე ჟორდანიასი, რომლის (ბიოგრაფიის) დიდი აზრი ჩემთვის გვიან (ბავშვობის წლების შემდეგ) გახდა ნათელი: ნოე ჟორდანია რომ ევროპიდან დაბრუნდა (იგულისხმება იქ შეძენილი იდეებით გატენილი), იფიქრა, იფიქრა და პირველი, რაც გააკეთა ის იყო, რომ მთელი მოსახლეობა საქართველოსი ორ შეურიგებელ კლასად დაჰყო: პროლეტარიატად და ბურჟუაზიად.

ამავე კრებულიდან მახსოვს ლექსი ორ ბუზზე, რომლებსაც თბილისის ერთ ცხელ და ისედაც შემაწუხებელ ღღეს, თაგუნას ცხვირის ნესტოში „პაემანი გაუმართავთ“. სიცხისაგან გაოგნებულმა თაგუნამ ორივე ბუზი მოსპო და ლექსი ასეთი სტრიქონებით დაამთავრა:

რად შებღალეს ცხვირის ნესტო?

დღე, გაიგონ სხვა ბუზებმაც —

— ტამ ნე მესტო, ტამ ნე მესტო!

... გაივლის სულ ცოტა დრო და ჩვენს სახლში ავერჩენკოს მოთხრობების კრებული გაჩნდება: რუსეთის ერთ-ერთ სოფელში „აქტივისტებმა“ ჩამოაიარეს და გლეხებს კრებაზე ერეკებიან. ყველა დაღლილია, არავის კრება არ აინტერესებს, არავის წასვლა არ უნდა.

— არა, აუცილებლად უნდა წამოხვიდეთ, კრებაზე ტროცკი გამოდის, როგორ შეიძლება მას მსმენელი არ ჰყავდეს! — თან გულს უკეთებენ კრებიან მომავალ მონაწილეებს — ნუ გეშინიათ, კრება მალე დამთავრდება, სულ მალე!

— აბა როგორ დამთავრდება მალე? ჯერ თავად ტროცკიმ უნდა ილაპარაკოს, შემდეგ სხვები უნდა გამოვიდნენ, შემდეგ რეზოლუცია უნდა დაიწეროს!

— არა, არა, — შეაწყვეტინეს გლეხებს სიტყვა აქტივისტებმა, — არა, რეზოლუცია უკვე დაწერილია!

ეს ფრაზა ამ მოთხრობის მთელი „მარილი“, რომელიც თავშეუთქავებელ სიცილს იწვევდა წამკითხველშიც და მსმენელშიც. ჩვენც გულიანად ვიცინით — ძმაც, დედაც, შემოსწრებული მეზობელიც და მეც.

ახლა რომ ამ ამბავს ვიგონებ, სულაც არ მეცინება! „დიადმა ეპოქამ“ მოსპო ადამიანებში არა მხოლოდ აღშფოთების უნარი, მოსპო იუმორის გრძნობაც. არ არსებობს დღეს ჩვენს ქვეყანაში კრება, სადაც რეზოლუცია წინასწარ არ იყოს დაწერილი და მისი შედეგები — წინასწარ ცნობილი. მაგრამ ეს არაერთად სიცილს არ იწვევს. პირიქით, კრების მონაწილეთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ინდიფერენტიზმისა და ერთსულოვანი მისწრაფების — კრება რაც შეიძლება მალე დასრულდეს — პირობებში, წინასწარ დაწერილი რეზოლუცია მხოლოდ მოწონებას იმსახურებს.

ხეალ 26 მაისია, განახლებული საქართველოს უდიდესი დღესასწაული, მისი დამოუკიდებლობის მეორე წლისთავი. ჩვენს ოთახს ნავთის ლამპა მკრთალ ნათელს აფენს. ახლა ძმას სძინავს, დედა ოთახში საქმიანობს, მე კი მოწყენილი ვარ, ძალიან მოწყენილი. არა მაქვს პატარა ეროვნული, სამფეროვანი დროშა, დილით რომ ხელში დავიჭირო და ქალაქის ქუჩებში ასე ვიარო, თუ ვირბინო. მწყინს, რომ დედამ იცის ჩემი დიდი გულისტკივილი და ყურადღებას არ მაქცევს.

ასეთი გრძნობით დავიძინე. დილით ვიღვიძებ, ვახელ თვალებს და... ჩემი საწოლის თავზე სანატრელი პატარა დროშა ჰკიდია, რომელიც დედას, ჩემი დაძინების შემდეგ შეუთქვარია და ისე ჩამოუყვია, რომ თვალის ახელისთანავე დამენახა.

კიდევ ერთხელ გვიწია დიდმა სიხარულმა. თბილისის ქუჩები სავსეა მოზეიმე ხალხით, დემონსტრანტებით. ისევ მანიფესტაცია, სამხედრო პარადი, გვარდიელები იუნკრები, შევარდნელების მწყობრი, ჩარდახიანი ურმები, მექორწინებები — 7-8 წლის გოგონა ქართულ კაბაში და ლეჩაქით, იმავე ასაკის „სიძე“ შვინდისფერ ჩოხაში.

ეს დღესასწაული უკანასკნელი აღმოჩნდა.

საქართველო ბედნიერ კუნძულად დარჩა გარშემო მდებარე „გაწითლებული“ რესპუბლიკათა შორის, მაგრამ მარყუჟი სულ უფრო და უფრო იკვროდა. გასაბჭოებულია ჩრდილო კავკასიაც, აზერბაიჯანიც, სომხეთიც. ამიტომ იყო რუსულმა ჯარებმა ყოველი მხრიდან შემოუტიეს ჩემს ქვეყანას — კავკასიონის უღელტეხილებიდან, აზერბაიჯანიდან, სომხეთიდან. მაგრამ ყოველი მხრიდან შემოსეულ ჯარებს წინ „ქართველი ბოლშევიკები“ მოუძღვიან.

თბილისის კართან მე-11 არმიაა მომდგარი, — მასაც ქართველი მოუძღვის წინ. ზარბაზნების გრიალი თბილისში ისმის, ავარდნილი ბოლი თბილისიდან ჩანს. შეძრწუნება და მწუხარებაა ყველგან, შინ თუ გარეთ, სახლში, სკოლებსა, და დაწესებულებებში. გამოცხადებულია საყოველთაო მობილიზაცია.

სახლში ველარ ვიწროდები. ამ საღამოს სკოლის ეზოში ტანვარჯიშის (სიტყვა „ფიზკულტურა“ ჯერ არაა შემოსული) მასწავლებელი უნდა დაგვხვდეს და რაღაც დავალება მოგვცეს. მოწოდებების დასტები მოგვცა — ხალხში დასარიგებლად, მახსოვს მოწოდების ბოლო სიტყვები: „ქუღზე კაცი!“.

მოხალისეების რიცხვი ყოველ დღე იზრდება. ჩემი უფროსი ძმა „უკან გამოაგდეს“, ძლიერი სიბერის გამო. მეორე დღეს აღარავის ჰკითხა, პირდაპირ დაადგა კოჩრის გზას და გავიდა წინა ხაზზე.

ქალაქში საოცარი სისწრაფით ვრცელდება ხმები. მე და დედა ყველა ამბის მოწმენი ვხდებით.

... სასახლის წინ აუარებელი ხალხია თავმოყრილი — ეს ახალგაზრდა ვაჟები და მათი გამცილებლები არიან. ახალგაზრდათა შორის — იუნკრები, რომელთა გმირობა საზოგადოებრივი აღტაცების საგანდაა ქცეული. ახლაც თვალწინ მიდგას მათი სახეები, ფორმა, „შინელების“ ფერი, „პოგონები“, შავ-წითელ-თეთრი გრეხილი აშიით. ენერგიულად აბიჯებს შუა ხნის კაცი, ნაყვავილარი სახით, პენსნით, ტყავის ქურჩით, კისერზე ჩამოკიდებული ბინოკლით. ეს ვალიკო ჯუღელია, სახალხო გვარდიის სარდალი. აჰ, ამჟამად ახალგაზრდა მოხალისეებს მწყობრად აწყობს. აქედან პირდაპირ ფუნჯულორის ქვედა სადგურისაკენ მიემართებიან, იქიდან ვაგონებით ოქროყანისაკენ და ტაბახმელაში, სადაც წინა ხაზი გადის.

... ტყვეების დემონსტრაცია რუსთაველის პროსპექტზე. საოცრად ჰრელი მასა — ზოგი ფეხშიშველი, ზოგი ცალფეხშიშველი; ზოგი შინელში, ზოგი ტყავუქებში, — გაერთიანებული ერთი ნიშნით — ყველა რუსია.

.. პარაკლისი სამხედრო ტაძრის ეზოში, ვრცელ მოედანზე, ჩვენი სკოლის გვერდით. შემადლებულ ფიცარნაგზე კათალიკოსი ლეონიდე სწირავს, ღმერთს ევედრება — გადაარჩინოს მრავალტანჯული ქართველი ხალხი, ღვთისმშობლის წილხვედრი საქართველო ამ უბედურებას.

... ტაბახმელის ფრონტზე დაღუპულთა ჩამოსვენება და საჯარო დაკრძალვა იმავე ეზოში (მათ შორის ერთი დამამახსოვრდა — ცნობილი პოეტის კოტე მა-

ყაშვილის ქალი. დღეს მათ საფლავს ბოლნისის ქვით მოპირკეთებული უშვე-
ლებელი შენობა ადგას — მინისტრთა საბჭო და სამინისტროები).

25 თებერვალს ყველაფერი მთავრდება — „თბილისის თავზე ფრიალებს
წითელი დროშა“!

ამ დეპეშას სერგო ორჯონიკიძე აგზავნის მოსკოვში ლენინთან.

ხუთი წლის შემდეგ რუსული ენიდან ქართულად თარგმნილ და თბილის-
ში გამოცემულ წიგნში ვკითხულობ, საქართველოს მთავრობის ევროპაში წა-
გზავნილმა დელეგაციამ დიდი სიძნელეები და დაბრკოლებები გადალახა
იმისათვის, რომ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებს ახლად აღდგენილი სა-
ქართველო ეცნოთ *de jure*. და იმ დღეს, როდესაც საქართველოს ელჩი მიდი-
ოდა საფრანგეთის პრეზიდენტთან რწმუნების სიგელების ჩასაბარებლად, აი
სწორედ იმ დღეს — „საბჭოთა ჯარები შედიოდა თბილისში. წინ მიუძღოდა
წითელი ბაირადით ხელში, თეთრ ცხენზე მჯდომი, ერთი ქართველი კომისარ-
თაგანი... მაგრამ მეხსიერება გაშორდეს პიროვნებებს; დაეწყების ფერფლით
დაიფარება მათი შეცდომები. ცოცხალი წყლით ნასხურები აღსდგა ძველი სა-
ქართველო, და მისი ჩაკვლა შეუძლია მხოლოდ მისი შეილების სულმოკლე-
ობას“ (ზურაბ ავალიშვილი).

ამჯერად კი საქართველო დგას 25 თებერვლის წინაშე, როდესაც წარ-
სულს ბარდება ხანმოკლე, მაგრამ დიდი ეროვნული ბედნიერების დღეებიც.
დიდი სიხარულიც და საყოველთაო აღფრთოვანებაც.

თ ა ვ ი მ ე ო რ ა

ს კ ო ლ ა

ომის ყოველ ახალ დღეს ახალი მწუხარება მოაქვს. გაწვევა გრძელდება. ქართველი ხალხი მოწოდებულია სამშობლოს დასაცავად. გაწვეულთა შორას მრავალია ნაცნობი, თანამშრომელი, მეგობარი, ნათესავი. შემდეგ ომის სტატისტიკა დაადასტურებს, რომ ომში დაღუპულთა შორის. მოსახლეობასთან პროცენტული შეფარდებით, ყველაზე დიდი, „დიად“ საბჭოთა კავშირში, ქართველთა რიცხვია.

ჩემი დაკვირვებით მრავალრიცხოვანი, დიდი ერი და მცირე ერები სხვადასხვანაირად განიცდიან ახლობლის სიკვდილსაც და ჭირისუფალთა მწუხარებასაც: სხვადასხვა სიმძაფრით განიცდება უბედურების ფაქტიც და თანასალბუნიც. იზრდება ჩემს გარშემო დარდი და მწუხარება.

გერმანია კი მოიწევს ისეთი სიჩქარით, რომელსაც ვერ წარმოიდგენდნენ ვერც მშართველნი, ვერც ხალხი. ომის დაწყების წინ „უმაღლესი დონიდან“ გადმოსროლილი „ლოზუნგი“ — „ჩვენ არ გვინდა არც ერთი მტკაველი სხვისი მიწისა, მაგრამ არავის დავუთმოთ არც ერთ ვერშოკს ჩვენისას“ — დარჩა ლოზუნგად. „მოვიწოდეთ“ სხვისი მიწის „მტკაველებიც“ (ბესარაბია, პოლონეთი, ფინეთის ნაწილი, ბალტიისპირეთის სამივე რესპუბლიკა) და „დავთმეთ“ ჩვენი მიწის „ვერშოკებიც“.

მე ჯერ ისევ სახლში ვარ, თუმცა თვეზე მეტი გავიდა მობილიზაციის გამოცხადებიდან.

... დაიწყო ახალი ერა ჩემი ერისა, ჩემი ოჯახისა და ჩემს ცხოვრებაში. „ახალი ერა“ კანონიერი და კანონიზირებული გამოთქმაა: ასეთი ოფიციალურ დოკუმენტებში, პრესაშიც. მაგრამ აქაც „ორმაგი ჭეშმარიტების თეორია“ მოქმედებს.

„ახალი ერა“ — ოფიციალურ პრესაში „განახლების“, „ხალხის განთავისუფლების“, „დიადი იდეალების“, „სოციალიზმის მშენებლობის“ დასაწყისი; „ხალხისათვის — ტერორის, „ბურჟუაზიული, მენშევიკური“ მთავრობის მიერ კანონმდებლობით გაუქმებული სიკვდილით დასჯის აღდგენის ერაა, ღვენიისა და დახვერტის ერა.

ტბაზმელასთან გმირულად დაღუპული იუნკრების დასაფლავებიდან მეორმოცე დღე უკვე საქართველოს გასაბჭოების დღეებს დაემთხვა. „სობორის“ ეზოში ხალხმა მოიყარა თავი, გამოაცხადეს პანაშვიდი. ის დროა კიდევ, რომ ამგვარი თარიღების აღნიშვნას ხალხი ჯერ კიდევ ბედავს, ცოცხალია ხალხის დარდიც და თანაგრძნობის სურვილიც.

გამოდის პოეტი იოსებ მჭედლიშვილი და კითხულობს ეროვნული ტრაგედიის გამო დაწერილ ლექსს. მჭედლიშვილი დააპატიმრეს და 15 წუთიც არ გასულა, რომ ის უკვე ერმოლოვის (ახლ. ჩიტაძის) ქუჩაზე მიჰყავდათ „ძაბრის“ ქუდებით შემოსილ ჯარისკაცებს. ხალხი დაბლიდან, მოედნიდან უყურებდა მიმავალთ, რომლებიც იქვე, ერმოლოვისა და პეტრე დიდის ქუჩების კუთხეში მოთავსებულ „ჩეკას“ შენობაში შევიდნენ. ხალხი ლელავდა, მაგრამ ეს ლელვა უფრო სასოწარკვეთილების დრტივნა იყო, ვიდრე აქტიური პროტესტი.

გამოვიდა ცნობილი ფედერალისტი სამსონ დადიანი, რომელმაც მხოლოდ რამდენიმე სიტყვის თქმა მოასწრო. ისიც ჩამოიყვანეს და დააპატიმრეს [გაიგლის წლები და გავიგებ, რომ ის იმავე, თუ მეორე დღეს გაუნთავისუფლებიათ შალვა ნუცუბიძის დახმარებით. სამსონ დადიანი დააპატიმრეს შემდეგ 1924 წ., დახვრიტეს 1937 წელს. შ. ნუცუბიძე 1937 წელს იყო დაპატიმრებული და განთავისუფლებული სტალინის უშუალო ჩარევით].

ცხოვრება გრძელდება. ძმა მუშაობს, დედა დიასახლისობს, მე ვსწავლობ. მამა ჯერ არ გამოჩენილა.

ხალხის დიდი ნაწილი გაიქცა, ნაწილი ემიგრაციაში წავიდა, მათ შორის დემოკრატიული საქართველოს მთავრობა, სახელმწიფოს აპარატის მუშაკები, ინტელიგენციის დიდი ნაწილი.

იწყება ფაქტებისა და მოვლენების შეგნებული, გეგმაზომიერი გაყალბება. საქართველოს დაპყრობა კი არ მოხდა, — შინაგანი გადატრიალება მოხდა; „ბურჟუაზიული მთავრობა“ აჯანყებულებმა დაამხეს და ახალი მუშურ-გლეხური ხელისუფლება დაამყარეს. მე-11 არმია მხოლოდ დაეხმარა, დახმარების ხელი გამოუწოდა ქართველ მშრომელებს. ასე დაეხმარნენ და ხელი გაუწოდეს აზერბაიჯანისა და სომხეთის მშრომელებს, ჩრდილო კავკასიას. ასე დაეხმარნენ მალე (ორიოდე წლის შემდეგ) შუა აზიას, ცოტა მოგვიანებით — ბესარიას (მოლდავეთს), პოლონეთსა და ფინეთის სამხრეთ მოსახლეობას. კიდევ ერთი წლის შემდეგ — ლიტვას, ლატვიას, ესტონეთს (ამ დროს გაერცელდა ანეგდოტი — ესტონეთის ხალხმა საბჭოთა მთავრობას გამოუგზავნა დეპეშა: „Спасибо за то, что протянули нам братскую руку, а ноги мы сами протянем!“)

ექვთიმე თაყაიშვილს საზღვარგარეთ მიაქვს ეროვნული მნიშვნელობის განძი, მიზანი — მისი გადარჩენა დაღუპვისაგან. ამ ფაქტს საბჭოთა ხელი-სუფლება პროპაგანდის მიზნით იყენებს.

ყოველი ადგილი, რომელიც კი შეიძლება იყოს ამ მიზნით გამოყენებული, მოფენილია პლაკატებით, კარიკატურებით — როგორ გაძარცვეს „მენშე-ვიკებმა“ ერი, როგორ გარბიან საზღვარგარეთ, როგორ მიაქვთ გატაცებული სახალხო ქონება!

იწყება თავაწყვეტილი აგიტაცია დამხობილი მთავრობის დისკრედიტაცი-ისა და ახალი ხელისუფლების აპოლოგიის მიზნით, აგიტაცია მოკლებულაა ელემენტარულ ზომიერებას, ტაქტს, სოლიდურობას; ახალი ხელისუფლების არცერთი „ლონისძიება“ არ ადასტურებს, რომ მას ნამდვილად აქვს წარ-მოდგენა თავის უპირატესობაზე, მორალურ ძალაზე, ხალხთან სულიერ კონ-ტაქტზე.

სტამბურად იბეჭდება და მასობრივად ვრცელდება — მათი პოპულარიზა-ციის მიზნით — ახალი მთავრობის წევრთა სურათები, ცალ-ცალკე თუ ჯგუფურად ბუღუ მდივანი, შალვა ელიაშვილი, კოტე ცინცაძე და მრ. სხვა (რომელია დიდი უმრავლესობა დახვრეტილია 1937 წ.).

ლაპარაკობენ, რომ ბუღუ მდივანმა მიაღწია მიზანს და აისრულა ქა-ლილი:

«Я Буду не буду, если в Грузии комиссаром не буду!»

უქმდება ფარული კენჭისყრა და არჩევნები პარტიულ, პროფესიულ, კომ-კავშირულ დაწესებულებებსა და სახელმწიფოს მართვის ორგანოებში — საბ-ჭოებიდან დაწყებული ცაქ-ამდე. ჩვენ, კომუნისტებს, პარტიულ და უპარტიო ბოლშევიკებს დაფარული და დასაფარი არაფერი გვაქვს! ყველას შეუძლია ადგეს, ხმამაღლა გამოთქვას თავისი აზრი და შეხედულებანი; ყველას დასაწა-ხად ასწიოს ხელი არჩევნების დროს.

მაგრამ ეს დემაგოგიაა, რომლის იქით სულ სხვა ვითარება იფარება. ხე-ლისუფლებას სურს იცოდეს და ხედავდეს — ვინ რას ფიქრობს, ვინ რითი სუნთქავს. ამის მიხედვით ქმნის ისეთ ატმოსფეროს, რომელშიც ვერავინ ვერ გამოთქვამს მმართველთა საწინააღმდეგო შეხედულებას და ვერ გაბედავს მუ-შერ-გლეხური ხელისუფლების მიერ წამოყენებულ „ხალხის რჩეულებს“ არ დაუპირის მხარი, არჩევნების დროს მათ წინააღმდეგ ასწიოს ხელი.

არსდება ახალი დაწესებულებები და შემოდის ახალი სიტყვები. სამინისტ-რო ბუიუუზიული დაწესებულებაა და სიტყვაც ბურჟუების გამოგონილია. ახალ დაწესებულებას სახალხო კომისართა საბჭო („სახკომსაბჭო“) ჰქვია. გაივლის ათეული წლები, სტალინი აღადგენს სამინისტროებსა და მინისტ-რებს — და მაშინ გაირკვევა, რომ სიტყვა მინისტრი, თურმე, ხალხის მსახურს ნიშნავს. ასევე ბურჟუაზიულია „დამფუძნებელი კრება“ (რომლის თავმჯდო-

მარე დემოკრატიულ საქართველოში „ბოლშევიკებისა“ და კერძოდ ლენინისათვის კარგად ცნობილი ნიკოლოზ ჩხეიძე იყო). ის ცაკით (ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი) შეიცვლება.

ჯარი — ახლა „წითელი არმია“, ოფიცრების ინსტიტუტი უქმდება; „ოფიცრები“, „გენერლები“ — ბურჟუაზიული „გადმონაშთია“, მათ მაგიერ დაწესდება „მეთაურის“ სახელწოდება და უფროს-უმცროსობის გასარჩევად ახალი, „დემოკრატიული“ სიტყვებია შერჩეული — ათმეთაური (ათეულის მეთაური), ასმეთაური, ათასეულის მეთაური, „კომკორი“ — კორპუსის მეთაური, „კომბრიგი“ — ბრიგადის.

ბრჭყვიალა „პოგონები“ იცვლება მარტივი „პეტლიცებით“ — აქაც ხელისუფლების დემოკრატიული სული მოქმედებს. უმცროს მეთაურთა განმასხვავებული ნიშანი სამკუთხედია. შემდეგ კვადრატო. სწორკუთხედები, რომლები („წითელმა არმიამ“ მეორე მსოფლიო ომი ამ სახით დაიწყო; მაგრამ აქაც „გაიარკვა“, რომ ძველი სისტემა უკეთესი იყო. „წითელი არმია“ „საბჭოთა / არმიით“ შეიცვალა; აღდგა „პოგონებიც“, აღდგნენ „გენერლებიც“).

უმალესი პარტიული ორგანიზაციის სახელწოდებაა ჯერ — სრულიად რუსეთის კომუნისტური პარტიის კავკასიის ბიურო („Кавбюро“), შემდეგ „ზაკკრაიკომი“ — რუსეთის კომუნისტური პარტიის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტი.

შემთხვევითი არაა, რომ ეს დაწესებულება თავდაპირველად იმ შენობაში იყო მოთავსებული, სადაც ს. კიროვი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დროს ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა რუსეთის ელჩის სტატუსით (ახლანდელი ჯაფარიძისა და კიროვის ქუჩების კუთხეში, სავაქრო სამინისტროს შენობაში. მემორიალურ დაფაზე აღნიშნულია კიროვის იქ ცხოვრებისა და მოღვაწეობის წლები).

ნათელია, რომ აქ, „საელჩოში“ წარმოებდა დემოკრატიული საქართველოს წინააღმდეგ მიმართული ძირგამომთხრელი მუშაობა და აქვე იყო წინასწარ შემუშავებული მომავალი ხელმძღვანელი აპარატისა და, კერძოდ, „ზაკკრაიკომის“ შემადგენლობის გეგმები. „ზაკკრაიკომი“ იმავე შენობაში დარჩა, სადაც ჩაისახა და გაფორმდა.

არ ნელდება დაპატიმრებანი და დახვრეტები.

დედას აცნობეს, რომ სამსონი დაუპატიმრებიათ. სამსონი დედას ახლო ნათესავია, თერძის (მეკრავის) შვილი. დედამისი ადრე დაქვრივდა და მრავალრიცხოვანი შვილები საშინელ გაჭირვებაში გაზარდა. სამსონი მამის ხელობას სწავლობდა, შემდეგ რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაება და სოციალურ-დემოკრატიული მოძრაობის „მენშევიკურ“ ფრთას მიეხსრო. მთელი შეგნებული ცხოვრება მეფის ხელისუფლების მხრივ, დევნის პირობებში გაატარა. დემო-

კრტიულ საქართველოში თანამდებობა მიიღო და, როგორც თვითონ იტყოდა: ხოლმე, „ამოისუნთქა“.

ჩენთვის, ბავშვებისათვის, ის საყვარელი „ძია სამსონია“, ენმანხილი და ხუმარა კაცი, რომელიც ხშირად გვიამბობს საკუთარ რევოლუციურ თავგადასავალს. როგორ მოივადმყოფა თავი ჭერ კიდეც მონარქიის პირობებში ერთ-ერთი დაპატიმრების დროს და „მოითხოვა“ საავადმყოფოში მოეთავსება. ნათ. სამოქალაქო საავადმყოფოში მკურნალობისას გრძელ, ფართო კორიდორში „ავადმყოფი“ სასიეროდ გამოვიდა, მეთვალყურეს თვალს მოეფარა, ფანჯრიდან გადახტა და გაიქცა. რამდენჯერ დაცემიან მათ ბინას ჟანდარმები, მაგრამ დედამისს მოუსწრია და გადამალული არაღეგალური ლიტერატურა და ზოგჯერ იარაღიც იმავე სახლში მობინადრე ჟანდარმერიის პოლკოვნიკის ცოლთან და ქალიშვილებთან შეუფარებია.

და აი, „ჩავარდა“... ჩავარდა ისე, რომ ვერც თავს მოივადმყოფებს და ველარც ჟანდარმერიის პოლკოვნიკის ოჯახი იხსნის.

მეორე მხრივ, მოქმედებს „პრიანიკისა“ და პობლუკების“ მეთოდი.

მოსახლეობის მიტოვებულ ბინებში მუშებს ასახლებენ. რამდენიმე დღით ტრამვაით მგზავრობის ფასი უქმდება, ხელოვნურად ღვივდება „რევოლუციური ენთუზიაზმი“ მოსახლეობაში.

გაივლის მცირე ხანი. დამშეული სოფელი ქალაქს მოაწყდება. მძიმე საბინაო კრიზისი დადგება (ტრამვის გადასახადი ორიოდე კვირის შემდეგ იქნა აღდგენილი) და „ბუჩუების“ მიერ დატოვებული თავისუფალი ბინები აღარ იქნება. მაგრამ ამას მოეველება. მოსახლეობა უკვე გახლართული იქნება ქსელში და „კნუტი“ ამოქმედდება.

ბავშვობა — ბავშვობაა, სამყაროს აღქმის თავისებურებით. შინაარსით, გატაცებით, განცდათა მრავლობით. სკოლა, სწავლა, წარმატება სწავლაში, ბავშვური სამყარო მოწაფეებითა და მასწავლებლებით.

ჩენი სკოლა მართლა შესანიშნავი, საყოველთაოდ აღიარებული სასწავლებელია. მაშინაც კი, როდესაც უნივერსიტეტში გამოცდებს ვაბარებდი, თუ გამომცდელი შემეკითხებოდა — რომელი სკოლა დავამთავრე. — გამოცდას წყვეტდა და ნიშანს მიწერდა.

სკოლის დირექტორია გამოცდილი პედაგოგი და ნათელი პაროენიბა მხეილ ზანდუცელი, რომლის სიტყვა თუ ქცევა განუხრელი ზნეობრივი ძალით მოქმედებს მოწაფეებზე (1937 წელს გადაურჩა, მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ დააპატიმრეს და გადაასახლეს).

მასწავლებლები — სიმონ გოგლიჩიძე, იაკობ ზედგინიძე, რომელსაც ბავშვთა აღზრდაზე გაწეული დიდი ზრუნვის გამო „მეორე იაკობს“ უწოდებდნენ. ავტორი მრავალი წამრომისა და სახელმძღვანელოებისა; ივანე ნიკარაძე, ტერენტი ვეფხვაძე, მალაქია სირაძე, ვასო აბდუშელიშვილი, ნიკო შაფაქიძე, დი-

ვით დონდუა, თამარ ზაალიშვილი, არჩილ ბაქრაძე — „შეყარდენის“ ერთ-ერთი ფუძემდებელი. მათი უმრავლესობა მასწავლებელ-პრაქტიკოსიკაა ზანელმძღვანელოების ავტორიც.

ივანე რატიშვილი — ტკბილი, უშვილო მოხუცი; ჩვენ შვილებს გვიწოდებდა, ზოგს შვილიშვილებს, რადგან ადრე მათი მშობლებიც მისი მოწაფეები ყოფილან; ღრმად მორწმუნე პიროვნება, რომლის გულში ორი სანთელი ანთია — ღმერთის და სამშობლოსი.

— გიყვარდეთ, ბიჭებო (შვილებო), თქვენი ერი, თქვენი ქვეყანა!

რამდენიმე ბავშვი საღამოობით მასთან სახლში დავდივართ. სახლში ორნი არიან — ის და მეუღლე. ოთახი სავსეა წიგნების კარადებით. საუბრის თემა — სიკეთე და სამშობლო ქვეყანა. პირველად გავიგონე მისგან ალექსეი ტოლსტოის სახელი (ეს სხვა ალექსეი ტოლსტოია, ის არა, რომელიც მალე პოპულარული მწერალი გახდება).

გვესაუბრება მის ისტორიულ თხზულებებზე, გვიკითხავს მის ლექსს. კითხულებს ბრწყინვალედ, „მთელი სულით და გულით“:

ივანე მრისხანესთან მოდის მაცნე; გამძვინვარებული მეფე გრძნობს, რომ მაცნეს კარგი ამბავი არ მოუტანია. ასეთი ამბავის მაუწყებლის ბედი თავის მოკვეთაა. მაცნე რომ არ გაიქცეს — ფეხში კვერთხს ჩაჰკრავს და მიწას მიაჯაჭვავს.

ჩვენი საყვარული მასწავლებელი კი სიკეთის განსახიერებაა და ისე ძერწავს ჩვენს სულს, რომ სიკეთე და ბოროტების სიძულვილი ჩავგინერგოს, სამშობლო ქვეყნის სიყვარული დათესოს.

ბავშვობიდან მორწმუნე ვიყავი. ამაში დიდი წილი დედას და ჩემ გამზარდელ ქალს მიუძღვით; ალბათ სოფლის ბიჭებსაც, რომლებსაც ღმერთთან ერთად ეშმაკებიც სწამდათ, ქაჯებიცა და ჭინკებიც. ჩემი ბავშვური რელიგიური განწყობილება შეუმჩნეველი არ დარჩა ივ. რატიშვილს და ჩემდამი კიდევ უფრო მეტი ყურადღებით და სიყვარულით განეწყო. რამდენჯერმე წიგნები მომიტანა, მათი წაკითხვა დამავალა; ქრისტიანულ რელიგიაზე დაწერილი წიგნები იყო არქაული ენით. ოჰ, გაეგოთ „იმათ“, როგორ „მწამლავდა“ ეს „ზნეღეთის მოციქული!“ ამ წიგნებმა არ დამაინტერესა. დავიწყე და ვერ დაეამთავრე, ველარ ვკითხულობდი. მეორე მასწავლებელი, ბუნების-მეტყველი მალაქია სირაძე შეგნებული და დარწმუნებული ათეისტი იყო.

რელიგიური რწმენა თუ ურწმუნოება ჩვენს პირობებში „მოქალაქეობრიობის“, „შეგნებულობის“, პოლიტიკური ნდობა-არნდობის ერთ-ერთი ძირითადი საზომია და მის სადარაჯოზე მთელი ხელისუფლება დგას. ცეცხლითა და მახვილით შეირადებული ჩემი მასწავლებელი კი შეგნებული ათეისტია მთელი თავისი შეგნებით.

— არ არსებობს არავითარი ღმერთი. არსებობს ბუნება და მხოლოდ ბუნება!

მე ვაძარებ ამ ორი მასწავლებლის შესედულებებს, ვფიქრობ და ჩემს ბავშვურ ცნობიერებაში რაღაც წარმოიქმნება —

— ჰოდა, ეს ბუნებაა თავად ღმერთი!

ახლაც არ ვიცი, საიდან მომივიდა ეს აზრი, მაგრამ შემდეგ, სტუდენტობის და ასპირანტურის დროს რომ ფილოსოფიურ მოძღვრებებს გავეცანი, პათეიზმი ყველაზე სწორ და ყველაზე მიმზიდველ მოძღვრებად მომეჩვენა.

ფეხბურთი ჩემი ბავშვობის დროის ყველაზე დიდი გასართობი იყო. ვთამაშობდით სკოლის ეზოში, უფრო ხშირად, სკოლის გვერდზე მდებარე დიდ მოედანზე, სადაც რუსული სამხედრო ტაძარი იდგა და ჩვენ „სობოროს“ ვეძახით. ჩვენს გარდა აქ შორეული უბნებიდან მოსულებიც თამაშობენ, ჩვენსე დიდები და „ნამდვილი ფეხბურთელები“.

მინდორზე თამაში ღუბლევს „სისტემით“ მიმდინარეობდა და მოთამაშეებს ჭერ კიდევ ინგლისური სახელწოდებები ჰქონდათ — გოლერი (მეკარე), ბეკები (მცველები) — მარჯვენა და მარცხენა, ჰავებეკები (ნახევარმცველები) — ცენტრჰავებეკი, მარჯვენა და მარცხენა, ფორვარდები (თვდამსხმელები) — ცენტრფორვარდი, მარჯვენა და მარცხენა, ინსაიდები (შუამარბები), მარჯვენა და მარცხენა, ტაიმი (პატიმი) და რეფერი (მსაჯი).

ბურთის შოვნა (განსაკუთრებით „კამერის“) დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა, ბუცებს ადგილობრივი ხელოსნები კერავდნენ და არახარისხიანი იყა. ვსარგებლობდით თვითნაკეთი კუსტარული კამერებით, რომლებიც ძალიან ამძიმებდა ბურთს.

ხელისუფლებამ სპორტის უზურპაცია დაიწყო. მაგრამ ერთხანს მაინც მისმა თვალმა „სობორამდე“ ვერ ჩააღწია და ფეხბურთის განვითარება სტაქიურად მიმდინარეობდა. გუნდების სახელწოდებებიც ჭერ არ იყო წარმოქმნილი — „დინამოები“, „სოვზაბოტნიკები“, „ცეცსკაები“ თუ „სკაები“.

ცნობილი ზღემა უნივერსიტეტის გუნდი „გოსუნტი“, მწვანე მაისურებსა და თეთრ ტრუსებს. ამ გუნდის ყველაზე ძლიერი ფეხბურთელი — ანდრო ჟორდანია ცენტრ-ჰავებეკს თამაშობს და ჩვენ, ბავშვებს, ყველას ცენტრჰავებეკად გვიჩნდა ღგომა თამაშის დროს.

მეხსიერებას შემორჩა ერთი ასეთი ეპიზოდი.

გაკვეთილის დამთავრების შემდეგ, სკოლის კარებთან ბავშვები გარბიან და ყველა არჩილ მდივნის სახელს ყვირის. არჩილი ზუღუ მდივნის უმცროსი ვაჟი, კარგი ფეხბურთელი, მოედანზე მორბოდა, შესანიშნავი, ჩვენ რომ არასოდეს გვინახავს, ისეთი ჭკელი, შავ-თეთრი მაისური, საუცხოო ტრუსები, გეტრები, ბუცები ეცვა და ზელში ასეთივე ბურთი ეჭირა. ეს იყო საფეხბურთო ინვენტარი, მიღებული პარიზიდან.

ბავშვობა — ბავშვობაა, და ფეხბურთი — დიდი გასართობი. მაგრამ ცხოვრებაც ცხოვრებაა, განსაკუთრებით ცხოვრება, რომელიც დაუნდობლად იჭრება სულში, დიდისა და პატარის, გამობრძმედილი ადამიანის, თუ ბავშვის.

1923 წელი საქართველოში მღელვარების, დაპატიმრებების, პროცესების და დახვრეტების წელია. დღევანდელ პირობებში შეუძლებელია სრული სურათის აღდგენა (საარქივო მასალები თუ არსებობს კიდევ, მათთან არავინ მიგოწმებს) და მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რაც ბავშვურ მეხსიერებას შე-
მორჩა.

ამ წელს დახვრიტეს კოტე აფხაზი, ილია ჭავჭავაძის ერთ-ერთი (თუ ერთადერთი) უახლოესი ნათესავი, მისი დისწული.

ამ წელს წავიკითხე „მუშური სიმართლის ამსახველ“ გაზეთში («Рабочая Правда») გრძელი სია (90 კაცამდე:) დახვრეტილებისა, რომელთა შორის ეაყაფშაველას ვაჟიც იყო მოხსენიებული («Леван Лукич Разикашвили»). დახვრეტა წარმოადგენდა გურიაში სამი კომუნისტის მკვლელობის „საპასუხო ზომას“ (ნამდვილად — შურისგებას), საბჭოთა მთავრობის მხრივ.

ერთი მოკლულთაგანი ჩემი „ძველი ნაცნობი“ აღმოჩნდა — დემოკრატიული მთავრობის დროს ბესიკის ქუჩაზე, ყოფილ საკონდიტროში ჰადით მოვაპტე „პარალიტიკი“ (დღევანდლამდე ბესიკის ქუჩის პარალელური ქუჩა მის სახელს ატარებს).

ამავე წელს მიმდინარეობდა კათალიკოს ამბროსის პროცესი, რომელზედაც პასუხისგებაში მიცემულ პირს ბრალად ედებოდა, გავრცელებული ხმების მიხედვით, გენუის საერთაშორისო კონფერენციაზე მემორანდუმის გაგზავნა ძალით დაპყრობილი საქართველოს გათავისუფლების შესახებ. ბრალდებულს იცავდა ცნობილი საზოგადო მოღვაწე და იურისტი ოსიკო ბარათაშვილი (დახვრიტეს 1937 წელს).

ამავე წელს მოხდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის გახიზვნა ხევსურეთში და დაიწყო მისი ბრძოლა საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელიც რამდენიმე წელს გაგრძელდა.

ჩვენმა ცხოვრებამ თავისი შინაარსი შეიტანა ღირებულებათა სისტემაში — იდეალური გმირი, ლეგენდარული და სხვ. არ ვიცი როგორ აუღერდება ეს ცნებები და მათი შინაარსი მომავალში, მაგრამ დღეს, როდესაც ჯერ კიდევ ცოცხალია ფაქტები, მოვლენები, ადამიანები, რომლებთანაც ეს ცნებებია დაკავშირებული, — მათ დაკარგეს მნიშვნელობა, „გაცდნენ“ და „დაზურ-დავდნენ“.

იდეალური დღეს საბჭოთა სისტემაა და მხოლოდ საბჭოთა სისტემა. იდეალურები არიან ამ სისტემის შემქმნელნი და აწინდელი წარმმართველნი. ბე-

ლადის სიყვარულს ბავშვებს საბავშვო ბაღიდანვე უნერგავენ და არა მხოლოდ სიყვარულს, ისეთ სიყვარულს, რომელიც დედის სიყვარულს უნდა აღემატებოდეს.

ნაბჭოთა ქვეყნის დამპყრობთა წინააღმდეგ მოქმედი ხალხი პარტიზანები არიან, რომელთა შორის მრავალმა დამისახურა საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება. საბჭოთა დამპყრობლების წინააღმდეგ მებრძოლი ხალხი — ბანდაა. ბანდები ებრძოდნენ რუსეთის ჯარს შუა აზიაში ჩვენი საუკუნის ოციან წლებში, ბანდები ებრძოდნენ რუსებს ბალტიისპირეთში, ბანდა იყო ვლასოვის არმია, ბანდა იყო ბენდერას არმია, რომელიც რამდენიმე ასეულ ათასს ითვლიდა (მილიონიანი „ბანდა“ იბრძვის დღეს ავღანეთში რუს დამპყრობთა წინააღმდეგ).

ლეგენდარულნი იყვნენ კამო, კიკეძეები, კალანდარიშვილები, ობოლძეები, ელბაქიძეები და მრ. სხვები, რომელთა სახელები დავიწყებას მიეცა, ანდა დავიწყებას ეძლევა. ლეგენდარულნი იყვნენ კალიაევი და საზონოვი, რომელთა სახელები დიდხანს შემორჩა თბილისის ქუჩებს (ეხლანდელ ბარათაშვილის აღმართს და ნატო ვანაძის ქუჩას), სანამ მათი სახელები იმათაც არ დაავიწყდათ, ვინც ქუჩების სახელწოდებების დადგენის საქმეს განაგებს.

ქაქუცა ჩოლოყაშვილი მართლა ეროვნული გმირი იყო, ლეგენდარული პიროვნება, რომელიც ხევსურეთსა და კახეთის ტყეებში გახიზნული, ბოლშევიკური მძევნეარების პირობებში ახერხებდა მოქმედებას თავისი „ბანდით“. გადაურჩა 1923 წელს, გადაურჩა 1924 წელს და მოახერხა საფრანგეთში გასვლა. მის წინაშე უძლეური აღმოჩნდა თვით „ჩეკა“ თავისი „დახვეწილი“, იეზუიტური წესზე აგებული ჯაშუშური ქსელით, „თვით“ ბერია, რომელიც ამ დროს „ჩეკას“ ხელმძღვანელობდა.

1923 წლის სულიერმა ატმოსფერომ ჩვენ სკოლამდეც მოაღწია. სკოლა ამ დროს არასრული იყო (მაშინდელი წესების მიხედვით — შვიდწლიანი) და უფროსი კლასის მოწაფეები 15-16 წლის ასაკს არ აღემატებოდნენ.

ერთი ნაპერწკალი იყო საჭირო, რომ სკოლაში სტიქიურად დაგუბებული განწყობილება გადმოსულიყო ნაპირებიდან. ხმები გავრცელდა სტუდენტების დაპატიმრების შესახებ, რომლებიც მოწაფეებმა ნახეს „ჩეკას“ შენობის წინ, სკოლასთან ახლოს, შიო ჩიტაძისა და ტროცის (აღრე — პეტრე დიდის, შემდეგ ძეგინსკის ახლა კი პავლე ინგოროყვას) ქუჩების გადაკვეთაზე.

მოწაფეებმა გაკვეთილები მიატოვეს და სკოლის გრძელ კორიდორში გამოვიდნენ. ერთმა უფროსკლასელმა საღდაც საწყობში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამფეროვანი დროშა იპოვა, ააფრიალა და მოწაფეთა ტალღა ქუჩაში გასასვლელი კარებისაკენ დაიძრა.

ერთი სიტყვით, „ჩვენ, მოწაფეები გაფიცვას ვაცხადებთ“, „ჩვენ, მოწაფეები“, რომელთა საშუალო ასაკი 11-12 წელია.

დიდი და პატარა ყველა ყვიროდა, ხმაურობდა, ჩანთებს იქნევდა და ქუჩაში გარბოდა!

გასასვლელ კართან მაღალი ტანის დირექტორი მიხ. ზანდუკელია აღმართული და მოწაფეებს განცვიფრებული დასცქერის ზევიდან: ხმას არ იღებს და არავის აჩერებს. უეცრად მის წინ პირველკლასელმა ტანმორჩილმა ბავშვმა ჩაირბინა ყვირილით და ჩანთის ტრიალით. დირექტორი წასწვდა, ხელში აიტაცა —

— А ты куда, Малыш?

მე ყოველდღე დავდივარ სკოლაში, გარეთ ვდგევარ, ვუყურებ და შიგ არ შეივლივარ.

უფროსკლასელები (დამამახსოვრდა კაკო ხოშტარია და შალიკო შალამბერიძე) მორიგეობდნენ სკოლის შესასვლელთან და მცირეწლოვან მოწაფეებს შიგ არ უშვებდნენ.

გაფიცვა დაახლოებით ორი კვირა გაგრძელდა. ჯერ უმცროსმა მოწაფეებმა დაიწყეს სკოლის შენობაში შესვლა, შემდეგ თანდათან სხვებმაც.

1924 წლის ზაფხული დუშეთში გავატარე სკოლის ბავშვებთან ერთად. ყოველ ზაფხულს მიჰყავდათ სკოლიდან სააგარაკოდ გაჰირვებაში მყოფი ოჯახების ბავშვები ამერიკელი ქველმოქმედების „ამერიკელი კომიტეტის“ ხარჯზე. მოწვევლებად მასწავლებლები მიგვყვებოდნენ. თეთრი პური, შედედებული რძე, კაკაო — ეს ყველაფერი ისეთი საკვები იყო, რაც ჩვენ მოსახლეობას ან დაავიწყდა, ან ჯერ არც ენახა.

ვცხოვრობთ ადგილობრივ სკოლაში, რომელიც ძველი, მეფისდროინდელი ყაზარმების შენობაშია მოთავსებული. დავდივართ გაფრენებზე (ეს შევარდნული სიტყვა ჯერ კიდევ შემორჩენილი აქვს ჩვენს მეტყველებას) — ბოდორნის ეკლესია, არაგვი, ბაზალეთის ტბა. გაფრენებს ტანვარჯიშის მასწავლებელი არჩილ ბაქრაძე ხელმძღვანელობს. იმართება „ფრანგული ქიდაობის ჩემპიონატი“.

მეორე მასწავლებელი (სვიმონ ვაჩნაძე) ხელმძღვანელობს საჰაერაკო ტურნირებს. ხშირად „ენადირობთ“ შურდულებით — ჩიტებზე. ადგილობრივ მოწაფეებს ფეხბურთს ვეთამაშებით და ვაგებთ თითქმის ყოველ შეჯიბრზე. ¹

ბაზალეთის ტბაზე ბანაობის შემდეგ ბავშვთა ნახევარზე მეტს საქართველოში ამ დროს გავრცელებული საშინელი სენი — ციება დაგვემართა და ლოგინად ჩაგვყარა. თბილისიდან შემფთხებული დირექტორი ამოვიდა, წამლები ამოგვიტანა და მკურნალობა დაგვიწყეს.

ზაფხულმა კარგად გაიარა, საინტერესოდ, მოწაფეების გარემოში, ტყით შემოზღუდულ სოფელში (თუ დაბაში), წყაროებით და მთის ჰაერით. გავი-

ცანი სხვა კლასის მოწაფეები, მათ შორის უფროსი მოწაფეები. ჩემთან ერთად გაატარეს ზაფხული ნიკო აღნიაშვილმა, რომელმაც შემდეგ საინჟინრო ფაკულტეტი დაამთავრა, კარგი სპეციალისტი გამოვიდა და „ზაპესში“ მუშაობდა (დახვრიტეს 1937 წელს); ძმებმა გამრეკელებმა, რომლებიც 1932 წელს დააპატიმრეს (უმცროსი დახვრიტეს 1937 წ., უფროსმა უდიდესი ნაწილი თავისი ცხოვრებისა გადასახლებაში გაატარა); წვრილშვილიანი ქვრივის შვილებმა — ქავჭავაძეებმა (და — ეკა დახვრიტეს აღრე, ძმა, რომელმაც სამხედრო კარიერა აირჩია — 1937 წელს).

ავგისტოში დაებრუნდით ცხენიანი ოთხთვალა ურმებით, რომელზედაც ჩვენი ბარგი აწყვია და მცირე ასაკის ბავშვები სხედან ან ვინც დაიღალა და ფეხი იტყინა.

ერთ დღეში თბილისამდე ვერ ჩამოვედით და ღამე ნატახტარში გავათეთ.

ღამე შეიარაღებული კაცები მოვიდნენ, მასწავლებლებს რაღაცას ელაპარაკებოდა ხმამალა, მბრძანებლური ტონით, აპირებენ ჩვენი ურმებისა და ბარგის გაჩხრეკას. მასწავლებლები უფროსი კლასის მოწაფეებს იბარებენ, რაღაცაზე თათბირობენ. ყველა შემფოთებულია.

თბილისში ყველაფერი ნათელი ხდება — აჩანყება, რომლითაც მთელი საქართველოა მოცული — გურია, ქიათურა, ქართლი, კახეთი, ხევსურეთი და სხვ. შევიდა (უნდათ თუ არ ეს დღევანდელი ხელისუფლების წარმომადგენლებს) ისტორიაში „1924 წლის აჩანყების“ სახელწოდებით.

1923 წლის რეპრესიებმა ვერ გატეხა ქართველი ხალხის ეროვნული ნებისყოფა, პირიქით, გაამრავლა უცმაყოფილოთა რიცხვი, გაააწვავა და გააქაჟა. მთებში ქაქუცა ჩოლოყაშვილი მოქმედებს; მას ბევრი ემატება, ტყეებში იხიზნება; საფრანგეთიდან არალეგალურად ჩამოვიდნენ ვალიკო ჯულელი, ბენია ჩიკვიშვილი, ნოე ხომერიკი.

დედა ლელავს. მამაკაცები (ჩვენ ნათესაობაში) იმალებიან; ვინც დარჩა და აჩანყებულებს არ შეუერთდა, სახლიდან არ გამოდის.

აჩანყებულებს უსწორდებიან სისასტიკით, „ბოლშევიკური“ სისასტიკით, რომელიც ჩამოყალიბდა ოქტომბრის რევოლუციისა და სამოქალაქო ომის დროს, მეთოდებით, რომლებიც შემუშავდა და „დაიხვეწა“ „ჩეკას“ ორგანო-ზაციამი, დახვრეტები „დასაბუთებულია“ კლასობრივი ბრძოლის თეორიით, პრინციპით „ვინ ვის“, აღვივებენ მტრობას და შურს გლეხებსა და თავადებს შორის, მამა-შვილსა და ძმებს შორის. აქაც, მამა-შვილსა და ძმებს (შორისაც „კლასობრივი პრინციპი“ მოქმედებს.

ანადგურებენ აჩანყებულთა რაზმებში მოქმედ ოჯახებს, სახლებიდან ყრიათ ცოლებს, მოხუც დედ-მამას, აკენიან ბავშვებს, რომ აჩანყებულზე მორალური ზემოქმედება მოახდინონ და კაპიტულაციაზე დაიყოლიონ. ძლიერდება მღვდლებისა და ინტელიგენციის დევნა, რომლებმაც ვერა და ვერ

იწამეს ახალი თეორია, ვერ ურიგდებოდა „ახალი საზოგადოების“ მშენებლობის არაადამიანურ „მეთოდებს“ — ძალადობას, რეპრესიებს, სისხლს.

გაფთრება და გაბოროტება იქამდე მიდის, რომ ხალხს ქვევრებში ყრია და ცოცხლად ახრჩობენ (სოფ. რუისი), სატვირთო ვაგონებში ამწყვდევენ, კარებს უკეტავენ და ტყვიამფრქვევით ხერტავენ (ჭიათურა, ზესტაფონი).

ხდება ასეც:

საქართველოში მოქმედ მრავალრიცხოვან „დამსჯელ რაზმთა“ შორის ერთ-ერთი კანთში მოქმედებს (მეთაური — ჭაფარიძე). როდესაც ჯგუფი დასახვერეტად გამოიყვანეს და მეთაურს სროლის ბრძანება უნდა გაეცა, რაზმის ახალგაზრდა წევრმა, ჯორჯაძემ, მათ შორის საკუთარი გამზრდელი, მამობილი შეიცნო. მუდარით მიმართა რაზმის მეთაურს — მაგას ნუ დახვერეტო!

— დავხვერეტ კი არა, შენი ხელით დავხვერეტო! — უპასუხა მეთაურმა და პირადად მას უბრძანა სროლა.

ჯორჯაძე მობრუნდა და მეთაურს დაახალა ტყვია.

აჯანყებულთა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრს „მუშათა სახელმწიფოში“ მუშების ქალაქი ჭიათურა წარმოადგენდა. ჩემი უფროსი ძმა ჭიათურაში მსახურობდა. დედამ მიიღო ცნობა მისი დაპატიმრების შესახებ და სასწრაფოდ გაემგზავრა. მე ვრჩები თბილისში, ვლელავ, შიშით ვარ შეპყრობილი, — რეგლის ძმას, რა დემარტება დედას!

მაგონდება შემონახული „ეშმაკის მათრახის“ ნომრები და ჩუმად ვწევ — ამის მეტა ჩვენს ოჯახში „კონტრარევოლუციური“ არაფერია და მის კვალსაც ვაქრობ.

ზესტაფონში, სადაც დედა ვიწრო ლიანდაგიან მატარებელში უნდა ვადამჯდარიყო (ჭიათურაში გასამგზავრებლად), განაპირა ლიანდაგზე სამი, კარებებდაკედილი სატვირთო ვაგონი იდგა, ღრიპობიდან მასობრივად დახვერტილთა სისხლი მოჟონავდა და ყრუ კენესა ისმოდა.

ძმას ბრალად ედებოდა მთავარიან ჭიათურაში ერთი მთიდან მეორეზე აჯანყების ნიშნის გადაცემა. ბავშვობიდან აყოლილმა ძლიერმა სიბეცემ (იატაკზე რომ კალმისტარი უვარდებოდა, ვერ პოულობდა) და დედის ცრემლებმა გადაარჩინეს დახვერტას.

აჯანყება დამარცხდა.

ვალიყო ჭულელი, ბენია ჩხიკვიშვილი და ნოე ხომერიკი შეიპყრეს და დახვერტეს. პარიტეტული კომიტეტი (თავმჯდომარე — ანდრონიკაშვილი, წევრები — იშხნელი, ჭინორია, ბოჭორიშვილი, კირილე ნინიძე (?) და სხვ.) დააპატიმრეს და, რამდენადაც მახსოვს, ყველასათვის სიკვდილით დასჯის განაჩენი არ გამოუტანიათ, მაგრამ ისინი თვალით აღარავის უნახავს. ქაქუცა ჩოლოყაშვილის შეპყრობა ვერ მოახერხეს (ოჲ არ ვცდები, აჯანყების აქტიური

მონაწილე იყო კოწია სულაქველიძე, რომელიც შემდეგ, ჩემი სტუდენტობის დროს, უნივერსიტეტში ასწავლიდა და საკმაო ნდობით იყო აღჭურვილი).

აჯანყების დამარცხება, ერთი მხრივ, ტრაგედიაა, ქართული სისხლით გამოწვეული ტრაგედია, რომლის ერთი ნაკადი დედამ იხილა ზესტაფონის სადგურზე სამი დაბეჭდილი სატვირთო ვაგონის ღრიჭობიდან გამომდინარე, მეორე მხრივ, ზეიშია, „გამარჯვების“ ზეიმი — ხალხის მასობრივი დახვრეტებით და ოჯახების დარბევით გამოწვეული.

ზეიშია, პირველ ყოვლისა, იმათთვის, ვისაც ქართველი ხალხის ტრაგედიაში ყველაზე მეტი დამსახურება მიუძღვის: მისანიკოვისათვის („ზაკარაიკომის“ მეორე მდივანი), მოგილევსკისათვის („ზაჩეკას“ უფროსი), ათარბეკოვისათვის (უმალღესი სასამართლოს თავმჯდომარე) — ქვეყნისა და „მართლმსაჯულების“ მეუღეუბნისათვის. მათთან ერთად ამ უცხო, არაქართველი ტომების წარმომადგენლებთან ერთად, ზეიმის მონაწილეა, რა თქმა უნდა, „პირველი კაცი“ ჩვენს ქვეყანაში, „ზაკარაიკომის“ პირველი მდივანი, ქართველი „ნაციონალ-უკლონისტების“ წინააღმდეგ მებრძოლი (და აქაც გამარჯვებული) — სერგო ორჯონიკიძე, ზეიმის მონაწილენი არიან სხვა ქართველებიც, რომლებმაც 1924 წ. აჯანყების ჩახშობაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს.

დაახლოებით ამ დროს თბილისში სულ სხვა ხასიათის უჩვეულო ამბავი მოხდა, რომელსაც არაფერი ჰქონდა საერთო საქართველოა ტრაგედიასთან, მაგრამ ამ მოვლენებს დაუკავშირდა. დიღომთან მოკლეს ირანიდან შემოჭრილი ვეფხვი.

თბილისის მოსახლეობამ სხვადასხვაგვარად განიცადა ეს სენსაციური ამბავი.

სკოლიდან ბავშვები წაგვიყვანეს მუზეუმის შენობაში „ნამდვილი ვეფხვის“ სანახავად, რომელიც წინა თათებზე კედელთან ჩამოიდებული მე საოცრად დიდი ზომისა მომეჩვენა (ამ ვეფხვისაგან ფიტული გააკეთეს და იმავე შენობაში, ზოოლოგიურ განყოფილებაში დიდხანს იყო გამოფენილი).

ზოგმა ამ ნადირმა შიშის გრძნობა აღძრა („თბილისში რომ შემოჭრილიყო!“), ზოგმა რომანტიკულად განიცადა — ქართული ფოლკლორის და „ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი მხატვრული სახე — ბუნებრივ, ხორცშესხმულ მღვდმარეობაში.

თავისებურად განიცადა ჩვენი დროის უდიდესმა პოეტმა გალაკტიონ ტაბიძემ. მან პოემა დაწერა „თბილისთან მოკლულ ვეფხვზე“, რომელიც ჟურნ. „მნათობში“ დაიბეჭდა, მაგრამ არ გამოქვეყნებულა. პოემას სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა და ვეფხვის მოკვლის ფაქტი 1924 წლის აჯანყების თუ დამოუკიდებელი საქართველოს „მოკვლის“ ტრაგედიას გულისხმობდა. „მნათობის“ მთელ ტირაჟს სასწრაფოდ გაუკეთეს კონფისკაცია და პოემა მკითხველმა ვეღარ იხილა.

... რუსთაველის პროსპექტზე, ქაშვეთის ეკლესიის გვერდით ერთი პატარა სასაფლაოა, ყველაზე უფრო საპატიო „ბოლშევიკური“ ხელისუფლების დამყარების ადრინდელ წლებში. ყოფილი დიდების ტაძრის (Храм Славы), შემდეგ ეროვნული გალერეის, ახლა მხატვართა საგამოფენო დარბაზის ჩრდილოეთ ფრთაზე, ფასადის მარცხნივ, ტროტუარის პირისპირ შემალლებულ მიწაზე დასაფლავებული არიან „რჩეულნი ან სოფლისანი“.

ადრე საფლავები ცალ-ცალკე ქვებით (თუ ნიშნებით) იყო აღნიშნული. ახლ. როდესაც ეს სტრუქტურა იწერება საფლავებზე გაერთიანებულია და ერთი საერთო პატარა მარმარილოს დაფაზე გაკეთებული წარწერით გაიგებ მათ ვინაობას: მისანიკოვი, მოგილევსკი, ათარბეკოვი, ა. ე. სალარაძე, საშა გეგეჰკორი, ფაბრიციუსი, ვანო სტურუა.

დღეს ამ სასაფლაოს აღარავინ უყურებს და აღარავის აგონდება. ახალგაზრდობამ არც იცის ვინ იყვნენ ეს გეგეჰკორი, ფაბრიციუსი თუ ვანო სტურუა. პერიოდულად პრესაში ჩნდება მათი გვარები მოსაგონარ თარიღებთან დაკავშირებით, მაგრამ „უღერადობა“ ამ გვარებს განსაკუთრებით იმათ თვალში აქვთ, ვინც მოესწრო მათ მოქმედებას და საქმიანობას.

პირველი ჯგუფი საფლავებისა აქ 1925 წელს გაჩნდა, და გაჩნდა როგორც სწორედ ჯგუფი.

1925 წელს, სულ მალე 1924 წლის ტრაგედიის შემდეგ, როდესაც ალბათ არც იყო (როგორც იტყვიან) წაშლილი სისხლის კვალი ზესტაფონში ვაგონებზე, რომლებშიც ტყვიამფრქვევებით დახვრიტეს აჯანყებაში მონაწილე ქართველი საზოგადოების ნაწილი, მოხდა მოულოდნელი ამბავი—დაიღუპა სოხუმში თბილისში მომავალი თვითმფრინავი, რომელსაც ახალგაზრდა პილოტი მართავდა—ა. ე. სალარაძე (ბორტმექანიკოსი გერმანელი შპილი). ფაქტის გახმაურებისა და საყოველთაო ინტერესის მიზეზი, რა თქმა უნდა, მგზავრები იყვნენ—მისანიკოვი, მოგილევსკი და ათარბეკოვი. სამი უცხო ტომის პიროვნება, რომლებიც მათვარა როლს ასრულებდნენ 1924 წლის ქართული ეროვნული მოძრაობის სისხლში ჩახრჩობაში; სამი პიროვნება, რომელიც გულცივად და გულგრილად ღვრიდა სისხლს და ღვრიდა საუბედუროდ ზმირად ქართველივე პირების ხელშეწყობით და შეიძლება პირდაპირი მითითებითაც.

გავრცელებული ხმების მიხედვით, სერგო ორჯონიკიძე სრულიად შემთხვევით არ აღმოჩნდა ამ თვითმფრინავში, რალაც შემთხვევითი გარემოების გამო მისი თბილისში გამომგზავრება დაბრკოლდა და ამგვარად გადაარჩა ავიარიას.

დაღუპულები ერთად დაასაფლავეს საზეიმო-სამგლოვიარო ცერემონიის შესრულებით რუსთაველის პროსპექტზე და ასე „ჩაეყარა საფუძველი“ ამ სასაფლაოს.

მომხდარი ავარიის გარშემო ლაპარაკი დიღხანს არ შეეწყვეტილა. დედა ამ ფაქტში ღვთაებრივი განგების გამოვლენას ხედავდა, ხალხის დიდი ნაწილი ბედისწერის საზღაურს დაღვრილი სისხლისათვის. იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც მწუხარებას განიცდიდნენ, მწუხარებდნენ იმ პირთა „უღროოდ“ დაღუპვის გამო, რომლებსაც დიდი დამსახურება მიუძღოდათ „სოციალიზმის მშენებლობისა“ და „რევოლუციური კანონიერების“ დაცვის დიად საქმეში, ალბათ ისეთებიც, რომლებსაც გამოაყლდათ ამ სამი „ვეშაპის“ სახით დამსახურებული და „გამოცდილი“ პიროვნებები, „ნაცადი ხელმძღვანელები“, რომლებიც კიდევ გამოადგებოდათ „მომავალ ბრძოლებში“.

მაგრამ ლაპარაკის მთავარი საგანი პილოტი ა. სალარაძე იყო, რომლის დაღუპვამ ღრმა მწუხარების და ნალველის კვალი დატოვა ხალხის გულში.

ამ ფაქტმა მოსახლეობაში მრავალგვარი განცდები წარმოქმნა. სინანულის იმიტომ, რომ თვითმფრინავში არ იმყოფებოდა „პირველი კაცი“, მე-11 არმიის ერთ-ერთი წინამძღოლი, 1921 წლის თებერვალში „თეთრ ცხენზე ამხედრებული“ ქართველი რენეგატი და 1924 წლის აჯანყების ჩახშობის პირველი სულისჩამდგმელი. აღფრთოვანების — რადგან ხალხში უმაღლესად გავრცელებული ხმების მიხედვით, არავის ეპარებოდა ეჭვი, რომ ეს არ იყო თვითმფრინავის შემთხვევითი ავარია. ეს ახალგაზრდა ქართველი ვაჟკაცის უჩვეულო თავგანწირვა იყო, თავგანწირვა ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, თავგანწირვა დიდი ეროვნული ტრაგედიით ნაქარნახები (გავრცელებული ხმების მიხედვით, ა. სალარაძე როგორღაც პარიტეტული კომიტეტის საქმიანობასთანაც იყო დაკავშირებული, როგორც უახლოესი ნათესავი კომიტეტის ერთ-ერთი წევრისა — ბოჰორიშვილის (?).

ა. სალარაძის გვარი აღარსად გამოჩენილა და ჩვენს ოფიციალურ პრესას აღარ გახსენებია. პირქით, დღეს მისი სახელი აღარც ახსოვთ და წარმოდგენაც აღარავის აქვს იმ ხმების შესახებ, რომლებიც 1925 წელს თბილისში გავრცელდა. რომ ხსომებოდათ — მის სახელს წაშლიდნენ მემორიალურ დაფაზე და უფრო მეტიც, ისევ ამოყრიდნენ მის ძვლებს საფლავიდან, როგორც ნ. ლაკობას ძვლები ამოყარეს იმავე სასაფლაოდან 1937 წელს, როდესაც „გაიგეს“, რომ სალარაძისა და სხვათა გვერდით დასაფლავებული (რა თქმა უნდა, შესატყვისი ცერემონიალით) ლაკობა „შენიღებული ხალხის მტერი ყოფილა“.

გვა წლები, კიდევ მრავალი წელი და ალბათ დადგება დრო ყველას ძვლების ამოყრისა. არა, ძვლების ამოყრისა არა, მომავალი თაობა არ იქნება (და ნუ იქნება) ბარბაროსების თაობა. დადგება დრო, როდესაც საყოველთაო რწმენით ერთადერთი ღირსი ამ სასაფლაოზე განსვენებისა, ყველა სხვებს შორის; ა. სალარაძე აღმოჩნდება.

მაგრამ მე შორს წავედი და რაკი შორს წავედი, სხვა ასოციაციებიც გამოჩნდა.

იქნებ ის ფაქტიც რალაც იღუმალებით მოცული კანონებით იყო განსაზღვრული, რომ 1956 წლის 9 მარტს, 31 წლის შემდეგ, იქვე, საღარაძის საფლავის წინ იქნენ დახვრეტილი ქართველი ახალგაზრდები, რომლებიც დაახლოებით იმავე ასაკისანი იყვნენ.

ამ დროს აღარ იყვნენ არც მიასნიოკები, არც მოგილევსკები, აღარაც ორჯონიკიძე, აღარც ბერია, მაგრამ იყო და ურყევად იდგა (და დგას) ის მთავარი, საძირკველისეული, ფუძემდებლური ლევიათანი, რომელმაც მიასნიოკები წარმოქმნა. და თუ კიდევ შორს გავიხედავ, ყოველ შემთხვევაში იმდენად შორს, რომ მე ნამდვილად აღარ ვიქნები, ალბათ აქ, ამ მცირე მონაკვეთზე ჩემი თბილისისა, ჩემი ქვეყნისა და ერის სისხლით მორწყულ ადგილზე, საღარაძისა და ქართველი ახალგაზრდების ძეგლი აღიმართება. და ეს ძეგლი ყოველ დღე და ყოველ წელს უნდა აგონდებოდეს ყოველ ქართველს, რომ აღარ გამეორდნენ აღარც ორჯონიკიძეები და მოგილევსკები. „ცოცხალი წყლით ნანსურები აღსდგა ძეგლი საქართველო და მისი ჩაკვლა შეუძლია მხოლოდ მისი შვილების სულმოკლეობას!“

[ნეტავ თუ აქვს წაითხული ეს სტრიქონები იმას, ვინც რამდენიმე წლის წინ გასცა განკარგულება თბილისში, ვაკე-საბურთალოს გადასავალსა და პავლოვის ქუჩის კუთხეში ორჯონიკიძის ძეგლი აღმართულიყო?!].

მამა გამოჩნდა, დაბრუნდა, მოგვძებნა თბილისში. ეს ხანმოკლე სიხარული ჩემი დიდი, პირველი პირადი ბავშვური ტრაგედიის მიზეზი გახდა. დედას აღარ უნდა მასთან ცხოვრება და დაბაში დაბრუნება. მამა აპირებს ცხოვრების შემდეგი ნაწილი იქ გაატაროს და მოითხოვს ერთ-ერთ შვილს.

ეს შვილი მე ვარ. რადგან უფროსი ძმა, თუმცა ძმაა და ძალიან საყვარელი, მაგრამ მამის შვილი არაა. მემკვიდრე მე ვარ, გვარისა და საქმის გამგრძელებელი. იწყება ოჯახური კონფლიქტი, რომელსაც მე დიდი სიმწვავეით განვიცდი. დედა, ძმა ძალიან მიყვარს, მათთან მაქვს გატარებული მთელი ცხოვრება. მამას მხოლოდ საზაფხულო, საშობაო და სააღდგომო არდადეგებზე ვხედავდით. მისი ამანათები საშობაო და სააღდგომოდ, ჩამოსვლა არდადეგების დროს დიდი სიხარული იყო. ზაფხულობით სახლის მშენებლობა მიდიოდა. მამას შრომა უყვარდა, ხელოსნების გვერდით იდგა, ეხმარებოდა მათ და მეც მიღვიძებდა შრომის სიყვარულს. პატარა მალა (სალესი იარაღი), რანდა (გასაშალაშინებელი), ჩაქუჩი, ხერხი — საყვარელ „სათამაშოებად“ იქცა და მამის სიყვარულთან იყო დაკავშირებული.

მაგრამ... დედის მოცილებას დიდი გულისტკივილით განვიცდი. ეს მწვავე განაღდა მთელი წელი გავრძელდა. ხმას არ ვიღებ, ჩემ სურვილს ვერ ვამბობ. მხოლოდ ვფიქრობ: თუ მამამ თავისი გაიტანა, შემოგვხვევი დედას კალთებზე, მოვიღებ მაგრად სელებს, ისე მაგრად, რომ ვერავინ მომწყვდით!

...ერთხელ მე და დედა ერთ ოჯახის მეგობართან მივედი. მამასთან საბოლოო მოლაპარაკება უნდა შემდგარიყო და ჩემი ბედი საბოლოოდ გადაწყვეტილიყო. იქით მიმავლებს ალ. ჭავჭავაძის ქუჩაზე ეზო-ეზო მოხეტიალე „მსახიობების“ ჯგუფი შემოგვხვდა. დედ-მამის მოლაპარაკება ისე დამთავრდა, როგორც ჩემს განწყობილებას შეეფერებოდა. მაგრამ ხმამალა, აღელვებულმა, ვნებებს აყოლილმა საუბარმა, რომელსაც გვერდზე ოთახში ვისმენდი, ძალიან მძიმე წუთები განმაცდევინა.

უკან დაბრუნებულს (დედას და მე) იგივე მოხეტიალე ჯგუფი ხელმეორედ შემოგვხვდა და ეს ფაქტი და დღე სამუდამოდ ჩამჩა მეხსიერებაში. რატომღაც იმ დღეს განცდილი მძიმე წუთები და მწუხარება ერთი და იმავე ფაქტის ორჯერ ნახვას დაუკავშირდა და ამ სახით მტკიცედ დაფიქსირდა.

და აი ახლაც. მრავალი ათეული წლის შემდეგ, საკმარისია ერთი დღის განმავლობაში ორჯერ შემხვდეს ან ორჯერ დავინახო ვინმე ქუჩაში, რომ ეს სამწუხარო შემთხვევის მომასწავებელ ნიშნად მივიჩნიო და გუნება შემეცვალოს.

ზაფხულობით მამასთან დავდივარ და მთელ ზაფხულს დაბაში ვატარებ. ჩემი ჩასვლა მისთვის დიდი სიხარულია, სულ მარტო ცხოვრობს, ორსართულიანი სახლი გვაქვს და პატარა ვენახი. მამას სასულიერო სემინარია აქვს დამთავრებული, ნაკითხი და განათლებული კაცია. სემინარიის დამთავრების შემდეგ მღვდლად მსახურობდა, შემდეგ მასწავლებლობა დაიწყო.

დაბაში დასახლების შემდეგ, გარდა მასწავლებლობისა, სხვადასხვა საქმიანობას მისდევდა, რომელსაც, მისი შეგნებით, ხალხისათვის სიკეთე მოჰქონდა. ერთხანს სოციალური უზრუნველყოფის ხაზით მუშაობდა, შემდეგ ადგილობრივი კოოპერაციული საზოგადოების თავმჯდომარედ. ამ საზოგადოების სამაზრო ქალაქიდან ჩამოსული მუშაკები ჩვენ სახლში იყრიდნენ თავს და ხშირად ჩვენთანვე ათევდნენ ღამეს. ერთი მათგანი, საკოოპერაციო მოძრაობის ცნობილი მოღვაწე და, როგორც ამბობდნენ „ნათელი“, უპატიოსნესი პიროვნება სიმონ მაჭავარიანი 1934 წელს დახვრიტეს, მეორე — 1937 წელს.

როდესაც კოოპერაციული საზოგადოება სახელმწიფო ორგანიზაციად იქცა (უკეთ, სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციად აქციეს ახალი ხელისუფლების წარმომადგენლებმა), მამამ ამ საქმიანობას თავი გაანება და მასწავლებლობით შემოიფარგლა.

პირველ წლებში ჩემი გასართობი სოფლის ბიჭები, ბანაობა, თევზაობა და ეენახი იყო. დიდ ოთახში „გრამფონი“ დგას; მრავალრიცხოვან ფირფიტათა შორის შემხვდა „სულიყო“ და შესანიშნავი რომანსი (მგონი ყარაშვილის) „დავროდმოლი, სნეული უნუგეშოდ ვსტირი მე...“ ამის შემდეგ ეს მელოდიები აღარასად მომისმენია. თითქმის ათი წლის შემდეგ „სულიყო“ მიხეილ ჭიაურელის ფილმში აუღერდა და მთელ საბჭოთა კავშირში გავრცელდა. 30-იან წლებში ეს მელოდია მოსკოვისა და ლენინგრადის ყველა რესტორანში ისმოდა.

უფროს კლასებში ყოფნისას და სტუდენტობის დროს ჩემს სულიერ საზრდოს მამის ბიბლიოთეკა წარმოადგენდა. წიგნის კარადებში რაფებზე (ეს სიტყვა მამისაგან გავიგონე პირველად) ელაგა შექსპირის, სერვანტესის, ბალზაკის, ზოლას, ვალტერ სკოტის ტომები. რუსი მწერლებიდან პუშკინის, ლერმონტოვის, ტოლსტოის, დოსტოევსკის, ტურგენევის, გონჩაროვის, ბელინსკის და სხვათა თხზულებანი, ჭერკევისა და ეკატერინე II-ის თხზულებათა ჩათვლით.

ქართული წიგნებიდან — „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემები (მ. ბროსეს და ზ. ჭიჭინაძის), დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონები, ილიას, აკაკის, ი. გოგებაშვილის და სხვათა თხზულებები. რა თქმა უნდა „ბიბლია“ რუსულად და ქართულად, სახარება და სხვა საეკლესიო წიგნები.

ქართველ მოღვაწეთა შორის მამას სათაყვანებელი პიროვნებანი ილია ჭავჭავაძე და იაკობ გოგებაშვილი არიან. ხშირად ახსენებს პეტრე გელუიშვილს, რომელთანაც ცხარე კამათი ჰქონია ილიას გამო და რომლისთვისაც ილიას წინააღმდეგ ბრძოლა ვერ უშატიებია.

წიგნების კარადების გარემოცვაში, დიდ ოთახში, რომლის აივანი ქუჩას გადაჰყურებს და მამას ჩარგული ვაზითაა დაჩრდილული, დაიწყო ჩემი აზროვნების „რეფლექსური“ პერიოდი. მხატვრული ლიტერატურის კითხვა დიდი სიამოვნებაა, მაგრამ არა მხოლოდ ტკბობისა და „გარედან მზერის“ საგანი. ყოველ წიგნს საკუთარ სულში „ჩაბრუნებული“ ვკითხულობ, ყოველ ხასიათში საკუთარი სულის რაღაც მხარეებს ვეძებ და ვპოულობ.

ერთხელ ლექსი დავწერე, რომელიც ახლა ჩემში ღიმილს იწვევს. ლექსის ყოველი სტროფი თავდებოდა სიტყვებით — ჰამლეტ, ოტელო და მეფე ლირი.

ლექსი არ გამოვიგონა და სტრიქონის მეტი არც დამამახსოვრდა. მაგრამ მისი აზრი იმაში იყო, რომ მე ჩემში ვხედავდი ჰამლეტის მოღუენებულ ნებისყოფასაც, ოტელოს ექვიანობასაც და მეფე ლირის შეურიგებლობას და მრისხანებასაც.

პირველად აქ, სტუდენტობის დროს, წავიკითხე დოსტოევსკი, რომელიც ჩემი უსაყვარლესი მწერალი გახდა (სტენდალი ჯერ არ მქონდა წაკითხული). დოსტოევსკის იდეები და სახეები სულის სიღრმემდე მწვდება. ისე ატანს და

„ჩდება“ ცნობიერებაში, როგორც ყინვა — ძვალ-რბილში. „იდიოტის“ კითხვა-ვერ დაფამთავრე, ვერ ავიტანე. მაგრამ თვალცრემლიანი ბავშვის სახე კარამ-ზოვის „ლეგენდიდან უდიდეს ინკვიზიტორზე“ — მთელი სიცოცხლის მანძილზე ველარ მოვიცილე. ბავშვის სახე, რომლის ცრემლთა შეშრობა შეიძლება დიდ სოციალურ ძვრებს უდრიდეს და აღმატებოდეს კიდევც.

ერთ ზაფხულს, ჩემს ცხოვრებაში დღემ და ღამემ რომ ადგილები შეცვალეს და სამუშაოდან დაბრუნებულ მამას ლოგინში დავხვდი გამოუძინებელი, მამამ კარადა გააღო და სქელტანიანი წიგნი გადმოიღო — წაიკითხო! ეს წიგნი გონჩაროვის „ობლომოვი“ იყო. მთელი ზაფხული ვიკითხე ეს გაკიანურებული წიგნი, კვითხულობდი ობლომოვისებურად. მამამ მოთმინება დაკარგა, მაგრამ...

რალაც სიახლოვეს ვგრძნობ ეგრეთ წოდებულ „ზედმეტ ადამიანებთან“, რუსეთში გავრცელებულ ლიტერატურულ ტიპთან — ონეგინი, პეჩორინი, რუძინი (ჩვენს სინამდვილეში — თეიმურაზ ზევისთავი).

მეჩვენება, რომ ნებისყოფა მაკლია, ხასიათის სიმტკიცე. გაუბედავი ვხდები, გადაწყვეტილების მიღება მიჭირს საერთოდ ცხოვრების ყველა საკითხში. მოღუწებული და „ხელჩაქნული“ ვხდები. ოდნავი, ხშირად შეუმჩნეველ პათოსიც კი, თეატრალიზება ადამიანთა ქცევასა თუ ლაპარაკში, ჩემში უზერხულობის გრძნობას იწვევს. ისე განვიცდი სხვისი „მანკიერების“ ამ გამოვლენას, თითქოს ეს ჩემში ხდებოდეს, თითქოს მათ მაგიერ მე მრცხვენია.

გაივლის მრავალი წელი და სელინჯერის რომანს წავიკითხავ — პოლდენ კოლფილი ჩემში თავიდანვე „მჯდარა“ და უფრო საოცარი ისაა, რომ მეჩვენება ის აქამდე, მოხუცებულობამდე ზის ჩემში.

ანტირელიგიური პროპაგანდა საბჭოთა რუსეთში ლოზუნგებით და პლაკატებით დაიწყო: „რელიგია ოპიუმი ხალხისათვის! ჯერ კიდევ ჰერბერტ უელსმა მიაქცია ყურადღება (1918 წ.) მათ უაზრობას ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის 90% (თუ მეტი არა) უწიგნური იყო. მიხედნენ ამას, ჩანს, ისინიც, ვინც ხალხს აღთქმულ ქვეყანას, „სამოთხეს აქ, ამქვეყნად“ პირდებოდა.

ხშირად ვფიქრობთ — რითაა განსაზღვრული რელიგიის წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის თუ ღინის ასეთი გააფთრება? გააფთრება საერთოდ ჩვენი ცხოვრების „სტილია“, ჩვენი ცხოვრების წესი, ყველგან და ყოველთვის, ცხოვრების ყველა სფეროში.

მიღწევადია თუ არა მიზნები, რომლებიც მოქმედებას განსაზღვრავენ, ეს კიდევ სხვა საკითხია. თუ მიუღწევადია ან ძნელად მისაღწევი, „მით უარესი ფაქტებისათვის“; აქ სხვა ლოზუნგი ამოქმედდება — „არ არსებობს დაბრკოლება, რომელიც გადაულახავია ჩვენთვის!“ — და გააფთრება უმაღლეს ხარისხში იქნება აყვანილი, პლაკატებიდან მაუზერამდე.

... რელიგია ახალმა რელიგიამ უნდა შეცვალოს, ძველი მოდელების მაგიერ ახალი მოდელები უნდა ჩაჯდეს, ჩაისვას ადამიანების ცნობიერებაში, ტვირთში, ადამიანის თავის ქალაში. ორი რელიგია კი ერთად ვერ მოთავსდება. კლასობრივი პრინციპი, რევოლუციისა და სამოქალაქო ომის მაგალითი, სისხლი, სისხლი და კვლავ სისხლი — ვერ შეეგუება პრინციპს „არა კაც ჰკლა!“.

იწყება „ახალი ეტაპი მასებისა იდეოლოგიურ აღზრდაში“. პლაკატები იცვლება ტყვიით, პროპაგანდა — ტერორით.

მღვდლებს სდევნიან, დასცინიან საჯაროდ, ქუჩაში. „კრეკენ“, აბატიმრებენ, აიძულებენ „თავისი ნებით“ გაიხადონ ანაფორა. მღვდლის შვილებს სასწავლებლებში არ ღებულობენ. მლოცველებს თავს ესხმიან, ეკლესიებიდან ჯვრებს ხსნიან, ეკლესიებს კეტავენ, ანგრევენ, მათ შორის შესანიშნავ, უნიკალურ ძეგლებს ქართული ზუროთმოძღვრებისა. ნადგურდება ძველი კულტურის ძეგლები — ხელნაწერები, ჰედური ხელოვნება, მოქარგულობის ნიმუშები.

ასე ხორციელდება ფრანგი განმანათლებლობიდან მომდინარე, შემდეგ საბჭოთა კანონმდებლობით დაკანონებული პრინციპი ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფისა.

ქალაქზე მეტი სიმწვავეთ ანტირელიგიურ „პროპაგანდას“ და ათეიზმის „ძღვეამოსილებას“ სოფელი და სოფლის მოსახლეობა განიცდის. ტრადიციებს აქ უფრო მეტი სიღრმით აქვთ ფესვები გაღმული. მღვდლების ფეხდაფეხ დევნა, კიჟინი და სტენა, დამკირება — აქ უფრო მეტად ხდება უშუალო განცდის საგანი, ისევე როგორც ეკლესიების ნგრევა ან საწყობებად და გომურებად გადაქცევა.

ერთ ზაფხულს ჩვენთან, დაბაში, ხანში შესული კაცების ჯგუფმა დაიწყო სიარული. მოვიდნენ ერთხელ, მეორედ, მესამედ. მამასთან ოთახში შედიან და თათბირობენ. რაზეა ლაპარაკი — მე არ ვიცი, არ მეძახიან და მათ თათბირს არ ვესწრები. გვერდით ოთახში წიგნებს ვკითხულობ. ჩემი საქმიანობა გართული, მაგრამ საგონებელში ჩავარდნილი.

ერთ დღეს მამისაგან შევიტყვე, რომ მღვდლობის დაწყება გადაუწყვეტია. შემატყო, რომ ჩემში ამან შეშფოთების გრძნობა გამოიწვია.

— არა, შვილო, რელიგია ის არაა, რასაც ახლა წიგნებში წერენ. რელიგია უმაღლესი ზნეობრივი საწყისია. ღმერთი რომ არ არსებულებოდა, მისი გამოგონება იქნებოდა საჭირო! — ეს სიტყვები ეკლესიის სასტიკ მოძულეს, ვოლტერს ეკუთვნის!

— კი მაგრამ, დრო?! ვერა ხედავ რა ხდება? შენ ხომ მღვდლობას დაანებე თავი!

— დრო?! სწორედ ასეთ დროსაა საჭირო ზნეობასა და რწმენაზე ზრუნვა. ადრე მღვდლობა ხშირად იოლი ცხოვრების საშუალება იყო, ახლა კი მსხვერპლის გაღებას მოითხოვს.

მამამ მღვდლობა დაიწყო.

მის ცხოვრებაშიც დაიწყო...

„ახალ ხელისუფლებას“ ბინები სჭირდება ახალი აპარატის თანამშრომლებისათვის, ბინები კი არ გააჩნიათ. მამას ჯოჯოვებენ ერთ ოთახს, დანარჩენ ოთახებს ლუქავენ ავეჯიანად და უსახლებენ ვინც უნდათ. ერთი მიდის, მეორე სახლდება, ავეჯი ფუჭდება, წიგნები ნადგურდება. ჩასახლებულთა შორის ზოგი სიმპათიურია და უმეგობრდება კიდევ მამას. უმრავლესობა გამძვინვარებული უყურებს „კლასობრივ მტერს“, მღვდელს, „ბნელეთის მოციქულს“. ერთი მათგანი, სასულიერო აკადემია დამთავრებული, ადრე თბილისის კლასიკურ გიმნაზიაშიც ნამსახურევი მღვდლად, ნამღვდლარი, ანაფორაგახდილი „შერიგებულია“ ახალ ხელისუფლებასთან და ლოიალურ პირადაა აღიარებული. თბილისში მრავალრიცხოვანი ოჯახი ჰყავს, აქ პატარა ვენახს უვლის, რომ ოჯახს დაეხმაროს. მამას მაინცდამაინც არ მოსწონს („ეშმაკი კაცია“ — მეუბნება), მაგრამ სხვებზე უფრო მეტადაა ასატანი.

სალამოობით დაღლილი, ვენახიდან დაბრუნებული ჩვენთან შემოდის. ჩაის ერთად ვსვამთ. მამა და ის ძველ ამბებს იგონებენ, თავის ახალგაზრდობას, სემინარიაში გატარებულ წლებს.

მამას მასწავლებლობა, რა თქმა უნდა, აღარ შეიძლება, მასზე ფიქრიც ზედმეტია — ვინ შეუშვებს სკოლაში „ბნელეთის მოციქულს“. ჩვენთან ჩასახლებული ნამღვდლარი შეგუებულია გარემოსთან, ჯერ მასწავლებელი ხდება, შემდეგ ადგილობრივი მუზეუმის დირექტორი. ცხოვრების „ახალ ლიანდაგზე“ უმტკივნეულოდ გადადის, უმტკივნეულოდ, რადგან ქართველი არაა და ძალდატანებასაც არ განიცდის და არც შინაგან სულიერ მღელვარებას, პირიქით, „ნაცუმიკრესობებს“ მეტი საზოგადოებრივი სარბიელი ეძლევათ.

ასე შიდსი მამის ცხოვრება. ეკონომიკურად ძალიან უჭირს, ჯანმრთელობა უუარესდება. მე ჯერ არაფერი შემიძლია, რომ დავეხმარო. მაგრამ უარესს მოველოდი. როგორც ჩანს, მისმა ძველმა ავტორიტეტმა თავისი გაიტანა, ხალხი ძველი პატივისცემით ეპყრობა, არც უსტევენ, როდესაც დაბის ქუჩაზე გამოჩნდება. მაგრამ... მით უფრო მეტად „იხერხებიან“ (ძველი ქართული გამოთქმა — „განიხერხებოდნენ გულითა მითითა“, „განიხერხებოდეს შურითა“) ხელისუფლების წარმომადგენლები. მამას ბევრი რამ ელის წინ.

ეს „წინ“ — კოლექტივიზაცია, ოფიციალური, „უმალესი ტრიბუნიდან“ წარმოთქმული სიტყვების მიხედვით, უდიდესი სოციალური ძვრები, „ოქტომბრის რევოლუციაზე არანაკლები მნიშვნელობის“ რევოლუცია სოფლად. 1!

მამა ვერ მოესწრო ამ ამბებს და მისი მეგობრები, კეთილსმყოფელები და ნათესავები ღმერთს მადლობას სწირავდნენ იმის გამო, რომ აღრე გარდაიცვალა და ამ ამბების მოწმე არ გახდა.

მამის სიკვდილი ჩემთვის პირველი დიდი ტრაგედიაა. ეს არ იყო მხოლოდ მშობლის დაკარგვა, ეს იყო გატანჯული, ოჯახშიც და თავის საქმიანობაშიც უბედური სიცოცხლის დასასრული. ანდერძში მწერდა — „მამის განვლილი გზა, შეილო, აგაცილოს ღმერთმა შენ!“ ბიბლიოთეკა მე დამიტოვა, დანარჩენი ქონება — უბნის მოსახლეებს, რომლებიც მისი სიცოცხლის ეკანასკნელ წლებში მის მიმართ მზუნველობას იჩენდნენ.

„კოლექტივიზაცია“ სოფლის, თუ გავითვალისწინებთ გლეხთა პროცენტს ქვეყნის სოციალურ შემადგენლობაში, — მთელი ქვეყნის რბევა იყო, ნამდვილი რბევა, მსგავსი ხალხის მიერ განცდილი უცხოელთა შემოსევებისა. გლეხთა დანაწილება ბატრაქებად/„სერედნიაკებად“ და კულაკებად ხელოვნური გათიშვა იყო მოსახლეობისა — „საკუთარი“ ხელისუფლების მიერ საკუთარი ხალხის მორალური და ფიზიკური განადგურების „სოციალური საფუძვლების“ გამოძებნისათვის და თეორიული „დასაბუთებისა“ და გამართლებისათვის.

საყურადღებოა, რომ რუსული „раскулачивание“ ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში გადმოვიდა „გაკულაკების“ (და არა „განკულაკების“) სახით, რაც ბევრად უფრო მეტად შეეფერებოდა ხელოვნურ სქემაზე აგებულ რეალურად მიმდინარე პროცესებს. „На хлебном фронте“-ს გამოქვეყნების შემდეგ ჩემთვის სავსებით ნათელი გახდა რა მიზეზები იდარებოდა ამ „დიდი მხიშვნელობის სოციალური ძვრების“ იქით და რა მიზნებით იყო განსაზღვრული „კოლექტივიზაცია“.

რევოლუციის შემდეგ მიწის დიდი სამფლობელოები პატარა ნაკვეთებად დანაწევრდა, გლეხთა შორის დანაწილდა. ამან დააქვეითა ხორბლის წარმოების დონე, ხორბლისა, რაც მაშინდელ პირობებში ექსპორტის, ვალუტის შეძენის და, მაშასადამე, ინდუსტრიალიზაციის ერთადერთ წყაროს შეადგენდა რუსეთში. საჭირო იყო სოფლის მეურნეობის მწარმოებლურობის დონის ამაღლება და ამისათვის დანაწევრებული მიწის ხელახალი გამსხვილება.

ბროშურაში არ იყო, რა თქმა უნდა, ნათქვამი, რომ მიწის ნაკვეთების კოლექტივებში გაერთიანება გლეხებისათვის მიწების ჩამორთმევას ნიშნავდა ფაქტობრივად და მიწის ერთადერთ მფლობელად სახელმწიფო იქცა. ეს ქმნიდა ეკონომიკურ საფუძველს სოფლის მოსახლეობის ბატრაქებად გადაქცევისა და მათი ექსპლოატაციისათვის, უზომო, ზღვარდაუდებელი ექსპლოატაციისათვის — გლეხობის დამშვეისა და გაძვალტყავების მიზნამდე.

და აი... 1930 წელს XVI პარტყრილობაზე ქვეყანას ეუწყა, რომ „ჩვენ სოციალიზმის პერიოდში შევედით“. სოფლიდან აყრილი, დამშეული მასა კი ქალაქს აწყდებოდა, მათხოვრდება და ქვეყანას ედებოდა ლუკმაპურის ძიებაში.

წლიდან-წლამდე მოსავლის აღებისა და განაწილების შემდეგ მთელი მოსავალი სახელმწიფოს ბარდება და კოლექტივის წევრებს არაფერი ხვდებათ, პურის არცერთი კილოგრამი, არცერთი მარცვალი.

3—4 წლით გვიან, მას შემდეგ, რაც „სოციალიზმში შევედით“, როსტოვის რკინიგზის სადგურზე ჩემი თვალით ენახე გაჯივრებული, დაავადებული, შიმშილით დასიებული მოზღვაებული გლეხები. რომლებიც დონის სტეპებიდან იყვნენ ლტოლვილნი. ჩვენი მატარებელი ცხენოსანი მილიციის ალყით შემოზღუდეს — დამშეულები რომ მატარებლის მგზავრებთან არ შეცვნილიყვნენ პურის სათხოვნელად.

საქართველო დალოცვილი ქვეყანაა. ქართველ გლეხს სულ პატარა ნაკვეთი, ეზოც ეყოფა, რომ შიმშილს როგორმე თავი გაართვას და შიმშილით დასიების შემზარავი ფაქტი არ განიცადოს. ხმები რუსეთის შორეულ რაიონებამდეც აღწევს და ლტოლვილთა ნაწილი საქართველოში გამოარბის — უკრაინიდან, ურალიდან, შავმიწანიადაგიანი ოლქებიდან, დონიდან და სხვ. გვიან ერთი ქალი გავიცანი, მოსკოვიდან შეილებითა და მოხუცი დედით თბილისში გადმოხვეწილი, მას შემდეგ, რაც 1937 წ. დახვრიტეს მამამისი — უცხოური წარმოშობის დაჯერებული კომუნისტი, ლენინის პირადი ნაცნობი, სამოქალაქო ომის ცნობილი კომისარი, და მისი ქმარი — ორჯონიკიძის „კადრი“, დიდი მშენებლობის ხელმძღვანელი და შემსრულებელი უკრაინაში. ეს ქალი თავის დროზე დაჯერებული კომკავშირელი, სტავროპოლის მხარეში იყო მობილიზაციით გაგზავნილი — მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების — МТС-ის „გასაძლურებლად“. ადგილზე მისვლისთანავე მოსახლეობის და განსაკუთრებით ბავშვების შიმშილით გამოწვეულმა სიკვდილიანობამ შეაძრწუნა. მაგრამ ხელისუფლებამ წინასწარ მიიღო „საჭირო ზომები“ (მობილიზებულთა მთელ ჯგუფს აკრძალული ჰქონდა სახლში წერილების მიწერა).

და მიუხედავად ყოველივესი, ჩვენი საზოგადოება უკვე „სოციალიზმის პერიოდში“ იმყოფება და ეგაა! ესაა ერთადერთი უეჭველი, „რეალური“ ფაქტი და პრესა, რადიო, აგიტაციისა და პროპაგანდის ყოველგვარი საშუალებანი ამაზე ხმაურობენ, ამაზე „ქექენ“. კლასობრივი წინააღმდეგობა სოფლად (ამ შემთხვევაში სოფლად) — ბუნებრივი, კანონზომიერი, გარდუვალი კანონია. გლეხი უპირისპირდება კულაკს, შეგნებული შვილი, თუნდაც ჯერ კიდევ ბავშვი, პიონერთა ორგანიზაციის წევრი, — საკუთარ მამას. მათ შორის კონფლიქტი იქამდე მიდის, რომ ბავშვი მამას ხელისუფლების წინაშე აბეზღებს... აი იდეალი, მისაბაძი მაგალითი. მიბაძეთ ქვეყნის პიონერებო ამ მაგალითს, აბეზღეთ, არ დაინდოთ საკუთარი მამები და მახლობლები!

როდესაც კოლექტივიზაციის დასაწყისში სოფლად ქაოსი შეიქმნა და საშინელებანი დატრიალდა, ეს „გენერალური ხაზის“ ცალკეული დამახინჯებით იქნა ახსნილი, „თავბრუდახვევით წარმატებებისაგან“ და ტაქტიკური მოსახ-

რებებით „დიდი ისტორიული პროცესების“ შენელება გახდა საჭირო. ხალხმა სული მოითქვა და ხალხური ლექსი შეიქმნა:

ცაზე მთვარე ამოვიდა, ნიშანია დარისაო, *i*
კოლექტივი დაიშალა, ვენაცვალე სტალინსაო.

ეს ლექსი არ დაბეჭდილა, არც რადიოთი გადაუციათ, მასზე არც მუსიკა დაწერილა.

ცოტა ხნის შემდეგ კოლექტიური მეურნეობების „ჩამოყალიბება“ ხელახლა განახლდა, სოფელზე შეტევის უფრო მეტი „ენერგიით“, „პარტია და ხელისუფლება“ თავის გამარჯვებას ზეიმობდა და ეს ლექსი აჟღერდა, აჟღერდა რადიოში, პრესაში, მუსიკალურ გადაცემებში, მაგრამ... ოდნავი, მცირე, სულ „უმნიშვნელო“ შესწორებით:

ცაზე მთვარე ამოვიდა, ნიშანია დარისაო,
კოლექტივი გაძლიერდა, ვენაცვალე სტალინსაო!

ერთი, მხოლოდ ერთი სიტყვა შეიცვალა იმისათვის, რომ კოლექტივიზაციით გამოწვეული აღფრთოვანება და პარტიისა და სოფლის მოსახლეობის სრული ერთსულოვნება სოფლის დარბევისა და დამშვიდების საკიბში იქნით ზალხის სახელით ყოფილიყო აღიარებული.

ხელისუფლება ცდილობს სკოლაში „პროლეტარული“ სულისკვეთება შემოიტანოს, ახალი პოლიტიკური მოღვაწეებისადმი, დიადი, მსოფლოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფოს ხელმძღვანელებისადმი პატივისცემა ჩაგვინერგოს. უპირველესად მათ შორის, რა თქმა უნდა, ლენინია. დამამახსოვრდა მისი დაკრძალვის დღეები, ხუთი წუთი მისი საფლავში ჩაშვებისა, როდესაც მთელ სახელმწიფოში მოძრაობა იქნა შეჩერებული. ლენინის შემდეგ — რიკოვი, რომელმაც ლენინის, — სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობა დაიკავა; ტროცკი — იმ დროს ძალიან დიდი პოლიტიკური ფიგურა, რომელიც მე ჭერ კიდევ „ეშმაკის მათრახიდან“ მახსოვს — ამ ეურნალში მისი და ლენინის კარიკატურები ხშირად იყო დახატული; ამასთან, ქუჩა, რომელზეც სიარული ხშირად მიხდებოდა, უკვე მის სახელს ატარებს (აჟლანდელი ძერჟინსკის ქ.); ზინოვიევი, კამენევი, ბუხარინი და სხვ. 7

ერთ დღეს კლასში დამრიგებელი შემოვიდა და

— აბა, ბავშვებო, საჩქაროდ დაეწყევთ, ქალაქის მოედანზე უნდა წავიდეთ! იქ ვნახავთ და მოვისმენთ რუსეთის ცნობილი ორატორის ტროცკის სიტყვას. მართალია, — იქედნურად განაგრძობს მასწავლებელი, — პირველი ორატორი რუსეთში (მასწავლებელს რევოლუციების ხანის რუსეთი აქვს მხედვე-

ლობაში), კაცი (ირაკლი) წერეთელი იყო, მაგრამ ამჟამად პირველი ორატორა ტროცკია.

მოედანს, რომელზედაც მიგვიყვანეს, დემოკრატიულ საქართველოში თავისუფლების მოედანი ერქვა. ახალ ზელისუფლებას ეს შესანიშნავი სახელწოდება არ მოეწონა და მოედანს „ზაფხუდერაციის“ მოედანი დაარქვა [შემდეგ მას ბერიას სახ. მოედანს დაარქმევენ, მაგრამ დადგება დრო აღარც ეს „მოეწონებათ“ და ლენინის სახელწოდებით შეცვლიან. ამჟამად ისევ თავისუფლების მოედანია].

მოედანი იმ დროს ბევრად უფრო მცირე ზომისა იყო. მისი დიდი ნაწილი ეკავა ე. წ. „ქარვასლას“, მეფის დროიდან შემორჩენილ დიდ, სამ თუ ოთხსართულიან სავაჭრო შენობას, თანამედროვე უნივერსიტეტის მსგავსს, იმ განსხვავებით, რომ მაშინ, „ნების“ დროს, იქ ყველაფერი იშოვებოდა. ჩემს ბავშურ მეხსიერებას დიდხანს შემორჩა შენობის ზედა კუთხეში, პუშკინის ქუჩაზე. პირველ სართულზე მოთავსებული ჰაჭი რახმანოვისა და მისი ძმის მალაზია, სადაც სპარსული ნუგბარი და ტყბილეული იყიდებოდა. ეს საქონელი რახმანოვებთან ერთად ჩაბარდა წარსულს და მხოლოდ იმდროინდელი ხალხის მეხსიერებას შემორჩა.

„ქარვასლას“ და თანამედროვე ქალაქის საბჭოს შორის ტრამვაის ვიწროლიანდაგიანი ხაზი გადიოდა და საკმაოდ მოზრდილი ლითონის სახურავებით გადახურული ფარდულები იდგა — „ვატმანებისა“ (მძღოლების) და კონდუქტორების შესასვენებლად. დარჩენილი სივრცე წარმოადგენდა ქალაქის ცენტრალურ მოედანს, სადაც, როცა აქ სკოლიდან მიგვიყვანეს, მალღობზე შემდგარი შუა ტანის კაცი იდგა, შავი გრუზა თმით, პენსნეთი და შავი წვერით, როგორსაც ბავშვები „თხის წვერს“ უწოდებენ.

ერთადერთი, რაც დამამახსოვრდა, ტროცკიმ ხელი „მასებისაკენ“ გაიშვირა, დაიძახა Товарищам-и-и და სიტყვის უკანასკნელი მარცვალი საოცრად გააგძელა.

ახლა რომ ვფიქრობ, ბავშვების იქ მიყვანას მხოლოდ ის აზრი ჰქონდა, რომ მოედანი შევსებულიყო (მოედნებისა და აუდიტორიების ხელოვნურად შევსება „დიდი და მნიშვნელოვანი“ ორატორების მოსასმენად ჩვენი ცხოვრების მუდმივ წესად იქცა).

[მახსენდება მისი საკმაოდ სქელტანიანი წიგნი „Революция и литература“, მისი ქართულად თარგმნილი (მგონი ვალ. გაფრინდაშვილის მიერ) ნაწილი და გონებამახვილური ფრაზა მაიაკოვსკის შესახებ: მაიაკოვსკი ყვირის იქ, სადაც მშვიდი ლაპარაკია საჭირო, და ამის გამო მისი ყვირილი კარგავს თავის ძალას იქ. სადაც მართლა ყვირილია საჭირო. ეს წიგნი დიდხანს ვინახე და დავწვი 1937 წ.].

სკოლაში იმართებოდა, რა თქმა უნდა, საზეიმო სხდომები — 1-ლ მაისს, 7 ნოემბერს, 12 მარტსაც — თებერვლის რევოლუციის თარიღის აღსანიშნავად. ჯერ კიდევ ცოცხალია ლოზუნგი — „თებერვლის რევოლუცია რომ არ ყოფილიყო, არ იქნებოდა არც ოქტომბრის რევოლუცია!“ — ეს ლოზუნგი მალე მიეცა მივიწყებას.

და მაინც... სკოლა არ დგას სათანადო დონეზე, ჩანს, კმაყოფილები არ არიან სკოლით „ხელმძღვანელი ამხანაგები“. განათლების კომისარს (ქანდარ-მერიის პოლკოვნიკის შვილს) ეკვი ეპარება ბავშვთა სოციალური წარმომადგენლობის „სიწმინდეში“, აღზრდის „სისწორეში“.

ერთ დღეს სკოლის ბავშვებს, გამოუყლებლად, სკოლის დარბაზში მოგვიყარეს თავი. სცენაზე აღის მომხსენებელი, შუახნის და საშუალო ტანის პირ-ხმელი კაცი, რომლის გამომეტყველებაში უკომპრომისო ხასიათი იფარება. მან იცის რაც უნდა; იცის რას აკეთებს და აკეთებს ყოველგვარი ეჭვისა და სულიერი მერყეობის გარეშე. მისი მოხსენება დიდხანს გაგრძელდა. მოხსენების თემა — ახალი მუშურ-გლეხური ხელისუფლება, რომელიც პროლეტარიატისა და გლეხების ინტერესებისათვის იბრძვის, მათზე ზრუნავს, მათზე ფიქრობს, მათ ემსახურება. სულ მალე მსოფლიოში მოხდება რევოლუცია. ევროპის პროლეტარიატი აჯანყდება, ჩვენს დიად იდეალებს გამოჰყვება, ჩვენი გზით ივლის.

მეორე საკითხია საქართველოში „მენშევიკური“ მთავრობის ბატონობის აუტანელი პირობები. როგორ ატყუებდნენ ხალხს, ექსპლოატაციას უწევდნენ პროლეტარიატს კაპიტალისტები. გლეხებს — თავადები, ლატაკ გლეხებს — კულაკები. როგორ წარიტაცეს ემიგრაციაში წასვლის დროს გაქცეულმა მთავრობის წევრებმა ხალხის სიმდიდრე, როგორ ყიდიან იქ თავის სინდისს, პატიოსნებას, ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს; დგებიან იმპერიალიზმის სამსახურში ეს კაპიტალიზმის „დამქაშები“ და სხვა და სხვა.

ამგვარი ლაპარაკი აღარაა ჩვენთვის უჩვეულო... ეს გვესმის ყველგან, ვკითხულობთ გაზეთებსა და ჟურნალებში, ვხედავთ „მხატვრულ სინამდვილეში“ — „ხოკოების დოლი“ სცენაზე, ცოტა მოგვიანებით — „უქანასკნელი მასკარადი“ — ენოში; კარიკატურები, პლაკატები — ქუჩებში, კედლებზე, შენობის გარეთ თუ შიგნით.

აქ ახლა ჩვენ ეს ყველაფერი კიდევ ერთხელ უნდა მოვისმინოთ, გავიგოთ, შევიგნოთ, ვირწმუნოთ. თუმცა სკოლაში არსებობს პიონერთა ორგანიზაცია, კომკავშირის ორგანიზაცია, მაგრამ მოწაფეთა დიდი უმრავლესობა გულგრილი რჩება ამ ორგანიზაციებისადმი. ამ ორგანიზაციებში ბავშვების უმნიშვნელო რიცხვი ირიცხება, სხვები არ მიდიან. თუ შედიან — მხოლოდ ცნობილი თუ უცნობი პარტიული მუშაკების შვილები, ანდა ყველაზე ჩამორჩენი-

ლი მოწაფეები, რომლებიც გრძნობენ, რომ კომპაქშირი მათი ჩამორჩენილობის თავისებური კომპენსაციაა ცხოვრებაში გზის გაკაფვისათვის.

მომხსენებელმა თავისი სიტყვა დაამთავრა, მისი კატეგორიული და მკაცრი ტონი „გულთბილი“, „მამა-შვილური“ ტონით შეიცვალა:

— ბავშვებო, ალბათ გეჭნებათ შეკითხვები; მე პასუხს გაგცემთ. თუ გინდათ შეკითხვები წერილობით გამოგზავნეთ!

შეკითხვები — წერილობით?!

და ეს იმ სისტემის პირობებში, როდესაც ფარული კენჭისყრა ბურჟუაზიულ გადასაშთადაა აღიარებული; პირობებში, სადაც — „ჩვენ არაფერი გვაქვს და-სამალი“, „თამამად შეგვიძლია გამოვთქვათ ჩვენი შეხედულებანი, თუ ეჭვები!“

მოწაფეთა დიდი უმრავლესობა წამოეგო ანკესზე და წამოვიდა წერილობითი შეკითხვები. მათ შორის ასეთიც:

— რა გარანტია არსებობს იმისა, რომ მსოფლიოში მალე რევოლუცია მოხდება?

— ამ შეკითხვის ავტორს... — უმაღლესი შეიცვალა მომხსენებლის მამაშვილური ტონი, მან პირვანდელი მშრალი, მკაცრი გამომეტყველება მიიღო, — ამ შეკითხვის ავტორს არც ესიამოვნება, რომ მსოფლიოში რევოლუცია მოხდეს. რაც შეეხება გარანტიას... — და დაიწყო „დასაბუთება“ ასეთი რევოლუციის გარდუვალობისა და უახლოეს მომავალში განხორციელებისა.

წერილობითი შეკითხვები მომხსენებელმა მოაგროვა, თან წაიღო, ჩააბრა „სადაც ჭერ არს“ და მიხ. ზანდუკელს ჭერ მოადგილე შეუცვალეს, „თავისი კაცი“ დანიშნეს (ლუკა ციხისთავი, რომელიც ჩეპრესირებული იყო 1937 წელს) და ცოტა ხნის შემდეგ თვითონაც გაანთავისუფლეს (მიხ. ზანდუკელის შემცვლელი, უფიცი და ჩეგვენი ქალი, ბუნებრივი სიკვდილით გარდაიცვალა. დირექტორად დანიშვნის დროს ორსულად იყო. კლასებში რომ შედიოდა, მუცელზე ხელს ირტყამდა და კაცობრიობას და მოწაფეებს მეორე სტალინის დაბადებას პირდებოდა).

ჭერ კიდევ ლენინის სიკვდილამდე რამდენიმე წლით ადრე, ვიდრე უმაღლესი პარტიულ ხელმძღვანელთა შორის ბრძოლა გამწვავდებოდა და „ტროცკიზმი“, „მემარჯვენე გადახრა“ და „გენერალური ხაზი“ წარმოიქმნებოდა, საქართველოში დაიწყო შიდაპარტიული უთანხმოებანი. წარმოიქმნა ეროვნული გადახრა საქართველოს კომუნისტური პარტიის შიგნით, ე. წ. „ნაციონალ-უკლონიზმი“ ბუღუ მდივანის მეთაურობით. ეს მოვლენა ადრე დაიწყო და ჩემს მეხსიერებას ნაკლებად შემორჩა, მით უმეტეს, რომ ეს მოვლენები ხდებოდა მე და დედას „პოლიტიკური ინდიფერენტის“ ხანაში; როდესაც მოისპო საქართველოს დამოუკიდებლობა, ჩვენი სიხარულისა და აღფრთოვანების მი-

ზეზი, დედა გარეთ აღარ გადის, რა ზღემა — აღარ აინტერესებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ „აღარც მე ვარ“ „პოლიტიკური საქმეების კურსში“.

ვიცი მხოლოდ, რომ „მოსკოვის ხაზის“ მთავარი გამტარებელი საქართველოში „ნაციონალ-უკლონიზმის“ წინააღმდეგ მებრძოლი სერგო ორჯონიკიძეა, რომელიც ამ დროს ყველაზე დიდი თანამდებობის პირია ამიერკავკასიაში და მაშ, საქართველოშიც — „ზაკრაიკომის“ პირველი მდივანი. მას თანამდებობაც უჭერს მხარს და მოსკოვიც და, ცხადია, იმარჯვებს. ქართული „ნაციონალ-უკლონიზმი“ მარცხდება, მისი წარმომადგენლები თანამდებობებიდან განთავისუფლეს, მაგრამ, როგორც მახსოვს, სიკვდილით არ დაუსჯიათ (საბოლოო ანგარიშს მათ 1937 წელს გაუსწორებენ).

ერთხელ ერთ-ერთმა მასწავლებელმა არჩილ მდივანს ქოჩორში მოჰკიდა ხელი, თავი დაბლა დაუწია და მოალერსებით უთხრა — სადაა, ბიჭო, მამაშენი. არ უნდათ რომ საქართველოში დატოვონ?

ეს ის დრო იყო, როდესაც ბუდუ მდივანი მგონი სპარსეთში გაგზავნეს სამუშაოდ და ყველამ ეს ფაქტი გაიგო როგორც არასასურველი პიროვნებას თავიდან მოცილება, გადასახლების თავისებური, „თავზიანი“ ფორმა.

მოგვიანებით საქართველოში გაჩნდნენ ე. წ. ოპოზიციონერები, მემარჯვენეები და უმთავრესად მემარცხენეები (ტროცისტები), „განდგომილები“ — „გენერალური ხაზისაგან“ (სტალინისაგან).

უნივერსიტეტში სწავლის წლებში გავიგე ამ მიმართულებათა დანაწილების შინაარსი, მისი შორეული ფესვები და სიტყვიერი ანალოგიები. გიორგი მთაწმიდელი ბიზანტიის კეისარს უსაბუთებდა, — თუმცა ბერძენთა შორის „მრავალი წვალება (ერესი)“ იყო გავრცელებული, მაგრამ ჩვენ, ქართველები, მას შემდეგ, რაც ერთხელ ვაღიარეთ რელიგია — „არღარა მიდრეკილ ვართ მარცხულ და არცა მარჯულ და არცა მიდრეკებითო“.

და აი, ცხრა საუკუნის შემდეგ: მემარჯვენეები — „მარჯულ მიდრეკილები“, მემარცხენეები — „მარცხულ მიდრეკილები“ „გენერალური ხაზი“ — ორთოდოქსები, ურყევი დოგმატიკოსები. ბძძოლის საშუალებანი — მორალური და ფიზიკური განადგურება ერეტიკოსებისა — იქაც (შუა საუკუნეების პირობებში) და აქაც (XX ს-ის რუსეთში). „გენერალური ხაზისადმი“ (ორთოდოქსიისადმი) ერთგულების დამტკიცების აუცილებელი, უპირველესი პირობა — „მონანიება“ (იქაც — სეკლესიო კრებებზე) და აქაც (პარტიულ ყრილობებზე); მონანიება — ე. ი. შეცდომათა და ცოდვათა საჯარო აღიარება, თვითგვემა, ყოველ შემთხვევაში, სიტყვიერი დამორჩილება — საჯარო კრებების წინაშე, „ხალხის“ წინაშე „ხალხმა უნდა იცოდეს“, „დე ხალხმა იცოდეს გაიგოს!“!

ოპოზიციონერთა დიდი რიცხვი გადასახლეს (მონაწიებამ ვერ უშველა). „გადასახლება“ ჰქვია, თორემ რა დაემართათ ნამდვილად — არავინ იცის, მათი კვალი აღარც ჩანს და აღარც გამოჩნდება.

გამოიღებს თუ არა სასურველ შედეგს მონაწიება იმათ შორის, ვინც გადასახლებას გადაურჩა, — ამას მომავალი გვიჩვენებს. არა და — დიადი ეპოქის. სოციალიზმის მშენებლობის ისტორიის დღის წესრიგში დგას 1937 წელს მას ველარავინ გადაურჩება და ყველა „თავის საზღაურს“ მიიღებს!

სკოლის წლებიდან დაიწყო გატაცება თეატრით. თეატრი დიდ სიამოვნებას მანიჭებს და წასვლა თეატრში, უმთავრესად დრამატულ წარმოდგენაზე, ჩემთვის დიდი სიხარულია.

11-12 წლის ვიყავი, თბილისში რომ რუსთაველის სახელობის თეატრმა დაიწყო მოქმედება. პირველი სპექტაკლი, რომელიც ვნახე, მგონი „მასკოტა“ იყო, მთავარი როლის შემსრულებელი — ტასო აბაშიძე.

თეატრში დავდივარ, როგორც წესი, „გალიორკაზე“, სულ ზედა იარუსზე, რომელსაც ქუჩიდან ცალკე შესასვლელი ჰქონდა და როგორი გულითაც არ უნდა გლომოდა დაბლა ჩასვლა და მთავარ დარბაზში შესვლა, ვერ მოახერხებდი. ანტრაქტის დროს უნდა იჯდე და დარბაზს ზევიდან უყურო.

თეატრს კ. მარჩანიშვილი ხელმძღვანელობდა და მხოლოდ ვიცოდი, რომ ის დიდი რეჟისორი იყო, რუსეთიდან დაბრუნდა და ქართულ თეატრს სათავეში ჩაუდგა.

მახსოვს „გააზნაურებული მდაბიო“ შესანიშნავი მსახიობების ნიკო გოცირიძისა და ტასო აბაშიძის მონაწილეობით. ეპიზოდები — ნიკო გოცირიძე, გმირი რომ ცეკვას სწავლობს; მკერავს რომ იმავე ქსოვილის ტანისამოსს შემამჩნევს, რომელიც მან საკუთარი სამოსის შესაკერად გაუფაჯვნა და ქურდობაში ბრალსა სდებს; გააფთვრებული მსახური ქალი (ტასო აბაშიძე), რომელსაც ჩხუბისა და აურზაურის დროს მამაკაცის პარიკი შერჩა ხელში და სასოწარკვეთილი შეჰყვირებს — თავი ვის მოვწყვეტეო.

„ინტერესთა თამაში“, რომელშიაც მეორე ცნობილი ქართველი კომიკოსი სანდრო ჟორჯოლიანი ვიხილე.

„მზის დაბნელება საქართველოში“ — აქაც ნიკო გოცირიძე, ვარდიშვილი (?) გლეხის როლში და მგონი ვერიკო ანჯაფარიძე, რომელიც შემდეგ ჩემზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას დატოვებს ივლითის როლის შესრულებით.

„დეზერტიზა“ — თანამედროვე თემაზე დაწერილი პიესა, დღევანდელ სტანდარტად ქცეული გამოთქმით რომ ითქვას — „დიდი სოციალური ჟღერადობის“ სპექტაკლი. ბაზრობის სცენა, სადაც განადგურებული სოციალური ფენების და ინტელიგენციის წარმომადგენლებს, რაც კი აბადიათ, ბაზარზე

გამოაქვთ და ჰყიდიან, რათა საარსებო საშუალება მოიპოვონ. მახსოვს სცენა — ერთი ქალი დადის და ყვირის: „ზუბოჩისტკები, ზუბოჩისტკები!“ მუშტარი, რომელსაც ეს ქალი საქონელს დაეინებით სთავაზობს. თავად „ყოფილი“ პიროვნება (ნ. გიცორიძე) და თავისი გასაქირი აქვს — თავისი საქონელი ვე გაუსაღებია.

— ქალო, თავი გამანებე. „ზუბოჩისტკები“ რა თავში ვიხალო. ერთი წელია ხორცი თვალთ არ მინახავს! ეგ „ზუბოჩისტკები“ აი იმათ, „ნახოზხავე ხოზებს“ მიუტანე — და ლოყებისაყენ იშვერს ხელს.

ამ სპექტაკლებთან ერთად — ლოპე დე ვეგას „ცხვრის წყარო“ (თამარ ჭავჭავაძე მთავარ როლში), რომელმაც პირველი წარმატება კოტე მარჯანიშვილს ხარკოვში მოუტანა და შემდეგ საქართველოში. ტოლერის „კაცი-მასა“. თანამედროვე კლასიკა (აქ. ხორავა). გრიგოლ რობაქიძის „მალშტრემი“. სცენაზე რა ხდება — მე ჯერ კიდევ არ მესმის და სპექტაკლს ალექსანდრე როგორც მხოლოდ სანახაობას.

და ბოლოს (ჯერ კიდევ სკოლის წლებში) — „ჰამლეტი“.

პრემიერა რომ გამოცხადდა, მე იმდენად გაცნობიერებული ვიყავი თეატრის საქმეებში, რომ ეგვი არ მეპარებოდა — ჰამლეტის როლში მიხეილ დავით შვილს ვიხილავდი.

და უცებ... „ვილაც“ უშანგი ჩხეიძე.

მე პროფესიონალი თეატრალი არა ვარ და არ შემიძლია გადმოცემა იმ გრანდიოზული, საოცარი, არც მანამ და არც შემდეგ ნახული და განცდილი შთაბეჭდილების, რომელიც ამ სპექტაკლმა და განსაკუთრებით უშანგი ჩხეიძემ დატოვა.

აი ახლაც. როდესაც ამ სტრიქონებს ვწერ. ნახევარ საუკუნეზე უფრო მეტი ხნის შემდეგ. ისეთ მღელვარებას იწვევს ჩემში ეს მსახიობი, რომ მთელი ჩემი არსებაა „შერყეული“, მკლავის ბალანი აბურძგნილი. ჩემი სიცოცხლის მანძილზე მრავალ მსახიობს ვნახავ მომავალში — კაჩალოვს, ხმელიოვს, სმოკტუნოვსკის, ზაქარიძეს და სხვებს, მაგრამ უშანგი ჩხეიძის მსგავსს — ვერაფერს.

ერთადერთი მსახიობი, რომლის ტყვეობაში მთლიანად, მთელი არსებით ვიმყოფებოდი მისი პირველი გამოჩენიდან სცენაზე — ბოლომდე, მისი მეტყველებისა და ხმის პირველი ფრაზიდან — ბოლომდე, უშანგი ჩხეიძე იყო.

„ჰამლეტი“ რამდენადმე მოცემა სცენა მესაფლავებთან. სადაც ჰამლეტის შეკითხვაზე — რამდენ ხანს შეიძლება ადამიანის გვამმა საფლავში გაუზრწნელად გასძლოს, მესაფლავე პასუხობს:

— თუ სიცოცხლეშივე არ გეიხრწნა — ...და შმდ. V

ეს „გეიხრწნა“ და მესაფლავის იმერული კილო დისონანსად მეჩვენა შექსპირის გენიალურ პიესაში, საკაცობრიო თემის გრანდიოზულ და უშანგისეულ

განსახიერებაში, „ყოფნა-არყოფნის“ ბრწყინვალედ შესრულებული მონოლოგის ფონზე. შემდეგ ამ ფრაზას ყური როგორღაც შეეჩვია და თითქოს გამართლებაც მოიპოვა: ტრაგიზმით დატვირთულ პიესაში ერთგვარი სიცოცხლე შეიტანა და მაყურებელს „სული მოათქმევინა“.

თუ არ ვცდები, ჩემი სკოლის პერიოდს ეკუთვნის ალექსანდრე იმედაშვილის დასის სპექტაკლები ოპერის თეატრში ყოველ პარასკევ დღეს (თეატრის აღმინისტრაცია კვირაში ერთ დღეს ამ დასს უთმობდა). დასის შემადგენლობაში ძველი თაობის მსახიობები იყვნენ — ალ. იმედაშვილი, ელისაბედ ჩერქიშიშვილი, ვიქტორ გამყრელიძე (თავის დროზე ცნობილ დავით აწყურელის ძმა). ერთხელ სპექტაკლში „რაც გინახავს ველარ ნახავ“, სადაც გიჟუას როლს ალ. იმედაშვილი ასრულებდა, უკვე ღრმად მოხუცებული ვასო აბაშიძეც გამოვიდა.

ამავე დასის შესრულებით ვნახე ტრ. რამიშვილის „სტუმარ-მასპინძლობა“; „ოტელო“ (ოტელო — ალ. იმედაშვილი, იაგო — მიხეილ გელოვანი, შემდეგში ცნობილი კინომსახიობი, სტალინის როლის უბადლო შემსრულებელი).

კინოხელოვნება ოციან წლებში ჯერ არ იყო იმ მდგომარეობაში ჩაყენებული, რომელიც მას „ახალი ეპოქის“ სტატუსით შეეფერება — ყველა ხელოვნებათა შორის, ჩემი აზრით, ყველაზე მნიშვნელოვანი კინოა!“¹ და რომლის მიხედვითაც „სოციალისტური მშენებლობის დიადი გეგმების“ განხორციელების საქმეში ყველაზე დიდი როლი კინოს უნდა შეესრულებინა.

და აი — სიამოვნებისა და სიხარულის კიდევ ერთი წყარო — „მამის მკვლელი“ (ნატა ვაჩნაძე, ვანო სარაჯიშვილი, კოტე ანდრონიკაშვილი), „სამი სიცოცხლე“ (ნატა ვაჩნაძე, თამარ ბოლქვაძე, მიხეილ გელოვანი, დიმიტრი ყიფიანი) და სხვ. და სხვ.

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე

უ ნ ი ვ ე რ ს ი ტ ა ტ ი

1927 წელი სკოლაში სწავლის უკანასკნელი წელი იყო. გადაუდებლად დადგა საკითხი — რომელ ფაკულტეტზე უნდა შევსულიყავი. მამას ძალიან უნდოდა იურისტის პროფესია შემეძინა. ერთხელ დიდ სამოსამართლო პროცესზე მოვხვდი — ეს იყო „სახელმწიფო ქონების“ გაფლანგვის ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა, შემდეგ რომ ჩვეულებრივ ჩვენი ცხოვრების „ნორმალურ“ ფაქტად იქცევა.

პროცესებზე უმთავრესად დამცველები (ადვოკატები) მაინტერესებდა. თუ იურიდიულ ფაკულტეტს დავამთავრებდი, მხოლოდ დამცველის პროფესიით პროკურორი ჩემგან არ გამოვიდოდა. მომისმენია შესანიშნავი სიტყვები სამსონ დადიანისა (ყოფ. ფედერალისტი), შოთა დადიანისა, პეტრე ქავთარაძისა (ბერძნული ენის მცოდნე, „ოიდიპოს მეფის“ მთარგმნელი. შემდეგ მან ადვოკატურას თავი გაანება და გახდა პირველი სრული რუსულ-ქართული ლექსიკონის ფაქტიური ავტორი. დაპატიმრების შემდეგ უკვე დაბეჭდილი ლექსიკონის თავფურცელზე მისი სახელი შავი ტუშით დაფარეს ისეთი „გულმოდგინებით“, რომ გვარი ველარავის წაეკითხა).

მომისმენია სიტყვები ამირაგოვისა, ძმები ტატიშვილებისა, დიდებულიძისა, გუბელაძისა (?) და სხვ. თუ ყველა არა. უმრავლესობა დახვრიტეს 1937 წელს.

ყოველ ქვეყანაში, სასამართლოს თეორიისა და პრაქტიკის მიხედვით, პროკურორი სახელმწიფოს წარმომადგენელია და მისი კანონმდებლობის დამცველი; ადვოკატი — ბრალდებულის ინტერესებს იცავს. განაჩენი გამოაქვს სასამართლოს, სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელ ორგანიზაციას, რომელიც მხოლოდ განმსჯელია. პროცესი იწყება უდანაშაულობის პრეზუმციით და მხარეთა კამათი ერთადერთი საშუალებაა ქვეშაირიტების დადგენისათვის.

ამ დროს მე ჯერ არა მაქვს გააზრებული და გაცნობიერებული მართლმსაჯულების თეორიული საფუძვლები, მისი დიდი ზნეობრივი და სოციალური არსი. ვგრძნობ მხოლოდ, რომ მართლმსაჯულება მართლა მართლმსაჯულება უნდა იყოს და ჩვენს დროსა და პირობებში კი ეს შეუძლებელია. ამას ემატება

უბნის სასამართლოებისაგან მიღებული შთაბეჭდილებები — ბნელი, თითქოს საგანგებოდ შერჩეული დარბაზები, ყოველთვის გაბინძურებული და მოუწყეს-რიგებელი.

— არა, ეს ჩემი საქმე არაა!

ჩემი წინათგანდობა მალე მართლდება. ტრამვაის მუშაკთა კლუბში (და-ახლ. იქ, სადაც ახლა მესკომედია) იმართება ადვოკატთა კოლეგიის „წმენდა“. „წმენდა“ ჩვენი ქვეყნის ჩვეულებრივი მოვლენაა — „პარტიული წმენდა“, „პოლფესურის წმენდა“, „ადვოკატთა კოლეგიის წმენდა“ და მისი მიზანი ყოველთვის ერთია — ადამიანთა ფსიქოლოგიური დამორჩილება, ხელისუფლების სამსახურში. „მუშურ-გლეხური“ სახელმწიფოს სამსახურში ჩაყენება. „წმენ-ლის“ ფორმები უხეშია, აუტანელი, დამამცირებელი. „მასის“, „მშრომელთა მასის“ წინაშე უნდა მთელი შენი სულიერი ცხოვრება გადმოშალო. ზოგჯერ უალრესად პირადი, ინტიმური განცდებიც და, რაც მთავარია, „ცოდნები“ ალი-არო, სიტყვა დადო, რომ შემდეგში „პირნათლად“ ემსახურები „მშრომელთა ინტერესებს“. ადვოკატისათვის ეს ნიშნავს — არ გაბედო დაცვა მსჯავრდა-დებულისა, რომლის დასჯა (ხშირად სიკვდილით) ხელისუფლებას უკვე გა-დაწყვეტილი აქვს. თუ პროცესი შედგა, ადვოკატს უხდება ისეთ ფსიქოლო-გიურ ატმოსფეროში გამოსვლა. როდესაც დარწმუნებულია, მის ლაპარაკს, მსჯელობას, საბუთებს არაფერ არ მისცემს მნიშვნელობას და ადვოკატი წი-ნასწარაა ამაში დარწმუნებული.

ადვოკატთა „წმენდას“ ტალახაძე ხელმძღვანელობდა. შემდეგში, მრისა-ნე 1937 წელს რესპუბლიკის პროკურორი. კიდევ შემდეგ — „ცნობილ“ ისტორიკოსი და უნივერსიტეტის პროფესორი.

დარბაზი „მუშებითა“ გაქედნილი, რომლებიც წინასწარ არიან გაფრთხი-ლებულნი ვის გამოსვლაზე როგორი რეაქცია უნდა მოახდინონ: ტაში, ჯანა-გრძნობა თუ აღშფოთება, ყვირილი.

ხდება ასეც:

„გასაწმენდა“ კათედრაზე გუბელაძეა (?) გამოსული.

თ ა ე მ ჯ დ ო მ ა რ ე : არა, რატომ მალავთ და აუდიტორიის წინაშე ა-ა ლაპარაკობთ იმაზე, რომ „მენშევიკების“ დროს თბილისის ქალაქის კომენდან-ტი იყავით, არ ლაპარაკობთ თქვენს ამ თანამდებობაზე ყოფნის შესახებ?

გ უ ბ ე ლ ა ძ ე : არა ვმალავ. ვასრულებდი ამ თანამდებობას. მაგრამ ისიც კარგად მახსოვს, რომ იმ დროს თქვენი ბედი ჩემზე იყო დამოკიდებული და აქამდე ვერ მიპატიებია ჩემი თავისთვის — რატომ გაგიშვით ხელიდან!

... ტალახაძის წინაშე დარბაზში დგას გიორგაძე, სამხედრო მინისტრი დე-პუტატიული საქართველოს მთავრობაში. ის ემიგრაციაში არ წავიდა, დარჩა და ადვოკატობას მოჰყიდა ხელი

თ ა ვ მ ჯ ღ ო მ ა რ ე: ილაპარაკეთ, როგორ ჩაახშეთ აჯანყება გორის მაზრაში!

გ ი ო რ გ ა ძ ე: ჩვენ გორის მაზრაში აჯანყება არ ჩაგვიხშვია, რადგან იქ აჯანყებულს საერთოდ არ ჰქონია აღგლი. მხოლოდ მოქმედებდა რამდენიმე ბანდა. რომელთა ლიკვიდაცა იყო საჭირო. როდესაც მე პირადად ჩავედი გორის მაზრაში საქმის ვითარების გაცნობის მიზნით, ეს ბანდები უკვე ლიკვიდირებული იყო. სხვათა შორის, მახსენდება ასეთი ფაქტიც: დასაწყელთა სიაში ჩემა ყურადღებაშიიპყრო 19 წლის ახლგაზრდამ, რომელმაც ჩემს წინ რომ აღმოჩნდებოდა ტირილი დაიწყო. მისმა ცრემლებმა ისეთი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ განვანთავისუფლე და გავუშვი... ეს ახლგაზრდა თქვენ იყავით, პატივცემულო თავმჯდომარე!

ღედა მირჩევს პრაქტიკული დარგი ავირჩიო — საექიმო ან საინჟინრო. განვლილი და აწინდელი ცხოვრების მძიმე წლები აძულებს ჩემი ყურადღება ამ მიმართულებით წარმართოს.

უნივერსიტეტში შესვლის დროს ორი დაბრკოლება უნდა გადავლახო: პირველი — გამოცდები, მეორე — ანკეტა (და ავტობიოგრაფია). ანკეტა მთელ ცხოვრების მანძილზე თან სდევს სოციალისტური საზოგადოების მოქალაქეს — უნივერსიტეტში, ასპირანტურაში, სამსახურში, სამუშაოზე — კვალიფიციური შრომა იქნება ეს, საკანცელარიო თუ შავი სამუშაო. იქნება მეცნიერი, მხატვარი, პროლეტარი წარმოებაში. თუ შავი მუშა.

წერილობით უნდა გავცე პასუხი (აუცილებლად საკუთარი ხელით, არც სხვისი ხელით, არც, ვთქვათ, საბეჭდი მანქანით) კითხვაზე — სოციალური წარმომავლობა, სოციალური მდგომარეობა; რა საქმიანობას ეწეოდნენ მშობლები ოქტომბრის რევოლუციამდე. რევოლუციის შემდეგ, რა საქმიანობას ეწევიან ამჟამად; ლებულობდნენ თუ არა მონაწილეობას სამოქალაქო ომში, თუ ჰო — ვის მხარეზე იბრძოდნენ — თეთრების თუ წითლების; ლებულობდნენ თუ არა მონაწილეობას პარტიულ დისკუსიებში და თუ ჰო — იყვნენ თუ არა ოპოზიციაში და სხვ.

30-იანი წლების პირველ ნახევარში ცნობილ საესტრადო მსახიობს, იუმორისტ ნაბატოვს ასეთი ნომერი ჰქონდა (მალე აუკრძალეს):

მუშა სამუშაოზე მიღების განცხადებას ურთავს ავტობიოგრაფიას. — პაპაჩეგი ბატრაკი იყო, რომელსაც კულაკები ცხრაპირ ტყავს აძრობდნენ; დიდებაჩეგი შინამოსამსახურედ მუშაობდა თავადთან, რომელმაც ის ერთხელ ბოსტანში გააუბატოურა, და ა. შ. და ა. შ.

მე თვითონ სამი წელიწადი ვიბრძოდი სამოქალაქო ომში წითლების მხარეზე და სამი წელიწადი ვიწეეი ძმათა სასაფლაოში. ამჟამად მოგმართავთ თხოვნით — დახმარება აღმომიჩინოთ და სამუშაოზე მიმიღოთ. რაც შეეხება ჩემს კვალიფიკაციას «В моей квалификации не сомневайтесь, пролетарии всех стран, соединяйтесь!».

მე კი იმ დღიდან, რა დღესაც ცხოვრებაში პირველად შევდგი ფეხი, დღევანდლამდე, ანეკტა ლოდით მაწეეს გულზე, სულს მიხუთავს და საქმის გაკეთების სურვილს მიკარგავს.

დაეწერო რომ მამა მღვდელია, — ნიშნავს „მგლის ბილეთი“ უნივერსიტეტში შესვლამდე მივიღო, ცხოვრების მთელი გზა გადავიკეტო. არა და სიყალბე უნდა ჩავიდინო. ვკარგავ სულიერ სიმშვიდეს, ვფიქრობ, ვფიქრობ დევნერ — მასწავლებელი რევოლუციამდეც და რევოლუციის შემდეგაც. ეს პასუხი ნაწილობრივ მაინც მართალია და ამსუბუქებს დანაშაულს, რომელსაც იძულებული ვიყავი ჩამედინა.

სკოლაში გატარებული დრო არ ყოფილა ბავშვობის უდარდელი დღეებით მოფენილი, მაგრამ ეს წლები მაინც საუკეთესო დრო იყო ჩემს ცხოვრებაში. სულიერი ატმოსფერო — „ჩემებული“. გული რომ გამეხსნა ამხანაგებისათვის, აუცილებლად თანაგრძნობა დამხვდებოდა. ამის შეგნება და გრძნობა გამამხნევებელი და დამამშვიდებელი იყო.

უნივერსიტეტში უკვე ქრის „ოქტომბრის ქარი“. და რაც დრო გადის, ქარიშხალი უფრო მეტად ახლოვდება.

ივ. ჭავჭავაძის მოხსნილია თანამდებობიდან. ჭერ სკოლაში ვსწავლობდი, გაზ. „კომუნისტში“ რომ ფილიპე მახარაძის წერილი გამოქვეყნდა, რომელიც ივ. ჭავჭავაძის ზნეობრივ მკვლელობას წარმოადგენდა. მოწაფეები აღშფოთებულები ხევდნენ გაზეთებს და ნაგლეჯებს ეზოში აბნევდნენ. მე კი იმდენა მაქვს გავიანილი მასზე მამისაგან და მასწავლებლებისაგან, რომ საქართველოს სინდისად და მეორე ილია ჭავჭავაძედ მყავს წარმოდგენილი.

ფილოსოფიის ფაქულტეტი გაუქმებულა. მეცნიერების ეს დარგი ნელ-ნელა დგება ბოლშევიზმის ანცილას (მსახურის) მდგომარეობაში, მსგავსად იმ როლისა, რომელსაც ფილოსოფია შუა საუკუნეების პირობებში თეოლოგიის მიმართ ასრულებდა. ამ დარგის პროფესორებს უხდებათ კვალიფიკაციის შეცვლა. შ. ნუტუბიძე — დასავლეთ ევროპის ლიტერატურას კითხულობს, ს. დანელია — რუსული ლიტერატურის კურსს, კ. ბაქრაძე, მოკლე ხნით უნივერსიტეტიდან გაძევებული და შემდეგ დაბრუნებული. — პედაგოგიურ იდეათა ისტორიას, დ. უზნაძე — პედოლოგიას.

პედოლოგია ახალი დარგია; მთელს კავშირში იქმნება ლაბორატორიები, კაბინეტები; არსდება ინსტიტუტები, მაგრამ ერთი ხელის მოსმით, ერთი დადგენილებით ისპობა ეს დაწესებულებები და უქმდება თვით მეცნიერება, როგორც ფაქტი... იმის გამო, რომ მიღწეული შედეგები არ აღმოჩნდა სასურველი „მუშურ-გლეხური მთავრობისათვის“.

პოლიტიკონომია — ასეთივე ანცილა. ფ. გოგიჩაიშვილი იძულებულია, სტატისტიკის კურსი წაიკითხოს, პოლიტიკურ საგნებს კითხულობენ გამოუცდელი და „ახლად გამომცხვარი“, მაგრამ „სანდო“ ლექტორები.

სტუდენტთა დიდი უმრავლესობა პროვინციებიდანაა ჩამოსული. ახალი ხელისუფლება პირდება და ყოველნაირად უნერგავს აზრს, რომ ის მათი ხელისუფლებაა, მათზე მზრუნველი, მათი სურვილების ამსრულებელი, მათი „კლასობრივი ინტერესების დამცველი“. ამ მიზნით გაათავისუფლეს რექტორებიდან ივ. ჭავჭავაძე, ამ მიზნით დააარსეს პარტორგანიზაცია, კომკავშირის ორგანიზაცია, პროფორგანიზაცია, „მსუბუქი კავალერია“, ამ მიზნით ატარებენ „კულტურულ რევოლუციას“, იბრძვიან „კონდრატევეშჩინის“ წინააღმდეგ.

ახალმა ხელისუფლებამ მათ ცხოვრებისა და მოქმედების ახალი „პრინციპი“ ჩაუნერგა — „ვინ ვის“ და ისიც ასწავლა, რომ მოქმედების დროს მორალური მოსაზრებები ანგარიშგასაწევი არაა, რადგან მორალს კლასობრივ საზოგადოებაში „კლასობრივი ხსიათი აქვს“ და ის, რაც მისაღებია და „კარგია“ გაბატონებული კლასისათვის, „ცუდი“ და მიუღებელი უნდა იყოს თქვენთვის, მუშურ-გლეხური ახალგაზრდობისათვის.

კანტის მორალური პრინციპი — ნუ მოიმოქმედებ სხვის მიმართ იმას, რაც შენთვის არ გინდოდეს, — „ბუჩქუჭაიშვილი მორალა“, შეთხზული კლასობრივი ბატონობის განმტკიცების მიზნით. თქვენ, მუშურ-გლეხურო ახალგაზრდობავ, უნდა იხელმძღვანელოთ „პრინციპით“ — „ვინ ვის“, გაქვთ სრული უფლება მოიმოქმედოთ სხვის მიმართ ის, რასაც თქვენს მიმართ არ მოიმოქმედებთ, იმიტომ რომ თქვენ პროგრესული კლასი ხართ და სოციალიზმს აშენებთ, „სხვები“ — მღვდლების, თავადების, კულაკებისა და ინტელიგენციის შვილები არიან, რომლებიც ჭერ კიდევ ძველებურად აზროვნებენ, „ჩვენთან“ არ არიან; „გადანაშთები“ არიან და რაც უფრო მალე მოისპობა გადანაშთი, მით უფრო მალე განხორციელდება „აღთქმული ქვეყანა“, სოციალისტური საზოგადოება.

ამ თვალსაზრისითაა „გაშუქებული“ კაცობრიობის საუკუნოვანი ნააზრევი, მთელი მორალური შეგნება დასავლეთში, რუსეთში, საქართველოში.

ილია ჭავჭავაძე „გლეხების სისხლისმსმელი თავადია“. ის, ფილიპე მახარაძის სიტყვით, გულმშვიდად („ორმოცთუმნიან ქურქში გამოწყობილი“) უმჯერდა მოურავს, რომელმაც საგურამოელ გლეხს ზამთარში თავზე კოკა დამტვრია მხოლოდ იმიტომ, რომ „გაბედა“ და თავადის წყაროზე აავსო. წყალი სხეულზე ჩამოედვარა, გაცივდა და გარდაიცვალა.

სტუდენტთა ეს ნაწილი ფარული და ზოგჯერ ახილი სიძულვილით არისა: განწყობილი „ქალაქელების“, ინტელიგენციის ოჯახებიდან გამოსული ახალ-გაზრდებისადმი, ვისაც მდიდრულად არ აცვია (საერთო გაჭირვების წლებია), მაგრამ რაც აცვია, ეწინააღმდეგება მათ „სოციალურ შეგნებას“ (მაგ., პალს-ტუხი) და გაღიზიანებას იწვევს.

არის შემთხვევები, როცა თავისი უპირატესობის. და ძალის დემონსტრაციამ მიზნით სამხედრო ფორმისმაგვარი ჩაცმულობით შემოდინ უნივერსიტეტში, ზოგჯერ ნაგანებითაც. ერთ-ერთმა „ნაგანოსანმა“ პოეტობა დაიწყო, „პრო-ლეტარული მწერლების“ რიგებში შევიდა, ამ ასოციაციის გაუქმებით შექმნილ ვითარებას გადაურჩა და მრავალი წლის შემდეგ, მისი უნიჭობის მოსა-ბოდიშებლად კრიტიკოსმა მისი პოეტური კარიერის დასაწყისს პოეზიაში „მო-კრძალებით“ შემოსვლა უწოდა.

მე თუ ნებისყოფის სისუსტის შეგრძნებას განვიცდი, მათთვის ნებისყოფა ძირითადი თავისებურებაა, შეიძლება ითქვას, მათი არსება. ამავ დროს ეს ნი-ბისყოფა თავაწყვეტილი და დაუოკებელია, ახალი იდეოლოგიით გამაგრებუ-ლი. მყარად და შეუწყველად იბუდებს თითოეულ მათგანში მაკიაველიზმი.

ეს ჩემი პირველი შეჯახებაა ცხოვრებაში ნებისყოფასთან და ვგრძნობ, რომ მათი მაკიაველიზმი ჩემსა და ჩემისთანების წინააღმდეგაა მიმართული. ამ გა-მოცილებების საფუძველზე ახალი, მცდარი და გაუმართლებელი (და შეიძ-ლება ითქვას, პიროვნების დამლუბველი) განცდა მეუფლება — ნებისყოფა, სუ-ლიერი ცხოვრების შესანიშნავი მხარე, რომლის გარეშე არაფერი იქმნება და კეთდება,—არა მხოლოდ ბოროტების, ყოველგვარი სიკეთისა და ღირებულე-ბის განხორციელების ერთი აუცილებელი პირობა,—ჩემს ცხოვრებაში მხო-ლოდ ბოროტებას უკავშირდება და შინაგან პროტესტს, არაკეთილგანწყობი-ლების გრძნობას და ზოგჯერ გაღიზიანებასაც იწვევს.

ახლაც, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, ვერ ვუარიგდები შინაგანად დაუოკებელ ლტოლვას ერთი შეხედვით ისეთი „უწყინარი“ მოვლენებისადმი, როგორიც, ვთქვათ, მოგზაურობაა, სუფრაა, გართობა. მხიარულება, ლამაზად ჩაცმა და სხვ.

მაღე, რამდენიმე წლის შემდეგ „ზევით“, „სულ ზევით“ მიხვდებიან, რომ თავაწყვეტილი და უკომპრომისო ნებისყოფით განსაზღვრული მოქმედება უარყოფისა და ნგრევისაკენ მიმართული, შეიძლება შეტრიალდეს წინააღმდეგ წამქეზებლისა, რომელიც უკვე სისტემის სტაბილიზაციისაკენ მიისწრაფია. ჩატარებულ იქნება შესაფერისი „ღონისძიება“, რომელიც მხოლოდ იმდენად ალაგმავს მოვლენას, რომ წამქეზებლებმა დაიზღვიონ თავი და საკუთარი სიზ-შვიდე მოიპოვონ და არა იმდენად, რომ სიმშვიდე ჩემისთანებს შეუქმნან.

ჩვენს დაბაში 8 წლის ასაკამდე ვცხოვრობდი, შემდეგ რამდენიმე ზაფხუ-
ლი გავატარე იქ. მოსახლეობას, განსაკუთრებით მის „გაბაზრებულ“ ნაწილს,
დუქნებითა და სახელოსნოებით, ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია.
მოსახლეობის ეს ნაწილი გაეშმაკებული, გალაზნანდარებული იყო, თუმცა არ
იყო მოკლებული გონებამახვილობას და მოსწრებულ სიტყვას.

... ერთ კაცს მეზობელ სამაზრო ქალაქში წასვლა უნდა, მაგრამ ისე, რომ
მგზავრობის ხარჯები დაზოგოს. ერთ მეეტლეს სთხოვს:

— მადლი ქენი, ერთი გაჭირვებული, ღატაკი კაცი, რომელსაც ფული არა
აქვს, მაგრამ სამაზრო ქალაქში ავადმყოფი ცოლის გამო წასვლა სჭირდება,
უფასოდ წაიყვანე.

თანხმდებიან. მეორე დღით მეეტლე დაბიდან ისე გამოვიდა, რომ ერ-
თი ადგილი გაჭირვებული კაცისათვის შემოინახა.

დათქმულ ადგილზე მეეტლეს („მეფაიტონეს“) შუაქაცი ხვდება, წასაყვი-
ნი მგზავრი არ ჩანს. ელოდებიან. ეტლში მსხდომი მგზავრები ლულავენ, ჩხუ-
ბობენ, დრო ეკარგებათ. შუაქაცი მეეტლესთან მივიდა და ხმადაბლა ჩასჩურ-
ჩულა:

— სად დაიკარგა ის ოჯახქორი! იცი რა, ეგ ადგილი ტყუილად გეკარგება
და მაგის ზარალს ველარ აინაზღაურებ. მე აქა ვარ და იმის მაკიერ წამიყვანე!

... დაბაში ორი ხანშიშესული მეგობარი ცხოვრობს. რევოლუციის წინ გა-
უთავებელი ჩხუბი და კამათი ჰქონდათ. ერთი ბედს ემორჩილება, მეორეს
ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის აქვს თავი გადადებული, რევოლუციაზე ოც-
ნებობს.

— იცი რა, გლეხიკაცი ისე კი არ უნდა ცხოვრობდეს. როგორც მე და
შენა ვცხოვრობთ. ისეთ ცხოვრებას შეეკმნით, რომ ასანთი მუქთად ეპაროს
და უოველ გლეხს ეზოში ნავთის „კრანი“ ედგას, როცა უნდა და რამდენიც უნ-
და, იმდენი ჩამოუშვას!

გავიდა წლები. რევოლუცია მოხდა, მეგობრები მოხუცდნენ. ერთ დილას
ერთმანეთს ხვდებიან. რევოლუციაზე მეოცნებეს ტანსაცმელი ტალახში აქვს
ამოსვრილი, ხელში ცარიელი ნავთის ბიდონი უჭირავს და ძლივს მოლასლა-
სებს.

— წუხელ მთელი ღამე ნავთის რიგში გავათენე. დღით ნავთი რომ მო-
იტანეს და დუქანი გააღეს, იხულა ხალხმა. წამოიშალა, დუქნისკენ გამოიქა-
წამაქციეს, ტალახში გადამაგდეს და ზედ გადამაირეს.

— შე დალოცვილო, — ეშმაკობს მისი მეგობარი, — რა გინდოდა იმ რიგ-
ში რო დგებოდი! ეზოში რომ ნავთის „კრანი“ გიდგას, იქიდან ვერ ჩამოუშვია!

თბილისში გადმოსახლებამ გააფართოვა ჩემი „გეოგრაფიული ჰორიზონ-
ტი“, ხოლო ყაზბეგისა და ვაჟას გაცნობამ სრულიად ახალი, რომანტიკული

ხამყარო გადამიშალა. ზვიდაურებით, მინდებით, ალუდა ქეთელაურებით, იაგოებით, ხევისბერებით „გაიტენა თავი“. ამას ემატება საყოველთაო გატაცება ვაჟთი, „თეთრი საყელო“ მიხ. ჭავჭავაძის, „ლამარა“ გრიგოლ რობაქიძისა. ვკითხულობ რადეს წიგნს ხევისურეთზე, „ჩაფლული“ ვარ დიმიტრი და ალექსანდრე ყაზბეგის გარშემო წარმოებულ კამათში. წავიკითხე ალ. ფრონოლის „მთიულეთის აჯანყება 1804 წ.“. ამ წიგნში აღწერილმა საშინელმა სურათებმა, რომლებიც რუსეთის „ცივილიზაციის“ შემოჭრით და რუსი ჯარისკაცის ბარბაროსობით იყო გამოწვეული, გააღვიძა გრძნობები, რომლებიც ჩემს ქვეყანაში სულ რამდენიმე წლის წინ მომხდარი ამბებით იყო გამოწვეული.

მეორე კურსზე გადავედი და ახალი სასწავლო წლის დასაწყისში ოთხმა მეგობარმა გადავწყვიტეთ მთიულეთში მოგზაურობა. მთიულეთი არაა ხევი, ხევისურეთი და ფშავი, მაგრამ საქართველოა კუთხეა. რომელსაც მათთან ბევრი აქვს საერთო და სადაც მოგზაურობა 20-იანი წლების ბოლოს შედარებით უფრო ადვილია. ჩვენს შორის ერთი მთიულია და შეჩერების, დასვენებისა და ღამის გათევის შესაძლებლობა გვექნება.

ფული ძალიან ცოტა გვაქვს. გადავწყვიტეთ მცხეთამდე მატარებლით ემგზავროთ და იქიდან ფეხით ვიაროთ.

საქართველოს სამხედრო გზა მაშინ დუშეთზე გადიოდა, მეფის რუსეთის სამაზრო ქალაქზე, მთიულეთის ადმინისტრაციულ ცენტრზე, სადაც ეროდროს ილია ქავეჭავაძეს უმსახურია. პირველი დღე იქ დაგვიღამდა. სასტუმრო არაა, მაგრამ არის „გლეხთა სახლი“ და იქ გავათენეთ.

„გლეხთა სახლები“ ახალი ფორმაციის პროდუქტია და მათი მშენებლობა გლეხებზე ზრუნვით განსაზღვრული წამოწყება. გლეხთა სახლებში დასაძინებელი ადგილებიცაა და ურმებისა და საქონლის გასაჩერებელი ეზოებიც.

(გლეხთა სახლი თბილისშიც იყო, ახლ. ჭორჯიაშვილის ქუჩის ბოლოს, ხიდის ყურზე).

მაგონდება არტემ ახნაზაროვის, ცნობილი ლიტერატორისა და იუმორისტის, ილიას „ივერიის“ თანამშრომლის (ლიტერატურული ფსევდონიმი — „ჩიორა“) ნაამბობი.

ერთხელ ახნაზაროვი რაღაც საქმის გამო თბილისის გლეხთა სახლის დირექტორთან მისულა. აივანზე რომ ისხდნენ, ეზოს გადმოჰყურებდნენ, გლეხი ზარებს ერეკებოდა და პატრონის დედ-მამის სულს უტრიალებდა.

აი, — მრავალმეტყველად წარმოთქვა დირექტორმა, — გესმით ეს დღევანდელ პირობებში გაუგონარი საქციელი?! ეს ჩვეულება ბატონყმობიდან მომდინარეობს; ექსპლოატატორული საზოგადოების გადმონაშთია, როდესაც გლეხს თავისი საქონელი არა ჰყავდა და სხვის, ბატონის ზარკამეჩს უვლიდა; მათი მოვლით გამწარებული პატრონს უგინებდა.

ახნაზაროვი გლუხს მიუბრუნდა:

— კაცო, ვისია ეს ხარ-კამეჩი, შენი არაა პატრონს რომ უვინებ?

— კოლმეურნეობისაა, ამათი პატრონის დედაც...

ნამდვილი მთიულეთი ღუშეთს იქით იწყება. ანანურის ტაძარი და ცუხესიმაგრე ასოციაციებს იწვევს „ნუგზარ ერისთავის დროსთან, სისხლის წვიმების დროსთან“. რაც უფრო ზევით მიდიხარ არაგვის ხეობაში, ბუნება უფრო პირქუში ხდება. ყოფა — უფრო „ხელუხლებელი“ და პირველქმნილი. ბუნება კიდევ უფრო პირქუშად გვეჩვენება, რადგან ოქტომბერია, ცა ჩამოწოლილი შავი ღრუბლებითაა დაფარული. წვიმს, გადაუღებლად წვიმს.

გზის გადაკვეთი ხევები მოდიდებულია, ამღვრეული მდინარეა გზას ხერგავს და ჩვენ ან ძალიან შორით მოვლა გვიხდება, რომ მოგზაურობა გვაგრძელოთ, ანდა ფეხსამოსის გახდა, რომ ცივ წყალში გავტოპოთ.

ხშირდება სათვალთვალო კოშკები, ხატები, ნიშები. შევდივართ დევების, ჭინკების, დალის, ავი და კეთილი სულების სამყაროში.

სოფელი ქართალი პირველი დიდი ტიპური მთიულური სოფელია, რომელიც მთლიანად მალა, მთის ფერდობზეა შეფენილი, შორიდანვე მოჩანს და მისი ბანიანი, ტერასებზე განლაგებული სახლები მერცხლის ბუდეებს გვანგებებს.

ფასანაური, რომლის ადრინდელი სურათებიც ალბომებშია და სამხედრო გზის აღწერილობებში მინახავს, უფრო მეტადაა შეცვლილი, მაგრამ ძველი კოლორიტი არ დაუკარგავს, განსაკუთრებით როდესაც ბაზრობაზე ხევსურები და სოფლებიდან მთიულები ჩამოდიან.

ხევსურებსაც და მთიულებსაც შინაური ქსოვილისაგან შეკერილი ტანისამოსი აცვიათ, ცნობილი ხევსურული მძივებით მოქარგული ჯვრებით; მამაკაცები აუცილებლად ხმლებითა და ხანჭლებით შეიარაღებულები. მთიულურ ტანსაცმელში მუქი, შავი ფერები ქარბობს — ყაწიშებიანი ხალათები, შარვლები, პაკიკები და ქალამნები.

გუდამაყრის ხეობა, რომელიც სამოგზაუროდ ავირჩიეთ, მთლად „პრეისტორიად“ მოგვეჩვენა. ეს ხეობა უფრო მივიარდნოდა და უფრო „ხელუხლებელი“; თავდაპირველად გზა ჩრდილოეთისაკენ ამ ხეობაზე გადიოდა და ბურსაჭირის უღელტეხილით აერთებდა ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიას. სოფელი „ოშპიტალი“ რუსეთის შემოსვლისდროინდელი სოფელია, იმ დროის, როდესაც ეს გერმანული სიტყვა (პოშპიტალ) რუსულადაც გერმანულ ყაიდაზე გამოითქმოდა.

ზევით სოფლები — ღუმატხო და ჩოხია, მათ ძირში ხატი, სადაც დიდი დღეობა — „ახობა“ იმართება (რამდენიმე წლის შემდეგ აქ „ახობიდან“ დაბრუნებული მთიული შემხვედა გზაზე: თვითონ უნაგირზე, უკან ცოლი და გადაკიდებული ზურჯინის თელებში — თითო ბავშვი).

ჩვენ ბინა ს. კიტოზში დავიდეთ, მიხა ბეჟაურის ოჯახში, რომელიც ნამდვილ პატრიარქალურ ოჯახს წარმოადგენდა — 21 სულისაგან შემდგარს. ოჯახში საოცარი წესრიგი იყო გაბატონებული, რომელსაც შინ თუ გარეთ თვით „პატრიარქი“ მიხა ამყარებდა. ოჯახის წევრთა შორის სამუშაოს ანაწილებდა. ათასობით ცხვარი, ცხენები, ხარ-კამეჩი, შინაური ფრინველი და მათი მოვლა; მოხვნა, დათესვა, თიბვა, მკა, ლეწვა. სახლებს თურმე ბრტყელი ბანები იმიტომ აქვთ, რომ ქერს იქ ლეწავენ, სხვა ვაკე ადგილი მთიულს არა აქვს და ბარში კი ზეავების შიშით ვერ ჩამოდის.

გრძელ მაგიდაზე გაშლილ სუფრას ვერავინ მიუჯდება, სანამ მიხა არ დაჯდება და ვერავინ აღდება, სანამ ის არ აღდება.

პირველ საღამოს წვიმა არ შემწყდარა, ღამეც გაგრძელდა, აცივდა. არაგვი მოლიდებულია, ისეთი ზომის ქვებს მოაგორებს, რომ გრიალი ღამის სიმყუდროვეში ჩვენამდე აღწევს.

სადილად ცხვარი დაკლეს და ხინკალი გააკეთეს. ჩვენთვის კი, „ქალაქელი სტუმრებისათვის“ საგანგებოდ (თუ ხინკალი არ მოეწონებოდათ!?) მოხარშული, გაფცქნილი და კამამოყრილი კარტოფილი შემოიტანეს.

1928 წელს ჩატარდა ლევ ტოლსტოის დაბადებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი იუბილე. მოსკოვში ჩამოვიდნენ (და ზეიმიშ მონაწილეობა მიიღეს) უცხოელები, „ტოლსტოველები“, მათ შორის რომენ როლანი (?), სტეფან ცვაიგი — ყველაზე პოპულარული ამ დროს უცხოელი ავტორი რუსეთში, და მრ. სხვა. წაკითხული მაქვს მისი „ამოკი“, „შიში“ (ქართულადაც ითარგმნა), „საბედისწერა წუთები“ და სხვ. ცვაიგი შესანიშნავი მწერალია, მაგრამ მის პოპულარობას ეპოქის ნერვიული ჩქარი ტემპიც უწყობს ხელს. ხუთტომიანი რომანების კითხვა ძნელია ასეთ პირობებში.

ამ იუბილეს ჩატარება უკვე კლასიკოსებისადმი „შემობრუნება“ იყო, რაშიც დიდი ღვაწლი, როგორც ლაპარაკობდნენ, ან. ლუნაჩარსკის მიუძღოდა, ყველაზე ფართო განათლების „ბოლშევიკს“, რომლის ერუდიცია ვერ ეტეოდა დოგმების ფარგლებში, ზნეობრივი პრინციპები — „ბოლშევიზმის“ თეორიასა და, მით უმეტეს, პრაქტიკაში.

საიუბილეო დღეებში აღარავის ახსოვდა, ყოველ შემთხვევაში, არ გაუხსენებია ლენინის მსჯელობათა ის ნაწილი, რომელიც ტოლსტოის ეხება, როგორც მოაზროვნეს: «псмѣшникъ, юрѣдѣствующій во Христѣ»; «истасканный, истеричный хлюпикъ, называемый русскимъ интеллигентомъ; проповѣдникъ одной изъ самыхъ грубыхъ глупостей, какіе только есть на свете, а именно религіи; стремление псставить на мѣсто поповъ по казенной должности, поповъ по нравственному усежденію, т. е. культирование самой утонченной и поэтому особенно омерзительной поповщины».

თბილისში ტოლსტოისადმი მიძღვნილ ორ საღამოს დავესწარი. ერთს — განათლების მუშაკთა სახლში, მეორეს — მწერალთა კავშირში. განათლების მუშაკთა სახლში რამდენიმე მოხსენება იქნა წაკითხული, მათ შორის შალვა ნუცუბიძის.

მოხსენებათა შემდეგ გათვალისწინებული იყო კონცერტი, მაგრამ სხდომის გვიან დაწყებისა და გაჭიანურების გამო კონცერტი გადადეს და შ. ნუცუბიძის მოხსენება ბოლოში გადაიტანეს. მისი ბოლოში გადატანის აზრი გასაგები იყო და შ. ნუცუბიძის მახვილ ჰკუთხა ეს, რა თქმა უნდა, არ გამოეპარა. მისმა პირველმავე ფრაზამ — დღევანდელ საზეიმო საღამოს, რომლის კონცერტი გადადებულია და ჩემი მოხსენება საკონცერტო განყოფილებაში აღმოჩნდა... — დარბაზში ხმამაღალი სიცილი გამოიწვია და თავისი მეორე დანიშნულება ნუცუბიძემ თავიდანვე გაამართლა.

მწერალთა კავშირის დარბაზში მომხსენებელი გრიგოლ რობაქიძე იყო. ეს იყო უფრო შთაბეჭდილებებზე აგებული მოხსენება. შთაბეჭდილებებზე, რომლებიც ქართველმა მწერალმა მოსკოვის საზეიმო სხდომიდან გამოიტანა. აქ გაიციო მან ცვაიგი (და, თუ არ ვცდები, ბასკი მწერალი მიჯუელ უნამუნო) და რამდენიმე ხნის შემდეგ თბილისის მაღაზიებში გაჩნდა „გველის პერანგის“ გერმანული თარგმანი ცვაიგის წინასიტყვაობით.

რობაქიძე პოპულარული მწერალი იყო, რომელსაც მე ჯერ კიდევ მამას წიგნებიდან ვიცნობდი (რევოლუციამდე გამოქვეყნებული კრებული „გვირგვინი“). საბჭოთა პერიოდში ორი მისი პიესა დაიდგა რუსთაველის თეატრში („მალტრემი“, „ლამარა“), „კავკასიონში“ დაიბეჭდა „ლონდა“, რომელმაც ჩემზე ყველაზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მის ნაწერთა შორის.

„კავკასიონი“ ერთი შესანიშნავი ჟურნალი იყო 20-იან წლებში, რომელიც მრავალი განყოფილებისაგან შედგებოდა (ჟურნალის მხოლოდ ოთხი ნომერი გამოვიდა ორ წიგნად — 1—2 და 3—4. ჟურნალი გააუქმეს, ახალი სახელწოდებით — „ახალი კავკასიონი“ — გამოვიდა 1—2 ნომერი ერთ წიგნად, მაგრამ სახელწოდების შეცვლამ ვერ იხსნა ჟურნალი სამუდამო გაუქმებისაგან).

ბოლოს, გრიგოლ რობაქიძის უკანასკნელი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები — „გველის პერანგი“. საზოგადოება სხვადასხვაგვარად შეხვდა ამ რომანს (მე არ ვგულისხმობ პეტრე გელეიშვილს (ფსევდ. ყარიბი), რომელმაც ადრე ილიას წინააღმდეგ პოლემიკით „გაითქვა“ სახელი, და არც მის წერილს („მნათობში“) გრ. რობაქიძის წინააღმდეგ), ნაწილი დადებითად, ალტაცებითაც, ნაწილი — კრიტიკულად.

შესაძლებელია გრ. რობაქიძის შეფასების დროს მე ხელს მიშლიდა ბავშვობიდან განმტკიცებული ანტიპათია პოზისა და პრეტენზიულობისადმი, თუნდაც ოდნავი, სხვისთვის შეუმჩნეველი პოზისადმი, რაც ამ მწერალს ჰქარბა-

დაც ჰქონდა — ჩაცმულობაში, სიარულში, თავის დაქერაში, ლაპარაკში და წერაში.

გრიგოლ რობაქიძის მოხსენებაზე მწერალთა კავშირის დარბაზში ერთ ჩემ თანაკურსელ სტუდენტს სამეგრელოდან ჩამოსული მამიდა, მასწავლებელი ქალი წამოეყვანა. კრების დამთავრების შემდეგ რომ ჰკითხა — მამიდა, როგორ მოგეწონა კრება და მომხსენებელიო, ასეთი პასუხი მიიღო:

— რაა ბეჩა, მა დო ცვაი, მა დო ცვაი („მე და ცვაიგი“). ამის მეტი ვერაფერი გავიგონეო.

ამაში მე რაღაც სიმართლე დავინახე, რომელიც მრავალი დამსწრის შთაბეჭდილებას გამოხატავდა და ამის გახსენებას ამდენად აქვს გამართლება. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ რაიმე გამართლება ჰქონდა იმ თავაწყვეტილ კამპანიას, რომელიც ხელისუფლების კარნახით („სოციალური დაკვეთით“) რობაქიძის წინააღმდეგ გაიშალა პრესაში მისი საზღვარგარეთ დარჩენის და საქართველოში დაუბრუნებლობის გამო.

პრესის ფურცლებზე „კრიტიკამ“ ყოველგვარი ზომიერება დაკარგა, პირდაპირ ლანძღვაზე გადავიდა. განსაკუთრებით გამოირჩეოდა მუშიშვილის (მგონი ფსევდონიმია) წიგნი, რომელშიც ავტორის პოზიცია წიგნის სათაურშივე გამოვლინდა — „გველისპერანგოსანი!“ (მუშიშვილი, რამდენადაც მახსოვს, 1937 წელს იქნა რეპრესირებული, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა რობაქიძის წინააღმდეგ პოლემიკური ლაშქრობის გამო. რობაქიძის სახელს დღევანდლამდე ტაბუ აქვს დადებული!).

ჩვენი სისტემის თვალსაზრისით და ლოგიკით, მართლაც არსებობდა საფუძველი წრესგადასული გააფთრებისათვის. ეს იყო ალბათ პირველი შემთხვევა საზღვარგარეთ ოფიციალური ნებართვით წასულის დაუბრუნებლობისა. რობაქიძემ სოციალიზმს კაპიტალიზმი არჩია, „ჩირქი მოსცხო“ ჩვენს საზოგადოებას და, რაც მთავარია, მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა ის, ვინც მას „ნამდვილი ზრახვანი ვერ გაუგო“ და საზღვარგარეთ წასვლის ნება მისცა. გააფთრებისათვის ესეც საესეებით საკმარისი იყო.

იმავე (1928) წელს ჩატარებული საიუბილეო სხდომა მიძღვნილი იყო ქართული უნივერსიტეტის 10 წლისთავისადმი. საზეიმო სხდომა ოპერის თეატრში ჩატარდა. სტუდენტთა საერთო რიცხვი ამ დროს 8000-ს შეადგენდა და, რამდენადაც მახსოვს, ამ თემაზე იყო დაწერილი ჩვენი თანაკურსელის, მაგრამ ჩვენზე საკმაოდ უფროსის, ცნობილი პოეტის ვანლერ დაისელის (დახვრიტეს 1937 წ.) ლექსი, რომელიც მან საზეიმო სხდომაზე წაიკითხა. ეს ციფრი ალბათ მთელი ქართველი სტუდენტობის რიცხვს შეადგენდა, რადგან, უნივერსიტეტს გარდა, ამ დროს ერთი პატარა ინსტიტუტი არსებობდა პეტრიაშვილის ქუჩაზე.

ჟუსტად არ მახსოვს თარიღი დავით კლდიაშვილის იუბილესი. არ შემორჩა მეხსიერებას არც საზეიმო სხდომის დეტალები. მახსოვს მოხუცი სიმპათიური, გამხდარი მამაკაცი და შთაბეჭდილება, რომელიც მისმა სიტყვამ დატოვა. არავეითარი პოზა. არც ფარული და არც გამოვლენილი; არავეითარი ხაზ-გასმა მისი საზოგადოებრივი და სამწერლო დამსახურებისა. პირიქით, ქართული პროზის ეს შესანიშნავი ოსტატი თითქმის გაკვირვებული იყო იმით, რაც მან საიუბილეო სხდომაზე მოისმინა. ოსტატის, რომელიც წერდა, როდესაც ამისათვის დროს გამოქნებოდა, მაგრამ წერდა იმის გამო, რომ ის ბუნებოვ, დაბადებით. მოწოდებით მწერალი იყო. ამ მოწოდებას ემორჩილებოდა, როგორც ნამდვილი მწერალი, წერის დროს ცხოვრობდა საესე სიცოცხლით და თითქმის მას თვითონ არც კი ჰქონდა გააზრებული ნიჭი, რომლითაც იყო დაჯილდოებული.

იცნობდა ცხოვრებას, ადამიანებს: ფაქიზი, მწერლური განცდით განიცდიდა გარემოს, მშობლიურ მხარეს, მშობლიურ ადამიანებს და წერდა ყოველგვარი „დაკვეთის“ გარეშე. ყოველგვარი „იზმით“ შეუზღუდველი.

— დიდი. დიდი მადლობა იუბილესათვის, მადლობა წარმოთქმული თბილი სიტყვებისათვის. მაგრამ. იცით, მე რომ ვწერდი, არ ვფიქრობდი როგორი გამონმაურება მოჰყვებოდა ჩემ ნაწერებს, არც იმაზე მიფიქრია, რომ ასეთ ქებას დავიმსახურებდი!

ეს სიტყვები იყო ხმა მეცხრამეტე საუკუნიდან, ხმა ილიას ეპოქიდან, რომელიც უკვე მაშინ ჟღერდა სრულიად უცხოდ (და მით უმეტეს უცხოდ ჟღერს დღეს, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება).

ჩემს სკოლისდროინდელ უბის წიგნაკს ტერენტი გრანელის ერთი ლექსი შემორჩა:

წამი აღმაფრენის
და ფიქრი ნაჩვევი
ღმერთო, გამაფრინე
და ქრისტე მაჩვენე.
ხელს მალა აგიშვერს
ცოდვა ადამიანა,
ღმერთო გამაგიჟე
და შენვე დამიცავ!
ნეტაე ზღვის ძახილზე
გრიგალს გავეტაცე,
ღმერთო გამაღვიძე
მე სხვა პლანეტაზე!
მიმაქვს პანაშვილი,
ვარ ღია ბაღისებრ,
ღმერთო დამამწვიდე
და ძილი მალღრისე!..

უფრო მკვეთრად და, შეიძლება წარუშლელად, აღიბეჭდა მეხსიერებაში მაღალი (მაშინ ასე მეჩვენებოდა), გამხდარი ახალგაზრდა, მაღალი შუბლით, აქოჩრილი თმებით და ღია ფერის თვალებით, რომლებიც ყოველთვის „იქ-ით“, შორეული სივრცისაკენ იყო მიპყრობილი. უქუდოდ, ზამთარ-ზაფხულ, სიცივეში თხელ პალტოში დადიოდა თბილისის ქუჩებში; პალტოს პატარა საყელო აწეული ჰქონდა და სიცივის გამო თავი ოდნავ „ჩამძვრალი“ საყელოში. დადიოდა ყოველთვის მარტო, განმარტოებული და „განდგომილი“. ეს ტრაგიკული პიროვნება, ტრაგიკული ცხოვრებანიც და შემოქმედებაშიც, გამოვლელ-გამომვლელებზე „უცნაურ“ შთაბეჭდილებას ახდენდა და თითქმის ერიდებოდა მასთან შეხვედრას და დალაპარაკებას.

ტერენტი გრანელი მართლა ტრაგიკული პიროვნება იყო, ტრაგიკული მთელი თავისი ბუნებით, ნერვის ყოველი ძაფით და მთელი თავისი შეგნებით. მასზე მომავალში ალბათ ბევრი დაიწერება (არ შეიძლება ამ ბრწყინვალე პოეტის დრო არ დადგეს) და თუ ეს „ჩვენი დიადი ეპოქის“ პირობებში მოხდა, არ შეიძლება ოფიციალურმა კრიტიკამ მის შემოქმედებაში პოეტის „მომამო-დიშებელი“, ცხოვრების აღიარების დამადასტურებელი სტრიქონების ძიება არ დაიწყოს.

არ არის ასეთი სტრიქონები მის შემოქმედებაში, არ არის — როგორი ძალატანებაც არ უნდა მოვახდინოთ მისი შემოქმედების ფაქტებზე, ტერენტი გრანელის შემოქმედების ამ განწყობილებით განხილვის დროს კრიტიკის პოზიცია თავიდანვე განწირულ იქნება.

არც სჭირდება ქართული პოეზიის ამ ბრწყინვალე წარმომადგენელს ამგვარი „მომოდიშება“. უფრო მეტიც: ტერენტი გრანელი საოცრად მთლიანი პიროვნებაა, საოცრად მთლიანი პიროვნებაა განსაკუთრებით იმ პირობებში, რომელშიც მას მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა. ტერენტი გრანელი შემოქმედებაში ისაა, რაც ტერენტი გრანელი პირად ცხოვრებაში იყო, და პირიქით — პირად ცხოვრებაში იგივე, რაც შემოქმედებაში.

ამაშია ტერენტი გრანელის სიდიადე, მისი პიროვნების თავისებურება, მისი ინდივიდუალობა, რომელიც მას ჩვენი დროის თითქმის ყველა პოეტისაგან განასხვავებს, იმათაგანაც, ვინც ყოველგვარი სულიერი მერყეობის გარეშე მიიღო ცხოვრება (ე. ი. „ჩვენი ცხოვრება“, რადგან ცხოვრების მიღება „ბოლშევიკურ“ იდეოლოგიაში „ჩვენი ცხოვრების“ მიღებას ნიშნავს), და მის მეხოტბედ იქცა, და იმათაგანაც, რომლებიც სადღაც, როგორღაც, თუნდაც ოდნავ „წასცდნენ“, მაგრამ ეს საკმარისად არ მიიჩნიეს და მათი თავები მაინც დააგორეს 1937 წელს.

ტერენტი გრანელს „უცნაურ“ პიროვნებად თვლიდნენ (ზოგჯერ ანომალიადაც), მაგრამ თუ ფსიქიკური ანომალიის პირველი ნიშანი პიროვნების მთლიანობის დარღვევაა, ტერენტი გრანელი ყველაზე მთლიანი და ფსიქიკურად საღი პიროვნებაა.

პიროვნების მთლიანობაა ის უტეხი სულიერი ქვითკირი, რომელიც უძლებდა ტოტალური პროპაგანდის მოძალებას. უძლებდა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ სულიერ ტკივილს არ განიცდიდა, დიდ სულიერ ტკივილს. ტერენტი გრანელი უშუალოდ, თავისი უნაზესი სულით განიცდიდა ცხოვრებას, საკუთარი თვალით ხედავდა სინამდვილეს... და ეს იყო მიზეზი, რომ მისი თვალები „იქით“, შორეულისაკენ იყო მიმართული.

ტერენტი გრანელის პირადი ტრაგედიის მიზეზი მისი ფსიქიკის თავისებურებიდან არ გამომდინარეობს. მისი „მე“-ობიდან მისი დიდი ტალანტი გამომდინარეობს, რომელიც მას დიდ პოეტად აქცევს. მაგრამ ტრაგედია ცხოვრებისეულია, ცხოვრებით განსაზღვრული და ნაქარნახევი. „ადამის ცოდვა“, რომელიც მის ხელს „მალა“ წარმართავს, ისევე როგორც ცხოვრებაა მიზეზი მისი „აღმაფრენისა“ და ცხოვრებიდან განდგომისა:

„ხელს მალა ავიშვებს
ცოდვა ადამისა“,

ცხოვრებით და უშუალოდ ცხოვრებითაა ნაქარნახევი:

„ღმერთო, გამაფრინე
და ჭრისტე მაჩვენე“,
„ღმერთო გამაღვიძე
მე სხვა პლანეტაზე!“
„ღმერთო დამამშვიდოე
და ძილი მაღირსე!“

ცხოვრებისეული სინამდვილეა მიზეზი პოეტის ტრაგედიისა, მისი სულიერი ცხოვრების ღრმა, თანმიმდევრულ, გამოუწელებელი ტრაგიზმისა, მისი ტალანტია განმსაზღვრელი ამ ტრაგედიის პოეტური აქტებისა კოსმიურ მასშტაბებში.

არსებობს შეხედულება, რომ ტერენტი გრანელის პოეზიას არა აქვს სოციალური ჟღერადობა; მისი პოეზია, ღრმად ინდივიდუალისტურია, მისი პირადი აზრებისა და განცდების გამომხატველი. ეს შეხედულება სავსებით „ორთოდოქსალურია“, მაგრამ არასწორი, შეიძლება ითქვას, ყალბი. „ორთოდოქსალურია“, რამდენადაც ოფიციალური, მაგრამ მარტივი სილოგიზმითაა განსაზღვრული: როგორ შეიძლება განდგომა ქვეყნისაგან, რომელიც წარმოადგენს დიდი სოციალისტური მშენებლობის ქვეყანას, ზეციდან ამქვეყნად ჩამოტანილ და აქ, მიწაზე განხორციელებულ სამოთხეს? როგორ შეიძლება სოციალური ჟღერადობა ჰქონდეს პოეზიას, რომელიც ზეცისკენაა მიმართული და პოეტი ვერ ხედავს, რომ ზეცა (სამოთხე) აქ და მხოლოდ აქ არსებობს! მაგრამ ყალბია ეს შეხედულება იმდენად, რამდენადაც „ორთოდოქსალურია“!

ჩემს უბის წიგნაკში არ შემოინახა მოტანილი ლექსის დაწერის თარიღი.

მაგრამ ცხადია, რომ ლექსი ეკუთვნის 1924 წლის მომდევნო წლებს, ხოლო ტერენტი გრანელის პოეზია იქმნებოდა და ლექსები იწერებოდა რევოლუციებისა და ჩვენი ქვეყნის იმ ისტორიული ამბების გარემოცვაში, რომლებიც ამ რევოლუციებს მოჰყვა: 1921 წელი, 1923, 1924 წელი, 1929 წელი — ესაა სისხლის, სისხლისა და კიდეც სისხლის წლები, როდესაც „ოცდამ ადამისა“ უნახავი და გაუგონარი ფორმები მიიღო.

პოეტი მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე სისხლს ხედავდა, ზალხის ფიზიკურ და მორალურ განადგურებას ხედავდა და ამ უტყუარი, რეალური, მისი ნაზი, ადამიანური სულის შემძგრელი ფაქტების ფონზე ზემოქმედების ყოველგვარ ძალას კარგავდა ინდუსტრიალიზაციისა და სოციალისტური მშენებლობის ოფიციალური პროპაგანდა.

ტერენტი გრანელის პოეზიას აქვს სოციალური ელერადობა, დიდი სოციალური ელერადობა, შეუდარებლად უფრო დიდი, ვიდრე მეხოტბეებისა. მისი სოციალური ელერადობა მით უფრო დიდია, რაც უფრო მართალია ის, ტრაგიკული მოვლენები, რომლებიც პირდაპირ კავშირშია პოეტის პირად და პოეზიაში ასახულ ტრაგიზმთან.

ტერენტი გრანელს პირადად არ ვიცნობდი, ჩვენ შორის ასაკობრივი განსხვავება მნიშვნელოვანი იყო, მით უმეტეს, როდესაც პოეტის შორიდან თანამგზავობი 16-17 წლის ჰაბუკია, ხოლო პოეტი 30 წლის.

მასთან შემთხვევითი შეხვედრები სრულიად შეწყდა, როდესაც რუსეთში გადასახლდი. არ ვიმყოფებოდი თბილისში არც მისი ტრაგიკული სიკვდილის და კიდეც უფრო ტრაგიკული დასაფლავების დროს პეტრე-პავლეს სასაფლაოზე, რომელსაც ის თითქმის სიცოცხლეშივე განიცდიდა:

იღმა შუაღლე, ეამბობდი, დაო,
მინდა აღერსი.
ჩანდა საყდარი და სასაფლაო
პეტრე-პავლესი.

ტერენტი გრანელმა ვერ იხილა ფართო ქართული საზოგადოების მხრივ აღერსი ვერც სიცოცხლეში, ვერც დასაფლავების დროს და ვერც შემდეგ. ესეც „ჩვენი დიადი ეპოქის“ პირობებითაა განსაზღვრული: ის არ იყო ხელისუფლებისათვის სასურველი პოეტი და კიდეც სამი წელიწადი რომ ეცხოვრა; მას, ექვი არაა, ისეთივე ბედი ეწეოდა, როგორიც ყველა „არასასურველ“ პირებს ეწია. მისი — „რომ დადღუპა მომელის, ვიცი დანამდვილებით“ — ისეთივე წინასწარმეტყველური აღმოჩნდებოდა; როგორც ტიცაინ ტაბიძის „ჩვენც მალე სადმე ჩავვაძალღებენ“.

მისი სიკვდილის შესახებ გავიგე თითქმის ერთი წლის შემდეგ, რუსეთიდან რომ საზაფხულოდ თბილისში ჩამოვედი. გავიგე ისიც, რა პირობებში

მოკვდა, რა პირობებში გაასვენეს (საავადმყოფოს პროზექტურიდან პირდაპირ სასაფლაოზე) ისიც, რომ ცხედარს რამდენიმე კაცი მიჰყვებოდა.

საკმარისი იყო პოეტის ერთი ლექსი დაეწერა ბელაბზე, ან თუნდაც „ქართველი ხალხის საამაყო შვილ „ჩემ ლაერეტი ბერიაზე“, ან თუნდაც ინდუს-რიაზე და „ზაქესზე“, რომლის შექება მის დროს ოფიციალურ ლიტერატურულ კრიტიკაში პოეტის პოლიტიკური ლოიალობის საზომად ითვლებოდა, და ტერენტი გრანელს ექნებოდა პატივიც, ყურადღებაც ხელისუფლებას მხრივ. მაგრამ არ დაწერა, ვერ დაწერა, და ალბათ არც უფიქრია დაეწერა.

განცდათა ამ კიდილში, რომლებიც ჩვეულებრივი, ადამიანური განცდებია, ადამიანურის დადებითი თუ უარყოფითი გამოვლენაა, მაგრამ მარქსისტულ-ლენინური თეორიის მიხედვით „სოციალური“ მოტივებით „გამართლებული“, ერთი პატარა ნავსაყუდელი უნივერსიტეტში მეგობრების ვიწრო წრეა. ესენი ყველანი „ჩემები“ არიან, ერთნაირად ვფიქრობთ, ერთნაირად განვიცდიდით ცხოვრებას, ერთნაირად დავდივართ ლექციებზე და ვემზადებით გამოცდებისათვის. ერთნაირად შორსა ვართ პარტორგანიზაციის, პროფორგანიზაციის, კონკავშირისა და კიდევ ერთი ორგანიზაციისაგან, რომელსაც, ცოტა არ იყოს, უცნაური სახელწოდება აქვს — „მსუბუქი კავალერია“.

რა ფუნქციები ჰქონდა დაკისრებული ამ ორგანიზაციას გავიგეთ მას შემდეგ, როდესაც ერთი ჩვენი წრის სტუდენტი დაიბარეს.

— ჩვენ გვინდა, რომ დაგვეხმაროთ, ჩვენთან იმუშაოთ. დაგიბარეთ და იმიტომ მოგმართავენ თხოვნით, რომ გენდობით და ვიმედოვნებთ შეასრულებთ ჩვენ დავალებებს.

— მაინც, რით შემოიძლია გემსახუროთ?

— ისეთს არაფერს გთხოვთ! დაგისახელებთ სტუდენტს, რომელსაც უნდა დაუახლოვდეთ, მასთან სახლში იაროთ. დააკვირდეთ — როგორი ბინა აქვთ, როგორი ავეჯი, როგორ ცხოვრობენ — მდიდრულად თუ ღარიბულად, ლაპარაკობენ თუ არა ჩვენს ხელისუფლებაზე, რას ლაპარაკობენ.

— შემდეგ?

— შემდეგ ყოველივე ამას ჩვენ გვეტყვით, ოღონდ ეს არავინ უნდა იცოდეს. ჩემი მეგობარი წამოღდა, აღშფოთებულია, მაგრამ შეშფოთებულიც. აღშფოთებისაგან თავს იკავებს და „ზრდილობიანად“ ემშვიდობება.

ლექციებზე სიარული ჩვენ დროს სავალდებულო არ იყო — არავითარი აღრიცხვა სტუდენტთა დასწრებისა. დავდივართ ცნობილი მეცნიერების, პროფესორების ლექციებზე, ხშირად ისეთ ლექციებზე, რომლებიც, ჩვენ ფაქტულტეტზე არ იკითხება და საგნის ჩაბარება არ გვევალება. ივ. ჯავახიშვილი — საქართველოს ისტორია, გრიგოლ წერეთელი — ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, შ. ნუცუბიძე — დასავლეთის ლიტერატურა, ს. დანელია — რუსეთის

ლიტერატურა, დ. უზნაძე — პედოლოგია, გ. ჩუბინაშვილი — ქართული ხელოვნების ისტორია, გ. ახვლედიანი — დასავლეთის ლიტერატურა (შუა საუკუნეები), აკ. შანიძე — ქართული ენა, მიხ. ზანდუკელი — XIX ს-ის ქართული ლიტერატურა, კორ. კეკელიძე, ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი, ფ. გოგიჩაიშვილი და სხვ.

ფ. გოგიჩაიშვილი ცნობილი მოღვაწე და მეცნიერი ძალიან მოსაწყენ კურსს კითხულობს — სტატისტიკას. მას ეს საგანი დაუტოვებს და მხოლოდ აქ მიიჩნევს „სანდოდ“ (ისიც ჭერჭერობით), მაგრამ პროფესორის მსუბუქი იუმორი ამ საგანსაც სასიამოვნო მოსასმენს ხდის.

ერთხელ დიდ აუდიტორიაში „დისკუსიას“ დავესწარი — რაღაც საკითხები ირჩევა, მოკამათენი უმთავრესად სტუდენტები არიან. პრეზიდენტის უკანა რიგში, კედელთან ახლოს, ფილიპე გოგიჩაიშვილი ზის.

„დისკუსიები“ სტუდენტთა შორის ყოველდღე წარმოებს. დასვენება ოც-წუთიანია, თუ პროფესორმა ორი საათი გააერთიანა, მაშინ ორმოცი წუთი ვიმოდის. და აი, აუდიტორიებიდან ხშირად ისმის მოკამათების ხმამაღალი საუბარი. მშვიდად საერთოდ არავინ კამათობს, ყველა აღელვებულია, ზოგჯერ გააფთრებულიც.

— აი, რას წერს ენგელსი „ოჯახში“ („ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“)! ციტატი!

— მაგას კი არა, აი ამას წერს! ციტატი!

— მაგი არ ვიცი, მაგრამ აი მარჯის რას წერს! ციტატი!

ამ დროს მხოლოდ ორი ავტორიტეტი არსებობს თეორიის საკითხებში. მალე მესამე დაემატება და კიდევ ცოტა ხნის შემდეგ — მეოთხე.

დიდ აუდიტორიაში, სადაც ფ. გოგიჩაიშვილი იჯდა, ამგვარი დისკუსია მიმდინარეობდა, ცოტა უფრო მაღალ დონეზე — აუდიტორია სტუდენტების დიდ რაოდენობას იტევდა. მოკამათთა რიცხვი ბევრად მეტი, გარეგანი ატმოსფერო დიდი დისკუსიისათვის უფრო შესაფერისი, მაგრამ კამათის სტილი — იგივე.

დისკუსია დიდხანს გაგრძელდა. დაღამდა. ხალხი დაიღალა ციტატებს დაუსრულებელი კითხვითა და მოსმენით და უეცრად დარბაზში სინათლე ჩაქრა. სიჩუმე ჩამოვარდა და მსმენელებმა შვებით ამოისუნთქეს. სინათლე არ ინთება. სიჩუმე გრძელდება და უეცრად ბატონ ფილიპეს მაღალი, მკვეთრი ხმა ისმის აუდიტორიაში — ნეტავ დიდხანს იქნება სიბნელე ჩვენს უნივერსიტეტში?!

გზიგოლ წერეთლის ლექციებს, მიუხედავად მისი დიდი მეცნიერული ერუდიციისა და ბრწყინვალე მეტყველებისა, ცოტა მსმენელი ჰყავდა, რადგან ლექციებს რუსულ ენაზე კითხულობდა და სტუდენტთა დიდ უმრავლესობა რუსულის მოსმენა უჭირდა.

გრიგოლ წერეთელი ყოველთვის ახდენდა დამოუკიდებელი. ამაყი სულს ადამიანის, ნამდვილი პიროვნების შთაბეჭდილებას. მაღალი, გამხდარი, წელში ყოველთვის გამართული, — კათედრაზე თუ ქუჩაში. ნაცრისფერ პალტოში და ნაცრისფერი შლაპით, ხელში ყავარჩნით დინჯად მოაბიჯებდა უნივერსიტეტისაკენ საკმაოდ დიდი მანძილით დაცილებული ბინიდან.

კათედრაზე დგას სმოკინგში გამოწყობილი პროფესორი: მაღალი შუბლით, ნაცრისფერი დიდი თვალებით, კეხიანი ცხვირით და უცბად კათედრიდან იმის შესანიშნავი ბარიტონი.

— Ну что ж, я не скрываю. что верую в Бога! Что касается Закона Божия, у всякого времени свой «Закон». В мое время это был Божий закон, а теперь политграмота!

... ლექცია ეხება თემას — ეპითეტები პომპროსის პოემაში: Быстроногий Ахилл, хитроумный Одиссей. Аякс меченосец, демагог Терсит, прекрасная Елена. და სხვ. განსაკუთრებული მომხიბლაობით ეღერს გრ. წერეთლის გამოთქმაში „მშვენიერი ელენე“!

გრძელდება ფიქრი საკუთარ თავზე. საკუთარ თავზე ფიქრი ადამიანზე ფიქრია, რადგან მეც ერთ-ერთი ადამიანი ვარ და ჩემი ფიქრები ადამიანის სულიერ ცხოვრებაზე ფიქრებია, რომლებიც ხშირად მოსვენებას არ მაძლევს და ღამეებს მატეხინებს.

მიხ. ზანდუკელი ერთი მეგობრული საუბრის დროს ლაკონიური ფრაზით მაძლევს რჩევას —

— ჩანმრთელმა კაცმა უნდა დაიძინოს მაშინვე, ბალიშზე რომ თავს დადებს!

ჩემი საყვარელი მასწავლებელი ბავშვობიდანვე ოპტიმიზმს გვინერგავდა, ცხოვრებაზე „სალ“ შეხედულებას. მე კი მეჩვენება, რომ გამოცდილი და უეპრო პედაგოგი ამას „პედაგოგიური“ მოსაზრებით აკეთებს — ახალგაზრდა ინანას ექვებისა და სკეპსისის ჭიისაგან.

ჩემში ღრმავდება შეგნება, რომ ოპტიმიზმი მხოლოდ მომავლის განკუთრება არაა, ის თანამედროვე ცხოვრების თავისებური აღქმაა, რომელიც ხშირად ბოროტებისა და, აქედან გამომდინარე, მოვლენების უბრალო იგნორირებითაა განსაზღვრული. ბოროტება ჩვენს აწმყო ცხოვრებაში იმდენადაა მოძალადე, მათი იგნორირება შეუძლებელია. ისეთი მოძალადეობით იჭრება შენს სულიერ ცხოვრებაში, ძალიანაც რომ გინდოდეს, სულს არ მოგათქმევინებს. ვერსად წაუხვალ, ვერსად გაექცევი.

მხოლოდ „ბედნიერ ვარსკვლავზე“ დაბადებულს შეუძლია თვალი დახუკოს და ბედნიერება ყოველდღიურ სიამოვნებაში მოიპოვოს. ანდა მთლიანად „წავიდეს მეცნიერებაში“, გადადოს თავი მეცნიერებისათვის, „შორიდან ჰკრიტოს“ ის, რაც ხდება და „თავისი“ საქმე აკეთოს.

ასეთები მრავლად არიან ჩემს გარშემო. გაჰყვნენ ამ გზას, დიდი სარგებლობაც მოუტანეს შემდეგში ჩვენს კულტურას, ქართულ მეცნიერებას. საგრძნობი წვლილი შეიტანეს ეროვნული კულტურის მშენებლობაში და მიაღწიეს სამეცნიერო კარიერის მაღალ საფეხურებსაც. ბოლოს და ბოლოს, მეც ამ გზას დავადგები. მაგრამ ტრაგედია ისაა, რომ ჩემთვის არც ესაა იდეალი.

ცხოვრება ცხოვრებაა, ცხოვრებისეულ, ცოცხალ მოვლენათა შორიდან ჰკრეტა — ცხოვრება არაა. ჩემ გულთან უფრო ახლოა და შეუდარებლად უფრო ახლო — დოსტოევსკის ბავშვის ცრემლები და მათ შეშრობაზე ფიქრი, ვიდრე მეცნიერული მიგნება, რომელსაც ხშირად სახელის მოხვეჭით გატაცებულები „აღმოჩენას“ უწოდებენ.

ცრემლი კი ბევრი იღვრება ჩემს გარშემო და რაც დრო გადის, მისი რაოდენობა იზრდება და იზრდება იმიტომ, რომ ცრემლი სისხლის მარადიული თანხმსება და სისხლი კი ჩვენი სინამდვილის „არსებობის წესია“.

„ვეპარები“ ახალ თეორიას, კრიტიკული სულისკვეთებით გამსჭვალულ მოაზროვნეებს. ვკითხულობ ლუდვიგ ბაოჩნეს, ბელინსკის, დობროლუბოვს, პლეხანოვს. წარმტაცად მეჩვენება რუსი სამოციანელების ფრთოსანი ფრაზა — „Хороша старина, да черт-и нейдет“ ილიამაც ხომ ამით დაიწყო, მომავალზე ზრუნვით —

მოვეცლათ წარსულ დროებზე დარდი.
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს!

განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ტოვებს პლეხანოვი, აზრთა სიახლე; ნათელი (თუმცა, როგორც შემდეგ დავრწმუნდები — ზერელე) აზროვნებები, ბრწყინვალე პოლემიკური სტილი.

ვკითხულობ მარქსის თხზულებებს, ცნობილ შესავალს თხზულებისა „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, რომელშიც არაჩვეულებრივად ნათლად და მწყობრადაა გადმოცემული საზოგადოების სტრუქტურის სურათი უძველესი დროიდან დღევანდლამდე, საზოგადოების განვითარების კანონზომიერება.

ჩანს, ჰარმონია და სიმწყობრე მხოლოდ სამყაროს და ხელოვნების ღირებულების პირობა არ არის. ის მეცნიერებაშიც, აზრთა სფეროშიც მოქმედებს და მეჩვენება, რომ მარქსისტი ვახდები, ყოველ შემთხვევაში, მაღალი აბსტრაქციებისა და იდეების სფეროში.

მტკივნეულად განვიცდი ვ. მაიაკოვსკის თვითმკვლელობას. ქუჩაში, რუს-თაველის პროსპექტზე, თბილისური გაზაფხულის დღეს შევიტყვე ეს წარმოუდგენელი, დაუჭერებელი ამბავი. მაიაკოვსკი ამ დროს ჩემი საყვარელი პოეტი. მიტაცებს მისი მოზღვაებული ენერგია ცხოვრებასა და პოეზიაში, სიასლე, „მებრძოლი სული“. ჯერ თვითმკვლელობა — თავისთავად, ტრაგიკული და შემზარავი ფაქტი, უსაშინლესი ყოველგვარ მკვლელობასთან შედარებით. შემდეგ — მაიაკოვსკი თვითმკვლელი, — არ ეტევა ჩემს ცნობიერებაში.

... მაგონდება მისი გამოსვლა უნივერსიტეტის დარბაზში (1928 წ.), მიიღო ლალი იერი სცენაზე, თავისთავში უზომოდ დარწმუნებული, ტანადი მამაკაცი ნაცრისფერ კოსტუმში. ცალი ხელი პიჯაკის ბორტზე, მეორე — სივრცის ჰკვეთს მოსდენილი, მეტყველების რიტმს აყოლილი მოძრაობით. ლექსის ბრწყინვალე წამკითხველი, ახალი იდეალების შეუდარებელი პროპაგანდისტი.

აუდიტორიის წინაშე „თავს იწონებს“ თავისი კავშირით საქართველოსთან, აქ გატარებული ბავშვობით, „ბალდადის მთებით“. მაგონდება მისი

მე ქართული ვარ, чутъ не с полѣнок,
ლენოს ველაჲე как телѣнок.

ლექსების წაკითხვას იწყებს მოკლე „შესავალით“ იმის თაობაზე, რომ ლექსი სრულყოფილად მხოლოდ ცოცხალ მეტყველებაში, წარმოთქმის დროს განიცდება, რომ ყველაზე გასაგები ეს საქართველოში, შაირობის ტრადიციის ქვეყანაში უნდა იყოს, და რომ მას თვითონაც ხშირად უშაირია მობანავე ბიჭებთან, რიონის ნაპირზე.

ამავე დროს დარწმუნებულია, რომ საკუთარი ლექსების უბადლო წამკითხველი თავადაა.

ერთი ლექსის სტრიქონს იქვე, წაკითხვის დროს ცვლის და „Товарищ Маузер-и!“ მავიერად სქექს

— ამხანაგო მაუზერ!

დიდი ხალხით და ირონიით იძლევა პასუხებს უამრავ წერილობით შეკითხვაზე, რომელთა შორის ასეთებიცაა

— Вы футурист или турист?

— Ваши стихи лирика или риторика?

გამოდის ერთი სტუდენტი, (ვალიკო ურუშაძე), რომელსაც, როგორც შემდეგ გავიგე, ადრე ჯიბეში პროკლამაციები აღმოუჩინეს სათაურით: „ქართული კულტურის ორი მწვერვალი, ივ. ჯავახიშვილი და ნოე ჟორდანიას“ (შემდეგ ის ლენინგრადში სწავლობდა ხელოვნებათმცოდნეობის აკადემიის ასპირანტურაში. 1937 წლის მსხვერპლი). მისი შენიშვნები კრიტიკულია და საფუძვლიანი, ეხება უმთავრესად მაიაკოვსკის ნიჰილიზმს წარსულისადმი. მაკ-

რამ მაიაკოვსკითან „ჭიდაობა“ ძნელია. ის მოკლედ და გონებაშაზვილური ფრაზებით აბათილებს შენიშვნებს.

— აი, თქვენს ქვეყანაში სოციალისტური ინდუსტრიის შესანიშნავი ძეგლი აშენდა, „ზაჰისი“! ვის ვუთხრათ ამისათვის მადლობა — საბჭოთა ხელი-სუფლებას, თუ ძველ ბერძენ მატრონას, კალთაში რომ შავი კატა უჯდა და ალერსისა და ბალანზე ხელის მოსმის დროს უეცრად ნაპერწკლები შეამჩნია?!

რა მოხდა, რამ მიიყვანა ეს ბობოქარი პიროვნება თვითმკვლელობამდე? — ამ კითხვაზე პასუხი მაშინ ვერ გავეცი. ახლა, მრავალი წლის შემდეგ, ეს ჩემთვის უფრო გასაგები ხდება.

იმ ლექსის შემდეგ, რომელიც მაიაკოვსკიმ ესენინის თვითმკვლელობის გამო დაწერა, მისი თვითმკვლელობა ბედის დაცინვა იყო. ეს აქტი ესენინის შემთხვევაში უფრო გასაგებია — მან ვერ მიიღო და არ მიიღო რევოლუცია და სულიერი კონფლიქტი ცხოვრებასთან თავიდანვე ნათელი, გასაგები და კანონზომიერი იყო.

მაიაკოვსკიმ მიიღო რევოლუცია; უფრო სწორად — რევოლუცია მიიღო მისი სულის ბუნტარულმა საწყისმა, რომელმაც, დროის პირობების გავლენით, განდევნა და სულის კუნჭულებში მიაგდო სხვა საწყისები.

— Я на горло ставил собственным строчкам!

საკუთარი განცდებისა და ფიქრების საკუთარი ფეხით გასრესა „ეპოქით“ იყო ნაქარნახევი და არ შეიძლება კონფლიქტური არ აღმოჩენილიყო მისი სულის სხვა განდევნილ საწყისებთან. განსაკუთრებით ისეთ ვითარებაში, როდესაც „მადლობა“ არც იმათ მხრივ დაიმსახურა, ვისაც ის მთელი თავისი შემოქმედებით ემსახურებოდა.

მაიაკოვსკიმ თავისი ძველი სულიერი განწყობილებანი გაანადგურა, შინაგანი სულიერი გაორება რომ დაეძლია. მაგრამ ველარ დასძლია საბოლოოდ სულიერი კრიზისი და ერთადერთი გამოსავალი თვითმკვლელობაში დაინახა.

რა ვუყო ჩემში მომქმედ განცდას?

ის ისეთი ძლიერია, რომ ფეხს ვერ დაადგამ, არც დავადგამ! ერის განცდა ღრმად ზის სულში — ათასეული წლებით განმტკიცებული და ფესვებ გადუმული. განცდა არა გარედან შემოსული შეგნების მეშვეობით, ძვალსა და რბილში, მთელს არსებაში გამჭდარი!

ჩვენ უნდა ვსდიოთ ახლა სხვა ვარსკვლავს!

მაგრამ როგორ და რომელს?

მარქსისტობა თუნდაც თეორიაში ვერც დოსტოევსკის ბავშვის ცრემლებს შეაწრობს და ვერც რაიმე სიკეთეს მოუტანს ადამიანებსა და ერს. ვარსკვლავის დევნა მხოლოდ თეორიას არ გულისხმობს, არც ილიასთვის. ამიტომ იყო,

რომ ამ ბუმბერაზმა პიროვნებამ მხატვრულ შემოქმედებაზე უფრო მეტი დრო პრაქტიკულ, ცხოვრებისეულ საკითხებს მოანდომა, მათზე ფიქრსა და ზრუნვას.

ასეა ცხოვრებაში — თეორიას პრაქტიკა მოსდევს, მოქმედება. „ბოლშევიკებმა“ ყველა ვარსკვლავი ჩააქრეს კაცობრიობის ცის ტატნობზე და მხოლოდ ერთი, ერთადერთი ვარსკვლავი დატოვეს — ხუთქიმიანი ვარსკვლავი, უროთი და ნამგლით. საკმარისია სხვა ვარსკვლავი გამოკრთეს, ოდნავ აციმციმდეს ადამიანის გონების სარკეში, უმალ ჩააქრობენ, დაშრეტენ (ძველი ქართული სიტყვაა) — ყოველგვარი საშუალებებით, პროფორგანიზაციით, პრესით, საცეცებით და... „სანთელნი ჩუენნი დაშრტებიან“.

ქართველი „ბოლშევიკები“ რევოლუციური გატაცების და რომანტიკის პერიოდში (თუ ჰქონდათ, ან ვისაც ჰქონდა ასეთი გატაცება) ხუთქიმიან ვარსკვლავს მისდევდნენ, მაგრამ დედამიწაზე მაგრად იდგნენ და მაგრად დგომას მათ მოქმედებაში უფრო მეტი, შეუდარებლად უფრო მეტი ადგილი ეჭირა და უჭირავს. ვარსკვლავი მხოლოდ რეკლამაა, „ლოზუნგი“. მთავარი ცხოვრებაში დგომაა — ყველა საშუალებით, ჩექმებით გადატანით მნიშვნელობითაც და პირდაპირი გაგებითაც.

ჯერ კიდევ სკოლის ასაკში ერთი ფილოსოფოსის (მილფორდი?) წიგნში ამოვიკითხე — ადამიანის სხეული მისი სულის გამოვლენააო. ეს ალბათ გადაჭარბება და ამ სიტყვების ავტორი არც ეკუთვნის ცნობილ მოაზროვნეთა რიცხვს. სხეული ადამიანისათვის თანდაყოლილია და ვერ მიჰყვება სულს, როგორც არ უნდა დაიხვეწოს ის ადამიანის შეგნებული ცხოვრების მანძილზე.

მაგრამ ჩაცმულობა კი შეგნებული სულის არჩევანია და მასში შეიძლება მართლაც გამოსჭვიოდეს სული. ის ვინც რევოლუციას ჩექმებით მოევლინა და მთელი სიცოცხლის მანძილზე ჩექმას ველარ შეელია, ჩექმა ველარ გაიხადა, — ის ცხოვრებაში „მაგრად“ იდგა.

ჩექმით, რუსული ჩექმით (არც ამ სიტყვების თარგმნა შეიძლება — „Русский сапог“ — სულ სხვაა) მოველინა „ერთმორწმუნე“ ერი ქართველ ხალხს, თავისი „გემო“ გააგებინა ჯერ მთიულეთს (XIX ს-ის ახალ გარიყაზე) და შემდეგ მთელ საქართველოს. „ერთმორწმუნეობის“ ნიადაგზეა დამყარებული ახლაც ჩვენი ურთიერთობა და ამ ახალი რწმენის გამოხატულებაა ახალი, ხუთქიმიანი ვარსკვლავი, რომელსაც, თუ ოდესმე ჰქონდა ელვარება, თანდათან სუსტიდება და ალბათ მალე სულ ჩაქრება.

სამაგიეროდ ჩექმა მტკიცდება, ჩექმა ძლიერდება, ჩექმით „კეთდება საქმე“.

ამ ჩექმის შედეგია საქართველოს გასაბჭოება, 1924 წლის აჯანყების ჩახშობაც, ესენინის თვითმკვლელობაც, მაიაკოვსკის თვითმკვლელობაც. ჩექმა მოქმედებს სამოსამართლო პროცესებშიც და „კონდრატიეშჩინის“ დრო-

საც. შემთხვევითი არაა, რომ უნივერსიტეტში ჩექმოსანი სტუდენტების რიცხვი მომრავლდა და სწორედ იმ სტუდენტთა შორის, რომლებიც ყველაზე მეტი ხულიგნობით გამოირჩევიან ძველი პრაქციკის მიმართ.

კრებები უნივერსიტეტში ძალიან ხშირი მოვლენა იყო. ეს „ჩვენი სისტემის“ ისეთი დანამატია. რომელიც თავიდანვე აპყვა მას და განუყრელ შენაზარდად იქცა. მე და ჩემი ჯგუფი შედარებით თავისუფლები ვიყავით ამ მხრივ. არ ვიყავით არც ერთი „ორგანიზაციის წევრი“. არც პარტიული, არც კომკავშირული და არც პროფესიული. ამ ორგანიზაციის წევრობა კი სასურველი იყო. უნივერსიტეტის დამთავრებას ბევრი დრო აღარ გვცალდა. შემოიკ მუშაობა იყო საჭირო, სამსახური, სამსახურში პროფორგანიზაციის წევრობის გარეშე არ მივიღებდნენ. უმუშევრობა საკმაოდ იყო გავრცელებული. არსებობდა კიდევ საგანგებო შრომის ბირჟა (თუ არ ვცდები, ყოფ. ორბელიანების სასახლეში, სადაც ამჟამად, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, „გოცისა“ მოთავსებული). ამიტომ პროფორგანიზაციის კარები ღია იყო მხოლოდ წმინდა სისხლის „მუშურ-გლეხური ახალგაზრდობისათვის“. ჩვენთვის — დახშული.

ერთ კრებას კი დავესწარი (გარდა „კონდრატევიშჩინისა“).

ჩვენი ერთ-ერთი პროფესორი, გიორგი ახვლედიანი უნდა „ავვერჩია“. თუ უკვე იყო არჩეული, თბილისის ქალაქის დეპუტატად, და აი, ჩვენ, „ამომრჩევლები“ შევიკრიბეთ. რომ „ჩვენი დეპუტატისათვის“ ჩვენი სურვილები, ე. წ. „ნაკაზები“ გამოგვეთქვა.

კრების დეტალები აღარ მახსოვს. დამამახსოვრდა ორი საკითხი, რომელთა გარშემო დიდი ვნებათაღელვა გამოითქვა. ერთის გამო — ჩვენ მიერ, სტუდენტთა მართლა ფართო წრეების მხრივ, მეორის გამო — კრების წამყვანთა, „ხელმძღვანელობისა“ და მათ ჰკუთხე აწყობილ ახალგაზრდობის მხრივ, ე. წ. პარტიული და კომკავშირელების, რასაც ოფიციალურად „აქტივი“ ეწოდება.

პირველი საკითხი ტრამვაის მუშაობას ეხებოდა.

უნივერსიტეტში მოხვედრა ლექციების დაწყებისას და სახლში დაბრუნება წარმოუდგენელი გახდა. ტრამვაის გაჩერებასთან (მახსოვს ჩემი ტრამვაის № 5) აუარებელი ახალგაზრდობა იდგა. ამას ემატებოდა ჩვეულებრივი მგზავრების რიცხვი. ტრამვაის ვაგონები გაჰყვდილი იყო, ასვლას კი არა, მგზავრები ჩამოსვლას ვერ ახერხებდნენ. ხალხი საფეხურებზე და უკანა ბამპერებზე იდგა, თუ ეკიდა. ერთმანეთს ეჭიდებოდნენ, ზოგი ცალი ფეხით იყო შემდგარი, ხშირად ორივე ფეხი ჰაერში რჩებოდათ გამოყიდებული. „ხელმძღვანელობასაც“ და დეპუტატსაც პასუხის გაცემა არ გასჭირვებიათ, როგორც ყოველთვის, კრება „პარგად იყო მომზადებული“ და ორგანიზებული.

დეპუტატი, რა თქმა უნდა, გადასცემს მშობლების გასაჰირსა და თხოვნას, სადაც საჭიროა. მაგრამ... კრიზისი იმის გამო შეიქმნა, რომ „მთავრობა

და ხელისუფლება“ დიდად ზრუნავს სტუდენტთა რიცხვის გაფართოებაზე; მათი რიცხვი ძალიან გაიზარდა, ტრამვაის ვაგონების მშენებლობა ჩამორჩა, არც ელექტროდენია საკმარისი. ამავე დროს თურმე ლიანდაგს შპალები არა ჰქონია, ძველად ასე გაჰყავდათ ლიანდაგი, თავიდანვე არ იზრუნეს ამ საკითხზე და... მეფის მთავრობის მიერ ცუდად გაყვანილი ხაზი ახლა „ჩვენი თავმისაყვამი“ გახდა. მეფის მთავრობას აბა რა დაუტოვებია კარგი, რომ ტრამვაის ხაზი დაეტოვებინა. და:

— არა უშავს-რა, ამხანაგებო, ეს გასაჭირია, მაგრამ ჩვენი „ზრდის გასაჭირია“ (ესეც ერთ-ერთი „ლოზუნგია“), ზრდით, გიგანტური ზრდით გამოწვეული გასაჭირი.

მეორე საკითხი დაკავშირებული იყო კონსტანტინე გამსახურდიას გამოცვლასთან, რომელიც იმ დროს, შედარებით ცოტა ხნის განმავლობაში, ლექტორად მუშაობდა უნივერსიტეტში (თუ არ ვცდები, გერმანულ ენას ასწავლიდა).

ცნობილი მწერალი მარტივ, მაგრამ მტკივნეულ საკითხს შეეხო. გამოთქვა სურვილი — მიექცია ქალაქის საბჭოს და კერძოდ ჩვენს დეპუტატს ყურადღება იმისათვის, რომ ქალაქში მრავლად გაფანტულ აბრებზე წარწერები წესიერი ქართულით ყოფილიყო შესრულებული. მან მრავალი მაგალითი დაასახელა ქართული ენის დამახინჯებისა ამა თუ იმ ფორმით.

მასსოვს ასეთი მაგალითი:

— ხშირად ვხვდებით ქალაქში ასეთ გამაფრთხილებელ წარწერას: „უფრთხილდი ავტომობილს!“ არა, ავტომობილის გაფრთხილება მისი პატრონისა და მძღოლის საზრუნავია. მოსიარულეები უნდა მოერიდონ ავტომანქანას და წარწერაც ასეთი უნდა იყოს: „ერიდეთ ავტომობილს!“.

სტუდენტთა უდიდეს ნაწილში თუ გამსახურდიას სიტყვებმა დიდი თანაგრძნობა გამოიწვია, „ხელმძღვანელობამ“ ამაში ქართული „შოვინისტური გამოხდომა“ დაინახა და ასეთი შეფასებაც მისცა. დარბაზში ისეთი ამბავი ატყდა, „აქტივით“ გამოწვეული, რომ გამსახურდიამ გაოცებულმა და რამდენადმე შეცბუნებულმა (ასეთ მდგომარეობაში ეს მწერალი იშვიათად ვარდებოდა) კათედრა დატოვა.

(და აი ახლა, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, ზუსტად ნახევარმა საუკუნემ გაიარა უნივერსიტეტის ამ კრების შემდეგ და ორივე საკითხი ჯერ კიდევ მოუგვარებელია; უფრო მეტიც — მტკივნეული).

უნივერსიტეტში სწავლების წლები აუტანელია. მაგრამ აქაც ორი სინამდვილეა. ერთი — სტუდენტთა უმრავლესობა, მეორე — ჩვენი ვიწრო წრე. ერთი — მასწავლებელთა მცირე უმრავლესობა, სულ პატარა ნაწილი, მეორე —

მათი დიდი უმრავლესობა. ახლო კონტაქტები არცერთ მასწავლებელთან არა მაქვს, მაგრამ ვგრძნობ და დარწმუნებული ვარ, რომ ეს დიდი ნაწილია „ჩენი“, „ჩემი“, ან უკეთ, მე ვარ მათი, მათთან ვარ მთელი სულით და გულით.

„მთავრობაც და ხელისუფლებაც“ კარგად ხედავს, რომ პროფესორ-მასწავლებელთა უდიდესი ნაწილი ჯების იქითაა, ის „ჩვენთან (ხელისუფლებასთან) არაა!“ თუ ჩვენთან არაა — „ჩვენს წინააღმდეგაა“, თუ ჩვენს წინააღმდეგაა — ჩვენი მტერია, თუ ჩვენი მტერია — ის უნდა განადგურდეს, ჯერ მორალურად; თუ ამან არ იმოქმედა, — ფიზიკურად.

ლოგიკა „რკინისებურია“, მოქმედება — ლოგიკის შესაფერისი.

„კონდრატიევშიჩინა!“

ზუსტად ნახევარმა საუკუნემ გაიარა მას შემდეგ, რაც ეს სიტყვა გავიგონე და თვით მოვლენა თვალთ ვიხილე და განვიცადე. აქამდე არ ვიცი — საიდან მომდინარეობს ეს სიტყვა (მგონი, სადღაც ვინმე კონდრატიევი იყო, რომელიც თვალში არ მოუვიდათ „სოციალიზმის მშენებლებს“). ვიცი მხოლოდ, რომ „კონდრატიევშიჩინა“ კულტურული რევოლუციის ერთ-ერთი კონკრეტული გამოვლენაა, რევოლუცია კი — მთელი სამყაროს „ძირითადი, განმსაზღვრელი კანონზომიერებაა“. რევოლუციაა წყლის ორთქლად ან ყინულად გადაქცევა, მუტაციები ბუნებაში, ახალი პლანეტების წარმოქმნა. რევოლუციაა 1917 წლის ოქტომბერიც, კოლექტივიზაცია და „კონდრატიევშიჩინაც“. ეს მოვლენა ისე ღრმად ჩამჭდარი ჩემს ცნობიერებაში და ისეთი გარკვეულობით ჩნდება ჩემს თავის ქალაში ჩადგმულ ეკრანზე, რომ მისი დაიწყოება წარმოუდგენელია.

... უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზი გაჰდილია სტუდენტებით, პროფესორ-მასწავლებლებით და, რა თქმა უნდა, კრების ორგანიზატორებით. მომხსენებლები (მგონი ფაქულტეტების მიხედვით, ჩვენთან პ. შარია, თუ ივ. ვაშაყაძე — დახვრიტეს 1937 წ., სხვაგან ალ. ერქომაიშვილი), პროფესორ-მასწავლებლებს ანაწილებენ სკრუპულოზურად, „მეცნიერულად“, თეორიულ ანალიზით, სამ ჯგუფად: 1. „ჩვენები“, 2. „ჩვენი მოწინააღმდეგენი“ და 3. მერყევენი, ე. ი. ვინც მერყეობის „ჭაობშია“ ჩაფლული. ასე დაარქვეს ამ ჯგუფს — „ჭაობი“.

ვინც „ჩვენთანაა“, ხომ ჩვენთანაა, — ამით უკვე გარკვეულია მათი მდგომარეობაც უნივერსიტეტში და დამოკიდებულებაც მათდამი უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის მხრივ (რომელშიც რექტორთან ერთად და შეიძლება უფრო მეტადაც, პარტორგანიზაცია მოქმედებს). მაგრამ აქაც არსებობს ერთგვარი განსხვავება, განსხვავება ფარული, რომელსაც პარტორგანიზაცია თუ ვერ ხედავს, — გრძნობს. ამ გრძნობას „კლასობრივი ინსტინქტი“ ჰქვია და იმათ თვალში, ვინც ამ ინსტინქტითაა აღჭურვილი, შეუცდომლად მოქმედებს.

ყოველ შემთხვევაში აქ, კრებაზე გამოჩნდება, ვინაა ნამდვილად „ჩვენი“ — როგორ აქტიურობას გამოიჩენს „ქაობისა“ და მოწინააღმდეგეთა „დამუშავებაში“. როგორ გამოვა, რას იტყვის!

პროფესორ-მასწავლებლები რიგრიგობით ამოდიან სცენაზე, — უნდა ახსნა-განმარტება მისცენ „სტუდენტთა მასას“ — რატომ მერყეობენ, რატომ არ ღებულობენ ახალ „მუშურ-გლეხურ ხელისუფლებას“; რატომ არ იქცევიან იქ, როგორც ეს ხელისუფლებას მოეწონება. ახსნა-განმარტება ამომწურავი უნდა იყოს, დამაკმაყოფილებელი „მასისათვის“, წარსული და აწინდელი ცოდვების სრული მონანიებით, საკუთარი თავის სრული განადგურებით.

კრებაზე არდასწრება გამორიცხულია, ეს „საბოტაჟი“ და საბოტაჟი კი მკაცრად ისჯება იურიდიული კანონმდებლობით და ახალი ზნეობრივი ნორმების მიხედვით (თუ არ ვცდები, ჩვენი ფაქულტეტიდან ამ კრებებზე მხოლოდ ორი პროფესორი არ ცხადდებოდა — ივ. ჯავახიშვილი და გრ. წერეთელი).

დარბაზი საესეა უმთავრესად კომკავშირელებითა და მსუბუქი კავალერიის წევრებით, იმ მასით, რომელიც უკვე „აწყობილია“ ახალი იდეოლოგიის მიხედვით. მთლიანად ენდობიან მათ „კლასობრივ ინსტინქტს“, მაგრამ არ ენდობიან მათი კეკუის საკმარის „დახვეწილობას“ და სიტუაციაში გარკვევის უნარს. ამიტომ ყველა მათგანმა უნდა უყუროს ორგანიზაციის მიერ შერჩეულ პირს, რომელიც დარბაზში ყველასათვის საჩინო ადგილზე დგას და სათანადო ნიშანს მისცემს — როდის დაუკრან ტაში, როდის დაიწყონ ყვირილი და როდის როგორ გამოხატონ თავისი დადებითი, უარყოფითი თუ აღშფოთების ემოციები.

კრებებს ვესწრებით „ჩვენც“, ის ვინც არ აპყვება „ღირიფორის“ ნიშნებს და ხელოვნურად გაღვივებულ ატმოსფეროს სხდომათა დარბაზში. არ ვიცი რატომ, ჩვენ რომ არ გვიქმნიან კრებაზე დასწრების დამბრკოლებას. ალბათ იმიტომ, კარგად იციან, რომ ჩვენ ემოციებს ვერ გამოვხატავთ ზნდილად და ვერ შევცვლით დარბაზში ორგანიზატორების სისურველ ატმოსფეროს. მეორეა, და იმ ფსიქოლოგიურ ატმოსფეროში გატარებული დრო ჩვენი „დამუშავება“ იქნება.

პროფესორთა „დამუშავება“ ყოველგვარ საზღვარს სცილდება, „მასის“ ხელოვნურად გაღვივებული და აწყვეტილი ვნებათაღელვა ვედარავითარ ზნეობრივ ნორმებში ველარ ეტევა. აუდიტორიიდან უყვირიან პროფესორებს, ლაპარაკის საშუალებას არ აძლევენ, შეურაცხყოფას აყენებენ.

შესვენების დროს შალვა ნუტუბიძის გამოსვლის წინ, ერთი, რატომღაც საჩხედრო ტანსაცმელში გამოწყობილი სტუდენტი პროფესორს უძახის (და ამაჲ მე ჩემი ყურით ვისმენ):

— შენ, პროფესორო, რომ გამოხვალ, იმაზე ილაპარაკე, ალეთოლოგია ჯერ გამოთქვამს სწორად ამ სიტყვას), თუ რალაც მამაძალლობაა რომ გქონდა!

მეორე მასწავლებელს, სცენაზე რომ დგას და „ცოდნებს“ ინანიებს. ვი-
დაც დარბაზიდან უყვირის:

— შენ თუ კაი კაცი ხარ, თითზე ოქროს ბეჭედი რად გიკეთია!

ეკონომიური ფაკულტეტის ხანშიშესულ დოცენტ ბიქტორ თევზაიაზე (?)
ლაპარაკობენ, რომ კოშმარს ვერ გაუძლო და მტკვარში გადავარდა(?).

შალვა ნუტუბიძის გონებაშახვილობა და ენაშახვილობა არც ამ სიტუა-
ციაში ცხრება. ერთი სტუდენტის შეძახილზე — „თქვენ მარქსისტი არასოდეს
არა ყოფილხართ!“ — სცენიდან მისი პასუხი ისმის:

— მე მარქსისტი მაშინ ვიყავი, როდესაც შენ ჯერ პროტოპლაზმაც არა
ყოფილხარ!

სხვადასხვა გრძნობებითა და განცდებით მოცულ დარბაზში, ატმოსფე-
როში, რომელიც ზოგისთვის კმენვის მიზეზია, ზოგისთვის გულის სიღრმე-
დან აღმოსცდარი, დაუოკებელი, ზნეობის დამანგრეველი ვნებების სარბიე-
ლი — სიცილი აღმოსცდა და ყველა მოიცვა, ყველა უკლებლივ. ისინიც, ვინც
„დასამუშავებელ“ პროფესორ-მასწავლებლებს თანუგრძნობენ, ისინიც, ვინც
პროფესორ-მასწავლებელთა წინააღმდეგ სტუდენტთა ამხედრებას ცდილობენ.
ამ ერთსულოვან სიცილს ვერაფერი შეანელებს, ვერც კრების თავმჯდომარე,
ვერც „ორგანიზაციების“ წარმომადგენლები, ვერც „ღირიფორი“, რომელიც
„მასის“ რეაქციას არეგულირებს. ავტორი ფრაზისა „თქვენ არასოდეს მარქ-
სისტი არა ყოფილხართ!“ ადრე სამკვირეულ შეკრებაზე გავიცანი ჯარში. ბავ-
შვობიდან ჯარში იყო გაზრდილი, შემდეგ უნივერსიტეტში მოხვდა, აქტიურ-
კომკავშირელი, „სოციალიზმის აქტიური მშენებელი“ გახდა, შემდეგ — ფი-
ლოსოფიის კათედრის დოცენტი. ცოლად პრივილეგირებული. ძველი ბოლშე-
ვიკის და ბერიასთან დაახლოებული ოჯახის წევრი, ჩემი თანაკურსელი ქალ-
შეირთო. მაგრამ არაფერმა უშველა და 1937 წელს იქნა რეპრესირებული.

შ. ნუტუბიძის ნაკვეთი საოცრად „მოერგო“ სიტუაციას და შემეითხველი
(„პროტოპლაზმის“) სულ ახალგაზრდა, ჯერ პირველთაგანა იერს.

ასეთივეა შ. ნუტუბიძის პასუხი მეორე შეძახილზე — „თქვენ დაგაგვიან-
დათ მარქსიზმთან მოსვლა! აი, კარგი მაგალითი...“ რომელიც უკვე დიდი ხა-
ნია ჩვენთანაა!..

— როდესაც ოქტომბრის რევოლუციის მატარებელი სადგურზე ჩამოდგა
ყველაზე ადრე „უბაგაუო“ მგზავრებმა მოასწრეს მასში ჩაჯდომა. მე დიდ-
„უბაგაუთ“ ვიყავი დატვირთული და იმიტომ დამაგვიანდა!

გაივლის მრავალი წელი და საავადმყოფოში წოლის დროს გავიცნობ ერ-
ექიმს, უკვე პროფესორს. „კონდრატიევშინის“ მძვინვარების დროს ი.
პროფტექნიკური სასწავლებლის გამგე (მაშინ გამგე ერქვა, არა ღირექტორი
ყოფილა. მისულა მასთან რაიკომის თანამშრომელი:

— აბა, ამ დღეებში თქვენთან ღონისძიება უნდა ჩავატაროთ! გვეკირდება რამდენიმე მასწავლებელი დასამუშავებლად. თქვენ უნდა დაასახელოთ ისინი, ჩვენ სიაში შევიტანთ.

გამგემ იცოდა უკვე რას ნიშნავდა „ღონისძიება“ და „დამუშავება“.

— რა ვქნა, ასეთი არავინ მეგულება, — უჭირს კაცს გაწიროს ვინმე. მაგრამ იცის ისიც, რომ რაიკომის ბრძანებას თავს ვერ დააღწევს.

— არა, ღონისძიების ჩატარება აუცილებელია და თუ არავის დაასახელებთ, მაშინ პირადად თქვენ აღმოჩნდებით ასეთ მდგომარეობაში.

გამგე იძულებული იყო ვინმე გაეწირა.

— ვიფიქრე, ვიფიქრე და გადავწყვიტე ერთი ხანშიშესული მასწავლებელი დამესახელებინა (სულერთია, მალე პენსიაზე ისეც უნდა გასულიყო!).

ამგვარ ატმოსფეროში მიმდინარეობს „ახალი კადრების რევოლუციური ქედვა“, მათი ფსიქოლოგიური გარდაქმნა, მათი ახალ იდეებთან და მაღალ იდეალებთან დაახლოება! არავინ ფიქრობს და ზრუნავს იმაზე მაინც, რომ ეს შეურაცხყოფილი მასწავლებლები, მეორე დღეს აუდიტორიაში უნდა შევიდნენ და სტუდენტებს ლექცია წაუკითხონ, ალზარდონ და მოქალაქეობრივი შეგნება გაუღვიძონ. შეიძლება ფიქრობენ კიდევ! რას გაიგებ! გასაგები მხოლოდ ერთია — „მოქალაქეობრივი შეგნება“ — მმართველთა სამსახურში ყოფნა და მათი მორჩილება. ამაზე თვითონ მმართველები ზრუნავენ; „კონდრატიევშინიაც“ ამიტომამა მოგონილი, აქეთაა მიმართული, და მიმართული როგორც სტუდენტების, ასევე მათი აღმზრდელებისაკენ. ზნეობრიობის სხვა ნორმები არათუ არ სჭირდებათ, არ აწყობთ.

ერთ-ერთ საღამოს, კრება რომ დამთავრდა (კრებები საკმაოდ გვიან მთავრდებოდა), დარბაზიდან გამოსულ ერთ-ერთ მასწავლებელს (დოცენტს) შეეხვდი. საშინელ გუნებაზე იყო, დეპრესირებული, სულიერად გატეხილი. სკოლიდანვე ვიცნობდი. მე და რამდენიმე სტუდენტი მივედით, არ მოვერიდეთ არც მას და არც „მსუბუქ კავალერიას“ და უნივერსიტეტიდან ერთად გამოვედით. გზაზე ნელ-ნელა სტუდენტები ჩამოგვეცილდნენ, მე ბოლომდე შევრჩი, რადგან ერთ უბანში ვცხოვრობდით. და სახლამდე მივაცილე. ვილაყას დაუვნახივარ, უცნობებია სადაც საჭირო იყო. რამდენიმე ხნის შემდეგ პურის ბარათი არ მომცეს.

თეატრი თეატრად რჩება ახლაც, უნივერსიტეტის წლებშიც.

რუსთაველის თეატრის შიგნით ხდება განხეთქილება. ორი რეჟისორი კოტე მარჯანიშვილი და სანდრო ახმეტელი ერთად „ვედარ თავსდებიან“. რა თქმა უნდა, საკითხი საბოლოოდ „ხელმძღვანელობამ“ უნდა გადაწყვიტოს და წყვეტს კიდევ: რუსთაველის თეატრის ხელმძღვანელად რჩება ახმეტელი, მარჯანიშვილი მიდის თეატრიდან და აარსებს თეატრს ქუთაისში (რომელ-ც

შემდეგ თბილისში დაბრუნდება და გააგრძელებს არსებობას კ. მარჯანიშვილის სახ. თეატრის სახით). დასი იყოფა — ნაწილი მსახიობებისა მარჯანიშვილთან მიდის.

საზოგადოება ორად იყოფა — ნაწილის სიმპათიები ერთის მხარეზეა, ნაწილის — მეორის. მე აღშფოთებული ვარ, ჩემებურად და ჩემთვის, კარგად ვიცი, რომ ამას არავისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ეს წლები ორივე თეატრის ცხოვრებაში აღმავლობის წლებია; ალბათ ამისი მიზეზი „უნიცაა“, თეატრის ზელმძღვანელთა მისწრაფება — საზოგადოებას უჩვენოს თავისი უპირატესობა.

რუსთაველის თეატრის სპექტაკლებია ცნობილი „ანზორი“ — სანდრო შანშიაშვილის გადმოკეთებული ვ. ივანოვის პიესა („ჯავშანმატარებელი-14“). შანშიაშვილის ქართულ რედაქციაში მოქმედება გადმოტანილია კავკასიის მთიანეთში და უფრო ახლოა ქართულ სულთან, რომანტიკა — განსხვავებულია ქართველი მაყურებლისათვის უფრო მახლობელ სახეებში. ანზორ ჩერბიშს ასახიერებს აკაკი ხორავა. ჩემზე წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენს ახალგაზრდა ვასო გომიაშვილი. განსაკუთრებით სცენა, სადაც მის ახმას ლიანდაგზე დაწოლას ავალბენ თეთრების მატარებლის გადაბრუნების მიზნით, და მან თავისთავში სიცოცხლის ჰაბუკუერი სიყვარული უნდა დასძლიოს.

„ლიანდაგი გუგუნებს“ — ვასო გომიაშვილის კვლავ ბრწყინვალე თამაშით, თუმცა სულ სხვა, ახმასაგან განსხვავებულ ამპლუაში.

„ღვარძლი“ გუნიაივის როლის შეუდარებელი შესრულებით (აკ. ვასაძე).

ბ. ლავრენევის „რღვევას“ ისეთი წარმატება ჰქონდა, რომ სპექტაკლთეობით მიდიოდა უწყვეტლივ, ყოველდღე და ყოველთვის დარბაზი გაჟღერილი იყო მაყურებლით. გარდა როლების ბრწყინვალე შესრულებისა, მის წარმატებას სხვა, წმინდა ლიტერატურული მიზეზებიც ჰქონდა. „მხატვრული სინამდვილე“ ავტორის მიერ გონივრულად იყო განსახიერებული, ტენდენციის გაუშინებლად; შეიძლება ითქვას, „შეფარვითაც“. მიზანი რომ თავიდანვე არ „გეჯახება“ და პიესის დასასრული თავიდანვე არაა „მოცემული“. შტუბე (გ. დავითაშვილი) რჩება ადამიანად, ინარჩუნებს ადამიანურს და სიმპათიას იმსახურებს, მიუხედავად იმისა, რომ მეფის ოფიცერია და ამიტომ უნდა აღიქვას, როგორც „მტერი“.

მე მქონდა ბედნიერი შემთხვევა „რღვევა“ იმ დროს მენახა, როდესაც უშანგი ჩხეიძე ჯერ არ იყო მარჯანიშვილთან გადასული და გოდუნის როლს ასრულებდა. შთაბეჭდილებას, დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა ყოველი შემსრულებელი ცალ-ცალკე — ბოცმანი (აკ. ვასაძე), ქსენია (ალექსი-მესხიშვილი — ლადო მესხიშვილის ქალი, და თამარ წულუკიძე), ტანია (თამარ ჰაბუკაძე), კაპიტანი ბერსენიევი (აკ. ხორავა) და მთლიანად მეზღვაურთა მასა (საერთოდ, სანდრო ახმეტელი იყო მასობრივი სცენების დიდი ოსტატი).

მწერალთა კავშირში მიმდინარე სხდომაზე, სადაც ქართული თეატრის საკითხებზე იყო ლაპარაკი, ბესო ჟღენტმა, მარჯანიშვილის ძეგლმა თაყვანისმცემელმა, ისარგებლა შემთხვევით და რუსთაველის თეატრს „დაესხა თავს“. მაგრამ იძულებული იყო „რღვევის“ წარმატება ელიარებინა და პოლემიკაში გამოცდილმა „ბობოქარმა ბესარიონმა“ (ასე უწოდებდნენ ბესო ჟღენტს, ზოგჯერ ბირდაბირი მნიშვნელობით, ზოგი ირონიით — ცნობილი ბელისკის შესახებ გავრცელებული გამოთქმის მიხედვით — „Ненстовый Виссарион“) რეპლიკა ასეთი სიტყვებით აიცილა:

— ერთი „რღვევა“ თეატრის რღვევას ვერ იხსნის! (!)

ამავე სხდომაზე იყო მსჯელობა თბილისის ოპერაზე, რომელიც მიმდინარე სეზონში საშინელ კრიზისს განიცდიდა და მომღერლებს სცენაზე გამოსვლა თითქმის ცარიელი დარბაზის წინაშე უხდებოდათ (ეს იყო, თუ არ ვცდები, ოპერის დირექტორად ლელი ჭაფარიძის დანიშვნამდე, რომელმაც რუსეთიდან გასტროლიორების მოწვევის მეშვეობით ოპერის თეატრი გამოაცოცხლა).

მოკამათეთა შორის სანდრო ეულის ხმაც გაისმა —

— სულაც დავხუროთ ოპერის თეატრიო.

სიტყვა აიღო თბილისის საზოგადოებისათვის უცნობმა მწერალმა აპოლონ (?) წულაძემ, ძეგლმა, რევოლუციამდელმა მწერალმა და ჟურნალისტმა, მეცხრამეტე საუკუნისა და XX ს-ის დასაწყისის ჟურნალ-გაზეთების მონაწილემ. მისმა გონებამახვილობამ, მშვიდმა საუბარმა და „წარსული დროის სულმა“ უტბად მიიპყრო ყურადღება.

მისი სიტყვის დეტალები აღარ მახსოვს. მახსოვს, რომ „შორიდან დაიწყე“. ვერც გაიგებდი — ვისკენ იყო მიმართული მისი გამოსვლის აზრი. მოყვა ამბავს, თუ არაკს რეგვენ შაჰზე, მის სიმღერისა და მუსიკის სიძულვილზე, კარის მუსიკოსთა დევნაზე და სიტყვა დაახლოებით ასე დაამთავრა:

— მე ოპერა საერთოდ არ მომისმენია. მაგრამ მომისმენია და მოვხიბულეარ ხალხური სიმღერით სუფრაზე თუ ყანაში, ხალხური მელოდიებითა და საკრავებით და არ მეგონა, რომ ასეთი შაჰები კიდევ არსებობენ და ამ დარბაზშიც მოიპოვებიან!

ამ სიტყვებმა ნათელი გახალა ვინ ჰყავდა წულაძეს მხედველობაში და ხალხის სიცილი და ხარხარი გამოიწვია.

1929 და 1930 წლის გაზაფხულზე მარჯანიშვილი თავისი დასით ქუთაისიდან თბილისში ჩამოვიდა საგასტროლოდ. წარმოდგენები ოპერის თეატრის სცენაზე მიდიოდა. ეს გასტროლები ნამდვილი ტრიუმფი იყო ქართული თეატრისა, მაგრამ იმ სულიერ ატმოსფეროში ეს იყო ტრიუმფი „ტფილისიდან გაძევებული“ მარჯანიშვილისა და მისი დასისა.

ქუთაისიდან ჩამოტანილ სპექტაკლებიდან ტოლერის „პოპლა, ჩვენ ვცოცხლობთ“ (მთავარ როლში უშანგი ჩხეიძე) სიმბოლურად ჟღერდა თბილისის მაცურებელთა შორის. პოპლა, ცოცხლობდნენ მარჯანიშვილებები! და როგორ ცოცხლობდნენ! თეატრალური ხელოვნების უმაღლეს დონეზე.

გუცოვის „ურიელ აკოსტა“ და აქაც მთავარ როლში უშანგი ჩხეიძე. მისი შეძახილი „ივდიო!“ ეხლაც, ამ სტრიქონების წერის დროს, ცოცხლად ჟღერს ჩემს მესხიერებაში, ისევე როგორც ვერიკო ანჯაფარიძის — „ურიელ!“ ცოცხლად ჟღერს წყევლის სცენა სინაგოგაში (შ. ლამბაშიძე?) და მსახიობთა გულიდან აღმომხდარი გმინვა.

„ბეატრიჩე“ მეორედ ჩამოსვლის დროს (1930 წ.) უჩვენეს თბილისელ მაცურებლებს. ჩენჩის როლი, შეიძლება ითქვას, უკანასკნელი და, ამავე დროს, საბედისწერო წვეთი გამოდგა უშანგი ჩხეიძის „წვაში“, მისი ნერვიული სისტემის „გადაწვაში“. მსახიობი ამ პიესაში თამაშობდა ისეთი დაძაბვით, რომ ნერვის ყოველი ძაფი უთრთოდა (უშანგი ჩხეიძისათვის სრულიად უცხო იყო „ტექნიკით“ თამაში, მსგავსად, მაგ., კაჩალოვისა, რომელიც მე რამდენიმე წლის შემდეგ ვიხილე ივარ კარენოს როლში ცნუტ ჰამსუნის პიესაში „მეუფების კარიბჭესთან“).

და აი, უშანგი ჩხეიძის სამსახიობო დიაპაზონის სიფართოვის საოცრება. ჰამლეტის, აკოსტასა და ჩენჩის გვერდით — ყვარყვარე თუთაბერი და განსაკუთრებით კვეყენაძე (შალვა დადიანის კომედიაში „კაკალ გულში“) — ახალი „ფორმაციის“ ნაშიერი, საბჭოთა ბიუროკრატი, რეგვენი და გონებაშეზღუდული, პრიმიტიული პიროვნება, რომელიც დაწესებულების ხელმძღვანელს მდგომარეობაში აღმოჩნდა.

არა, კი არ „აღმოჩნდა“ (და ეს იცის პიესის ავტორმაც, თეატრის ხელმძღვანელობამაც და მაცურებელმაც) — „დასვეს“ ამ თანამდებობაზე კლასობრივი პრინციპის მიხედვით, დასვეს იმათ, ვინც ქვეყნისა და ხელმძღვანელ პოსტებზე კადრების შერჩევის საქმეს განაგებს.

ეს ფაქტი რომ თვალშისაცემი არ იყოს, პიესის სცენურ განხორციელებას თავისებური ნილაბი აქვს აფარებული. ავანსცენაზე მოქმედების დაწყებამდე მსუბუქი კავალერიის რაზმი გამოდის, შთაბეჭდილების გასაძლიერებლად სამხედრო ფორმის მსგავს ტანსაცმელში — „ხაყის“ ფერის გიმნასტიკებში, გალიფე-შარვლებში, ჩექმებში. პოსტებზე „შემთხვევით გაპარულ“ კვეყენაძეებს „მსუბუქი კავალერია“ აღმოაჩენს და დასჯის (მოხსნის თანამდებობიდან), „მსუბუქი კავალერია“, რომლის თვალს არ გამოეპარება არავითარი მანკიერება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მით უმეტეს, არ გამოეპარება კვეყენაძეები (თუ ყვარყვარე თუთაბერები), რომლებიც „შემთხვევით“, „დროებით“, „წამიერ“ და წარმავალ მოვლენებს წარმოადგენენ სოციალიზმის მშენებელ საზოგადოებაში!

უნივერსიტეტში ვეცნობი უფროსეულებს. ზოგი მათგანი ჩვენი სკოლიდანაა, ზოგს პირველად ვხვდები. სტუდენტთა ამ ჭრელ მასაში და პარტ-, პროფ-, კომკ- ორგანიზაციებით შექმნილ სულიერ ატმოსფეროში არის თურმე სხვა „უჩინებლებიც“, რომლებიც სხვა პაერით სუნთქავენ, სხვა კითხვები აწუხებთ, სხვა ინტერესები ამოძრავებთ.

ჩვენს ფაკულტეტზე ერთი მათგანი ვახტანგ გამრეკელია, სხვები — რომან ლეჟავა, მიშა იაშვილი, სართანია (?); ლეჟავა ადრევე იყო რეპრესირებული და გადასახლებაში დაიღუპა. ზოგი 1937 წელმა იმსხვერპლა. ისინი „რალაცას“ აკეთებენ, ფიქრობენ. ჩემთანაც გადაუწყვეტიათ საუბარი. ერთი მათგანი მაძლევს რვეულს, რომელშიც საზოგადოებრივი წყობის საფუძვლების საკითხია გაშუქებული — გეოგრაფიული გარემო და პიროვნება. ამ რვეულთან ერთად მაძლევს ტუფან-ბარანოვსკის წიგნს, რომ წავეკითხო.

მეორე ჯგუფი, რამდენადაც ვფიქრობ, უნივერსიტეტის პროფესორ (დოცენტი?) ალ. წერეთელთან არის დაკავშირებული. მათი წევრები ადრევე, 1937 წლამდე იყვნენ რეპრესირებულნი (გადასახლებული). ეს ჯგუფი ეროვნული მთლიანობის პრინციპიდან ამოდის, ამ პრინციპზე დამყარებული პოლიტიკური მსოფლმხედველობის მაგალითი იტალიაა, გერმანიაში ის ახლა იდგამს ფეხს.

ახლა, როდესაც წარსულს ვიხსენებ, „უკან ვიხედები“ და ამ სტრიქონებს ეწერ, აუცილებელია იმის გათვალისწინება, რომ ჩვენში იმ დროს, 20-იანი წლების მიწურულში, ფაშიზმი მხოლოდ თეორიული შეხედულებების მიხედვითაა ცნობილი, რომლისთვისაც უცხოა „რასობრივი პრინციპები“ და განსაკუთრებით მისი პრაქტიკა, პოლიტიკური მოქმედება, რომელმაც მახინჯი ფორმები გვიან მიიღო.

ეს პრაქტიკა სავსებით უცნობია მაშინდელი ქართული საზოგადოებისათვის. სამაგიეროდ ძალიან კარგადაა ცნობილი და მთელი სიმწვავეთ განცდილი „ბოლშევიკური“ პრაქტიკა, განცდილი მრავალი წლის მანძილზე (1921, 1922, 1924, 1929 წლები).

არსებობს მესამე ჯგუფიც. ესენი მარქსისტები არიან და „მენშევიკურ“ ორიენტაციაზე ამყარებენ იმედებს.

პირველი დიდი შთაბეჭდილება, რომელიც ქალთა სკოლის მოწაფეებზე მოახდინა, მათი მასწავლებელი — მიშა ჩოგოვაძე იყო. მე მას არ ვიცნობდით. მაგრამ ბევრი მქონდა ვაგონილი მისი სკოლის მოწაფეებისაგან. ეს იყო პიროვნება, რომელიც, ჩანს, ზემოქმედების ძლიერი უნარით იყო აღჭურვილი, რბილი ხასიათით, გარეგნობით. თავად გატაცებული, აღფრთოვანებული და სხვათა გამამხნეებელი.

როდესაც ის გადაასახლეს (1922 თუ 1923 წ.) რკინიგზის სადგურის ბაჟანის მისი მოწაფეებით გაივსო (იმ წლებში ასეთი ფაქტები ჯერ კიდევ შესაძ-

ლებელი იყო. „მუხრუშები“ ხელისუფლებამ შემდეგ, სულ მალე მოუჭირა). აღფრთოვანებული მოწაფეები მორბოდნენ, რომ მატარებლის გასვლისათვის მოესწროთ და თავისი საყვარელი მასწავლებლისათვის ერთხელ კიდეც (უკანასკნელად) შეეხედათ. პარკებით სავსეები და საჩუქრები გადაეცათ — ეისაც რა შეეძლო და როგორც შეეძლო.

სტუდენტობის დროს გავიცანი ამ ჯგუფის წარმომადგენელი ექვთიყე მორჩილაძე, პატარა ტანის ახალგაზრდა, რომელიც ნაბდით დადიოდა და ნაბდით დაფარული დაჰქონდა საზღვარგარეთიდან შემოტანილი ლიტერატურა (დააპატიმრეს და გადაასახლეს. მოვიდა ხმები, რომ გადასახლებაში ყოფნას დროს რაღაც შემთხვევის გამო ტანსაცმელზე ცეცხლი წაეკიდა, ბეჭობზე დაგორდა ცეცხლი რომ ჩაექრო, მაგრამ ამით თავს ვერ უშველა და დაიღუპა).

ეს წიგნები ძალიან თხელ ქაღალდზე იყო დაბეჭდილი, წვრილი შრიფტით (ალბათ ტრანსპორტირების გაადვილების მიზნით). ერთი ასეთი ბროშურა, რომელიც წაიკითხე, ნ. ჟორდანიას დაწერილი იყო. მისი შინაარსი ეხებოდა თანამედროვე რუსეთის განვითარებას და, კერძოდ, ჯულაშვილის (სტალინის) იძულებით მეთოდებს ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ გაარდაქმნაში. ავტორს ეს მეთოდები თუ ბუნებრივად არა, ყოველ შემთხვევაში. გამართლებულად და რუსეთის ისტორიაში ცნობილ მოვლენად მიაჩნდა (ივანე მრისხანე, პეტრე დიდი).

ქართული ერის ტრაგედია იმაშია, ავტორის აზრით, რომ მისი განკუთვრება შეიძლებოდა წარმართულიყო სულ სხვა სახით, სულ სხვა — ბუნებრივი და უმტკივნეულო გზით, — ძალით რომ არ ყოფილიყო ჩათრეული რუსეთის პოლიტიკურ ორბიტაში.

ამ წრეებთან დაახლოება აღვივებს ინტერესს ჩემში ჩვენი რეალურა ცხოვრების გაცნობიერებისა და გააზრებისადმი, პირველი აზრი, რომელიც შებადება, ისაა, რომ „ბოლშევიზმი“ მარქსიზმი არაა და ის, რაც ხდება, „ბოლშევიზმის“ თეორიიდან გამომდინარეობს, მისი შეუწყნარებლობისაგან ყოველგვარი განსხვავებული მოსაზრებისა და შეხედულებებისადმი, შეუწყნარებლობისაგან, რომელიც ბუნებრივად მიდის დესპოტიზმამდე.

ეს შეუწყნარებლობა და ძალადობა „ბოლშევიზმის“ ფუძემდებლისაგან მომდინარეობს. მარქსისტული იდეების, მისი ფიქრით, ერთადერთი მატარებელი, ერთადერთი ორთოდოქსი — თავადაა. ვინც მის შეხედულებებს არ იზიარებს, ანდა სხვაგვარად ფიქრობს — ის რენეგატია, მუშათა კლასის ინტერესების გამყიდველია, ოპორტუნიზტია. ასეთები არიან კაუცკი, პლეხანოვი, აქსელროდი, დანი და მრ. სხვ. ასეთები არიან პროფკავშირებში გაერთიანებული დასავლეთის პროლეტარები. რაც დრო გადის — შეუწყნარებლობა, დაუნდობლობა და დესპოტია ძლიერდება და თავის აპოგეას 1937 წელს მიაღწევს.

აზრი, რომელიც მეზადება სოციალ-დემოკრატიასა და „ბოლშევიზმს“ შორის მომხდარ განხეთქილებაზე ფიქრის დროს, სახელმწიფოს მართვის ფორმებია, დემოკრატია და დიქტატურა, სახელმწიფოს („კეტის“) ჩამოყალიბებია და უფლებების საკითხია.

1904 წელს კ. კაუცკი ლენინისათვის უდიდესი ავტორიტეტია („რა ვაკეთოთ“), რამდენიმე წლის შემდეგ კაუცკი რენეგატია, ოპორტუნიზტია, მუშათა კლასის მოღალატეა და მწვავე, ხშირად შეურაცხყოფელი პოლემიკის საგანი. განხეთქილების მიზეზი აქაც „კეტის“ საკითხია, „კეტის“, ურომლისოდაც „ბოლშევიზმს“ საერთოდ არსებობა არ შეუძლია.

ვკითხულობ „სახელმწიფო და რევოლუციას“, „პროლეტარული რევოლუცია და რენეგატი კაუცკის“ და მარქსისა და ენგელსის ნაშრომებს, რომლებიც აქ „ბოლშევიზმის“ თეორეტიკოსისა და სულისჩამდგმელის მიერ არის დამოწმებული („პარიზის კომუნა“, „საბინაო საკითხი“, „ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“). მიგროვდება მრავალრიცხოვანი ამონაწერები, ციტატები, საკმაოდ დიდი მასალა შეჯერებისა და საკითხში გარკვევისათვის.

ნათელი ხდება, რომ დემოკრატია არ გამოირჩევა დიქტატურას. უკეთ პროლეტარიატის ბატონობას, როდესაც რევოლუციის პირობები მართლა მომზადებულია, პროლეტარიატი მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენს და მომწიფებულია ობიექტური პირობებიც და პროლეტარიატის პოლიტიკური შეგნების დონეც.

ასეთ პირობებში აღარაა საჭირო აღარც პოლიტიკური შეგნების „გარედან შეტანა“ პროლეტარიატში, აღარც იმპერიალისტურ სისტემაში „სუსტი რგოლის“ თეორია, აღარც პირველი დამფუძნებელი კრების ხიშტებით გარეკვა. რაც მთავარია, ასეთ პირობებში სახელმწიფო „კეტი“ აღარაა და რევოლუციაც აღარაა „რევოლუცია“ ბოლშევიკური გაგებით, ე. ი. აღარაა სისხლი, სისხლი და კვლავ სისხლი — დაწყებული 1917 წლის ოქტომბრით, სამოქალაქო ომით, აზარუსი ხალხების ნაძალადევი დამორჩილებით, მათი აჯანყებების ჩახშობით, და დამთავრებული კოლექტივიზაციით (სულ რამდენიმე წლის შემდეგ ამას დაემატება ფიქრები 1937 წელზე და თვით მეორე მსოფლიო ომზე, ფაშიზმზე, რაც წარმოადგენდა რეაქციას „ბოლშევიზმის“ წინააღმდეგ).

... ამ წრეებთან გრძელდება ეპიზოდური შეხვედრები უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგაც.

1932 წლის გაზაფხულზე ჩემთან შემოიარა ერთმა ამ წრის წევრმა, რომელიც იმავე წლის 1-ლ მაისს დააპატიმრეს; მასთან ერთად დააპატიმრეს სხვებიც. იმ წლის შემოდგომაზე მე რუსეთს გავემგზავრე.

თავი მეოთხე

რუსეთი

1931 წლის დასაწყისში უმაღლესი სასწავლებელი დავამთავრე. 1932 წელს ჩემი თანაკურსელი ელენე ვირსალაძე შევირთე და იმავე წლის შემოდგომაზე ორივენი სწავლის გაგრძელების მიზნით გავემგზავრეთ ლენინგრადში. ასპირანტურაში შევედით, ელენე — ფოლკლორის შესწავლის მიზნით, მე ფილოსოფიის ისტორიის შესწავლის მიზნით.

რუსეთში გამგზავრება და დიდ ქალაქში გატარებული წლები თავისებური ემიგრაცია იყო, ემიგრაციის თავისებური ფორმა. საზღვარგარეთ წასვლა — გამორიცხულია. 20-იან წლებში კიდევ იყო შემთხვევები, რომ არაღელვარად გადადიოდნენ ჯერ თურქეთის საზღვარზე, შემდეგ ევროპაში. რამდენიმემ მოახერხა გადასვლა, უფრო მეტნი დააპატიმრეს და გადასახლება მიუსაჯეს. იყო ასეთი შემთხვევაც (ყოფილ უფრო გვიან) — ერთი ჩემი ბავშვობის მეგობარი (დაბიდან), გეოლოგი, რომელსაც სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულების დროს თურქეთის საზღვრებთან ტყეში გზა დაებნა და თუმცა სასაზღვრო ხაზს არ გადასცილებია და ემიგრაციაზე არც უფიქრია, მესაზღვრეებმა დააპატიმრეს, შემდეგ გაასამართლეს და ათი წლით გადაასახლეს.

ერთი, პირველი შთაბეჭდილება ის იყო, რომ მოსახლეობა, თუ ის წრე, რომელშიც მე მოვხვდი, უფრო მეტადაა „ახალ ჭკუაზე“ დამდგარი. თითქმის ყველა კომკავშირელი, პარტიულია. ძირითადი ადგილობრივი მოსახლეობისათვის ტურგენევის, ინსაროვის პრობლემა საერთოდ არ არსებობდა. მოკავშირე რესპუბლიკიდან და ავტონომიური რესპუბლიკებიდან, თუ ოლქებიდან ჩამოსული მოსწავლე ახალგაზრდობა ან ვერ ბედავდა თავისი აზრების გამჟღავნებას, ანდა ისეთი წრეებიდან იყვნენ, რომლებსაც გზა ახალმა ხელისუფლებამ გაუხსნა და სათანადო საბუთებით აღჭურვა სწავლის გასაგრძელებლად.

სხვაგვარი მეჩვენება ხალხის ყოფაც, ყოველდღიური ცხოვრებაც, ბუნებაც. გულჩახვეულნი არიან, შრომით დაძაბულნი და დაქანცულნი. ისეთივე გულციენი, როგორიც ბუნება, რომელშიც დაიბადნენ, გაიზარდნენ და ცხოვრობენ. ოთხი წლის განმავლობაში არ მინახავს არც ერთი გასვენება, რომ ცხე-

ბინადრება რამდენი ოთახიცაა. ზოგჯერ მეტიც — ოთახები გამაჯნულია დიქტით, ან უბრალოდ ფარდით და შიგ ორ-ორი ოჯახია ჩასახლებული.

საბარათო სისტემა, დახურული განმანაწილებლები და სასადილოები. ქვეყანაში, რომელიც უკვე „შევიდა სოციალიზმის პერიოდში“, საზოგადოება დანაწილებულია მომარაგების კატეგორიებად. „უზენაესი“ ფენა, უმაღლესი ხელმძღვანელობა — ელიტა, რომელზედაც, რა თქმა უნდა, მომარაგების გრადაციები არ ვრცელდება, ეს სხვა სინამდვილეა, სხვა სამყარო. კატეგორიებად ყველა დანარჩენი ნაწილდება. ვთქვათ, პურის დღიური ნორმა — ერთს ამდენი, მეორეს ნაკლები, მესამეს კიდევ უფრო ნაკლები.

მეცნიერი მუშაკები და ასპირანტები შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში ვართ. მე და ელენე ვახერხებთ ორ-სამ დღეში იმდენი პური მოვაგროვოთ, რომ რძით მოვაჭრე გლეხებს რძეზე გადავუცვალოთ.

და აი, კიდევ ერთი სინამდვილე, გამოგონილი და ცხოვრებაში განხორციელებული დამშეულთათვის.

კომმუნურნობა გლეხთა გაძვალტყავეების, ხორბლის ექსპორტისა და ოქროს მოპოვების საუკეთესო ფორმაა, სოფლის მეურნეობის სოციალისტური ფორმად წოდებული. მაგრამ საკმარისი არ არის, მეტი ოქროა საჭირო. არ ყოფნის არც „ერმიტაჟის“ ფონდები, არც ეკლესიებიდან ჩამოხსნილი ზარები, რომლებიც ნაწილობრივ მაინც ფარავენ ოქროს ხარჯებს იარაღის წარმოებისათვის.

ახალი ფორმა ოქროს „ამოქაჩვისათვის“ „ტორგსინებია“, უტყუარი ფორმა საყოველთაო შიმშილის პირობებში. „ტორგსინების“ მაღაზიები საესეა ყველაფრით, რაც ოცნებად იქცა და შეიძლება ოცნებაშიც აღარ არსებობს: საუკეთესო ხარისხის პური, კარაქი, ყველი, ძეხვეული, ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი, ქსოვილები, მაგრამ იქ ჩვენი საამაყო და პოეზიაში არაერთხელ შექმნილი „საბჭოთა მანეთი“ არ გადის. სპეციალურ პუნქტებში უნდა ოქროს და ვერცხლის ნივთები ჩააბარო, სამაგიეროდ ქალაქის ნაჭრებს მიიღებ და „ტორგსინში“ შეიძენ რაც გინდა, რაც გსურს. მართალია, ქალაქის ამ ნაჭრებს „ბონები“ ეწოდება, ოფიციალური, დაუძლურებული და გაწყალებული „ფული“ ფულად რჩება (მისი პრესტიჟი არაა შელახული!), მაგრამ „ბონები“ მაინც ბონებია და მას ყოვლისშემძლე სყიდვის უნარი აქვს.

რევოლუციის პირველ წლებში მოსახლეობისაგან ოქროს მოპოვებისათვის ზარტივი წესი არსებობდა — დაპატიმრება და შუბლთან მიშვერილი რევოლვერის ლულა! ამ წესმა უდიდესი სარგებლობა მოუტანა ხელისუფლებას, — ახალი წესი უფრო „კეთილშობილურია“. ის არათუ ძალდატანებას არ მიმართავს, თავისუფლებასაც უტოვებს მოქალაქეებს, „თავისუფლებისა და ნებაყოფლობის“ პრინციპს ემყარება.

ალტერნატივას უტოვებს ყოველ მოქალაქეს. ორივე გამოსავალი — საკვების შოვნა თუ შიმშილი — მოქალაქის თავისუფალი არჩევანი და გადაწყვეტილებათა ძალა არავის დაუტანებია, არ დაუპატიმრებია და რევოლუციის ლულა შუბლზე არავის მოუბჯენია.

ასპირანტურაში რომ ჩავირიცხე, ახალი კადრების, განაკუთრებით ტექნიკური კადრების მომზადების ხანა იყო, „კულტურული რევოლუცია“ მეორე ეტაპი, როდესაც ძველი კადრები განადგურებულია, რამზინის პროცესი და „კონდრატიევშინი“ ჩატარებული, და ახალი კადრების „გამოჩეცვა“ წყება.

საერთო საცხოვრებლის კორიდორები საესეა პრიმუსებით, ჩაიდნებით და ქუქყით. საერთო საცხოვრებლის მოსახლეთა შორის — რუსები, ზოგნი შორეული ოლქებიდან, მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკებიდან და ოლქებიდან ჩამოსული — სულ სხვა ადამების, ჩვევებისა და ტრადიციების ახალგაზრდობა. ზოგი მეგობრობს, ზოგი ჩხუბობს, ზოგი კინკლაობს და ინტრიგებს მიმართავს.

ახალი შეხედულებების, ძველი, მოტანილი ადამებისა და ტრადიციების შეჯვარების ნიადაგზე ახალი ურთიერთობანი მყარდება, სადაც ადგილობრივი (რუსული) მაინც ყველას სჭარბობს. ინსტიტუტის კლუბში საღამოებზე სასულე ორკესტრი უკრავს, პროფესორები და მასწავლებლები სტუდენტებთან ერთად არიან ჩაბმულნი ფერხულში — „კარობოჩკა“ ყველაზე პოპულარული ცეკვაა, რომელმაც ყველა ვალსი შეცვალა. მსოფლიოში გავრცელებული ცეკვა ფოქსტროტი და ჯაზი ჯერ კიდევ დევნილის მდგომარეობაში იყო; თანდათან შემოდიოდა ჯაზი, ისიც „ახალ ყაიდზე“ აწყობილი.

რამდენიმე ხნის შემდეგ თავდაცვის კომისარი კლ. ვოროშილოვი რომ თურქეთში ჩავა და, ხალხში გავრცელებული ხმების მიხედვით, უხერხულ მდგომარეობაში ჩავარდება (მის პატივსაცემად გამართულ საღამოზე ცეკვაზე მიაპატიჟეს და მან „თავაზიანად“ უარი განაცხადა) — მთელ საბჭოთა კავშირში ცეკვების მასობრივი შესწავლის „ღონისძიება“ იქნება გამოცხადებული. და ესეც ტოტალური მასშტაბით. ცეკვის მასწავლებლები გამდიდრდნენ, მათი პროფესია დეფიციტური გახდა. დაწესებულებებში, განსაკუთრებით უმაღლეს სასწავლებლებში, ცეკვის წრეები ჩამოყალიბდა და ცეკვა პროფორგანიზაციების მიერ სავალდებულო საგნად იქნა გამოცხადებული. თბილისში დაბრუნების შემდეგ შემთხვევა მომეცა ივანე ჯავახიშვილის გულუბრყვილოდ წარმოთქმული ფრაზა მომესმინა: — ვერაფერი გამიგია, რა ხდება! მთელი ქვეყანა ტანცლასად არის გადაქცეული!

სასიყვარულო ურთიერთობანიც ახალი მსოფლმხედველობის საფუძველზე და წესზეა „აგებული“, — უშუალო, გაშიშვლებული. პანტელეიმონ რომანოვის მოთხრობის („Есть черёмухи“) მორალის მიხედვით. ეს მორალი ათა-

ვისუფლებს მიჭნურებს ყოველგვარი სინაზის, ამაღლებული განცდების, ყვა-
ვილისაგან („ჩერიომუხისაგან“). სიყვარული სექსია, ფიზიოლოგიაა და არა-
ეთარის სხვა აზრი მას არა აქვს. საერთო საცხოვრებელი საუკეთესო პირო-
ბაა ასეთი სიყვარულის განხორციელებისათვის. უკეთესს ვერ მოიფიქრებ —
უცებ გადაკეტავ კარებს, ჩქარა, სანამ სხვა მობინადრეები წასულები არიან,
და მოულოდნელად არ შემოჭრილან ოთახში.

ჩემთვის ეს ერთფეროვანი წლები მაინც შვების წლებია. მძიმე და აუტა-
ნელი დრო აქ საყოველთაო უბედურებაა და ამიტომ ნაკლებ მწვავე. თბილისში
ყველაფერი უფრო მახლობელი იყო; უფრო კი არა — მახლობელი იყო. იქ
განცდილი სულოერი ტკივილები მიყუჩდა, აქ ყოველივეს თითქმის უფრო შო-
რიდან განვიციდი. ახალი ფიქრები და განცდები კარგავს თავის სიმწვავეს.
მძაფრდება მხოლოდ ერთფეროვნების და მახლობლებისაგან დამორების გან-
ცდა.

ლენინგრადი ჩემს წარმოდგენაში პეტერბურგი და პეტროგრადია, რომე-
ლიც პეტრემ დააარსა და მისი სახელი ამიტომ დაერქვა. მაგონდება ერთი კ-
რიკატურა „ეშმაკის მათრახიდან“; გამოსახული იყო პეტრე დიდის დიდი ფი-
გურა, ქალაქის (პეტერბურგის) კონტურები და პატარა ფიგურა ლენინისა,
რომელიც ქალაქზე უთითებს და პეტრეს მიმართავს:

— ძია, აი ეს სარკმელი ევროპისაკენ მე გავეჭირე!

ბავშვობაში ეს ჩემთვის რაღაც დიდი, ზღაპრული ქალაქი იყო, რომელ-
შიც ჩემი უფროსი და ცხოვრობდა თავისი ოჯახით; საზაფხულოდ ისინი ჩვენ-
თან ცხინვალში ჩამოდიოდნენ. სკოლის წლებში ეს ქალაქი ჩემთვის ილიას და
იქ მოსწავლე ქართველი, შემდეგში შესანიშნავი მოღვაწეების სახელთან იყო
დაკავშირებული. უნივერსიტეტში სწავლის დროს ის ქართველ პოლიტიკურ
მოღვაწეებს დაუკავშირდა — ჩხეიძეს, წერეთელს, გეგეჭკორს, ჩხენკელს, რო-
მელთა სახელები ხშირადაა ხსენებული ამდროინდელი პეტერბურგის პრესაში.

1930 წელს, ლენინგრადში პირველად ყოფნის დროს, ვნახე და წავიცოთხე
წიგნი, რომელშიც ძალიან ბევრი იყო ნათქვამი ჩხეიძის როლის და მნიშვნე-
ლობის შესახებ რუსეთის პირველ რევოლუციაში. და ერთ-ერთ საბჭოთა წიგნ-
ში ირონიული ფრაზა — ლენინი რომ 1917 წლის აპრილში პეტროგრადში
ჩამოვიდა, მას ჩხეიძე ფინლანდიის სადგურზე დახვდა და ნოტაცია წაუკი-
თაო, — თუ ეს სიტყვები იწვევდა ირონიის გრძნობას, სულ სხვაგვარს, მწა-
რე ირონიას.

ყოველ შემთხვევაში, ჩემი გული სიამაყის გრძნობით გაივსო, როდესაც
იურიდიული ინსტიტუტის შენობაში ნევის სანაპიროზე, სადაც უნივერსიტე-
ტის, „ილიას უნივერსიტეტის“ (ეს ინსტიტუტი აღრე და შემდეგაც უნივერსი-
ტის)

ტეტის იურიდიული ფაქულტეტი იყო), კედელზე დიდი, ფერებში შესრულებული ფრესკა ასახავდა პირველი მოწვევის ცაკის (ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის) — ქვეყნის უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს სხდომას. თავმჯდომარე — ნ. ჩხეიძე, კათედრაზე რუსეთის დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის წევრი ირაკლი (კაკი) წერეთელი დგას და წარმოთქვამს სიტყვებს — დღეს რუსეთში არ არსებობს რომელიმე ცალკე აღებული პარტია, რომელიც შეძლებდა ხელისუფლება აეღო მთლიანად თავისთავზე. ეს ცაკი რუსეთში არჩეული იყო პირველი დამფუძნებელი კრების მიერ. ლენინი ამ კრების არჩევას და მოწვევას თავიდან კატეგორიულად მოითხოვდა. როდესაც კრების არჩევნები დამთავრდა და გამოირკვა, რომ ბოლშევიკებმა უმნიშვნელო ადგილები მიიღეს, კრება „მატროსების“ საშუალებით დაარბიეს.

რუსეთში ცხოვრების, ასპირანტურაში სწავლის დროს ჩემი ყურადღება მიიპყრო საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერებაში გაბატონებულმა გამოთქმებმა — „ბურჟუაზიული მოდერნიზაცია“ წარსული ფაქტების ისტორიული შეფასების დროს, და „ხარკი“, რომელსაც წარსულის დიდი მოაზროვნეები თავის ეპოქას უხდიან; „წარსულის გადანაშთი“, რომელიც მასში ტრადიციის მიხედვით იჩენს თავს.

„ბურჟუაზიული მოდერნიზაციის“ მაგალითია, რომ ბურჟუაზიულ მეცნიერებს საბერძნეთის ისტორიის განხილვის დროს ჰომეროსის საზოგადოება მიაჩნათ ფეოდალიზმის ანალოგიურ საზოგადოებად, ხოლო პერიკლეს დრო კი კაპიტალისტური საზოგადოების ანალოგიურად. ამგვარი „მოდერნიზაციის“ „სოციალური საფუძველი“ ისაა, რომ „ბურჟუაზიული მეცნიერები“ ცდილობენ ფეოდალური და ბურჟუაზიული საზოგადოების ძირები შორეულ წარსულში გაშოშქნონ, ამით მათი არსებობა „გამართლონ“ და „უკუდავყონ“.

საზოგადოების ამ ფორმების „გამართლება“ და, მით უმეტეს, „უკუდავყოფა“ კი ეწინააღმდეგება მარქსისტულ (შემდეგში მარქსისტულ-ლენინურ) თეორიას და „ჩვენს მისწრაფებას“ ამ ფორმების „დამხობისა“ და განადგურებისაკენ; ეწინააღმდეგება მარქსის სქემას — ავაშენოთ ალტმულის ქვეყანა, სოციალიზმი, თუნდაც ცეცხლითა და მახვილით, სისხლით და ადამიანთა უბედურებით.

ამიტომ და ასეა ეს საკითხი გაშუქებული დღეს აქამდე საბჭოთა მეცნიერებაში — ჰომეროსის საზოგადოება გვაროვნული საზოგადოება იყო, რომელშიც თუ იყო სოციალური განსხვავება (და ეს ხომ აშკარა, თვალნათლივი ფაქტებია), მხოლოდ ჯერ კიდევ დასაწყის ფორმებში, „ოდნავ“.

მე უკვე ვიცნობ ჰომეროსს და მის საზოგადოებას, ბაზილევსსა და დემოსს საზოგადოებაში, მათ ზეედრით წონას და ვფიქრობ. რას ვფიქრობ, ესეც ნათელია, ვფიქრობ იმას, რაც ნამდვილად არის — საზოგადოება მეფეებით,

დედოფლებით, აგამემნონით, აქილეუსით, პრიამით, მათი აურაცხელი სიმდიდრითა და სალაროებით, ოდისევსით, კარის მსახურებით, გაღიებით და მელორეებით და სხვა. ბერძნული „ბაზილეუს“ ყველა ლექსიკონის მიხედვით ნიშნავს მეფეს, მბრძანებელს, ხოლო ზმნა „ბაზილეუო“ ნიშნავს მეფედ, დედოფლად ყოფნას.

და ვფიქრობ (და რაც დრო გავა, რაც მეტად ვუახლოვდები სიცოცხლის დასასრულს, მით უფრო განმტკიცდება ეს აზრი), რომ აი ესაა სწორედ მოდერნიზაცია, ბოლშევიკური მოდერნიზაცია, მოდერნიზაციის ყველაზე უფრო დამახინჯებული ფორმა, გამოწვეული ახალი სქემებით და განმტკიცებული უშველებელი, ცეცხლითა და მახვილით განმტკიცებული პროპაგანდისტული აპარატით.

„ხარკი“.

ბოლშევიზმს არ შეუძლია არსებობა წარსულთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტით, ასეთი ნიპილიზმის პერიოდი ნელ-ნელა სრულდება და ისპობა. მარქსიზმ-ლენინიზმი არის მემკვიდრე ყოველივე პროგრესულისა, რაც კაცობრიობას შეუქმნია; მას ღრმა ფესვები აქვს და, მაშასადამე, წინამორბედებიც ჰყავს, უნდა ჰყავდეს, სხვაგვარად ის მემკვიდრე ვერ იქნება. მაგრამ ფაქტობრივად ვერ დაასაბუთებ და ვერ გამოძებნი „დიდ წინაპრებს“ შორის ისეთებს, რომელთა შეხედულება „ჩვენსა“ სავსებო ეთანხმებოდეს. „დიდ წინაპრებს“ წინააღმდეგობაში იმიტომ, რომ თუმცა ისინი მართლა დიდები არიან, მაგრამ „ჩვენი“ წინაპრები — არა.

უტოპისტები, ფრანგი განმანათლებლები, მატერიალისტი ფილოსოფოსებო, ანდა იდეალისტები, რომლებმაც დიდი როლი, პროგრესული როლი შეასრულეს კაცობრიობაში. რა ვუყოთ მათ ისეთ შეხედულებებს, რომლებიც არანაირად არ უთავსდება „ჩვენსა“. უტოპისტები წინააღმდეგი იყვნენ საზოგადოების ძალდატანებით, ე. ი. რევოლუციით, ე. ი. („ჩვენს“ წარმოდგენაში) — თოფით, ზარბაზნით, ტყვიამფრქვევებით, მოკლედ — სისხლით გარდაქმნისა.

ფრანგი მატერიალისტები ყველანი მორწმუნეები არიან, მატერიალიზმი კი („ჩვენს“ წარმოდგენაში) ათეიზმის ფილოსოფიური საფუძველია, იგივე ათეიზმია; მატერიალისტი კონდილიაკი და გასსენდი მღვდლები იყვნენ; დეკარტემ შექმნა მატერიალისტური კორპუსკულარული თეორია, მაგრამ შექმნა იდეალისტური მოძღვრებაც, ფოიერბახი... და სხვ. და სხვ. ასეთი მაგალითები აუარებელია და უფრო მეტიც: წარსულში მხოლოდ ასეთი მაგალითებია. მაგრამ „ჩვენ“ გვაქვს ამისი ახსნა და პასუხი:

სოციალისტური თვალსაზრისით ეს მათი „სოციალური შეზღუდულობაა“, იდეურად კი „ხარკი“, რომელსაც გენიოსები ეპოქას უხდიან.

მე კი ვფიქრობ (და აქაც: რაც დრო გადის და დინჯად გადავყურებ ჩვენ ცხოვრებისეულ მოვლენებს, უფრო მეტად მტკიცდება ეს აზრი), რომ ყველაზე დიდი ხარკი წარსულის ფაქტების „ხარკებით“ ახსნა. ესაა სწორედ ხარკი იმ სისტემის მიმართ, რომელშიც ჩაისახა და განვითარდა საბჭოთა მეცნიერება; ესაა ხარკი, რომელსაც იღებს ყოველი საბჭოთა მეცნიერი, საბჭოთა ხელოვანი, საბჭოთა მწერალი.

ამ ხარკის არგადება გამორიცხულია, ამ ხარკის გარეშე ვერაფერს გააყეთებ. გამორიცხულია, თუნდაც სრული გაჩუმების, უმოქმედობის პირობებში, — „ვინც ჩვენთან არაა, ის ჩვენს წინააღმდეგაა!“ ვინც ჩვენი წინააღმდეგია, — ის ჩვენი მტერია, მტერი კი უნდა განადგურდეს, მოისპოს! იცვლება მხოლოდ ამ „ლოზუნგების“ ფორმები, ძალაში რჩება და მოქმედებს მათი აზრი და მიზანდასახულობა!

შესანიშნავმა ევროპულმა ქალაქმა, რომლის მსგავსი მაშინ არაფერი მენახა, დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ლენინგრადელებს მოსკოვი „დიდ სოფლად“ მიაჩნიათ, თავისი ქალაქი — კულტურისა და აზროვნების ცენტრად, პოლიტიკური აზროვნების ცენტრადაც. „ლენინგრადის ოპოზიცია“ ცნობილი ფაქტია. ლენინგრადელი ნაცნობები მიაშობებენ — 1927 წელს ქალაქში ისეთი მდგომარეობა იყო შექმნილი (საოლქო კომიტეტის მდივანი ევდაკიმოვი, საოლქო აღმასკომის თავმჯდომარე ზინოვიევი. ორივე დახვრიტეს 1937 წ.). რომ მოსკოვის გაზეთ „პრავდას“ ლენინგრადში არ ავრცელებდნენ.

ასეთ სულიერ ვითარებაში ჩატარებული დემონსტრაცია, მიძღვნილი ოქტომბრის მეათე წლისთავისადმი, დაუშლია და დაურბევია მოსკოვიდან ჩამოსულ პოლიტბიუროს „ძირითად“ ბირთვის (თუ მეხსიერება არ მალატობს, მათი სიტყვით — სტალინიც ღებულობდა მონაწილეობას ამ ბირთვში).

მეცნიერებათა აკადემია ჯერ ამ ქალაქშია, უცხოელი მეცნიერები აქ მოემგზავრებიან. ძალიან დიდია აქ უცხოელი ტურისტების რიცხვიც, ქალაქს აქვს თავისი ძველი, მუდმივი მხარე — ევროპული იერი და ადგილობრივი ბუნებრივი კოლორიტი, რომელსაც არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ქალაქის მშვენიერების განცდისათვის.

გრანიტში ჩასმული ნევა, ჯერ კიდევ ხით მოკირწყლული ქუჩები, ნევის პროსპექტი — საადმირალოს ცაში ატყორცნილი ოქროს წვერით პერსპექტივაში; ძეგლები — პეტრე დიდის, ნიკოლოზ პირველის, ისაკის ტაძარი; დრამატული თეატრი, წინ ეკატერინე დიდის ძეგლი; პეტრე დიდის სახლი (ДОМ-и-и), მეცნიერებათა აკადემიის შენობა, საფონდო ბიჯა შეუქურბია, პეტრე-პავლეს ტაძარი, ერმიტაჟი, ზამთრის სასახლე უშველებელი მოედნით და ალექსანდრეს სვეტით, რომლის თავზე ძლივს მოსჩანს პირით სასახლისაკენ მიქცეული ანგელოზის ფიგურა ჯვრით ხელში; ნევა, არხები, თეთრი და-

მეები, ახლად გამოშლილი მოყვითალო-მწვანე ფოთლებით დაფარული პარკები და კუნძულები, — ყველაფერი ეს მთლიანობაში ისაა, რაც მხოლოდ ლენინგრადშია, ლენინგრადულია და განუმეორებელი.

ამ ქალაქში ერთი ახალგაზრდა ქალი გავიცანი — რუთი, პოლიტიკური ეკონომიის კურსს კითხულობს ერთ-ერთ ინსტიტუტში. შავი ტყავის პალტო აცვია, თავდადებული კომკავშირელია, ახალი იდეებით „დატენილი“, უკომპრომისო და, ჩანს, დაუნდობელიც პოლიტიკურ შეხედულებებში. ერთ-ერთი გაცილების დროს ვასილის კუნძულზე შევჩერდით, შენობასთან, სადაც მეცნიერებათა აკადემიის საერთო საცხოვრებელია და სადაც რუთმა თავისი ახლახან ამერიკიდან გადმოსახლებული და უნდა ინახულოს. საერთო საცხოვრებელი დიდი შენობის მანსარდაშია მოთავსებული; ოთახი ახლად შეკეთებულია, იატაკზე შეუღებავი ფიცრებია დაგებული და ლურსმნებით არაა დაკედული. რუთმა რომ კარი გააღო და ფეხი ოთახში შედგა, ფიცარი ატოკდა და ოთახის ბოლოს სკამი წაიქცა.

ოთახში კედლებთან, სადაც კაცი წელს ვერ გამართავდა, საწოლები იდგა და ხმამაღალი, მხიარული ლაპარაკი მოისმოდა, რუთი არავის მისალმებია, შორეული კუთხისაკენ გაემართა, მივიდა საწოლამდე, რომელზედაც კედლისკენ პირშებრუნებული ქერა შუახნის ქალი იწვა და ძალიან მალე უკან გამობრუნდა.

— ავადა? — ვეკითხები.

— არა, — ნერვიულობას ვერ იკავებს რუთი, — ასე წევს და წევს, შეგვაწუხა დები, საყვედურებით გვაკვებს!

რამდენიმე დღის შემდეგ „ავადმყოფს“ კიდეც ერთხელ შევხვდი. ავედი საერთო საცხოვრებელში, კარი ფრთხილად შევადე და დავინახე, რომ ოთახში არავინ იყო. რუთის და იქვე იწვა, კედლისკენ პირმიქცეული, ისე, თითქოს აქ სამი დღის განმავლობაში მდგომარეობა ერთხელაც არ შეეცვალა.

ნელა მივეუახლოვდი, რუთი ვეგონე და პირი მოაბრუნა, რომ დამინახა, ისევ კედლისკენ მიბრუნდა.

— ბოდიშს ვიხდი, თუ ვერა ხარტ კარგად, იქნებ რამე გჭირდებოდ, ნუ მომერიდებით, ძალიან გთხოვთ!

ერთი სიტყვით, ქალი აღრე, ჯერ კიდეც ბავშვობის ასაკში, მეფის დროს წასულა ამერიკაში. დედ-მამას, წვრილშვილი ოჯახის პატრონებს, ბიძისათვის გაუტანებიათ. გავიდა წლები. დასახლებულა ნიუ-იორკის შემოგარენში, სადაც პატარა სახლი შეუძენია („ოსობნიაკი“) და შეძლებულად ცხოვრობდა. არ შეუწყვეტია მიმოწერა მშობლებთან, სანამ ცოცხლები იყვნენ, და დებთან, რომლებიც რუსეთში დარჩნენ.

რევოლუციის შემდეგ პირობები შეიცვალა მთელს რუსეთშიც და მისი დების ცხოვრებაშიც. დებისაგან აღფრთოვანებულ წერილებს ღებულობდა,

დიადი ეპოქის, ახალი ცხოვრების, სოციალისტური მშენებლობისა და სოციალიზმის პერიოდში შესვლის ბედნიერ დღეებზე. წერილებს წერილებზე სწერდნენ, სთხოვდნენ, დაჟინებით ურჩევდნენ ზურგი შეექცია „ლპობადი კაპიტალიზმისათვის“, დაბრუნებულიყო დებთან და სიცოცხლის დარჩენილი წლები „სამშობლოში გაეტარებინა“.

წერილებმა გასჭრა, ამერიკაში მცხოვრები და „მოექცა“, ახალი მოძღვრება ირწმუნა, მთელი ქონება გაყიდა, ერთი ტრაქტორი შეიძინა და წამოვიდა. ტრაქტორი ინდუსტრიალიზაციის გზაზე დამდგარ სოციალისტურ ქვეყანას საჩუქრად ჩამოუტანა. ჩამოვიდა და ყველაფერი თავისი თვალით იხილა.

უკვე რამდენიმე თვეა ამ საერთო საცხოვრებელში ცხოვრობს და დაბარება — ოთახის მოცემისა, — დაპირებად რჩება. „ოსობნიაკში“ მცხოვრებისათვის ცალკე ოთახიც ძნელი ასატანია და საერთო საცხოვრებელში ცხოვრება — მთლად აუტანელ მწუხარებად ექცა (არ მასსოვს — ჰქონდა თუ არა პურისა და პროდუქტების ბარათი — ის ხომ არსად არ მუშაობდა და ასეთი კატეგორიის ხალხი მომარაგების ბარათებს საერთოდ არ ღებულობდა). მისი სულიერი დეპრესიის მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ ამ, როგორც შემდეგ დარწმუნდა, საბედისწერო ნაბიჯის გადადგმის დროს, ქვეშევრდომობის სტატუსივე შეიცვალა და უკან დაბრუნების გზები სამუდამოდ მოეკვეთა.

უკანასკნელად რუთს შეეხვდი ჩვენი ინსტიტუტის სააქტო დარბაზში, მის მესამე დასთან, ამერიკაში გაგზავნილი წერილების მეორე ავტორთან ერთად. ეს და მაღალი, არცთუ გამხდარი, ენერგიული ქალი ისტორიის კათედრის გაუგის თანამდებობაზე მუშაობდა და რუთისგან განსხვავებით, ყავისფერ ტყავის პალტოს ატარებდა.

სააქტო დარბაზი სავსე იყო ხალხით. სტუდენტებით, პროფესორებით, ინსტიტუტის ხელმძღვანელობით და გარეშე პირებით. კათედრაზე ალექსეი ტოლსტოი იდგა და თავის ახლადგამოქვეყნებულ რომანზე — „პეტრე პირველი“ — ლაპარაკობდა. ლაპარაკობდა თვითდაჯერებულად (მე ცოტა ნასვამი მომიჩვენა, რაც არ იყო უცხო ამ მწერლისათვის საერთოდ), დინჯად, აუღელვებლად და უფრო მეტიც, „ზურგამაგრებულად“ — რა მიზანი ჰქონდა ამ რომანის წერის დროს, როგორ აგროვებდა მასალებს, რა მოიპოვა ახალი შეეცის არქივებში და ა. შ. თქვა ისიც, რომ პეტრეს ეპოქას ბევრი აქვს საერთო ჩვენ ეპოქასთან, სიტყვა-სიტყვით, რომ სულ ადვილად აიცილა ალ. ტოლსტოიმ კრიტიკული შენიშვნები მარქსისტულ-ლენინური იდეებით გაუღენთილი მოკამათებისა, რომელთა რიცხვი დიდ უმრავლესობას შეადგენდა მოკამათეთა შორის. მის დინჯ პასუხებში ერთგვარი ირონიაც გამოსჭვიოდა.

— იცით რა, პეტრეს პოლიტიკური ეკონომიის კურსი არასოდეს ჰქონია მოსმენილი და მე არ შემიძლო ჩემი ისტორიული გმირის ბაგეებით წარმოთქმულ აზრებსა და შეხედულებებში თანამედროვე ცნებები შემეტანაო.

რუთის და მოთმინებიდან გამოიყვანა ტოლსტოის ლაპარაკის სტილმა, მშვიდმა და გულდაჯერებულმა ტონმა, განსაკუთრებით ფრაზამ ჩვენი და პეტრეს ეპოქების თანახმიერების შესახებ. მთელი გზა სხდომის დამთავრებამდე, სანამ ერთმანეთს დავცილდებოდით, მისი აღშფოთება არ დამცხრალა.

— სტალინი ამბობს, პეტრეს დროს გლეხებს ცხრაპირ ტყავს აძრობდნენო, და ეს მწერალი კი ცდილობს დაგვარწმუნოს, რომ პეტრეს დრო ჩვენი ეპოქის თანახმიერია!

მე არ ვიცოდი (ახლაც არ ვიცი) — რას ამბობდა სტალინი პეტრეს ეპოქაზე და მაშინდელი გლეხების მდგომარეობაზე, მაგრამ ეჭვი არ მეპარებოდა (და არც ახლა მეპარება), რომ „პეტრე პირველის“ აზრი სწორედ ამ „თანახმიერობის“ ჩვენებაში და პეტრეს მეშვეობით „ჩვენი ღიადი“ ეპოქის გამართლებაშია; აქეთაა მიმართული რომანის „სოციალური დაკვეთაც“ და, ალბათ, პირადი დაკვეთაც პირისა, ვისაც ყველაზე მეტად სჭირდებოდა ჩვენი ეპოქის გამართლება მკითხველის თვალში.

ყოველი ეპოქა ქმნის თავის კარის პოეტებს, კარის პროზაიკოსებს. „ჩვენი ეპოქა“ ავრძელებს ამ, შუა საუკუნეებიდან მომდინარე ტრადიციას და უმატებს (ტექნიკის განვითარების შესაბამისად) თავის კარის კინორეჟისორებს. ამავე დროს, ზოტბას თავისი ფსიქოლოგიური საფუძვლები აქვს, თავისი კანონები. პირდაპირი აპოლოგია საკმარისი აღარაა და არც აქვს მას ისეთი ეფექტი, როგორიც ირიბი საშუალებებით შეიძლება იქნეს მიღწეული.

დემიან ბედნი, რომელმაც თავისი ნამდვილი გვარი — პრიდვოროვი ულტრათანამედროვე, ულტრაკლასობრივი ფსევდონიმით შეცვალა. რათა მისი მოღვაწეობის არსი მკითხველს გვარის წაკითხვითანავე არ სცემოდა თვალში, ჯერ კიდევ ცოცხალია და უდიდეს „საბჭოთა პოეტად“ არის აღიარებული. მაგრამ ახალი მეზობლები და ზოტბის ახალი ფორმებია საჭირო, მით უმეტეს, მისი სახელი კომპრომიტირებულია სერგეი ესენინის ლექსით, რომელიც არ დაუბეჭდათ, მაგრამ ხელიდან ხელში ხელნაწერის სახით გადადიოდა და ამ სახით ვრცელდება:

Ты только хрюкнул на Христа,
Ефим Лакеевич Придворов!

საჭიროა უფრო „სოლიდური“, უფრო დამაჯერებელი, — ირიბი, თავისებურად შენიღბული მეთოდები დღევანდელი დესპოტიზმის გამართლებასათვის. მისი გამართლება მისი აპოლოგიაა. საჭიროა გმირების გამოწვევა წარსულიდან, მათი სულების გამოძახება, თუნდაც ჯოჯოხეთიდან.

ასეთი სულია პეტრე დიდი, რომლის შესახებაც რომანის დაწერა ლევ ტოლსტოიმ რამდენჯერმე სცადა, მაგრამ რამდენჯერაც ჩაუჭდა ისტორიულ მასალებს, იმდენჯერ დარწმუნდა, რომ მის გულს არ გაეყარა ეს „დამძნეული სიფილიტიკი“.

რუთმა და მისმა დამ ჯერ არ იციან და ველარც გაიგებენ, რომ ათაოდე წლის შემდეგ კიდევ ერთი სული იქნება გამოძახებული და დაიწერება პიესა „დიდი ხელმწიფე“ („Великий государь“), სადაც XIX ს-ის მოწინავე საზოგადოებრივ აზროვნებაში „შვილის მკვლელად“ და უდიდეს დესპოტად შეფასებული მეფე წარმოდგება დიდ და ბრძენ მონარქად და პიესა სტალინურ პრემიას დაიმსახურებს.

როგორც არ უნდა აღშფოთდეს რუთის და, ისტორიის კათედრის გამგე, და ალ. ტოლსტოის მოკამათებები, — პეტრე დიდისა და სტალინის ეპოქების ანალოგიების გამო, ეს მაინც ასეა და მისი რომანი, ისევე როგორც სოლოვიოვის პიესა ივანე მრისხანეზე, ამ ანალოგიის გამო იწერება. წარსულის დესპოტიზმის განდიდება დღევანდელი დღის დესპოტიზმის გამართლებათა, პირდაპირი აპოლოგია — ირიბი ხერხებით განხორციელებული აპოლოგიით შეცვლათ.

მათ არ იციან, რომ ასეთი აპოლოგეტები ჩვენც გვყვანან, საქართველოში, მათ შორის კინორეჟისორი, რომელიც ამავე მიზნით გიორგი სააკაძის სულს გამოიხმობს, ნამდვილი მეხოტბის (თუმცა ნიჭიერი მეხოტბის) როლს იცის-რებს და ათი წლის მანძილზე ზუთჯერ მიიღებს სტალინურ პრემიას. არც ის იციან, რომ საქართველოს ჰყავს ადგილობრივი, ლოკალური გმირი, „საქართველოს საამაყო შვილის სახით, „ჩქიმ ლავრენტი ბერია“, რომელიც საოცარი სისწრაფით მალდდება პოლიტიკური კარიერის კიბეზე და მალე სათავეში მოექცევა „სახელმწიფოს სახელმწიფოში“.

რუთს და მის დას აღარ შეეხვედრიათ. მოგვიანებით გავიგე, რომ ორივენი იმ ქარიშხალმა წაღეკა, რომელიც ლენინგრადში 1937 წელზე ადრე, კიროვის მკვლელობის შემდეგ ამოვარდა. მათი წაღეკვა, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ იყო. მათ არ ეყოთ პოლიტიკური ალღო გაჩუმებულიყვნენ იქ, სადაც გაჩუმება იყო საჭირო და არა თეორიული დოგმა, და დოგმატური შეფასება სინამდვილისა. რა დამართა მათ ამერიკიდან ჩვენი სახელმწიფოსათვის ჩამოტანილი საჩუქრით დაბრუნებულ დას — არ ვიცი. სავარაუდებელია, რომ ქარიშხალს ვერც ის გადაურჩებოდა, თუნდაც როგორც „სამშობლოს მოღალატის ოჯახის წევრი“, მერე როგორი ოჯახის — სამი დიდან ორი იყო ამ მოტივით რეპრესირებული.

გრძელდება ფიქრები საკითხებზე. რომლებიც უნივერსიტეტში სწავლას უკანასკნელ დროს აღიძრა, ერთი უბედურება საქართველოს დამოუკიდებლო-

ბის დაკარგვა, მისი დაპყრობა, მეორე — პოლიტიკური სისტემა, რომელშიც ჩემი ქვეყანა მოექცა. ფიქრებს დემოკრატიასა და დიქტატურაზე პრაქტიკულად აზრი არა აქვს, დიქტატურა გაბატონებულია, მოქმედებს გაუგონარი სისასტიკით და, რაც დრო გადის, მეტად და მეტად „მტკიცე“ ფორმებს ღებულობს. „მტკიცე“ — ე. ი. დაუნდობელ, სასტიკ და ტოტალურ ფორმებს.

მე არც კი მაქვს კარგად გაცნობიერებული — რა მნიშვნელობის პრობლემას „მივაგენი“ დემოკრატიისა და დიქტატურის სახით, ლენინისა და კუცკის კამათის სახით ამ საკითხზე.

ვდგავარ (და მთელი ქვეყანა დგას) ფაქტის წინაშე, დიქტატურის ფაქტის წინაშე: ვხედავ მის თეორიულ საფუძვლებს და უშუალოდ განვიცდით თვით ფაქტის საშინელებას.

სტალინი ალბათ გრძნობს ამ პრობლემის მნიშვნელობას, რომელიც განსაკუთრებით ომის დამთავრებისა და გერმანიაში ფაშისტური დიქტატურის დამსხვრევის შემდეგ მთელი მსოფლიოს მტკივნეულ პრობლემად იქცევა, და წინასწარ „ღებულობს ზომებს“. 1936 წლის კონსტიტუცია შექმნის დემოკრატიის ილუზიას და ბოლშევიკურ ხელისუფლებას მისცემს საშუალებას შემდგომი ათეული წლების მანძილზე მორიგ ლოზუნგს ამოეფაროს: — ჩვენი სახელმწიფო ყველაზე უფრო დემოკრატიულია მთელ მსოფლიოში.

მე კი წილად მჩიება ვიცხოვრო ატმოსფეროში, სადაც „თეორიულადაა დასაბუთებული“, რომ სახელმწიფო, როგორც პოლიტიკური ორგანიზაცია, „ბერკეტია“ (ДУРЖИКА) და ახლა ის, ადამიანთა ისტორიული განვითარებების მთელი კანონზომიერების მიხედვით, პროლეტარიატს უჭირავს ხელში.

ლენინის ეს თეორია ძალიან მაგონებს ჰიტლერის ფრაზას — „ჰო, ჩვენ ბარბაროსები ვართ და გვინდა რომ ბარბაროსები ვიყვეთ!“ და უკვე ვგრძნობ, რომ ორ სისტემას შორის ძალიან ბევრია საერთო.

ერთხელ ლენინგრადში ერთ ნაცნობ ქართველს შევხვდი (ცნობილი ქართველი მოღვაწის შვილს და შემდეგში თვითონაც ცნობილ მეცნიერს), რომელიც ამ დროს ამ ქალაქში ცხოვრობდა, ჩვენი სისტემის აღფრთოვანებული ზოტბა და ფაშისტების ლანძღვა დაიწყო, განსაკუთრებით ებრაელების დევნის გამო. ებრაელების დევნა, რა თქმა უნდა, დიდი საშინელება და ბარბაროსობა იყო, მაგრამ მე ჩემი, უფრო მახლობელი, უშუალოდ ჩემი გარემოთი განცდილი ფიქრები მქონდა.

— რას იზამ, ვინმეს დევნა, ჩანს, აუცილებელია. ჭერ ერთი იმიტომ, რომ სახელმწიფოს ქონება სჭირდება, რომელიც ვინმეს უნდა წაართვან, მეორეც — „მასების ენთუზიაზმის“, მათში ცხოველური ინსტინქტების გაღვიძება საჭირო ბრძოლის უნარის განმტკიცებისათვის. იქ დევნას რასობრივი თეორია უდევს საფუძვლად, აქ, ჩვენში კლასობრივი, ორივე საშინელება..

ტროცკის და ბუხარინის შრომების ხსენებაც აღარსადაა; ბეჭდვითი სიტყვა მკაცრი კონტროლის ქვეშაა დაყენებული; მოქმედებს არა მხოლოდ „მთავლიტი“, ცენზორის როლს მთელი სახელმწიფოებრივი აპარატი ასრულებს — პარტიული ორგანიზაციები თუ სახელმწიფო დაწესებულებები.

მაგრამ იმაშიც, რაც იბეჭდება და იმაშიც კი, რაც ოფიციალური პროპაგანდის მთავარ წყაროს წარმოადგენს, შეიძლება ბევრის ამოკითხვა, გაგება და რეალურ სინამდვილესთან დაპირისპირება. ასეთებია „История ВКП (б) в документах“ — სქელტანიანი ტომების მრავალტომეული; ЦК-ს და ЦКК-ს პლენუმების ანგარიშები, 20-იანი და 30-იანი წლების დასაწყისში იმდენად იზრდება ცენტრალური საკონტროლო კომიტეტის (ЦКК) როლი და პოლიტიკური ძალა, რომ, განსხვავებით ჩვეულებრივი წესისაგან, იმართება არა პარტიის ცკ-ის პლენუმები, არამედ „ცეკას“ და „ცეკაკა“ გაერთიანებული პლენუმები, მათ ერთად გამოაქვთ გადაწყვეტილებები და დადგენილებები.

ЦКК — უმაღლესი პარტიული საკონტროლო ორგანოა, მისი კომპეტენცია უმაღლესი პარტიული თანამდებობის პირებზე სასჯელის დადება, გაფრთხილება, პარტიული საყვედური, გარიცხვა პარტიიდან (ოფიციალური ფორმულით — „პარტიის რიგებიდან“), ამ ორგანოს როლი განსაკუთრებით იზრდება შიდაპარტიული უთანხმოების პირობებში და ხელს უწყობს „გენერალური ხაზის“ გამარჯვებას. რატომ მაინცდამაინც „გენერალური ხაზის“ და არა, ვთქვათ, ოპოზიციის? იმიტომ, რომ დროზე იქნა მიღებული შესაფერისი „ორგანიზაციული ღონისძიება“ და 1926 წლის ნოემბრიდან ამ პარტიული ორგანოს თავმჯდომარედ „არჩეულია“ სერგო ორჯონიკიძე, სტალინის უერთგულესი პიროვნება, რომელიც მას არ უღალატებს და „არ გაყიდის“.

ამ დროიდან უმაღლესი ელიტის შიგნით წარმოებული პარტიული ბრძოლებისა და სტალინის გამარჯვების მიმე წლებში გენერალურ მდივანს მხარში ორჯონიკიძე უდგას, ამტკიცებს მის მდგომარეობას, ძალას და უფლებებს. მან გაყიდა საქართველო, მაგრამ არ გაყიდის თავის „ერთხორცს“ და „ერთსულს“ (სამაგიეროდ, სტალინი გაყიდის მას 1937 წელს).

ამ დროიდან „ბოლშევიკური“ რუსეთის ისტორიაში არაჩვეულებრივად იზრდება პარტიის როლი და საბოლოოდ ყალიბდება პარტიის დიქტატურა, დიქტატურა დიქტატურაში. ეს გასაგებია — სტალინს თავისი „უსაზღვრო უფლებები“ პარტიულ ორგანიზაციაში ჰქონდა და ბრძოლაც აქედან უნდა დაეწყო.

(მაგ., 1920 წ. (?) ცენტრალური კომიტეტის მდივანი უმნიშვნელო ფიგურა — სტასოვა იყო. ხოლო ლენინის, როგორც სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ძალაუფლებაც ამ მიმართულებით იყო განმტკიცებული და განხორციელებული).

სქელტანანი ტომები („История ВКП (б) в документах“) არ შეიცავენ ცხადია, დოკუმენტებს, რომლებსაც შემდეგ ხრუშჩოვი გამოაქვეყნებს სტალინის დისკრედიტაციის მიზნით, მაგრამ რაც აქ არის გამოქვეყნებული, იმის მიხედვითაც შეიძლება წარმოიდგინო — როგორ მიმდინარეობდა ბრძოლა პარტიის შიგნით და როგორ მტკიცდებოდა გენერალური ხაზი.

რუსეთის რევოლუციაში, რომელმაც საბჭოთა სისტემა წარმოქმნა, ყველაზე დიდი ფიგურა ტროცკი იყო. ეს ძალიან კარგად იცოდა ლენინმაც, რომელმაც ოქტომბრის რევოლუციის მომზადების პერიოდში, მიუხედავად წარუგადასული შეუწყნარებლობისა სხვაგვარად მოაზროვნე პირებისადმი, მასთან ბლოკი დაამყარა (ეს კარგად ჩანს აგრეთვე ჯონ რიდის ცნობილ წიგნშიც — „ათი დღე, რომელმაც შესძრა ქვეყანა“). ამიტომ პირველ რიგში „მემარცხენეებთან“ და მის მეთაურთან იყო საჭირო ანგარიშის გასწორება.

ტაქტიკური მოსაზრებით იყო ნაკარნახევი ბრძოლა ამ ეტაპზე ბლოკ „მემარცხენეებთან“ (ბუხარინი, რიკოვი). ტროცკის დამარცხებით და მოსკოვიდან გაძევებით „გენერალურმა ხაზმა“ თავისი პირველი და ყველაზე ძნელი საქმე გააყეთა. შემდეგ ამოცანას — ყოფილი მოკავშირეების, „მემარცხენეებისა“ შემობრუნება და საბოლოოდ მათი ფიზიკური „ლიკვიდაცია“ წარმოადგენდა.

საკმარისია ამ წიგნში გამოქვეყნებული დოკუმენტების გაცნობა, ყურადღებით წაკითხვა, რომ ნათელი გახდეს, პარტიის XIV ყრილობაზე მიღებული გეგმა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისა არსებითად ტროცკის გეგმა იყო, წამოყენებული ერთი წლით ადრე. მაგრამ ამ დროს ის „პარტიის მიერ“ ტროცკის „ლევაკურ“, ავანტურისტულ ზრახვებად იყო კვალიფიცირებული. სულ ერთი წლის შემდეგ კი, როდესაც ტროცკი უკვე დამარცხებული აღმოჩნდა, ინდუსტრიალიზაციის გეგმა სხვისი სახელით შევა ისტორიაში.

ინდუსტრიალიზაციის ძირითად წყაროს გაპარტახებული ქვეყნისათვის ხორბლის ექსპორტი წარმოადგენდა, რაც თავისთავად გულისხმობდა გლეხთა ექსპლოატაციას და მათი წარმოების პროდუქტის მითვისებას ძალით. ეს ასევე მოხდა. მაგრამ ტროცკის დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი მისი ტაქტიკური შეცდომა იყო: გულახდილი ლაპარაკი გლეხთა ექსპლოატაციაზე ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს გლეხობა წარმოადგენდა.

ამ ტაქტიკურმა შეცდომამ გააადვილა თეორიული ბრძოლა ტროცკის წინააღმდეგ, „გენერალური ხაზის“ დროებითი ბლოკი „მემარცხენეებთან“, რომლებიც არ იზიარებდნენ გლეხთა ექსპლოატაციის აუცილებლობას, და ქმნიდნენ სერიოზულ დაბრკოლებას ტროცკის გეგმების განხორციელებისათვის პარტიის უმაღლეს მმართველ ორგანოებში.

ეს გეგმები მაინც გატარდა. გატარდა საშინელი ფორმებით, დაუნდობელი მეთოდებით, რომლებმაც გლეხობა სრულ გაპარტახებამდე და დამშვეამდე მიიყვანა.

ძალიან ძნელი სათქმელია, რა სახეს მიიღებდა ინდუსტრიალიზაციის განხორციელება ამ გეგმის პირველი ავტორის მოქმედებაში, მას რომ დასცლოდა. ერთი რამ ცხადია — გეგმა გეგმაა, მისი განხორციელება — სულ სხვა მოვლენა; სიტყვა სიტყვაა — მოქმედება სიტყვის საქმედ ქცევისათვის — სულ სხვაა. „ბოლშევიზმის“ არსება, მისი ნამდვილი ბუნება მოქმედებაში ელინდება და ელინდება, დღიდან მისი წარმოქმნისა დღევანდლამდე (იმ დრომდე, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება).

გეგმის დასაბუთება ყოველთვის შეიძლება — ისტორიული აუცილებლობით, ქვეყნის ინტერესებით, მით უმეტეს, ჩვენს ქვეყანაში, სადაც ყოველი წამოწყებული საქმე, წვრილმანი თუ „მსხვილმანი“ — სოციალისტური მშენებლობის „დიადი იდეალებით“ არის გამართლებული. 1930 წ. XVI პარტყრილობაზე წარმოთქმული სიტყვები — „ჩვენ ჩამოვრჩით დასავლეთს 100 წლით, ან დავფარავთ ამ ჩამორჩენას 10 წლის მანძილზე, ან აღგვევიან პირისაგან მიწისა“ — ჟღერდა არა მხოლოდ შთამბეჭდავად და ამაღელვებლად, წინასწარმეტყველურადაც, როგორც ამაში ყველა დარწმუნდა 1941 წელს.

მაგრამ საქმე მაინც საქმეა და ზნეობრივი საწყისები, ზნეობრივი ღირებულებანი საქმის განხორციელების დროს იწყებენ მოქმედებას: ღირს თუ არა მიზანი მსხვერპლად. და მსხვერპლსაც ხომ თავისი საზღვრები უნდა ჰქონდეს! (მით უმეტეს, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს ყველა იმაშიც დარწმუნდა, რომ ათი წლის მანძილზე ჩამორჩენა ვერ დაიფარა და მოკავშირეების გარეშე ქვეყანა აღიგებოდა მიწის პირისაგან).

1934 წლის ფაქტებიდან რამდენიმე შემორჩა ჩემს მეხსიერებას, მათ შორის სრულიად საკავშირო მწერალთა ყრილობა და კიროვის მკვლელობა.

1932 წელს გაუქმდა (ლიკვიდირებული იყო პარტიისა და ხელისუფლების დადგენილებით) რუსეთის პროლეტარულ მწერალთა ასოციაცია (РАПП). ასოციაცია არსებობდა 1925 წლიდან, „აერთიანებდა, ოფიციალური ცნობების მიხედვით, პროლეტარულ მწერალთა უმრავლესობას“, რომლებმაც (ოფიციალური შეფასების მიხედვით, БСЭ, 1955) „შექმნეს რიგი მნიშვნელოვანი თხზულებებისა“. ჰქონდა ჟურნალები — თეორიული და მხატვრული. ეს იყო, მოკლედ, ორგანიზაცია, რომლის წევრებმა დიდი სამსახური გაუწიეს პარტიასა და ხელისუფლებას რევოლუციის დასაწყისში — თავისი დაუნდობლობით, თავზეხელაღებული ნიპილიზმით ახლო წარსულისადმი. ძველი წყობის, პოეტური შემოქმედების, „ბურჟუაზიული“ განწყობილებების მიმართ.

ამ ორგანიზაციას ჰყავდა, რა თქმა უნდა, წევრები საქართველოშიც (ფრი-

დონ ნაროუშვილი, რომელმაც ერთ პოემაში ილიას „გლეხის სისხლით გატენილი თავადი“, თუ რაღაც ამისმაგვარი უწოდა; პატიყო ქიქოძე და ბენიჭო ბუაჩიძე — კრიტიკოსები: კონსტანტინე ლორთქიფანიძე, გიორგი ნატროშვილი და სხვ.).

„გენერალური ზახის“ გამარჯვებისა და პოლიტიკური სტაბილიზაციის პირობებში შეიქმნა საფრთხე „რაპკელების“ დაუდევარი ბუნება, მათი ნიჟილიზმი და დაუოკებელი კრიტიკული სული სტაბილიზირებული სინამდვილისა და გამარჯვებული „ზახის“ წინააღმდეგ არ შემობრუნებულყო (ცხოვრების შემდგომმა განვითარებამ დაადასტურა, რომ „რაპკის“ ორგანიზაციის გაუქმება საემარისი არ იყო. „რაპკელების“ დიდი უმრავლესობა ფიზიკურად იქნა ლიკვიდირებული 1937 წელს).

გამარჯვებული პარტიული ხელმძღვანელები და სისტემის უმაღლესი მმართველები მიხვდნენ, მიხვდნენ საკუთარი პრაქტიკის საფუძველზე, რომ მასობრივი მკვლელობის, ტერორისა და განადგურების სულიერ ატმოსფეროში დიდი უმრავლესობა მოქმედებს, პირველ ყოვლისა, საკუთარი ბუნების შესაბამისად. მკვლელი, თუნდაც „კლასობრივი მტრისა“, უნდა მკვლელი იყოს ბუნებით, რომ მკვლელობის აქტი შეასრულოს; გამანადგურებელი, თუნდაც „ძველი, ბურჟუაზიული იდეოლოგიისა“ — უნდა ბუნებით იყოს გამანადგურებელი და დაუნდობელი.

„რაპკის“ მაგივრად შეიქმნა „საბჭოთა მწერლების კავშირი“, რომელშიც მთელი ქვეყნის მწერლები გაერთიანდნენ, ხანშიშესულებიც და ახალგაზრდებიც, პარტიულებიც და უპარტიოებიც. რა თქმა უნდა, საბჭოთა მწერლების კავშირის წევრობა მთელი რიგი პირობებით იყო შეზღუდული. წესდება ითვალისწინებდა, რომ მისი წევრები შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ ლიტერატორები (პროზაიკოსები, პოეტები, დრამატურგები, კინოდრამატურგები, კრიტიკოსები და მთარგმნელები), რომლებიც „აქტიურად მონაწილეობენ თავისი შემოქმედებით კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობაში“.

1934 წელს შედგა საბჭოთა კავშირის მწერალთა პირველი ყრილობა, რომლის ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენდა მ. გორკი, მწერალთა კავშირის პირველი თავმჯდომარე და მთავარი მომხსენებელი ყრილობაზე.

ყრილობას არ დაუგმია პოლიტიკური სისტემის ძირითადი იდეოლოგიური პრინციპები, მაგრამ მისი კურსი აშკარად ზომიერი იყო „რაპკელებთან“ შედარებით და წარმოადგენდა ერთგვარ კომპრომისს ძველი თაობის მწერლებთან. ყრილობაზე აღიარებული „სოციალისტური რეალიზმი“ განსხვავდებოდა „რაპკელების“ წერისა და მოქმედების მეთოდისაგან.

ამ დროიდან დაიწყო შემობრუნება კლასიკოსებისაკენ, მათ შორის ილია ჭავჭავაძისაკენ.

მოხსენება ქართულ ლიტერატურაში წაიკითხა მალაქია ტოროშელიძემ (დახვრიტეს 1937 წელს). — მოხდა რეაბილიტაცია კლასიკური მწერლობისა.

და მათ შორის XIX ს-ის ქართველი მწერლობისა. დაიხატა ფერებში შესრულებული დიდი სურათი (ტილო), რომელზედაც ილია და ბავშვი სტალინი ერთად არიან გამოსახული. მოწაფე სტალინს მოსიყვარულე თვალებით დასცქერის ილია — „გლეხების სისხლით გატენილი თავადი!“ ასეთი სურათის დახატვას დიდი დრო არ სჭირდება, ოღონდ „სოციალური დაკვეთა“ გაჩნდეს, თორემ დაკვეთის შემსრულებელნი მუდამ მზადყოფნის მდგომარეობაში არიან.

:934 წლის მწერალთა ყრილობა მაინც შვება იყო. „მოითქვა სული“ საზოგადოებამ, განსაკუთრებით უმაღლესი სასწავლებლისა და საშუალო სკოლის მასწავლებლებმა, რომლებსაც უშუალო კავშირი აქვთ სასწავლო პროგრამებთან და ბავშვებთან, რომელთათვის ადრე ყოველგვარი უხამსობა უნდა ჩაენერგათ ბარათაშვილზე, აკაკიზე, ილიაზე.

მაგრამ არც ისე მარტივად იდგა და წყდებოდა კლასიკოსების საკითხი. ჩვენი ხელისუფლება და იდეოლოგია ყოველგვარი წყალობის კომპენსაციას მოითხოვს. კომპენსაცია ისაა, რომ მთელი კლასიკა და მისი წარმომადგენლები ჩვენი, „ბოლშევიკების“ სულიერ მოკავშირეებად იქცნენ. მისტიკოსი რადიშნევიცი, პუშკინიცი, ლერმონტოვიცი მით უმეტეს, ბელინსკი, ჩერნიშევსკი და დობროლუბოვი; ლევ ტოლსტოიცი კი, რომელიც, მართალია, ლენინის სიტყვით მქადაგებელი იყო — «одной из самых гнусных вещей, какие только есть на свете, а именно религии» «помещик, юродствующий во Христе» და ა. შ. იყო ამავე დროს „რუსეთის რევოლუციის სარკე“.

ერთი სიტყვით, დაიწყო კლასიკური მწერლობის მოდერნიზაცია, მოდერნიზაცია მის სრულ გაყალბებამდე.

ახლა რომ ვფიქრობ, ამ დროიდან იწყება რუსული და ქართული მწერლობის ფალსიფიკაცია, რომელიც რაც დრო გადის, უფრო და უფრო ღრმავდება და უბოდიშო და მოუერიდებელი ხდება. თანდათან ბლოკიც „ჩვენი“ გახდება, და დოსტოვესკისთანაც გამონახავენ საერთო ნიშნებს.

ამისი შედეგია ბელინსკის, ჩერნიშევსკისა და მათთან ერთად ილია ჭავჭავაძის კვალიფიკაცია, როგორც „რევოლუციონერი-დემოკრატებისა“; ცდები, დაჯინებითი ცდები ილიასა და მარქსიზმს შორის იდეური ძაფების ძიებისა.

არის კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ხელს უშლის ილიას რეაბილიტაციას, თუნდაც მისი დამსახურების გაყალბების ხარჯზე.

ილიას მკვლელობიდან მხოლოდ 27 წელია გასული. ჯერ კიდევ ცოცხალია ხალხის მახსოვრობაში წიწამურის დიდი ეროვნული ტრაგედია, ფაქტი მისი მკვლელობისა, ფართოდ გავრცელებული და აღიარებული შეხედულება, დარწმუნებულობა, რომ ილია „ბოლშევიკებმა“ მოკლეს, სწორედ „ბოლშევიკებმა“. რუსეთში მარქსისტული მოძრაობის ყველაზე „მოწინავე“ მიმდინარეობის წარმომადგენლებმა. ცოცხალია ამ მკვლელობის ორგანიზატორი და

„სულისჩამდგმელი“ — ფილიპე მახარაძე, რომელსაც მაღალი სახელმწიფოებრივი პოსტი უჭირავს და ოფიციალურად ცნობილია, როგორც ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე. ცოცხალია მკვლელო, თუ ერთი მკვლევართაგანი — ვინმე ბერბიჭაშვილი, რომელიც, როგორც მცხეთის რაიონის გლეხებისაგან გავიგებ (1937 წ.), მუხრანის სასოფლო საბჭოს თავმჯდომარედ მუშაობს და არ ერიდება ხმამაღლა ილაპარაკოს, იტრაბახოს, რომ ილია მან მოკლა.

(შემდეგ, უკვე მოგვიანებით, გიორგი ლეონიძისაგან გავიგებ, რომ ფილიპე მახარაძის სახლში იმ ტყვიის ცალები უნახავთ, რომლითაც ილია იყო განგმირული).

და აი, დგება სამოსამართლო საქმე, იწყება „ძიება“. იმართება სამოსამართლო პროცესი (თუ არ ვცდები, ოდილაუაძის თავმჯდომარეობით. პროცესის თარიღი ზუსტად არ მაგონდება) და „დგინდება“, რომ ილია ჭავჭავაძე მკვლის „ოხრანკას“ მოუკლავს და მკვლელები „ოხრანკის პროვოკაციული“ მოქმედების შემსრულებლები ყოფილან.

მკვლელებს დახვრეტის განაჩენი გამოუტანეს, განაჩენი სისრულეში მოიყვანეს და... საკუთარი ბოროტმოქმედების კვალი დაფარეს, შემაზრუნენ ადამიანური, ეროვნული, პოლიტიკური ბოროტმოქმედების კვალი.

კიროვის მკვლელობა ყუმბარის გასკდომას გავდა. პირველი ასეთი ფაქტი ლენინზე კაპლანის თავდასხმის შემდეგ, გაუგონარი, წარმოუდგენელი აქტი ხელისუფლების ტოტალური ბატონობის და „ჩეკას“ ძლევამოსილების პირობებში.

მკვლელობა გახდა საბაბი ყოფილი ოპოზიციონერების პასუხისგებაში მიცემისა და შემდეგ დახვრეტისა, ლენინგრაღში მასობრივი დაპატიმრების, გადასახლებისა და გასახლებისათვის.

ჩაიკოვსკის ქუჩა ლენინგრადში დაცარიელდა. ეს ყოფილი ფრეილინების ქუჩაა, მსგავსად ჩვენი, თბილისის აწინდელი საბა ორბელიანის ქუჩისა, სადაც მეფის კარის მსახურები და მოსამსახურეები ცხოვრობდნენ. გაასახლეს ყველა, ვინც შემორჩა ქუჩის მოსახლეებს შორის მეფის დროიდან. გასახლების ვადები მოკლეა და კატეგორიული. ზოგჯერ 48, 24 საათი. მოსახლეობა აწიოკებულია, გზავნიან დეპეშებს სმოლნში (პარტიის საოლქო კომიტეტის შენობა ლენინგრადში), მოსკოვში — განკარგულების შეჩერებისათვის, გაუქმებისათვის ან ვადის გაგრძელებისათვის.

საკომისიო მაღაზიები გაივსო შესანიშნავი ძველებური ავეჯით, სურათებით, რომლებიც ნახევარ, მეზუთედ და მეთუდ ფასად იყიდება. ერთხელ ელენე შევიდა ოჯახში, სადაც ყოფილი ფრეილინა მემანქანედ მუშაობდა და გადასაბეჭდ მასალას კერძო პირების დაკვეთითაც ღებულობდა. ელენეს ფეხ-

დაფებ ფოსტალიონი შეჰყვა და გაგზავნილი დეპეშის შეწყნარების პასუხი მოუტანა — ოჯახს გაუგრძელეს გასახლების ვადა.

ოჯახი სიხარულმა მოიცვა, „ქარგი ამბავი“ ოჯახის წევრებმა ელენეს „ქარგ ფეხზე“ შესვლას დაუკავშირეს და ჯერ დიდი მწუხარებით და ამჯერად — დიდი სიხარულით მოცული გული უცნობ ადამიანს გადაუშალეს.

მაგრამ ეს ერთეული, გამონაკლისი შემთხვევაა, დიდი უმრავლესობა დაუყოვნებლივ ტოვებს ქალაქს, სადაც დაიბადნენ, გაიზარდნენ, ორი რევოლუციის ქარიშხალი გადაიტანეს და მოხუცდნენ.

გაზეთებში ქვეყნდება სიები „თეთრგვარდიელებისა“, რომლებიც დაპატიმრებულები არიან (ზოგან სახელმწიფოს საზღვარზე, არაღელვარად შემოსვლის ცდის გამო), მაგრამ ხვრეტავენ გაუსამართლებლად, როგორც პასუხს (უფრო სწორად — შურისგებას) კიროვის მკვლელობის აქტზე.

მრავალი წლის შემდეგ, ხრუშჩოვის დროს, კიროვის მკვლელობის ოფიციალური ვერსია ეჭვის ქვეშ დადგება; გამოიყო საეციალური კომისია, რომელსაც ამ მკვლელობის ნამდვილი მიზეზები უნდა გამოერკვია. სანამ კომისია მუშაობას დაამთავრებდა, ხრუშჩოვი შეიცვალა. ახალი ხელმძღვანელობის დროს კომისიამ მუშაობა დაამთავრა და ახალ პოლიტიბუროს წარუდგინა, მაგრამ ამჯერად მიღებული იყო გადაწყვეტილება — კომისიის დასკვნები არ გამოქვეყნებულიყო და საიდუმლოდ ყოფილიყო დაცული.

ხალხში დადიოდა ხმები, რომ XVII პარტყრილობაზე, ეკას პოლიტიბუროს არჩევნების დროს კიროვმა სტალინზე ბევრად უფრო მეტი ხმა მიიღო.

რუსეთში ცხოვრების დროს, ლენინგრადში ყოფნისას, ან მოსკოვში მოკლე დროით შეჩერებისას მაინც ვპოულობდი დროს და, მიუხედავად ეკონომიკური გაჭირვებისა, სახსრებს თეატრისათვის.

გრიბოედოვის კომედიას („ვაი ჰეუსიავან“ ლენინგრადის „ალექსანდრი-ნკაში“, ფამუსოვი — გორინ-გორიანოვი, ჩაცკი — შემდეგ სახელმოხვეჭილი კინომსახიობი, ჩაპაევის როლის შემსრულებელი ბორის ბაბოჩკინი) ადრევე ვიცნობდი, ჯერ კიდევ მოწაფეობის დროს. პიესამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე ავტორის მხატვრული ნიჭითაც და გონიერების, ჰეუსის სიღრმითაც. პიესის ნახვის დროს უკვე მქონდა საკმაო გამოცდილება, რომ რეალურ ცხოვრებაში შემენიშნა ჩაცკებიც და განსაკუთრებით — რეპეტილოვები. შეჩვენებოდა (და ეხლაც მგონია), რომ ბევრია ცხოვრებაში ადამიანი, რომელთა ცხოვრების თავისებურება და მთელი აზრი გამოიხატება ფრაზით — „шумим, братцы, шумим!“

ჰამსუნის პიესამ „დიდების კარიბჭესთან“ („მხატი“) და მთავარი როლის შემსრულებელმა ვასილ კაჩალოვმა მთლიანად დაიპყრო ჩემი ცხოვრება, სული და გული. უკანასკნელი მიზანსცენა, ივარ კაჩენო კაჩალოვი დგას სცენაზე,

მხრებში ოდნავ მოხრილი, ილიაში თავისი შრომის ხელნაწერი აქვს ამოღებული, პლაში წამოსხმული.

— ახლა, მზადა ვარ, მოდიტ და წამიყვანეთ!

ბულგაკოვის „ტურბინების დღეები“ („მხატი“); ტურბინის როლში ნიკოლაი ხმელიოვი.

ამ სპექტაკლის ნახვის შემდეგ მთელი ოცი წელი „ვეძებდი“ ბულგაკოვს და ვიპოვე „... 50-იან წლებში, როდესაც მისი „ოსტატისა და მარგარიტა“ გამოქვეყნება მოხერხდა. ამ დღიდან ეს მწერალი ჩემი საყვარელი ავტორების რიცხვში მოხვდა, ხოლო მისი რომანი გადაიქცა საკითხავად, რომელსაც წელიწადში რამდენჯერმე ვუბრუნდები და ვკითხულობ.

შილერის „დონ კარლოსი“ (მოსკოვის მცირე თეატრი) — კოტე მარჯანიშვილის დადგმა, რომელიც უკანასკნელი აღმოჩნდა მის სიცოცხლეში.

თეატრი „ჩემს სამყაროში“ დამკვიდრდა, როგორც მისი მნიშვნელოვანი და ნათელი ნაწილი.

20-იან და 30-იან წლებში „მხატვრული სინამდვილის“ ეს უბანი ჯერ კიდევ მართლა სინამდვილეა. ისეთ პიესაზე, რომელიც უკვე მოქცეულია იდეოლოგიის მუხრუჭებში, უბრალოდ არ წახვალ. აქ მართლა თავის-უფალი ხარ, თეატრი ადგილკომის კრება არაა, რომელზედაც ძალით გერეკებიან და უარის თქმას ვერ გაბედავ.

პიესათა დიდი ნაწილი, რომლებსაც ვესწრები, წარსულს ეკუთვნის. ჰამლეტი პამლეტია აკოსტა — აკოსტა, ივარ კარენო — კარენო და ა. შ. არც შექსპირს, არც გუცკოვს და არც ჰამსუნს ეს თხულებანი არ შეუქმნია ბოლშევიკური „სოციალური დაკვეთით“ და როგორც არ უნდა იყვნენ დარწმუნებული, ვინც ამ დადგმებს არა კრძალავენ, რომ ეს გენიალური ქმნილებანი ეხმარება „ჩვენს დიად ეპოქას“ — არც მე და, ვფიქრობ, არც მაყურებელი საზოგადოება, მათ ასე არ განიცდის.

„ჰოპლა, ჩვენ ვცოცხლობთ“ რევოლუციური პიესაა, მაგრამ მასში განსახიერებული სინამდვილე, გმირთა წარმომავლობა და მათი მოქმედების გარემო არაა „საბჭოთა რუსეთი“ და საერთოდ რუსეთი.

„ტურბინების დღეები“ ისეა დაწერილი და განსახიერებული, რომ მიუხედავად ჩვენს ხელოვნებაში მოქმედი „სოციალური დაკვეთისა“, მთელი ჩემი სიმპათიები ხმელიოვის განსახიერებულ თეთრგვარდიელი ტურბინის მხარეზეა.

„რღვევა“, მართალია, ძველი სამყაროს რღვევაა, მაგრამ შტუბე მაინც შტუბედ რჩება და ბერსენიევიც ბოლშევიკი დიბენკო არაა, — ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ საზღვაო საქმეთა სამინისტროს გამგებელი, სამეულის ერთ-ერთ წევრად დანიშნული მეზღვაური, რომელიც მაუზერს უმადლესი ღონის სხდომებზეც არ იცილებს და მთავარ „არაგუმენტად“ იყენებს რევო-

ლუციური წინადადებების, მოსაზრებების თუ ღონისძიებათა გატარებისათვის.

„კაკალ გულში“ და „ყვარყვარე თუთაბერი“, როგორც არ უნდა იყოს „შენიღბული“, მათ მაყურებელი აღიქვამს როგორც რეალურ, ცხოვრებისეულ სინამდვილეს და კომიკური სიტუაციები, თუ დაფიქრდი, ტრაგედიად იქცევა. მაგრამ, აი, ასეთი შემთხვევა!

30-იან წლებში მოსკოვში გზადმყოფი წავედი „ჰამლეტის“ სანახავედ, ერთ-ერთ ცნობილ ვახტანგოვის თეატრში (დადგმა აკიმოვს ეკუთვნოდა).

სანამ სპექტაკლი დაიწყებოდა, ყურადღება მიიქცია ფოიეში კედლებზე; გაერულმა წარწერებმა იმის თაობაზე, რომ შექსპირის შემდეგ წარმოიქმნა ჰამლეტის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციები; რომ ყოველ ეპოქას ეს პიესა თავისებურად ესმოდა; რომ უკანასკნელი, ამჟამად გავრცელებული ინტერპრეტაცია მომდინარეობს გოეთედან და თვითონ შექსპირს არ ეკუთვნის.

ეს წარწერები, როგორც მოქმედების ნახვის შემდეგ გახდა ჩემთვის ნათელი, მაყურებლის; ერთგვარი შემზადება იყო ახალი ინტერპრეტაციის გამართლებისათვის, დადგმა ახლენდა შთაბეჭდილებას ფარდის ახლამდე, რადგან თვით ფარდა იყო საგანგებოდ გაკეთებული — მძიმე, ლითონის ფერებით ნაფერი, „გრანდიოზული“ დეკორაციები — ამავე სტილში.

და აი თვით ინტერპრეტაცია, ინტერპრეტაცია „ჩვენბური“ „ახალი ეპოქისეული“, ეპოქის იდეოლოგიით განსაზღვრული.

ტრაგედიის აზრი იმაშია, რომ ჰამლეტი დაკარგული ტახტის დაბრუნებას ცდილობს, მთელი მისი მოქმედება ამ მიზნის განხორციელებას ემსახურება და ინტრიგების ქსელით არის დაფარული. მამის აჩრდილის სცენა ჰამლეტის მიერ გამოგონილი ფიქტიაა, რომ მეგობრებს შესატყვისი შთაბეჭდილება შეუქმნას და საკუთარი მიზნის განხორციელებისათვის გამოიყენოს. აჩრდილის მოწოდება

— შეპფიცეთ!

ასეთივე ფიქტიაა, — ხმა ნამდვილად აჩრდილიდან კი არ მომდინარეობს. ეს თვით ჰამლეტის ხმაა, რომელსაც ხელში პატარა ქილა უჭირავს და სიტყვას „შეპფიცეთ“ ქილაში ჩასძახებს, ხმა რომ შეიცვალოს და იმქვეყნიდან აღმომხდარის ელფერი მიეცეს. მონოლოგის — „ყოფნა, არყოფნა!“ — წარმოთქმის დროს ჰამლეტს პატარა გვირგვინი უჭირავს და თავზე იდგამს, რაც იმას ნიშნავს, რომ მისთვის „ყოფნას“ ღირებულება მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვს, თუ მეფე იქნება, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი ყოფნა — არყოფნაა. და ა. შ.

აი, რა ყოფილა შექსპირის გენიალური „ჰამლეტი“.

და ეს ვნახე და მოვისმინე უშანგი ჩხეიძის შემდეგ!

მე ერთი გამოსავალი-ლა მქონდა — სპექტაკლი მივატოვე და თეატრიდან გამოვედი. ეს იყო ერთადერთი შემთხვევა ჩემს ცხოვრებაში, რომ დადგმა ბოლომდე არ მენახა.

ამავე პეროდში ვნახე ა. აფინოგენოვის პიესა „შიში“. ძველი რუსეთის ინტელიგენციის წარმომადგენელი პროფესორი ბოროდინი აყენებს ექსპერიმენტს ბოცვრებზე და მიდის დასკვნამდე, რომ ყოველი ორგანიზმის, და მათ შორის ადამიანთა, მოქმედებას განსაზღვრავს შიში.

პიესის მიხედვით, ბოროდინს ახალი, „აღმავალი“ კლასის წარმომადგენელი უპირისპირდება, წითელთავშლიანი სანიტარი ქალი კლარა, რომელიც ბოროდინის შემდეგ კათედრაზე ადის და პროფესორის მეცნიერულ დაკვირვებებს და დასკვნებს თავის „მძლავრი კლასობრივი ინსტინქტის“ საფუძველზე უარყოფს. მე პირადად კლარას კათედრიდან წარმოთქმული სიტყვები მეჩვენება „ნიღაბად“, რომელსაც პიესისათვის გზა უნდა გაეხსნა.

ეს პიესა ღრმად შეიჭრა ჩემს ცნობიერებაში, მიუხედავად იმისა, რომ მისი სცენიური განსახიერება არ იყო პირველხარისხოვანი (ეს პიესა დადგა მხატვარმა, მაგრამ მე ვნახე რომელიმე მეორეხარისხოვან თეატრში), შეიჭრა როგორც შესანიშნავი, მართალი და გულახდილი გაცნობიერება სინამდვილისა, რომელშიც ჩემი თანამედროვენი ცხოვრობდნენ, მათი სულიერი ცხოვრების, მათი განცდებისა და ფიქრების. პიესაში ხელოვნება დაემთხვა ცხოვრებისეულ სიმართლეს და ერთდერთი გადახრა — ხელოვნური გადახრა იყო კლარას სცენიური სახე, შეიძლება დრამატურგის ხერხი — სიმართლის „მეფარებით“ თქმისათვის.

ყოველ შემთხვევაში, წითელხილბანდიანი შუახნის ქალი და მისი ხელების ქნევა კათედრაზე ვერ აქარწყლებდა ბოროდინის სიტყვით გამოწვეულ შთაბეჭდილებას, რომელიც არ იყო ჩემთვის გაპირობებული ბოცვრებზე ჩატარებული ექსპერიმენტით, მაგრამ განსაზღვრული იყო მთელი ჩემი ცხოვრებით, მთელი „ჩემი სამყაროთი“. ჩემი უკვე საკმაოდ ხანგრძლივი დაკვირვებით ხალხზე, ადამიანებზე იძულების ორგანოების ხანგრძლივი მუშაობით ბოცვრებად ქცეულ არსებებზე.

რა ბედი ეწია პიესის ავტორს — არ ვიცი. რამდენადაც მახსოვს, მისი სახელი აღარ შემხვედრია.

მრავალი წლის შემდეგ (1950 წ.) დიდ საბჭოთა ენციკლოპედიაში წავიკითხე, რომ ა. აფინოგენოვი დაიბადა 1904 წ. და დაამთავრა სიცოცხლე 1941 წელს. ის ფაქტი, რომ მასზე სტატია მოათავსეს ენციკლოპედიაში, თავისთავად მეტყველებს, რომ ის „ხალხის მტრად“ არ უცენიათ; ჩანს ისიც, რომ ის არ შთაუთქავს 1937 წლის ტალღას. მაგრამ სტატიაში ასეთი სტრიქონებიც იკრთება: ამ პიესაში „ვერ მოიპოვა სრულფასოვანი მხატვრული განსახიერება“.

ხელისუფლებისათვის სასურველმა იდეამ, და რომ ამაში ავტორს „ხელი შეუშალა“ „რაპის“ პრინციპებმა, რომლებსაც იგი აღრე ეზიარებდა და ა. შ.

დიდ მოვლენას წარმოადგენდა კონცერტები ლენინგრადის ფილარმონიაში, რომელიც მუსიკალური კულტურის დიდი ცენტრი იყო და სადაც მრავალი უცხოელი ღირიერი მდგარა პულტან, მრავალი გენიალური კომპოზიტორის მუსიკა აეღერებულა. მე მხოლოდ ერთი მათგანი ვიხილე და მოვისმინე — ვენელი ღირიერი შტიდრი. საგასტროლოდ ჩამოსული იქვე, ფილარმონიის მოპირდაპირე „ევროპის სასტუმროში“ ჩერდებოდა. როგორც ჩანს, ძალიან შეეთვისა ამ დაწესებულებასაც და ლენინგრადის მსმენელსაც, — ავსტრიის ფაშიზაციის შემდეგ ამ ქალაქში სამუდამოდ დასახლდა.

არ ვიცი როგორი იყო მისი შემდგომი ბედი. მგონი „სამუდამო“ დასახლება დიდხანს არ გაგრძელებულა, რადგან ორიოდე წლის შემდეგ, 1937 წელს რომ ქართველი ღირიერი ევგენი მიქელაძე დახვრიტეს, ხალხში გავრცელებული ხმების მიხედვით, მისი დახვრეტის ერთ-ერთი საბაბი შტიდრისთან ურთიერთობა იყო. ცხადია, თუ ვენელ ღირიერთან ურთიერთობა შეიძლებოდა ყოფილიყო დახვრეტის საბაბი, თვითონ შტიდრის უკეთესი ხვედრი არ მიეზლოდა.

აქვე მოვისმინე შესანიშნავი მომღერალი ქალი პოლონელი ბანდროვსკა-ტურსკა. პოლონეთი მაშინ ჯერ კიდევ უცხოეთი იყო, მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ გახდა „ჩვენი“ და მომღერლის გვარიც წმინდა პოლონურად იწერებოდა და გამოითქმოდა. მისი სიმღერაც საუცხოოდ ჟღერდა.

აქვე მოვისმინე მსოფლიოს ხალხთა ხალხური სიმღერების ცნობილი შიშ-სრულბელი, ლატვიელი (მაშინ ეს ქვეყანაც უცხოეთი იყო) ირმა იაუნზემის სიმღერები. მანაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მაყურებელსა და მსმენელზე და ჩემზე განსაკუთრებით, — სხვა სიმღერებთან ერთად ქართული ურმულიც შეასრულა, და შეასრულა შესანიშნავად.

ლენინგრადში ვესწრებოდი „მსუბუქი“ მუსიკის კონცერტებს, მათ შორის განთქმული და პოპულარული მსახიობის ლეონიდ უტიოსოვის კონცერტებს. ერთი საღამო გავატარე „საზაფხულო ბაღში“ საესტრადო კონცერტზე, რომელსაც, თუ მეხსიერება არ მღალატობს, შემდეგში ცნობილი კომპოზიტორი დუნაევსკი ღირიერობდა. კონცერტის „მთავარ ნომერს“ წარმოადგენდა ერთი გონებადამახვილი ებრაელის, ვინმე მენდელევესკის გამოსვლა, რომელსაც არსებობის თავისებური საშუალებისათვის მიეგნო. შეკრიბა და ზუსტად გადმოწერა წარწერები, წერილობითი დოკუმენტები, რომლებიც შეუმჩნევია რუსეთის სხვადასხვა, უმთავრესად პროვინციულ ქალაქებში. მაგ., პროვინციული ქა-

ლაქის კოოპერატიული მაღაზიის შესასვლელის თავზე გამოკრულია იმ დროის გავრცელებული პლაკატები (რომლებითაც აკრედიტებული იყო შენობათა კედლები თუ ყველა სახის დარბაზები) — „კოოპერაცია არის გზა სოციალიზმისაკენ“, მის ქვევით: „სოციალიზმი აღრიცხვას!“ და იქვე, ქვემოთ, ამ ლოზუნგების მიღვევნებით ბოქლომდადებულ შესასვლელ კარზე წარწერა: „აღრიცხვას გამო მაღაზია დაეკტილია“.

გამოსვლა დიდხანს გაგრძელდა, ხალხმა ბევრი იცინა და ბოლოს „მსახიობმა“ ნილიციის ერთ-ერთ განყოფილებაში შედგენილი ოქმის ზუსტი, დამოწმებული ასლი წაიკითხა. ოქმი შედგენილია იმის გამო, რომ ერთი მოქალაქისათვის მიუყენებით კრილობები დანიშნა. კრილობების მრავალრიცხოვანი რაოდენობა და სიდიდე პედანტური სიზუსტითაა ფიქსირებული ოქმში. რამდენიმე კრილობა „5 კაპიკიანი მონეტის სიდიდის“, რამდენიმე „20 კაპიკიანი მონეტის“ და ა. შ. ოქმის ბოლოს შემაჯამებელი ხაზია გასმული და წერია: „კრილობათა ჯამი შეადგენს 1 მანეტსა და 75 კაპიკს!“

რუსეთიდან საქართველოში არდადეგებზე ჩამოსულმა ერთი ზაფხული გავატარე სოფელში, რომლის მახლობლად არქეოლოგიური გათხრები წარმოებდა. თხრიდნენ შუა საუკუნეების ნაქალაქარს, გაშენებულს ორი მდინარის შესართავთან მაღალ კლდოვანი მთის ზეგანზე. შორიდან რომ უახლოვდებოდი, ნაქალაქარი გავდა უზარმაზარ გემს, შეკრილს, ორი მდინარისა და ხეობის შესაყარში.

ზეგანზე არქეოლოგების, არქიტექტორების, ტოპოგრაფების, ფოტოგრაფების ჯგუფი მუშაობდა, პლანშეტებით, თხრის დღიურებით, ფოტოაპარატებით ხელში. მიწის ზევით ქალაქის გალავნის ნაშთები მოჩანდა, რამდენიმე ნაგებობის კედლები, ეკლესიის შენობა შესანიშნავი თლილი ქვით ნაგები კარიბჭით, რომელზედაც ექსპედიციის ხელმძღვანელმა თამარ მეფის წარწერა ამოიკითხა. ეკლესიის ზევით — აბანოების მთელი სისტემა, რომელიც მოგვიანო ხანას, XVII ს-ს განეკუთვნებოდა.

გალავანს გარეთ, ერთადერთ მისადგომ მხარეს, ქალაქი განსაკუთრებული ბურჯებით და კარიბჭით იყო გამაგრებული. ხეობიდან ქალაქისკენ ფერდობზე მიმავალი გზის აქეთ-იქით ძველი სასაფლაოების ნაშთი მოჩანდა, ქრისტიანული, მაჰმადიანური და მონღოლური საფლავის ქვებით.

ნაქალაქარის ერთი ნაწილი თხრილებით იყო დაფარული, ნაწილი უკვე განთავისუფლებული იყო საუკუნეების მანძილზე დაფარული მიწის ფენისაგან და თვალნათლივ ჩანდა ძველი ქუჩები, მოკირწყლული თლილი ფიქლებით, ერთ და ორსართულიანი ნაგებობები, საცხოვრებელი თუ სამეურნეო დანიშნულების შენობები, მარნები ქვევრებითა და საწინახლებით.

რამდენიმე ხნის შემდეგ აღმოჩნდა გრძელი და დაქანებული გვირაბი, კუთხურად შეკრული ფიქლებიანი ჭერით, რომელიც მდინარემდის ჩადიოდა და მტრით გარშემორტყმული ქალაქის წყლით სარგებლობის ერთადერთ საშუალებას წარმოადგენდა.

არქეოლოგები გატაცებით მუშაობდნენ. არქეოლოგიური გათხრები მოულოდნელი აღმოჩენებითაა სავსე, ხოლო ყოველი აღმოჩენა, ნაგებობა იქნება ეს, მონეტა თუ თიხის ჭურჭელი — ახალი სიხარულისა და ხშირად აღტაცების მიზეზი ხდება. ამავე დროს, არქეოლოგიური ძეგლი მიწის ზედაპირზე არსებული თუ გათხრების შემდეგ გამოვლენილი, ფანტაზიას ავსებს.

მაჰმადიანური და მონღოლური სასაფლაო წარმოქმნის მათი თარეშის სურათს ჩვენს მიწა-წყალზე, რომელიც ბევრგვრიდან გიყვარს და გაღელვებს. წარმოიდგენ ალყაშემორტყმულ ქალაქს, სადაც სისხლი იღვრება (ისევ სისხლი!) იმის გამო, რომ საკუთარი ქალაქი და ოჯახები დაიცვა. ალბათ ხშირი იყო შემთხვევები, რომ მოძალებულ მტერს ქალაქი ვერ უძლებდა და ველური მტერი ქალაქს ანადგურებდა და ხალხს აწიოვებდა.

თუ მტერი ვერ შეაღწევდა ქალაქში, მოსახლეობას შიმშილი და უწყობა აწუხებდა, ალბათ ავადმყოფობა ჩნდებოდა და ტაძარში ლოცვა და ლაღადისი ისმოდა ღმერთის მიმართ მტრის ძლევისა და ქალაქის გადარჩენისათვის.

მშვიდობიანობის დროს დოვლათი გროვდებოდა, პური ბეღლებში იყრებოდა, საწნებებში ღვინო იწურებოდა, ზეთი იხდებოდა, ზარაფხანაში მონეტები იჭრებოდა, ვაჭრობა ჩაღებოდა, ცხოვრება დულდა, ადამიანური ვნებები ღვივდებოდა; ვნებები მტრული და ვნებები სიყვარულით აღსავსე.

კარიბჭეში ურმების ჭრიალი, ცხენოსნების თქარუნი ისმოდა. რელიგიური დღეობები იმართებოდა, მოქალაქეთა შორის კავშირი მტკიცდებოდა და ხალხი ერთი სულისკვეთებით იმსკვალებოდა. იყო ტრაგიკული სცენებიც, კომიკურიც.

ერთ დღეს არქეოლოგებმა ეკლესიის მახლობლად საფლავი გათხარეს. საფლავი წარჩინებული საეკლესიო პირისა უნდა ყოფილიყო, რომელსაც, ჩონჩხის მიხედვით, მარჯვენა ფეხი მუხლში გადატეხილი ჰქონია და ძელები ისე იყო შედღეულებული, რომ დამოკლებულ ფეხს მუხლში ვერ გაშლიდა და მღვდელმსახურების დროს ოლარში შემოსილი ფეხს მიათრევდა.

აბანოებში ალბათ რიგრიგობით მიდიოდნენ. და თუ იქ თბილისური ტრადიცია მოქმედებდა, ტანის განბანავას ღვინის სმა და ქეიფი სდევდა თან.

საუკუნეები გადის, ადამიანური თვისებები რჩება. ღვინოზე არც ექსპედიციის წევრები არიან მწყურალად. კვირაში რამდენჯერმე სადილი გვიანობამდე გრძელდება და საკმაო რაოდენობის ღვინო ისმება, ახალგაზრდა მოხდენილ არქიტექტორ ქალს მამაკაცები თვალს ვერ აცილებენ, ვერც ახალგაზრდები, ვერც ცოტა უფრო ხანშიშესულები.

ექსპედიცია დამთავრდა. ქვევით გზაზე საბარგო ავტომანქანა იდგა, რომელზედაც უკანასკნელ ყუთებს აწყობდნენ. ოთახებში მაგიდები ალაგებული იყო. მუშებს უკანასკნელად უსწორებდნენ ანგარიშს, უწყისებზე ხელს აწერინებდნენ. ხელფასს ურიგებდნენ.

მოდრულებული დღე იყო. აივანზე გიგლას მოვკარი თვალი. გიგლა, 17—18 წლის მთიელი ბიჭი, ექსპედიციის სული და გული იყო. მათი სოფელი ჭერკიდევ მეფის დროს გადმოუსახლებიათ ბარში და, გვარებს გარდა, შერჩენილი ჰქონდათ მთიულური ადათები და მეტყველების კილო, რომელმაც მესტუდენტობის დროს ალტაცებაში მომიყვანა. მკვირცხლი, პატიოსანი და სანდო გიგლა „გაპირების ტალკეცისა“. მისთვის ყოველგვარი საქმე შეიძლებოდა დაგველაშინა და ყველა დარწმუნებული იყო, რომ საქმეში არ გილატებდა და პატიოსნად შეასრულებდა.

ორი დღის წინ გიგლა შორეულ სოფელში გაუგზავნიათ, რომ ექსპედიციის წევრებისთვის კარაქი ჩამოეტანა, იმდენი, რომ თბილისში წაეღოთ და გაპირების წლების პირობებში ამ გზით მაინც მომარაგებულყვენ.

ამ დღით გაზარებული გიგლა დაბრუნდა და ცხენიდან კარაქის ყუთები გადმოალაგა. ექსპედიციის წევრებმა კარაქი გაინაწილეს, მაგრამ... საერთო წონას რამდენიმე კილოგრამი დააქლდა.

გიგლა რომ უწყისზე ხელის მოსაწერად მივიდა და უკანასკნელი ხელფასი უნდა მიეღო, მოლარემ მშრალად (გიგლასთან სხვა დროს საუბარს რომ არ გავდა) უთხრა, რომ დაკლებული კარაქის ფასი ხელფასიდან გამოუქვითეს. გიგლა აივანზე გავიდა, მოწყენილი მოაჯირთან დადგა, სივრცეს გახედა და თვალები ცრემლებით აევსო. გიგლას გავხედე, რაღაც ჩამწყდა გულში. ექვი არ იყო, რომ კარაქის დანაკლისი რაღაც გაუგებრობის შედეგი იყო და გიგლას არავითარი ბრალი არ მიუძღოდა.

გიგლასთან მივედი, მაგრამ ზედაც არ შემოუხედავს. მის თვალში მე „მათი კაცი“ ვიყავი, ექსპედიციის წევრების ნაცნობი და მეგობარი.

ქვევიდან ავტომანქანის საყვირის ხმა მოისმა. ეს დაჩქარების სიგნალი იყო. ექსპედიციის წევრები აჩქარდნენ.

ექსპედიციის წევრები მანქანაზე სხდებოდნენ. გიგლა იქვე იდგა მოაჯირთან და ისევ სივრცეს გაჰყურებდა. უეცრად აივნის ქვევით შემოხვევით დავარდნილ მოქიქულ თიხის ჭურჭლის ნატეხს მოჰკრა თვალი. აივნიდან ჩქარი ნაბიჯით დაეშვა და ექსპედიციის წევრებს გაჰყვია, რომ გამგზავრება შეეჩერებინა. მე გიგლას გავედევნე, ჭურჭლის ნატეხი გამოვართვი, დავხედე და გიგლას მივმართე:

— ნუღარ აჩერებ, გიგლა, არა უშავს რა! მე ჩავეტან ამ ნატეხს თბილისში რომ წავალ.

ჩემთვის კი ჩავილაპარაკე — ეშმაკსაც წაუღია ეს ნატეხი! მხოლოდ სიამოვნება ძიებაში არაა ცხოვრების აზრი.

გადის წლები, ცხოვრება მითრევს, მუშაობა მიტაცებს. ცხოვრება ადამიანური მოთხოვნილებაა. ნამდვილი ადამიანური. მოქმედებისა და საქმის გარეშე ცხოვრება ცხოვრება არაა. „განდგომა“ არ გამოდის. გაორებული სულის ბილიკები სტაქიურად მიისწრაფვიან შეერთებისაკენ. და რაც უფრო ღრმად იჭრები საქმეში, მით უფრო უახლოვდებიან ერთმანეთს. თავის მოტყუების მსხვერპლი ხომ არაა საჭირო ბილიკების შეერთებისათვის?! „თავის მოტყუება“ — უხეირო სიტყვა. თვალში უცებ გეცემა და აუცილებლად სულიერ კონფლიქტს კიდევ უფრო ამწვავებს. რაღაც სხვა სიტყვაა საჭირო ამ სულიერი განწყობილების გამოსახატავად. რომელსაც ადამიანები მიმართავენ ბილიკების შესაერთებლად; ადამიანები, რომელთათვის შერიგება სინამდვილესთან გაორებულ მდგომარეობაში, აშკარა სიყალბეა, ზნეობრივად მოუთმენელი აქტი, რადგან გარემოსთან შერიგება სინდისთან მორიგებას აუცილებლად უნდა გულისხმობდეს.

სტალინის მოხსენება კონსტიტუციის ახალი პროექტის შესახებ ინსტიტუტის რედოიფიცირებული კლუბის დარბაზში მოვისმინე ლენინგრადში, 1936 წლის დეკემბერში. ხმა მოსკოვიდან მოდის უშუალოდ უმაღლესი ტრიბუნიდან, უშუალოდ მისი ბაგეებიდან. მოხსენებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. კონსტიტუციის პროექტის წაკითხვა ჩემთვის ნამდვილ გამოცხადებად იქცა. გამოცხადებად უდიდესი სიბრძნისა, უმაღლესი სოციალური და ეროვნული სამართლიანობისა, შეიძლება ითქვას — ზნეობრიობისა.

საყოველთაო არჩევნები. აღარ აქვს არავითარი მნიშვნელობა შენი მშობლებისა და წინაპრების მდგომარეობასა და საქმიანობას, მათ იდეალებსა და შეხედულებებს, მათ სოციალურ თუ პოლიტიკურ მისწრაფებებს. უქმდება ანკეტის კითხვა, რომელიც მე აქამდე მაწევს გულზე ლოლად.

ფარული არჩევნები: სინდისისა და არჩევანის სრული თავისუფლება, მიუხედავად „სოციალური მდგომარეობისა“, „სოციალური წარმოშობისა“. ყოველი ხმა — თანაბარმნიშვნელოვანია და თანაბარღირებული, მღვდელი ხარ თუ ნამღვდლარი, „კაცი“ თუ „ნაკაცარი“, მუშა თუ „ნეპმანი“, ლატაკი გლეხი. საშუალო გლეხი თუ კულაკი. აღარ აქვს მნიშვნელობა ღებულობდი თუ არა მონაწილეობას სამოქალაქო ომში და თუ ჰო — ვის მხარეს იბრძოდი. ხარ პარტიის წევრი თუ არა; თუ ჰო — ღებულობდი მონაწილეობას თუ არა პარტიულ დისკუსიებში, გქონია თუ არა პარტიული სასაჩელი და ა. შ. და ა. შ. უქმდება ეს კითხვები, რომლებიც მაქლავუნასავით თან სდევს ყოველ მოქალაქეს ანკეტის სახით.

სახელმწიფოებრივი წყობისა და მართვის ორგანოები: უმაღლესი საბჭო შედგება ორი პალატისაგან — კავშირის საბჭო და ეროვნებათა საბჭო.

დეპუტატების რიცხვი კავშირის საბჭოში ამომრჩეველთა რაოდენობის შესაბამისად მოხდება. აქ, რა თქმა უნდა, უპირატესობა დიდ რუსეთს ექნება. მაგრამ ეროვნებათა საბჭოში თითოეულ მოკავშირე რესპუბლიკას (მათ შორის ჩემს ერს) იმდენივე წარმომადგენელი ეყოლება, რამდენიც დიდ რუსეთს.

კონსტიტუციით გაარანტირებულია ორი პალატის თანასწორუფლებიანობა, გადაწყვეტილებანი იღებენ კანონის ძალას და სავალდებულო ხასიათს მხოლოდ იმ შემთხვევაში (ესეცაა გათვალისწინებული!), თუ ორივე საბჭოში (ორივე პალატაში) იქნება მიღებული და მათ გაერთიანებულ სხდომაზე დაჟეკციებული.

როგორი ფორმითაც არ უნდა გამოვლინდეს დიდი ერის შოვინისტური ტენდენციები, მიზანს ვერ მიაღწევს. კონსტიტუცია ამის სრული გარანტიაა.

ერთი სიტყვით, ახალი კონსტიტუცია ისეთია, როგორიც შეიძლება ინატროს მოქალაქემ და პიროვნებამ; რომელმაც არ შეიძლება არ მოგხიბლოს, განსაკუთრებით თუ შენში ეროვნული გრძნობა ღვივის და გონებასთან ერთად გულიც ძგერს.

დროდარო ტვინს მაინც ღრღნის სკეპსისის ქია. როგორ?! რანაირად?! ასეთი ნახტომი. არა მხოლოდ პოლიტიკური, ზნეობრივიც!.. ასეთი სინთეზი პოლიტიკისა და ეთიკისა. პარმონია პიროვნებას და საზოგადოებას შორის, მოქალაქისა და სახელმწიფო კანონმდებლობას შორის!

ვცდილობ ჩაეახშო ეს ქია, ცნობიერების შორეულ კუნჭულებში მივაგდო, „ყური წავიყრუო“.

— რატომ არა! ზომ უნდა გამართლდეს დაღვრილი სისხლი; რევოლუცია — სისხლი, სამოქალაქო ომი — სისხლი, 1921 წლის თებერვალი — სისხლი, 1924 წლის აგვისტო — სისხლი, კოლექტივიზაცია — რბევა სისხლნარევი! ზომ უნდა შეწყდეს სისხლი ჩვენ დიდ ქვეყანაშიც და ჩემ პატარა ქვეყანაშიც. დადგეს აღთქმული ქვეყნის დრო, შეერთდეს ნამდვილი და პროპაგანდის ოფიციალური სინამდვილე, შეერთდეს რეალური ცხოვრება და „მხატვრული სინამდვილე“, გამთლიანდეს გაორებული სული, შეერთდეს სულის განცალკევებული ბილიკები!

თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე

1937—1941 წლები

ივლისის შუა რიცხვებში ვლელბობ უწყებას.

გაწვეული ვარ შეკრებაზე თელავში, საზენიტო არტილერიის სკოლაში ჩასარიცხად, რომელიც სადღაც კასპიის ზღვის სანაპიროზე მდებარეობს. ერთი ნაცნობი „მილოცავს“ — მეთაურობა ჯობია ფეხოსან ჯარში რიგითად ყოფნას! მე არ ვიმჩნევ არც სიხარულს, არც მწუხარებას. მატარებელში თელავისაკენ ერთი აზრი მიღრღნის ტვინს, ლურსმანივით ჩამჯდარი თავში.

— ბავშვი!

მესამე დღეს უკან ვბრუნდები. სამედიცინო კომისიამ „ვარგისად“ ჩამავალა, „სავსებით ვარგისად“. სამანდატო კომისია (მეთაური, პოლიტგელი და კოდევ, — აუცილებლად კოდევ — „ორგანოების“ წარმომადგენელი) ჩემს ანკეტაში იყურება, ყოყმანობს. ერთმანეთს უყურებენ, ჩურჩულით რამდენიმე ფრაზა წარმოთქვამს:

— სამეთაურო სასწავლებელში?!

— არა, ამჯერად არა, „წითელი მეთაურისათვის“ შეუფერებელია! //

1936 წელს დასრულდა ჩვენი ცხოვრება ლენინგრადში. 1935 წელს მანა-ნა შეგვეძინა. ერთი წლის შემდეგ ელენემ დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია.

მე დისერტაციის ძირითადი ნაწილი მქონდა დაწერილი და მხოლოდ დამთავრება აკლდა.

განვლილი იყო ცხოვრების ერთი, დასაწყისი პერიოდი.

გადმოვსახლდით თბილისში.

თბილისში ახალი განწყობილების ნიავე ქრის. ბელადს მოაგონდა თავისი ეროვნული წარმომავლობა, თავისი ერი, მისი კულტურა, წარსული. მოსკოვში ჩატარდა ქართული ხელოვნების დეკადა, ბანკეტზე ქართულ გუნდთან ერთად ბელადმა „გაფრინდი შავი მერცხალო“ იმღერა, კინომსახიობი ნატა ვაჩნაძე ნატო ვაჩნაძედ გადანათლა და სხვ.

გამოქვეყნებულია საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და მთავრობის დადგენილება შოთა რუსთაველის 750 წლის საზეიმო თარიღის ჩასატარებლად.

ამ დადგენილებას ნამდვილი სიხარულით ზედება ქართველი ინტელიგენცია. მზადდება რუსთაველის პოემის თარგმანები უცხოურ ენებზე, საბჭოთა კავშირის ხალხთა ენებზე. ლენინგრადში, მწერალთა კავშირის ბანკეტზე მე და ელენე შეიხვდით შურა დუდუჩიას (პარტიული მუშაკი, შემდეგ „ელხის“ — ენის, ლიტერატურისა.../ ინსტიტუტის დირექტორი. დახვრატეს 1937 წელს). რომელმაც „ვეფხისტყაოსნის“ სრული რუსული თარგმანის მაკეტი ჩამოიტანა თბილისიდან. ეს თარგმანი იმპერატორში მყოფ კონსტანტინე ბალმონტს დაუკვეთეს. მას ადრევე ჰქონდა თარგმნილი პოემის შესავალი და რამდენიმე თავი, ეს სრული თარგმანია. თარგმანი მაინცდამაინც არ მომწონს, რითმა სტრიქონებს შიგნით „ამსხვრევს“ სტრიქონს და უკარგავს პოემას ეპიურობას. მაგრამ — რაც არ უნდა იყოს, ეს სასიხარულო და მისასალმებელი ფაქტია.

საიუბილეო მზადება ფართო ხასიათს ღებულობს. არნახულს წარსულში და უნახავს ჩვენს პირობებში. იწყება რუსთაველის ეპოქის ყოველმხრივი შესწავლა — სოფლის მეურნეობის, კულტურის. მატერიალური კულტურის, არქიტექტურის. ეყრება საფუძველი ქართული ფილოსოფიური აზრის მეცნიერულ შესწავლას. მიმდინარეობს ფართო მასშტაბით წამოწყებული არქეოლოგიური გათხრები.

უქმდება, ახალი კონსტიტუციის თანახმად, ამიერკავკასიის ფედერაცია და საქართველო უშუალოდ შედის საბჭოთა კავშირში. საქართველოს პოლიტიკური სტატუსი „მაღლდება“, ქართველების ეროვნული სიამაყის გრძნობა ნაწილობრივ მაინცაა დამაყოფილებული.

ხალხი ახალი არჩევნებისათვის ემზადება, ახალი კონსტიტუციით გამოწვეულ სულიერ ვითარებაში. 1937 წელი დიდი სულიერი აღმავლობის პირობებში ჩაივლის. ხელისუფლებისათვის ეს „დიდი ოქტომბრის“ სოციალისტური რევოლუციის ოცი წლისთავია; ახალი კონსტიტუციის, ახალი ეპოქის დასაწყისი. საქართველოსათვის — ახალი პოლიტიკური სტატუსის დასაწყისი. ხალხისათვის — ახალი უფლებების წელი. ქართველებისათვის ამას რუსთაველის იუბილე ემატება, დიდი ეროვნული ღვთისმშობლით გამოწვეული სიხარული.

...დაიწყო ნელ-ნელა. თბილისში ხმა საოცარი სისწრაფით ვრცელდება. დილით გამოხვალ სახლიდან — „ეს წაიყვანეს“, „ის წაიყვანეს“. პირველ ხანებში ეველა „ეს“ და „ის“ პარტიულებს, პოსტებზე მყოფებს, დამსახურებულ პარტიულებს ეხება. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ბრძოლა „შიგნით“ წარმოებს. „წაყვანილთა“ მახლობლებსა და შინაურებს შორის ერთი გრძნობა წარმოიქმნება, „გარემდგომთა“ შორის — მეორე.

— რაც დასთესეს, იმას იმკიან!

— დასკამონ ერთმანეთი!

— იქნებ დასასრულის დასაწყისია?! ნეტავ!

მაგრამ... ტალღა ფართოვდება, ფართოვდება და ყოველი ოჯახის წინ ურჩხულავით ხახადაფრენილი დგება. „ის“, „ეს“! მათი რიცხვი საოცარი სისწრაფით იზრდება, და არავინაა დარწმუნებული, რომ მას ხვალ საკუთარ სახლში გაელვძება.

„ოპერაცია“ ტარდება ოპერატიულად, ყოველი წვრილმანის გათვალისწინებით. „მიჰყავთ“ იშვიათად დღისით და დაწესებულებიდან. ლმეტესად — ღამით, ოჯახიდან. აწირალებული, აწიოკებული ოჯახებიდან. ხანდახან მოვლიმაც სახით:

— არაფერია, ნუ აღელდებით, თქვენგან ერთი ცნობა გვკირდება: დილაზე დაბრუნდებით სახლში!

პატიმრების გადასაყვან მანქანებს. შეღებილს შავად, ხალხმა „შავი კილ-ყვავი“ შეარქვა. ღამის ოპერაციებზე ამ მანქანებს არ იყენებენ. მაგრამ მსუბუქი მანქანის უკანასკნელი მოდელიც („ემადინები“. M-1) შავადაა შეღებილი, თითქოს განგებ და „ეპოქის“ შესაფერისად. მათი ხმა შეღამის სიმყუდროვეში შემზარავად ისმის. თუ სახლის წინ გაჩერდა — მოსახლეებს შიში იპყრობს. დაუძლეველი, დაუოკებელი, ფიზიოლოგიური შიში! არავინ იცის ეის ბინაში შეიჭრებიან!

დაპატიმრებული „ხალხის მტერია“, „სამშობლოს მოღალატეა“. სიტყვა „შავნებელი“ ყოველ ნაბიჯზე ისმის. ქვეყანა შავნებლებითაა მოცული. ათასკვარი ჭორები ვრცელდება, რომლებსაც თვითონ ავრცელებენ. — პარტია, მთავრობა, „ორგანოები“. ქალაქის საბჭოს თავმჯდომარე წყალსადენის მოწამელას აპირებდა, ე. ი. ქალაქის მთელი მოსახლეობის მოსპობას. მაგრამ... დროზე, „სულზე მიასწრეს“! აი, რა არის ხალხის მტერი. აი, რაინ არიან „ჩეკისტები“, რომლებმაც არ მისცეს საშუალება „შავნებლებსა“ და „ხალხის მტერებს“ თავისი ბოროტი ზრახვანი განეხორციელებინათ!

ჩხეა კიდევ უარეს საშინელებას ფიქრობდა, მაგრამ ფხიზლად არიან „ორგანოები“, კანონიერებისა და ხალხის ინტერესების სადარაჯოზე რომ დგანან და ღამეები არა სძინავთ (მართლა არა სძინავთ: შენობის ფანჯრებიდან ბესიკის კუჩაზე მთელი ღამე სინათლე მოჩანს).

დაპატიმრებულთა ოჯახის წევრები „ხალხის მტრის ოჯახის წევრები“ არიან. მათაც მოუვლიან. ბინებიდან კუჩაში ყრიან, საოჯახო ნივთებს კონფისკაციას უკეთებენ, მათ ბინებში „თავის ხალხს“ ასახლებენ; ზოგჯერ „ხალხის მისებიდან“ — მეუზოვეებს, დამლაგებლებს.

უპატრონოდ დარჩენილ ბავშვებზე „ზრუნვას“ თვით სახელმწიფო ღებულობს თავისთავზე. მათ საბავშვო სახლებში მოუყრიან თავს და „სრულფასოვან“ მოქალაქეებად აღზრდიან. ოჯახის სრულწლოვან წევრებს „პარტოგანიზაცია“ და „პროფორგანიზაცია“ მოუვლის. სამუშაოზე დარჩენის აუცილებელი პირობა, უკეთეს შემთხვევაში, „ხალხის მტრის“ საჩარო გაეციხება — სა-

კუთარი მამის, დედის, ძმის, მეუღლის; კრებაზე საჯაროდ გამიჯვნა — მამისაგან, დედისაგან, მეუღლისაგან, შვილისაგან.

„ხალხის მტრის“ ოჯახის უახლოესი წევრებისათვის სასჯელი დაკანონებულია სისხლის სამართლის კოდექსის საგანგებო მუხლით — „ხალხის მტრის (თუ სამშობლოს მოღალატის) ოჯახის წევრი“ — 5 წლიდან 8 წლამდე პატიმრობა, უმეტეს შემთხვევაში — გადასახლება საკონცენტრაციო („შრომით“) ბანაკებში.

„წყაყანილები“ უკვალოდ ქრებიან, როგორც უშველებელ, დაუნდობელ მორევში. ვინ გაბედავს „იქ“ მისვლას, „ხალხის მტრის“ ამბის გაგებას, თანაგრძნობას და მწუხარების გამოხატვას. ყველა კურდღელივით თრთის, ერთდერითი გრძნობითა და განცდითაა მოცული: ში-ში! ში-ში-ში!

მაგრამ სიტყვა სიტყვაა, „შევედით სოციალიზმის პერიოდში!“ და გათავდა! ესაა გარდუვალი ექვმიუტანელი „სინამდვილე“, ჭეშმარიტებაა, რომელშიც ექვს ვერავინ შეიტანს. ისე ჩაჰკლავს თავის სულში მომბაზრებელ ეჭვის ჭიას, რომ მეგობარსაც ვერ გაუმხელს. ორასმილიონიან ქვეყანაში ერთიც ვერ გაბედავს, რომ ამ ჭეშმარიტებაში ეჭვი შეიტანოს.

ახალი, „სოციალისტური ურთიერთობანი“ ახალ საკანონმდებლო გაფორმებას მოითხოვს, ხალხის უფლებათა დაკანონებას. ყველაფერი „აუტრშია!“ ქვეყანას ახალი კონსტიტუცია სჭირდება და მიეცა კიდეც. ებოძა!

...შავი მანქანების შემზარავი საყვირის ხმები გრძელდება. ტერორი მძვინვარებს. დილით აღგები — კიდეც „ეს“, „ის“, „ის“. რკალი ვიწროვდება ტალღა ახლოვდება.

არჩევნები მიმდინარეობს — „საყოველთაო და ფარული“, „სინდისისა და არჩევანის სრული თავისუფლება!?! საარჩევნო უბნებთან „საზეიმო“ ვითარებაა, ცეკვავენ ანსამბლების წევრები, უკრავს ორკესტრი. არჩევნებში მონაწილეობის მიღება აუცილებელია. ამისათვის საგანგებო პიროვნებანი არიან გამოყოფილნი. საარჩევნო უბანთან მისვლას, ბარათის ჩაგდებას, ერთდერითი კანდიდატისათვის ხმის მიცემას ვერ ასცდები, ვერ გაბედავ, და ეს ყველაზე ამაზრზენი, გულის ამრევი და პიროვნების გამქედავი მთელ შესანიშნავად დადგმულ სპექტაკლში.

ქუჩაში სკოლის პედაგოგი მხვდება, ერთი წელი ჩემი კლასის დამრიგებელი იყო. ხალასი, ოდნავ მიაშიტი პიროვნება, პიროვნება მთლიანი და შეუირიგებელი, როდესაც ჩვენი სკოლის დირექტორი გაათავისუფლეს და მის მაგივრად „ახალი ფორმაციის“ რეგენი ქალი დანიშნეს, ჩემმა პედაგოგმა განცხადება შეიტანა და სკოლიდან წავიდა.

ნაპედაგოგარი ქუჩაში შემხვდა, აღელვებული, გრძნობამორეული ხელებს იქნევს, ბოლმას ველარ იყავებს.

— ეს არჩევნები ადამიანის სულში ჩაფურთხებაა, ადამიანის სრული განადგურებისათვის მოგონილი! განა აქამდე არ ბატონობდნენ, ვინმე ზღუდავდა ან წინააღმდეგობას უწევდა?! არა, ჩვენი სრული მორალური განადგურება უნდაო, ჩვენვე ჩაგვავრევინონ ბიულეტენები, ჩვენვე აგვარჩევინონ ჩვენი სულთამხუთავები!

[არ ვიცი როგორ მოიქცა საარჩევნო უბანში. ვიცი, რომ რამდენიმე წლის შემდეგ ერთ ღამეს შავი მანქანა მის კართანაც გაჩერდა — „აქედან გამომდინარე შედეგებით“. მისმა დაგუბებულმა აღშფოთებამ ანონიმურ წერილებში ნახა გამოსავალი. იკეტებოდა ოთახში, ოთხ კედელს შუა, ერთადერთ ადგილას, სადაც შეეძლო თავისუფლება განეცადა, და წერდა ცოლისა და შვილისაგან ფარულად. წერდა და გზავნიდა, სანამ არ მიაკვლიეს].

პირველი, თუ ერთი პირველთაგანი, საქართველოში მოღვაწე „ბოლშევიკთა“ შორის, რომელმაც მოსკოვში სტალინი ინახულა, მალაქია ტოროშელიძე იყო.

ეგნატაშვილებს შორის, რომლებსაც ხალხი სტალინის ძმებად თვლიდა, ფართოდ გავრცელებული ხმების გამო, სტალინი გორელი ვაჟრის იაკობ ეგნატაშვილის უკანონო შვილიაო, უფროსმა, სამამ სტალინს ყველაზე ადრე მიაკითხა. რესტორნის („Над Купош“ ყოფ. ვორონცოვის — ახლანდელი კარლ მარქსის — მოედანზე, მტკვრის პირას) მფლობელს დიდი ბეგარა შეაწერეს. ადგილობრივ ხელისუფლებაზე გულმოსული საჩივრელად მოსკოვში სტალინთან წავიდა.

სტალინმა მიიღო და ისეთ თანამდებობაზე გაგზავნა (ყირიმში, სახელმწიფო მეურნეობის მმართველად), რომ საკუთარი რესტორანი დაევიწყდა. შემდეგ მოსკოვში გადაიყვანა და „საკუთარ სამსახურში“ ჩააყენა.

მეორე ძმამ, ვასომ, ყოფილმა ფედერალისტმა და 1937 წელს დახვრეტილ მიხ. საყვარელიძისა და ქრისტ. რაჟველიშვილის მეგობარმა, უფრო გვიან მოძებნა „ძმა“. მოსკოვიდან დაბრუნების შემდეგ მიიღო საქართველოს „ცაქის“ მდივნის თანამდებობა.

— მოსკოვიდან დაბრუნებულმა მ. ტოროშელიძემ, — მიაშბო გერონტი ქიქოძემ, — მწერლებს გაგვიზიარა სტალინთან შეხვედრის შთაბეჭდილება.

— ცხოვრობს როგორც ასკეტი, ჩაკეტილი თავის თავში და გამოკეტილი კრემლის ოთახებში. მისი ოთახი უბრალო სენაკს გავს. ჩემთან საუბრის დროს ადგა, კედლის პატარა განჯინა გამოაღო, ბოთლი და ორი ჭიქა მაგიდაზე დააწყო —

— მალაქია, შენ როგორც რაჟველს, ხვანჭკარა გეყვარებაო.

ასე დამყარდა მათ შორის კონტაქტი.

ერთ-ერთი შეხვედრის დროს, რომელსაც ლ. ბერია ესწრებოდა, სტალინმა ერთი ფრაზა გადაკვრით წარმოთქვა:

— აი აჰან, — ტოროშელიძეზე მიუთითა, — ყველაზე უკეთ იცის ჩემი ადრინდელი მუშაობის შესახებ ამიერკავკასიის ბოლშევიკურ ორგანიზაციაში.

გადაკვრით ნათქვამი ფრაზა ტოროშელიძემ უყურადღებოდ დატოვა. უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ლ. ბერიას, რომელიც პოლიტიკური კარიერა გზაზე იყო დამდგარი და მიხედა, რომ „ჩემი მუშაობის შესახებ“ ნიშნავდა „ჩემი დიდი მუშაობის შესახებ“.

ასე წარმოიქმნა „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის საკითხისათვის“, რომელიც ჯერ (1935 ?) მოხსენების სახით იყო წაკითხული, შემდეგ წიგნად გამოიცა მრავალჯერ, დიდი ტირაჟით, მთელ საბჭოთა კავშირში გავრცელდა, „სამაგიდო წიგნად“ იქცა და რომელმაც ოფიციალური შეფასების მიხედვით, „გაფანტა დამახინჯებანი და გაუგებრობანი ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის გაშუქებაში“; — რომ ეს მოხსენება (და შემდეგ წიგნი) წარმოადგენს „ძვირფას შენაძენს“ საერთოდ „ბოლშევიკური პარტიის მეცნიერულ ისტორიაში“; რომ მასში „მოტანილია ისტორიული მასალა იმ უდიდეს (огромное) რევოლუციურ მუშაობაზე, რომელსაც ატარებდა ი. ბ. სტალინი ბოლშევიკური პარტიის შექმნისა და განმტკიცების პერიოდში“; რომ „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების მთელი ისტორია, მთელი რევოლუციური მოძრაობა ამიერკავკასიასა და საქართველოში მისი ჩასახვის პირველივე დღიდან. — განუყრელადაა დაკავშირებული ამხანაგ სტალინის მუშაობასა და სახელთან“.

ეს იყო მეორე (ორჯონიკიძის შემდეგ) დიდი სამსახური, რომელიც „თანამემამულეებმა“ სტალინს გაუწიეს.

მაგრამ გამოირკვა, რომ ბერიამ სამსახური სხვისი სამსახურის ხარჯზე შეასრულა და საბჭოთა კავშირში გახმაურებული წიგნი, რომელშიც „გამოსწორებული“ იყო „დამახინჯებანი და გაუგებრობანი“, დაწერილი ყოფილა პარტიული მუშაკის, ცენტრალური კომიტეტის განყოფილების გამგის ერაყ (ერმილუ?) ბედიას მიერ. ხალხში ეს ხმა საოცარი სისწრაფით გავრცელდა და, როგორც ამბობდნენ, ხმების პირველი გამავრცელებელი ბედიას მეუღლე (ჩიჩუას ქალი) იყო.

დადგა შურისძიების დრო.

1937 წელს დახვრიტესკი მ. ტოროშელიძე (მისი ვაჟიც), ბედიაც და მისი მეუღლეც.

... ციხის ოთახიდან, სადაც ქალი პატიმრები ერთ გრძელ „ნარზე“, კედლიდან კედლამდე გაბმულ ფართო ფიცრის ტახტზე იწვნენ და ისე იყვნენ ერთმანეთთან მიჯრილნი, რომ თუ რომელიმე მათგანს გვერდის შეცვლა დასჭირდებოდა, ყველანი უნდა გადაბრუნებულიყვნენ. ბედიას მეუღლე შუალამისას გამოიჯვანეს და შინსაცხომში დასაკითხად წაიყვანეს.

ოთახში გამოძიებლის მაგიდასთან ბერია იჯდა, ჯვერზე „ასისტენტები“ იდგნენ თოკებით ხელში. „დაკითხვა“ რამდენჯერმე გამეორებული ორი ფრაზით ამოიწურებოდა. ბერია ეკითხებოდა:

— ვინ დაწერა „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციებს ისტორია“?

ქალი ერთსა და იმავე პასუხს აძლევდა?

— ერიკ ბელიამ! ✓

დაშკითხვის მძინევარება იზრდებოდა, „ასისტენტების“ დარტყმები ძლიერდებოდა. ამ ვაჟკაცი ქალის პასუხი ერთი და იგივე იყო —

— ერიკ ბელიამ! ✓

ქალი დააბრუნეს ციხის საკანში წითელი და ლურჯი ლაქებით, სისხლიანი ზოლებით მთელ სხეულზე.

ბუღუ მდივანს ადრინდელი „ცოდვები“ ეპატია, — გაკიცხეს, ხელმძღვანელ პოსტებს ჩამოაშორეს, ერთ დროს მგონი შორს (ირანში?) გაგზავნეს სამუშაოდ, მაგრამ ცოცხალი დაბრუნეს. განუხორციელებელი დარჩა მისი „უკლონისტური“ შეხედულებანი, მისი „ნაციონალ-უკლონოზმი“, არც ეწერათ მათ განხორციელება!

მაგრამ პირადი ურთიერთობა სტალინთან არ შენელებულა. პირიქით, სტალინს ბუღუ მდივანი „ძალიან უყვარდა“ და გელთბილ ადამიანურ დამოკიდებულებას ავლენდა მის მიმართ. არჩილისაგან (ბუღუს უმცროსი ვაჟი) გამიგონია მათი მთელი ოჯახის სტუმრობა სტალინთან მოსკოვის მახლობლად მდებარე აგარაკზე. როგორ წაეძინა ერთხელ ბუღუს აგარაკზე, როგორ გადააფარა სტალინმა საკუთარი ხელით საბანი — „პაპაშა“ არ გამიცდევსო; როგორ თამაშობდა სტალინი ბილიარდს და როგორ ეთამაშებოდა კერძოდ ბუღუ მდივანსა და მის ვაჟებს...

მაგრამ ეს ყველაფერი „მივიწყებას მიეცა“ 1937 წელს.

ბუღუ მდივანი დახვრიტეს. ერთადერთი თუ არა, ძალიან იშვიათი შემთხვევა იყო, რომ 1937 წელს დახვრეტილთა სახელები და დახვრეტის ფაქტი პრესაში გამოქვეყნებინათ. ცნობა ბუღუ მდივანისა და მისი ჭგუფის დახვრეტის შესახებ გაზეთებში იყო გამოქვეყნებული. მასთან ერთად დახვრიტეს გიორგი (გოგი) ელიავა, თბილისის ბაქტერიოფაგის ინსტიტუტის დირექტორი; ყურულაშვილი — ყოფილი მკერავი, შემდეგ პარტიული მუშაკი და დახვრეტის დროს მგონი ცეკას ერთ-ერთი მდივანი. კიდევ რამდენიმე პირი (რომელთაა ვკარებ ვერ გამიხსენებია), აგრეთვე შესანიშნავი, საყოველთაოდ აღიარებული ნათელი პიროვნება — ნიკო (ყოლია) ჭარცივაძე, რომელსაც არაფერი ჰქონია საერთო არც ბოლშევიკებთან, არც ხელისუფლებასთან საერთოდ.

დახვრეტეს ბუღუს ყველა ვაჟი — უფროსიდან უმცროსამდე. ქალიშვილი, მერი მდივანი (მსახიობ პიერ კობახიძის მეუღლე) არ დაუხვრეტიათ, — გა-

დასახლეს. მაგრამ... ბანაკში ქონგურზე მდგომმა ჯარისკაცმა მოკლა „იმ მოტივით“, რომ მერი მდივანი ბანაკის ეკლიანი მავთულის ზღუდესთან ახლო მივიდა და ჯარისკაცს „ეგონა“ — გაქცევის აპირებდა.

„წაყვანილთა“ რიცხვი იზრდება. ქართველი ერის, ქართული კულტურის წარმომადგენელთა განადგურება გრძელდება. დღითიდღე ფართოვდება ტერორი. შიშითა და ძრწოლითაა მოცული ყოველი ადამიანი, შეიძლება ითქვას, უკლებლივ, პარტიულებიც, უპარტიოებიც, ინტელიგენციაც, თვით „სოციალურად უმწიკლო“ ფენებიც, ფენები, რომლებიც ოფიციალური შეხედულებით ახალი ხელისუფლების მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენს. ყველა მათგანი ძაბავს თავის მეხსიერებას, იმტერებს თავს — ხომ არ უთქვამს სადმე რაიმე ისეთი, ხომ არ წამოსცდენია ფრაზა ან სიტყვა, თუნდაც ხუმრობით, იუმორით. თუ პო (პოი საშინელებაც!) — ვინ იყო მასთან ერთად, ვინ მოისმინა, ან ვინ მიიღო ისეთი იერი, თითქოს არ გაუგონია და არ მოუსმენია.

„წაყვანილთა“, გადასახლებულთა და დახვრეტილთა რიცხვი აუარებელია. მაგრამ მათი რაოდენობა ყოველდღე იზრდება და შემდეგი თაობები აღადგენენ მათ გვარებსა და სახელებს, გამოიტანენ დღის სინათლეზე ჭეშმარიტებას, თუ, რა თქმა უნდა, გეგმაზომიერად, წინასწარ არ იქნა განადგურებული დიდი გულმოდგინებით დაფარული, ჩაკეტილი და „მოვლილი“ საბუთები, ანდა ხომალდზე ავარდნილი ხანძრის დროს არ შეიქმნა ვირთხების მსხვერპლი.

მათ შორის ბევრია, ვინც მინახავს, ვისაც ვიცნობდი, ვინც ჩემი ფიქრებისა და აზრების საგანი ყოფილა, სამუდამოდ ჩარჩენილა ჩემს გულში, სწორედ გულში (და არა მხოლოდ მეხსიერებაში) და მათი ტრაგიკული ბედის გამო გაახდარა ჩემი თანასაზღუდნის საგანი.

თანასაზღუდნის!

სამწუხაროა, რომ ეს სიტყვა ამოვარდნილა ჩვენი მეტყველებიდან (ესეც ჩვენი „დიადი ეპოქის“ ბრალია) და რუსული соотрадание-ს და გერმანული Mitleid-ის მიხედვით და ძველი, დაეწეებული ქართული სიტყვებით მიხდება აზრის გამოთქმა.

ჩემი სულიერი ცხოვრება ისე აეწყო, რომ სიყვარულის განცდა არ არსებობს ჩემთვის თანასაზღუდნის გარეშე და ყოველგვარი თანასაზღუდნი შეიცავს თავისში სიყვარულის ნაწილს. ალბათ იმიტომ, რომ თუ საერთოდ არ არსებობს ცხოვრებაში ადამიანი, რომელიც არ იწვევდეს თანასაზღუდნის გრძნობას და არ საჭიროებდეს თანასაზღუდნს, ჩემი ცხოვრება სავსეა ასეთი ადამიანებით. და ალბათ იმიტომაც, რომ არანაირად არ შეიძლება სიყვარული გამოიხატოს უფრო ფაქიზად და ამალღებულად, როგორც თანასაზღუდნში.

პირველი ჩემი მტკივნეული განცდა ძმები გამრეკელების დაპატიმრებით იყო გამოწვეული. როდესაც ისინი გავიცანი, დედა ჰყავდათ ცოცხალი (თოფუ-

რიძის ქალი). ამ სათნო ქალს სიამაყით შეეძლო ეთქვა, რომ ქვეყანას და სამშობლოს ოთხი შესანიშნავი ვაჟკაცი გაუზარდა. ოთხი ძმიდან სამი ერთ ღელს დააპატიმრეს, 1932 წლის 1 მაისს, ერთი თბილისში, მეორე — ძირულაში, მესამე — სამტრედიოში. საქმე მიჰყავდა ჩეკისტ გამომძიებელს (ვანო კიკნაძეს), უფროსი ძმის მეგობარს, გამრეკელების ოჯახის „მეგობარს“ და ამ ოჯახში ხშირად მყოფს. უფროსი — გულბათი (მელია) გადასახლებაში დაიღუპა. ხეტყის სამუშაოებზე მოქრილი ხის ქვეშ მოჰყვა. მომდევნო — ვახტანგი — დიდხანა იმყოფებოდა გადასახლებაში (შემდეგ დაბრუნდა. ჯერ თბილისის ფარგლებს გარეთ ცხოვრობდა, რადგან თბილისში ცხოვრების უფლება არ მისცეს, შემდეგ თბილისში გადმოსახლდა; მოიპოვა ჯერ მეცნიერებათა კანდიდატის, შემდეგ დოქტორის ხარისხი და გარდაიცვალა 1980 წ.). უმცროსი — დათო — დაპატიმრების შემდეგ გაანთავისუფლეს (მგონი, სტალინის მახლობლის ალ. სვანიძის დახმარებით), 1937 წელს ისევ დააპატიმრეს და დახვრიტეს.

სკოლიდან მახსოვს 1937 წელს დახვრეტილი — კაკო ხოშტარია, შალიკო გრიგორაშვილი, პავლე ღუმბაძე, რომლებსაც განათლება გერმანიაში ჰქონდათ მიღებული და მთელი მათი დანაშაულიც ამაში მდგომარეობდა.

1937 წელს დახვრიტეს თითქმის ყველა, — შეიძლება ძალიან უმნიშვნელო გამოჩენილობით, — ვინც საზღვარგარეთ იყო ნამყოფი. ამ დროს დიდი უმრავლესობა უმაღლესი განათლების მიღების მიზნით საზღვარგარეთ წასული ახალგაზრდობისა გერმანიაში ლეზულობდა განათლებას. არა მგონია, რომ მათი დახვრეტა „ფაშისტური საწმალავის“ გადიდების საბაბით ყოფილიყო გამოწვეული. მრავალი დახვრეტილთა შორის გერმანიაში ფაშისტების გამარჯვებამდე იყო დაბრუნებული. აქ სხვა მოსაზრება მოქმედებდა: ეს ახალგაზრდები გასაბჭოების ადრინდელ წლებში იყვნენ წასულები, სანამ „ჩვენი“ ხელისუფლება საზღვრებს ჩაკეტავდა, ქვეყნისათვის მავთულის ღობის შემოვლებას მოასწრებდა. მათ ჰქონდათ შესაძლებლობა კაპიტალისტური საზოგადოების ცხოვრება ენახათ და ვინც ის თავისი თვალით ნახა, მისი მოქცევა „ბოლშევიზმისკენ“ უკვე ძნელ ამოცანას წარმოადგენდა.

გრიგოლ წერეთელი.

მსოფლიო მნიშვნელობის მეცნიერი, ანტიკური ფილოლოგიის კორიფე, მსოფლიოში სახელმოხვეჭილი მეცნიერ-მოაზროვნე, პოეზიის ღრმა და ნაზი განცდის ადამიანი. ერთ-ერთი იმ სამეულში, რომელმაც ანტიკური ლიტერატურის ისტორია ბრწყინვალე ნაშრომებით გაამდიდრა: ვილამოვიც მოლენდორფი, ფ. თ. ზელინსკი, გრიგოლ წერეთელი. თავის დროზე გრ. წერეთელი ორივე მათგანთან სწავლობდა.

რევოლუციის შემდეგ ფ. თ. ზელინსკი, წარმოშობით პოლონელი, პოლონეთში წავიდა. გრ. წერეთელი თბილისში ჩამოვიდა. როგორც ცოცხალი, ისე

დგას ჩემს ცნობიერებაში მაღალი, გამხდარი, დახვეწილი, ჭიშინი პიროვნება და ცოცხლად ეღერს კათედრიდან ხავერდოვანი ბარიტონით წარმოთქმული „ილიადას“ დასაწყისის სტრიქონები:

«Гнев, богиныя, воспой Ахиллеса, Пелеева сына».

ცოცხლად ეღერს „ილიადას“ 23 (?) სიმღერა — „ჰექტორის გამოთხოვება ანდრომაქესთან“. გრ. წერეთელმა სიმღერა ჩაიკითხა და დაამატა:

— არ ყოფილა შემთხვევა, ფ. თ. ზელისკის ეს სიმღერა ისე წაეკითხა, რომ თვალები ცრემლებით არ ავსებოდა!

დაპატიმრებამდე რამდენიმე ხნით ადრე, შეეხვდი სახელმწიფო მუზეუმში, მის სამუშაო ოთახში. ტერორი უკვე მძინეარებდა. ჩვენი მოკლე საუბრის თემა ერთი იყო და სახელდობრ — რა, თავისთავად ცხადია!

— Нет, — თქვა ღიწხად გრ. წერეთელმა, — это не может долго продолжаться! Все это кончится Бонапартом!

— Григорий Филимонович, а где взять Бонапарта?

— Где? — მის პირდაპირ კვდელზე ტუხანჯესკის სურათი ეკიდა, — Посмотрите на его лицо, на его скулы; воплощение воли и разума!

ცოტა დრომ გაიარა ამის შემდეგ. ერთმა ნაცნობმა შემთხვევით ნახა ეს ამაყი სულის ადამიანი სასამართლოს შენობის წინ. „ვორონკიდან“ გამოიყვანეს, პალატოზე ღილები შეჭრილი ჰქონდა, თასმებამოხსნილ ფეხსაცმელებს მიათრევდა. მას შემდეგ იგი არავის უნახავს, იმათ გარდა, ვინც დახვრეტა მიუსაჯა და ვინც „რევოლუციური სამართალი“ სისრულეში მოიყვანა.

ვინ იყო გრიგოლ წერეთელი ხელისუფლებისა და ოფიციალური კრიტიკის თვალში?

„მისი შავრაზმული იდეოლოგიის თვალსაზრისით რელიგიური იდეალიზმი ერთადერთი სწორი ფილოსოფიაა. ...გამომდინარე აქედან წერეთელი ყოველ ნაბიჯზე საეკლესიო სურნელებით გაბრუებული ლულულეებს მარადიული მშვენიერების შესახებ. მას სხვაგვარად არ შეუძლია წარმოიდგინოს ლიტერატურის ისტორია. თუ არა „ბრწყინვალე ტაძრის“ სახით. მასზე „მომხიბლავ შთაბეჭდილებას სტოვებს ჰექტორი“, რადგანაც ეს უკანასკნელი „ფიქრობს მხოლოდ სამშობლოს დაცვაზე“. საერთოდ წერეთელი რჩეული წარმომადგენელია ხუცურ-შავრაზმული აზროვნებისა. იგი წერდა: „ილიადა და ოდისეა... როგორც ორი მხატვრულად დამთავრებული ტაძარი (!!) დაფარულია ღვთაებრივი (?) არქაულობის ფენით. მათი შესწავლის რაც მეტ სიღრმეში ჩადიხართ, მით უფრო სილამაზეს პოულობთ ამ პოემებში. ეს სიმშვენიერე ჰეშმარიტად განუსაზღვრელია. სიმშვენიერენი, როგორც ტალღები მისდევენ ერთი-მეორეს, თვითიული თავის დამახასიათებელ სამკაულში და შეადგენენ ერთ უჰქნობ სილამაზეს, რომელზედაც ლოცულობდა ძველი დრო, ლოცულობდა საშუალო

საუქუნეები და ლოცულობს ჩვენი სილამაზისადმი საზოგადოდ გულგრილი ხანა“ (გ. ნატროშვილი, 1932).

შემდეგ:

„ფიდეისტური შარლატანიზმი აქ აღწევს თავის აპოგეას. ვერაფერი ვერ დაარწმუნებს ამ რელიგიით ტვინმოშხამულ ხუცესს, რომ მეცნიერებამ უკვე დიდი ხანია გაანადგურა ყველა ღმერთები, ღვთაებრივი სილამაზეები; ხუცესი იმეორებს ხავსმოდებულ ასრებს და ჰგონია, რომ მეცნიერული კვლევა-ძიებას აწარმოებს; თურმე არსებობს რაღაც უქცნობი სილამაზე, რომელზედაც ლოცულობდა ანტიური ეპოქა, საშუალო საუქუნეები და წარმოიდგინეთ ჩვენ დროც კი. მხატვრული ფაქტების შესახებ იგი წერს: „ჩვენს წინაშე ძვირფასი თლილი ქვებია, რომელნიც არასოდეს არ დაჰყარავენ თავის სიმშვენიერეს. როდესაც ამ ქვებს ათვალიერებ, გიკვირს მათი მარადი სინორჩე“. მკითხველი დაგვეთანხმება, რომ ეს სერიოზული მეცნიერული თვალსაზრისი კი არაა, არამედ ხუცესის მონოტონური წირვა-ლოცვა, უფრო შერეული და ალილუია... ამის შემდეგ ჩვენთვის ცხადია, თუ რატომ ასე გამწარებული ამტკიცებს მშვენიერების მარადიულობას გრიგოლ წერეთელი. გრ. წერეთელი რასაკვირველია არავითარ ორიგინალობას არ იჩენს. ის ფაშისტური ესთეტიკის მიმდევარია“.

ასე განიცდიდა ანტიკურ ლიტერატურას გრიგოლ წერეთელი! ამ გაბოროტებით აღსავსე დაწერილ სტრიქონებში მოტანილი ციტატებიც საკმარისია გრიგოლ წერეთლის სულის სიფართოვისა და სიფაქიზის დასადასტურებლად, წარსულის მისი ნაზი განცდის, მარადიულ მშვენიერებათა ღრმა რწმენის ნათელსაყოფად. მაგრამ როგორ „განიცდის“ გრიგოლ წერეთელს მისი „ბოლშევიკურ“ ჰქუაზე აწყობილი „კრიტიკისი“? როგორც „ხუცეს-შავრაზმელს“, „ფიდეისტურ შარლატანს“, „ტვინმოშხამულ ხუცესს“. „ფაშისტური ესთეტიკის მიმდევარს“.

წლების მანძილზე წარმოებული სიტყვიერი ბრძოლა, სიტყვიერი ბრძოლა მართლა შარლატანური, გაუგონარი და წარმოუდგენელი, ამზადებდა ნიადაგს იმ დასასრულისათვის, რომელიც ამ დიდ მეცნიერსა და დიდ ადამიანს წილად ხედა 1937 წელს.

მიხეილ ჯავახიშვილი.

ლაპარაკობდნენ, რომ ის ანდრე ჟიდმა დაღუპა, რომელიც შეხვდა მიხ. ჯავახიშვილს თბილისში ყოფნის დროს და მათ შორის საუბარი, თუ ამ საუბარიდან მიღებული შთაბეჭდილებები ცნობილმა ფრანგმა მწერალმა საფრანგეთში საჯაროდ გამოთქვა.

მაგრამ მიხეილ ჯავახიშვილის მოსასპობად „დამპატიყცე“ საკმარისი იყო, მოთხრობა, რომლის გამოქვეყნების გამო ჟურნალი „არიფიონი“ (1928 ?) პირველი ნომრის შემდეგვე აიკრძალა.

ტიციან ტაბიძე —

1934 წ. ის და პაოლო იაშვილი რუსეთის და, კერძოდ, ლენინგრადის მწერლებს შორის (ნ. ტიხონოვი, იური ტინიანოვი, ცნობილი შესანიშნავი მთარგმნელი მიხ. ლოზინსკი და სხვ.). ძალიან პოპულარული პიროვნებანი იყვნენ. ამ პოპულარობამ შეუწყო ხელი, რომ ტიციან ტაბიძემ და პაოლო იაშვილმა ძალიან დიდი ეროვნული საქმე გააქეთეს, მათ შორის ქართული პოეზიის რუსულად მთარგმანისა და გამოცემის საქმე.

ამჟერად ტიციანი ქართველი რომანტიკოსების გამოცემის გამო იყო ჩასული ქ. ლენინგრადში, სადაც ტიციან ტაბიძემ ი. ტინიანოვს ელენე გააცნო, რომელსაც მოუხდა კრებულის — „ქართველი. რომანტიკოსები“ („Грузинские романтики“) მთელი მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარება.

გამომცემლობა „Советский писатель“-ის ლენინგრადის განყოფილება (გამგზ. ა. ნიკიტინა, ცნობილი პროზაიკოსის მიხ. კაზაკოვის მეუღლე, მდივანი ა. გ. ოსტროვსკი) დიდი გულმოდგინებით მოეკიდა ამ საქმეს. მოწვევულები ცნობილი პოეტები იყვნენ; ელენე აზუსტებდა წყაროებს. უკითხავდა ხმამაღლა ლექსებს ქართულად, რათა მთარგმნელებს ლექსი ცოცხალ ქლერადობაში მოესმინათ.

გამომცემლობამ დაამზადებინა ლექსების რიტმული სქემები; გადააწერინა ლექსები ლათინური შრიფტით, რომ მთარგმნელებს ამ გზით შეეცნოთ ქლერადობის შთაბეჭდილება.

ტიციან ტაბიძის ს. ესენინისადმი მიძღვნილი ლექსი (1926 წ.):

გაუხეჯნაჲ კვიკი იყავი
და სისხლიანი როგორც ჩაღატარ.
დარჩები ლექსში გაურიყავი —
ცოდვა ამ ლექსს საფლავში გატან.

განა შენ დარჩი მარტო ცოცხალი, რ.
რომ გადარჩენა არ გხარებიაჲ..
ვინ დაითვალს ცრემლის კურცხალი,
სირცხვილი, რაც გულს გაკარებიაჲ..

და წინასწარმეტყველური, ტრაგიზმით აღსავსე სტრიქონები:

არ გამოცვლილა ხომ პოეზია —
მუზეები ცისკრის კარებს აღებენ
მხოლოდ ჩვენ სხვა დრო წამოგვეწია,
ჩვენც მალე სადმე ჩავგაძაღლებენ.

ტიციან ტაბიძის ლექსების კრებულს (1934), რომელშიც ეს ლექსები დაიბეჭდა, წინასიტყვაობა აქვს წამძღვარებული: „ლექსების კრებული, რომელსაც ტ. ტაბიძე ახლა უდგენს მკითხველებს, გამოხატავს მის შემოქმედებით გზას.

პირველი, რაც თვალში გვეცემა წარმოდგენილი კრებულიდან, ეს არის მეტად „უხეუგეშო წარსული“, დეკადენტურ-ბოჰემური განწყობილებები. ეს წარსული ტ. ტაბიძეს დიდად აშორებს რევოლუციურ თანამედროვეობისაგან. კიდევ მეტიც. მასში მოცემულია პროლეტარული რევოლუციისაგან განადგურებული იდეური მისწრაფებები.

„აღსანიშნავია, რომ პროლეტარიატის დიქტატურის პირველი წლების მანძილზე ტ. ტაბიძე არავითარ სურვილს არ ამჟღავნებდა, რათა ჩამოშორებოდა ამ ტიპურ ბუჩუქაზიულ შეხედულებებს. პირაქით, ჩვენ მოწამე ვხვდებით იმისა, რომ სიმბოლისტურ, დაცემულობის გამომატეველ მოტივებს იგი კიდევ უფრო ამძაფრებს და აფართოებს საბჭოთა ცხოვრების პირობებში. ასეთია თვითმკვლელობისა და ლოთობის კულტი“.

ტ. ტაბიძის პოეზიაში დღესაც ძალუმად ხმაურობს წარსული. ეს დეკადენტური წარსული მას ეზიდება უკან“.

ერთი სიტყვით, ეს შესანიშნავი, ნაზი სულის პოეტი უკვე მობეზრებულნი ჰყავს „მთავრობასა და ხელისუფლებას“. ოფიციალურმა კრიტიკამ ვერ „შეაგნებინა“, რომ უნდა შეიცვალოს პოეზია. მისი საგანი, მუშების ტაძარი, ქართული მზე და ქართული მიწა — არ აინტერესებს გაბატონებულ იდეოლოგიას აღარც ცრემლის კურცხალი, აღარც ადამიანური. მხოლოდ გაშიშვლებული პროპაგანდა, დაუნდობელი ბრძოლა და განადგურება „ხალხის მტრებისა“; მას სისხლი სწყურია და არა ადამიანობის ქადაგება. „იდეური მისწრაფებების განადგურება“ აღარაა საკმარისი; საჭიროა თვით პოეტის განადგურება და დაღდაპრობა ანგარიშის გასწორებისა.

ჩვენც მალე სადმე ჩავაძალებენი
და აწვალბდა მას სიკვდილამდე
ქართული მზე და ქართული მიწა!

ეს სტრიქონებიც საკმარისია ანგარიშის გასასწორებლად!

ამ „მალემ“ თერთმეტ წელს გასტანა; ამ სისხლით დაწერილი სტრიქონების შემდეგ თერთმეტმა წელმა გაიარა და... ტიციან ტაბიძე „ჩააძაღლეს“. მისი თავი „დაგორდა სადღაც ღელეში“ — ორთაქალის სანახებში, უღვთოდ, საშინელი წამების, არაადამიანური, სულიერი და ფიზიკური ტკივილების მიყენების შემდეგ.

... გაივლის წლები და რაფაგას, რუხადის და სხვათა პროცესზე მოვისმენ რა გადაიტანა მან გამოძიების დროს, როდესაც დივანზე გაწოლილს ურტყამდნენ, რათა „კონტრარევოლუციური ორგანიზაციის“ თანამონაწილეები დაესახელებინა. სასოწარკვეთილებამდე მისული პოეტი ასახელებდა ყველას — ნაცნობებსა და უცნობებს, ვისი გვარიც კი ახსენდებოდა და მთელი მარაგი რომ

ამოწურა, დაიძახა — გიორგი სააკაძეო. გამომძიებელი დიდხანს ეძებდა გიორგი სააკაძეს თბილისის მცხოვრებთა შორის, რომ დაეპატიმრებინა.

მე კი ვიჭექი დარბაზში და მაგონდებოდა ამ საბედისწერო დღემდე 10 წლით აღრე დაწერილი ტიციანის ლექსი.

გარჩენილი ვარ ქვებზე კალმახი
და ახელი მაქვს ლაყუჩები.
შემართულია ფეხზე ჩახმახი
და უსიკვდილოდ ვერ გადაურჩები.

ტიციან ტაბიძეს, როგორც დიდსა და ქეშმარიტ პოეტს, გენიალური წინასწარი ხედვის უნარი აღმოაჩნდა.

„ქვების“ მაგივრად ათი წლის შემდეგ ის გამომძიებლის დივანზე აღმოჩნდა „გარჩენილი“. აქ იყო სხეულზე ახელი ხორცის ნაჭრებიც, შემართული ჩახმახიც და „უსიკვდილოდ ვერ გადაარჩენაც“.

პაოლო იაშვილი —

არ დაუხვრეტიათ, მაგრამ იქამდე მიიყვანეს, რომ თავისი პოეტური და მშფოთვარე ცხოვრება თვითმკვლელობით დაამთავრა.

როგორც აფრის ტაკენი,
მოვარდნილი ზღვიდან
ისეთი ვეჟაკური
გაქროლება შინდა!

მისი უკანასკნელი „ვაჟკაცური“ გაქროლება“ თვითმკვლელობა იყო და ეს თვითმკვლელობა მართლა „ვაჟკაცური გაქროლება“ იყო: მისი უკანასკნელი კეთილშობილური აქტი, ადამიანურობის უდიდესი გამოვლენა. ჩირქის ჩამორეცხვა, რომელიც მას იმ სულისშემხუთავ პირობებში მოეცხო.

„ბოლშევიკური“ მსოფლმხედველობა გმობს თვითმკვლელობას. „პრინციპულად“ უარყოფს. შესაძლებლობა რომ იყოს, ხელისუფლება აკრძალავდა აქ აქტსაც (რომელშიც დოსტოევსკის კირილოვი თავისუფლების ერთადერთ გამოვლენას ხედავდა: ჩვენი პირობები ამ შეხედულების ყველაზე უკეთესი დადასტურებაა) და სადარაჯოზე იძულების აპარატს დააყენებდა მთელი თავისი საცეცებით. მაგრამ აქ საბჭოთა ხელისუფლებაც უძლურია. თვითმკვლელობის გმობა მხოლოდ თეორიულად შეიძლება, პრაქტიკადი და არსად არ ელინდება თეორიის ფარისევლობა ისეთი სიმკვრივით, როგორც ამ შემთხვევაში.

არ არსებობს ცხოვრების არცერთი სფერო, რომ ჩვენი ხელისუფლება მხოლოდ თეორიით დაკმაყოფილდეს. „თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობა“ ჩვენი, ლოზუნგად ქცეული, ცხოვრების წესია და აქაც გამოინახა სასჯელის და შურისგების საშუალებანი. ვინც თავს მოიკლავს, მასზე არც სამგლოვიარო ცნობას გამოაქვეყნებენ გაზეთში და, მით უმეტეს, არც ნეკროლოგს.

პაოლო იაშვილს არც ეს აკმაბრეს. საჩქაროდ მწერალთა კავშირის კრება მოიწვიეს, რომელსაც „თვით“ ბერია დაესწრო და დაესწრო იმის გამო, რომ პაოლო იაშვილის საქციელი „გაეკიცხა“. მისი გამოსვლა კრებაზე გაეკიცხა არ იყო; ეს იყო ბოროტების გამოვლენა ადამიანისა, პირველად რომ აღმოჩნდა სიტუაციაში, რომლის წინაშეც უძლური იყო. პაოლო იაშვილის აღარც დასჯა შეიძლებოდა და აღარც მეორედ მოკლა, შეიძლებოდა ბოროტების მხოლოდ სიტყვიერი გამოხატვა:

— Он выпустил в себя пулю, но это была подлая пуля!

სანდრო ახმეტელის წინააღმდეგ ინტრიგების ქსელი ადრე დაიხლართა. დაპატიმრებამდე ორი წლით ადრე თეატრის ხელმძღვანელობიდან გაანთავისუფლეს, სამხატვრო ხელმძღვანელებად აკ. ხორავა და აკ. ვასაძე დანიშნეს, თეატრის დირექტორად ცნობილი „ჩეკისტი“ გუგუშვა.

მარჯანიშვილსა და ახმეტელს შორის განხეთქილების დროს ჩემი, სულ ახალგაზრდული სიმპათიები მარჯანიშვილის მხარეზე იყო. მაგრამ 1937 წლის ამბები სიმპათია-ანტიპათიებით არ იზომება და გარდა ადამიანური თანაზომისა, რომელსაც ახმეტელის ტრაგიკული ბედი იმსახურებს, მისი ჭერ თეატრის ხელმძღვანელობისაგან განთავისუფლება და შემდეგ დახვერტა, დიდი დანაკლისი იყო ეროვნული თეატრისა და მისი წარმატებისათვის. მით უმეტეს, რომ მარჯანიშვილი აღარ იყო ცოცხალი და ახმეტელზე უკეთესი შემცველი ქართულ თეატრს არა ჰყოლია.

ახმეტელმა თეატრს თავისი საკუთარი სახე მისცა. გასტროლები მოსკოვსა და ლენინგრადში მართლა დიდი, ნამდვილი წარმატებით დამთავრდა. ადრევე გაერცელა ხმები, რომ, ამ დიდი ხელოვანის დაღუპვაში „დამსახურება“ იმათ მიუძღოდნო, ვინც „ძალიან იყო მონღოლებული“ მისი ადგილი დაეჭირა.

1937 წლის მსხვერპლი გახდნენ ელგუჯა ლორთქიფანიძე, რომელმაც პიესა „რღვევაში“ უშანგი ჩხეიძე შეცვალა (გგდუნი), ვანიკო აბაშიძე (მასხოვს თორღვის როლში) და სხვები.

რუსეთში ამ დროს სტალინის ადრინდელი, ქართულ ენაზე დაწერილი ნაშრომები ჭერ კიდევ არ იყო ისეთი ყურადღების საგანი, როგორიც მოსალოდნელი შეიძლება ყოფილიყო (შემდეგ, როდესაც სტალინის თხოვლებების მრავალტომეულის გამოცემა დაიწყო მოსკოვში, ეს ნაშრომები ამ გამოცემის პირველ ტომებში შევიდა).

უკრაინაში, უკრაინულ ენაზე გამოსცეს მისი — „გაკვირთ პარტიულ უთანხმოებაზე“ — წიგნი, რომელიც რამდენადაც მაგონდება. ლენინის „რა ვაკეთოთ?“-ის დებულების პროპაგანდას წარმოადგენს. სახელმწიფო გამოცემლობის ლენინგრადის განყოფილებას გადაუწყვეტია მისი რუსულად

გამოცემა და დაუვალეობით ლენინგრადში მომუშავე ლარინისათვის (?) უკრაინული გამოცემა რუსულად ეთარგმნა. ლარინმა კიტა მეგრელიძეს მიმართა. მეგრელიძემ ლარინი ჩემთან გამოგზავნა. ასე გავიცანი კიტა (კონსტანტინე) მეგრელიძე ლენინგრადში, სადაც ამ დროს ქართული ინტელიგენციის, უკეთ — მომავალი ინტელიგენციის მნიშვნელოვანი ნაწილი ცხოვრობდა. მათი დიდი უმრავლესობა იქ სწავლის მიზნით იყო ჩასული — სტუდენტები, ასპირანტები, მათ შორის ფილოლოგები, ენათმეცნიერები, მათემატიკოსები და სხვ. კიტა მეგრელიძე მუშაობდა ნ. მართან IRYM-ში (ენისა და აზროვნების ინსტიტუტში) სრულიად ახალ — აზროვნების სოციოლოგიის პრობლემაზე.

თბილისში, სადაც მეგრელიძე პარტიული ხაზით მუშაობდა, საკმაოდ ჯალი პოსტის მიხედვით უშუალო კავშირი ჰქონდა ქართველ ინტელიგენციასთან, მხოლოდ კარგი მქონდა მასზე გაგონილი, მაგრამ მხოლოდ გაგონილი. ეს ხმები უტყუარი ნიშანი იყო იმისა, რომ ეს პიროვნება წარმომდგარა იყო, პირველ ყოვლისა, როგორც ადამიანი და შემდეგ როგორც პარტიული მუშაკი. ადამიანი თავისთავად, მისი თვისებები და ზნეობრივი თვისებებზე, რომლებიც ვლინდება ადამიანებთან მიმართებაში და შემდეგ უკვე მისი წარმატებანი სამსახურში, საზოგადოებრივ საქმიანობაში; თუ მეცნიერებაში.

ერთ-ერთი პირველი შეხვედრა კ. მეგრელიძესთან ლენინგრადის თეთრი ლაშქების პერიოდში მოხდა. შესანიშნავი დარი, ამწვანებულ მცენარეებში ჩაფლული მომხიბლავი ქალაქი, ნევა — განთავისუფლებული ლადოგის ტბადან წამოსული ყინულისაგან, მდინარის ზედაპირს რომ მთლიანად ფარავს და მდინარეს დინჯად, ნელა, მაგრამ სიდიადით მოძრავი უშველებელი ურჩხულის სახეს აძლევს.

ქართველების ერთი ჯგუფი, ქალები და ვაჟები, ნევის ნაპირებზე დავსერიანობ. კიტა მეგრელიძე, დაჯერებული მარქსისტი, ყოფილი პარტიული მუშაკი, მეცნიერებაზეა გადართული და, ჩანს, ეს ფაქტიც მისი ბუნების თავისებურებაზე მეტყველებს. გარეგნობით — შუა ტანის, მაღალი შუბლით, უფრო სუსტი აგებულების შთაბეჭდილებას ახდენდა, ვიდრე ძლიერი ადამიანისა.

ნავეებში ჩავსხდით. მე ყოველთვის ვიყავი სპორტის მოყვარული, მაგრამ ვხედავ, რომ კიტასნაირად ნიჩბებს ვერაფერ უსვამს და მის ნავს ვერავინ დაეწევა. მეორედ, ნევის პროსპექტზე, საზაფხულო ბაღში მოთავსებულ ტირში ბედი ბევრმა ვცადეთ, მაგრამ კიტამ ყველას გაოცება გამოიწვია — უშორესი და ყველაზე ძნელი სამიზნეები (ძაფზე ასხმული პატარა მუყაოს რგოლები) ზედიზედ თანმიმდევრულად ჩამოყარა. ყოველ გასროლაზე თითო მუყაოს რგოლი ვარდებოდა და ტირის გამგებლის შეშფოთებას იწვევდა, რადგან თითოეული რგოლის ჩამოგდებაში ყველაზე ძვირფასი პრიზი უნდა გაეცა. შემდეგ გავიგე, რომ ახალგაზრდობაში კიტა სპორტს მისდევდა და ძალიან კარგი მორბენალიც ყოფილა.

მაგრამ მისი ს უ ლ ი ე რ ი ძლიერება სულ სხვა ვითარებაში გამოვლინდა.

კიტა მეგრელიძე ლენინგრადში დააპატიმრეს, მის ახლო მეგობართან ლეონ ბაშინჯალიანთან და ვეტა დოლუხანოვასთან ერთად. ლეონ ბაშინჯალიანი და ვეტა დოლუხანოვა ორივე თბილისელები იყვნენ. პირველი — ცნობილი მხატვრის შვილი (გაგონილი მაქვს, რომ ამ მხატვრის მიერ იყო მოხატული ივ. ჭავჭავაძის ქუჩაზე მდებარე შენობა, სადაც ადრე გერმანული საკონსულო იყო მოთავსებული), ვეტა — ცნობილი თბილისელი ადვოკატის დოლუხანოვის ქალი.

ბაშინჯალიანი — სპეციალობით ენათმეცნიერი, ნ. მარის მოწაფე, გერცენის სახ. პედიუსტიტუტის დოცენტი, ვ. დოლუხანოვა — მეუღლე ცნობილი მხატვრის ვლ. დიმიტრიევისა, რომელიც ვეტას დააპატიმრების შემდეგ მოსკოვში გადასახლდა და MXAT-ის მთავარ მხატვრად მუშაობდა.

დააპატიმრებულთა ამ ჯგუფს ბრალდებად დაშნაკური შოვინიზმი წაუყენეს, მათ შორის... კიტა მეგრელიძეს. ქართველი დაშნაკი ისეთივე საოცრება, აბსურდი და ბრალდებულთა ისეთივე გონებრივი უკუღმართობაა, როგორც გიორგი სააკაძის ძიება 1937 წელს თბილისის მაცხოვრებელთა შორის, მაგრამ ორივე 1937 წლის ფაქტს ეკუთვნის და ორივე მისი „კანონზომიერებით“ არის განსაზღვრული.

მისი ბრწყინვალე გამოკვლევა, სრულიად ახალი სიტყვაა საბჭოთა მეცნიერებაში, უკვე დაბეჭდილი იყო და გამზადებული გასავრცელებლად. „ორგანოებმა დროზე მოასწრეს“ დაშნაკი-კონტრარევოლუციონერის, „ხალხის მტრისა“ და „სამშობლოს მოღალატის“ ერეტიკული შეხედულებების გავრცელების აღკვეთა და წიგნის მთელი ტირაჟის დალუქვა.

[რალაც შემთხვევითი გარემოებით ამ წიგნის ერთი ეგზემპლარი გადაურჩა განადგურებას და დაახლოებით 30 წლის შემდეგ ხელახლა დაიბეჭდა და გავრცელდა. „Примечание“—ში გამოქვეყნებული რეცენზიის ავტორები თავმოყრილობით აღნიშნავდნენ საბჭოთა მეცნიერების პრიორიტეტს აზროვნების სოციალოგიური კვლევის საქმეში, და კიტა მეგრელიძის წიგნის მაგალითზე წერდნენ, რომ საბჭოთა კავშირში ამ საკითხების კვლევა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში დაიწყო!]

თერთმეტი თვის განმავლობაში „ძიებამ“ ვერ აიძულა ქართველი ბრალდებული ხელი მოეწერა დაკითხვის ოქმზე, რომ ის დაშნაკურ კონტრარევოლუციურ ორგანიზაციაში ლებულობდა მონაწილეობას, ან ხალხის მტერი უნამშობლოს მოღალატე იყო].

მოხდა იშვიათი, გაუგონარი ამბავი — კიტა მეგრელიძე გაათავისუფლეს. გაიმარჯვა სიცოცხლის განმამტკიცებელმა, ძლიერმა სულმა ამ შუა ტანის ფიზიკურად ძლიერი შესახედაობის ადამიანში. სახლში დაბრუნებულმა რომ საუკეთარო ბინის ზარის ღილაკს დააჭირა და მეუღლემ კარი გააღო, მის წინ ნეკ-

ნებამტკრეული მამაკაცი იდგა, გრძელი, მოშვებული, მთლად გათეთრებული წვერით.

გავიდა ორიოდე წელი, მის მეუღლეს ცუცა ქარცივაძეს ლენინგრადში მუხეზი, გზად მიმავალ „ბელომორკანალის“ ერთ-ერთი ბანაკისაკენ, სადაც ელენესთან შეხვედრის ნებართვა მქონდა მიღებული. ერთ საღამოს გვიანობამდე შევჩი კიტა მეგრელიძის მეუღლესთან, რომელთანაც მეგობრების წრე იყო შეკრებილი, მათ შორის ცნობილი რუსი პოეტის მიხეილ ლივშიჩის მეუღლე და ჩემი სტუდენტობისდროინდელი სოხუმელი ამხანაგი, რომელმაც ლენინგრადის ერთ-ერთი ინსტიტუტი დაამთავრა და იქვე დარჩა საცხოვრებლად.

რამდენიმე დღის შემდეგ რომ ლენინგრადში დაებრუნდი, ცუცა ქარცივაძე დააბატიმრეს. ერთ-ერთი მის სტუმართა შორის ჩემი სტუდენტობის დროინდელი სოხუმელი ამხანაგი „შპიკი“ აღმოჩნდა, რომელიც კ. მეგრელიძის ოჯახს ჰყავდა მიჩენილი (არ ვასახელებ მის სახელს, ასეთები ათასები და ათიათასები იყვნენ. დაიღუპა მეორე მსოფლიო ომის ფრონტზე).

ოჯახს მეორედ დაატყდა უბედურება. კიტა მეგრელიძე თბილისიდან საჩქაროდ ჩავიდა ლენინგრადში: გამომძიებლის მისაღებად ადევლებულმა საჩქმელი ჩამატკრია და... ევლარც დაბრუნდა ამ შენობიდან. რამდენიმე წლის შემდეგ დაიღუპა გადასახლებაში.

გადის დღეები. კვირეები, თვეები, ღამით მანქანების საყვირების ხმები არ წყდება, „ხალხის მტრების“ და „სამშობლოს მოღალატეთა“ განადგურების ფსიქოზი არ ცხრება. „წაყვანილთა“ რიცხვი დღითიდღე იზრდება და, როგორც ჩანს, „წასაყვანთა“ რიცხვს ბოლო არ უჩანს.

რკალი ვიწროვდება, მარყუევი იკვრის.

თბილისური შემოდგომის თბილ საღამოს, ოქტომბრის თვეში, ელენესთან შევიარე, რომელიც დროებით ბავშვთან ერთად თავის მშობლებთან იყო გადასული. შიდა ოთახში მარტო იყო წამოწოლილი და მელოდა. კაენით სავსე დიდი თვალებით შემომხედა:

— დღეს მთელი დღე „იქ“ გავატარე. დილას ჩქარი ნაბიჯით მივდიოდი დაღმართზე. ზურგს უკან მამაკაცის უცხო ხმა მომესმა, სახელითა და მამის სახელით მეძახდა. გავჩერდი, მივბრუნდი და გაოცებულმა ცოტა გამომწვევი ხმით შევეკითხე:

— თქვენ ჩემი სახელი და მამის სახელიც იცით?

— მე ყველაფერი ვიცი, ვიცი თქვენი ამბავიც, თქვენი ოჯახისაც. თქვენი მეუღლისაც.

ეს მოხდა შიო ჩიტაძის ქუჩაზე მდებარე შენობასთან, სადაც რესპუბლიკის უმაღლესი დონის დაწესებულება (ცეკა) იყო მოთავსებული. შევიდნენ

შენობაში, კაცმა გასაღებით გააღო ამგვარი „ოპერაციებისათვის“ საგანგებოდ განკუთვნილი ოთახის კარი და ელენე შეიყვანა.

აქ დიღხანს არ გაჩერებულან. მანქანა მოვიდა და 5—10 წუთის შემდეგ ელენე „შინსახკომში“ აღმოჩნდა, პირისპირ გამომძიებელთან.

მათი პირველი შეხვედრა და საუბარი დასრულდა. გამომძიებელი დარწმუნებულია, რომ ელენე მიიღებს წინადადებას და დათანხმდება შემოთავაზებულ პირობაზე. იმდენადაა დარწმუნებული, — თუ სხვა რაღაც მოტივები ამოძრავებს, — რომ სამი დღით სახლში უშვებს და დანიშნულ დღეს საღამოს 10 საათისათვის იბარებს.

ეს სამი დღე ელენეს არ მოეცილებოდა. დადგა ეს დღეც. გავაცილეთ. მე ვირსლაძეების სახლში დავბრუნდი. სულის სიღრმეში რაღაც იმედი ბუტავდა იქნება... აბა, მაშინვე რატომ არ დააპატიმრეს, სახლში რაღაც გამოუშვებს“!

მოლოდინში ექვსმა საათმა გაიარა, სულერი წამებით დატვირთულმა ექვსმა საათმა. ვსხედვართ მაგიდის გარშემო, გარინდებულები ქალის ფეხის ხმის მოლოდინში, რომელიც აივანზე უნდა გაისმას, სანამ ელენე თავისი ჩქარი, ენერგიული ნაბიჯით ბინის კარებს შემოაღებს.

თითოეული ჩვენთაგანი თავის ფიქრებშია წასული, სხვას არაფერს უჩეხლს. გვერდზე ოთახში მხოლოდ მანანას სიძინავს, მშვიდად. მას ჯერ ორი წელი არ შესრულებია. დრო შენელდა, თითქოს სულ აღარ იძვრის, დასასრულა აღარ უჩანს წამების წუთებს ხდება 12 საათი, პირველი, ორი, სამი...

დილის 4 საათზე (ჯერ კიდევ სიბნელეა) აივანზე ქალის ნაბიჯების ხმის მოლოდინში რამდენიმე მამაკაცის ჩეკების ხმაური მოისმა. მათმა გაშოჩენამ ბინაში ყოველგვარი ეჭვები გაფანტა. მქრქალი იმედიც, გაურკვეველობაც. ელენე იმავე ტალღაში ჩაიძირა, რომელმაც ათასები, ათიათასები, ასიათასები და საბოლოოდ მილიონები წაუკა.

ბინა გაჩხრიკეს მშვიდად, გულდასმით, რამდენიმე საათი იტრიალეს, გადმოხედეს ერთადერთ მამაკაცს ოჯახში და წავიდნენ.

მე სახლში გამოვიქეცი, სადაც ავადმყოფი დედა და უფროსი ძმა მელოდებოდნენ. ჩვენი ბინა უკვე ადრე გაეჩხრიკათ. დედა საწოლზეა მისვენებული და არ იცის ვისთვის მოვიდნენ. რომ დამინახა, სიხარულით თვალები აეკისო, ელენეს ამბავი რომ გაიგო, საწოლზე მიწვა და თავში ხელები შემოიკრა.

— ვაი, შვილო, რისთვის გაგწირა ხალხმა და ღმერთმა!

აქოთებულ ოთახში იატაკზე ჩხრეკის დროს გადმოყრილ წიგნებს, რვეულებსა და ნაწერებს შორის ოთხკუთხა ნაქვე ქალაღდს მოვკარი თვალი. უეცრად გავშეშდი, შემზარავი მწუხარების განცდა უმაღლესი სიხარულის გრძნობით; მწუხარების — დროის იმ მონაკვეთის პოზიტივიდან, როდესაც რამდენიმე საათის წინ აქ ჩხრეკა წარმოებდა. სიხარულის — აწმყო წუთებას,

აი ამ მომენტის განცდით — როდესაც „ჩეკისტები“ უკვე წასულები არიან და ვხედავ, რომ ეს ქალაღი შეუმჩნეველი დარჩენიათ.

... რამდენიმე წლის წინ ლენინგრადში „ეკროპულ“ სასტუმროსთან, ნევის პროსპექტის კუთხეში, საგაზეთო კიოსკთან მივედი და საფოსტო კონვერტი ვიკითხე. კონვერტი არ აღმოჩნდა. მოვბრუნდი და პირისპირ აღმოვჩნდი მზემოკიდებულ, შესანიშნავ პალტოში გამოწყობილ უცხოელთან, რომელმაც უბიდან კონვერტი ამოიღო და გამომიწოდა.

— ფოქალუისტა, ფრომუ!

კონვერტი გამოვართვი. მისი გამოყენება შეუძლებელი იყო და შევინახე როგორც სუვენირი. შემდეგ დავიწყებას მიეცა, სადღაც ჩემ ქალაღდებში გაუჩინარდა და ამ ტრაგიკულ წუთებში ჩემი უჩრებიდან გადმოქოთებულ ქალაღდების გროვაში აღმოჩნდა. კონვერტი ჩვეულებრივი, ყოვლად უწყინარი კონვერტი. მაგრამ მის უცხოურ წარმომავლობას ქალაღდის ხარისხი ადასტურებდა, კერძოდ, სპარსულ წარმომავლობას — ზედა კუთხეში გამოსახული ირანის სახელმწიფო ფერადი ღერბი — ლომი ამოშავალი მზის ფონზე.

და რა საბედისწერო შეიძლებოდა გამხდარიყო ეს „ნივთიერი საბუთი“ „დანაშაულის შედგენილობისათვის“ ელენეს, ანდა შემდეგ ჩემი საქმისათვის, და კერძოდ „ჯაშუშური საქმიანობის“ ბრალდების ფსიქოზით შეპყრულ სულიერ ატმოსფეროში, რომელსაც თვითონ „ორგანოები“ ქმნიდნენ ხელოვნურად და შემდეგ თვითვე ექცეოდნენ ამ ატმოსფეროს გავლენის ქვეშ.

რალაც შემთხვევის, ბედის, ღმერთის თუ ბედნიერი ვარსკვლავის წყალობით ვერ იპოვეს იმათ, ვინც ერთი ქალის დაპატიმრებისა და ამგვარი საბუთების მოპოვების მიზნით ორი ბინა გაჩხრიკეს. რომ გაეგოთ მათ უფროსებს!..

ელენე აღარ დაბრუნდა.

დაკითხვის პირველ ღამეს გამომძიებელსა და მას შორის ასეთი დიალოგი გაიმართა. გამომძიებელს ხელში განთავისუფლების საბუთი ეჭირა და სახლში გამოშვებას პირდებოდა. ოღონდ... ერთი პირობით: უნდა დათანხმებულიყო ფარულ მუშაობაზე, რასაც ორგანოების მუშაკები „შეგნებულ მოქალაქეობრივ დახმარებას“ უწოდებდნენ.

ელენეს ცნობიერებაში წამიერად გაირბინა ოჯახის წევრების, საყვარელი ადამიანების სახეებმა, დიდმა ადამიანურმა და ბიოლოგიურმა გრძნობამ ბავშვის სიყვარულისა, მაგრამ დინჯად დამარცვლით წარმოთქვა:

— არ შემიძლია.

— რა არ შეგიძლიათ?

— ის, რაც თავისუფლების საზღაურად უნდა გავიღო! ✓

გამომძიებელმა მაგიდის უკრა გამოაღო, მანანას სურათი ამოიღო და ელენეს წინ დაუდო.

— არ გინდათ ამასთან დაბრუნება?

— არ შემიძლია!

!

იმ ჭალარა ჭალთა შორის, რომელთა სახით ფაუსტს შუალამისას ბიწიერება, ცოდვა, ზრუნვა (Sorge) და გაჭირვება მოეწვინა, ზრუნვის ერთი თავისებურება ისაა, რომ ის ყველაზე ადვილად იჭრება ადამიანის სულში და დაკეტილი კარის გასაღების ჭეჭრუტანაშიც შეუძლია შეაღწიოს.

თუმცა შეუმჩნეველი ვარ მე ყურისთვის.—
ხმაღალა ისმის ჩემი ძახილი სულის წიაღში;
სხვადასხვა სახით წარმოდგება
ჩემი შეუბრალებელი, მძიმე უღელი;
ზღვაზეც, ხმელეთზეც, — ყველაფრ
საზარელი თანამგზავრი ვიქნები.
თუმცა არასოდეს მე არავინ მეძებს,
მაგრამ ყოველთვის მპოულობს.

სენეკა ფიქრობდა, — ზრუნვა სრულყოფს სიკეთეს ადამიანში. ჰიგინუსის არაკის მიხედვით ზრუნვამ შექმნა ადამიანი და უნდა ფლობდეს მას, სანამ ცოცხალია (შემდეგ გავიგებ, რომ ეგზისტენციალისტების აზრით — არსებობა ადამიანის ზრუნვაა, ზრუნვა გარემოზე და ზრუნვა სხვაზე (სხვა ადამიანზე).)

როგორიც არ უნდა იყოს ეს განსაზღვრებანი, ერთი რამ ცხადია — ზრუნვა ყოველთვის ურვავ, ნალევლია, მწუხარებაა, „შეუბრალებელი, მძიმე, უღელია“, ადამიანის „საზარელი თანამგზავრია“; მისი ძახილი ხმაღალა ისმის „სულის წიაღში“ და ადამიანი, თუ ის ადამიანია, ვერსად გაექცევა მას.

შეიძლება ესაა მიზეზი, რომ ქრისტიანობა ცდილობდა გაენთავისუფლებინა ადამიანი ზრუნვისაგან, განსაკუთრებით ის სოციალური ფენები, ვის გულებშიც ეძებდა და პოულობდა გამოძახილს მოძღვრება, ვისაც ყველაზე მძიმე უღლად აწვა ზრუნვა. „ნუ ჰზრუნავთ თქვენ, რამეთუ ღმერთი ზრუნავს თქვენზე!“

საერთოდ ზრუნვა ჩემთვის სიყვარულის აუცილებელი თანმხლებია და როგორც თანასაღბუნის გარეშეა სიყვარული წარმოუდგენელი, ასევე ზრუნვის გარეშე. როდესაც დედაში სუსტდება შვილების ფიზიოლოგიური სიყვარული, მისი სიყვარული შვილებზე ზრუნვით იზომება. ასევეა მახლობლის სიყვარული. ადამიანი ამით განსხვავდება პირუტყვისა და ცხოველისაგან. რომელიც თავის შვილს ველარცა სცნობს, როდესაც „კრუხობის პერიოდი“ გაივლის. რაც უფრო მეტადაა ადამიანი უზრუნველი. მით უფრო ახლოა პირუტყვთან, მეტ-ნაკლები უზრუნველობა, მეტ-ნაკლები პირუტყვობაა.

ბოლშევიზმიც ანთავისუფლებს ადამიანებს ზრუნვისაგან, საბჭოთა ხელისუფლება პირდება ხალხს დაამყაროს სოციალიზმი, შექმნას „მატერიალუ-

რი ბაზა“ და სულიერი ატმოსფერო ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის. ნამდვილად კი არ მოიძებნება ქვეყანა ცივილიზებულ სამყაროში, იმდენი საზრუნავი ჰქონდეს ადამიანს, რამდენიც ჩვენში. აქ ყველაფერი საზრუნავია წვრილმანი მოთხოვნილებიდან (პური, წყალი, ტანსაცმელი, ადგილი ტრამვაიში, მატარებელში და სხვ. და სხვა.) სულიერ მოთხოვნილებამდე (სამუშაო ადგილი, ბინა, წიგნი, გაზეთი და სხვა.). და საზრუნავია იმიტომ, რომ მათ შორის მონათესავეა და ადამიანსა და ხშირად გადაულახავ დამკრთობას წარმოადგენს.

რამდენადაც მცირეა სახელმწიფოს მზრუნველობა ადამიანის კეთილდღეობაზე (საბავშვო ბაღებზე, სკოლებზე, უმაღლეს სასწავლებლებზე, საავადმყოფოებზე, სამშობიარო სახლებზე და სხვ. და სხვ.), იმდენად დიდია ზრუნვა შეიარაღებაზე, იძულების ორგანოებზე და „იდეოლოგიურ სიწმინდეზე“.

აქრძალულია უცხოური წიგნების, ჟურნალების, გაზეთების შემოტანა და გავრცელება (უცხოური რადიოგადაცემები ჯერ არ არსებობს, მაგრამ როდესაც დაიწყება, მათ დახმობასაც შეუდგებიან). საკუთარი პრესა მუდამ მზადაა ძირშივე ჩაახშოს ტროცკისტული, მემარჯვენე თუ „კონტრრევოლუციური“ აზრები საზოგადოებრივი აზროვნების ფორმებში, და ორთოდოქსიის პოზიციაზე დგომა ისეა დახვეწილი და გამახვილებული, რომ გმობენ ისეთ შეხედულებასაც, რომელიც თავისთავად არაფერს „ერეტიკულს“ არ შეიცავს, მაგრამ ხელოვნურად აგებული რთული ენთიმემის შედეგად შეიძლება ამ შეხედულებებიდან „ერეტიკული“ აზრი გამომდინარეობდეს.

ამას ახალი საზრუნავი ემატება — როგორმე, რამენაირად შეიტყო სიმართლე, დაუფარავი და გაუყალბებელი ჭეშმარიტება. მეორე მხრივ, სანამ გამოაქვეყნებდე, დიდხანს იფიქრო დაწერილზე, — როგორ გაიგებს შენს აზრებს ორთოდოქსიის „ჩასაღდრებელი“ კრიტიკოსი, რა თეორიულ წანამძღვრებს გამოუძეების, რომელ ერესს მიგაკუთვნებს.

ამიტომ ჩვენში ზრუნვა მწვავე, გულისწამლებ, სულისშემხუთავ ხასიათს ღებულობს.

თუმცა გოეთე ფიქრობს, რომ ზრუნვა ადამიანის სულში აუცილებლად შეადგენს, დრო და პირობები ხშირად იწვევს ამ განცდის მოდუნებას და ინდიფერენტობას, საზოგადოების ერთ-ერთ მანკიერებას, ინდიფერენტობას როგორც პირდაპირ მოთხოვნილებათა, ასევე საზოგადოებრივ მოვლენების მიმართ. ამომზენი, რომის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი, რომის დაღუპვის ერთ-ერთ მიზეზს მოქალაქეთა ინდიფერენტობაში ხედავს. (1)

დღემ ელენეს დაპატიმრების შემდეგ ერთი წელიც ველარ იცოცხლა.

ბავშვი ჩემთვის ყოველთვის (მთელი სიცოცხლის მანძილზე) განსაკუთრებული სიყვარულისა და ყურადღების საგანი იყო, განსაკუთრებული სიყ-

ვარულის იმიტომ, რომ ეს გრძნობა დიდ მზრუნველობასთან არის დაკავშირებული. და მანანა მხოლოდ ბავშვი კი არა, ტრაგიკული ბედის ბავშვია, ობლად დარჩენილი წლინახევრის ასაკში, ფიზიკურად სუსტი და მეჩვენება, რომ დიდდღის ანაბრად დარჩენილი ის ვერ ისარგებლებს ისეთი ყურადღებით, როგორითაც უნდა სარგებლობდეს.

უფრო რეალურია ციხეში ყოფნის დროს რამენაირად ხმა მივაწვდინო, რომ ბავშვი კარგადაა, რომ დარჩენილები და „წაუყვანელნი“ ცოცხლები ვართ. ამის ერთადერთი საშუალება თვეში ერთხელ საქმლის, ფულის და ბარათის გადაცემაა. ბარათზე შეიძლება მხოლოდ ფულის რაოდენობა და გადასაცემი ნივთის სახელწოდება იყოს აღნიშნული, მაგრამ ბარათში აღნიშნული რამდენიმე სიტყვა ყველას ხელით იწერება და ელენე ამით მიხვდება ჩვენი ბედის ამბავს.

მაგრამ... გადაცემა მხოლოდ თვეში ერთხელ შეიძლება და მე ამასაც ვერ ვახერხებ. ციხესთან ისეთი რიგი დგას, რომ ყველა გადაცემის მიღება არ ესწრება. რიგში წინა საღამოს ვდგებით, მთელ ღამეს იქ ვატარებთ და მივრე დღის საღამომდე ვდგევართ. რიგი იშლება, „ნებისყოფიანი“ ადამიანები ასწრებენ, რიგში შეძრომას ადვილად ახერხებენ. მე შემცვლელიც არა მყავს და ვრჩები სასოწარკვეთილთა შორის. სასოწარკვეთილთა არა მხოლოდ ორი დღის რიგში დგომის გამო, იმ ფიქრის გამო, რომ ელენე კიდევ ვერ მიიღებს ვერავითარ ნიშანს და ჩემზე უფრო ღრმა და მძიმე სასოწარკვეთილების მდგომარეობაში ის აღმოჩნდება.

ბოლოს, სწორედ გადასახლების წინ მოვახერხე ზამთრის თბილი ტანსაცმელის და ამანათის გადაცემა. ეს იყო პირველი და უკანასკნელი გადაცემა ბანაკამდე.

ერთ დღეს ვიღაც ქალი შემოვიდა ჩვენთან და გადმოგცა, რომ მის შვილს ციხიდან ნავთლულის რკინიგზის სადგურზე გადაყვანის დროს სატირით მანქანიდან თეთრი ქსოვილის ნაგლეჯზე ნაწერი „ბარათი“ გადმოუგდია: იწერებოდა, რომ მას და ელენეს ბანაკში აგზავნიდნენ 5 წლით. ვიღაც კითხილმა ადამიანმა ეს ბარათი ქუჩაში იპოვა და ადრესატს მიუტანა.

ცწერთ განცხადებებს სტალინის, საკავშირო პროკურორის, საკავშირო შინაგან საქმეთა სამინისტროს სახელზე. გადის თვეები — არავითარი პასუხა. განცხადება რჩება „ხმად მღალადებლისა უდაბნოსა შინა!“ განა შეიძლება მილიონობით განცხადებაზე მოვიდეს პასუხი!

1938 წელი მიიწურა. ელენესაგან არაფერი ისმის, სად არის, როგორ არის, რას ფიქრობს ჩვენზე, იცის თუ არა, რომ მის შემდეგ მამა წაიყვანეს და სხვები გადავრჩით. ხანდახან გულში შემზარავი ფიქრი გამივლის — არის თუ არა საერთოდ. ჩემი ცნობიერება „ეშმაკობს“ და ცდილობს ასეთი ფიქ-

რები კუნძულში მიაგდოს, მაგრამ ეკვი თავისას აკეთებს, გველივით სისინებს სულში და მოსვენებას არ მძლევეს.

მოდის ხმები, ვერ გაიგებ მართალია თუ ჭორი. ქართველი ქალები პოტმის ბანაკში გადასახლეს. პოტმა თავისი სიტყვიერი გამოხატულებით — ბნელით მოცული ადგილი (Потьма) — არაა არც ერთ გეოგრაფიულ რუკაზე. საფოსტო განყოფილებების სქელტანიან წიგნში ამ სახელწოდებით რუსეთში ათამდე დასახელებული ადგილია აღნიშნული. გაიგე, რომელი პოტმაა!

ეს მორღოვების ავტონომიური რესპუბლიკის პოტმა ყოფილა, სადაც მოსკოვიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მოსკოვსა და კუბიშევს შუა, მოსკოვიდან დაახლ. 600 კილომეტრის დაშორებით.

და უცებ ვლელულობ გადაწყვეტილებას, იქნებ აქაა, იქნებ სადმე კეთილი აღამიანი შემხედეს, იქნებ მოვახერხო ნახვა ან პატარა ბარათის გადაცემა!

მოსკოვში მატარებელში დატვირთული ჩავყექი. 1939 წლის იანვარია, საშინელი ყინვები. თბილი ქუდი მახურავს და ტანზე ცხვრისტყავიანი ქურჭი მაცვია, ფეხებზე — „ვალინკები“. ერთ ხელში ჩემოდანი მიჭირავს, მეორე ხელში ცხვრისტყავისავე მოკლე „ტულუპი“ — ელენესათვის. მატარებელში „მიყუჟული“ ვზივარ, არავის ველაპარაკები, ვცდილობ თავი ავარიდო მგზავრობის დროს ჩვეულებრივ, მაგრამ ამჯერად ჩემთვის ძალიან არასასურველ კითხვას — „საით მიემგზავრებით?“

ამ კითხვას მაინც ვერ ავცდი, ოღონდ ყოველგვარი ზრდილობისა და კ. თილმოსურნეობის გარეშე.

თანდათან მატარებელი უკაცრიელი ხდება, გარე პეიზაჟიც და ჩემი ვაგონიც. ჩემს პირდაპირ ზემო თაროზე მამაკაცი წევს, შავი ტყავის პალტოში, ძვირფასი ბეწვის საყელოთი. მისი იერი ცხადად მეტყველებს, რომ ის „ჩეკისტი“, ჩაცმულობის მიხედვით — საკმაოდ მაღალი რანგის. ამ „პროფესიის“ აღამიანებს ყოველთვის აქვთ თავისი იერი, სახის თავისი გამომეტყველება. აოვიცი — შინაგანი სულიერი ცხოვრების გამომხატველი იერი და გამომეტყველება „ორგანოებში“ უმუშავდებათ, თუ მათი მუდმივი თანმხლებია და „პროფესიის“ არჩევაა ამის შედეგი. მე, ყოველ შემთხვევაში, თავიდანვე თვალს ვარიდებ და ვცდილობ მისთვის შეუმჩნეველი დავრჩე.

ჩემ სადგურზე მატარებელი ერთი წუთით შეჩერდა.

მომზადებული ტამბურში ვიდექი და ვაგონის კარი უმაღლეს გავადე. ზურგს უკან ხმა მომესმა:

— თქვენ აქ ჩამოდიხართ, აქ რა გინდათ?

„ჩეკისტი“ პალტოწამოსხმული იდგა, ეტყობოდა ამ სადგურზე ჩამოსვლას არ აპირებდა. კიბიდან ჩამოვხტი და მატარებელიც დაიძრა. დიდხანს მიკ. ზირა მიმავალი მატარებლიდან, ბოლოს თვალს მიეფარა.

მზიანი შუადღე იყო. საშინელი ყინვა მძინევარებდა. ერთოთახიან რკინიგზის სადგურში შუახნის მორღოველი მამაკაცი ტრიალებდა მან ჩემს ქურჩსა და „ტულუპს“ გამოაყოლა თვალი. გავიგე, რომ ბანაკი აქედან ოციოდე კილომეტრის მანძილზეა. იქამდე რკინიგზის ცალკე ხაზია გაყვანილი პირდაპირ ტყეში, ფიჭვნარში, ხოლო აქ, ლიანდაგს იქით, ბანაკის კომენდატურაა.

კომენდატურაში ახალგაზრდა სამხედრო პირი იჯდა, შინსახკომის ჯარების ფორმაში. დანახვისთანავე ჩვეული მკაცრი გამომეტყველება მიიღო.

— მე ჩამოვედი ამა და ამ პატიმარი ქალის სანახავად, ძმა ვარ მისი. თუ შეიძლება ან მანახოთ, ან ეს ბარგი გადასცეთ!

— საიდან იცით, რომ ჩვენს ბანაკშია?

თბილისში მითხრეს, შინსახკომში, ვიცი ოფიციალურად — ვიცრუე.

— ახლავე გავიგებ!

ღარკა ტელეფონით. ლაპარაკის მიხედვით მივხვდი, რომ ელენე იქ იყო.

— ნახვა არ შეიძლება, არც ბარგის გადაცემა შეიძლება. და საერთოდ. მისცილდით აქაურობას, თუ არ გინდათ იქვე გიკრათ თავი. ოღონდ იცოდეთ, რომ ვერც „იქ“ ნახათ თქვენ დას!

გამოვბრუნდი. ერთი რამ მაინც გავიგე. ელენე აქაა და ცოცხალია.

საფოსტო განყოფილებაში შევედი. საფოსტო ამანათის ყუთში გადავალაგე რაც კი ჩაეტეოდა, მისამართი დაეაწერე და პატარა ბარათი ჩავდე, რომელზედაც თარიღი ეწერა.

დაახლოებით ოთხი თვის შემდეგ, როდესაც მიწერ-მოწერის უფლებამოსი, ელენემ ამანათი და ბარათი მიიღო. პირველ წერილში ჩემთვის ერთი სიტყვა იყო მიწერილი: მღდლობთ!.

რომ შესაღამოვდა, ამ უკაცრიელ ადგილზე გაშენებული სადგურის ოთახი ზე ფორმაში ჩაცმული მამაკაცებით გაივსო. შავი „უშნაკები“, შავი შარვლები, შავი ჩექმები, — ესენი ბანაკის უფროსობა იყო და მათი გამოჩენა ყორნების შემოსივას გავდა. შავრაზმელ ფანტიკოსებს მაგონებდა და შემზარავ შთაბეჭდილებას ახდენდა.

ლამე ყინვამ კიდევ უფრო მოუჭირა. დილით დაღლილი და დაქანცული, გრძნობაარეული და გრძნობამორეული ბილეთების სალაროს ფიცარაფარებულ პატარა სარკმელთან დადგეკით, რომ ბილეთი ამელო და პირველსავე მატარებელს გავყოლოდი.

გაიარა ერთმა მატარებელმა, ბილეთები არ გაიყიდა, — ადგილები არაა! გაიარა მეორე მატარებელმა, მესამემ. გამყოლები ვაგონებში არავის უშვებენ, რკინიგზის ადგილობრივი მუშაკები ეხმარებიან, რომ მატარებელში უბილეთოდ არავინ შევიდეს.

მზე გადაიხარა დასავლეთისაკენ, უკვე ბინდდება და მე ერთი ღამის (და ვინ იცის კიდევ რამდენი ღამის) გათენება მომიწევს ამ აუტანელ პირობებში.

ჩამოღდა მეოთხე მატარებელი: „თავი გადავდე“, ავეარდი უკანასკნელ ვაგონში. გამყულ ქალს სამი იმდენი ფული ჩავუდე ხელში, რაც მოსკოვამდე ბილეთი ღირდა. მან შემოიყვანა თავის კუბეში, ჭარიმა გადამახდეინა და ბრლეთზე ზრუნვა თავისთავზე აიღო.

მიწვექი, ფიქრებს მივეცი თავი. უეცრად ვიგრძენი თბილი ცრემლები როგორ მოგორავდა ჩემს ლოყებზე და... მოსკოვამდე აღარ გამღვიძებია, აჩუ არავის შევეუწუხებოვარ.

[1939 წლის შემოდგომაზე ელენე რომ ვინახულე, გავიგე, რომ ამ ბანაკში იმყოფებოდნენ კარლ რადეის მეუღლე და მრავალი მისი „რანგის“ ქალები. აქვე იყო მარშალ ტუხაჩევსკის „სამი ცოლი“, როგორც მათ ბანაკში მოთავსებული ქალები უწოდებდნენ. სამნი იმ შვიდ ქალთა შორის, რომლებთანაც ტუხაჩევსკის რაიმე ცოტად თუ ბევრად ხანგრძლივი თუ წუთიერი კავშირი ჰქონია და რომლებიც დაპატიმრებამდე, თუ დაპატიმრების შემდეგ, — მათი თავმოყვარეობის გაქელვის მიზნით, — შვიდივე ერთად გამოუძახიათ დაკითხვაზე.

პართველი ქალების გოაცებას იწვევდა, რომ „სამივე ცოლი“ აღმერთებდა თავის ყოფილ ქმარს, თუ ფავორიტს და სამივე დარწმუნებული იყო, რომ ის ცოცხალია, რადგან „ამისთანა კაცის დახერეტა შეუძლებელია!“.]

სამსახურში ჩემი არსებობის მნიშვნელოვანი ნაწილი გადის.

ემუშაობ პატარა სამეცნიერო დაწესებულებაში, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი ხელმძღვანელობს და ამოფარებული ვარ ამ დიდი ადამიანის ფრთებქვეშ. ის ამყამად დაფასებულია, პატივცემულია ხელისუფლების მხრივ, ყოველ შემთხვევაში. იმ ხნის განმავლობაში, სანამ ის დიდი ხელისუფლების მიერ წამოწყებულ „ლონისძიებას“ უდგას სათავეში.

პროფორგანიზაცია, ცხადია, „მშრომელების ინტერესების დაცვის“ სადარაჯოზე დგას, განსაკუთრებით როცა საქმე უპარტიო „მასას“ ეხება. აქ წარმოებს „ხალხის მტრის ოჯახების წევრების“ გაკიცხვა, გაკილვა, გვემა. აქ მოითხოვენ მშრომელები „კეთროვანის“ გარიცხვას სამუშაოდან, ანდა თვითგვემას იმის მხრივ, ვისაც გარიცხვა ემუქრება. გარიცხვა — „მგლის ბილეთს“ ნიშნავს, აღარსად მივიღებენ, ე. ი. შიმშილს ნიშნავს. ერთადერთი ხსნა — ისიც არა ყოველთვის — შენი მახლობელის გაკიცხვა და გამიჯვნაა მისგან, „ხალხის მტრისაგან“.

აქვე ხდება დაწესებულების ყოფილი, უკვე დაპატიმრებული (ოვით „ხალხის მტრისა“ და „სამშობლოს მოღალატის“) „დამუშავება“. ამ შემთხვევაში ფსიქოლოგიური ბარიერის დაძლევა უფრო „ადვილია“ — დაპატიმრებული უკვე დაპატიმრებულია, მისი საქმე წასულია, მას აღარაფერი ეშველება და შენს ლაპარაკს კრებაზე მნიშვნელობა აღარ აქვს.

მაგრამ მე არაფერი ამისმაგვარი არ განმიცდია. ჩემი პატარა სამეცნიერო დაწეებულება — შოთა რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმი — ათიოდეთანამშრომლისაგან შედგება, მას არა აქვს არც პარტორგანიზაცია (არცერთი პარტიული არ არის ჩვენი შორის), არც პროფორგანიზაცია. ესაა მხოლოდ, რომ ჩვენი სახელმწიფოებრივი წყობის მაღალი პრინციპების მიხედვით — სახელმწიფო არ შეიძლება მშრომელთა ინტერესების დაცვაზე არ ზრუნავდეს და ამიტომ ჩვენი დაწესებულების თანამშრომლები გაერთიანებულები ვართ იმავე შენობაში მდებარე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის პროფორგანიზაციაში, მაგრამ ფაქტიურად „მივიწყებულები“. „მივიწყებულები“ ვართ იმიტომაც, რომ ჩვენს დაწესებულებას ისეთი პიროვნება და მეცნიერი უდგას სათავეში, როგორიცაა ივ. ჯავახიშვილი.

ამ მხრივ ჩვენი დაწესებულება პატარა და ბედნიერი კუნძულია საშინელ სინამდვილეში, იშვიათი და წარმოდგენილი გამონაკლისი. ჩემი მუშაობა ასპირანტურის დამოაგრების შემდეგ აქ დაიწყო. აქ დამყარდა ჩემი პირველი საქმიანი თუ ზნეობრივი ურთიერთობანი ადამიანებთან, აქ შემუშავდა პიროვნების შეფასების საზომები, რომლის ცოცხალ შავილით მისი ხელმძღვანელი წარმოადგენს, პიროვნება ჯერ ღვენილი, უნივერსიტეტიდან გაძევებული და შემდეგ „დაბრუნებული“.

ერთადერთი, რასაც ვხედავ, ჩვენი დაწესებულების მცირერიცხოვან თანამშრომელთა შორის, ყველაზე განწირული და უფსკრულის პირას მიმდგარი მე ვარ. ვგრძნობ ჩვენი ხელმძღვანელის, დირექტორის ფარულ, მაგრამ დიდ ადამიანურ თანაგრძნობას. ვგრძნობ ადამიანურ თანაგრძნობას თანამშრომელთა მხრივ.

ერთ დღეს გამომცემლობიდან დამირეკეს — მათი მხატვარი უნდა მოსულიყო ჩემთან გამოსაქვეყნებლად გადაცემულ სტატიაში ზოგიერთი ნახაზის დასაზუსტებლად.

შემოვიდა შინსახკომის სასაზღვრო ჯარების ფორმაში გამოწყობილი პირი და მე მიკითხა. ჩემი წამიერად გაელვებული ფიქრები და განცდები გასაგებია, — დასრულდა ჩემი ცხოვრება! მაგრამ ეს პირი გამომცემლობის მხატვარი (მხაზველი) აღმოჩნდა, მომელაპარაკა და წავიდა. რომ გამოვბრუნდი, თვალი ბატონ ივანეს სახეს მოვკარი, შორიდან მიმზერდა. მოხელე დამცილდა თუ არა, ჩემსკენ აჩქარებული ნაბიჯით გამოემართა და შემოფოთებულმა მკითხა — ვინ იყო?!

[ხდება ასეც!

ორთავალის ციხის წინ ნახევარკილომეტრიან რიგში დგომის დროს (ფული და ამანათი უნდა ვაღამეცა) უეცრად თვალი მოვკარი ჩვენი ადგილკომპის თავმჯდომარეს, ეროვნებით რუს ქალს. დიდხანს ვარიდეთ თვალი ერთმანეთს. ბოლოს მე მივედი და დაველაპარაკე —

— У меня? Муж! Очень вас прошу, ни слова о том, что меня здесь видели!

— Может быть вполне уверены! Но надеюсь вы мне окажете такую же услугу].

მაგრამ ხვალ რა იქნება, როგორ შემოტრიალდება ბედი, რა ელის თვითონ ხელმძღვანელს, მით უმეტეს, რა მელის მე, რა მოხდება ამაღამ ჩვენს ბინაში, — ამაში არაგინაა და არც შეიძლება იყოს დარწმუნებული იმ კოშმარულ ვითარებაში, რომელშიც ვცხოვრობთ!

ოთახში ჩემოდანი მიდგას გამზადებული; შიგ პირველი საჭიროების ნუთები ჩალაგებული (საცვლები, წინდები, სამოსი, უმთავრესად თბილი) იმ შემთხვევისათვის, როდესაც ჩემი სახლის წინ შავი მანქანა გაჩერდება და ბინაში მამაკაცები შემოვლენ (ერთი მათგანი მაინც მათ შორის ჩექმებიანი იქნება).

არც დედას და არც მე არ გვძინავს, მაგრამ ერთმანეთს არ ვეხმარებით. ჩემს ბავშვობაში დედა „ქართლის ცხოვრების“ კითხვაში ათენებდა და ცრემლებს აფრქვევდა, ახლა მის გულს ელენეს დარდი და ჩემი ხვალის დედას დღის ფიქრები შემოსწოლია. გვიან ღამით, გარეგანულად ჩაგვეძინება და... დილით გაოცებულნი ვიღვიძებთ, — არაფერი მომხდარა, მე სახლში მეღვიძება და ჩემოდანიც ისევ თავის ადგილზე დგას.

მაგრამ რომ მოვლენ და მოხდება ის, რაზეც მე და დედა ვფიქრობთ, ამაში ეჭვი არ მეპარება. მოვლენ, აუცილებლად მოვლენ!

ნელ-ნელა გადის დრო. მე ვეჩვევი ჩემს მდგომარეობას. ცხოვრება მიდის თავისი ყოველდღიური გზით. სამსახურში დავდივარ, საქაროდ შესასრულებელ საქმეში ვარ ჩართული, ხელისუფლება გვაჩქარებს. როგორც ყველაფერი ჩვენს ცხოვრებაში, დავალება დადგენილ ვადებში არ ეტევა და დამთავრებული დროისათვის არ ესწრება.

გავიჩინე ახალი „ნაცნობები“. მათი არც სახელი ვიცი და არც გვარი, მაგრამ ყოველ დღიას რომელიმე მათგანი სახლთან მხვდება და მთელი დღე თან დამსდევს მოშორებით, ცდილობენ არ შევამჩნიო. სახლში დაბრუნებულს „მაცილებენ“, „მაცილებენ“ რა დროც არ უნდა იყოს — დღე, საღამო თუ ღამე. ეს რომ შევამჩნიე, ჩემში შიში და ძრწოლა კიდევ უფრო გაიზარდა, მაგრამ შემდეგ ისე შევეჩვიე, შხად ვარ მივესალმო დილით სახლიდან გამოსვლისას და გამოვემშვიდობო სახლში დაბრუნებისას.

ერთ საღამოს რუსთაველისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიას დავესწარი, რომელიც ირანის ყოფილ საკონსულო შენობაში, აწინდელ ხელოვნების მუშაკთა სახლის დარბაზში მიმდინარეობდა (ეს იყო 1938 წლის, თუ არ ეცდები, მაისში).

სხდომას თავმჯდომარეობდა სიმონ ჯანაშია; მომხსენებელთა შორის რუსეთის ცნობილი მეცნიერები — ვასილ ვასილის ძე სტრუვე (ადრე მასზე გრიგოლ წერეთელმა მითხრა: Не понимаю?! Всю жизнь в Петербурге я его знал, как Вильгельма Вильгельмовича, а теперь он стал Василь Васильевичем), შიშმარიოვი და სხვ.

თავმჯდომარისათვის მოულოდნელად სიტყვა მოითხოვა ლუარსაბ ანდრონიკაშვილმა (მოულოდნელად იმიტომ, რომ მისი მოხსენება თუ გამოსვლა „გეგმით არ იყო გათვალისწინებული“, რაც იმას ნიშნავს, რომ არ იყო „ზღვით შეთანხმებული“ და საერთოდ სასურველი).

ლ. ანდრონიკაშვილმა ილაპარაკა რუსულად, ბრწყინვალედ, როგორც შპ. საერთოდ, სჩვეოდა. დამამახსოვრდა სიტყვის ნაწილი, რომელიც „ერეტიკულად“ იყო მიჩნეული და თავმჯდომარე იძულებული გახდა მისთვის ჩვეულებრივ ტაქტით სხდომის დახურვის დროს გამოეცხადებინა: ამ საღამოზე გაკეთებულ ზოგიერთ მოხსენებაზე არ აგებს პასუხს პრეზიდიუმში.

გამოსვლის მიზანი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ქართული სული დაესაბუთებინა და პოემისა და მისი ავტორის უცხოურა წარმომავლობის შეხედულებანი უარეყო. გამოსვლის კრიტიკული ნაწილი პოლემიკურ ხასიათს ატარებდა და ლ. ანდრონიკაშვილისათვის ჩვეული გრძნობათა მოზღვავებით გამოირჩეოდა.

— Автандил обливается горькими слезами после измены своей возлюбленной с Фатман! И спрашиваю — мог поэт мусульманского мира, мира, допускающего гаремы, заставить своего героя плакать по поводу этой мимолётной любовной связи?!

ეს პოლემიკური ფრაზა ნ. მარის ადრე გამოთქმული შეხედულების წინააღმდეგ იყო მიმართული (თუმცა ლ. ანდრონიკაშვილს ნ. მარი არ დაუსახელებია).

ლ. ანდრონიკაშვილის სიტყვის მეორე ნაწილი, რომელმაც კიდევ უფრო მეტი შეშფოთება გამოიწვია პრეზიდიუმში, ეხებოდა ქართული ეროვნული ზეიმის უახლოეს ფაქტს, მის დღევანდელ დღეს, საზეიმო დღეებს, რომლებიც ნაკარნახევი და მოწონებული იყო თვით „უმაღლესი“, „მთლად უმაღლესი“ წრეებისა და პიროვნების მხრივ.

და აი, ასეთ ვითარებაში, რომ არაფერი ითქვას ისტორიულ ფაქტებსა და სინამდვილეზე, მოსკოვში მრავალტირაჟიან და რუსი ფართო მკითხველისათვის განკუთვნილ სერიაში — „Жизнь замечательных людей“ გამოდის დანდურავის (გორელი წარმოშობის მოქალაქის, თუ არ ვცდები 20-იან წლებში პოპულარული კომედიის „დენგერტიკას“ ავტორის აზიანის ძმის) წიგნი „Шота Руставели“. წიგნში გამოთქმულია იმგვარი, ორაზროვნად შედგენი-

ლი წინადადებანი, რომელთა მიხედვით მკითხველისათვის გაურკვეველი რჩება ვინაა საბოლოოდ რუსთაველი — იმ ერის შვილი, რომელიც ასეთი აღფრთოვანებით ზეიმობს მის იუბილეს, თუ მეზობელი ერის წარმომადგენელი?!

ამ წიგნს არ მოჰყოლია გამოხმაურება, კრიტიკული შენიშვნები, თუნდაც აკადემიური, მეცნიერული ფორმით, და ლ. ანდრონიკაშვილი „ბედავს“ საზეიმო სხდომაზე, მოსკოვიდან და ლენინგრადიდან ჩამოსული მეცნიერების წინაშე ბრძნული „სტალინური ეროვნული პოლიტიკის ზეიმისა“ და ერთა ძმური სიკვარულის ვითარებაში საზოგადოების ყურადღების წინაშე გამოიტანოს საკითხები, რომელთა „წაყრება“ და იგნორირებაა საჭირო, თუ გინდა პარტიისა და ხელისუფლების გული მოიგო.

ლ. ანდრონიკაშვილმა წარმოადგინა პოემის ანალიზი, რომელშიც ჩანდა დახვეწილი მხატვრული გემოვნება, მხატვრული ნაწარმოების განცდის უნარი, პოემის დეტალური ცოდნა. შეეხო მის შინაარსს, დეტალებს, ნიუანსებს, რომლებიც უტყუარად ადასტურებენ „ვეფხისტყაოსნის“ ეროვნულ კუთვნილებას.

ყველაფერი ეს, შეიძლება ითქვას, ნორმისა და „წესიერების“ ფარგლებში. ეკო ნათქვამი, მაგრამ ყუმბარასავით გასკდა დარბაზში და განსაკუთრებით პრეზიდენტის ყურში, ლ. ანდრონიკაშვილის გამოსვლის უკანასკნელი ფრაზა.

— И можно ли после всего этого ставить под сомнение национальную принадлежность Руставели, только потому, что слово Шота рифмуется со словом Ашот!

სესია გვიან დამთავრდა, სახლში წამოვედი. ფეხდაფეხ მდევნელი „ნაცნობები“ არ შემიმჩნევია. დავწეკი. უეტრად მიზობლების ყვირილი მესმის, ჩემს სახელს იძახიან, შეშფოთებულები ყვირიან:

— ქურდი, ქურდი!

კართან რომ მივედი და გარეთ გავიხედე, ვიწრო ქუჩაზე ქვევით გაქცეული „ქურდი“ შევაჩნე — კარებზე ამოცოცებულიყო და ჩემს ოთახს ზეზავდა.

მოხდა სასწაული. ამ ფაქტის შემდეგ „ნაცნობები“ აღარ შემიმჩნევია: იმითი ვესნიდი, რომ „უხეშად“ შესრულებული სამუშაოს გამო (მიზობლებმა რომ კინალამ გამოიჭირეს) დროებით შეწყვიტეს ჩემი ზვერვა, ანდა უფრო კვალიფიციური „სპეციალისტები“ მომიჩინეს და მათი შემჩნევა უფრო ძნელი გახდა. როგორც შემდეგ გამოირკვა, სინამდვილეში სულ სხვა მიზეზებით იყო გამოწვეული ჩემი მზვერავების ყურადღების გარეშე დატოვება.

[... გაივლის მრავალი წელი. დაიწება 1937 წელს დახვერტილთა ე. წ. „რეაბილიტაცია“. დახვერტილთა — რეაბილიტაცია?! ესეც ჩვენი „ღლიდა

ეპოქის“ პირშეო! მაგრამ ჩვენს პირობებში, როდესაც დახვეტილთა ოჯახის წევრების დევნა 20 წელი გრძელდებოდა, „რეაბილიტაცია“ დიდი მნიშვნელობის ფაქტია, მაინც შევბაა, განსაკუთრებით მისი ცოცხალი მემკვიდრეებისა და მახლობლებისათვის.

რეაბილიტაციისათვის საქმის ახლად შედგენა საჭირო. — თუ კიდევ არსებობენ რეპრესირებულთა ნაცნობები, მათი პირადი ჩვენება შეიძლება ახალი საქმეების მასალად გამოდგეს. ამგვარი პირის როლში რამდენჯერმე მოვხვდი სამხედრო პროკურატურაში. საქმე ეხებოდა დავით ვირსალაძეს (ელენე ბიძაშვილს) და ვახტანგ კოტეტიშვილს. ორივენი დახვერიტეს 1937 წელს.

ვიცნობდი თუ არა მათ; თუ ვიცნობდი — რა შემთხვევა მოვახსენია მათზე პროკურატურას; შემომჩენვია თუ არა მათ საქმიანობაში რაიმე პოლიტიკურად საეჭვო. თუ პირიქით, და ა. შ. — აი, უმთავრესად, კითხვები, რომლებზედაც მე ვაძლევდი წერილობით პასუხებს.

მაიორი, რომელთანაც მიხდება მისვლა, ისე განეწყო ჩემდამი, რომ ყოველ მისვლაზე ღიმილით მეგებება, ნამდვილი, გულწრფელი, არა „ჩეკისტური“ ღიმილით. საერთოდ, ჩემზე უაღრესად წესიერი და კეთილი კაცის შიშბეჭდილებას ახდენს. ხშირად ფორმულირებებს, ფრაზებს მისწორებს, მისწერებს იმგვარად, რომ რეაბილიტირებულთათვის უფრო სასარგებლოდ ქდებოდეს.

ჩემს გაოცებას ის იწვევს, რომ საქმეზე პირდაპირი კითხვების შემდეგ მაიორი ცოტა ხანს კიდევ მაჩერებს და ყოველთვის ერთსა და იმავე პიროვნებაზე მესაუბრება — ვიცნობდი თუ არა მას და როგორი ურთიერთობა ჰქონდა მასთან. ამ პიროვნებას ვიცნობდი დაპატიმრებამდე. „ელზში“ სწავლული მდივანი იყო, სადაც ელენე მუშაობდა და მეც რამდენიმე თვით ვიყავი მისი თანამშრომელი. ძირითადად სხვაგან ვმუშაობდი და იქ ამ ხნის განმავლობაში სულ რამდენჯერმე ვიყავი მისული. ამით ამოიწურებოდა ჩემი ურთიერთობა დაწესებულებასთან და, კერძოდ, მის სწავლულ მდივანთან.

ერთი შეხვედრისა და საუბრის დროს მაიორი ადგა, კარადა გამოაღო და სკელი „საქმე“ გადმოიღო.

— თქვენ, ამხანაგო ხიდაშელო, ბედნიერ ვარსკვლავზე ხართ დაბადებული! — მე გაკვირვებულმა შევხედე, — აი, თქვენი 1937 წლის საქმე.

საქმე გახსნა, სათანადო გვერდი გადაშალა და წინ დამიდო.

ვკითხულობ ხსენებული სწავლული მდივნის ჩვენებას. ამ ჩვენების მიხედვით მე, რუსეთში ასპირანტურის დამთავრებისა და თბილისში დაბრუნების შემდეგ, გამოვთქვამდი უმთავრესი იმის გამო, რომ განვიციდი საბინაო სიციფროვს და აქამდე ბინას არ მაძლევენ; და იმის გამოც, რომ მეცნიერულ წაშრომებს არ მიბეჭდავენ.

ჩემი ამგვარი განწყობილებით ისარგებლა ჩვენების მიმცემმა პირმა (ხსენებულმა სწავლულმა მდივანმა) და ჩამითრია კონტრრევოლუციურ ორგანიზაციაში. ჩვენებაში აღნიშნულია წელი, თვე, რიცხვი, დღე, საათი და ადგილი (თბილისის უნივერსიტეტის დერეფანი), სადაც ეს „ჩათრევა“ მოხდა.

პირველი ჩემი შთაბეჭდილება „უკანა რიცხვით“ განცდილი შემზარაობით იყო განსაზღვრული, მეორე — ჩვენების მიმცემის სიმდაბლით. ერთადერთი სიტყვის წარმოთქმა მოვახერხე:

— არამზადა!

მაიორი მამშვიდებს.

— ნუ აღშფოთლებით! თქვენ დარწმუნებული ხართ, რომ ეს ჩვენება მისი დაწერილია?! ეს დოკუმენტი თვითონ შეადგინეს და პატიმარი აიძულეს ხელი მოეწერა!

— ვინ „თვითონ“?

— ერთ-ერთმა თქვენმა გამომძიებელმა!

— ერთ-ერთმა?!... კი მაგრამ სიტყვა ვერ დავამთავრე.

— თქვენ გინდოდათ გეთქვათ „რალამ შეუშალა ხელი დაეპატიმრებინეთ“? არა?! საქმე იმაშია, რომ თქვენ არ იცით თვით „ორგანოებში“ რა ხდებოდა. მოხდა ისე, რომ თქვენი გამომძიებლები უფრო ადრე დააპატიმრეს. თქვენმა „საქმემ“ სამი გამომძიებლის ხელში გაიარა, მაგრამ ვერცერთმა თქვენი დაპატიმრება ვერ მოასწრო. სანამ საქმეს შეუდგებოდნენ და თქვენი რიგი დადგებოდა, თითოეული მათგანი უკვე დაპატიმრებული იყო. 1938 წლის მაისში კი მოსკოვიდან ბრძანება მოვიდა და მასობრივ დაპატიმრებათა ტალღა შეწყდა. ამიტომ გითხარით, რომ ბედნიერ ვარსკვლავზე ხართ დაბადებული!

„თვით ორგანოებში“ რა ხდებოდა — ვიცოდი, ყოველ შემთხვევაში, ნაწილობრივ მაინც, უფრო მეტად — ვიცოდი ვარაუდით, რომელიც მთელი „ბოლშევიკური“ ხანგრძლივი გამოცდილებით იყო განსაზღვრული. ვიცოდი, რომ მგლები სკამდნენ არა მხოლოდ ცხვრებს, სკამდნენ ერთმანეთსაც.

ლაპარაკობდნენ, რომ გოგლიძეს (საქართველოს შინსაქმეთა კომისარს) მიღებული ჰქონდა მოსკოვიდან ბრძანება ბერიას დაპატიმრების შესახებ. მაგრამ იმის მაგივრად, რომ ბრძანება სისრულეში მოეყვანა, ეს ბრძანება ბერიას უჩვენა. ეს უკანასკნელი დაუყოვნებლივ სტალინთან გადადგრიდა და საბოლოოდ ეყოფი დახვრიტეს. მის ადგილზე ბერია დანიშნეს. გოგლიძის „ერთგულებამაც“ თავისი ნაყოფი გამოიღო — დაინიშნა „შინსახკომის“ ყველაზე რთული, მრავალრიცხოვანი და „საპასუხისმგებლო“ ოლქის, ლენინგრადის ოლქის კომიტეტის უფროსად.

ხდებოდა ასეც:

50-იან წლებში გავიცანი ერთი რუსი ინტელიგენტი, სასოფლო-სამეურნეო მეცნიერებათა სპეციალისტი, რომელმაც გადასახლებაში 20 წელზე მეტი გაატარა და განთავისუფლების შემდეგ თბილისში დასახლდა. 1937 წელს მან საკანში ერთი პატიმარი გაიცნო, რუსეთის ერთი შორეული ოლქიდან. მის საქმეს რამდენიმე თვის განმავლობაში არჩევდა გამომძიებელი, მაგრამ ოქმსა და ბრალდებაზე ხელი ვერ მოაწერინა. ვერ მოაწერინა ვერც მუქარით, ვერც ხვეწნით, ვერც „ტყბილი სიტყვით“.

იყო შემთხვევა, რომ გამომძიებელი პატიმარს მთელი კვირის განმავლობაში არ მოსცილებია. დაკითხვის საკანში ერთად ეძინათ. ერთად იძინებდნენ — ორივე დაღლილი, დაქანცული, ძალაგამოლეული და ერთად იღვიძებდნენ და ა. შ.

გამომძიებლის „სისუსტემ“ და „სუფთად მუშაობის“ უუნარობამ უფროსი აღაშფოთა.

— მე მაგ პატიმრის საქმეს სხვა გამომძიებელს გადავცემ! და ნახავ — მოაწერინებს ხელს თუ არა! შენ კი... — უფროსი ამჭერად სიტყვიერი მუქარით დაკმაყოფილდი.

გამომძიებელი „შეშფოთებული გამოვიდა უფროსის ოთახიდან. დიდხანს „ფიქრა, დრო შეარჩია, პატიმრის ოთახში შევიდა... უკვე მიმართა სიტყვებით, რომლებიც შეიცავდა მუდარასაც, დამუქრებასაც, სასოწარკვეთილებასაც:

— იყავი ახალ გამომძიებელთან ისევე მტკიცედ, როგორც ჩემთან. არ მოაწერო ხელი ბრალდებას, არავითარ შემთხვევაში! თორემ იცოდე, შენ თავსაც დალუპავ და მეც დამლუპავ!].

ტურგენევის ბაზაროვი ფიქრობდა, რომ ადამიანთა ინდივიდუალურ თავისებურებათა გარკვევა ზედმეტი და გაუმართლებელი დროის კარგვაა. როგორც ხეს და მცენარეზე შეიძლება საერთოდ შეიქმნას საკმარისი წარმოდგენა ერთი ხისა და მცენარის მიხედვით, ასევე ადამიანებზე. მიუხედავად ჩემი ადრინდელი ხანმოკლე გატაცებისა ბაზაროვის იდეებითა და რუსული ნიჰილიზმით, ეს შეხედულება ღრმად მცდარი შეხედულებაა.

უკვე დიდი ხანია ვხედავ და თანდათან ვრწმუნდები, რომ ადამიანთა შორის საოცარი სხვადასხვაობაა; რამდენი ადამიანია, იმდენი ფსიქოლოგიაა, იმდენი დამოკიდებულება ცხოვრებისადმი, მახლობლების, საზოგადოების, სახელმწიფოებისადმი.

შეგარძნებები ყველაზე მეტად ემორჩილება ექპერიმენტსა და „მექანიკურ“ კანონზომიერებას. მაგრამ აქაც არ არსებობს არავითარი საფუძველი მტკიცებისათვის; რომ ფერებსა და ბგერებს ყველა ადამიანი ერთნაირად განიცდის, რომ წითელი ფერი (ვარდი, სისხლი, დროშა) სხვა ინდივიდუალურად

განცდაში ისეთივეა, როგორიც ჩემ განცდაში. სხვის მიერ განცდილი წითელი ფერის „გაღატანა“ სხვის ცნობიერებაში შეუძლებელია; შეუძლებელია თეორიულადაც და პრაქტიკულადაც. მაგრამ ასეთი შესაძლებლობის დაშვების შემთხვევაშიც ძნელია იმის წარმოდგენა, რომ „ჩემი წითელი“ და „სხვისი წითელი“ იდენტური იქნება.

მით უმეტეს, როდესაც საქმე ეხება უფრო ღრმა განცდებს, განცდებს, რომლებიც წარმართავენ ადამიანის მოქმედებას, ელინდებიან ქცევაში, გარემოსადმი დამოკიდებულებაში და ქმნიან ინდივიდთა საოცრად განსხვავებულ სურათს.

ჩემს გარშემო აუარებელი პიროვნებანია, გაერთიანებული ერთი ბედით და ერთი უბედურებით. ქალები, რომლებსაც ქმრები დაუპატიმრეს; დები, რომლებსაც ძმები დაუპატიმრეს; ძმები, შვილები, მშობლები. რომლებსაც დები, მშობლები და შვილები დაუპატიმრეს. მაგრამ განსხვავებულია დარდი, მწუხარება, კაეშანი, რომლითაც თითოეული მათგანია მოცული.

ჩვეულებრივ პირობებში სულიერი განცდის სხვადასხვანაირი ინტენსივობა ახლობლის ავადმყოფობის ან სიკვდილის პირობებში ელინდება. საგარეო პირობების გართულების შემთხვევაში უბედურება მთელ ტომს ან მთელს ერს ატყდება თავზე. 1937 წლის ტოტალური ტერორის პირობებში უბედურების განცდა საყოველთაო მოვლენად იქცა, განცდის ინდივიდუალური სხვადასხვაგვარობა თვალნათლივი, დაკვირვებადი და „ხელშესახები“ გახდა.

უბედურების განცდა — განცდაა და, პირველ ყოვლისა, თვით განცდის უნარზე, მის სიღრმეზეა დამოკიდებული. ცხოვრების გაგება და ცხოვრებისეულ მოვლენებში გარკვევა სხვა ამბავია, დამოკიდებულია ადამიანის სულიერი ცხოვრების იმ მხარეზე, რომელსაც ქართულ ენაზე ჭკუა ეწოდება.

პირველი წარმოდგენა ზოგადად ჭკუაზე დაბაში ცხოვრების დროს შემექმნა, ზაფხულობით მაშასთან რომ დავდიოდი. იქ ვხვდებოდი გლეხებს, ხელოსნებს. ვაქრებ (ის დრო იყო. როდესაც ხალხის ეს ფენა შევიწროვებასა და დევნას განიცდიდა მთელი სახელმწიფოებრივი აპარატის მხრივ — პარტიკულების, კომკავშირელების, „ორგანოების“ მხრივ). მათ შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც საოცარი ჭკუით გამოირჩეოდნენ. საოცარი იმიტომ, რომ გაუნათლებელნი იყვნენ და უკეთეს შემთხვევაში წერა-კითხვა (ხელის მოწერა) და ელემენტარული არითმეტიკული მოქმედება იცოდნენ. და რამდენი ინტელიგენტია (პოეტი, მხატვარი, მწერალი, მეცნიერი, მსახიობი), რომელზედაც ვერ იტყვიან, რომ ჭკვიანია, მოკლებულია ამ დიდ მაღლს.

განმანათლებლები, ხალხოსნები, კერძოდ ქართველი ხალხოსნები. ფიქრობდნენ, რომ კაცობრიობის ხსნა განათლებაშია; რომ განათლება გახდის

ადამიანს ადამიანად, ამაღლებს გონებრივად და ზნებრივად, შეამცირებს (თუ არ მოსპობს) სოციალურ წინააღმდეგობებს, დაამყარებს ადამიანთა შორის ბედნიერებას.

ჩვენს პირობებში, როდესაც განათლების მიღება პრობლემა აღარაა, უწინეტრობა მოისპო, განათლების ქსელი ფართოდ გაიშალა (სკოლა, უმაღლესი სასწავლებლები, რადიო, თეატრი, — შემდეგ ამას ტელევიზია დაემატება), ნათელი გახდა არა მხოლოდ განათლების უკმარისობა ჰკუთს გაღრმავებასა და ამაღლებაში, არამედ პირიქით, შეიძლება პარადოქსად აქვრდეს, განათლება ხშირ შემთხვევაში ამის ხელის შემშლელ ფაქტორად იქცა.

განათლება წივნის საშუალებით მიღებული ცოდნა, ადამიანის სულზე გარედან დამყნილი მარაგი წარმოდგენებისა. ჰკუა — ცხოვრების უშუალო განცდის, უშუალო „ჰვრეტის“, უშუალო ათვისების, „რეალობის გრძნობის“ უნარია. განათლება სხვის მიერ განცდილი ცხოვრების მეორედ განცდა, სხვისი მეშვეობით: ჰკუა — ცხოვრების უშუალო განცდაა. განათლების შემთხვევაში ადამიანსა და ცხოვრების შუა ვილაც სხვა დგას, რომელიც ცხოვრებას თავისებურად, ხშირად ცალმხრივად, მცდარად განიცდის; ჰკუთს შემთხვევაში ადამიანსა და ცხოვრებას შორის შუამავალი არაა, ცხოვრება უშუალოდაა „მოცემული“ და სხვისი მყედომებისაგან დაზღუდული.

განათლება ჩადგა პიროვნებასა და ცხოვრებას შორის და მისი უშუალო ჰვრეტა სხვისი აზრებითა და მოსაზრებებით შეიცვალა. შეიცვალა, რა თქმა უნდა, პიროვნების თავისებურებათა შესაბამისად. ზოგში ეს ჰდება ახალგაზრდული გატაცების გამო, ზოგში „ჰკუთს სიზანტის“ გამო, ზოგიერთ ადამიანში იმის გამო, რომ მათ ფანტასტიკის სფეროში ყოფნა უფრო ეადვილებათ და ამიტომ მათი ინდივიდუალური თავისებურება იმაშია რომ, ტურგენევის სიტყვით: „У них, как у китайского болванчика, голова перевешивает. მათი განცდები და გრძნობები აზრებით, თეორიითა და ფანტაზიებითაა დაძლეული.

უნიდაგო თეორიებითა და ფანტაზიებით გატაცება საქართველოში რევოლუციამდე დაიწყო, ხოლო ჩვენს პირობებში განათლებამ, როგორც ყოველმა ცხოვრებისეულმა მოვლენამ, მოვლენამ. გამოწვეულმა ზევიდან ნაკარნახევი თუ ნაბრძანები „ლონისძიებით“, მაინჩი ფორმები მიიღო. განათლება აქ ტოტალური პოლიტიკური პროპაგანდის ერთ-ერთ მძლავრ საშუალებად იქცა და მძლავრი საშუალება იმიტომაც, რომ განათლების საშუალებათა ერთადერთი მფლობელი სახელმწიფოა.

საბავშვო ბაღებში ბავშვებს უნერგავდნენ, რომ სტალინი დედაზე და მამაზე უფრო მეტად უნდა უყვარდეთ. სკოლის საგანთა შორის ისტორია კლასთა ბრძოლის ისტორიაა, პოლიტიკური ეკონომია — მარქსისტული (ცოტა მო-

გვიანებით უკვე მარქსისტულ-ლენინური) პოლიტეკონომიაა. საბჭოთა კონსტიტუცია — საბჭოთა კანონმდებლობისა და მართლმსაჯულების პროპაგანდაა.

უმაღლესი სასწავლებლებში — დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმი, პოლიტეკონომია (რაც დრო გადის, ამით ახალ-ახალი „პოლიტიკური“ საგნები ემატება) იკითხება ყველა ფაკულტეტზე, ყველა სპეციალობაზე გაზოგულებლივ განურჩევლად იმისა, რა სპეციალობას იძენს სტუდენტი — ფილოლოგიას, ფილოსოფიას, ქიმიას, ფიზიკას, მექანიკას, მედიცინას, ბიოლოგიას, სოფლის მეურნეობას, თუ, ვთქვათ, მაუდისა და აბრეშუმის წარმოებას, ვაჭრობას, ანდა მინდვრის მანებლებთან ბრძოლას (ლენინგრადში იყო ასეთი სპეციალური ინსტიტუტი).

„განათლების“ მთელი ეს უზარმაზარი სისტემა ისეა აგებული, რომ მომავალ სპეციალისტებს პირველ ყოვლისა „ჩვენი სისტემის“ უზადობისა და უპირატესობის შეგნება ჩაუნერგოს, კაპიტალისტურ (ბურჟუაზიულ) სისტემას დაუპირისპიროს და „თეორიულად დაასაბუთოს“ ჩვენი სახელმწიფოს არსებობისა და მოქმედების წესი, მისი პრინციპები — „ვინ ვის“ და „ვინც ჩვენთან არაა, ის ჩვენს წინააღმდეგაა“, პრინციპები მიყვანილი მასობრივ ტერორამდე, სისხლის მასობრივ ღვრამდე, ოჯახების აწიოკებამდე, ხალხის რბევამდე.

მე ვტრიალებ ხალხში, რომელთა დიდი უმრავლესობა ჩემს ბედს ინაწილებს. ერთი დამდულრებულია ერთადერთი საყვარელი ძმის დაპატიმრების გამო და ტრაგედიას ისეთი სიმწვავეთ განიცდის, რომ სამსახურში თუ გარეთ, სახლში თუ ქუჩაში ჩუმად, არავინ რომ არ შეამჩნიოს, ცრემლებს იწმენდს. მეორე — სასოწარკვეთილებამდეა მსუსული იმის გამო, რომ უდღემამოდ დარჩენილი ბიჭი ტრამვაის ქვეშ ჩაეარდა და ფეხი მოჰკვეთეს. დიდუდას ოჯახი მიუტოვებდა და ლამეებს ბავშვთან ათენებს საავადმყოფოში. მესამეს ოჯახიდან 15 წლის ბიჭი დედ-მამის დაპატიმრების შემდეგ სახლიდან გაიქცა და არ იცინა სადაა. დაიპირეს და დედ-მამის გზას გაუყენეს, თუ სოფელშია და იქ იმალება? ერთი ოჯახიდან უდღემამოდ დარჩენილი, მშობლების ნებიერი ბიჭი სახლიდან წავიდა და თავის დებს შემოუთვალა სახლში აღარ დაგბრუნდებიო. დები (ისინიც ჯერ ბავშვები) ოთახში სხედან და ტირიან. ერთადერთ პატარა ოთახში, რომელიც მათ ბავშვებზე მზრუნველმა ხელისუფლებამ დაუტოვა. ბინის დანარჩენ ნაწილში „ვილაყები“ ჩაასახლეს, ბინა მათ ავეჯიანად მისცეს; ეს „ვილაყები“ არც იხედებიან ბავშვების, „სამშობლოს მოღალატის“ დარჩენილი წევრების, „კეთროვანების“ ოთახში.

ყველას გულში ცეცხლი ტრიალებს. მაგრამ ტრიალებს სხვადასხვანაირად. ზდება ასეც:

მხედება შორეული ნათესავი, რომელსაც უმაღლესი სასწავლებელი ჯერ კიდევ რევოლუციამდე ჰქონდა დამთავრებული. მისი ახალი იდეებით „გაბა-

ეგბაც“ იქიდან დაიწყო, ახალ იდეებს იქ ეზიარა, მაგრამ ამ გატაცებას არა-
ეთარხი მოქმედება არ მოჰყოლია. პირველად მისი ოჯახი 1921 წელს, გასაბ-
ჭოების დროს იყო დარბეული. 1937 წელს მისი ოჯახის სამი წევრი დააპატიმ-
რეს, ხანშიშესული მეუღლე და ქალ-ვაჟი. თვითონ ბინიდან გამოასახლეს,
ავეჯს კონფისკაცია გაუკეთეს და შიგ „შინსახყომის“ თანამშრომელი ჩაასახ-
ლეს. მასთან შეხვედრას და ქუჩაში საუბარს არ ვერ იღებდნენ, რადგან ორივენი
„კეთროვანები“ ვართ და არ გვეშინია, რომ ავადმყოფობა გადავდლოთ ერთმან-
ეთს. რა თქმა უნდა, მწუხარებითაა მოცული, მაგრამ... თანმიმდევრულად და
გულწრფელად იცავს შეხედულებას:

— დიდი საქმე არ კეთდება, დიდი მსხვერპლის გარეშე. და რაც უფრო
დიდია საქმე (მიზანი), მით უფრო დიდ მსხვერპლს მოითხოვს!

სტალინი დიდი ადამიანია, ის დიდ მიზნებზე ფიქრობს, დიდ საქმეს აკე-
თებს; რევოლუცია რევოლუციაა, ის მსხვერპლს მოითხოვს. მეორე მხრივ —
ჩემი ნაოესაეის სიტყვით — სტალინმა არც იცის რა ხდება ქვეყანაზე. რომ
იცოდეს, განა ამას დაუშვებდა?!

მწუხარება და გულზემოწოლილი დარდი ბერიაზე გადააქვს, ის უფრო
„ხელშესახები“ მიზეზია, ამავე დროს მიანიჩია, რომ მისი ოჯახის დარბევის
პირდაპირი მიზეზი ისაა.

მე თავშეკავებულად ვუსმენ. მაგონდება მამის სიტყვები: ილია ქავჭავაძე
რომ მოკლეს, ნოე ყორდანის უთქვამს — „როდესაც ხესა სჭრიან, ნაფოტები
ცვივალ!“ და ფიქრობ, რომ ორივე შემთხვევაში ერთი და იგივე ფაქტორი მოქ-
მედებს, — თეორიები, ფანტაზიები, „ღრუბლებში ცხოვრება“, გულის მოდუ-
ნება და რეალობის გრძნობის გამოფიტვა.

პირველი წერილი ელენესაგან 1939 წლის აპრილში მოვიდა. წერილები
გაგზავნის უფლება ჯერ მხოლოდ იმ ქალებმა მიიღეს, ვისაც უპატრონოდ
დარჩენილი ბავშვები საბავშვო სახლებში ჰყავდათ მოთავსებული. წერილი
უნდა საბავშვო სახლების მისამართით ყოფილიყო გაგზავნილი. ამ უფლებით
მრავალმა ქალმა ისარგებლა და ნათესაებს და მახლობლებს გამოუგზავნა
წერილები, როგორც ვითომც საბავშვო სახლების გამგეებს (შემდეგ ელენე მი-
ამბობდა, რომ აღმინისტრაციას ამ „დანაშაულისათვის“ ყურადღება არ მი-
უქცევია, მაგრამ თვით რეპრესირებულ ქალთა შორის გამოუწვევია აღშფო-
თება იმის გამო, რომ ქართველმა ქალებმა („грузинки“) ბანაკის მმართველ-
მა შეცდომაში შეიყვანეს და „წესი დაარღვიეს“).

მე ორ სამსახურში ვმუშაობ, დილით და საღამოს. ელენეს ეუგზავნი წე-
რილებსა და ამანათებს. ჩვენ აქ ცხოვრება გვინდა. მანანას დიდელა ხან ჩემ-
თანაა, ხან თავის ნათესაეებთან; მანანაც მასთანაა. ყოველ დღე სამუშაოსა და
სამუშაოს შორის დავდივარ ბავშვთან, ვასეირნებ, ვაკვირდები მისი ხასია-

თისა და მეტყველების განვითარებას, ვწერ დღიურებს, რომ ელენეს ბავშვს დანაკლისის გრძნობა როგორმე შეეუფესო. ამ დღიურების მიხედვით მაინც განიცადოს ის, რის უშუალო განცდის შესაძლებლობა 1937 წლის ტერორმა მოუკვეთა.

1940 წლიდან (თვე აღარ მახსოვს) სამსახური აუტანელი გახდა ახალმა კანონმა. სამეცნიერო დაწესებულებები რეასათიან სამუშაოზე გადავიდა; დავიანებისათვის 20 წუთამდე აღმინისტრაციული სასჯელია. ტაბელების დაფა ზუსტად ოცი წუთის შემდეგ იკეტება: ამ საქმეს ადგილკომის თავმჯდომარე, ე. ი. მშრომელების ინტერესების დამცველი პროფორგანიზაცია ადევნებ, თვალყურს. ვინც 20 წუთზე მეტი ხნით (თუნდაც ერთი წუთით) დაავიანებს, სასამართლო და გადასახლება დაუყოვნებლივ. მშრომელთა სახელმწიფოში გამოცემულ კანონში პირდაპირ ასეა ნათქვამი. დაწესებულების ხელმძღვანელი ა დ ა მ ი ა ნ ი ა და ხშირად, შეიძლება ძალიან ხშირადაც, მასში ადამიანური ილვიძებს, მაგრამ „სისტემაშია“ ჩართული და „დამნაშავეს“ ვერ დაიცავს, ვერ გამოიხსნის. ვერც გაბედავს — იშვიათი გამონაკლისის გარდა.

მკაცრდება კანონმდებლობა „სოციალისტური ქონების დამტაცებლების“ წინააღმდეგაც. ეს, უმთავრესად, დამშეული კოლმეურნეობის წევრების წინააღმდეგაა მიმართული.

პროპაგანდის მიხედვით ამ „ლონისძიებებს“ სოციალისტური დისციპლინის განმტკიცება ეწოდება (მიზანი აქაც ამართლებს საშუალებას. რაც უფრო დიდი, უფრო მეტიც, „დიალია“ მიზანი, მით უფრო დაუნდობელია საშუალება). ნამდვილად ეს მექთა მუშახელის ზრდის საუკეთესო საშუალებაა: როგორც შემდეგ გადასახლებიდან დაბრუნებულები ყვებოდნენ, „შრომის ბანაკები“ მაშინ გაივსო რეპრესირებულთა ახალი ტალღით. მათ შორის იყვნენ ქალებიც, წვრილშვილიანი დედებიც, რომლებმაც კოლმეურნეობიდან რამდენიმე ტარო სიმინდი „მოიპარეს“, რომ ბავშვები გამოეკვებათ.

რეპრესირებული ქალების პერიოდული წერილები მაინც დიდი ბედნიერებაა, ნამდვილი ბედნიერება. მამაკაცები (ძალიან იშვიათი გამონაკლისის გარდა) უკვალოდ ჩაინთქნენ, ისიც არავინ იცის ცოცხლები არიან თუ დახვრეტილები, ან რამდენი წელი აქვთ მისჯილი და რამდენი წელი უნდა იმყოფებოდნენ მოლოდინში მისი მახლობლები.

ელენეს წერილებში, როგორც სარკეში, ისე ჩანს მისი სულიერი განწყობილება, რომელიც მკაცრი საბანაკო ცენზურის გამო, სტრიქონსა და სტრიქონს შორის უნდა ამოიკითხო. მთელი ტრაგედია ისაა, რომ ორივე მხარე, ბანაკების ეკლიანი ღობის იქით და აქეთ, მოლოდინით და, მიუხედავად უმაცარესი სინამდვილისა, იმედით ცხოვრობს. სულის მღრღნელი იმედით და მოლოდინით.

1939 წლის შემოდგომაზე ელენესაგან დეპუმა მივიღეთ, რომ მახლობლებთან შეხვედრის უფლება მიიღო. აი კიდევ ერთი ბედნიერება! ეს ის დროა,

როდესაც პოლონეთი ორმა ღვიძლმა ძმამ, თუ ტყუპის ცალგზამ (ჩაპეკი) ძმურად გაიყო და ნახევარმა პოლონეთმა „ბედნიერება მოიპოვა“.

ამეამდ ელენე სხვა ბანაკშია გადაყვანილი, „ბელომორკანალის“ მიდამოებში, ქ. სეგეჟაში. სეგეჟაში რომ წავსულიყავი, ლენინგრადი უნდა გამეცლია, სადაც ამ დროს ელენეს ძმა, სოლიკო ვირსალაძე ცხოვრობდა.

სოლიკომ რკინიგზის სადგურამდე გამაძლია და უცებ, გზაში, სანამ სადგურამდე მივიდოდით, გადაწყვიტა ჩემთან ერთად სეგეჟამდე ემგზავრა იმ იმედით, რომ იქნებ მისთვისაც მიეცათ ელენეს ნახვის უფლება.

...მატარებელი ლენინგრადიდან დაიძრა და მურმანსკის მიმართულებით წავიდა. სადაც შუა გზაზე ჩვენ უნდა ჩამოვიდეთ. საშინელი, ლენინგრადული დარი იდგა. რაც უფრო სცილდები ამ ქალაქს, დღე უფრო მოკლდება, ღრუბლები მუქდება, წვიმა მომაბეზრებელი ხდება.

გზაში ერთი აზრი არ მცილდება — ელენე სასოწარკვეთილებამ და სულიერმა დეპრესიამ ხომ არ მოიცვა და როგორ იტანს ფიზიკურად ამ პირქუშ ბუნებას!

ბანაკის უფროსის მოადგილე გაკვირვებული დამხვდა.

— ნახვის ნებართვები გაუქმებულია და ჩემი დანაშაული არაა, რომ თქვენ ეს არ გაცნობეს!

გაუქმებულია!

„გაუქმებულია“ ჩემი ორი წლის ლოდინი, გაუქმებულია სიხარული, რომელიც ელენეში და ჩემში ნახვის ნებართვამ გამოიწვია. გაუქმებულია ერთი კვირის მგზავრობა თბილისიდან აქამდე, უძილო ღამეები და ოცნება შეხვედრაზე!

ვთხოვ. „ვესაბუთებ“, რომ მაჩვენონ, უნდა მაჩვენონ. თუნდაც ერთი საათით! მაგრამ იმედი აღარ მაქვს.

ამ დროს უკვე მოქმედებს ჩემში განცდა (რომელიც შემდეგ სულ უფრო და უფრო განმტკიცდება და გაძლიერდება მთელი ჩემი სიცოცხლის მანძილზე), რომ ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში, როდესაც ხელისუფლების წარმომადგენელთან სათხოვნელად მივიღივარ (ჩვენს პირობებში კი ყველაფერი სათხოვნელია და ყველა თანამდებობის პირი ხელისუფლების წარმომადგენელია) — ჩვენს შორის ფსიქოლოგიური კედელი დგება და მისი გარღვევა ჩემთვის უდიდეს სიძნელეს წარმოადგენს. აქ კი, ამ შემთხვევაში ჩემს წინ ბანაკის უფროსის მოადგილე ზის, „შინსახკომის“ „ჩეკას“ სისტემის მუშაკი!

მაგრამ სრულიად მოულოდნელად ყინული ღვება, თუმცა ამ კაცის მკაცრი გამომეტყველება არ იცვლება.

— კარგი, მოიცადეთ. პატიმარს მოგიყვანენ ორი საათით, ზუსტად ორი საათით!

სოლიკოზე ლაპარაკი უკვე შეუძლებელი იყო.

მე და ელენე მორი საათი გავატარეთ ერთად, თოფით შეიარაღებული გუშაგი თავზე გვადგა და ქართულად დალაპარაკების უფლებას არ გვაძლევდა.

ჩემი ეჭვები არ გამართლდა, — ელენეს ვერ ვამჩნევ სულიერ დეპრესიას (შეიძლება იმის გამოც, რომ ჩემთან შეხვედრის დიდმა სიხარულმა დასძლია ყველა სხვა განწყობილებანი) და ფიზიკურადაც ცუდად არ გამოიყურება. თუ ეს მართლა ასეა, ამისი მთავარი მიზეზი ისაა, რომ ქართველი ქალები ერთმანეთს არ დააცილეს და „დიდ მასაში“ არ გათქვიფეს. ეტყობა „შინსახკომის“ თანამშრომლებიც ვერ მოქმედებენ ყოველთვის თანმიმდევრულად და მათაც ემართებათ მარცხი; ანდა იმის გამო, რომ ამ უშველებელ, საოცრად ორგანიზებულ და ზნეობრიობისაგან დაცილულ სახელმწიფოში, რომელსაც „სახელმწიფო სახელმწიფოში“ ჰქვია, არიან ადამიანები, რომლებსაც ადამიანობა არ დაუკარგავთ.

ელენესთან ერთად ბევრია მისი ძველი ნაცნობი, რომლებთანაც ბანაკებში ყოფნამ კიდევ უფრო დაახლოვა და დაამეგობრა. მათ ბევრი აქვთ საერთო — თუნდაც ის, რომ ყველა დედაა და ყველა მოწყვეტილია ბავშვებისაგან. ამ დროს ეკუთვნის ერთი რუსული კინოსურათი (სამწუხაროდ, აღარც სათაური მახსოვს და აღარც ზუსტი შინაარსი). სურათი პატარა, 3—4 წლის გოგონას ეხება, რომელიც ქუჩაში დედას ეკარგება.

ბანაკის ადმინისტრაციას უკეთესი ვერ მოუფიქრებია და ეს კინოსურათი პატიმარი ქალებისათვის უჩვენებია. სურათის ჩვენება მხოლოდ მაშინ შეწყვეტეს, როდესაც დარბაზი ისტერიულმა, ყვირილში გადასულმა ტირილმა მოიცვა.

მე და ელენეს საუბარი უმთავრესად მანანას ეხება; პატარა ნახატი ჩავეტანე, რომელიც ბავშვმა „დედოცათვის“ დახატა.

მაგრამ, მიუხედავად გუშაგისა, ისიც გავიგე, რომ ამ ბოლო დროს ბანაკს აუარებელი პოლონელი ქალებიც შეემატნენ, მათ შორის მრავალი პოლონეთის კომუნისტური პარტიის წევრი, ანდა პარტიის წევრების ცოლები. ამ ქალებს ჯერ კიდევ ჰქონდათ სულიერი ძალა შერჩენილი იმისათვის, რომ ჩვენი ქალებისათვის ეთქვათ:

— ასე გინდათ, თქვენ ყველაფრის ღირსნი ხართ! როგორ იტანდით ამ სისტემას.

პაემანის დრო დამთავრდა.

დაცილების წუთები ყველაზე მძიმეა; ჩემს მდგომარეობას კიდევ უფრო ის შეგნება ამწვავებს, რომ მე, მამაკაცი, სახლში ვბრუნდები და ელენე, ქალი რჩება ბანაკში, სადაც არავინ იცის, კიდევ რამდენ ხანს მოუხდება ყოფნა.

ამ შეხვედრის შემდეგ ელენეს წერილები კიდევ უფრო მეტი სევდითა და კაენით არის მოცული. პირველ წერილში მწერდა, რომ მას მთელი ღამე თვალი არ მოუხუჭია და დილით ადრე, ჯერ გათენებული არ იყო, რომ იმ მატარებლის საყვირის ხმა მოესმა, რომლითაც მე უნდა დაებრუნებულიყავი.

წერილებიდან ჩანდა, რომ მატარებლის საყვირი მას ყოველთვის უღვივებდა დაკარგული თავისუფლების გრძნობას და რომ მატარებლის საყვირი ერთადერთი ხმაა, რომელიც უშუალოდ იჭრება მის გრძნობებში, რადგან შეუძლია ბანაკის ეკლიანი მავთულით და საგუშაგო ქონგურებით შემოზღუდული საზღვრები გაარღვიოს და პატიმრების ყურამდე მიაღწიოს.

თითქმის მეც და ელენეც ვეგუებით არსებულ მდგომარეობას, სტაბილიზირებულ, გატბორებულ ვითარებას. განცხადებებს, არც ჩვენსას და არც თვით პატიმრებისას, არავითარი შედეგი არა სდევს. საერთაშორისო ვითარება მწვედება, ევროპაში ომია, პატიმრებისათვის არასოდეს არ ეცალათ, ახლა მით უმეტეს, მათთვის ვინ მოიცლის.

ელენეს გულის გამაგრება იმედის ჩანერგვით სიცრუეა და ფსიქოლოგიურად ძნელი ასატანია. ის არ ეუთვნის ისეთი ადამიანების რიცხვს, რომ თავი მოიტყუოს. სინამდვილე მწარეა აუტანელია, უგუნურებაა, მაგრამ „სისიტემის“ არსებიდან გამომდინარე, გარღვეული ფაქტია. და სანამ არსებობს „სისტემა“, არსებობს ბანაკების მწარე სინამდვილეც.

ეს კიდევ უფრო ამწვავებს გრძნობებს და განცდებს და ელენეს ნახვის სურვილს.

მეორედ ელენე ერთი წლის შემდეგ ვინახულე, იმავე ბანაკში (მესამედ წასასვლელად ვეშადებოდი, ომი რომ დაიწყო). ამჯერად დაბრკოლება არ შეხვედრია. პატიმრების სანახავად ჩასული მახლობლებისათვის პატარა, რამდენიმე ოთახისაგან შემდგარი ხის სახლიც იყო აშენებული. ამ სახლში, ჩემი ჩასვლის დღეს, პატიმრებისაგან შემდგარი მომღერალთა ანსამბლი იყო მოთავსებული. მათ შორის თვალი მოკვარი თბილისში კარგად ცნობილ მომღერალს პრივალოვს.

სახლის შესასვლელთან ახალგაზრდა შეიარაღებული ჯარისკაცი იდგა, რომელიც ანსამბლის წევრებს დარაჯობდა. შენობის კართან შუახნის მსახიობი ქალი მივიდა და გუშავს მიმართა:

— შეილო, ცოტა ხნით გამიშვი, წყალი უნდა დავლიო! არა ნუ გეშინია, მე-10 წელს ვასრულებ ბანაკში, ვადის მოხდამდე ორი თვე დამრჩა, არ გაეიტყუვი!

მე და ელენეს პატარა ოთახი გამოგვიყვეს, რომელშიც სამი დღე გავატარეთ. გუშავი შენობის შესასვლელთან იდგა, მაგრამ თავზე არა გვდგომია.

ეს სამი დღე სიხარულთან ერთად ურვისა და ჭმუნვის სამი დღე იყო..
ელენემ მთელი თავისი თავგადასავალი მიაშმო, დაპატიმრების დღიდან დღე-
ვანდლამდე.

*** (ψ)'

იზადებოდა...

ქვეყნის სიციცხლე
თითქოს იმ აკვანს ფესვით მიება,
იზადებოდა ქალღველ მონის,
რომის პლემის შულისძიება.

იზადებოდა... და ისტორიამ

დაგვიანებით შაინც მოხედა, —
მზის მოქალაქე — ჰელიოპოლიტს
და ძველ ეგვიპტეს მემოზხედა;
ამირანს, სპარტაკს, გრაქებებს და მრავალს,
ვინც აჯანყების დროშამ მოხვეტა!

არისტოტელის აზრში ნასახი,
იმედი ხალხთა დაუბერები —
ოუღველის, გერმანელ გლეხის
და ინგლისელი პაუპერების,
ძველ იტალიელ ხელოსან-ქარგლის,
თაბალ-მოსოხის მკედელ-ხუროთა,
წითელ ხანძრების წითელი ქაფი
და ქარიშხალი ვისაც სწყუროდა!

რუსეთის ყმა და ქართველი გლეხი
კვლავ სხვა ათასი ბობოქარები...
ფრანგთა ქალაქების, პინდოთ სოფლების —
ლატაკები და ამბოქარები.

დგებოდნენ... მაგრამ ითრგუნებოდნენ
საკუთარ სისხლით მკერდს დაცხებულნი..
მხოლოდ ამბოხნი უგამარკებო,
და აჯანყება დამარცხებულნი.

და ა. შ. და ა. შ.

და აი, „თაბალ-მოსოხის“ ხალხთაგან ვიდრე დღევანდლამდე და დღევან-
დელ კაცობრიობამდე გატანჯულ კაცობრიობას ევლინებოდა მესია.

იზადებოდა ყრმა მშვენიერი,
ვინც გულს ახალი მისცა ნათება,

ვისი ხელითაც უნდა მოთავდეს
ახალი ქვეყნის მოგეშაობა.
ვინც დღეს ყველაზე დღევანდელია
და მომავალში მარადიული —
ხალხის მწვერვალი მაღალ მთიური...

ეს ის დრო იყო... ლენინთან ერთად
როცა სტალინი იბადებოდა...
მათ ორ აკვანში როცა ხალხებს
თავისუფლება იბადებოდა...

კლასთა ბრძოლების დიდი სარდალი
ქართლის მიწაზე იბადებოდა...
არც ყრმა, არც გმირი და არც მესია, —
ქვეყანა ახლად იბადებოდა..
(სტალინი, ბეშოვა და ყრმობა, ეპოპეია.
წიგნი პირველი).

ეს ტიპიური „პირწავარდნილი“ პანეგირიკია და მას ბევრი რამ აქვს სა-
ერთო შუა საუკუნეების ქართველ მეხოტბეთა პოეზიასთან. პანეგირიკის ტე-
ქსტში ცოტა არ იყოს უადგილოდ ჩართული არისტოტელიც კი ქართველ მე-
ხოტბეებთან პოულობს ანალოგიას.

პანეგირიკულია მისი რიტორიკული „წიადსვლებიც“, რომლებსაც პოეტი
მაშინ მიმართავს, როდესაც ლექსი გულით არაა გამთბარი და ავტორი ცდი-
ლობს მიზანს ამ გზით მაინც მიაღწიოს.

ამგვარივეა პოეტის „სიტყვა წარმოთქმული საბჭოების სრულიად სა-
კავშირო მე-8 საგანგებო ყრილობაზე“ 1936 წლის 27 ნოემბერს, სადაც ლე-
ქსად წარმოთქმული სიტყვა ასეთი შესავლით იწყება: „საბჭოების სრულიად
საკავშირო საგანგებო მერვე ყრილობას, კაცობრიობის დიდ ბელადს —
სტალინს, ქართველი ხალხისაგან აღტაცებული სალაში!

გიყურებ თვალი ვერ ძლება,
გული სცემს განულებული,
ქაფშეტყორცნილი ტალღაა
შენდამი აღულებული.
შენებრ წაშა და სარდალი
ხალხს დღემდე არა ჰყოლია

მიიღე ქართველ ხალხისგან
სალამი დაბარებული

დიდება ვაჟაც რუსის ხალხს,
რომ გახდა ბნელის მთველი
ის პირველია მიწაზედ —
ბორკილთა გამამტვრეველი!..
იქ გაიმარჯვებს ჩაგრული,
სადაც შენი ხმა იქნება
მკლავი გაქვს იმედიანი.
არასდროს გაიდრიკება!“

და ა. შ. და ა. შ.

ეს სიტყვები XX ს-ის ქართული პოეზიის ერთ-ერთ უშესანარმნავეს პოეტს,
მის ბრწყინვალე წარმომადგენელს ეკუთვნის, — „ყვიჩაღის პაემანის“ და „ნო-
ნოწმინდის ღამის“ ავტორს:

ყურღანებიდან გნოლი აფრინდა,
ყაბარდოს ველი გადაიარა,
ისევ აღესდგა!
მუხრანის ბოლოს
ჩასაფრებული ვსინჯავ იარაღს.
ქსანზედ, არაგვზედ ისევ ჰყვავიან
ხოდაბუნები თავთუხებისა,
შენი ტუჩებიც ისე ტკბილია,
როგორც ბადაგი დაღუღებისას.

და ა. შ.
ანდა:

ნინოწმინდა... პალატები მეფეთა...
გალავანში — ჭამი აქაფებული;
შენი სახე რისთვის შემომეფეთა,
ხატი იყავ — ვეფხვი დაქალბული...
სახანდარმა ღამე ააცხცახა,
ათანდილის მწვადი ცეცხლზე შხიოდა,
ცა — ატემებით მსხმოიარე, ჩახჩახა,
და გაზაფხულს რძის სუნი ასდიოდა...

როგორც ხმალი, ძმებო, ტამერლანისა,
სიყვარული ისე დამჯახებია,
მე მიეტირი ღამეს ზამზახებთან
და სიყვარულს ათაბაგის ქალისას.

ავტორს მრავალი ლექსისა ქართველი ხალხისა და ერის სიყვარულზე.

პანეგირიკი და სიტყვაც იწერება არა მხოლოდ 1921, 1924, 1929 წლის
განცდის შემდეგ, იწერება 1937 წლის სისხლიანი ტერორის პირობებში, პო-
ეტის ნათესავების, მეგობრების, მახლობლების, ქართველი ხალხის საუკეთესო

ნაწილის სისხლიან ფონზე. ეს ნაწარმოებები „იბადებოდა“, როდესაც „მკლავი გაქვს იმედიათი, არასდროს გაიდრიკება“ — არათუ არ იდრიკებოდა. ცეცხლი — თა და მახვილით, ახდილი თუ ფარული (საიდუმლო) „ორგანოებით“ შეიარაღებული, ოდნავადაც არ შემერთალა და არ შეტოკებულა.

რა მოხდა?!

ამ კითხვაზე ალბათ ბევრი დაიწერება და მრავალი მოსაზრება იქნება გამოთქმული. ეს იქნება პასუხი ადამიანთა სულიერ განადგურებაზე, სულის ჭიკვანზე და ეროვნულ ტრაგედიაზე, რომელიც შეიქმნა 1921 წლის შემდეგ და თავისი მკვეთრი ფორმები 1937 წელს მიიღო. იქნება პასუხი ამ ზოგად, საყოველთაო უბედურებაზე, მაგრამ პასუხი ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ამ უბედურების ცალკეულ გამოვლენაზე.

გიორგი ლეონიძეს ამ დროს (1937 წ.) უკვე ვიცნობდი (გავა დრო და კიდეც უკეთ გავიცნობ).

ეს იყო პიროვნება, რომელშიც სიცოცხლის სიყვარული ყოველგვარ გამოვლენებაში ერთნაირი ინტენსივობით, ერთნაირად დიდი სიძლიერით და, ამავე დროს, ერთნაირად დახვეწილი ფორმით სჩქეფდა. მისი გარეგნობა, მისი ხმა, მოზღვავებული ენერგიის, სიყვარულის და გონიერების გამოვლენა იყო ყველა სფეროში — მხატვრულ შემოქმედებაში, საისტორიო ნარკვევებში, ბუნების წიაღის ცოცხალ ათვისებაში. ქართული საისტორიო ძეგლების უშუალო განცდაში თუ სუფრაზე.

ერთხელ მასთან ერთად დმანისში გამგზავრება მომიხდა და გამოაცა მისმა ცოდნამ იმ სოფლების, ძეგლების, თუ ნანგრევების ისტორიისა, რომელთა გავლა მოგვიხდა თბილისიდან დმანისამდე, ანდა გავლა არც მოგვიხდა, მაგრამ ამ გზატკეცილის ახლობელ თუ შორეულ მიდამოებშია მოთავსებული. გამოაცა პოეტში გამოწვეულმა ასოციაციებმა, რომლებიც ისტორიული ადგილების ხილვით იყო გამოწვეული.

რა მოხდა?

პანეგირიკის გამოქვეყნების შემდეგ პოეტი ჩვენს საერთო ნაცნობ ქალწულ ნახვდა მახლობელთა წრეში, მკლავი მკლავში გაუყარა, განზე გაიყვანა და ხმადაბლა უთხრა:

— მე ვიცი რა აზრისაც იქნები ჩემს უკანასკნელ პოემაზე, მაგრამ... მე მჭერა ამ კაცისა!

„ამ კაცისა“ ეხებოდა „გაუდრეკელი მკლავის“ პატრონს და ათასობით გაუდრეკელი მკლავების მფლობელს „ორგანოების“ სახით, რომლებსაც შეუდარებლად უფრო დიდი „შთამბეჭდავი“ ძალა ჰქონდათ, განსაკუთრებით: „ეპოპეის“ შექმნის პირობებში, როდესაც „წყაყვანილთა“ (დახვერეთილთა) წრე მეტად და მეტად ვიწროვდებოდა, ვიწროვდებოდა კერძოდ პოეტის მეგობრებსა და ნათესავებს შორის, და პოეტის სიცოცხლისმოყვარულმა ბოზოქარ-

მა, მაგრამ სასოწარკვეთილებაში მყოფმა სულმა ხსნას მიაგნო. ეს იყო ერთადერთი გზა სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის, ერთადერთი ხსნა პოეტისათვის. შეიძლება ეს იყო მგრძნობიარე სულის მიერ განცდილი წინათგრძნობაც იმ პირობებისა, რომელმაც ტიცინ ტაბიძე (ლეონიდის უახლოესი მეგობარი, თანამოაზრე და თანამოკალმე, ჯერ კიდევ „ცისფერი ყანწების“ პერიოდიდან) აიძულა „კონტრრევოლუციური ორგანიზაციის წევრებად“ დაესახელებინა ყველა, ვისი გვარიც მოავონდა, გიორგი სააკაძის ჩათვლით.

ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია: ლეონიძე გადაურჩა 1937 წლის ტერორს. უფრო მეტიც, „ეპოპეიამ“ ისეთი შედეგი გამოიღო, რომელზედაც ავტორი მისი შექმნის დროს შეიძლება არც ფიქრობდა — პოემამ სტალინური პრემია დაიმსახურა.

პასუხი კითხვაზე რა იყო 1937 წელი, ძნელი ამოცანაა:

ეს იყო ბოროტება საზღვრებდაუდებელი და თუ ლოგიკური განსაზღვრება საზღვრების დადებას გულისხმობს, მაშინ 1937 წლის განსაზღვრა შეუძლებელია. ბოროტება აქ თავის თავშიც, თავის ცნებაშიც ველარტყა.

ერთი რამ ცხადია: 1937 წელი არის „ბოლშევიზმი“ მის არსებაში, „ბოლშევიზმი“ გამოვლენაში, პოლიტიკური პრინციპების — „ვინ ვის“, „ვინც ჩვენთან არაა, ჩვენს წინააღმდეგაა!“ — განხორციელება მის „კლასიკურ“ ფორმაში; კანონზომიერი, ლოგიკური შედეგი სისტემისა.

როდესაც მმართველი და განმგებელთა მცირე ჯგუფი უპირისპირდება მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს, მოქმედებს პრინციპი „ვინ ვის“ და მმართველთა ხელშია სახელმწიფო და იძულების მთელი აპარატი, ადამიანთა ურთიერთობანი დამყარებულია შეუზღუდველ იძულებასა და ტოტალურ ბატონობაზე, — „1937 წელი“ თავისთავად წარმოიქმნება და იკავებს საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში თავის კუთვნილ, „ბუნებრივ“ ადგილს.

ილია წერდა: „ცხოვრება აღმოშობავს ხოლმე თავისთვის წესსა, განსაზღვრავს ხოლმე თავის რჯულსა და კანონსა“. „მეცნიერება და ხელოვნება — ისხამენ ზედ ცხოვრების ნაყოფსა და როცა მოჰსწევენ სათესლედ ისევ ცხოვრებასავე გადმოსცემენ ახალის ცხოვრების გამოსაკვანძავად“.

„ბოლშევიკურმა“ ცხოვრებამაც წარმოქმნა თავისი წესი, მისმა თეორიამაც („ვინ-ვის“) გამოიღო თავისი ნაყოფი და... „გამოკვანძა“ 1937 წელი.

[გაივლის დრო და 60-იან წლებში 1937 წელიც თავის ახალ წესს „გამოკვანძავს“ და „თავის ახალ ნაყოფს“ გამოიღებს. ეს ნაყოფი სხვაგვარად მოაზროვნეთა ფსიქიატრიულ საავადმყოფოებში მოთავსება და მონურ/საზოგადოების შემადრწუნებელი „რჯულისა და კანონის“ ტყვეებით ვაჭრობის აღღ-

გენა იქნება, ოღონდ არა მოედნებზე და ხალხის თვალის დასანახავად, არამედ „დიპლომატიური არხების“ მეშვეობით, ფარულად და ქურდულად.

— აი, ბატონებო, საქონელი სახეზეა — ბუკოვსკი, გინზბურგი და სხვები. რომელი გნებავთ?

— ბუკოვსკი!

— კი ბატონო, თანახმანი ვართ. საზღაური?

— კორეალანი!

— შევთანხმდით, არის! ჩაქუჩი ეცემა ლითონის თეფშს, აუქციონი წყდება.

— კიდეც ვინ?

— გინზბურგი!

— კი ბატონო, შევთანხმდით!

— კიდეც?

— შჩერანსკი!

— არა, შჩერანსკი არა! დავიცდით. სანამ მაზანდა აიწევს!

ეს „რჩული და კანონი“ ვრცელდება „დემოკრატიულ ქვეყნებზე“, ე. ი. მარტივად და უფრო სწორად საბჭოთა ბლოკის ქვეყნებზე. აქ ნატურალური წესი გაცვლისა — კაცი კაცზე იცვლება მეურნეობის უფრო მაღალი ფორმებით — კაცი ფულზე.

დემოკრატიულ გერმანიაში აპატიმრებენ ხალხს, რომლებსაც ფედერაციული გერმანია გამოისყიდის ვალუტით. ფედერაციული გერმანია დიდ ვალს მისცემს პოლონეთს, ოღონდ იმ პირობით, რომ იქაურ გერმანელ მოსახლეობას დაბრკოლება არ შეუქმნან სამშობლოში (ფედერაციულ გერმანიაში) დაბრუნებისათვის. ხელშეკრულებაში აღნიშნულია — ყოველ წელს ამდენ და ამდენ გერმანელს უნდა მიეცეს ეს უფლება!.

„პარტიამ და ხელისუფლებამ“ ყოველგვარი ზომა მიიღო, ყოველგვარი საშუალებანი გამოიყენა იმისათვის, რომ „ყველა მასთან ყოფილიყო“ („ვინც ჩვენთან არაა...“): პარტიული წმენდა, „კონდრატიევშჩინა“, კოლექტივიზაცია, სამოსამართლო პროცესები, პატიმრობა და დახვრეტები. კიროვის მკვლელობა პრესა. პროპაგანდა რადიოს, ხელოვნების, მწერლებისა და კინოს მეშვეობით. განადგურებულია პარტიული ოპოზიცია, განადგურებულია ძველი ინტელიგენცია, განადგურებულია „რაპპი“; „მომენშვიკო იდეალიზმი“ და „მექანისტური მატერიალიზმი“, როგორც „მემარცხენეების (ტროცკი. ზონოვეი და სხვ.) და მემარჯვენეების (ბუხარინი, რიკოვი და სხვ.) თეორიული საფუძვლები“. საქართველოში: 1921, წ. 1923-1924 წლები.

ბრძოლა ჩატარებულია ტაქტიკური მოქნილობით. შეტევის ტალღათა მიმოქცევით, ზოგჯერ „უკან დახევით“, ზოგჯერ „ხმალამოღებულ“ შეტევით, გუშინდელი მოკავშირეები (მემარჯვენეები ტროცკის წინააღმდეგ ბრძოლის

დროს) დღეს „მტრები“ და შეტევის მთავარი ობიექტები არიან; „რაპკ“-ი — მთავარი იდეოლოგიური დასაყრდენი ბურჟუაზიული შეხედულებების წინააღმდეგ ბრძოლის პერიოდში, დღეს (1932 წელს) მტერია და ლიკვიდირებულა. მძევინვარებს ლიტერატურული კრიტიკა და პუბლიცისტიკა (არიმანები, ლავროვიჩები, ლატუნსკები — მ. ბულგაკოვის რომანის მიხედვით: პატროკო, ქიქოძეები, ბუაჩიძეები, ნატროშვილები, კონსტ. ლორთქიფანიძეები ჩვენს, ქართულ სინამდვილეში).

ყველაფერი გაკეთდა, მაგრამ სასურველი შედეგი მაინც არაა. ვერ გასჭრა ვერც „კნუტჰა“, ვერც „პრიანიკმა“, ვერც ორივემ ერთად. არაა შედეგი აბსოლუტური, ტოტალური, „ბოლშევიკური“, მიუხედავად სასტიკი კონტროლისა ადამიანის სულის ყოველ გამოვლენაზე, საგულდაგულოდ შედგენილი კარტოტეკისა, ბარათებისა თითოეულ პიროვნებაზე, რომლებიც „ორგანოებშია“ დატული და შენახული, სიმშვიდე მაინც არაა. სრული დარწმუნება, რომ „ყველა ჩვენთანაა“ და ვინმე მაინც ჩვენთან არაა, თუნდაც პოტენციურად.

და აი რჩება ერთი სფერო, ერთადერთი სფერო — მიუღწეველი ხელისუფლებისათვის, თვით ძლევამოსილი და ყოვლისშემძლე „ორგანოებისათვის“. რომ არსებობდეს ამ სფეროში ჩახედვის საშუალება, ორასმილიონიან მოსახლეობას, დიდიან-პატარიანად, ერთ რიგში ჩააყენებდნენ და ჩაიხედავდნენ.

ეს სფერო ცოცხალი ადამიანია, მისი სული, თავის ქალაში მოქმედი სული. ჭერ კიდეც ცოცხლები არიან ძველი ინტელიგენტები, მეცნიერები, მწერლები, მხატვრები, ოპოზიციონერები, მათი მეთაურები და მიმდევრები, ქართული ნაციონალ-უკლონისტები. ხელისუფლებას მოსვენებას არ აძლევს კითხვა — რა ხდება მათი სულის კუნძულებში? მაგრამ გრძნობს, რომ ის ახზდება, რაც უნდა ხდებოდეს!

მათი „ორგანოებისათვის“ საეკვო და ამოუცნობი ფიქრების, აზრების, განწყობილებების, განცდების ადგილსამყოფელი მათი სიცოცხლეა, სიცოცხლის უკანასკნელი ნავსაყუდელი — მათი თავებია.

ამხანაგებო, თუ ღრმა-ღლეში

ჩვენი თავებიც სადმე დაგორდეს!

და... გორდება ეს თავები, გორდება უღმობლად, უღვთოდ, განსაცვიფრებელი გულგრილობით, მეთოდურობით, იეზუიტურად.

„ღრმა-ღლე“ თბილისის ერთ-ერთ უბანსაც ერქვა. ტიცინ ტაბიძის ლექსში ღრმა-ღლე თბილისის უბანს არ ნიშნავს და 1937 წელს „თავის ქალები“ აქ არ გორდება. თავები გორდება სადღაც ორთაქალაში, ციხის ქვემოთ, ციხის სანახებში.

[გაივლის წლები და ერთი სკოლის ამხანაგი შემხვდება. 1937 წელს ციხეში იმყოფებოდა აღრე ჩადენილი დანაშაულის გამო და იმჟამად დაბრუნე-

ბული თბილისის საპატიმროში საქმის ახალი გამოძიებისათვის. დანაშაული პოლიტიკური არ ჰქონდა, პირობებიც შეუდარებლად უკეთესი. მისთვის ციხე არ იყო „ციხე ციხეში“ — მაკაცი-იზოლაციით. მას აბანოში ამუშავებდნენ და იშვიათ შემთხვევაში პოლიტიკურ დამნაშავეებსაც ანუ „ხალხის მტრებსა“ და „სამშობლოს მოღალატეებს“ ხვდებოდა.

— ერთხელ ასეთი სურათის მოწმე გავხდი. დღით, გადასახლების წინ, პატიმრები აბანავენს, ჩააცვენს და სატვირთო მანქანებში ჩაჯდომისას, (რკინიგზის სადგურზე რომ წაეყვანათ და მატარებლით გაემგზავრებინათ) მწყრივში ჩააყენეს, განაჩენი წაუკითხეს თითოეულს მოკლედ, სულ რამდენიმე ფრაზით, რაში ედებოდათ ბრალი. ერთ-ერთ ბრალდებაში იყო სიტყვებიც:

— Был арестован в 1924 году. В 1934 году вернулся из ссылки. Всё это время, от возвращения до вторичного ареста в 1937 году... вел замкнутый образ жизни!]

შურისგებისა და ანგარიშსწორების ამ ატმოსფეროში ილვიძებენ ყველაზე მდაბალი ადამიანური განწყობილებანი. იფურჩქნება კარიერიზმი, მსხვილი თუ მცირე მასშტაბებით, ბრძოლა პოსტების, თანამდებობის, ადგილის თუ ბინების მოსაპოვებლად.

ბერია ანადგურებს ყველაზე ძლიერ „კონკურენტებს“ პოლიტიკური კარიერის შექმნის გზაზე — მამია ორახელაშვილს და მის მთელ ოჯახს, ბუღუ მდივანს და მთელ მის ოჯახს. მათი საქმის „გამოძიებას“ ავალეხს ყველაზე „გამოცდილ“ გამომძიებლებს; ყველაზე გამოცდილი ამ შემთხვევაში ყველაზე დაუნდობელს, ყველაზე არაადამიანსა და მხეცს ნიშნავს.

[გაივლის წლები და იმავე პროცესზე, რომელზედაც ტიცოან ტაბიძის „შენახკომში“ წამების ამბავი მოვისმინე, იმასაც შეეიტყო, რომ ერთ-ერთმა ასეთმა „გამოცდილმა“ გამომძიებელმა — კრემინმა, პატარას ისეთი ფიზიოლოგიური შიში ჩაუნერგა, ისეთ მდგომარეობამდე მიიყვანა და მისი პიროვნება იმდენად გაანადგურა, რომ გამომძიებლის კამერაში შესვლის დროს თავდაცვის ინსტიქტის ქვეშ მყოფი პატიმარი საწოლის ქვეშ ძვრებოდა].

ამ დროს გაიღდა ფესვები (და აქამდეა გავრცელებული) ჩვენი „დიადი ეპოქის“ ღვიძლმა შვილმა, საზოგადოების მორალური დაცემის ერთ-ერთმა ნიშანდობლივმა გამოხატულებამ — ანონიმურმა წერილებმა. ანონიმურ წერილებს წერს თითქმის ყველა, ვინც ვინმეზეა გულმოსული, ვინც დიდი ხანა უფროსის თანამდებობაზე ოცნებობს, ვინც „ჩასაფრებულა“, რომ მეზობლის ბინა ჩაიგდოს ხელში და სხვ. და სხვ.

ამ დღენის ტოტალურ ფსიქოზში, რომლითაც მოცულია ისიც — ვინც იღვენება, და ისიც — ვინც სიღვენის, ერთი პატარა, „უმნიშვნელო“ აქტია საკირო — დასმენა, თუნდაც ანონიმური. და თითქმის ასპროცენტიანი გარანტია გაქვს, რომ მიზანს ნაწილობრივ მაინც მიაღწევ. ნაწილობრივ იმიტომ,

რომ, თუმცა თანამდებობა და ბინა განთავისუფლდება, მაგრამ არ იცი ვინ მოხვდება ამ თანამდებობაზე, ვინ ჩასახლება ამ ბინაში. ან რა მოგელის შენ თვითონ ამ თანამდებობაზე, ან ახლად ჩასახლებულ ბინაში.

მაგრამ ასე შორს „ანონიმშიკების“ ფიქრები არ მიდის. მათი მოქმედება უშუალო გრძნობებითაა ნაკარნახევი. პირველ საქმეს მაინც გააყეთებენ (რა უნდა ერთი ანონიმური წერილის დაწერას!) და გაუღიმებს თუ არა ბეჯი შემდეგ, ანდა — რამდენი ხნით გაუღიმებს — ეს მომავლის საქმეა.

დაწესებულებაში, რომლის შენობაში ჩვენ ვიმყოფებით, დროის სულ მოკლე მანძილზე 4 თუ 5 დირექტორი გამოიცვალა. ერთს „წაიყვანდნენ“, მეორეს დანიშნავდნენ; ამას „წაიყვანდნენ“, მესამეს დანიშნავდნენ და ა. შ.

ერთ-ერთ მათგანთან შევედი და განცხადება შევეტანე. განცხადებას რომ დახედა, მითხრა: კარგი იქნება თუ განცხადებას თქვენი დირექტორის, ბ-ნ ივანე ჯავახიშვილის შუამდგომლობა ექნებაო.

გამოვბრუნდი, ბატონ ივანეს შუამდგომლობა წავაწერინე (გავიდა არა უმეტეს 20—30 წუთისა), დავბრუნდი... და დირექტორი აღარაა. პირადი მდივანი და მისაღებ ოთახში მსხდომნი გაოგნებულნი უყურებენ ერთმანეთს, არცერთი მათგანი არ მაძლევს პასუხს კითხვაზე — სად წავიდა და მალე დაბრუნდება თუ არა, ბოლოს თავჩალუნული მდივანი მაქცევს ყურადღებას.

— არა მგონია ის მალე დაბრუნდეს. და ჩემთვის ყველაფერი ნათელი ხდება.

[გაივლის წლები, მე დავბრუნდები ფრონტიდან, „შევდგამ ფიხს“ ცხოვრებაში და... დაიწყება ანონიმების სერია. ზოგი ბრალს მდებს იმაში, რომ ბინებით ვვაჭრობ; ზოგი იქამდეც მიდის, რომ ვილაცაზე ანონიმურ წერილს წერს და ჩემს გვარს აწერს; ზოგი უფრო „ღრმად იყურება“ საქმეში და ელენეს წარსულს მაგონებს. საქმე იქამდეც მიდის, რომ მოსკოვამდე აწვდნენ ხმას და იქიდან მოდის ბრძანება ჩემი სამუშაოდან განთავისუფლების შესახებ.

მოხდა ისე, რომ ნაცეკარი (ცეკას ყოფილი თანამშრომელი) გავიცანი, რომელთანაც, როდესაც ის პოსტზე იყო, მოხვდა ჩემზე დაწერილი განცხადება, არა ანონიმური, მაგრამ ცილისმწამებლური და ახსნა-განმარტებისათვის გამოიძახა.

გავიგებ მისგან ანონიმების წერის ტექნიკას. არის შემთხვევა, როდესაც რამდენიმე გვერდზე დაწერილი ანონიმური წერილი გაზეთებიდან ამოჭრილი ასოებისაგან არის შედგენილი, რომ ავტორის ხელი არ იცნონ; გავიგებ იმასაც, რომ ხელმოწერილი განცხადება ჩემზე დაწერილი იყო კაცისაგან, „რომელსაც მე ყოველდღე ვხვდები“. ერთი კითხვა კიდევ რომ მიმეცა, გავიგებდი ვინ იყო, მაგრამ ხელი ჩაეიჭნე — „ჩანდაბას იმისი თავი“ ვთქვი გულში და კითხვა აღარ გაეუმეორე.

მოხდება ისეც, და არაერთხელ, რომ ამ „სენის“ წინააღმდეგ თვით „პარტია და ხელისუფლება“ გააჩაღებს კამპანიას. დაწყება ამ „მანკიერი“ მოვლენის კრიტიკა გაზეთებში. მაგრამ ეს ფარისევლური კამპანია შედეგს არ იღებს. და არ იღებს იმიტომ, რომ კამპანია ფარისევლურია და ხელისუფლება არაა ნამდვილად დაინტერესებული ამ მანკიერი მოვლენის გაუქმებაში. ნამდვილად ამ მოვლენის მოსპობის ერთადერთი და ძალიან იოლი საშუალება არსებობს — „ანონიმების“ სრული იგნორირება. ამაზე კი არავინ მდის. „ანონიმებს“ უყურადღებოდ არ სტოვებენ, მათზე რეაგირებას განაგრძობენ. მათი იგნორირება არ ხდება და ვერც მოხდება, რადგან „ანონიმები“ თვით „სისტემის“ წარმონაქმნი და „სისტემას“ ისევე სჭირდება, როგორც თევს წყალი.

კარიერიზმის საზარელი გამოხატულებაა 1937 წელს ჩატარებული „დიდი ღონისძიების ხოტბანი“, რა თქმა უნდა, იმათ მხრივ, ვისაც წერა შეუძლია და არაფერი უშლის ხელს მეხოტბის როლი შეასრულოს. „არაფერი უშლის ხელს“ — შეუფერებელი გამოთქმა. ვინც ასეთი როლისათვის მუდამ მზადყოფნის მდგომარეობაშია და მთელი სულით და გულით, ენთუზიაზმით და აღფრთოვანებით დგება მდინარებაში. და აი! ჟურნალები და გაზეთები ასეთი მეხოტბეების ნაწერებით ივსება, ხოტბით ხელისუფლების მიმართ. და დაგუბებული შხამით ტერორის მსხვერპლთა მიმართ, აი, ერთი მაგალითი. რომელიც შემორჩა მეხსიერებას და შემთხვევით გაკეთებულ ამონაწერებს:

„მწერალთა კავშირში მოკალათებული ხალხის მტრები ახალგაზრდა მწერლობის აღზრდის დარგშიც ეწეოდნენ მავნებლურ მუშაობას. ეს უკვე გამოძღვანებული ნაძირალები ახალგაზრდა მწერლებშიც ეწეოდნენ ყოვლად საზიზღარ მეცენატობას და გარყვნილი ჩვევების დანერგვით ძირს უთხრიდნენ ახალგაზრდა კადრების აღზრდის საქმეს“ (კონსტ. ლორთქიფანიძე).

ეს სტატია მოთავსებულია 1937 წლის ჟურნალში, საიუბილეო ნომერში, რომელიც დიდი ოქტომბრის რევოლუციის 20 წლისთავს ეძღვნება. ამ თარიღთან ერთად სტატიის ავტორი ზეიმობს „მწერალთა კავშირში მოკალათებული ხალხის მტრების“ და „გამომძღვანებული ნაძირალების“ „ყოვლად საზიზღარი საქმიანობის“ აღკვეთას, აღკვეთას დახვერტებისა და მკვლელობის გზით.

ასე „განიცდის“ ჟურნალში გამოქვეყნებული სტატიის ავტორი მიხ. ჭავჭავიძისა და ტიცუან ტაბიძის დახვერტას. პაოლო იაშვილის თვითმკვლელობას, რომელიც დახვერტას და მკვლელობას უდრიდა. რა თქმა უნდა, ამისი მთავარი მიზეზი „დიადი ეპოქა“ იყო, კერძოდ 1937 წელი და ამ დროს მოქმედი პირობები.

დღეს ეს მეხოტბეები სიამოვნებით დააბრალებდნენ თავის მოქმედებას „ეპოქას“ და ობიექტური პირობებით ახსნიდნენ თავის საქციელს (უკეთეს

შემთხვევაში; უარეს შემთხვევაში — შეიძლება ის ეპოქა დღესაც სანატრელად მიაჩნდეთ). მაგრამ ყოველგვარი საქციელის „ობიექტური პირობებით“ ახსნამ და ზნეობრივი პასუხისმგებლობის მოხსნამ კაცობრიობა თუ ერი მხოლოდ დეგრადაციამდე შეიძლება მიიყვანოს. და პათოსიც, რომლითაც გამსჭვალულია სტატიის ავტორი „გამომჟღავნებული ნაძირალებისა“, მათი ყოველად საზოგადოებრივი საქმიანობისადმი, ძალიან შორსაა იმისაგან, რომ ავტორის სულისკვეთება მხოლოდ ობიექტური მიზეზებით აიხსნას და სუბიექტური გამოირიცხოს.

და აი ახლა, როდესაც 1937 წ. მახსენებდა, ჩემში რაღაც გააზრებანი ილვიძებს, გააზრებანი, რომლებიც არარეალური, საოცრად ფანტასტიკური „ციდან ჩამოვარდნილი“ პიროვნების ფიქრებად მეჩვენება.

ნუთუ სხვა ცივილიზაციაში, ინგლისში, საფრანგეთში, ამერიკაში, სამყაროში, რომელიც ჩვენ „ღობად კაპიტალიზმად“ წარმოგვიდგინეს და ჩვენსა და მათ შორის ეკლიანი მავთულები და გადაულახავი ზღუდეა აღმართული ლეიბორისტული და კონსერვატორული პარტიის ლიდერები იმავე საშუალებებს მიმართავენ, რომ ხელისუფლებისაკენ გზა გაიყავონ?! ან პრეზიდენტობის ერთი კანდიდატი ფიზიკურად სპობს მეორე კანდიდატს, რომ ხელისუფლება ხელიდან არ გაუშვას?

სად ხდება — ფიზიკურად ანადგურებდნენ (სპობდნენ, ხვრეტდნენ) პოეტებსა და მწერლებს მხოლოდ იმიტომ, რომ მეხოტბეებად არ იქცნენ, ანდა „აღამიანის სულის ინჟინრებმა“ აღამიანის სულის ისეთ მოძრაობაზე გაამხვილეს თავისი ყურადღება, რომელიც მმართველთა შორის უკმაყოფილებას იწვევს.

მეფის რუსეთში პუშკინი დუელში მოკლეს. საბჭოთა პროპაგანდამ ყველაფერი გააკეთა და ყველა საშუალება (მწერლობა, ჟურნალისტიკა, კინო) გამოიყენა იმისათვის, რომ ამ მკვლელობის პასუხისმგებლობა მეფისა და მისი რეჟიმისათვის დაეკისრებინა. ვის კისერზეა ბორის პილნიაკის, ოსიპ მანდელშტამის, ისააკ ბაბელის, მიხ. ჯავახიშვილის, ტიციან ტაბიძის დახვრეტა, პოლო იაშვილისა და ცვეტაევის თვითმკვლელობა, მიხეილის ვერაგულო, „ქურდული“ მკვლელობა?!

ვის კისერზეა აკად. ვავილოვის და მრავალი მეცნიერის (მათ შორის ქართველების) ფიზიკური განადგურება, მხოლოდ იმის გამო, რომ თავის მუშაობაში „მარქსისტულ-ლენინური მეთოდით“ არ სარგებლობდნენ, ანდა სარგებლობდნენ, მაგრამ მათი საბოლოო დასკვნები არ აღმოჩნდა მმართველთათვის მისაღები.

ნუთუ იქ, ზღუდეებს იქით მოქცეულ სამყაროში ხვრეტენ იმ კატეგორიის ხალხს, რომლებსაც ჩვენში „ოპოზიციონერებს“ უწოდებენ, რომლებმაც აღიარეს თავისი შეცდომები; და შენ, ვის ხელშიც მთელი ძალაუფლებაა, არა-

ხარ დარწმუნებული აღიარების გულწრფელობაში?! ან არსებობს იქ შუასა-
უკუნებიდან შემორჩენილი მოვლენა მონანიებისა და აღიარებისა?!

სად ხდება, რომ ანადგურებდნენ თავის ძველ თანამოაზრეებს, თანაპარ-
ტულებს, თანამებრძოლებს, რომლებთანაც ერთად მოქმედებდნენ საქარა-
ველოს რუსეთის ჯარის მეშვეობით დაპყრობამდე, მაგრამ შემდეგ ზოგიერთ
მათგანში ეროვნულმა გრძნობამ მაინც გაიღვიძა და საქართველოს დამოუკი-
დებლობის გაფართოება, თუნდაც, იმავე სისტემის საფუძველზე მოინდომა?!!

ძალიან შორს შევიჭერი უნიადაგო ფიქრების სფეროში. ყოველი ჩემი
„ნეთუ“ მხოლოდ უნიადაგო პათეტიკაა, ფანტასტიკაა.

სინამდვილე აი ესაა — 1921, 1924, 1937 წ.. სინამდვილე, რომელიც
რეაქცია ურჩხულივით გვყავს გარშემორტყმული და ვერსად, ვერსად ვერ
წაუხვალ!

„იყუჩე, გულო, იყუჩე!“ |

ომის გამოცხადების შემდეგ ორ თვეზე მეტი გავიდა. მე ჯარში გაწვევის
უწყებას ველი, გერმანიის ჯარები წინ მოიწევენ საოცარი სისწრაფით, ჩაფიქ-
რებული „ბლიც-კრიგი“ ხორციელდება. გადაქედილია რუსეთის ტერიტორი-
ის უშველებელი ნაწილი, მათ შორის უკრაინა, ბელორუსია, სულ ერთი წლის
წინ დაპყრობილი, „გასაბჭოებელი“ ბესარაბია (მოლდავეთი), ბალტიისპირეთი.

იტალინი „დაინიშნა“ თავდაცვის მინისტრად, ორი კვირის შემდეგ — შე-
იარაღებული ძალების უმაღლეს მთავარსარდალად.

...იხეხილდა 1937 წლის ქარიშხალი. ბერია საქართველოს მოაცილეს, მო-
კოვში გადაიყვანეს შინაგან საქმეთა კომისრად. მან შეცვალა ეჟოვი, — და-
ხვრეტამდე ერთდროულად ცეკას მდივანი და შეთავსებით შინაგან საქმეთა
კომისარი, ჩეკისტი, თუ ჩეკისტი და შეთავსებით ცეკას მდივანი. მთავარი
ისაა, რომ ყოველგვარი, თუნდაც პარტიული, ეთიკის გარეშე ეს ორი თანამ-
დებობა ერთი პიროვნების ხელში აღმოჩნდა.

ბერიამ მთელი თავისი აქაური შტატი თან წაიყვანა და ასე აღმოჩნდა
მთელი სახელმწიფოს იძულებითი აპარატი ქართველების ხელში. გოგლიძე
— ლენინგრადის ოლქში, ცანავა — ბელორუსიაში, გვიშიანი — შორეულ აღ-
მოსავლეთში და სხვ. და სხვ. ბერიას თბილისიდან წაყვანილ შტატში არა-
ქართველებიც არიან (ბახჩო ქუბულოვი, დეკანოზოვი და სხვ.).

ცხოვრება დგება ყოველდღიურობის კალაპოტში. სამსახური, ზრუნვა მა-
ნანაზე, აგარაკზე — თბილისის ცხელი ზაფხულის დღეებში.

1937 წლის „ცხელ დღეებში“ ერთ-ერთი, თუ ერთდერთი ადგილი და
სულის მოსათქმელი საყუდარი ჩემი დისწულის სახლია. იქ დავდივარ, სხვას
ვევლას ვერიდები, როგორც კეთიროვანი. მაგრამ არა როგორც მხოლოდ კე-
თროვანი.

ზშირად გამოიგია და წამიკითხავს კიდეც, რომ უნდობლობა ადამიანური თვისება არაა. მე არა ვფიქრობ ასე. უნდობლობა (თუ თანდაყოლილი ნაკლოვანება არ არის) ჰკუის მაჩვენებელია, ცხოვრების სწორი ასახვის და ცხოვრებისეულ მოვლენებში გარკვევის საშუალება. ეს არაადამიანური უნდობლობა კი არაა, არამედ ის პირობებია, რომლებიც ამ განწყობილებას ქმნის.

ეს კია, რომ უნდობლობა მძიმე, სულის შემხუთავი განცდაა იმ პიროვნებისათვის, რომელშიცაა ჩასახლებული, და შემბოროკავი მუხრუჭია ადამიანთა შორის ადამიანური ურთიერთობისათვის. და აქაც ეს მოვლენა პირობებითაა განსაზღვრული და განსაკუთრებით 1937 წელს.

ელენესაგან მოდის წერილები, 1940 წელს ის კიდეც ერთხელ ვინასულე გადასახლებაში.

1941 წლის ივნისიდან უკვე ომი მძვინვარებს და წინა წლების ფიქრებს ახალი განცდები ემატება.

მოლოტოვის 22 ივნისს წარმოქმული სიტყვის მიხედვით, გერმანიის თავდასხმა „ვერაგული, მუხანათური“ აქტია, გაუგონარი და არსახული „ცივილიზებული ზალხების ისტორიაში“. ეს სიტყვები ისმის ბაგეთაგან პიროვნებისა, რომელიც 1930—1941 წლამდე საკავშირო მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტზე იმყოფებოდა და 1937 წელს სახელმწიფოში მეორე კაცად ითვლებოდა (თუმცა... ვერ გაიგებ რა ზღება ამ უკულმართ ქვეყანაში. 1937 წელს მოლოტოვის მეუღლეც დააპატიმრეს და მთავრობის თავმჯდომარე ვერაფერს გახდა, რომ მეუღლე გამოეხსნა).

გერმანელების ჯარები კი მოიწვეს, ცოტაც... და ჰა! (ომის მსვლელობაში გარდატეხის დროს, ამ დღეებზე მოგონების კარნახით, შეიქმნა ანეგდოტი ცნობილი რომანის სიტყვების მიხედვით «*«Сядишь намо так. Близи, так воэможно!»*).

გაუთავებელ ეკონომიკურ გაჭირვებასა და სისხლს 1937 წელი დაემატა. არ დარჩა ოჯახი, რომელიც დაპატიმრებულთა დაბრუნების იმედით არ ცხოვრობდეს. რეპრესირებულთა დიდი ნაწილი დაბრუნებას ველარ ელისრება, ან დახვრეტილები არიან, ან ისეთ პირობებში არიან გადასახლებულნი („მკაცრი რეჟიმის ბანაკები!“), რომ ცოცხლად მკვდრების მდგომარეობაში იმყოფებიან. მაგრამ ეს მახლობლებმა არ იციან. „ორგანოების“ თანამშრომლები ყოველთვის ღიმილით ზედებიან ყველას, ვინც დაპატიმრებულის შესახებ რაიმე ცნობისათვის მიმართავს. იმედს აძლევენ, „ამწვიდებენ“, რეპრესირებულის მალე დაბრუნებას „პირდებიან“. კიდეც რომ გააგებინონ სიმართლე, სასოწარკვეთილებსა და სულიერი დეპრესიის მდგომარეობაში მყოფი ჰირისუფლები იმედს არ იწყვეტენ — იქნება,... ვინ იცის, შეიძლება რაიმე გაუგებრობა იყოს!

[ასეთი გაუგებრობის ცალკეული შემთხვევა შემდეგ გახდება ცნობილი, ქმარი დააპატიმრეს და დახვრიტეს. ცოლის დასაპატიმრებლად რომ მივიდნენ, გავლენიანი თანამდებობის ექიმი დახვდათ, რომელიც ოჯახს ჯერ ომდროიდან იცნობდა, როდესაც ქალი ჯანმრთელობის კომისიის მოადგილედ მუშაობდა. ქალი მძიმედ იყო ავად და ექიმმა მისი წაყვანის უფლება არ მისცა. „ჩეკისტები“ გაბრუნდნენ, მაგრამ ბინას საყარაულო (საგუშაგო) პოსტი დაუწესეს და პოსტზე შეიარაღებული ჯარისკაცი დააყენეს. ავადმყოფობა დიდხანს გაგრძელდა, პოსტი მოხსნეს და ქალს თავი გაანებეს. მან დიდხანს იცოცხლა და ბუნებრივი სიკვდილით დაამთავრა სიცოცხლე.

ბრუშოვის დროს რომ ე. წ. „რეაბილიტაცია“ დაიწყო, „ორგანოების“ არქივში აღმოჩნდა მისი დაპატიმრების, გასამართლების, სასიკვდილო განაჩენის და... განაჩენის სისრულეში მოყვანის აქტები].

ყველა ამისათვის გერმანიის ძლევამოსილი შეტევები ხსნა: ხსნის იმედია იმათთვისაც, ვისი თავებიც არ დაგორებულია და ვინც „ჩაძაღლება“ გადაურჩა, მაგრამ ზვალ რა მოელოდა — არავინ იცოდა.

[დღეს, როდესაც ეს სტრიქონები იწერება, ფაშიზმზე წერა ძნელია. ეს პოლიტიკური მოძრაობა სავსებით დისკრედიტირებულია როგორც ჩვენი ქვეყნის, ისე დასავლეთის მოწინავე საზოგადოებრივ აზროვნებაში].

იმ დროს გაზეთებში გამოქვეყნებული ერთი ცნობა იმის თაობაზე, რომ ფაშისტურ საპყრობილეში ერთი პატიმარი გარდაიცვალა და (საყოველთაო აღფრთოებაზე), ზელსუფლების წარმომადგენლებმა ნათესავებს ცნობადარიც კი არ დაუბრუნეს დასაკრძალავად — მხოლოდ ფარისევლობად ჟღერდა. მაშინ, ციხიდან დაბრუნებული ცხედარი არავის უნახავს, მაგრამ ხალხმა ნახა და გაიგო რუსთაველის პროსპექტზე მდებარე „დიდების ტაძრის“ (ახლანდელი სამხატვრო გალერეის) ბაღში საზეიმო ვითარებაში დაკრძალული ერთ-ერთი პიროვნების საფლავიდან ამოგდების ფაქტი — მკრეხელური ფაქტი, განხორციელებული პირადი ანგარიშსწორების ნიადაგზე და „მორტივირებული“ იმით, რომ სიცოცხლეში ლაკობა / „სამშობლოს მოღალატე“ და „ხალხის მტერი“ ყოფილა.

ნათელი იყო, რომ მოქმედების მეთოდების მიხედვით, „ბოლშევიზმი“ ფაშიზმისაგან არ განსხვავდებოდა და. თუ განსხვავდებოდა, არა პირველის სასარგებლოდ. სავსებით კანონზომიერად ჟღერდა ჰიტლერისა და სტალინის შეთანხმება პოლონეთის შუაზე გაგლეჯის (მერაბდენელ!). ბალტიისპირეთის სამი რესპუბლიკის (ლატვია, ლიტვა, ესტონეთი) საბჭოთა ოკუპაციის და სხვ. შესახებ.

[ომის შემდეგ წავიკითხავ ჩემი მწერლის კარლ ჩაპეცის ცნობილ პიესას („დედა“), სადაც პეტერი და კორნელი ტყუპისცალეზად არიან წარმოდგენილნი, ზოლო დასავლეთის სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის ცნობილი წარ-

მომადგენლის გიუსმანის ჩვენს პრესაში გამოქვეყნებულ მოგონებებში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ფაშიზმი წარმოიქმნა როგორც რეაქცია „ბოლშევიზმზე“. ავტორი მწუხარებით წერდა იმ განსეტქილებზე, რომელიც ლენინმა შეიტანა მუშათა მსოფლიო მოძრაობაში. მწუხარებით, რადგან ლენინს რომ ეს განსეტქილება არ მოეხდინა, ფაშიზმი არ აღმოცენდებოდა].

„ბოლშევიზმის“ წინააღმდეგ ბრძოლას მოქმედების მისივე მეთოდები სჭირდება. აქედან — მოწოდება: „ჰო, ჩვენ ბარბაროსები ვართ და გვსურს, რომ ბარბაროსები ვიყოთ!“ ამ დროს, როდესაც ფაშიზმი „ბარბაროსობისაკენ“ მოუწოდებდა, რუსეთში „კულტურისა და დასვენების პარკები“ შერდებოდა. „ჰო, ჩვენ ბარბაროსები ვართ...“ ველურად ჟღერს იმასთან შედარებით, ვინც კულტურის ფარქვეშაა ამოფარებული და პარკებსაც კი „კულტურის პარკება“ არქმევს.

მაგრამ ფარებს იქით სულ სხვა რეალური ვითარება იფარება. „ბარბაროსობა სურთ“ იმ შემთხვევაში და იმათ, ვინც სინამდვილეში ბარბაროსება არ არიან და პარკებს „კულტურის პარკებს“ ისინი არქმევენ, ვინც ძალიან შორს არის კულტურისაგან.

ორივე სისტემის, ორივე ერის საბოლოო მიზანი მსოფლიო ბატონობაა. ერთი ამ მიზნით კლასობრივ თეორიას იყენებს, მეორე — რასობრივს. ერთი — პირდაპირ, „ჯიქურ“, „თავზეხელაღებული“ მიისწრაფვის თავისი მიზნებისაკენ, მეორე — შეფარვით, ეროვნებათა „თანასწორუფლებიანობის“ უმაღლესი პრინციპის „დაცვით“ (ერთი დამარცხდება ამ ომში, მეორე გააგრძელებს არსებობას).

სტალინი სადღაც, ადრინდელ ნაშრომში წერდა, რომ ქართველი მეფეების ცდები მიმართული საქართველოს განთავისუფლებისა და გაერთიანებისაკენ, — „იმსხვრეოდა“ იმ გულგრილობის გამო, რომელსაც ეს ცდები გლეხების მხრივ იწვევდა. ეს კლასობრივი ბრძოლის პრინციპით ნაკარნახევი შეზღუდულება იმითაა „დასაბუთებული“, რომ გლეხობისათვის (რომელიც ხალხის დიდ უმრავლესობას შეადგენდა) სულ ერთი იყო, ვინ გაუწევდა მას ექსპლოატაციას — ადგილობრივი მემამულე თუ უცხოელი დამპყრობები.

ეს თეორია — თავიდან ბოლომდე ყალბია და ფაქტობრივად გაუმართლებელი. მარტივად რომ ვიმსჯელოთ და ანგარიში არ გავუწიოთ „ბოლშევიზმის“ მიერ ეროვნული შეგნების წინააღმდეგ გააფთრებულ ბრძოლას, ამ შეგნების მტკიცე საფუძვლებსა და ისტორიულ მნიშვნელობას, ქართველი გლეხი ორმაგი ექსპლოატაციით გამოწვეულ მატერიალურ და სულიერ სივიწროვესთან შედარებით მაინც ერთმანე ექსპლოატაციას ირჩევდა.

გლეხების ექსპლოატაცია მემამულეების მხრივ მოისპო საბჭოთა პირობებში. მაგრამ ექსპლოატაციის ბევრად უფრო მწვავე ფორმები აღმოცენდა და გლეხობა კოლექტივიზაციის შემდეგ ისეთი ექსპლოატაციის ქვეშ მოექცა,

რომელიც მეფის დროინდელ რეჟიმს სანატრელ დროდ აქცევდა. ქართველი გლეხისათვის, რომელზედაც საბჭოთა პროპაგანდა, ინტელიგენციასთან შედარებით, ნაკლებ ზეგავლენას ახდენდა, კოლექტივიზაცია აუტანელ ფაქტად იქცა და, ამავე დროს, ყველას ფლდებდა ყრუ შეგნება იმისა, რომ ის ქართველი ხალხისათვის გარედან შემოტანილი მოვლენა იყო.

იმათ წინაშე, ვინც ომს უფრო ფართო, ეროვნული თვალსაზრისით აფასებდა, არ შეიძლება არ დამდგარიყო საკითხი საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობის შესახებ.

„მე ვინატრებდი — ამბობდა ვახტანგ VI ს.-ის დროინდელი ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე — კლახნეთის სახელმწიფოს ჰქონოდა ძველი ძლიერება, არ დასჭირებოდა უცხო და გარეშე დახმარება, და ყოველგვარ საქმეში, ომისა თუ მშვიდობიანობის დროს, საკუთარ თავს დაყრდნობოდა. მაგრამ, როდესაც ქაშთა ტრიალის ან ბედის უკუღმართობის, ან ორივეს გამო ჩვენ ისეთ უძლურებაში ჩავყარდით, რომ იძულებულნი შევიქცენით სხვათა ხელქვეითნი. გავმხდარიყავით, ვფიქრობ იმათ ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილადაა განწყობილი და ურყევად იცავს სიკეთეს თავისიანებისა და მოკავშირეთა მიმართ“.

დილემა, რომელიც 1941 წლის ივნისში დადგა, ერთი მიმართულებით წყდებოდა. გადაწყვეტა განსაზღვრული იყო ადამიანთა განცდებითაც, გრძნობებითაც და მოსაზრებებითაც; განსაზღვრული იყო ხსნის იმედით, და ხშირად უკიდურესობამდე მისული მასობრივი სასოწარკვეთილებით — ეს ჭირი მოგვაცილა და რაც იქნება, იქნება!

იმ ხალხების წარმოდგენაში, ვინც გერმანიას ჩვენზე ადრე შეეჩახა და სადაც დემოკრატიას მყარად ჰქონდა ფესვები გამდგარი, ფაშიზმი მართლა საშინელება იყო. ჩვენი ხალხის ცნობიერებაში — მხოლოდ ანარეკლი და უფრო მკრთალი ანარეკლი იმისა, რაც მას 20 წლის განმავლობაში ჰქონდა ნახული და განცდილი. 1921 წლიდან ოცი წელი იყო გასული, 1924 წლიდან — თექვსმეტი, კოლექტივიზაციის დასაწყისიდან — თერთმეტი, 1937 წლიდან — მხოლოდ სამი-ოთხი წელი!

ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენდა ქართველი საზოგადოების არცთუ ძალიან მცირერიცხოვანი სოციალური ფენა, რომლისთვისაც სისტემის დაღუპვა მის დაღუპვას მოასწავებდა, სისტემას „ებლაუტებოდა“ და მის დაცვას ყოველნაირად ცდილობდა.

[ომის გამოცხადების პირველ დღეებშივე ბანაკი შეკრიბეს და უფროსის მოადგილემ — 1939 წელს მე რომ დამრთო ნება ორი საათით შევხვედროდი ელენეს, — ასეთი სიტყვებით მიმართა:

— ჩვენ ძალიან კარგად ვიცით რა ხდება და რა ფიქრები ტრიალებს თქვენს თავში, მაგრამ იცოდეთ, ჩვენ თუ უკანდახევა და ბანაკის დატოვება

მოგვიხდა, არცერთი თქვენთაგანი არ დარჩება ცოცხალი. საამისოდ ტყვია-ფრქვევები საბრძოლო მზადყოფნის მდგომარეობაშია“].

კიდევ გაღის დღეები. უწყება არ ჩანს.

შევიარე დისწულთან, მისი მეუღლე სახლში არ იყო. ოთახის ბოლოს ტახტზე ვიღაც სამხედრო პირი ზის, ცხელა და თეთრი ტილოს სამხედრო გიმნასტურა აცვია, საყელოს „პეტლიცებზე“ რალაც ბევრი და მსხვილი სამხედრო ნიშნები მოუჩანს.

სიხარულით ვეხვევით ერთმანეთს. ეს ლადოა, ჩვენი ლადო, ბავშვობის მეგობარი. რომელიც დიდი ხანია არ მინახავს და ამჟამად დიდი თანამდებობის პირი ვლადიმერ ნიკოლაევიჩი რაზუვაევი.

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ის ჭარში წავიდა და ერთმანეთს დაეცილით. მაგრამ ყოველ წელს თუ არა, ორ წელში ერთხელ მაინც აუცილებლად ჩამოდიოდა თბილისში, შეივლიდა ეზოში, სადაც ბავშვობა ერთად გვქონდა გატარებული და აუცილებლად ინახულებდა ჩემი უფროსი დის ოჯახს; მისი გარდაცვალების შემდეგ — ჩემს დისწულებს და პირველ ყოვლისა უფროსს მათ შორის — ნინოს.

ყოველ ჩამოსვლაზე ბავშვები მისი „პეტლიცების“ ნიშნებს ვათვალიერებდით. ეითვლდო და ეხედავდით — როგორი წარმატებით აღიოდა სამხედრო სამსახურის კიბეებზე.

რუსეთში გამგზავრების შემდეგ ლადო აღარ მინახავს და ეხედავ, რამ ამ წლების მანძილზე კიდევ მეტი წარმატებისათვის მიუღწევია. მაღალი სამხედრო „ჩინი“ აქვს და კიდევ უფრო მაღალი თანამდებობა. იგი დაუნიშნიათ ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბში, გადმოსახლებულა თბილისში, რომელიც ძალიან უყვარს, და ოჯახიც გადმოუყვანია.

მაამბობს თავის სამსახურზე, ფინეთის წინააღმდეგ ბრძოლების შესახებ, სადაც საკმაოდ მძიმე ჭრილობა აქვს მიღებული.

ჩვენს შორის რალაც უხილავი ფარდა ეშვება; ფინეთის ბრძოლების აქტიური მონაწილე და მე, 1937 წლის ამბებგამოვლილი. მაგრამ რამდენიმე წებვედრის შედეგ (ნინოსთან ხშირად მოდის) ფარდა უჩინარდება, ეხედავ, რომ ლადო ძველი ლადოა და შემოძლია მასთან გულახდილ საუბარს არ მოეერიდო. მიუხედავად წითელ ჭარში წარმატებებისა, ადამიანად დარჩა და ბავშვობიდან შემორჩენალი სიყვარული მის გულში ახლაც ცხოვლად ანთია.

ჩანს, მისი სულის რუსულ სიფართოვეს თბილისური, ქართული სიბო დაემყნო და ჩამოყალიბდა ვაჟაკი, რომლის მსგავსი ბევრი არა გვხვდება ცხოვრებაში. მას ჩემი ესმის, მე მისი (გაივლის წლები, ის ჩავარდება ამ ორგანიზაციის კლანჭებში, რომელსაც ბერია ხელმძღვანელობს და განთავსეს უფლდება მხოლოდ ბერეას დახვრეტის შემდეგ).

ნინოსაგან წამოსული საღამოს გერონტი ქიქოძეს შეეხვდო. ჩვენი ნაცნობობა დიდი ხანი არაა რაც დაიწყო, მაგრამ უკვე ჩემს მახლობელ. უფროს მეგობრად მიმაჩნია ეს ფაქიზი სულის, ფართოდ ერუდირებული პიროვნება, რომელიც ღრმად და ფაქიზად განიცდის ქართველი ხალხისა და საქართველოს სიყვარულს, — საქართველოს ისტორიას, მისი ცალკეული კუთხეების ბუნებრივ მშვენიერებას, კერძოდ გურიას. იქ გატარებულ ბავშვობას, ბახმაროზე ურმებით მოგზაურობას, სადაც ოჯახი მისი ბავშვობის დროს ზაფხულის ცხელ დღეებს ატარებდა: ალაზნის ველს, სიღნაღს, თელავს და სხვ. ყოველივე ამას მისგან პირველად ვისმენ და საქართველოს ამ კუთხეების ნახვის სურვილს და სიყვარულს მიძლიერებს.

გერონტი ქიქოძე ერთ-ერთი იშვიათი ქრთველი მწერალი იყო, რომელიც კომპრომისზე არ წავიდა არც სინდისთან, არც ხელისუფლებასთან და მოახერხა „განზე გადგომა“. თუმცა მისი „ეროვნული ენერგია“, რომელსაც ახალგაზრდობაში ეკითხულობდი, მრავალჯერ მოაგონეს „ახალი ხელისუფლების“ წარმომადგენლებმა.

წერდა და აქვეყნებდა ლიტერატურულ წერილებს, შემდეგ წიგნებსაც, მაგრამ უმთავრესად თარგმანებს. მისი თარგმანები სრულიად ახალი სიტყვა იყო ჩვენი დროის ქვეყანაში, სადაც ლიტერატურულ თარგმანს ათასწლოვანი ისტორია აქვს. უცხო ენების და ქართულის ბრწყინვალე მცოდნის თარგმანეში — მერიმეს ნოველები, ანატოლ ფრანსის „ღმერთებს სწყურიათ“, სტენდალის „ვანინა ვანინი“, „წითელი და შავი“ — უდიდეს შთაბეჭდილებას ახდენდა მკითხველზე და ამდიდრებდა როგორც მკითხველის ლიტერატურულ განათლებას, აგრეთვე ქართულ ლიტერატურულ ენას.

გერონტი ქიქოძესთან კონსტანტინე გამსახურდია იყო სტუმრად. მწერალი, რომელიც 1937 წელს გადაურჩა, მაგრამ მისმა პატრიოტულმა, ანტისაბჭოურმა, ზშირად დემონსტრაციულად გამოხატულმა განწყობილებამ (შავი ჩოხა, — „შავჩოხელები!“ სრული იგნორირება რუსული მეტყველებისა) ადრევე მიიქცია ყურადღება და პატიმრობა ადრევე, ჯერ კიდევ ლენინური დროის საპყრობილეში („სოლოვკიში“), განიცადა. საუბარი, რა თქმა უნდა. ომს შეეხებოდა. რა თქმა უნდა — იმიტომ, რომ ეს იყო იმ დღეებში ყველაზე აქტუალური და საზოგადოების ცნობიერების მომცველი საკითხი.

გერონტი ქიქოძე თავშეკავებული, მოვლენათა „ფილოსოფიური სიმშვიდით“ შემფასებელი იყო. კონსტანტინე გამსახურდიამ რუკას დახედა, ფრონტის ხაზს გაავლო თვალი,

— არა, სულ მალე... მათ აღარაფერი და ველარაფერი შეაჩერებს!

გალაკტიონ ტაბიძე განსხვავებული იყო ყოველთვის ყველა სხვა პოეტებისაგან (ყოველ შემთხვევაში, იმ დროიდან, როდესაც ის პირველად ვნახე

მოწვევების დროს) — განსხვავებული იყო პოეზიითაც და თავისი ცხოვრების სტილითაც (შემდეგ ცნობილი გახდება მისი თავისებურება სიკვდილის ფაქტითაც). ის თავისთავში იყო თითქმის წასული და მისი სული ყველაზე მეტად იყო ალბათ „ჩაბრუნებული“ საკუთარ თავში. გალაკტიონს შეეძლო „თავისში წასვლა“, საკუთარ სულში ჩაღრმავება, ცხოვრებიდან თავისებური განდგომა; დაჭილდოებული იყო ამ ადამიანური უნარით, რომელიც დიდ ნიჭთან შეხამების პირობებში, ნამდვილად გენიალური პიროვნების ხედრად იქცევა. ის თითქმის საკუთარი შინაგანი ცხოვრებით უფრო ცხოვრობდა, ვიდრე გარეგანი ცხოვრებით. ამისი ერთ-ერთი შედეგია, რომ რუსეთში ის ყველაზე უფრო გვიან გაიგეს და დააფასეს, ვიდრე მისი თანამედროვე ქართველი პოეტები.

ერთხელ გალაკტიონს ლენინგრადშიც შეეხვდით მე და ელენე. ეს იყო დაახლოებით 1935 წელი. პეტერგოფში შეგვხვდნენ ვარლამ დონდუა და ის. ვ. დონდუასთან გალაკტიონი მეგობრობდა და აქაც, ლენინგრადში, საცხოვრებლადაც მასთან იყო გაჩერებული.

შესანიშნავი, თბილი დღე იყო. პეტერგოფი ერთ-ერთი ულამაზესი ადგილია ლენინგრადის შემოგარენში თავისი სასახლეებით და უფრო მეტად განთქმული შადრევნებით; მშვენიერი კომპლექსი, რომელიც თავის დროზე რუსეთის მეფეებს ვერსალის მიხედვით და წაბამვით აუშენებიათ.

პარკში სეირნობის დროს დაწინაურდნენ ვარლამ დონდუა და ელენე, ჩამოვჩრით მე და გალაკტიონი. როგორც ჩანს, ელენემ გალაკტიონის ყურადღება მიიპყრო და პოეტი მე მომიბრუნდა. თავისი ჩვეულებრივი ნერვული გამომეტყველებით მკითხა ქალის ვინაობა. გავეცი პასუხი ვინც იყო და, სხვათა შორის, დავუმატე ჩემი მეუღლეა-მეთქი. გალაკტიონი ბავშვით დიბნა. პასუხის მოსმენისთანავე ხელი ჩამოხრთა და დაამატა ძალიან სასიამოვნოა, ძალიან სასიამოვნო!

რამდენიმე დღის შემდეგ გავიგე, რომ ლენინგრადში მცხოვრები ქართველები, რომელთა რიცხვი ძალიან დიდი იყო, სტუდენტები, ასპირანტები, მეცნიერი მუშაკები, უკეთ, მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი აპირებდა გალაკტიონთან შეხვედრა გაემართა და შემდეგ ვახშად მიეპატიჟა.

მე მივედი ცნობილ მკითხველთან ანტონ შვარცთან, რომელიც ძალიან კარგად კითხულობდა ლექსებს (მისი წაკითხული მაიაკოვსკის ლექსები არ ახდენდა ჩემზე დიდ შთაბეჭდილებას მას შემდეგ, რაც მე თვითონ მაიაკოვსკი მყავდა მოსმენილი ჩვენი უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში). მივუტანე გალაკტიონის მიერ ჩამოტანილი ჯერ გამოუქვეყნებელი, საბეჭდო მანქანაზე გადაბეჭდილი ლექსები და ვთხოვე მონაწილეობა მიეღო გალაკტიონის საღამოზე და ეს ლექსები წაეკითხა. პირველი შეკითხვა, რომლითაც შვარცმა მომმართა, ეს იყო:

— ეს ტიცინი ტაბიძეა? — გალაკტიონის სახელი არც ჰქონდა გაგონილო, თუმცა ძალიან კარგად იცნობდა ტიცინასა და პაოლო იაშვილს, როგორც პოეტებს.

მე შევეცადე გამეგებინებინა, ვინ იყო გალაკტიონ ტაბიძე, სწორედ გალაკტიონ ტაბიძე. რას წარმოადგენდა მისი პოეტური შემოქმედება და ა. შ. ამის შემდეგ შევარცა თარგმანები გამომართვა, გადაიკითხა, არ მოეწონა, მაგრამ დამპირდა თხოვნას შეასრულებდა და მოვიდოდა.

სალამო შედგა ყოფ. ისაკის (ახლა ვოროსისის) მოედანზე მდებარე შენობაში, დაწესებულებაში, რომელსაც ეწოდებოდა ГАИСС — ხელოვნების მცოდნეობის სახელმწიფო აკადემია. დარბაზიდან მოჩანდა ისაკის ტაძარი, სასტუმროები „დანგლეტერი“ (სადაც ათიოდე წლის წინ ესენინმა თავი მოიკლა) და „ასტორია“, გვერდზე — გერმანელების ყოფ. საელჩო, ცერად — სიკოლოზ პირველის ცხენზე ამხედრებული ბრინჯაოს ფიგურა და სხვ.

სალამომ ისე ჩაიარა, რომ ყველა სიხარულით, აღფრთოვანებით და ეროვნული სიამაყის გრძნობით იყო აღსავსე. ანტონ შევარცმაც გაიგო ვინ იყო და რას წარმოადგენდა გალაკტიონ ტაბიძე, გაიგო შესანიშნავი მოხსენებიდან, რომელიც ელ. ვირსალაძემ გააკეთა.

შვარცი ჩაება ამ განწყობილებაში, მაგრამ უკმაყოფილო იყო წაყითხული ლექსებით, უკეთ, მის მიერ წაყითხული ლექსების თარგმანებით და გულწრფელი თანაგრძნობით, აღფრთოვანებისა და, შეიძლება ითქვას, მოწიწების გრძნობით მიმართა გალაკტიონს:

— იცით რა, მე ძალიან ვწუხვარ, რომ ჩემი წაყითხული ლექსებით ვერ გამოვხატე მთელი ჩემი გრძნობები თქვენდამი. მაგონდება ანატოლ ფრანსის ერთი გმირი, პროფესიით ჟონგლიორი, რომელსაც არ შეეძლო ლოცვის დროს ბურთები არ ეთამაშებინა ხელში. ის თავის უმაღლეს სულიერ განწყობილებას თავისი პროფესიის შესაფერისი საშუალებით გამოხატავდა. მეც ასე მინდა გამოვხატო ჩემში აღძრული გრძნობები თქვენდამი. დამისახელეთ თქვენი რომელიმე უცხოელი ან რუსი პოეტი და მათ ლექსებს წაგვიკითხავთ!

მოხდა საოცარი ამბავი. გალაკტიონი დაიბნა, შეიშმუშნა, ანერვიულდა... დაბოლოს ვერცერთი პოეტი ვერ დაასახელა.

სალამო დამთავრდა. გამოვედით შენობიდან, შევეყევით გზას და გავედით ნევის სანაპიროზე. საზოგადოების დიდი ნაწილი ჩამოგვეკილდა, დავრჩით რამდენიმე კაცი, მათ შორის მომხსენებელი... და უცებ სასწაული მოხდა, სასწაული ახლად განცდილი უნერხულობის შემდეგ, თორემ ეს სასწაული არ იყო. ეს იყო ის, რაც იყო, რაც უნდა მომხდარიყო, რაც გალაკტიონის სულიდან უნდა აღმომხდარიყო და რაშიც გალაკტიონის მთელი ბუნება უნდა გახსნა-ლიყო. გალაკტიონმა ვერლენის ლექსი წამოიწყო, დინჯად, თითქმის ჩურჩულ-

ლით, გალაკტიონისებურად; დაამთავრა ვერლენი, შემდეგ აპოლინერი და თითქმის ყველა ფრანგი სიმბოლისტები!

გალაკტიონ ტაბიძე გადაურჩა 1937 წელს. ასე ვიცოდი მაშინ, მაგრამ შემდეგ ვაიგე. რომ დააპატიმრეს და გადაასახლეს მისი მეუღლე ოლია ოკუჯავა. ხოლო იმ წელს დახვრეტილი საკმაოდ ცნობილი და აქტიური „ბოლშევიკები“ ძმები ოკუჯავეები მისი ცოლისძმები იყვნენ.

[გაივლის წლები და გამოქვეყნდება ო. ოკუჯავას გადასახლებიდან გამოგზავნილი წერილობითი გალაკტიონისადმი.

„ჩემო ძვირფასო, ჩემო უგონო სიყვარულო!“

„აი მიიღე ჩემგან ეს მინდვრის ყვავილები. ისინი ნორჩებია და უტყვი, მაგრამ თვლადიწყებით მოისწრაფვიან შენკენ.

„წიმიო ძვირფასო, ყოველდღიურად გადაცემ შენს მოკითხვას ჰაერის ტალღებს. ხომ გესმის?

ხო. მე არ ვიღებ შენს წერილებს. ო, მე მიყვარს ღუმილი, მაგრამ რა რიგ ძნელია მთელი სიცოცხლე ესაუბრო ღუმილს. არ გისაყვედურებ. არ არის საჭირო! მაინც მოგწერ და მოგწერ ბარათებს, სანამ ცხოვრების ქარიშხალი სამუდამოდ არ დამიხუტავს თვალებს.

ო, ღლეწანდელი დილა იყო ვარდისფერი, ვარდისფერი... ამ ვარდისფერ ტონებში გაბრწყინდა, აკიაფდა ვარდისფერი ფიქრები, მომაგონდა შენი „ისფერი თოვლი“...

„ჩემო ძვირფასო, ძვირფასო გალკ!

ირგვლივ ყინულის ლოლულები ბრჭყვიალებენ და აღმასებად იცრემლებიან. მაშ. ახლოა გაზაფხული!..

„ძვირფასო ჩემო, ნაღვლობენ, დარდობენ, ხელობენ ოცნებანი შენზე! შინ ყოფნა მინდა, მორჩა და გათავდა!!!

თითქმის დავკარგე ყველაფრის იმედი.

ძვირფასო გალიკ, გული მეწურება, გული მძინვარებს — უნდა შიიტყვი შენი ჯანმრთელობის, შენი ცხოვრების ამბავი. გკოცნით, გკოცნით შენ და შენს ქმნილებებს!“ და ა. შ. და ა. შ.

1941 წელს დასრულდა ეს წერილები და დასრულდა იმ სულის არსებობაც, რომელიც ამ წერილებშია ჩადგრილი.

წინ წამოვედი, გადავბიჯე (მრავალი წლებით) ჩემი თხრობის თარიღებს. მაგრამ ეს სტრიქონები სულს მიფორიაქებს, მრავალ ასოციაციას იწვევს ჩემი პირადი ცხოვრებიდან და მთელ გულს ატანს, სულის სიღრმეებამდე ჩადის.

ამ სტრიქონების წაკითხვის შემდეგ ადგილს ველარ ვბოულობდი. მძიმე ტვირთი მაწევბა გულზე, მაჭალაუნასავით აღსდგა ჩემი წარსული ჩემს წინაშე, რომელიც სრისავდა და სრისავს ადამიანს მისი წარმოშობის დღიდან დღევანდლამდე. მაგრამ ჩემი ფიქრები ჩემი ფიქრებია და ჩემი მოსაუღლეო.

აქ სხვაა საყურადღებო.

გალაკტიონი, გენიალური პოეტი, უნაზესი სულის ადამიანი. ლებელაშს ამ წერილებს და სდუმს, სდუმს წლების მანძილზე. რა ტრალებს ამ დროს მის გულში, რა განცდები, გრძნობები იღვიძებს? მართალია ადამიანის პიროვნება „სოციალურ-ეკონომიური პირობებით“ არის საერთოდ განსაზღვრული და ჩვენს პირობებში კი „ღელამიწაზე განსორციელებული სამოთხით“, მაგრამ იქნებ აი ეს, „მცირე“, ინტიმური მიზეზიც იყვეს საკმარისი გალაკტიონის სულიერი განწყობილებისა და ქვეყნიდან განდგომისა მის პირად ცხოვრებაში! ანდა მისი სიცოცხლის „თავისებური“ დასასრულისა!

როგორი ჯოჯოხეთური უნდა ყოფილიყო პირობები, რომელიც გალაკტიონს იმდენად ბოროტად, რომ ერთხელ არ გამოეხმაურა ამ წერილებს, ერთხელ ვერ მოახერხა და, ვიტყვი პირდაპირ, ვერ გაბედა ხმა მიეწვდინა წერილების დამწერისათვის.

აი შიში! შემზარავი, ადამიანის მთელი სულიერი ცხოვრების, მთელი სხეულის შემძვრელი შიში! სადაა სარტრი, ისპერსი და სხვ.. რომელთა განაზრებანი ამის თაობაზე გულუბრყვილო თავის გაართობად მოჩანს. გულუბრყვილო იმდენად, რომ ისინი წარმოსახვაშიც ვერ წარმოიდგენდნენ ამგვარი შიშის რეალობას. სარტრი — რომელიც ერთხანს კომუნიზმსაც ელოლიაუებოდა და „ჩვენს“ ინტერესებსაც იცავდა საერთაშორისო სარბიელზე.

ან რა განცდები ტრიალებდა ამ წერილების ავტორის (ოლია ოკუჩავას) გულში, რომელიც მთელი თავისი ოჯახის შემადგენლობით „სამოთხის“ დაყარებისათვის იბრძოდა საქართველოში.

მე თითქმის არაფერი ვიცი ოლია ოკუჩავას ოჯახზე. ვიცი მხოლოდ ორივე ძმა საკმაოდ ცნობილი „ბოლშევიკები“ იყვნენ და ორივე დახვრიტეს 1937 წელს, დახვრიტეს იმავე „ბოლშევიკებმა“.

ვიცი ისიც, რომ ოლია ოკუჩავა წავიდა გალაკტიონისაგან. და წავიდა (1924 წელს) შუა აზიაში რომ „სამოთხე“ დაემყარებინა. მაგრამ იქაც ხომ „სამოთხე“ სისხლით მყარდებოდა და ამაში მას არ ვიცი რაოდენ... მაგრამ რაღაც, თუნდაც ირიბად მიუძღოდა წილი. ვიცი ისიც, რომ ამ წელს საქართველოშიც იღვრებოდა სისხლი, ამ სისხლს „ბოლშევიკები“ ღვრიდნენ და აქაც არ ვიცი რამდენად, მაგრამ წილი ოკუჩავებსაც მიუძღოდათ, ძმებსაც და დასაც.

ეს ფიქრები არაა ჩემში ნაკარნახევი მოზიგმე შურისგებით, ღმირთა დამიფაროს! პირიქით, ოლია ოკუჩავას წერილებმა არ შეიძლება თანაგრძნობის, ღრმა ადამიანური თანამდგომი გრძნობები არ აღძრას. მაგრამ არ შეიძლება ისეთი ფიქრებიც არ აღძრას, თუ რა დიდ, ადამიანურ და, რაც მთავარია, ეროვნულ ტრაგედიამდე შეიძლება მივიდეს ერის ღალატი. იდეებზე, ამჩატება და აღბათ თუნდაც მცირე ზომით ავანტურისტული მიდრეკილებების დაუოკებლობა].

თ ა ვ ი მ ე ნ ჯ ს ს

ო მ ი

გადის კიდეე რამდენიმე დღე. კვლავ უწყება სამხედრო კომისარიატიდან. ყველაფერი ნათელია. მომკბნეს, მიპოვეს. ჩვენს საოცრად „ორგანიზებულ“ ცხოვრებაში არც ერთია ძნელი, არც მეორე. აღრიცხვა უმაღლეს დონეზეა დაყენებული, უკეთეს ვერც მოიფიქრებ, ვერც წარმოიდგენ, მით უმეტეს — ვერც განახორციელებ. „სოციალიზმი — აღრიცხვა!“ მოსახლეობის აღრიცხვაც „სოციალიზმია“, ყოველი ცალკეული ადამიანის სულიერი მოძრაობის აღრიცხვაც, მის სულში ჩახედვაც. თუ საჭირო იქნება, „სულში ჩაფურთხება“ — როგორც ჩემი გრძნობამორეული პედაგოგი ამბობდა.

...წითელ ჯარზე წარმოდგენა ომში გაწვევამდე მქონდა: სამკვირიანი შეკრება სტუდენტობის დროს ავღაბრის ყაზარმებში და ორთვიანი სამსახური ქობულეთში, ომამდე ერთი წლით ადრე — ზაფხულისა და შემოდგომის თვეებში.

პირველ დღესვე ზღვაში გვაბანავეს, ტანსაცმელი და საცვლები გამოგვიცალეს და ოთხას-ხუთასი კაცი ერთფეროვან მასად გვაქციეს. დაგვანაწილეს ათეულებად, ოცეულებად, ასეულებად. დავლაგდით ბანაკად კარგებში. ამოცანა და შეკრების მიზანი — აეროდრომის მშენებლობა ჰაობიან პირობებში.

სამოქალაქო ტანსაცმელი ფუთებად შევკარით და რადგან ჩაბარება პირველ დღესვე არ მოხერხდა, თავქვეშ დავიდეთ. არ წაიღეს ფუთები არც მეორე დღეს, არც მესამე დღეს და ამან გამოიწვია ის, რასაც სამხედრო ენაზე „ჩეპე“ (Чрезвычайное происшествие) ეწოდება. მთელი კვირა ბანაკი, მეთაურები და რიგითი წითელარმიელები ტილებთან ბრძოლას მოვუძღვით. ყოველ დილა მთელი ბანაკი პერანგებგადმობრუნებული იდგა მწყობრში, ტილებს ითვლიდა და პატაკებს წერდა.

ტილებთან ბრძოლა რომ დამთავრდა, სამხედრო ფიცი მიგვალდებინეს:

„მე, საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის მოქალაქე, შევედარა რა შეიარაღებული ძალების რიგებში, ვდებ საზეიმო ფიცს, ვიყვე პატაროსანი, გულადი, დისციპლინირებული ფხიზელი მებრძოლი, მკაცრად ვიცავდე

სამხედრო და სახელმწიფოებრივ საიდუმლოებას, სიტყვაზეუბრუნებლად ვასრულებდე ყველა სამხედრო წესდებებს და სარდლობისა და უფროსების ბრძანებებს“ და სხვ.

სამხედრო ფიცი გვავალებდა „კეთილსინდისიერად შეგვესწავლა საქმედრო საქმე“, ყველანაირად გავფრთხილებოდით სამხედრო ქონებას, „უქანასკნელ ამოსუნთქვამდე ვყოფილყავით ერთგულნი საკუთარი ხალხისა, საკუთარი საბჭოთა სამშობლოსი“.

„მე მარად მზად ვარ საბჭოთა მთავრობის ბრძანების მიხედვით დავიცვა ჩემი სამშობლო — საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი და, როგორც შეიარაღებული ძალების მებრძოლი, ვფიცავ დავიცვა იგი ვაჟაკურად... არ დაეზოგო სისხლი და თვით სიცოცხლე მტერზე სრული გამარჯვების მისაღწევად“. და ბოლოს, „თუ მე დაეარღვიე ეს საზეიმოდ დადებული ფიცი, დეე მეწიოს საბჭოთა მკაცრი კანონი, საყოველთაო სიძულვილი მშრომელუბისა“.

არ დაგვირღვევია ფიცი.

ორ თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში ვიდექით მუხლამდე ჰაობში, ვთხრიდით ნიჩბებით მიწას და გაგვყავდა თხრილები — წყლისათვის გასავალი როჭი მიგვეცა.

არც წესდებების შესწავლის დრო გვეკონია.

არ გვაკლდა მხოლოდ პოლიტმეცადინეობა. სამუშაოდან დაბრუნებულებს და ქანცგამოღიულებს პოლიტხელები შეგვყრიდნენ და გვესაუბრებოდნენ — რა დიად მიზნებს ემსახურება ჩვენი ხელისუფლება, ხალხის ბედნიერების სადარაჯოზე რომ წითელი (მაშინ ჯერ კიდევ წითელი, შემდეგ საბჭოთა) ჯარი დგას და როგორი თავდადება საჭირო, თავდადება „უქანასკნელ ამოსუნთქვამდე“, „სისხლის და თვით სიცოცხლის“ გაწირვამდე, იმ ბედნიერებისათვის, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლებამ მოგვითანა.

... ამჟერად კი, 1941 წ. მე გაწვეული ვარ ჯარში იმისათვის, რომ საქმით დავამტკიცო თავდადება „უქანასკნელ ამოსუნთქვამდე“, „სისხლისა და თვით სიცოცხლის“ გაწირვამდე.

ოთხი თვე შავი ზღვის სანაპიროებზე გავატარეთ, იქვე ჩამოყალიბდა ჩვენი მსროლელი ათასეული (ბატალიონი), იქვე განაწილდა მეთაურთა (აღულის, ოცულის, ასეულის და სხვ.) შემადგენლობა. მე უმცროსი მეთაურის „პოსტი“ მივიღე, ოღონდ არც მწყობრის მეთაურის, არც პოლიტხელის (ღმერთმა დამიფაროს!). ეექვემდებარები უშუალოდ ბატალიონის მეთაურს და განვაგებ ქიმიკენტარის, კერძოდ, აირწინალების მოხმარებისა და მოვლის საქმეს.

... მატარებელი თბილისის სადგურზე ჩამოდგა, ღამის 3—4 საათია. სადგურზე აუარებელი ხალხი ტრიალებს. ფრონტზე მიმავალმა ჯარისკაცებმა მო-

ახერხეს შეეცუბინებინათ მახლობლებისათვის ჩვენი ფრონტზე გამგზავრები-
სა და თბილისში გავლის დრო. მეც მოვახერხე დიდი გაჭირვებით.

გადმოვტე ბაქანზე, დავრბივარ ზღვა ხალხში, ვეძებ მანანას, ჩემს მან-
ნას, რომელიც ამჟამად ობლადაა დარჩენილი, დედა არც ახსოვს. მაგრამ შე-
იძლება დედა კიდევ იხილოს, ამ იმედით ეცოცხლობთ დარჩენილები და გა-
დარჩენილები.

მეც რომ ველარ ვიხილავ მანანას, ამაში ეჭვი არაა. ვინ გადაურჩება დღე-
ვანდელ ომს!

მეზობელ ქალს მოვკარი თვალი. ისიც „ჭირისუფალია“, ვაჟს აცილებს
ფრონტზე. დამინახა, აჩქარებული ნაბიჯით მომიახლოვდა და დამიძახა — მა-
ნანა და დიდედამისი იყვნენ სადგურზე. იცადეს და გაბრუნდნენ სახლში. დი-
დედამ დამიბარა, თუ გნახავდი. გადმომეცა რომ კარგად არიან!

სასოწარკვეთილი, თავდალუნული და ხელებჩამოყრილი გავბრუნდი მა-
ტარებლისაკენ... „თუ გნახავდი“, „კარგად არიან“...

მატარებლის კართან ვდგავარ და ვუშვებ ჯარისკაცებს. მახლობლებს
ეხვევიან, კოცნიან. ეშვიდობებიან... ამ წუთებში მაინც ჩემზე ბედნიერება
არიან. უსახლგროდ ბედნიერები.

მოწორებით ხალხის თავყრილობაში პატარა ქალს ეხედავ. მატარებლის
გასწვრივ ბაქანზე მორბის და ვაგონებში იყურება. ჩემი დისწული!

— მანქანითა ვარ, წამოდი, სახლში მიგიყვან, მანანას ნახავ და უკანვე
მოგაბრუნებ!

— არა, ჯობია მანანა აქ მომიყვანო!

ოცი წუთის შემდეგ მანანა ხელში მიჭირავს. თბილად ჩაცმული, ნამძა-
ნარევი, გაოგნებული და გაოცებული ხუთი წლის გოგონა. დისწული ლელავს,
რალაცას ჩამწურჩულებს, მამშვიდებს, რალაცას მპირდება... ვილაცას ნახავს,
სიხოვს...

ტუკ-ტუკ, ტუკ-ტუკ, ტუკ-ტუკ... მატარებელი რუსეთის ტრამალებს
ჰკვეთს, რომელიც სივრცის უკიდვგანო სახით წარმოიდგება. ეს სივრცეები
არაა ჩემთვის უცხო. რუსეთში ცხოვრების დროს მრავალჯერ მაქვს გადაკვე-
თილი მატარებლით ეს ერთფეროვანი, საოცრად ერთფეროვანი პეიზაჟი.
ვერ მოძებნი ვერც ცენტრს, ვერც პერიფერიას. ვერ მოძებნი ვერც საკუთარ
წერტილს, ადგილს, საიდანაც ცხოვრებას უყურებ და განიციდი.

სადაც არაა განცდის საკუთარი წერტილი, იქ არც განცდაა. პატრიოტუ-
ლი გრძნობა კი სიუვარულია, განცდაა, სამშობლოს სიუვარულია. სამშობლოს
ადგილი გულია და ჩემი გული ამ უკიდვგანო სივრცეს ვერ იტევს.

მე კი სამშობლოს დასაცავად ვარ მოწოდებული და ამ „წმინდა მოვალე-
ობის“ მოსახდელად ვარ ფარაჯაში გამოწყობილი.

არა! ეს განწყობილება ისევა ჩემთვის უცხო, როგორც მე ვიყავი უცხო ამ ცხოვრებისათვის, რომელშიც აღმოვჩნდი 10 წლის ასაკში. „მოსამზადებელი პერიოდი“ ომისათვის და „სამშობლოსათვის“, პატრიოტული თავდადებასათვის ხელისშემწყობი არ ყოფილა.

ჩემს გულს არც ტოტალური პროპაგანდა გაჰკარებია — ფრაზები „ჩვენს“ მორალურ უპირატესობაზე, „Наше дело правое, мы победим!“ რომ ჩენი ომი თავდაცვითი ომია, მახვილი ჰიტლერმა აღმართა, „პირისხლიანმა ფაშოზმმა“ და ვინც მახვილი აღმართა, ის უნდა დაიღუპოს, მახვილითვე დაიღუპოს.

მე სხვა შეხედულება მაქვს, მთელი ჩემი ცხოვრებით განცდილი შეხედულება. პირისხლიანებიც ვნახე ჩემს ქვეყანაში და სისხლიც. აქ იღვრებოდა სისხლი და როგორ იღვრებოდა?! გულცივად, დაუნდობლად, განუჩეკლად და ზღვად.

ომი ომია. აქ სისხლისმღვრელი მხარეები პირისპირ დგანან და ორივე მხარეს იარაღი უჭირავს ხელში. ჩენი ქვეყნის შიგნით წარმოებული ბრძოლის პირობებში ერთი მხარე იყო შეიარაღებული, მეორე მხარე — უმწყო. უნუგეშო ფარას წარმოადგენდა, მორალურად განადგურებულ ცხერის ფარას.

ერთი წუთით არ მეპარება ეჭვი, რომ თუმცა ამჯერად მახვილი ჰიტლერმა აღმართა, მაგრამ მახვილის აღმართვაზე არც „ჩვენ“ ვიტყოდით უარს, დრო და პირობები რომ შესაფერისი, ე. ი. ჩვენთვის ხელსაყრელი ყოფილიყო.

უკანასკნელი ათი წელი ჩენი დიადი გეგმების და ზრახვების პირველი, აუცილებელი ეტაპი იყო: გავმაგრებულიყავით იმდენად, რომ კაპიტალიტებს არ „აღვეგავეთ პირისაგან მიწისა“. „ჩენი“ საბოლოო მიზანი მათი — კაპიტალიზმის აღგვა. მოვა დრო (ამაში „ჩვენ“ ეჭვი არ გვეპარებოდა) და კომუნიზმს მსოფლიოში მახვილით შევიტანთ. ამაზე ვფიქრობთ დღიდან „დღი ოქტომბრის რევოლუციისა“ (შემდეგში ეს „შეგნება“ კიდევ უფრო გაქოიერდება და განმტკიცდება. განმტკიცდება იმის გამო, რომ მსოფლიო რევოლუციის იმედები წარიხოცება და „კრემლის მეოცნების“ ოცნება საესებით დაკარგავს ფასს მსოფლიოს ცივილიზებული ქვეყნების თვალში).

ერთადერთი, ჩემში მოქმედი განცდა სიცოცხლის განცდაა. მისი შენარჩუნება. მთელი „ენთუზიაზმი“ აქეთაა მიმართული. განცდა ჯერ ბუნდოვანა, გაუაზრებელი, ყოველგვარი ფიქრის გარეშე — როგორ?

მწიფდება მეორე განცდა, თანდათან. ბუნდოვნად და ალბათ საბოლოოდ განმტკიცდება, ფაქტის წინ პირისპირ რომ დავდგები: — მე კაცს ვერ მოვკლავ! ვერავითარ შემთხვევაში! ეს აღემატება ჩემს სულიერ ძალებს, თუნდაც ჩემსკენ მომართულ ლულასთან შეჯახების დროს. ვნახოთ!

ეს განცდა „მთლად ანომალურია“, მაგრამ ურყევი. ეს არაა გარედან, ცნობიერების გზით შეძენილი შეგნება. არც ქრისტეს — „არა კაც ჰკლა“, არც განმანათლებლების იდეა, არც კანტის კატეგორიული იმპერატივი. ესაა მთელი ჩემი არსების განცდა, მთელი ჩემი არსება, ჩემი „მე“. ეს მე ვარ, მიკროკოსმოსი, თუნდაც „უმიკროკოსმოსესი“, მაგრამ მაინც მე, პატარა, სულ პატარა წერტილი უყიდევანო სამყაროში და კაცობრიობის ზღვაში. და ვწუხვარ, რომ ამის უფლებას მე არავინ მომცემს, უფლებას — სისხლი არ დავღვარო. თუ არ დაღვრი „ჩვენთან არა ხარ“, თუ ჩვენთან არა ხარ, „ჩვენს წინააღმდეგა ხარ“, თუ ჩვენს წინააღმდეგ ხარ — „ჩვენ ვიცით“ როგორ მოგვაროთ. ამის წლებია, სამხედრო ვითარება, აქ „მოვლა“ უკომპრომისო იქნება და დაუნდობელი.

სკოლაში მაქვს გაგონილი, რომ რუსეთის მეფეს სექტანტები (რომლებიც „ჩემს ჰკუთაზე“ იდგნენ იმიტომ, რომ მათ მოძღვრება უკრძალავდა ადამიანის მოკვლას) ჭარში არ მიჰყავდა, ისინი შემდეგ რუსეთიდან გაასახლეს (მგონი კანადაში). ეს მეფის რუსეთის პირობებში იყო, დღეს სულ სხვა „პრინციპი“ მოქმედებს, სოციალიზმის მშენებლობის უმაღლესი ჰუმანურობის პრინციპი!

არ ვიცი, რატომ გაასახლეს — იყო ეს სასჯელი თუ მეფის მთავრობის შიში — ასეთი განწყობილებანი მოსახლეობას, ხალხის დიდ უმრავლესობას არ გადაადებოდა და მეფე უჭარბესად არ დარჩენილიყო. არა მგონია რუსეთში ყოფილიყო ოდესმე პირობები, რომ სამშობლოდან გასახლება ვინმეს სასჯელად, ყოველ შემთხვევაში, დიდ სასჯელად განეცადა.

საბერძნეთში გავრცელებული „ოსტრაკიზმი“ ძველი საბერძნეთის კულტურული და საზოგადოებრივი ცხოვრებით იყო განსაზღვრული, სადაც სამშობლოდან გაძევება მართლა შეიძლებოდა ყოფილიყო განცდილი როგორც სასჯელის უმაღლესი ზომა. ყოველი ექსორია გულისხმობს საკუთარი ქვეყნის უდიდეს სიყვარულს, მისი უპირატესობის შეგნებას სხვა ქვეყნებთან შედარებით, სიყვარულს საკუთარი ხალხისა და ერისა. სხვაგვარად ექსორიას არც აზრი აქვს და არც საფუძველი.

„ჩვენ სოციალიზმი ავაშენეთ“ და სამოთხეს ვამყარებთ, მაგრამ ქვეყნისგან გაძევება კი არა, მთელი ქვეყანა უდიდეს საპყრობილეს წარმოადგენს, საიდანაც ვერავინ გაიქცევა და თუ სცადა — მთელი ხელისუფლება დაესხმება თავს მთელი თავისი საშუალებებით.

მე გავყურებ რუსეთის ტრამალებს მატარებლიდან და ვუყურებ ჩემს თანამებრძოლებს. მათ გვერდით ვიწეკი, მათთან ვატარებდი დღეს და ღამეებს, თვეებს. მაგრამ ვზივარ მთლად უცხო და განმარტოებული. არა იმიტომ, რომ თანაგრძნობას ვერ ვგრძნობ მათში, იმიტომ რომ ვერავის ვერ ვენდობი და როგორც არ უნდა ხვდებოდეს მის გულს ჩემი განცდები და ფიქრები, ვერავინ გაბედავს საკუთარი გული გადამიხსნას.

მივედით დანიშნულ ადგილზე. სადგურზე დივიზია „გადმოიტვირთა“ და შეზობლად მდებარე სტანცია დაიკავა. დავიკავეთ კლუბის დიდი შენობა. გვიძინავს, უკეთ, ვყრივართ იატაკზე. 1941 წლის დეკემბერია. გამოგვიცვალეს ტანსაცმელი — ზამთრის „ტელეგრაფები“ მივიღეთ, დაბამული შარვლები, შინელები, თბილი ქუდები („უშანკები“), კერზის ჩექმები. კვება — ქარბად, „ძღომაზე“, როგორც რუსები ამბობენ — На ужин! ამ სიტყვის არა მხოლოდ გადატანითი, პირდაპირი მნიშვნელობითაც.

ეს ადგილი არაა წინა ხაზი, მაგრამ ახლოა „ცეცხლის ხაზთან“. მალე ცეცხლი ყველა ჩვენთაგანის გულში დაინთება, მაგრამ დაინთება სხვადასხვაგვარად, იმის მიხედვით, რა დახვდება ტყვიამფრქვევების ცეცხლს თითოეული ჩვენგანის გულში, როგორი განცდის საგანი გახდება „ცეცხლი“.

ცივა. თავისუფალი დრო მაქვს, გავდივარ მინდვრად. წინ პოლკის მეთაური მაიორი ლ. ნელი მშვიდი ნაბიჯით მიდის, მე უკან მივსდევ. გზაზე მაიორს ჭარისკაცების ჯგუფი შემოხვდა, მეთაური მოჰყავთ თუ მოაქვთ, ხელში აყვანილი. მაიორის წინ შეჩერდნენ, მეთაური მიწაზე დადეს თუ დაასვენეს. მეცადინეობის დროს ხელში გრანატა აფეთქებია. მაიორმა გულგრილად დახვდა, ბრძანება გასცა წაეღოთ შენობაში და თავად გზა განაგრძო.

ეს იყო ჩემი პირველი შეხვედრა ველზე დაღუპულთან და პირველი გამოცემა გამოწვეული უფროსის გულგრილობით.

... ერთი ზაფხული ძველი ნასოფლარის მახლობლად გავატარეთ, შესანიშნავ სოფელში, ტყით შეჭოჩრილი მთის კალთებით, წყაროებით და ძველი პატარა ეკლესიით. ეს იყო უკანასკნელი მშვიდად, უწყინარად და უღარდელად გატარებული ზაფხული 1937 წლის ქარიშხლის წინ. მანანა ორი წლისა არაა, ეზოში დარბის, ენას იღვამს; როცა დასაძინებლად ვაწვენთ. დიდი, ლამაზი თვალებით უმზერს გამოუცნობ სამყაროს, დღე — ლურჯ ცას, ღამით — უშველებელ, მუქ, კიდეც უფრო გამოუცნობ თაღს, მოქედის მოციმცივე ვარსკვლავებით.

სოფლის მიდამოებში ბევრია ტყის ქათამი და მწყერი. მთელი სოფელი ნადირობს ძველი, დავანტული თოფებით. ერთ მათგანს ბელგიური თოფი უჭირავს, მგონი ერთი საუკუნის წინ გამოშვებული. ჩემს სახლის პატრონს ირლანდიური სეტერი ჰყავს, უკვე გაფუჭებულია, მაგრამ ნადირობა იცის, „ციგანას“ ეძახიან.

შევიძინე ცალსულნიანი გადასახსნელი სანადირო თოფი.

პირველი გასვლა სანადიროდ (ავყევი ფეხის ხმას!), „ციგანა“ წინ მირბის, ჭიტესა! (სახლის პატრონი) უკან მომდევს; უნდა ჩემი ვაჟკაცობა გამოსცადოა. პირველ გასროლაზევე მწყერი ქვასავით ჩაიძირა ბალახებში.

დავიღუნე, მწყერი ავიღე ხელში, საცოდავად ნაბავდა თვალებს, ყვითელი ქუთუთოები გადაჰკროდა ზედ. ხელზე სისხლის კვალი დამაჩნდა, პირვე-

ლი კვალი ჩემ მიერ დაღვრილი სისხლისა. ვუყურე ერთხანს, მწყერი დავუბრუნე მიწას, თოფი ქიტესას მივაწოდე.

— შენი იყოს, ეს ჩემი საქმე არაა!

ყოველდღე ველით ბრძანებას ფრონტზე გასვლისათვის. ცხადია! იმისათვის ხომ არ მოგიყვანეს აქ, რომ ჩაგვაცან, გვასვან და გვაქაშონ...

ბრძანების მიხედვით უახლოეს პორტამდე ღამით უნდა მივიდეთ — საიდუმლოების დაცვა! 60 კილომეტრი უნდა გავიაროთ ორ ღამეში. მოძრაობა მხოლოდ ღამით.

დეკემბრის ცივი ღამეებია, გზის შემოგარენი თოვლითაა დაფარული. ვერ გაიგებ თოვს თუ სტრის. შინელები წყლითაა გაჟღენთილი, სიცივით გაფიცებული. შესვენების დროს ადგილს ვერ მოძებნი, რომ ჩამოჯდე. ყოველ შესვენებაზე სავსე ნიჩაბს ვიხსნი, ვთხრი მიწას, დავდივარ მშრალ ფენამდე, რომ ჩავჯდე და სული მოვითქვა. დასვენების მთელი დრო ამას უნდება (ზოგჯერ არც ყოფნის), ჩავჯდები და ბრძანება ფეხდაფეხ მომდევს.

— დაეწყევთ!

გზაზე ტალახი მუხლამდეა. ეს „ჩვენი“ გზაა, დიდი რუსეთის და მისი შესაფერისი, კარგად ცნობილი რუსული ლიტერატურიდანაც. გაუმართავი, მოუკირწყლავი და მოუვლელი. მთელი პირადი ტვირთი ჩვენივე გვეიდა — აირწინალი, ნიჩაბი, შაშხანა (თოფი), გრანატები. „ობოზზე“ — „სოფელში“ — „ვაზნებით“ (ტყვიებით). მივდივართ, მიგტოპავთ მუხლამდე ტალახში ხმაამოუღებლად, თავჩალუნულები, ამოლაფულები.

ჩვენ მივდივართ, მაგრამ ცხენები გაჩერდნენ, გაჩერდნენ და ესაა, ფეხს აღარა სძლავენ — რამდენიც გინდა უყვირე. ურტყი. დგანან, არ იციან მათ არც ბრძანება, არც სამხედრო დისციპლინა, არც სამხედრო ფიცი და... არც საგანგებო განყოფილება. დგანან და ეგაა!

ბრძანება არ აყოვნებს — კატეგორიული და უპირობო — გადმოიტვირთოს ოთხთვალეები და ტვირთი განაწილდეს ჭარისკაცებზე, — სამი ყური „ვაზნებით“ ყოველ ოთხ კაცზე მწყობრში. რაც არ იციან ცხენებმა, ვიცით ჩვენ; რაც ვერ აიტანეს ცხენებმა, ავიტანთ ჩვენ, ადამიანები. ავიტანთ, ამაში ეჭვი არ ეპარებათ ბრძანების გამცემებს, ავიტანთ, ურესი ავიტანია ჯერ კიდევ მანამ. სანამ „წითელი არმიის“ რიგებში ჩაიდგებოდით და „დიადი სამშობლო წმინდა საზღვრების“ დასაცავად მოგვიწოდებდა.

ჩვენი დივიზია გერმანელებს უტევს, რომლებსაც ყირიმი აქვთ დაკავებული. გაგვანაწილეს ვემებზე, ბარეებზე. სადესანტო ოპერაციები იწყება, ზღვიდან უნდა შევუტოთ. დივიზია ამიერკავკასიაშია შედგენილი და მასზე

ძალიან ბევრია ქართველი. მოგხვდით მცირე ნაწილიან ერთად პატარა გემზე „Кап [капершан] № 4“. შეიარაღებულია ორი საზენიტო ქვემეხით და თორმეტი „მსხვილკალიბრიანი“ საზენიტო ტყვიამფრქვევით.

ჩვენი დანიშნულება უმთავრესად სხვა გემებისა და ბარჯების დაცვაა პაერო თავდასხმებისაგან.

ერთი კვირა ვავატარებ ამ გემზე, ერთი მძიმე და შთაბეჭდილებებით აღსავსე კვირა. მთელი კვირის მანძილზე ყოველდღე, დილის 10 საათიდან 2 საათამდე, სამი გერმანული თვითმფრინავი დაგვტრიალებს თავს, სამი დიდი, უშველებელი ქორის მსგავსად. ბომბავს ბარჯებს და ზოგჯერ ჩვენც. ყოველდღე ჩემს თვალწინ ილუპება რამდენიმე გემი და ბარჯა ადამიანებით და საბრძოლო ტექნიკით.

ერთი ყუმბარა საკმარისია, რომ ბარჯა ჩაიძიროს. ჩემს თვალწინ ნელ-ნელა ეშვება ზღვის ფსკერზე, გადაიხრება და... მდის „მოუსაველეთში“. მებრძოლები სასოწარკვეთილებით არიან მოცულნი. სიკვდილი უცბად არ მოდის, ნელ-ნელა, თანდათან იფარებიან წყლით, მუხლამდე, წელამდე, ყელამდე და... წივილი, ყვრილი, ზოგჯერ ყელთან მიბჯენილი რევოლვირის ლულა და საკუთარი ხელით, საკუთარი ნებით ჩახმანის დაშვება. ეს ათავისუფლებს ადამიანს ზედმეტი ტანჯვისაგან.

გემბანზე ვდგავართ და ეუმზერთ, ეუმზერთ ჩვენს ხვალისდელ ბედს, შეიძლება დღევანდელსაც, იქნებ უახლოეს წუთებს.

მე სამიწელი ავადმყოფობა დამემართა, ზღვის ავადმყოფობა. დროის უმეტესი ნაწილი „კოიკაზე“ ვწევარ, გემის დაბლა სართულზე, სადაც გემის რყევა ნაკლებად იგრძნობა. გადმომიბრუნდა შიგნეული, ყველაზე პირიდან ამომდის. წამოვდგები, ვეძებ ტილოს, რომ მოსერილი იატაკი ჰოვწმინდო.

ჩემმა „ინტელიგენტობამ“ ერთი შესანიშნავი მეგობარი შემძინა — ახალგაზრდა, პოლონური წარმოშობის მეზღვეური ზალესკი. ყურადღება ჩემდამი იმას აღუძრავს, რომ ამ აურზაურში სისუფთავეს მიუჩეველ მეზღვეურთა შორის ფეხზე ძლივს მდგომი მე ტილოს ვეძებ იატაკის მოსაწმინდად.

— დაწყნარდით, ნურც დალუბვის შიში გექნებათ, ჩვენი გემი „ბედნიერ ვარსკვლავზე“ დაბადებული! ბევრი გვიჩაჩაჩას ასეთი დღეები! ამ დღესაც გადაეურჩებით.

ჩვენს მეზღვაურებს, როცა არ იმყოფებიან მოწინააღმდეგის ცეცხლის ქვეშ, ზღვიდან ამოჰყავთ წყალში ჩაცვინული, განწირული მებრძოლები. ამოჰყავთ თოკებით, ზოგჯერ ნავებით. მათი დაბამბული ტანსაცმელი ზღვაში წყლით იელინთება და ტყვიასავით მძიმდება.

მე ვწევარ, გემბანზე გრიალი, ბათქაბუთქი, სმაური ისმის. ჩვენი საზენიტო ქვემეხები ჰტყენ, ტყვიამფრქვევები კაკანებენ, მაგრამ ამაოდ. ზღვა ლე-

ლავს, ქვემეხების ლულები ისე „დადიან“ სამიზნე წერტილების გასწვრივ, რომ მოხვედრა შეუძლებელია.

გემბანიდან დაბლა ჩამავალ კიბეზე ზღვიდან ამოყვანილი მეზღვაური გამოჩნდა. მარჯვენაში შაშხანა უჭირავს, მარცხენა ხელი უკანალზე აქვს მუდებული — გერმანელებს ტყვია აქ მოუხვედრებიათ და ჭრილობას იფარავს. გაბოროტება და სიხარული ერთდროულად მოქმედებს მის ცნობიერებაში მთავრობასა და სარდლობას დედ-მამის სულს უტრიალებს.

— Они по нас новейшими автоматами жарят, а мне всучили пистолет времен Петра Великого!

განა შეიძლება ასე ომი?!

სახე მაინც უბრწყინავს. ამჯერად, ყოველ შემთხვევაში, გადარჩა, ბედნიერი გამონაკლისია სხვა ათასებთან შედარებით. ასე ჩამოდიან ან ჩამოჰყავთ ბედნიერები კიბეზე.

უცებ მესმის საშინელი ქართული აქცენტით წარმოთქმული სიტყვები. კიბეზე ჩამოდის ქართველი მეთაური. დაბამბული ტანსაცმლიდან წყალი წურწურით ჩამოდის, ხელში მომარჯვებული პისტოლეტი უჭირავს, რომელიც რამდენიმე წუთის წინ შუბლზე ჰქონდა მიდებული, მაგრამ ჩახმახის დაშვება აღარ დასჭირდა.

— დოროგეი დრუზია, ია, სეგოდნია ეტოროი რაზ როდილსა ვ აზოეს-კომ მორე! სეგოდნია... დეკაბრია, ტისიაჩა დევიტსოტ სოროკ პერვოგო გოდ!

საღამოთი ყველაფერი მიწყნარებულია. აქა-იქ ყირიმის ნაპირებიდან ქვემეხების სროლის ხმა ისმის. გემზე ისეთი ცხოვრება იწყება, თითქოს დღე არაფერი მომხდარიყოს და ხვალ აღარ მოხდება. ციკვა, სიცილი, მხიარულება, გარმონიკა, გიტარა, ბალალაიკა. ვისაც რა აქვს და ვისაც რაზე შეუძლია დაკვრა.

მე დღე ბარჯების ჩაძირვას ვუმზერ, ადამიანთა სრულ უმწყობას, ათასობით ადამიანებს ჩაძირულს ზღვის მორევში, საღამოთი კი ჩვენი მეზღვაურების, ისეთივე ადამიანების სიცილსა და მხიარულებას. და ეს გრძელდება მთელი კვირა, რომელიც საუკუნედ მეჩვენება.

დილიდან წინა დღის სურათი მეორდება. ჩვენს გემს რადიოაპარატურა მოეშალა და ხმელეთთან კავშირი შეწყდა. შუა ზღვაში ვართ. დროდადრო ერთი გრძნობა მეუფლება, ოღონდ ხმელეთზე დავდგა ფეხი — თითქოს ამაში იყოს ხსნა და სხვა სანატრელი აღაარაფერია.

გერმანული თვითმფრინავები ჩვენკენ წამოვიდნენ. „პიკე“! ერთ-ერთი მათგანი ქორივით დაგვეცა თავზე. ყუმბარა ასცდა გემს, ზღვაში ჩავარდა და ჩვენს წინ წყლის უწყველებელი ბოლქვები ამოვარდა ღრუბლებივით, გემზე

განგაზი. წოლა აღარ შემიძლიან, უხერხულია, ყველა გემბანზეა ჩემს გარდა. სახენიტო ქვემეხები აგრილდნენ, მებრძოლები ჯაქვისებურად შეიკრნენ ყუმბარების საწყობიდან ქვემეხებამდე. ყუმბარები ხელიდან ხელში გადადის, სწრაფად იტენება ქვემეხები, დრო არ იკარგება. სროლა ძლიერდება, მაგრამ ამაოდ. თვითმფრინავი ოდნავ გვეცილდება, რომ ცაში წრე შემოუაროს და ისევ დაგვესხას თავს. თვითმფრინავიდან წამოსულმა ტყეების ცეცხლმა გემბანზე კაკანით თუ რახრახით გადაიარა და ორი მებრძოლი უსულოდ დაეცა.

ერთი მებრძოლი მიყურებს და სასოწარკვეთილებით, ნახევრად ჩურჩულით იძახის:

— Потопить, потопить .. его маты!

მე ვდგავარ გემბანზე ნებისყოფის მთელი დაძაბვით და არ ვიცი, საიდან მოსული რწმენით.

— არა, შეუძლებელია დავიღუპო! ეს იქნება არნახული, საოცარი, გა-! უგონარი უსამართლობა ამ ქვეყანაზე! დავიღუპო — რისთვის, ვისთვის?!

და აი აქ, ამ მძიმე წუთებში მთელი სიღრმით განვიცდი, ალბათ პირველად ჩემს სიცოცხლეში, ქართული გამოთქმის გენიალობას — „სული კბილით მიჭრავს!“ სული, სიცოცხლის წყარო და საფუძველი ჩემში, მიჭირავს სხეულის ყოველი უჩრდით, მთელი არსებით, არ ვუშვებ, არ გავუშვებ!

ღზე ჩავიდა. ჭერ არ მოეცვა სივრცე სიბნელეს, ბრძანება გაიცა — გემის მთელი პირადი შემადგენლობა დაწყობილი გემბანზე „ამხანაგების დასამარხავად“. დასამარხავად?! უცნაურია ეს გამოთქმა ჩემთვის შუა ზღვაში. ორმწკრივად დავეწყვეთ. გემის პირზე ორი ფიცარი დევს ტომარებში გახვეული გვაშებით. ფეხების მხარეს სიმძიმეები აქვთ მიბმული, რომ ზღვაზე არ იტივტივონ და ჩაიძირონ. ამ რამდენიმე დღის განმავლობაში ათასობით ჩაძირულებს ვუყურე საკუთარი თვალით, მაგრამ დამარხვის დღევანდელი ცერემონიალი მინც შემზარავია, განსაკუთრებით შემზარავი. რამდენიმე მოკლე და ძუნწი სიტყვა წარმოითქვა. ფიცრები ასწიეს და გვაშები ზღვაში ჩაატურეს.

მე ისევ ქვევით „კოიჯაზე“ ვწევარ. იგივე ამბავი, მეშვიდე დღეა რაც გრძელდება. ზევით, „პალუბაზე“ მეზღვაურების ჩქარი ნაბიჯების ხმა ისმის, მაგრამ ნაბიჯების ეს ხმაური საარტილერიო ცეცხლით არაა გამოწვეული. ჩვენს მეზღვაურებს ზღვაში ჩაძირული ბარჯის შემთხვევით გადარჩენილი მოტივტივე მებრძოლები ამოჰყავთ ზღვიდან.

ერთმა არცთუ ახალგაზრდა მეზღვაურმა კიბეები ჩამოირბინა, ჩემთან მოვარდა, თავი ჩემს მკერდში ჩარგო და ქვითინი დაიწყო. ეგრძნობ, რომ ჩემს მიმართ მეზღვაურები არაჩვეულებრივ სითბოს იჩენენ; არა მხოლოდ ჩემი ახალგაზრდა, პოლონური წარმოშობის მეზღვაური, არამედ თითქმის ყველა. აი ვიცი რატომ. შეიძლება ამის მიზეზი ჩემი ავადმყოფობაა და ჩვეულებრივი

ადამიანური თანაგრძნობა. მაგრამ ამ მეზღვაურის ტირილი ჩემს მკერდზე მაინც გასაოცარია. პირიდან არყის სუნი ამოსდის, თავის შეკაეების უნარი მოუღუნდა. ნელ-ნელა ვხვდები მისი გულისტკივილისა და სულიერი ჭრილობის მიზეზს.

ზღვაში განწირულთა დიდი ჯგუფი შეუნიშნავს. ნავი ზღვაში შეაღწერა, თორმეტი მებრძოლი ნავში ამოიყვანა, უკან გამოცურა, გემზე ამოვიდა და თორმეტი გადარჩენილი ადამიანით სავსე ნავი თოკით მოქაჩა. გემთან სულ ახლო იყვნენ სიკვდილის პირისაგან გამოგლეჯილი, სიხარულით გულსავსე ადამიანები, როდესაც ყირიმის ნაპირებიდან საარტილერიო ცეცხლი გახსნეს ჩვენი გემის მიმართულებით. გემი მკვეთრად მოსწყდა ადგილს და... თოკი გაწყდა. „აზოვის ზღვაში ახლად დაბადებულები“ ზღვაში დარჩნენ, მიტოვებულები სტიქიის ანაბარად, ყოველგვარი იმედისა და სასოების გარეშე. მათი მხსნელი ჩემს საწოლთან ჩამუხლულა და ჩემს მკერდში ჩაფლული იოხებს აფორიაქებულ სულს.

გემის „დროებითი მგზავრები“, რომლებიც ყირიმის ნაპირებზე უნდა გადავსხდეთ, შეიარაღებულები ვართ შაშხანებით და ხელის „გრანატებით“. ჯერ არ მიგვიღია ტყვიები და „გრანატების“ ასაფეთქებელი „ზაპალები“. ამას უკანასკნელ წუთს მოგვცემენ, ნაპირზე გადასვლისა და მოსალოდნელი დაუყოვნებელი ბრძოლის წინ.

დადგა ეს დღეც.

ოთახში შემოიტანეს შაშხანის ტყვიები და „ზაპალები“. ეს იმია ნიშანია, რომ ბრძოლის ვადა ახლოა, სულ ახლო და განსაცდელა სიკვდილისა. ეს კაცის მოკვლისა „კარზეა მომდგარი“. ყუთები შუა ოთახში დაყარეს. წითელარმიელები ისე მისცივდნენ, თითქოს დიდი ხნის დამშეულებისათვის საცუბო მოეტანათ.

მე ვდგავარ, ველოდები ჩემს რიგს.

გავიდა ცოტა ხანი და... ყუთები დაცარიელდა, აღარაა აღარც ტყვიები და აღარც „ზაპალები“. აღარც იქნება, ესაა სულ, რაც იყო, მეტი აღარ იქნება. მე?! ასე უნდა გავიდე ბრძოლის ველზე და მამაპაპური წესით თოფის კონდახით ვმუსრო მტერი, ხალხური ეპოსის გმირებივით მკლავით მოვკვეთო თავები ცხრათავიან ღვევებს.

უფრო უჩვეულო ისაა, რომ ეს სულ არ მაწუხებს, ოდნავადაც. ტყვია არა მჭირდება — კაცის მოკლა ჩემთვის წარმოუდგენელია, გამოირიცხულია, თუნდაც თავდაცვის მიზნით. მაშ რა ვქნა? არ ვიცი. ჩემს წინაშე ეს კითხვა დადგება მთელი თავისი შემზარაობით. მე მაინც არ ვიცი. მოღუენებული მაქვს აზრიც და ნებელობაც. მაინც? ალბათ ტყვეობა. არადა ისევე ვნაბავ თვალეზა, როგორც ყანების ველზე ოთხი წლის წინ ჩემს მიერ მოკლული მწყერი.

საღამოთი პოლიტხელი შემოვიდა, დაგვხედა, „შეამოწმა“ წითელარმელების „საბრძოლო და პოლიტიკური მზადყოფნა“, დაგვარიგა, მოგვავიგა „წმიდათაწმიდა“ მოვალეობა სამშობლოს წინაშე.

ჩემს გვერდით ასეულის „კომსორგი“ წევს ჩემი ნაწილიდან, აზერბაიჯანელი ფ. საშინელი ფლუსი აქვს, ცალმა ყბამ მთლად დაუფარა სახე, თვალი აღარ უჩანს. მეთაურმა დაგვხედა და ხელი ჩაიქნა.

— ამათ გადასმას ყირიმის ნაპირებზე აზრი არა აქვს, ხვალ უკან დააბრუნეთ ზურგში!

გემიდან ჩამოვედი. გზას დავადექი ჩემი ათასეულის ყოფილი შტაბისაკენ, საიდანაც გემზე მიგვიყვანეს. ცივა, საშინელი ქარბუქი მძინვარებს. მისუსტებული ძლევს ვადგამ ნაბიჯებს, ქარი მაქანავებს ლერწმის შტოსავით.

ჩვენი ყოფილი პოლკიდან ოციოდე მეგრძოლი და ერთი ოსი პოლიტხელიდა დარჩენილი. პოლიტხელი გამძვინვარებული უყრის თავს ჩემსავით დაბნეულ, შემთხვევით ჩამორჩენილ მეგრძოლებს. ვფიქრობ: ამას აქ რა უნდა, როგორ აღმოჩნდა ზურგში, თუმცა მახლობელ, მაგრამ მაინც ზურგში? ავადყოფნობის არაფერი ეტყობა, განკარგულებებს მარდად იძლევა, ისიც კარგად იცის როგორ ჩამორჩეს საბრძოლოდ გასულ ნაწილს და ისიც — როგორ აიღოს ხელში მეთაურობა. მაგრამ მე ეს არ მეხება და არც მეეითხება.

ჩვენი პოლკი პირველ დღესვე გადასულა ყირიმში და პირველ დღესვე დაწოლილა, განადგურებულა. მათ შორის პოლკის კომისარი გიორგაძე, რომელსაც, როგორც მახსოვს, უნივერსიტეტში რაღაც სამხედრო საგანი ჩავაბარე.

შემთხვევით გავიგე, რომ ჩვენი ათასეულის ამ ადგილიდან დაძვრის მერე დღეს დიეზლის შტაბიდან მოსული შიკრიკი სასწრაფოდ და გულმოდგნედ შეძებდა. წითელარმიელი იმდენად უმნიშვნელო ადამიანია, რომ მისი ძებნა უჩვეულო და საოცარი ფაქტია, ისიც დიეზლის შტაბიდან მოსული შიკრიკის მიერ. უეცრად დისწულის თბილისის სადგურზე გამოსათხოვარი სიტყვები მაგონდება — „ვნახავ, ვთხოვ“.

გულში სიხარულისა და იმედის ნაპერწკალი ანთო.

ბრძანება ფრონტის შტაბიდანაა მოსული — ჩემი ფრონტის განკარგულებაში გაგზავნის შესახებ.

პოლიტხელი არ მიშვებს, ათასგვარ წვრილმან დაბრკოლებას მიქმნის. არა და არა! დაიწყო უძილო ღამეები და მღელვარებაში გატარებული დღეები. რა ვქნა? რა ვიღონო? როგორ დავალწიო თავი ვიღაც რეგვენ და ბოროტ პოლიტხელს! ბოლოს..

გზას ვადგავარ ქალაქისაკენ, სადაც ფრონტის შტაბი დგას. საბუთები უბეში მაქვს გულდაგულ შენახული და მოვლილი. ეს საბუთებია გულის შევება და მოსაბრუნებელი.

სამოცი კილომეტრი ფეხით უნდა გავიარო, ან „ობოზით“, თუ შემვცდა. შემდეგ ნატარებლით და... შემდეგ ქალაქი. არ ვიცი, ვისთან მივდივარ, ვის უხდება შევხვდე. ვიცი მხოლოდ, რომ ეს მგზავრობა სასიცოცხლოა, ჭერჭერობით, ყოველ შემთხვევაში.

ერთ-ერთ სტანციაში მისვლისას ჩამობინდლა. ორიოდე კვირის წინ, აქეო გზობას, მე და რამდენიმე წითელარმიელმა აქ ერთ სახლში გავათენეთ ღამე, „კაზაკსთან“, მშვენიერ ახალგაზრდა ქალთან, რომელსაც ქმარი მობილიზებული ჰყავდა და სამი მცირეწლოვანი ბავშვი დედის ანაბარად დარჩა. ერთ ოთახში გვეძინა ორ წითელარმიელს, დედას და სამ ბავშვს.

სამხედრო წესი აქაც მოქმედებს. მასპინძელმა უნდა კარი გაუღოს და მიიღოს, ვინც არ უნდა იყოს, ოღონდ სამხედრო ფორმაში გამოწყობილი.

უკვე ბინდია და სარკმლიდან სინათლე გამოსჰქვივის. კარზე დავაკაკუნე და შევედი, როგორც საკუთარ სახლში, ესეც სამხედრო წესის გამო.

— აქ უნდა გავათენო, დილით ადრე გავუდგები გზას!

მასპინძელი ხმას არ იღებს. ვერ მიცნო რა თქმა უნდა. მის სახლში რამდენ ასეულ კაცს გაუთენებია ამ ერთი თვის მანძილზე!

რამდენიმე დღის წინ ახალ წელს შევხვდი საწყობის გამგედ მომუშავე სომეხ წითელარმიელთან ერთად. სომეხს პროდუქტები თავზე საყრელი ჰქონდა — გადატანა ვერ მოახერხეს ყირიმის ნაპირებზე. გზად წამოღებული პროდუქტები ბევრი მაქვს ზურგჩანთაში, ერთი ბოთლი არაყიც. პურს, ძეხვს, კონსერვებს, მუხუდოს წვნის კონცენტრატს „კაზაკსა“ და ბავშვებს ვთავაზობ, რომლებსაც სიხარულით თვალები უბრწყინავთ.

მაღე მერევა ძილი დაღლილს, დაქანცულს, სითბოში დამშვიდებულს და მოდუნებულს. იატაკზე მივეგდე ძილად.

შუალამისას გამეღვიძა. ღუმელი გიზგიზებს და მკრთალი ნათელი გამოკრთის ოთახში. ბავშვებს საწოლზე სძინავთ, ქალი იატაკზე წევს ჩემს შორიხლოს, — მეტი ადგილი აღარაა სახლის ერთადერთ გამთბარ ოთახში.

... დილით მეორე ოთახში გავიღვიძეთ.

თეთრად შელეხილი სუფთა ოთახი მორთულია ხატებით, გაკრიალებული „სამოვარით“ და ქერთან ჭვარდინად გაბმულ ძაფებზე ჩამოფენილი ქალაქის პატარა დროშებით.

ეს სასტუმრო ოთახია, საცხოვრებლად გამოუყენებელი სიცივის გამო.

... ეზოს კარებთან ვემშვიდობებით ერთმანეთს. თბილი ღამის შემდეგ რალაც სიცივე და საყვედური ამოვიკითხე ჩემი კეთილი მასპინძლის თვა-

ლემზი. მაგრამ მის სულს ბოლომდე ვერ ვწვდები. გაუგებარია იმ კვალის სიღრმე, რომელიც მის გულში დავტოვე.

ვინ იცის? ერთი რამ ვიცით ორივემ ძალიან კარგად: მე უნდა წავიდე, ის უნდა დარჩეს — ეს გარდაუვალი აუცილებლობაა ამ აფორიაქებულ და დაუწყობელ ქვეყანაზე.

ფრონტის შტაბი კრასნოდარში დგას. კრასნოდარი ყოფილი „ეკატერინოდარია“, შემდეგ გაწითლებული და კრასნო-დარად ქცეული, ამჟამად გაუვისფერების მოლოდინში მყოფი. ქალაქი ჩამკვდარია, სამოქალაქო მოსახლეობა არ ჩანს, მაღაზიის ვიტრინებს მთელ სიგრძეზე ჭვარედინად ქალაღლია გრძელი ფურცლები აქვს აკრული, ანდა მთლიანად ამოვსებულია აგურის კედლებით. ქალაქი მკვდარია და ამავე დროს უჩვეულოდ გამოცოცხლებული სამხედრო პირებით, ყველა სახეობის ჯარის რიგითი მებრძოლებით და მეტაურებით.

საბუთები რომ წარვეუდგინე, მორიგე წითელარმიელი პირდაპირ უფროსის კაბინეტისაკენ წამიძღვა. შევალეთ კარი და... ლადო! ლადო საწერ მაგიდასთან თბილ სამხედრო ტანსაცმელში, მკაცრი გამომეტყველებით. მორიგე გავიდა თუ არა, ლადოს შუბლი გაეხსნა, ძველი ლადო გახდა, გადამეხვია და სკამზე მიმანინშნა.

ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის ნაწილი გადაქცეულა კავკასიის ფრონტად. შტაბი თბილისიდან კრასნოდარში გადმოადგილებულა, ლადოც ახლა აქაა და ბრძოლებს აქედან უწევს ოპერატიულ ხელმძღვანელობას.

მესაუბრება. მაგიდაზე ფაიფურის პატარა ნაცრისფერი თაგუნები უწყობა და ათამაშებს. ეს თაგუნები საღდაც მინახავს. ლადოს ხელის მოძრაობაზე ალერსსა და სიყვარულს ვხედავ, ვძაბავ მეხსიერებას და რაღაც მოულოდნელი აზრები მიჩნდება.

— აი, ასე ეცხოვრობ, ასე ვერთობი, — ლადომ კიდევ ერთხელ შეავლო ხელი თაგუნებს, — ასე ვატარებ დროს. ასე გადაეცი, თბილისში რომ ჩახვალ.

„გადაეცი“ ჩემს ღისწულს ეხება. მათი ნაცნობობა ბავშვობის დროს დაიწყო, და ჩემთვის ნათელი ხდება ისიც, რომ ლადო ყოველ წელს ჩამოდიოდა შორეული რუსეთიდან და აუცილებლად ჩვენთან მოდიოდა, ისიც, რომ ომის დაწყების წინ თბილისში გადმოსახლების შემდეგ ჩემი ღისწულის ხშირი სტუმარი იყო, და ისიც — სად მინახავს ეს თაგუნები.

— ეს კი შენ შეინახე — მიწედის სამხედრო დეპეშების დასტას.

ეს ჩემს გამო სასწრაფო მიმოწერის დეპეშებია, კერძოდ ლადოს ბრძანება ჩემი მოძებნისა და მის განკარგულებაში გაგზავნის შესახებ და დივიზიის შტაბის პასუხები — ვეძებთ, მაგრამ ჯერჯერობით ვერ აღმოვაჩინეთ.

ამ დღეებზე აქამდე ვინახავ. მათ შორის ასეთი მოთმინებადაკარგული პა-
სუხი: «Красноармеец Худашкин вышел в печенье. Ищем, не находим!»

სამხედრო ნაწილი, რომელშიც მოვხვდი, „მომახვედრეს“ კეთილმა და
ჩემზე მზრუნველმა ადამიანებმა, თბილისში დგას საგარნიზონო სამსახურა
ეწევა. ქალაქში ხშირად ყოფნის შესაძლებლობა მეძლევა და ეს დიდი ბედნა-
ერებაა. მანანას ნახვა და ყურადღება მისდამი ერთადერთი კონკრეტული,
უშუალო, ყოველდღიური საზრუნავია, რომელიც სიხარულით ავსებს ჩემს
ერთფეროვან, მძიმე, ჭარისკაცულ ცხოვრებას.

სამი ასეული რიგრიგობით, სამ დღეში ერთხელ ქალაქში გაფანტულ
პოსტებზე ეწევა სამსახურს: არსენალის საწყობებში, ქალაქის კომენდანტურა-
ში, ამიერკავკასიის სამხედრო შტაბში.

პოსტი, რომელიც შიკავია, ყველაზე ძნელია. ამ პოსტზე მდგომს შემ-
ცვლილი არა ჰყავს. ესაა პაქეტების დატარება და ჩაბარება შენობის შიგნით,
სხვადასხვა განყოფილებებში და ხშირად ქალაქში განლაგებულ სამხედრო
დაწესებულებებში. მაგ., პლენარის პროსპექტზე მდებარე შტაბის საგანგე-
ბო განყოფილება, რომელსაც მოკლედ ეწოდება ОО (Особый отдел) და მე-
თაურობს ცნობილი ჩეკისტი რუხაძე. აქ მოტანილი პაქეტები განსა-
კუთრებული საიდუმლოებით არის მოცული, აწერია Сов. секретно და ხუ-
თი ბეჭდით არის დალუქული.

გერმანელმა ჯარებმა ჩრდილო კავკასია დაიპყრეს, თბილისში გამოცხად-
და საფრონტო მდგომარეობა. ჩემი სამსახური ძალიან გაძნელდა. ქუჩებში
ბნელა, გარკვეული საათების შემდეგ პაროლის საშუალებით შეიძლება სი-
არული. არის შემთხვევები, რომ ღამეში ოთხჯერ-ხუთჯერ მიხდება ქალაქში
გასვლა.

წვილებ ერთ პაქეტს, დაებრუნდები — მეორე გელის წასაღებად. ღამის
4-5 საათზე წამოვწეები მაგიდაზე, ამოვიღებ თავქვეშ საველე ჩანთას და
თბილ ქუდს, ჩამეძინება. არ გაივლის 10 წუთი, მალეძიებენ — მორიგე პაქე-
ტია წასაღები. მაინც არ ვეწეები პოსტს, მანანას ხშირი ნახვა ყოველგვარი
გაპირების კომპენსაციაა.

ყაზარმაში ყოფნის დროს შედარებით კარგ მდგომარეობაში ვარ. ვას-
რულებ გადამწერის („პისარის“) მოვალეობას; ასეულს სჭირდება წიგნიერი
კაცი, მე კი — ჯარში ამასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს — გარკვეული ხელი
მაქვს და საქმეებიც მოწესრიგებული.

ჩვენი ნაწილის და კერძოდ ასეულის პირადი შემადგენლობა ცვალებადია,
არის შემთხვევები, შემადგენლობა ყოველ კვირა იცვლება. პოსპიტალებიდან
გამოჯანმრთელებულ ჭარისკაცებს, რომლებიც ჯერ კიდევ არ არიან მთლად

გამოსადეგნი სამწყობრო სამსახურისა და საფრონტო პირებისათვის, ჩვენთან აგზავნიან, შემდეგ — ფრონტზე. მათ ადგოლს სხეები იკავენბენ.

ასეულის მეთაური ბელორუსი, ნაფრონტალი უფროსი ლეიტენანტი სტეფანოვიჩი საოცრად ნერვიული და წონასწორობას მოკლებული პიროვნებაა, მაგრამ მე კარგად და პატივისცემით მეპყრობა.

ორ დღეს, ყოველ სამ დღეში ერთხელ, ასეული ჩვეულებრივ სამსახურს ეწევა. ჯარისკაცები ველზე გადიან, ტაქტიკურ წესდებას სწავლობენ, ვარჯიშობენ. ხშირად შტაბში მიმდინარეობს შინაგანი და საგარნიზონო სამსახურის წესდების შესწავლა და პოლიტმეცადინეობა.

სალამობით ჩემს ოთახში, როდესაც ყაზარმაში სიწყნარება, ხშირად შემოდის ასეულის „კაპტინარმუსი“ ნესტეროვი, რომელსაც მობილიზაციამდე სოხუმში გეოლოგიურ პარტიებში უფროს მუშად უმუშავია. მისი გატაცების საგანი რუსული პოეზიაა და შესანიშნავადაც კითხულობს. ყოველთვის პუშკინის სქელი ტომი უჭირავს ხელში და ზემდეგს დასდევს. იქნებ როგორმე რუსული პოეზიის მშვენიერება ჩააგონოს. ზემდეგი ცოტა ხანს უსმენს, იწყებს მთქნარებას და ქალაქში იბარება, სადაც შინამოსამსახურე არის ქალები ელოდებიან, რომ ტრფიალის წუთები გაატარონ. კაპტინარმუსის „აუდიტორიად“ მე ვრჩები. დიდი სიამოვნებით ვუსმენ მის სასიამოვნო ხმას, ლექსის გამომეტყველ კითხვას და ფეიქრობ — როგორ გრძნობს თავს ეს პოეზიისათვის დაბადებული კაცი ჩვენი ჯარისკაცების ჭეუჭიანი საცვლებისა და აყროლებული „პარტიანეების“ გადათელის დროს.

შაბათობით და კვირაობით მოაქვთ კინოსურათები. ბატალიონი საკმაოდ დიდ კლუბში იყრის თავს. მაგრამ ხშირად სიამოვნება მწუხარებით იცვლება. საბჭოთა პროპაგანდა აქაც არ იძლევა მოსვენების საშუალებას — კინოსურათების უმრავლესობა ომის თემაზეა და ჩვენი ბატალიონის ჯარისკაცებს, მის უდიდეს უმრავლესობას, რომელსაც გამოვლილი და უშუალოდ აქვთ განცდილი ფრონტიც. მისი საშინელებებიც, ჭრილობებიც და ჰოსპიტალებიც, ხელმეორედ უხდებათ ომის კომშარების ყურება ეკრანზე. დარბაზში იწყება ყვირილი, ისტერიული კივილი. გამოჰყავთ ჯარისკაცები დარბაზიდან და ზოგჯერ წყვეტენ სურათის მსვლელობას.

ყაზარმული ცხოვრება მაინც ყაზარმული ცხოვრებაა. ყველაფერ ამას უნდა ვუყურო, დილით ყველასთან ერთად უნდა ავდგი. ჩავდე მწყობრში დილის და საღამოს დათვალიერების დროს; მწყობრთან ერთად უნდა შევიდე სასადილოში, ბრძანების მიხედვით უნდა დავჯდე. ბრძანების მიხედვით ავდე და გამოვიდე იქიდან.

მწყობრი — ფრონტზე ყოფნის დროს — მივიწყებას მიეცა. აქ, ზურგში, მწყობრი ისევ წარმოსდგა თავისი სულისშემზუთავი სახით.

მწყობრი ადამიანთა მორალური და სულიერი უნიფიცირების საშუალებაა. მათი ერთ ჭკუაზე აწყობის, ერთი ჩვევების გამომჟღავნების, ინდივიდუალის ერთ „მასაში“ სრული გათქვეფის საშუალება. ყველა ერთნაირ ტანისამოსში, ყველა ერთნაირად გაკრეპილი. წესდებითაა გათვალისწინებული რამდენი და როგორი ღილი უნდა გეკეროს შარვალზე, შინელზე, გიმნასტურაზე, ქუდზე. რამდენი სანტიმეტრით (თუ მილიმეტრით) უნდა იყოს დაცობილი საყელოს „პოგონები“, როგორ უნდა შემოიხვიო შეშველ ფეხზე „პორტიანკები“, რუსული ჯარის ეს აქამდე შემორჩენილი სამარცხვინო „ატრიბუტი“; რამდენჯერ და როგორ უნდა შემოიხვიო წვივზე „ობმოტკები“, როცა ჩექმები არა გაქვს და ზურგში, როგორც წესი, ჩექმები არავის აქვს.

მწყობრში დგომის დროს ერთ წერტილს უნდა უყურო, არც იქით, არც აქეთ. ეს წერტილი წინამდგომის კისერია, რომელიც შენი თვალების დონეზეა, რადგან მწყობრი „რანეირის“ მიხედვითაა შემდგარი და წინ უფრო მაღლები დგანან.

მწყობრი კალაპოტია, ყალიბია, რომელშიც ასეულები და ათასეულები არიან ჩამოსხმულები, ფეხის ერთნაირი მოძრაობით, ნაბიჯის ერთნაირი ზომით, სიარულის ერთნაირი რიტმით, თოფის ერთნაირი განლაგებით მხრებზე. თავისუფალი ხელის ერთნაირი და ერთ მანძილზე ქნევით.

ყველამ ერთნაირად, ერთ რიტმში და დროის ერთ მონაკვეთში უნდა უბასხოს უფროსების მისალმებას; ჰაერში. რამდენიმე მარცვალი — აჰ, აჰ, აჰ, — ისმის და ყუფას უფრო გავს, ვიდრე ადამიანურ, გულიდან აღმომხდარ გრძნობას.

მკაცრ დისციპლინარულ სასჯელს იმსახურებს არა მხოლოდ დარღვევა ჯარის საერთო წესებისა, რომლებიც ისეა აწყობილი, რომ დრო არა რჩება თავისთავთან ღარჩენისა, ფიქრისა, აზროვნებისა და ცხოვრებისეული თუ ჯარისკაცული ყოფის შეფასებისათვის; ასეთსავე სასჯელს იმსახურებს მწყობრის წესების დარღვევა.

ჯარში სამსახური მარწყმუნებს რომ სამხედრო. ხელოვნების შესწავლისა და ქვეით ჯარში გათვალისწინებული პროგრამის ათვისებისათვის. ნახევარი წელია საკმარისი. თოფის ნაწილების შესწავლას, თოფის კლიტის დაშლასა და აწყობას, წესდების ათვისებას — მეტი დრო არ უნდა. ჯარში კი ორი წლით მიჰყავთ. და ის, თუ საზოგადოებაზე არავინ ფიქრობს, სახელწიფოს აწეება მძიმე ტვირთად.

ჯარში ყოფნის დროის გახანგრძლივების მიზეზი მწყობრია — რაც უფრო მეტხანს გრძელდება ადამიანთა სულების ძერწვა, მით უფრო ეფექტიანია შედეგი.

მწყობრი უდგამს სულს, სახელმწიფოებრივი სისტემისათვის სასურველ სულს — ასეულისა და ათასეულებს, ჯარის მთელ პირად შემადგენლობას. ქმნის ერთსულოვან ორგანიზმს. ერთსულოვანი ორგანიზმი ერთი სულია და მისი მართვა და წარმართვა ერთი მიზნისაკენ შეუდარებლად ადვილია. ყველამ კარგად იცის, რომ სამხედრო დისციპლინის საფუძველი შეგნება არაა და არც შეიძლება იყოს. დისციპლინას ავტომატური საფუძველი სჭირდება, ადამიანის ავტომატად გადაქცევის საუკეთესო საშუალება კი მწყობრია.

ჩვეულებრივი ადამიანური შეგნებით, კაცი რომ მწყობრიდან გამოვიდეს, ვთქვათ, ჩამოშლილი „ობმოტკების“ გასასწორებლად, ანდა მწყობრში ღვთისმშობლის თვალმა წაიტყუოს და გვერდზე გაიხედოს, — არაფერია, გასაგები ადამიანური მოვლენაა. ჯარში ეს დანაშაულია, დისციპლინის დარღვევაა, რადგან უნიფიცირებული მთლიანობიდან დაუსვენელი ამოვარდნაა, სულის თავისუფალი მოძრაობაა. პიროვნების თავისუფლების სულ უმნიშვნელო გამოვლენაა, ხოლო პიროვნების ყოველი ასეთი გამოვლენა „მთლიანი ორგანიზმის“ სისუსტე, სისტემისათვის მომაკვდინებელი მოვლენაა. და არა მხოლოდ ჯარში, არამედ მთელს ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

ერთადერთი ადგილი ცხოვრებაში, ავადმყოფობა რომ შეიძლება მოგენტროს, ჯარში სამსახურია. ბედი „მეც მეწია“ და ერთი კვირა სანაგაყოფილებაში გავატარე. საავადმყოფოს ბიბლიოთეკაში აღმოჩნდა სტენდალის ტომები. ეს მწერალი ჩემი ერთი საყვარელი მწერალია, რომლის თხზულებანი გერონტი ქიქოძის ბრწყინვალე თარგმანების სახითაც მაქვს წაითხული. „ვანინა ვანიინი“, „წითელი და შავი“. მისი პირველი მოთხრობა, რომელიც წავიკითხე, „ვანინა ვანიინი“ იყო, გამოქვეყნებული შესანიშნავ ქართულ ჟურნალში „ქავკასიონი“ (რედაქტორი პ. ინგოროყვა. ჟურნალი დახურეს „კულტურული რევოლუციის“ დროს). აქ ვკითხულობ მის ავტობიოგრაფიულ ნაწარმოებს „ეგონისტის მოგონებანი“, სადაც სტენდალი თავისთავზე და ხასიათზე ლაპარაკობს, თავის საოცარ უნარზე საკუთარი განცდებისა და გრძნობების გადაცემისა. რამდენჯერ ყოფილაო, რომ მეგობარს ჩემ საყვარელ ქალზე აღფრთოვანებული საუბრების შემდეგ ეს საყვარელი ქალი შეჰყვარებოდა, და კიდევ უარესი, ჩემს საყვარელ ქალს შეჰყვარებოდა ჩემი მეგობარიო.

ამ სიტყვებით აღძრული მსუბუქი ღიმილი უმაღლეს წარწალა სტენდალის მეორე ნაწარმოებში ამოკითხული ფრაზებით: „რევოლუცია, რომელსაც მე სათავეში მოვექეცი, მხოლოდ იმიტომ დამარცხდა, რომ არ მოვისურვე სამი თავი მომეკეთა“ (გრადი ალტამირა) და „ხელისუფლება რომ მქონოდა, სამკაცს ჩამოვახრჩობდი, რათა სიცოცხლე შემენარჩუნებინა ოთხისთვის“ (ჟულიენ სორელი). უფრო სწორად, წარწალა იმ ასოციაციების გამო, რომლებიც მათ ჩემში გამოიწვიეს.

ეს სიტყვებიც დასავლეთში გავრცელებული ცნობილი „ფრთოსანი“ ფრაზებია, რაც „ბოლშევიზმმა“ აითვისა. მაგრამ როდესაც აქ ფრაზები საქმელ იქცა, ეულოენის მარტივმა არითმეტიკულმა ციფრებმა შესაფერისი „მასშტაბური“ სახე მიიღო და ათეულ მილიონებად იქცა.

საავადმყოფოს წყნარ გარემოში, ხშირად დამეგატეხილ საათებში, აზოვის ზღვაზე განცდილი დღეები მაგონდება. „მეორედ დაბადებული“ ქართველი ლეიტენანტი. ოპერაციებს „კავფრონტი“ (კავკასიის ფრონტი) აწარმოებდა. ზღვის ფსკერზე ჩაძირული მეომრების დიდი უმრავლესობა ქართველები იყვნენ. ქართული სისხლი იღვრებოდა. უფრო დიდი ტრაგედია შემდეგ დატრიალდა, 1942 წლის მაისში, როდესაც გერმანელებმა ყირიმი ხელმეორედ აიღეს. გერმანული ჯარების მოწოლას ვერ გაუძლეს და ვინც ტყვეობა გადაურჩა, ზღვაში ჩაიხრჩო. უკვე მაშინ გახდა ცნობილი, რომ ამ ომში დაღუპულთა შორის პროცენტულად (მოსახლეობის საერთო რიცხვთან შეფარდებით) ყველაზე დიდი მსხვერპლი (საბჭოთა კავშირის სხვა ხალხებთან შედარებით) ქართველმა ხალხმა გაიღო! ეს შეფარდება არ შეცვლილა მთელი ომის განმავლობაში და ომი ისე დამთავრდა, რომ ეს ქართველი ერისთვის ტრაგიკული ციფრები ურყევე და უცვლელი დარჩა [70-იან წლებში თბილისში გახსნილი „ხალხთა მეგობრობის მუზეუმის“ პირველივე დარბაზში დიდი სტენდი იყო გამოფენილი, რომელიც გამოხატავდა ომში დაღუპული ქართველების რიცხვსა და ზევდრით წონას საბჭოთა კავშირის მთელ მოსახლეობასთან და ცალკეულ ხალხებთან შედარებით. „ზევით“ ვიღაცა მიხვდა, რომ ამ ცნობების გამოქვეყნება „სასურველი არ იყო“. სტენდი ისევე გაქრა, როგორც ყოველგვარი ჭეშმარიტება ქრება ჩვენს ქვეყანაში].

არ მცოდნება 1937 წლის განცდები, გრძნობები მანანასადმი და ფიქრები ელენეზე, მის ბედზე. საერთოდ ბანაკების ბედზე ომის პირობებში — რას აქმევდნ, როგორ ეპყრობიან, რა ბედი მოელოთ შესაძლებელი პოლიტიკური კრიზისის დროს. ეს ფიქრები ყველაზე ხშირად პოსტზე დგომის დროს იღვიძებს, ერთი საათი თუ სადმე შენობაში თოფით ხელში დგახარ და შენს გარშემო არავინაა.

ხშირია ასეთი განცდებიც (განსაკუთრებით ჯარში სამსახურის დასაწყისში): პოსტზე დგომის ერთი საათი საოცარ უნახავ და უჩვეულო ბედნიერების განცდას იწვევს. ეს ერთი საათი მე თავისუფალი ვარ, საკუთარი თავის შეუზღუდველი ბატონ-პატრონი. ვერავე მომეკარება, ხელს ვერავე შემახებს, და, თუ ვინმემ სცადა, წესდება მაძლევს უფლებას თავი დავიცვა. თუ საჭიროა იარაღიც გამოვიყენო ჩემი პოსტისა და საკუთარი თავის დასაცავად!

მაგრამ ეს განცდა მხოლოდ დროებითი, წუთიერი განცდაა...

ყაზარმის მივარდნილ და შეუშინეველ ადგილას მოთავსებულა ოთახი, სადაც საგანგებო განყოფილების გამგე კაპიტანი როდნიცკი იმყოფება. დაბარებული ვარ გარკვეულ დღეს, საათსა და წუთებზე (სამხედრო დისციპლინა შესაბამისად).

ამ ოთახს აქვს პატარა ოთხკუთხა სარკმელი, ფიცრული კარით და ჩვეულებრივი შესასვლელით. სარკმელიც და შესასვლელიც დახურულია და საიმედოდ ჩაკეტილი. ჭერ უნდა სარკმელზე დააკეცონ, თუ გაიღო — მომღიმარი სახე შემოგვხვდება. თუ ოთახში ამ დროს არავინ ჰყავს „საქმეზე“ მისული. შესასვლელ კარს გაგიღებს და ოთახში თავზიანად შეგვიპატუებს. ასე შევედო მეც. მაგრამ ვიცი, რომ ამ ღიმილის იქით რაღაც შემზარავი იფარება და პირი მაქვს ამომშრალი. სკამზე მიმითითა იმის ნიშნად, რომ „დავბრძანებულიყავი“.

საუბარი დასაწყისში „სალონურ“ ხასიათს ატარებს. — როგორ ვგრძნობ თავს, ხომ არავინ მაგიწროვებს, როგორაა ბავშვი (მანანა): მაინც რა ბედნიერებაა, ამ ქარცეცხლიან პირობებში რომ ღრმა ზურგში ვიმყოფები. სადაც მტრის ტყვია არ მემუქრება. ისიც მაგრძობინა, რომ იცის ამ ნაწილში შემთხვევით არ ვარ მოხვედრილი.

მე ვუსმენ, ყველაზე მეტად არასასიამოვნო ჩემი ამ ნაწილში მოხვედრის თემაა, არ მინდა, რომ ვინმეს ჩემს გამო რაიმე, თუნდაც მცირე უსიამოვნება შეხვდეს. მთი უმეტეს, ეს „ვინმე“ ჩემი მეგობარი ლაღოა. მაგრამ ეს თემა არ გაულრმავებია, ისე, თითქმის სხვათა შორის იყო ნათქვამი.

ბოლოს გადადის „საქმეზე“.

საქმე კი ისაა, რომ კლასობრივ მტერს არ სძინავს. „ხალხის მტრები“ ფხიზლად არიან, იარაღს არ ჰყრიან. კაპიტანი დარწმუნებულია. რომ ჩვენს შორისაც, ჩვენს ბატალიონშიც არიან ასეთები. ამიტომ ხელისუფლებას დახმარება სჭირდება. და იმდენადაა კაპიტანი დარწმუნებული ჩემს დახმარებაში, რომ დავალებას პირდაპირ მაძლევს.

— თქვენ მოხვალთ ჩემთან და წაიღებთ ახალ გაზეთს, რომელშიც მე გარკვეულ ადგილს დაგინიშნავთ. ამას და ამას ხომ იცნობთ? — თანხმობის ნიშნად თავს ეუქნევ, ხმის ამოუღებლად. — მიხვალთ მასთან, სხვათა შორის ამოიღებთ ჭიბიდან გაზეთს, წაუკითხავთ დანიშნულ ადგილს და დააკეცავთ მის რეაქციას. ამ რეაქციას მერე მე მაძნობებთ!

ესაა და ეს!

კაპიტანი გალაღებულია, მე კი ახლაც, ამ სტრიქონებას შერას ღრისაც მზარავს. მზარავს მისი დარწმუნებულობა, მისი სილაღე და ყველაზე მეტად კი იმ აქტის წარმოდგენა, რომელიც, მისი ფიქრით, მე უნდა ჩავიდინო.

ჩანს ჩემი განცდები იმდენადაა დაფარული. ან კაპიტანი იმდენადაა დარწმუნებული თავისი „საქმის“ წარმატებაში, რომ ვერაფერს მაძინებს.

— მე ამის გაკეთება არ შემიძლია!

— როგორ?! — ვაჟა-ფშაველელი კაპიტანი. — რა არ შეგიძლიათ? მე ხომ ვინმე მახლობელზე არ მოგცემთ ასეთ დავალებას. და განა თქვენ არ გინდათ პაეშის ნახვის შესაძლებლობა ხშირად იქონიოთ. და ბოლოს და ბოლოს — ნელ-ნელა კარგავს სიმწვინდეს კაპიტანი — მე ხომ შემოძლია ხეალვე ფრონტზე გაგზავნოთ!

— გამგზავნეთ — მშვიდად ვაძლევ პასუხს. — მე ჯარში იმიტომ ვარ, თუ საჭირო იქნება ფრონტზეც წავიდე.

კაპიტანი იღებს ქაღალდს, წერს ხელწერილს, რომ ამ საუბრის საიდუმლოება ურყევად დავიცვა და არასოდეს, არავითარ შემთხვევაში, არავისთან არ გავამხილო.

ხელწერილი ფურცლის ნახევარ გვერდს ფარავს. მე ხელს უშუალოდ ტექსტის უკანასკნელი სიტყვის გასწვრივ ვაწერ, ისე რომ ჩემმა საუბრის დასაწყისში მომღიმარმა და დასასრულს პირგამეხებულმა კაპიტანმა ვერც ერთი სიტყვა ვეღარ ჩაწეროს.

გამოვედი, შეიძლება ითქვას, გამარჯვებული, მაგრამ მიუხედავად ამისა, სულიერად განადგურებული.

გავიდა რამდენიმე თვე. კაპიტანი როდნიცკი არც ფრონტზე მგზავნის, არც რაიმე შევიწროვებას ვგრძნობ. ჯარისკაცული ცხოვრება მიდის ჩვეულებრივი გზით. ასეულის შემადგენლობა იცვლება, სამ დღეში ერთხელ პოსტებზე გავდივართ. შემადგენლობის შეცვლის ერთ შემთხვევაში ჩვენს ასეულში ერთი სასიხარულო ამბავი მოხდა, სასიხარულო, ყოველ შემთხვევაში, ორი ჯარისკაცისათვის. ასეულში მოულოდნელად მამა და შვილი აღმოჩნდა; ჯერ შვილი წაიყვანეს, მერე მამა. შვილის წაყვანიდან და მათი განშორებიდან თითქმის ორმა წელმა გაიარა და აი აქ, თბილისში, ორივესათვის შორეულ და უცხო გარემოში შეხვდნენ ერთმანეთს.

დავდივარ ქალაქში და ვხედეები მანანას. დავდივარ ზოგჯერ არა მორიგეობის დღეებშიც.

ჩვენს ასეულში ოცმეთაურებად დანიშნეს ორი ახალგაზრდა ოფიცერი, წარმოშობით უკრაინელები. ჩემთან ხშირად შემოდიან, მათი საუბარი სულ უკრაინაზეა, ამაყობენ თავისი ქვეყნით, ამ დროს „აღმოჩენილი“ უკრაინელი წითელი მეთაურით — კოტოვსკით.

ახალი წესის მიხედვით, მათ ჯარისკაცთა სასაბილოში კვების უფლება არა აქვთ. ხან ერთი შემოვა ჩემთან, ხან მეორე:

— Слушай, писарь, делом хочу, устрой уюлы и постели!

მე სიხარულით მივდივარ ქალაქში. ოფიცერი მთელი დღე ჩემი კუთვნილი საკმლით იკვებება.

არსებობს თუ არა შემთხვევითობა?

ამ საკითხზე ბევრი რამ მაქვს გაგონილი დიამატის (დიალექტიკური მატერიალიზმის) ლექტორისაგან ასპირანტურაში, მაქვს წაითხულიც. დიამატი — საკაცობრიო ფილოსოფიური აზროვნების უმაღლესი საფეხურია, მწვერვალო, სადამდისაც ადამიანური შემოქმედებითი გენია ავიდა. მარქსიზმის წარმოქმნა უდიდესი რევოლუციაა კაცობრიობის განვითარებაში, მის „იდეოლოგიურ“ ცხოვრებაში. უმაღლესი განზოგადებაა ყოველივე „დადებითისა, რაც კი კაცობრიობის მრავალსაუკუნოვან განვითარებას შეუქმნია“.

მოძღვრება, რომელიც კაცობრიობის სულიერი განვითარების მწვერვალს წარმოადგენს, ადრე შეიძლებოდა გაგეცნო (და უნდა გაგეცნო) ბუხარინის „კომუნიზმის ანბანით“ და უფრო ვრცელი „ისტორიული მატერიალიზმის თეორიით“, რომელიც ქართულადაც იყო თარგმნილი და, მისი წონის აწვევის მიზნით, ათარგმნინეს უნივერსიტეტის პროფესორთა შორის ყველაზე უფრო ღრმად მოაზროვნე ფილოსოფოსს.

შემდეგ „გამოირკვა“, რომ ბუხარინის ამ შრომებშიც „მემარჯვენე“ შეხედულებანი, კულაკების იდეოლოგია ყოფილა ასახული და ბუხარინის დახვერტის შემდეგ ამ წიგნების ხსენება გაქრა.

ჩემი ასპირანტურაში სწავლის დროს ეს უდიდესი სიბრძნე, მისი ორთოდოქსალური სახით, გადმოცემულია დიამატის სახელმძღვანელოებში, რომელთა ავტორები ისტორიამაც მიივიწყა და არც ჩემს მეხსიერებას შემორჩა.

ეს „ორთოდოქსალური და მყარი“ დებულებანი ხშირად იცვლება პოლტიკური კონიუნქტურის მიხედვით. მაგრამ ამას რა მნიშვნელობა აქვს! მაგალითად, როდესაც „მაღალი ტრიბუნიდან“ ითქვა, რომ ჩვენ აქამდე წარმოუბის პროდუქტების რაოდენობით ვიყავით გატაცებულნი და მთავარი კი მისი ხარისხიანო, ჩვენი ინსტიტუტის დიამატის კათედრის გამგემ ლენინგრადაში სასწრაფოდ მოიწვია სხდომა. „დაადგინეს“ — მოვლენათა განვითარებაში განმსაზღვრელი ქვანტიტეტური (რაოდენობრივი) ცვალებადობანი კი არაა (თუმცა ასე იყო ადრე ნათქვამი ყველა სახელმძღვანელოში), ქვალიტეტური გარკვეულობანია (თვისებრივი, რუსული გამოხატულება «качество ხარისხსაც ნიშნავს).

მიუხედავად ყოველივესი, დიამატის „ბოლშევიკური“ რედაქციის მიხედვით, შემთხვევითობა არსებობს სინამდვილეში. უარყოფილია ერთ დროს, ყოველ შემთხვევაში, მარქსისტული მოძღვრების მიმდევართა ერთ მნიშვნელოვან წრეში, გაბატონებული ინტერპრეტაცია მარქსიზმისა, როგორც დეტერმინისტული მოძღვრებისა, რომელიც ასაბუთებს სოციალიზმის მკაცრ აუცილებლობას და გარდუვალობას. „ბოლშევიზმი“ ვერ ურიგდება შტამლერის შეხედულებას — სოციალიზმის გარდაუვალობა ზედმეტს ხდის პარტიულ

ბრძოლებს, მუშათა კლასში შეგნების შეტანას და სისხლს, კვლავ სისხლს და სისხლს.

ერთი სიტყვით, შემთხვევითობა არსებობს. ეს ზოგადი დებულება ამართლებს ნებელობას, როგორც ერთ-ერთ უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტორს. კაცობრიობის განვითარებაში, პიროვნების დიდ როლს ისტორიაში. „ბოლშევიზმი“ კი არ წარმოიდგინება არც ნებელობის გარეშე და მით უმეტეს, „დიდი პიროვნების“ გარეშე. დებულება, რომ შემთხვევითობა აუცილებლობის ფორმაა, მხოლოდ ნილაბია. ამავე დროს ხარკი, რომელსაც „ბოლშევიზმი“ თავისი წინაპრის მოძღვრებას უხდის.

ყოველი დიდი ადამიანიც შემთხვევით მოვლენადაა აღიარებული. იუმცა ყოველი ლექტორი შიშისა და უხერხულობის გრძნობას განიცდის ამ ფრაზის წარმოთქმის დროს (მართლაც, ლენინი ან სტალინი და შემთხვევითი მოვლენა?!).

ჩემი „ემპირიული“ შეგნებით დიდი უმრავლესობა უბედური მოვლენებისა ჩვენს ცხოვრებაში განსაზღვრულია სისტემის კანონზომიერებით, 1937 წლით დაწყებული და ავტობუსების ავარიებით დამთავრებული, რომელთა დიდი უმრავლესობა ტექნიკური უწყისიერობით არის გამოწვეული, ხოლო უწყისიერობა ჩვენი ცხოვრების ნიშანდობლივი თავისებურებაა. ბედნიერება შემთხვევითობაა ჩემი ცხოვრების უმრავლეს შემთხვევაში.

... მივდივარ რუსთაველის პროსპექტზე ჯარისკაცის ფარაჯაში გამოწყობილი, მორიგი პაკეტი ჩავაბარე და მანანას სანახავედ სახლში უნდა შევირიბინო. ჯიბეში პატარა პარკუჭი მიღევს საგანგებოდ შეკერილი შაქრის ფხვნილის შესაგროვებლად. დილა-საღამოს ყაზარმის სასადილოში ჩემ წილ შაქრის ფხვნილს სხვისი თვალისაგან მორიდებით ამ პარკუჭში ვყრი და მანანას ვუნახავ.

ჩემს წინ ნაცნობმა სახემ გაიღვა „შინსახკომის“ ჯარების ფორმაში, მათი ყველაზე ნიშანდობლივი ქუდით, ლეიტენანტის „პოგონებით“. მივესალმე და გზა განვაგრძე. დამიძახა, შემაჩერა და ჩემსკენ გამოემართა.

აღმოჩნდა ჩემი და ელენეს უფილი თანაკურსელი, რომელიც ჩემს წარმოდგენაში ისეთ სტუდენტთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომ მისმა ფორმამ გამაოცა. სტანდარტული — „როგორა ხარ?“, ამ შემთხვევაში სტანდარტული არ აღმოჩნდა. საუბარი ელენეზე გადაიტანა, რომელსაც ამ დროს პატიმრობის ვადა მოხდილი ჰქონდა. მაგრამ თბილისში დაბრუნების უფლება არ მისცეს და იქვე „კახახსტანში“ დატოვეს, როგორც „თავისუფლად დაქირავებული“.

ჩემმა თანაკურსელმა ეს ყველაფერი გულდასმით მოისმინა. გულწრფელად შეწუხდა და დახმარება აღმოთქვა. ის ამჟამად მუშაობს „შინსახკომში“, ძალიან ახლო დამოკიდებულებაშია კომისართან (თუ მინისტრთან) და თავის

მხრივ სთხოვს ელენეს მდგომარეობის შემსუბუქებას და თბილისში დაბრუნების უფლებას.

რამდენიმე დღის შემდეგ მე შინაგან საქმეთა „სახ. კომისიის“ კაბინეტში ვიჯექი პირისპირ „სახკომ“ რაფაელსთან; ფორმა არ გამომიცვლია („შთაბეჭდილების მოხდენის“ მიზნით) და ჩემ სათხოვარზე ველაპარაკებოდი.

— არა, — ეუბასუხე კითხვაზე, — მანანას ჩემს მეტი მზრუნველი არავისა-
პყავს. მე კი, როგორც ხედავთ, რიგით ჯარისკაცად ვმსახურობ და ჩემი თვე-
ური ხელფასი 10 მანეთს უდრის.

ამ თხოვნამ გამოიღო შედეგი.

როგორც გავიგე, ელენეს თბილისში დაბრუნების უფლება ისე იყო გა-
ფორმებული, რომ „ყაზახსტანის“ ბანაკიდან საქართველოში გადმოყვანის შემ-
დეგ ისევ „შინსახკომის“ მიერ ნებართვა სისტემაში უნდა დარეგისტრირებულიყო. თბი-
ლისში კი ამ პირობებისაგან გაანთავისუფლეს და მუშაობა ერთ სამეცნიერო
დაწესებულებაში დაიწყო, კერძოდ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში.

და აი, კიდევ ერთი შემთხვევა, ნამდვილად ჩვენი ცხოვრების „კანონზო-
მიერების“ გამოვლენის ფორმა, რომელიც დიამატის არცერთ სახელმძღვანე-
ლოში არაა გათვალისწინებული და არც შეიძლება იყოს გათვალისწინებული.
ამგვარი ფაქტები წარმოადგენენ ნომერ პირველ სახელმწიფოებრივ საიდუმლო-
ებას, პაქეტებში საგანგებო გრიფით აღნიშნულს, ყველა სახის ბეჭდებით და-
ლუქულს.

ჩვენი ასეულში საოცარი „ПП“ ხდება. თავზარდაცემულები არიან ბა-
ტალონის მეთაურიც, კომისიარიც, ასეულის მეთაურიც და განსაკუთრებით
კაპიტანი როდნიცკი.

ჩვენი ასეულის საძილე ოთახის გვერდით „წითელი კუთხეა“. კედლები
მოფენილია ცნობილი მხედართმთავრების სურათებით. შუაში დიდი, ფართო
მაგიდა დგას წითელი სუფრით გადაფარებული, გაზეთებითა და ჟურნალებით.
თავისუფალ დროს წითელარმიელები წითელ კუთხეში სხედან, კითხულობენ,
სურათებს ათვალიერებენ, ხმადაბლა საუბრობენ.

კედელთან დიდი სტენდი დგას, სტენდზე პოლიტიკოსის წიგნების სურ-
ათებია, ცენტრში — სტალინის უფრო მოზრდილი სურათი, ნახევრად პრა-
ფილში.

ერთ დილას ასეულის მორიგი შევიდა წითელ კუთხეში და... სტალინის
სურათზე თვალია ამოკაწრული, ნამდვილად ამოკაწრული ფრჩხილით.

ჰოი, საშინელება!

მორიგეს ამის დანახვაზე კინალამ დამბლა დაეცა და ერთმა ფიქრმა შე-
იპყრო — სასწრაფოდ გამოქცეულიყო ოთახიდან და ეცნობებინა საჩქაროდ!
სანამ ვინმე შემოვიდოდა და მას ამ სურათთან მდგომს არ წაასწრებდა!

ყველაზე ხშირად, და სხვებზე მეტ ხანს, ასეულის ოთახში მე ვიმყოფებო, მაგრამ რა ხდება, დიდხანს არაფერი ვიცი. ხელმძღვანელობას გადაუწყვეტია საიდუმლოებით მოეცა ფაქტი და, კერძოდ, „უპარტიო ინტელიგენტისთვისაც“ დაეფარა.

ბელადის სურათი სასწრაფოდ შეცვალეს, ზუსტად იმგვარივე და იმზომისავე სურათი ჩააყრეს. გავიდა რამდენიმე დღე და — იგივე ამბავი მეორდება — თვალი ისევ ამოკაწრულია.

ძველი შენობის სქელ კედლებში დატანებულ განჯინაში ასეულის „ზამპოლიტი“ ჩასვეს და თვალთვალი დაავალეს. რამდენიმე დღე და ღამე გაატარა ასეთ მდგომარეობაში „ზამპოლიტმა“, მაგრამ ვერავის წაასწრო დანაშაულზე. ბელადის სურათზე კი ვილაც ჯავრს იყრის და დაგუბებულ გრძნობებს ამ გზით აძლევს გასაქანს.

ფაქტი მართლა განსაცვიფრებელია, გაუგონარი და წარმოუდგენელი. ომის პირობებში, როდესაც გაასმაგებულა ჩვენი მსაჯულების წესი და საშუალებები, წითელ ყაზარმაში, სადაც ადამიანის სულები იმ მიზნით იძიერება, რომ თავი გაწიროს „მტერზე სრული გამარჯვებისათვის“ — მტერი აქვე ზის და როდნიცკი უძლურია მისი გამოვლენისა და დასჯის წინაშე!

სარდლობის შეშფოთებას საზღვარი აღარ აქვს. მომხდარი ინციდენტი ემუქრება არა მხოლოდ უშუალო დამნაშავეს, ემუქრება ყველას. ბატალიონის მთელ სარდლობას და შეიძლება უფრო ზედა ორგანიზაციასაც.

როდნიცკი ხშირად შემოდის ჩვენ ასეულში, ზევრავს საწოლებს. დეტალურად ათვალიერებს წითელ კუთხეს, მიდის სტენდთან, დიდხანს უყურებს, ზომავს მანძილს იატაკიდან სურათამდე. შემოდის ჩემთანაც. ათვალიერებს ასეულის პირადი შემადგენლობის სიებს, დემოგრაფიულ ცნობებს წითელარმიელებზე, იძახებს „საეჭვო“ პირებს, ეკითხება, შემდეგ თავის ოთახში მიჰყავს და ა. შ.

ბოლოს სპეციალური ელექტროგაყვანილობა დადგეს. სურათის ქვეშ ორი მავთული შეუმჩნევლად დაფარეს — ხელის შეხების შემთხვევაში კონტაქტი მოხდებოდა და ზარი ჩაირთვებოდა.

ამ ხერხმა გამოიღო შედეგი, ყოველ შემთხვევაში, კაპიტან როდნიცკის თვის სასურველი შედეგი. ზარის ხმა გაისმა, წითელ კუთხეში შეცვივდნენ და სტენდის წინ მდგარ ჯარისკაცს ხელები გადაუგრიხეს. ჯარისკაცი (ვინმე ვიშნევსკი, კოლმეურნეობის წევრი რუსეთის შორეული ოლქიდან) სტენდის წინ იდგა, ხელში მტკრის ტილო ეჭირა და სურათს მტვერს სწმენდდა. ამისათვის ყურადღება არავის მიუქცევია. „ფაქტი“ ის იყო, რომ „ბოროტმოქმედი“ ადგილზევე, ბოროტმოქმედების ჩადენის დროს იყო დაკავებული.

ორი დღის შემდეგ, ასეულის მორიგეობის დროს, პატიმარს საუზმე ჩავუტანე. გუშაგმა კარი გამიღო, საშინელი, გულის შემზარავი, სულის შემძვ-

რელი სურათი წარმომადგა. ვიშნევსკი მარტო იყო „გაუპტვატში“, გონება-
მიხდილი ეგდო. ცემენტის იატაკზე, სახეზე ზეწრის ფერი ედო და ხელის მო-
ღუნებულ მოძრაობაზე შევამჩნიე, რომ ცოცხალი იყო. ჩემკენ არ მოუხედია.
საუზმე დავუდგი იატაკზე და გამოვედი.

ნათელი გახდა, რა უნდა გადაეტანა ამ ადამიანს. ეპეი აღარ მეპარებოდა,
რომ მისი ბედი გადაწყვეტილი იყო; რომ როდნიცკის აუცილებლად უნდა აღ-
მოეჩინა დამნაშავე, დაეპატიმრებინა ბოროტმოქმედების ჩადენის ადგილზე,
შეედგინა სათანადო აქტი, მოეწერინებინა ხელი „ბოროტმოქმედისათვის“,
გამოეტანა განაჩენი და მოეყვანა სისრულეში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ
თვით როდნიცკი არ აღმოჩნდებოდა მსჯავრდებულის მდგომარეობაში, სა-
მედლოდ მოედებოდა ბოლო მის კარიერას.

დავბრუნდი ასეულში და შევედი ჩემს ოთახში. ამ ჭარისკაცის სახეს ვერ
ვიცილებდი ცნობიერებიდან. მისი პარალიზირებული სხეული და გათეთრე-
ბული სახე მოსვენებას არ მაძლევდა. უეცრად შთაგონების მსგავსად გამი-
ელვა თავში აზრმა. ამოვიღე საბუთები, დავხედე პირადი შემადგენლობის მო-
ძრაობის სივრცეს და... ეს ჭარისკაცი სამი დღის წინ იყო მოსული ჩვენს ბატალი-
ონში ჰოსპიტალიდან. ის „საქმე“ კი, რომლის გამოც ის დაპატიმრეს, სამი
კვირის წინ დაიწყო და სურათზე თვალის ამოკაწვრას მის მოსელამდე რამ-
დენჯერმე ჰქონდა ადგილი.

უკვე დაღამებული იყო. მთელი ღამე თვალი არ მომიხუჭია, თეთრად
გავათენე უდანაშაულო, უბრალო ადამიანზე ფიქრში, და როგორი მძიმეც
არ უნდა ყოფილიყო იმ ოთახის მახლობლად გველაც კი, სადაც მე აღრე ჩემ-
და უნებურად აღმოვჩნდი და ერთი საათი გავატარე, გადავწყვიტე დილით აღ-
რე როდნიცკისთან მივსულიყავი და ახსნა-განმარტება მიმეტა.

სარკმელზე რომ დავაკაკუნე, გაოცებული და მომღიმარი სახე წარმო-
მიდგა წინ. ისეთნაირადვე მომღიმარი და ისეთნაირადვე ვერაგი. ვუთხარი ყვე-
ლაფერი, რაც სათქმელი მქონდა.

— დიდი მადლობა, რომ შეწუხებულხარ! მაგრამ როგორ წარმოიდგი-
ნეთ, რომ მე ეს დეტალი გამომრჩებოდა მხედველობიდან! ეს მე ძალიან კარ-
გად ვიცი და კიდევ ერთხელ მადლობას მოგახსენებთ!

რამდენიმე დღის შემდეგ შევიტყვე, რომ ვიშნევსკი დახვრიტეს.

ეჰ, ღმერთო ჩემო, სადაა ახლა კაპიტანი როდნიცკი, რას აკეთებს და რა-
გორ დადის ამ „ცოდვილ მიწაზე“, რომელსაც ცოდვილი მისი მსგავსი სუ-
ლით მახინჯი ადამიანების გამო შეერქვა!

გავიდა კიდევ რამდენიმე დღე და კაპიტანი როდნიცკი ბატალიონის კო-
მისართან ერთად შემოვიდა ჩვენს ოთახში. მე და ასეულის მეთაური, სამხედ-
რო წესის მიხედვით, ფეხზე წამოვდექით და სალამი მივეცით. კომისარმა ასე-

ულის საქმეები მოითხოვა, გადაფურცლა, უგულისყუროდ გადაათვალიერა, ასეულის მეთაურს კითხა (თუმცა ძალიან კარგად იცოდა) ვინაა ასეულში გადამწერის თანამდებობაზე, პასუხი მოისმინა და ბრძანება გასცა:

— გადამწერი მწყობრში გადაიყვანეთ და უკეთესი შეარჩიეთ.

ამის შემდეგ ჩემი ბატალიონში გაჩერება აღარ შეიძლებოდა. როდნიცკიმ თუ პირველი „დანაშაული“ მაპატია, მეორეს აღარ მაპატიებდა. მისი შურისგება იმით დაიწყო, რომ მწყობრში გადამიყვანეს. შემდეგ რას გააკეთებდა, ძნელი იყო ამაზე პასუხის გაცემა. ალბათ ყველაფერს, რასაც „მიზანშეწონილად“ დაინახავდა.

ჩემს სულიერ მდგომარეობას ამწვავებდა ელენეს წერილი — ორი კვარის შემდეგ თბილისში გამომგზავრებისათვის ემზადებოდა და... მე შეიძლება თბილისში არც კი დავხვედროდი. ერთადერთი გამოსავალი თბილისის სამეთაურო სასწავლებელში გადასვლა იყო.

ვისარგებლე თავდაცვის მინისტრის მოადგილის შჩადენკოს ახლად გამოსული ბრძანებით იმის თაობაზე, რომ უმაღლეს სასწავლებელდამთავრებულები სამხედრო სასწავლებლებში გაეგზავნათ და რიგით სამსახურში არ გაეჩერებინათ. ბრძანებაში მოყვანილი იყო ერთი, მრავალ ფაქტს შორის, ცნობილი გეოლოგის შემთხვევა, რომელსაც მთელი სიცოცხლის მანძილზე ცხენებისა ეშინოდა და მობილიზაციის შემდეგ სწორედ „ობოზი“ და ცხენები ჩააბარეს.

ჯარში მოქმედი წესის მიხედვით, რიგითი ჯარისკაცის „რაპორტი“ (განცხადება) მხოლოდ ათმეთაურის სახელზე უნდა დაიწეროს; მან უნდა (თუ საჭიროდ დაინახავს!) ოცმეთაურს წარუდგინოს, ოცმეთაურმა ასეულის მეთაურს, ამ უკანასკნელმა ბატალიონის მეთაურს და ა. შ. ამ რთულ, მოუქნელ და ბიუროკრატიულ სისტემაში ჩვეულებრივ ყველაზე ძნელი გადასალახავი პირველი ათმეთაურის ინსტანციას, განსაკუთრებით იმ კატეგორიის რიგითი ჯარისკაცისათვის, რომელზედაც შჩადენკოს ბრძანებაშია ლაპარაკი.

ათმეთაური სამხედრო იერარქიაში ყველაზე დაბალი და გონებრივად ყველაზე მეტად შეზღუდული ფენაა. უფლებები, რომლებიც მას ეძლევა, მაინც ფორმებს ღებულობს იმის გამო, რომ დაქვემდებარებულთა შორის ცოტად თუ ბევრად განათლებულ პირთა ყოფნა მასში საკუთარი არასრულფასოვნების შეგნებას აღვივებს. ხშირია შემთხვევები, ასეთი რიგითების შევიწროებისა. შეგნებული და წინასწარ მოფიქრებული ღვენისა, მაგრამ ისეთ ფორმებში, რომ შევიწროება და ღვენა საერთო „კანონიერების“ ფარგლებში რჩება. ათეულის მორიგეობის დროს სამეურნეო სამუშაოებზე ათმეთაურები ხშირად ყველაზე ბინძურ დავალებას განათლებულ რიგითებს ავალებენ და ამაში დიდ კმაყოფილებას ხედავენ.

მე ღვისუფალი ვიყავი ასეთი შემთხვევისაგან, მაგრამ ვერ გადავლახავდი ისეთ „ინსტანციას“, რომელიც როდნიცკის სახით მემტკრებოდა.

მოხდა ისე, რომ ეს დაბრკოლებაც დაეძლიე.

ამიერკავკასიის სამხედრო შტაბში მორიგეობისა და პაკეტების დატარების დროს რამდენიმე მაღალი თანამდებობის პირი გავიცანი, მათ შორის სამხედრო ოლქის ზურგის უფროსი — გენერალ-ლეიტენანტი კურდიუმოვი. პაკეტი გადავეცი. პირადი მიმართვის უფლება მოვიღე და სამეთაურო სასწავლებელში გადაყვანა ვთხოვე. შჩადენკოს ბრძანების გახსენება აღარ დამკირდა — ბრძანება ახალი მისული იყო და ჩემზე უკეთ იცოდა.

მეორე თუ მესამე დღეს ბატალიონში ბრძანება მოვიდა და მე სამეთაურო სასწავლებელში გადავედი.

ტუჟ-ტუჟ, ტუჟ-ტუჟ, ტუჟ-ტუჟ...

ისევ მატარებელი. ისევ რუსეთის ტრამალები. განსხვავება ისაა, რომ ახლა 1945 წლის იანვარია და რუსეთის ჩვეულებრივ პეიზაჟს დანგრეული, განადგურებული ქალაქები და რკინიგზის სადგურები ემატება — აფეთქებული ხიდები, მდინარეში ჩაწოლილი ბურჯები, შენობებიდან დარჩენილი კედლის კონტურები და ხალხის უმთავრესად ქალების ჯგუფები. ქალები ემსახურებიან სადგურებს, ქალები აკეთებენ დაზიანებულ ლიანდაგს ნიჩბებით, წერაქვებით, ლომებით (რკინის ბერკეტებით) ხელში.

გუშინ საღამოს გამოვედი თბილისიდან. 30-ოდე უმცროსი ლეიტენანტი მივდივართ ერთ-ერთი ფრონტის განკარგულებაში, ფრონტის, რომელსაც მურმანსკიდან უნგრეთამდე გაკიმულ ხაზზე ყველაზე სამხრეთი ადგილი უჭირავს. თუ ფრონტზე წასვლას შეიძლება ბედნიერი ეწოდოს, ჩემი ეს მეორე წასვლა უფრო ბედნიერია. ელენე დაბრუნდა, მუშაობს, მანანას პატრონი გამოუჩნდა, ომი დასასრულს უახლოვდება, ამაში ეჭვი აღარავის ეპარება. „ძღვევამოსილი საბჭოთა არმია“ მიიწევს წინ. თუმცა ძალიან დიდი წილი გერმანიაზე გამარჯვების საქმეში მოკავშირეებსაც მიუძღვით, ამაზე ჩვენი პროპაგანდა ცდილობს ნაკლებად ილაპარაკოს. მასების პოლიტიკური აღზრდისა და დიდ რუს ხალხში განსაკუთრებულობის გრძნობის ჩანერგვისათვის ეს „მიზანშეწონილი არაა“. შემდეგში ამაზე სულ აღარ ილაპარაკებენ და „ყავისფერი შავი ჭირისაგან კაცობრიობას ხსნას“ მთლიანად თვითონ მიიწერენ.

თბილისის რკინიგზის სადგურზე ელენემ, მანანამ და რამდენიმე მეგობარმა გამომაცილეს. ელენე მაგრადაა — 6 წლით გადასახლებაში ყოფნამ მისი ნებისყოფა გააყაფა, ჩემი დაცილების და ფრონტზე წასვლის მწუხარებას არ იმჩნევს. ჩემს ვაგონს რომ მივუახლოვდით, იქიდან შემთვრალებული „კომანდის“ სიმღერა მოისმა — *Прощай, любимый город, уходишь завтра в море.*

ჩემმა მეგობარმა მოძალებულ განცდებს ევლარ გაუძლო და თვალებიდან ცრემლები მოიწმინდა. ტერიტორია, რომელიც ჩვენ გავიარეთ, მთლიანადაა გერმანელებისაგან განთავისუფლებული, დაწყებული ჩრდილო კავკასიიდან და დამთავრებული ბალატონის მიდამოებით უნგრეთში.

მგზავრობას დიდხანს მოუენდით.

თავდაპირველი გეგმით დანიშნულ ადგილზე ქალაქ ლოვოს გავლით უნდა ჩავსულიყავით. მაგრამ აქ ბენდერას „ბანდები“ მოქმედებენ. საბჭოთა ჯარების ეშელონებს ანადგურებენ მატარებლების აფეთქებით, თვითმფრინავების თავდასხმებით. როგორც ლოვოში ლაპარაკობენ, ბენდერას არმია ორას ათასს აღემატება, უკრაინის დამოუკიდებლობის, „самостійна Україна“-სათვის იბრძვიან. ისტორიული ვითარებით ტრაგიკულ მდგომარეობაში მყოფი ორი გამძინავრებული მტრის — გერმანელებისა და რუსეთის ჯარებს შორისაა მოქცეული.

[გაივლის 20 წელი და ერთი ლოველი უკრაინელისაგან გავიგებ, რომ უკრაინის XX ს-ის მოღვაწეთა შორის უკრაინის ხალხი ყველაზე დიდ ეროვნულ მოღვაწედ თვლის პეტლიურასა და ბენდერას. მისგანვე ჯავიღბ რეკორ და რა პირობებში მოკლეს ბენდერა საბჭოთა „რაზვედკის“ წარმომადგენლებმა. გაივლის კიდევ წლები და იმასაც გავიგებ, რომ შელეპინს („ორგანოები“-ს ხელმძღვანელს ბენდერას მკვლელობის დროს) დასავლეთ გერმანიაში ჩასვლაზე უარს ეტყვიან, რადგან იქაური კანონების მიხედვით მკვლეელი და მკვლელობის ორგანიზატორი ერთნაირად ისჯება].

ლოვოი პირველი ევროპული ქალაქია, რომელიც მე ვიხილე. ეს ქალაქი მეფის დროსაც არ ყოფილა რუსეთის; მაშინაც არ ყოფილა რუსეთის, როდესაც თითქმის მთელი პოლონეთი შედიოდა რუსეთის იმპერიაში. 1918 წელს ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის შემდეგ, პოლონეთის დამოუკიდებლობის აღდგენის დროიდან ის პოლონეთს გადაეცა. 1939 წელს, როდესაც პოლონელმა ხალხმა საბჭოთა კავშირს მიმართა „გვიშველეთო“ და პოლონეთი ფაშისტურმა გერმანიამ და საბჭოთა კავშირმა წინასწარი გარიგებით შუაზე გაიყვეს, ქალაქი საბჭოთა კავშირს „წეხდა“ და პირველ დიდ შენამატად იქცა მეფის რუსეთთან შედარებით.

ლოვოში ორი დღე მოგვიხდა გაჩერება. ჩემი კომანდის სულ ახალგაზრდა წევრები, ჯერ კიდევ ჰაბუკები, „პოლკებთან“ ატარებენ დროს და „გარი-ლკას“ (არაყი) სვამენ ჩუმჩუმად უფროსმა რომ არ შეამჩნიოს.

არაჩვეულებრივ შთაბეჭდილებას ახდენს ქალაქის ქუჩები, ძეგლები, პარკები და სასაფლაო, მოვლილი ამ დროსაც კი. მიცეცევიჩის ძეგლი, პოლონელი პოეტის, რომელმაც ქართულ კრიტიკულ მწერლობაში გამოთქმული შეხედუ-

ლებით, ბარათაშვილზედაც მოახდინა გავლენა. სიგიზმუნდ II-ის (თუ III-ის) ცხენზე ამხედრებული ბრინჯაოს ფიგურა (ახალი ხელისუფლება მიცვევიჩის ძეგლს დატოვებს, სიგიზმუნდი მისთვის „ზედმეტია“).

უშველბელი ზომის პოლონური „კასტიოლები“ ხანშიშესული მლოცველებით, გამოძელაპარაკა სიმპათიური, შუახნის პატრონი, რომელიც სადაურობას მეკითხება, თამამად ვასუსობ სადაურიც ვარ და ვგრძნობ, რომ რაღაც შევბას გრძნობს და სახე უღიმის.

გსხდებით მატარებელში და მივემგზავრებით კიევისაკენ. კიევი არ მინახავს, მაგრამ ბევრი რამ მაქვს გაგონილი „მწვანეში ჩაფლულ ქალაქზე“, დნაპრზე — „реве да стоиє Днипр широкий“, კენსატკაზე, ვლადიმირის გორაზე.

მწვანეში ჩაფლულ ქალაქს ვერ ვხედავ, ხეები წლის ამ დროს გაშიშვლებულია და მეორეც — საკმაოდ განადგურებული საარტილერიო თუ საავიაციო ბომბებისაგან. კრეშატივის ერთი მხარე მიწასთანაა გასწორებული (უკვე იწყება ქალაქის აღდგენაზე ფიქრი და ქუჩის ეს ნაწილი მთლად მოსუფთაებულია). ვლადიმირის გორაზე ასვლა ვერ მოვასწარი — ქალაქში ტრანსპორტი არ მუშაობს.

ქალაქი (უნგანი?), სადაც რუმინეთ-საბჭოთა კავშირის საზღვარი უნდა გადაკვეთოთ და უნგრეთში გავიდეთ.

ამ სადგურზე უჩვეულო არეულობაა, ხალხის, უმთავრესად სამხედრო პარების სიმრავლე. ზოგი რუმინეთიდან მოდის, ზოგი (ჩვენსაკენ) რუმინეთისაკენ მიემგზავრება. აქეთ მომავალი „ბედნიერები“ არიან, იქით მიმავალი მალე, სულ მალე ქარცეცხლში აღმოჩნდებიან.

ჩემს კომანდაში ბევრი სომეხია, რომლებმაც ერევნის საარტილერიო სპეცკოლა დაამთავრეს და შემდეგ თბილისის საარტილერიო სასწავლებელში გადმოიყვანეს. მათ აქეთ მომავალი სომეხი ოფიცრებისაგან შეიტყვეს, რომ ბუქარესტში მრავალი სომეხი ცხოვრობს, აქეთ თავიანთი სკოლა, მუზეუმი და გაზეთი. ასწავლეს როგორ და რა ტრანსპორტით შეიძლება იქ მისვლა.

რუმინეთის პირველი ქალაქი, სადაც გავჩერდით, იასაა. ძველი ქალაქი, ოჯანში, სადაც რამდენიმე კაცი მოვთავსდით, დიასახლისმა „მამალიგა“ (ლონსი რუმინულადაც ასე ჰქვია) გაგვიყეთა. რუსული ლაპარაკი არ იცის და ჩვენ მუნჯურ ჟესტებით ველაპარაკებით.

ჩვენზე აღრე მასთან გაჩერებულ რუსის ჯარისკაცებს რამდენიმე რუსული უწყმაწური სიტყვა უსწავლებიათ და ხანშიშესული დარბაისელი ქალი, რუსულ ენაში გაცნობიერება რომ დაგვიმტკიცოს, ამ სიტყვებს კაჰკაჰივით იძახის და ჩვენ მხიარულ სიცილს იწვევს.

რუმინეთი რომ რუსეთზე მაღალი კულტურის ქვეყანაა, ეს ჩანს პირველი შთაბეჭდილებიდანვე. მაგრამ შემდეგ უნგრეთს რომ ენახავ, მომავლენდა იასაში ნანახი რუმინელი გლეხები უბეში ქსოვილისაგან შეკერილი პალტოებით, გადაგდებული ავტოკამერებისაგან ამოსხმული ქალამნებით (ჩვენშიც რომ ძალიან გავრცელდა რევოლუციის შემდეგ), ცხვრის ტყავის ქულებით (ჩვენში თათრები ხმარობენ) — დავრწმუნდები, რომ აქ ქალაქსა და სოფელს შორის ისეთი დიდი განსხვავებაა, რომ ეს ქვეყანა მაღალი ცივილიზაციის ქვეყანად ვერ ჩაითვლება.

რალაც მსგავსებას ვხედავ რუმინელებსა და ჩვენ შორის გარეგნულ იერში, ხასიათში. წითელქუდიანი რკინიგზელი ელაპარაკება ვილაცას, ისე იქნევს ხელებს და ისეთი ტემპერამენტით ლაპარაკობს, თავი ჩვენი რკინიგზის სადგურზე მგონია. გეოგრაფიული გარემო, ჩანს, მოქმედებს ეს ორი ქვეყანა ხომ შვეი ზღვის „გალმა-გამოლმა“ მდებარეობს, ერთ გეოგრაფიულ განედზე.

ბუქარესტი შესანიშნავ ქალაქად მეჩვენა, — მეფის სასახლეების გვერდით ამერიკული საელჩო, შენობა აგებული სულ სხვა სტილით, თეთრი ფასადით. მაგრამ აქაც თავისებური სპეციფიკა — ქუჩებში იქვე სახელდახელოდ შემწვარი ბატ-ბუტი იყიდება ქაღალდის პატარა პარკებში.

ქალაქში საზეიმო ვითარებაა, სიხარული იმის გამო, რომ უნგრეთის ტერიტორიის ნაწილი რუმინეთს გადასცეს. ქალაქი სავსეა პლაკატებით — კონტურებით შემოხაზულ რუმინეთის ტერიტორიას მზე და მზის გვერდით გამოსახული სტალინი აფრქვევენ სხივებს.

სომხებს, რომლებიც აქ უმთავრესად ვაჭრობას მისდევენ, აქვთ სკოლა, მუზეუმი და გაზეთი, რომელიც კვირაში რამდენჯერმე გამოდის. მუზეუმის ეზოში დგას გენერალ ანდრანიკის ბიუსტი, ერთი დიდი დარბაზი სტრეიკოვსკის წიგნებიდან („Armenische Baukunst“) ამოკრებილ, გადიდებულ ნახატებს და სურათებს უჭირავს; მის მოსაზრებებს სომხურ არქიტექტურაზე. ზე ამ წიგნზე მაქვს წარმოდგენა და ვიცი, რომ შუა საუკუნეების სომხურ-ქართული ხუროთმოძღვრების მიმართების საკითხები მასში, მეტი რომ არ ითქვას, არასწორად და ტენდენციურად არის გაშუქებული.

მუზეუმის დირექტორს (თუ თანამშრომელს) ვინმე ეგიაზარიანს ადრე მოსკოვის უნივერსიტეტის ფილოლოგიური ფაკულტეტი დაუმთავრებია და კარგ რუსულს ლაპარაკობს. მისგან გავიგე, რომ ბუქარესტში დაახლ. 30.000 სომეხი ცხოვრობს. ცხოვრობს აქ აგრეთვე ერთი ქართველი — ივანიშვილი, სპეციალობით დანტისტი. ძალიან მინდა მისი ნახვა, მაგრამ დრო აღარ მრჩება.

სამხედრო საბჭოთა ხელისუფლება დიდ ავტოკრატის ეწევა სომხების „სამშობლოში“ დასაბრუნებლად და ძალიან ბევრი აპირებს სომხეთში გადასახ-

ლებას. ზოგი, ბუნებრივია, არ აპირებს ბუქარესტის დატოვებას: არიან ისეთებიც, რომლებიც მერყეობენ და ჯერ ვერ გადაუწყვეტიათ დარჩენენ თუ არა!

გრძელი კორიდორის მოსახვევში, როცა შემთხვევით ჯგუფისა და ეგიზარიანის თვალისათვის უჩინარი გავხდო, ერთი ადგილობრივი პატარა ტანის კაცი ჩემკენ ჩქარი ნაბიჯით გამოემართა. — მე თბილისელი სომეხი ვარ. წამოსული იქიდან 40 წლის წინ. ძალიან მინდა დაბრუნება, მაგრამ გემუდარებით ერთ კითხვაზე მიპასუხოთ, მხოლოდ ალალი გულით, მართალი მითხრათ: რომ დაებრუნდე თბილისში, მექნება თუ არა იმის საშუალება, რომ ერთი პატარა დუქანი გავაღო?

დავიბენი. რა მეტქვა არ ვიცოდი. „პოს“ თქმა ნიშნავდა კაცის მოტყუებას, „არას“ თქმა ნიშნავდა — „სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის“ ღონისძიების წინააღმდეგობას [შემდეგ გავიგებ, რომ ამავე მიზნით საზღვარგარეო საქარველოდან გაგზავნილები, მათ შორის ცუკას მდივნის რანგის პირიც, კოლმეურნეობების გამო ჭოკმანში მყოფ ქართველ ემიგრანტებს იმასაც პირდებოდნენ, რომ კოლმეურნეობები ეს უმნიშვნელო მოვლენაა და მალე მოისპობა].

ბუქარესტში ჩემმა ახალგაზრდა თანამგზავარმა მეთაურებმა რუსი მეზღაური გამაცნეს — აუარებელი ფული აქვს და საღამოობით დროს პირველი ხარისხის რესტორანში ატარებს. ჰყავს დროსტარების პარტნიორიც — ავიაციის ლეიტენანტი, ახალგაზრდა რუსი ქალი. მთელი საღამო ერთად ცეკვავენ. ცეკვითა და სასმელით დამთვრალეები აღიან სასტუმროს ოთახში, რომ სიცოცხლითა და სიყვარულით თრობა იქ გააგრძელონ.

ვინაა ეს მეზღაური ან ეს ლეიტენანტი მფრინავი ქალი, რა უნდათ აქ, გამძვინვარებული ომის პირობებში, როდესაც ფრონტებზე ასეულები და ათასეულები იღუპებიან? — არ ვიცი. გული ერთგვარი შურის გრძნობით ივსება, — აო, ასე უნდა ცხოვრება; ასეთი კაცი ყველაფერს აიტანს და ყველა პირობებში გამოძებნის მხიარულებისა და ტკბობის საშუალებას. მისთვის მხოლოდ დღევანდელი დღე და ეს წუთი არსებობს.

მაგრამ — ვინ იცის?! იქნებ სწორედ დღევანდელმა მძვინვარე პირობებმა და ხვალნდელ დღეზე მჭევრვარე ფიქრებმა დააყენა ამ გზაზე, აიძულა დღევანდელ დღეს, აი, ამ საათებს, ამ წუთებს გამოგლიჯოს სიხარული. სიყვარული და სიამოვნება! „მასუი ღვინო, ღონეო, შენითა ხელითა ვარდისა ღერი, შენისა ღაწუისა მსგავსი, შენისა პირისაებრ სუიანი! ამისა უამესი ყამი აღარ ეგების... რა ვიციტ ხვალისა წინამდებარე? მოედ, რომელ თავისაკერძი სიხარულისა ნაწილი ავიღოთ დღეს“.

მე „ჩემი სამყარო“ მაქვს, ჩემი ფიქრები და განცდები, ჩემი გზა ცხოვრებისა, თითქოს ბედისწერით განსაზღვრული. არ ვიცი რა მომელის, საით

და როგორი გზით წამოყვანს ჩემი ვარსკვლავი, მაგრამ ვიცი, რომ ამ მეზღვაურის გზა ჩემი გზა არ იქნება.

პირველი კლასის ვაგონები გაუბედურებული და გაპარტახებულია. რბილსა და ჭიმვით და საზურგეებზე გადაკრული ქსოვილები ჩამოდლღვნილია. საპარტახის პირებით ამოჭრილი. ერთი რუმინელი ყრუდ ისვრის ფრაზას — ამ ქსოვილებისაგან რუსი ჯარისკაცები „პარტიანებს“ იკეთებდნენ!

მაგრამ ფრანგული ფირმის დამზადებულ ვაგონებს ჯერ კიდევ შერჩენილი აქვთ თავისი ძველი სახე. ეგვა — საწოლი ადგილები არაა და შეუჩვეველი მგზავრისათვის ძნელი ასატანია. დილით ადრე ვდგები. შესანიშნავი, უჩვეულო სანახაობა წარმომიდგა თვალწინ. დიდი, ფართო ღუნაი, ისეთი ზომის კუნძულებით, რომ მთელი სოფლებია მოთავსებული. წითელი კრამიტით დახურული პატარა სახლები, როგორიც მე არასოდეს არ მინახავს. ღუნაის იქით — იუგოსლავია და დიდი მთები.

მე არ შეიძლება გამაყვიროს არც ამ მთებმა და არც მთებით შემოზღუდულმა ხეობამ. უჩვეულოა დიდი მდინარე დიდი მთების ხეობაში, იმ ზომის მდინარე, რომლის კუნძულებზე მთელი სოფლები ეტევა. ამას ვერც საქართველოში ნახავ, ვერც რუსეთში, მე კი სხვა არაფერი მინახავს და ყოველი სიახლე განცვიფრებას და აღტაცებას იწვევს.

ქალაქ ტიმიშოარადან ქალაქ არადამდე ავტომანქანებით ვიმგზავრეთ. მანქანის 60 კილომეტრია და რამდენიმე დასახლებული ადგილი, რომლებიც უფრო დიდ სოფლებს გავს, ვიდრე ქალაქებს. შესანიშნავი შენობები, სწორი ქუჩები. სანამ დასახლებაში შეხვალ, აუცილებლად ჯვარზე გაკრული მაცხოვრის ქანდაკება დგას (ასევე — გასასვლელთან). ეს სოფლები რამდენიმედ მიცვლის იასაში მიღებულ პირველ შთაბეჭდილებას რუმინელ გლეხებზე და სოფელზე. მაგრამ შემდეგ გავიგებ, რომ ეს ყოფილი გერმანული კოლონიებია.

უნგრეთამდე ჩვენმა მატარებელმა იუგოსლავიის პატარა მონაკვეთი გაიარა. დილით ადრე, ჯერ გათენებული არ იყო, რამდენიმე საათით გაჩერდა. არ ვიცი რა სადგური იყო, ან რა მანძილით იყო დაცილებული დასახლებულ ადგილს, მაგრამ კარგად მახსოვს ის აღფრთოვანება და სიხარული, რომლითაც ადგილობრივი მოსახლეობა შეგვეხვდა. შუაჩინისა და მოხუცი ქალები მორბიან ჩვენთან; ზოგს კვერცხები მოაქვს ნობათად, ზოგს პური. ლოცულობენ ჩვენს მზეს. გვკოცნიან, სწყევლიან გერმანელებს. ერთი იმას ჩივის, რომ ვაჟი ჟაჟს გერმანელების ტყვეობაში, მეორეს ქმარი მოუკლეს, მესამეს ძმა.

ნამდვილი, უშუალო სიხარული გამოწვეული იუგოსლავიის განთავისუფლებით და საბჭოთა ჯარით, რომელსაც, მათი შეგნებით, ამ საქმეში უშუალო დამსახურება მიუძღვის.

სეგედი პირველი უნგრული ქალაქია სადაც გაეჩერდით, მდ. ტისაზე თავისი გრანდიოზული ტაძრით. მიუხედავად თებერვლის ბოლო რიცხვებისა, მზიანი თბილი დარი დგას და მთელი ქალაქი ყვავილებით მოვარდებითაა მოფენილი. აქ გერმანულს თითქმის ყველა ლაპარაკობს და ვახერხებ მათთან საუბარს (პირველად „ვიდგამ ენას“, მათიც მესმის, ჩემსასაც ვაგებინებ).

ტრამვაიში ერთ კაცს ყვითელ ყდაში ჩასმული წიგნი უჭირავს ხელში; ეს წიგნი ლევ ტოლსტოის თხზულებაა უნგრულად თარგმნილი. მაგრამ მან იცის, რომ კიდევ მეორე — Klein ტოლსტოი არსებობს, თანამედროვე რუსი პროზაიკოსი.

ახალი ქვეყნებისა და ქალაქების ნახვა ჩემთვის დიდი სიხარულია, ამავე დროს წარმოუდგენელი ჩემსა და ჩვენს იმდროინდელ ცხოვრებაში. ის კედელი, რომელიც ჩვენს ქვეყანას საბჭოთა ხელისუფლებამ შემოარტყა, ომის საშინელების ხარჯზე გაიხსნა და მე სიკვდილის მოლოდინში ხარბად ვეწაფე-ბი სიცოცხლეს და „ჩემი სამყაროს“ იმ მხარეს, რომელზედაც ოცნებაც არ შემეძლო მშვიდობიანობის დროს.

ერთ ადგილას (დუნაფელდვარ) გადავკვეთეთ დუნაი; შემდეგ გავიარეთ ქალაქი სეკეშფეხერვარი, რომლის სახელწოდებასაც ყველა რუსი თუ რუსის-ქარში მსახური არარუსი აუცილებლად ამახინჯებს; ძველი პატარა ქალაქი — ბრინჯაოს ძეგლების არაჩვეულებრივი სიმრავლით. მივეახლოვდით ტბა ჰალატონის მიდამოებს, სადაც ფრონტის წინა ხაზი მდებარეობს.

კომანდის უფროსი გვემშვიდობება, უკან ბრუნდება თბილისში (რა ბედნიერია! — ჩვენს თვალშიც და საკუთარ თვალშიც). ჩვენი კომანდა ნაწილდება, ვემშვიდობებით ერთმანეთს, ყოფილი კურსანტები, რომლებმაც თითქმის წელიწადნახევარი ერთად გავატარეთ, ერთ დიდ ოთახში გვეძინა და ვსუნთქავდით. ამ ხანგრძლივი მგზავრობის დროს კიდევ უფრო დავახლოვდით და ყველა დარწმუნებულია (თუმცა არ იმჩინებს), რომ ერთმანეთს ველარასოდეს შევხვდებით.

არის რაღაც საერთო „ტორგსინებსა“, არჩევნებსა და სამხედრო ფიცის შორის. „რაღაც“ კი არა, ბევრი რამ. ჩვენი ცხოვრების სამივე ფაქტი ჩვენი სისტემის, „ბოლშევიზმის“ არსების გამოვლენაა; აქ მოვლენა არსების „შელამაზება“, „გაკეთილშობილება“, ცხვრის ტყავი მგელზე, იძულების „ნებაყოფლობით“ შეცვლა. სიყალბე, ფარისევლობა აქ განსაკუთრებული ფორმებით ვლინდება.

ვინც ეჩვევა სიყალბეს, ან საერთოდ არა აქვს მისი შეგნება, — ის ცხოვრობს, ცხოვრობს სტიქიურად, ვინც გრძნობს ამ სიყალბეს — გაორებულია, გაუცხოებულია.

„ტორგისინში“ ოქროს მიტანას არავინ გაიძულებს პირდაპირ, ძალას არავინ გატანს, მაგრამ უნდა მიიტანო, თუ შიმშილით არ გინდა მოკვდე. უნდა მიიტანო ნათლობის ჭვარი, რომელიც მთელი სიცოცხლე გულზე გეკიდება: უნდა მიიტანო ბეჭედი, რომელიც შენი პირადი ბედნიერების ნივთიერა გამოხატულებად და სათუთად ინახავდი მთელი სიცოცხლის მანძილზე; უნდა მიიტანო ვერცხლის სურა, ვერცხლის ჭიქა, რომელიც მახლობელი, საყვარელი ადამიანისაგან გაქვს საჩუქრად მიღებული და მათი მზერა ამ ადამიანს გაგონებს, გინდა რომ გაგონებდეს, გინდა რომ შენს მეხსიერებაში ყოველთვის ცოცხალი იყოს.

ამ ნივთებს თან მიჰყვება და თანდათან ქრება, ნადგურდება ათასწლოვანი ტრადიცია, ადამიანთა შემაყვამირებული ჩვევები.

საარჩევნო უბანში რომ მიხვალ, არავინ გიშლის წაშალო ბიულეტენში ერთადერთი კანდიდატის გვარი. მაგრამ ვერ წაშლი, უნდა მისცე ხმა პარტიისა და მთავრობის წამოყენებულ კანდიდატს, რომელსაც „ხალხის რჩეული“ ეწოდება. მაგრამ ვერ წაშლი, რადგან „საცეცები“ გდევს უკან, „საცეცები“ მიქმედებს შენს სულში. რადგან პირველი საყოველთაო და „ფარული“ არჩევნები ისეთ პირობებში ჩატარდა, როდესაც ტერორი მძვინვარებდა, ღამე მანქანების საყვირები გიხუთავდა სულს, დღე — „ჩეკისტის“ დანახვა სულიერ წონასწორობას გიკარგავდა.

უნდა მისცე ხმა დეპუტატს, რომლის სახელი არც გაგიგია. ან თუ გაგიგია — ქვეყნის მოღალატედ, სამშობლოს, ნამდვილ სამშობლოს გამყიდველად, 1921, 1923, 1924 წლების სისხლიანი წლების მონაწილედ გყავს წარმოდგენილი, ანდა მსუბუქი კავალერიის წევრად, უხეში ძალის განმხორციელებლად კოლექტივიზაციის დროს.

ანდა მართლა „კუხარკა“, რომელსაც ლენინის დიმაგოგიური მოწოდებით სახელმწიფო უნდა ემართა (1937 წელს დაწვეი საბჭოების მეორე ყრულობის სტენოგრაფიული ანგარიში. აქ იყო თქმული ეს ფრთოსანი ფრაზა. ყრუობას სათათბირო ხმის უფლებით ესწრებოდა მენშევიკი დანი. რომელმაც ვაანადგურა თეორიულად „დებულება“ — „ყოველმა „კუხარკამ“ უნდა მართოს სახელმწიფო“).

თუ მოხდა ისე, და ასე ხშირად ხდება, რომ თვით პარტია და მთავრობა წეცდა დეპუტატის კანდიდატის წამოყენებაში, ვერ გაატარა ან არ გაატარა სასურველი ხაზი — მას გაანთავისუფლებენ დეპუტატობის მოვალეობისაგან, მოხსნიან თანამდებობიდან, თუ საჭიროა სულაც გააქრობენ, ისე რომ „ამომრჩევლები“ ვერც გაიგებენ.

იგივე ვითარებაა სამხედრო ფიცის შემთხვევაში.

ეს შენი, საბჭოთა მოქალაქის, წმინდა მოვალეობაა — იყო „პატიოსანი“, გულადი, დისციპლინირებული“ და ა. შ. მებრძოლი, რადგან ეს მოვალეობა

შენ თვითონ აიღე შენს თავზე. შენ თვითონ იღებ შენს თავზე „სიტყვაშეუბრუნებლად ასრულებდე!“ უფროსების ბრძანებებს, „უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე“ იყო ერთგული, „დაიცვა სამშობლო“, „არ დაზოგო სისხლი და თვით სიცოცხლეც მტერზე სრული გამარჯვების მისაღწევად“.

მაგრამ ყოველივე ეს უნდა გააკეთო. უნდა საქმედ აქციო -- ამჟამად მთელი აზრი ამ პათეტიკური სიტყვებისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში (შენივე ნება-სურვილის მიხედვით?!) გეწევდა (დეე მეწიოს!) „საბჭოთა მკაცრი კანონი“ და... „საყოველთაო სიძულვილი მშრომელებისა“.

და აი, დადგა დრო, როდესაც სამხედრო ფიცის პათეტიკური სიტყვები საქმით უნდა შეიცვალოს, „ბოლშევიკური“ საქმით; დაზუსტდეს, „ხელშესახები“ გახდეს „საბჭოთა მკაცრი კანონი“ და „მშრომელების საყოველთაო სიძულვილი“.

1942 წლის 27 ივლისს, საბჭოთა ჯარების შეუწყვეტელი უკანდახევის, უდიდესი ტერიტორიებისა და რესპუბლიკების დაკარგვის შემდეგ (უკრაინა, ბელორუსია, მთელი ბალტიისპირეთი — ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა, ჩრდილოეთი კავკასია) გამოდის სტალინის ბრძანება № 227, მრისხანე სათაურით — „არცერთი ნაბიჯი უკან“ — და კიდევ უფრო მრისხანე შინაარსით.

სტალინი იძულებულია აღიაროს, რომ გერმანელების ჯარი უფრო დისციპლინირებული აღმოჩნდა. რომ გერმანელ მეომარში უფრო ძლიერია ჯებრძოლი სული. და ეს მიუხედავად იმისა (არც ესაა გამოტოვებული ბრძანებაში), რომ ჩვენი სახელმწიფოს და, მაშასადამე, ჩვენი ჯარის იდეალები უფრო ამაღლებულია და კეთილშობილური. და მაინც ფაქტია, რომ ჩვენი ჯარები უკან იხევენ და ისინი კი წინ მოდიან. საჭიროა დისციპლინის ამაღლება. ახლა კი იმის დრო არაა, რომ შეგნებულ დისციპლინაზე ილაპარაკო და ტყუილად დრო კარგო.

ერთი სიტყვით, ვინც უკან დაიხევს ბრძანების გარეშე, ნათქვამია ბრძანებაში № 227, ის ადგილზევე იქნება დახვეტილი; ანდა გაგზავნილი იქნება საჯარიმო ბატალიონებში, რომ სისხლით გამოისყიდოს თავისი დანაშაული: მხოლოდ იქ დაჯარის და სისხლის დაღვრის შემთხვევაში დაუბრუნდება ჯარის ჩვეულებრივ ნაწილებს. საჯარიმო ბატალიონი ნიშნავს ბრძოლას რკალის პირობებში, ბრძოლას ორ ცეცხლს შუა. სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით — შენს წინ გერმანელები, შენს უკან „შენივე“ საგანგებო განყოფილების ჯარები ტყვიამფრქვევებით. უკან გამოქცეულს „შენივე“ ტყვიამფრქვევის ლულა დაგხვდება და მოგსპობს.

პირველად რომ ფრონტზე ვიყავი, ეს ბრძანება ჯერ არ იყო გამოსული. ბრძანება რომ გამოვიდა, ღრმა ზურგში ვიმყოფებოდი, თბილისში. მხოლოდ ფრონტიდან დაბრუნებული ჯარისკაცებისაგან მოვისმინე, რას ნიშნავდა პრაქტიკულად ამ ბრძანების მოქმედების პირობებში ბრძოლა. გავიგე ფსიქოლო-

გიური მდგომარეობა ჯარისკაცებისა, სტრესი, რომელშიც ისინი ვარდებოდნენ ბრძოლის დროს, „წინ გერმანელები, ზურგში ენკავედეს ჯარები“-ს პირობებში.

ბრძოლები, რომელიც ჩვენ გველის და ხვალვე წინ დაგვხვდება, უჩვეულო იქნება ჩემთვისაც და, მით უმეტეს, ჩვენი კომანდის დანარჩენი წევრებსათვის, ვისაც ბრძოლა ჯერ საერთოდ არ უნახავს და ვისაც ახლა ვემშვიდობები.

ეს ბრძოლები ბრძანება № 227-ის ნიშნის ქვეშ იწარმოებს!

მარტის დასაწყისში საარტილერიო პოლკის შტაბის მიმართულებით რამდენიმე ოფიცერი მივიღივართ. მოღრუბლული დღეა და გრიალი ისმის. ჯერ შეუჩვეველნი ვერ ვერკვევით — ქუხილია თუ ქვემეხების ხმაური. გზადაგზა გვხვდება დაკრძალვები, რომლებიც სანიტრებს (უმთავრესად ქალებს) „ოპოზებით“ მოჰყავთ.

ხანგრძლივად ზურგში ყოფნის შექცევა „საბრძოლო ნათლობა“ პოლკის შტაბის შენობაში მივიღე, როდესაც ცარიელი დაბლა. „მესერშიტი“ გამოჩნდა, დაგვბოძა და ტყვიამფრქვევი დაგვიშინა; ბოშის, ტყვიამფრქვევის და ჩამოცვენილი მიწების ხმაური ერთმანეთში აირია. შენობის დიდ აივანზე შეგროვილი მეზობლები პანიკამ მოიცვა: პოლკის შტაბის უფროსი გამოვარდა და შენობიდან გაფითრებული და თითქმის ისტერიკამდე მისული. ყვირის — იუნკერისავენ! და ყველა მას მისდევს. მათ შორის, რა თქმა უნდა, მეც.

შიშის გრძნობა მეც მიჰყრობს, ძალიან შესამჩნევადაც, მაგრამ, როგორც ყოველთვის, ჩემში შიშის გრძნობას თავმოყვარეობისა და სირცხვილის გრძნობა სძლევს. ეს გრძნობა ბუნებრივია, ადამიანში ბიოლოგიურად ჩანერგილი თავდაცვის ინსტიქტია, მაგრამ ეს ის შიში არაა, რომელიც მე რამდენიმე წლის წინ განვიცადე შავი მანქანისა და „ჩეკისტების“ მოლოდინში. ფრონტზე განცდილი შიში არაა განცდა, რომელიც თავის ქალაში ეკრანს დგამს და საცეცხებით მოქმედებს, რომელიც თბილისში ბესიკის ქუჩაზე მოთავსებული შენობით და ყაზარმაში როდნიცკის ოთახით არის ნაკარნახევი. ფრონტზე შეიძლება დარჩე ვაჟკაცად შიშის წინაშე და უნდა დარჩე, თუ გინდა ადამიანის სახე შეინარჩუნო.

დამნიშნეს ბატარეის ოცეულის მეთაურად. ჩემი „საბრძანებელი“ ორი მძიმე, 122 მილიმეტრიანი გაუბიცა, ორი ამერიკული ავტომატქანა „სტუდენტეკერი“ და მათი მომსახურე ჯარისკაცები არიან. ჩემზე გამოცდილი მათ შორის ბევრია; მე ვერკვევი სიტუაციაში და „არ ვარცხვენ“ უმცროსი ლეიტენანტის (ოფიცრის) სახელს.

ვცხოვრობთ მიწურებში, რომლებიც გერმანელებისაგან გამზადებული დახვედრია ჩვენს დივიზიონს და კარგად არის მოწყობილი, საიმედოდ გადახურული მოწინააღმდეგის ყუმბარებისაგან დასაცავად.

ბალატონთან ამ დროს ძალიან მძიმე ბრძოლები წარმოებს. მოწინააღმდეგეთა შორის არიან ე. წ. „ვლასოველები“, რუსული ნაწილები, რომლებმაც პირი „მშობლიური“ ქვეყნის წინააღმდეგ იბრუნეს და გერმანელებზე უფრო მეტი გააფთრებით იბრძვიან. ტყვედ ჩავარდნა მათთვის არა მხოლოდ სიკვდილი, წამებით სიკვდილია.

ჩვენს უბანზე სიწყნარეა და გადის დღეები, არც ვისვრით, არც გვესკრიან.

თუ შეგვცოცდა — სათბობი არ გვაკლია, ხშირად ზარბაზნებისათვის განკუთვნილ ამაფეთქებელი ნივთიერებით გამზადებულ პარკებს ვწვავთ.

ჩვენი მიწურიდან ხშირად ისმის სიმღერა, რომელიც ამ დროს ყველაზე პოპულარულია მთელ ფრონტზე: На позиции девушки прощаются дни! მაგრამ ამ სიმღერას სულ სხვაგვარი დასასრული აქვს იმასთან შედარებით, რომელიც რადიოთი და კონცერტებზე ისმის, დასასრული ჭარისკაცული ტრაგედიით განცდილი, ადამიანური, გულიდან აღმომხდარი და არა „სოციალური დაკვეთით“ განსაზღვრული.

ერთ დღეს დაზვერვისაგან მოვიდა ცნობა, რომ ღამე გერმანელების ტანკების თავდასხმა მოსალოდნელი. მძიმე გაუბიჯა ძნელად გამოსაყენებელი იარაღია ტანკების პირისპირ ბრძოლისათვის. მოსალოდნელი მიმართულებით გზაზე თივის ბულულებს ვაწყობთ, რომ საჭიროების შემთხვევაში ცეცხლ წავუქიდოთ და ტანკები გავანათოთ. გაუბიჯების ლულებს სავარაუდებელ მიმართულებას ვაძლევთ.

ბატარის მეთაური შორსაა, დიდი მანძილით დაცილებულ „ენაზე“ (НП — სათვალთვალო პუნქტი); აქ, ჩვენთან, პოლიტხელი სპირნოვი იძლევა განკარგულებებს. გამოგვეცხადება საღამოს, „გაგვამხნევენს“ მოსალოდნელი ძნელი ბრძოლის წინ. მე მომიბრუნდება.

— ამხანაგო ხ. იმედი მაქვს არ შეარცხვენთ საბჭოთა ინტელიგენტის სახელს — და... მიიმალება. სად მიდის, ჭარისკაცთა შორის გავრცელებული სატყვეით („в кутях“) — რომელ ბუჩქებშია თავშეფარებული, არავინ ვიცით; გამოჩნდება დილით, როდესაც საშიშროება აღარაა. ჭარისკაცები ირონიანარევი სიძულვილით შეხედავენ და თავის საქმეს უბრუნდებიან.

ყოველ საღამოს, ტანკების თავდასხმის მოლოდინში, პოლიტხელის „გამხნევებასთან“ ერთად ვღებულობთ თითო ჩაის ჭიქა სპირტს, — გამხნევებას უფრო რეალურ საშუალებას. მეორე ოცეულის მეთაური ლებულობს ორმაგ ღოზას“, მე ჩემს წილ სპირტს ვუთმობ. სპირტი ფრონტზე მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

უნგრეთი ღვინის ქვეყანაა და ღვინო ბევრია დიდი ზომის მუხის კასრებში, სპეციალურ სარდაფებში. ამ სარდაფების გზა და კვალი ყოველმა ჩვენმა მებრძოლმა იცის, დასახელებული პუნქტის დაკავების დროს რაღაც ინსტინქტით პოულობს.

სარდლობა სარდაფების შესასვლელთან საგანგებო პოსტებს აწესებს და ყარაულს აყენებს. ანდა ამ კასრებს ტანკსაწინააღმდეგო ქვემეხებიდან უშენს და ხერითავს, რომ ღვინო დაიღვაროს. მაგრამ ეს ღონისძიებანი მიზანს ვერ აღწევს. ყარაულს თავისივე მებრძოლები „ხსნიან“ პოსტიდან, ტანკსაწინააღმდეგო ყუმბარის შემდეგ მუხის ფიცარს ისევ კრავენ და ღვინო იქიდან არ იღვრება, ოღნავ მოჟონავს.

ღივიზიონის შტაბის უფროსი, საშუალო სკოლის სასწავლო ნაწილის ყოფილი გამგე, მიაშობოს:

— თვენახევრის წინ ერთ-ერთი პატარა დასახლებული პუნქტი გერმანელებმა მიიტოვეს და შეგნებულად ღვინის სარდაფები ხელუხლებლად დატოვეს. 3—4 საათის შემდეგ პუნქტი ისე დაიბრუნეს უკან, ერთი ტყვიაც არ გავარდნილა. მთელი ჩვენი გარნიზონი მთვრალი იყო და ეძინა.

დავიძარი. მარშზე ვიმყოფებოდით, მივდევთ უკანდახეულ გერმანელებს. ფრონტზე სულ სხვა ვითარებაა იმასთან შედარებით, რაც მე აზოვის ზღვაზე ვიხილე და განვიცადე. ახლა გერმანელები გარბიან, ჩვენ ვუტევთ. „სტუდენტ-კერები“, შესანიშნავი მანქანები, ტანკებით მოქმედებს დაბრკოლებათა გადალახვისას. თუ საჭიროა, პატარა ხეს გადააწვენს და ზედ გადაუვლის.

შესანიშნავი დარია, მზიანი, თბილი, მოალერსე.

კაცობრიობამ დიდი ხანია განსაზღვრა ის, რაც თავისთავად არსებობს, ადამიანს აქვს ნაწყალობევი და მზად დახვდა მას მისი გაჩენის პირველივე დღიდან, — იმისაგან, რაც ადამიანმა შექმნა გარემოზე ზემოქმედებისა და საკუთარი ცხოვრების გაუმჯობესების, განკარგების მიზნით. განსაზღვრა და თავისი სახელები დაარქვა — ცივილიზებულ სამყაროში გავრცელებული ლათინური სახელები: „ნატურა“ და „კულტურა“. ეს ორი ცნება ფორმალურად უპირისპირდება ერთმანეთს, მაგრამ უპირისპირდება ფაქტობრივადაც.

ამ შესანიშნავ დღეს ნატურა სიკეთეს აფრქვევს, ბუნება აღსაესება მზით, სინათლით და სითბოთი; კულტურაა გამძინავარებული, გაბოროტებული და გააფთრებული, შეიარაღებული ტანკებით, ქვემეხებით, ავტომატებით.

მინდვრები და გზატკეცილები გვამებითაა მოვენილი, უმთავრესად გერმანელების გვამებით; მათ შორის ჩვენების, ჩვენი მრავალეროვანი ქვეყნის მცხოვრებთა გვამებითაც.

საშენელი, გულსწემზარავი გრძნობაა, როდესაც მძლოლის გვერდზე კაბინაში ზიხარ და „სტუდენტური“ გვამს გადაუვლის. კიდე უფრო შემზარა-

ვია, როდესაც ტანკების მუხლუხები ამ გვამებს ძვლებისა და კუნთების უფორმო მასად აქცევს. მაგრამ ომს თავისი „ლოგიკა“ აქვს — ეს ხდება ყოველ ნაბიჯზე და ყოველ წუთს, გვამის აქცევის სურვილიც რომ ჰქონდეს მძღოლს, რელიეფი არ აძლევს საშუალებას, ან დრო, — ბრძოლების წარმატების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი.

კოლონის მსვლელობა შეჩერდა. შეეჩერდით ჩვენც.

ჯარისკაცები ავტომატანებიდან გადმოცვივდნენ, გერმანელთა გვამებს მიესივნენ; ჭიბეები და უბეები გადმოუბრუნეს. ფეხსაცმელებს ხდიან, ზოგჯერ მუნდირებსაც, პერანგებსაც.

საოცარია, ჰიტლერს საგანგებო ბრძანების გამოცემა დასჭირდა იმისათვის, რომ ჯარისკაცები არ მორიდებოდნენ და ველზე დაცემული მოწინააღმდეგეებისათვის ჩექმები გაეხადათ. მე ვდგავარ, ვეძახი, ვუყვირი — თავი გაანებონ ამ უმსგავსოებას, — მაგრამ შედეგს ვერ ვაღწევ, ვერ ვაოკებ ჯარისკაცებში აშლილ ენებებს.

მივიღივარ ერთ-ერთ გვამთან. ის უკვე გაძარცვულია და იქვე უბიდან ამოყრილი წერილები და ფოტოსურათები ყრია, ის, რაც მისთვის ყველაზე ძვირფასი იყო, მაგრამ ვინც საათს და ბეჭედს ეძებდა — მისთვის ღირებულებას არ წარმოადგენს.

ახალგაზრდა, სულ ახალგაზრდა სახე. ტყვია ზურგში ჰქონდა მოხვედრული და მკერდში გამოსული.

ჩვენი აგიტაცია — პრესა, რადიო, პოეზია, ერენბურგის სტატიები — ყოველ გერმანელს რომ ფაშისტად, მხეცად და სისხლისმსმელად სახავს, — არა სოდეს არ ეკარებოდა ჩემს გულს. ახლა მით უმეტეს!

ვინ იცის რა ფიქრები უტრიალებდა თავში ახლა აქ რომ უსულოდ გდია; რა ოცნებებით ცხოვრობდა, რა ცხოვრება გაიარა, სანამ უნგრეთში შეეყრებოდა სიცოცხლის დასასრულს და შემთხვევით რომ გზაზე დაცემულიყო და არა გზისპირას, ავტომანქანა ან ტანკი გადაუვლიდა და ძვლებისა და კუნთების გროვად აქცევდა.

დავიღუნე, წერილებსა და ფოტოსურათებს დავხედე. ერთი ფოტოსურათი ავიღე ხელში. ახალგაზრდა ქალი პატარა, ერთსართულიანი, ყვავილნარში ჩაფლული სახლის ფონზე. ფოტოსურათის უკან წარწერა:

„Meinem überalles geliebtenem Mann“.

„აღებო ალეს გელიბტენ“ იდიომა — ყველაზე დიდი, ამაღლებული, ნაზი გრძნობის გამომხატველი და მისი თარგმან ალბათ ისევე ძნელია, იქნებ შეუძლებელიც, როგორც ქართული „გენაცვალები“-სი.

ოფიციალურ გერმანულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში, ჯერ კიდევ ფაშიზმამდე. ასეთი სიყვარულის საგნად სამშობლო, „ფატერლანდი“ (მამული ილიას სიტყვასმარებაში), გერმანია იყო აღიარებული. თუ არ ვცდები, უკვე

იმპერატორ ვილჰელმის დროინდელ სახელმწიფო ჰიმნში ისმოდა — „დოიჩ-ლანდ, დოიჩლანდ, უბერ ალეს...“ ჰიტლერის გერმანიამ ახალი შინაარსი ჩადო „დოიჩლანდის“ ცნებაში და გერმანია ფაშისტურ „დოიჩლანდად“ აქცია, მაგრამ გერმანიის სიყვარული „უბერ ალეს“ — უცვლელად დატოვა.

ამ ქალის გული არ აპყოლია ოფიციალურ პროპაგანდას (ისევე როგორც ჩვენი ბავშვების გულები არ აპყვა მასწავლებელთა შთავაზებას — სტალინი (ლენინი) დედაზე უფრო ძლიერ უნდა გიყვარდეთო) და მისი უმაღლესი (და უნაზესი) სიყვარულის საგნად ქმარი დარჩენილა, ახალგაზრდა კაცი, რომელთან სიხარული ალბათ ვერც მოასწრო. მათი ბედნიერება ომმა შეწყვიტა და მოსიყვარულე მეუღლე ქმრის დაბრუნებას სასოებით ელოდა.

მისი ქმარი ახლა ჩემს წინა წევს, ტყვიით მკერდაგაღლეჯილი და გაშიშვლებამდე გაძარცული, და შეიძლება მე უკანასკნელი ადამიანი ვარ, რომელიც მის სახეს და ჭერ კიდევ გაუხრწნელ სხეულს ხედავს და დაჰყურებს.

დიღხანს ეუყურე ფოტოსურათს, გადასაგდებად ვერ გავიმეტე და უბეში ჩავიდე.

შორიახლო ეკლესიები მოჩანს, უნგრელები კათოლიკეები არიან და რელიგიას ღრმად აქვს ფესვები გაღმეული მთელი თავისი რიტუალით. ეკლესიები სდუმან, დღევანდელ ქარცეცხლში არც მღვდელმსახურებაა, არც რიტუალი, არც ზარების რეკვა. ზარებიც სდუმან, თუმცა სამრეკლოებზე ჰკიდია. ხელი არავის უხლია.

მე არ ვიცი რამდენად ვარ რელიგიური, მაგრამ ეს რწმენა იმდენად ღრმად და ინტიმურ განცდად მეჩვენება, რომ მას რიტუალი არ უნდა სჭირდებოდეს. მაგრამ ისიც მესმის რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მას ადამიანის სულიერი სიმშვიდისათვის, განსაკუთრებით ომის და ომით გამოწვეული სასოწარკვეთილების პირობებში. თბილისში გატარებული სამხედრო სამსახურის დროს ვნახე როგორ იყო გაჭედილი ხალხით ეკლესიები, სიონი. საოცარია, რომ ეკლესიებთან არ იდგნენ არც კომკავშირეები, არც აგენტები. არ ვიცი როგორ მოხდა ეს, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, რომ „ზვიდან“ იყო გაცემული სათანადო „მითითება“. შეიძლება სულ ზვიდანაც, შეიძლება სემინარიელი ბელადი რუსული ანდაზის გზას დაადგა — „как бы дитё не тешилось, только не возмущалось бы!“

რელიგია დასჭირდათ ხალხის სულის დასამშვიდებლად, მაგრამ არაეთიკური მოსაზრებით, — სასოწარკვეთილება აღმშფოთებაში არ გადაიზარდოს.

ეკლესიის ზარები კი სდუმან, თუმცა ჰკიდია ადგილებზე და ხელი არავის უხლია.

მაგონდება რუსეთში პეტრე დიდის მიერ უკვე ერთხელ ნაცადი და სტალინის მიერ გამოყენებული (სადაა ახლა რუთის და, ისტორიის კათედრის

გამგე!) ხერხი — სიონის უშველებელი ზარი მაღალი სამრეკლოდან ჩამოგდებული და მიწაზე განათხმული, გამზადებული გადასადნობად, რომ ზარბაზნებში და ტანკები გაეკეთებინათ. ესეც ერთი, მკრეხელური ფაქტი კულტურას ჯამყინვარებისა (მაგონდება „ჩვენი“ ჰუმანური ეროვნული პოლიტიკის დამადასტურებელი ფაქტიც: კრემლის ეზოში ხელუხლებლად დგას ე. წ. *шарь-колокол-иц да шарь-пушка-иц*).

ნეტავ თუ არის სიონის ზარის თუნდაც ერთი მისხალი იმ ზარბაზნებში (და ტანკებში, რომლებიც აღამიანებს ხოცავენ, განსაკუთრებით ტანკებში, რომლებიც შემდეგ გვამებსაც სრესავენ.

კიდევ ერთხელ შევჩერდით. ეს რომელიღაც უნგრული სოფელია. ჩამოვდი მანქანიდან, შევედი ერთ ოჯახში, ვლაპარაკობთ, ერთმანეთს რაღაცას ეკავებინებთ.

მორბის მაცნე და ზეპირად მაძლევს სარდლობის განკარგულებას:

— ვიწყებთ მსვლელობას! გზა დანაღმულია. მე მევალება გამოვყო ერთ-ერთი ჭარისკაცი, დაესვა ავტომანქანის წინა ბორბლის ფრთაზე, რომ გზას ადევნოს თვალყური, ზეეროს ნაღმის კვალი მიწის ზედაპირზე და მოგვეცეს სსათანადო სიგნალი გაჩერებისათვის!

ჩემი ოცეული ჩემს უკანა და განკარგულებას ისმენს. მოვბრუნდი განკარგულების შესასრულებლად და მთელი ოცეული თავჩალუნული დგას — რომელს დავადებ ხელს?

„ზეეროს, შეამჩნიოს და მოგვეცეს სიგნალი“ — ადვილი სათქმელია. დანაღმული გზა კი დანაღმული გზაა და არც გერმანელები არიან სულელები მიწაში ჩადგმული ნაღმი ისე დაფარონ, რომ თვალთ ადვილი შესამჩნევი იყოს, ისიც თუმცა ნელი. მაგრამ მაინც ავტომანქანის სვლის დროს! ეს ყოველმა ჭარისკაცმა იცის და იმასაც გრძნობს, რომ სიგნალი მისი, ჭარისკაცის აფეთქება იქნება, როდესაც მანქანის წინა ნაწილი და ის, ვინც ფრთაზე იჭდება, ჰაერში ავარდება, სხეულის ცალკე ნაწილებად დაიშლება და მომდევნონი იძულებულნი იქნებიან შეჩერდნენ.

ოცეულის ჭარისკაცებს შევხედე, საბოლოოდ დავრწმუნდი, რომ ჩემგან მეთაური არ გამოვიდოდა. განკარგულება გავეცი ყველანი ავტომანქანებზე შემსხდარიყვნენ. პირველი მანქანის კაბინაში ჩავჯექი და კოლონის ფრთხილი მსვლელობა დაიწყო.

მაგონდება შემთხვევა, დანაღმულ ბილიკზე ღამე რომ მივიდიოდი. ბილიკი აღმაროს მიუყვებოდა პატარა ბორცვზე, ასწევ ფეხს და თითქმის ჰაერში შემდებ, დაბლა ველარ სწევ, ფეხს აღარ უნდა მიწაზე დაშვება. ძაბავ მთელ სულიერ ძალებს, დაადგამ ფრთხილად, შვებით ამოისუნთქავ. ახლა მეორე ფეხი უნდა მოწყვიტო მიწას, მერე ისევ დაადგა...

ასეთი სიფრთხილით მიდის ახლა ჩვენი ავტომანქანა, იმ განსხვავებით, რომ თვითონ მანქანას განცდის უნარი არა აქვს და მის მაგივრად განვიცდიო-
მე და მძღოლი, რომელიც მოხერხებულად მართავს მანქანას და ბორბლის-
ყოველი გადართიალება დანაღმულ ბილიკზე გაღადგმულ ნაბიჯებს გვაგონებს.
გავიარეთ მშვიდობით დანაღმული გზა.

ომში ერთი დიდი კანონი და კანონზომიერება მოქმედებს — საშინელო, დაუნდობელი, გულის შემზარავი და სულის შემძვრელი — სიკვდილი, მასობ-
რივი სიკვდილი ადამიანებისა და არა მხოლოდ ადამიანებისა. იხოცება ყო-
ველი სულდგმული, ყოველთვის ცოცხალი — პირუტყვი, მწერი, მცენარე.

მაგრამ ინდივიდუალის მიმართ, ცალკეული პიროვნების მიმართ კანონზო-
მიერება არ არსებობს, ან ვერ სწვდება მას ადამიანის გონება, ვერ ხედავ-
თვალი.

ვდგავართ სამნი ერთად, ერთ ადგილზე, ერთნაირად შეფარებულნი ქვე-
მეხის ჩაქვნიან ფარს. ერთი აქეთ ეცემა, მეორე იქით, შენ დგახარ უვნებე-
ლი. ერთს თავის ქალას აცლის ყუმბარის ნამსხვრევი და სისხლნარევი ტვი-
ნის შეხეფებს ზედ გადმოგანთხევს, მეორეს ფეხს მოგლეჩს; შენ შეიძლება
იმით გადარჩე, რომ ოდნავ გაგაწროს, ანდა მცირე, უმნიშვნელო კრილობა
მოგაყენოს.

შეიძლება, თავის ქალა აგლეჯილი შენი (დაქვემდებარებული) მებრძოლო
იყო, რომელსაც რამდენიმე საათის წინ გაავეებული უყვიროდი გვამების ძარ-
ცვის გამო, და აი, ახლა შენს წინაშე თავადაა გვამად ქცეული და ისე გზა-
რავს, რომ მისი სახისათვის ვერც დაგიხედავს; რომ გცოდნოდა რა მოელოდა,
იქნებ არც გაავებულიყავი მისი საქციელის გამო.

ალბათ არ არსებობს არცერთი სფერო ცხოვრებისა, რომელიც ამგვარად
უწყობდეს ხელს ადამიანში ფატალისტური შეგნებისა თუ გრძნობის შემუ-
შავებას, როგორც ომი. აქ ბედისწერა მოქმედებს. მაგრამ მაინც ყველა ინ-
ტინქტურად ეძებს თავშესაფარს და ცდილობს სიკვდილს თავი დააღწიოს.

და ალბათ არ არსებობს არც ერთი სხვა სფერო ცხოვრებისა, სადაც ამა-
ოება ასეთი სიმკვეთრით განიცდებოდეს. მთელი ნადავლი, რომელსაც ჯარის-
კაცები აგროვებენ, ფუთავენ და ავტომანქანაში ინახავენ, უმრავლეს შემ-
თხვევაში ნადგურდება ან ოხრად რჩება. მაგრამ მაინც არაფერ ეშვება ნადავ-
ლის მოგროვებას და ამანათების გაგზავნაზე ზრუნვას.

[ერთხელ ელენემ, ზავის შემდეგ, ჯერ კიდევ დემობილიზაციამდე ფრონ-
ტის ზაფხუ რომ მინახულა და გერმანელების მიტოვებული სასურსათო სა-
წყობები ნახა, საყვედურით არა, მაგრამ გულნაკლულმა მითხრა.

— რა იქნებოდა ერთი პატარა ამანათი შენც გამოგეგზავნა?

მე ამ დროს მანანასათვის ჯიბეში მცირე ზომის შეფერადებული ფაფურის ქანდაკება მედო, ერთ-ერთი სასახლის სასადილო ოთახის შემინული კარადის თაროდან აღებული: ყურშასაგან შეშინებული პატარა გოგონა გაქცეულა და ფარნის სვეტზე აცოცებულა. ძალი წამოსწევია, კაბაში კბილებით მისწვდომია და ქვევით ეწევა.

უნგრეთში მზიანი, თბილი დღეები გრძელდებოდა. წლის ამ დროისათვის ასეთი დარი უჩვეულოა და თითქმის „ნატურის“ პროტესტს ჰგავს, „კულტურის“ წინააღმდეგ, პროტესტს, რომელმაც ადამიანებს ადამიანობა უნდა მოაგონოს.

ჩვენმა ბატარეამ პოზიცია დაიკავა. ოთხი ქვემეხი დგას მოცემული მიმართულებით. დილიდან სანგრების თხრა დაიწყო. გრუნტი კლდოვანია და ბრძოლის დაწყების მოსალოდნელი დროისათვის ძლივს ეასწრებთ ისეთ სიღრმეზე ჩასვლას, რომ თავის ჩამალვა მაინც მოვახერხოთ. ჩვენს წინ გაშლილი ტაფობია, ზეგანი, რომლის იქით დაბლობში, ქვეითი ჯარები იბრძვიან.

მიზანი არა ჩანს, მაგრამ მონაცემები ვიცით რუკების მიხედვით, დამატებით შესწორებებს განკარგულებების მიხედვით შევიტანთ. მოჩანს ტაფობას წინა ხაზი, საიდანაც დროდადრო დაჭრილი ჯარისკაცები ჩნდებიან, ბრძოლის წინა ხაზიდან უკან დაბრუნებულები, ბედნიერები და მომღიმარნი.

მოშორებით ტყეა. ჩვენი სტუდენტეკრები იქ დგას, იქაა ჩვენი „ბინაც“ — იქ გვატარებთ რამდენიმე დღე, სანამ დღევანდელ საბრძოლო პოზიციას დავიცავებდით.

მოსალოდნელია საჰაერო თავდასხმა მოწინააღმდეგის მხრივ და, როგორც ჩანს, ძლიერი თავდასხმა. ამიტომ ჩვენი გაუბიკების უკან საზენიტო არტილერიაა განლაგებული, ყველაზე სუსტი და არასრულყოფილი იარაღი რუსეთის არტილერიაში. მათ იმედზე ყოფნა ძნელია. სულ სხვაა „კატეშუმები“, რეაქტიული ყუმბარები, რომელთა დანახვაზე მეტბრძოლების გულები იმედის გრძნობით ივსება. ჩვენ საზენიტო არტილერიაზე ვართ მინდობილნი. „ჩვენ“ იმიტომ, რომ საავიაციო თავდასხმის ობიექტი ჩვენი ბატარეაა იქნება.

ჩვენი პირადი შემადგენლობის დრო და ძალა სანგრების გათხრამ წაიღია. ასეთი გრუნტი არ შემხვედრია — კლდე და ქვის თეთრი ფენები. სათხრელ იარაღს რომ დაარტყამ, ქვის ნაგლეჯებად იშლება. ბრძოლის დაწყებამდე უკვე ძალაგამოლეულები ვართ.

ბრძოლა დაიწყო გერმანელების საჰაერო თავდასხმით, რომელსაც მსხვილკალიბრიანი საარტილერიო ცეცხლი მოჰყვა. ჰაერში რამდენიმე თვითმფრინავი დაჰქრის, ყუმბარები ცვივა ჩვენს წინ გაშლილ ტაფობზე, ტყეში. დავარდნილი ყუმბარები „ძაბრებს“ ტოვებს, მიწა და უმთავრესად ქვების ნაგლე-

ჯები ვარდება ჰაერში, ტყეში ტოტები იღუწება, ხეები წვება, ალაგ-ალაგ ცეცხლი ჩნდება, ხანძარი ედება.

ჩვენი სტუდენტები განადგურებულია, ყუმბარა პირდაპირ მოხვდა, ბენზინის ბაკები აფეთქდა და ცეცხლთან, ბოლთან, ხის ტოტებთან ერთად ჰაერში მანქანის ნაწილები აცვივდა.

ისმის კივილი, ყვირილი, გმინვა, რომელსაც საზენიტო არტილერიის ქაზაქუხი ასწობს. არ ნელდება ჩვენი საზენიტო არტილერიის სროლა, ძლიერი ჩქარი ცეცხლია გახსნილი, მაგრამ ამაოდ. არც ერთი თვითმფრინავი არ ვარდება, ყველა ასრულებს თავის საბრძოლო ამოცანას და გვცოცხდება. გვცოცხდება, რომ წრე შემოუაროს, ცაში კამარა შეჰკრას და ისევ დაგვეხსას თავს.

ჩემი სანგრის ბრუსტერზე მსხვილკალიბრიანი ქვემეხების ყუმბარა დაერკო. მაგრამ, აი ბედი... „ბოლვანკა“ აღმოჩნდა, საქარხნო წუნი, ყუმბარის მხოლოდ კორპუსი, რომლის დატენვა ამაფეთქებელი ნივთიერებით სამხედრო ქარხანაში დააეწყო და ისე გამოგზავნეს ფრონტზე.

ომის მიწურულში ასეთი „ბოლვანკების“ რიცხვი მატულობს, აღარ აქვს ხალხს აღარც მათი დამზადების და აღარც გამოყენების თავი და სურვილი.

ყუმბარამ ლითონის მაგივრად კლდის ნაგლეჯები გადმოგვყარა თავზე, მაგრამ ჩვენგან შორს დაცვიდა. სიკვდილი აგვცდა, სიკვდილი აუცილებელი, გარდუვალი. ქვემეხის ლულაში რომ ბოლომდე გამართული, „ხარისხიანი“ ყუმბარა აღმოჩენილიყო დროის იმ წუთს, იმ წამს, დროის იმ მცირე მონაკვეთში, როდესაც ქვემეხის კლიტე ამუშავდა და ყუმბარა ჩემი სანგრის მიმართულებით წამოვიდა...

ტაფობს იქიდან დაჭრილები აღარ ჩანან. რა ხდება იქ — არავინ იცის. არც იცის, არც დროა იმისათვის, რომ მათზე იფიქრო. საფიქრებელი ჩვენი ბატარეაა, მისი პირადი შემადგენლობა. აქედან გაჰყავთ დაჭრილები, აქ ისმის ახლა გმინვა და მწუხარება, აქ ტრიალებს ცეცხლი და უბედურება.

ეს იყო საშინელი დღე, ისეთი, როგორიც არ ახსოვდათ მეზობლებს, „სტაჟიან“ მეზობლებს, წლების მანძილზე რომ მოქმედ არმიაში იმყოფებოდნენ. იმდენად მძიმე და აუტანელი, რომ სარდლობამ გადაწყვიტა ბატარეის გადარჩენილი პირადი შემადგენლობა დასასვენებლად გამოეყვანა ბრძოლის ზაზიდან, რამდენიმე დღით მაინც, მოშორებით ტყიან მიდამოებში. მე ისეთ სასოწარკვეთილებამდე ვარ მისული, რომ აზოვის ზღვა და გემზე განცდილი მქრქალ მოგონებად მიმაჩნია დღევანდელ დღესთან შედარებით.

მკვდრებს მიწა წავაყარეთ, დაჭრილებს თავი მოვუყარეთ, სანიტარულ ბატალიონში გავგზავნეთ. გადარჩენილები ვბრუნდებით ტყისაკენ.

გზაზე გაუბედურებული, გაპარტახებული შენობები გვხვდება, დანგრეულები ადრე, დანგრეულები დღევანდელი ბრძოლის დროს. ზოგი უკვე აქოთებული და გაძარცვული, ზოგი ჯერ ხელუხლებელი.

ერთ სამსართულიან სახლთან, ალბათ რომელიმე მდიდრის სასახლესთან შეეჩერდით. შენობის ერთი კუთხე ჩამონგრეულია, ეზოში ბარგი და ავეჯი ყრია — კარადები, როიალი, გორკები, სავარძლები.

წიგნების, ნახატების, სურათების გროვასთან შეეჩერდი. პატარა ფერად ნახატს მოვკარი თვალი, მგონი კალენდრის ფურცელია — ლეთისმშობელა ჩვილი იესოთი ხელში. რენესანსის ეპოქის ნახატს მაგონებს, მაგრამ ავტორი არ აწერია. ეტყობა გამომცემელი ფიქრობდა, რომ ლოცვისა და ლაღადისისა...-ვის მხატვრის ვინაობას მნიშვნელობა არა აქვს.

მაგონდება ელენას ლოცვა ტურბინის მძიმე ავადმყოფობის დროს, ლოცვა, რომლითაც ის ძმის გადარჩენას ევედრება ღმერთს: „შენი იმედილა მაქვს უბიწო ქალწულო, მხოლოდ შენი. შეევედრე შენს ძეს, შეევედრე ღმერთს, რომ მოახდინოს სასწაული... დედაო-მხსნელო, შეევედრე მას. აი ისიც, რა ძნელია შენთვის. შეგვიბრალე“.

და ჩემში რაღაც გრძნობები იღვიძებს, შესაძლებელია მამის გენები:

— ღმერთო, დედაო ლეთისავ და მაცხოვარო, გადამარჩინე ამ საშინელებას!

ეს ნახატი უბეში ჩავიდე და გზა განვაგრძე.

ნაწილში მისვლისთანავე ამბავი დამხვდა — ბრიგადის შტაბიდან ბრძანება მოსული, სამხედრო ინვენტარი მეორე ოცეულის მეთაურს გადაეხაზა და პირადი ინვენტარით ბრიგადის შტაბში გავემგზავრო.

ნუთუ გასჭრა?

გასჭრა ისევე, როგორც ელენას ლოცვამ ძმის ავადმყოფობის დროს: გასჭრა — ვინ რაც უნდა თქვას, როგორც უნდა გაიგოს, როგორც უნდა ახსნას. ფაქტები ფაქტებია, მათი თანამიმდევრობაც ფაქტია და მე ეს ფაქტები მაზსენდება, ამ ფაქტებზე ვწერ, ვწერ — როგორც ფაქტებზე.

... ელენემ ხმა მიაწვდინა ლადოს, რომელიც სულ მალა და მალა მიდის სამხედრო კარიერის კიბეზე. ამჟამად ის დიდი მხედართმთავარია, ათასეული კილომეტრების მანძილზე გადაჭიმული ფრონტის ხაზის ჩრდილოეთ ნაწილში იმყოფება და დიდ სამხედრო შენაერთს სარდლობს. ჩვენი ფრონტის სარდლობაში მეგობარი აღმოუჩნდა, სთხოვა — მის განკარგულებაში გავეზავნე... და გამგზავნეს. სად მოიხდოდა სამხედრო ვალდებულებას ერთი უმცროსი ლეიტენანტი. უნგრეთში თუ ბალტიისპირეთში, ამას ფრონტის სარდლობის თვალში მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ჩემთვის კი ეს ხსნა იყო, ნამდვილი ხსნა და სიკვდილიდან სიცოცხლისაკენ შემობრუნება.

[ლადოს ეს მეგობარი შემდგომში სარაკეტო ნაწილების ცნობილი სამხედრო პირი ნედელინი იყო, რომელიც რაკეტების გამოცდის დროს დაიღუპა].

1945 წლის აპრილის დასაწყისია. უნგრეთში შესანიშნავი გაზაფხულია, მზის ოქროა დაღვრილი გაწვალბულ და გატანჯულ ქვეყანაზე. ბალატონ-ალმაძში ფრონტის შტები დვას. რომლის საარტილერიო სამმართველოში უნდა მივიღე და სათანადო საბუთი მივიღო ჩემ „კეთილ ანგელოზამდე“ მგზავრა-ბისათვის. სადაა ამჟამად მისი შენაერთი, ან, როგორც საბუთში მიწერია, „მე-ურნეობა“ — არ ვიცი. არც არავინ იცის, რადგან მთელი ფრონტი ბალტიის-პირეთიდან უნგრეთამდე მოძრაობაშია. ვიცი მხოლოდ, რომ ძალიან შორს და სადღაც ჩრდილოეთის მიმართულებითაა.

გვრძნობ, რომ სანამ იქამდე მივალ, მრავალი ქვეყანა და ქალაქი უნდა გავიარო. ე. წ. „მშრალი პაიოკი“ მომარაგებული მაქვს — ამერიკული მუყა-ოს კოლოფები, ზევიდან პარაფინის თხელი ფენით, რომ წყალმა და წვიმამ არ დაახინოს. შიგ იმდენი საკვებია — ორცხობილა, კონსერვირებული ხორ-ცი, შქარი და სხვ. და აუცილებლად კვები — რომ ორი ასეთი კოლოფი ერთ დღეს გეყოფა. მაქვს სპეციალური ტალონებიც, რომელ სამხედრო სასად-ლოშიც არ უნდა შეხვიდე, ისაღილებ და ისაუბმებ. ტრანსპორტი ნებისმ-ერი — რკინიგზა თუ საავტომობილო შენს განკარგულებაშია, ბილეთს არავინ მოგთხოვს და ფულს არავინ გადაგახდევინებს, თუმცა არც ფული მაყ-ლია. ერთი სიტყვით, „ბედნიერი შემთხვევა“ ცხოვრებაში.

რაც მთავარია მარტო ვარ, თავისუფალი მწყობრისაგან და მეთაუ-რებისაგან, რომელთა ყოველ სიტყვას განუხრელად უნდა დემორჩილო; მათი ბრძანებები, როგორც ფიცში წერია, სიტყვაშეუბრუნებლად უნდა შეასრულო.

ბალატონ-ალმაძი ერთ-ერთი შესანიშნავი საკურორტო ადგილია ბალა-ტონის ნაპირებზე, მთის ფერდობზე გაშენებული, აყვავებული აპრილის თევზი.

ჩემი გზა ბუდაპეშტზე არ გადის, მაგრამ უნდა შევიარო. მოგზაურობა მშვიდობიან პირობებში ჩვენი ქვეყნის მცხოვრებთა უდიდესი უმრავლესობა-სათვის მხოლოდ ოცნებაა. არა, ეს სიტყვაც არ ვარგა. ოცნებაც არაა, რადგან ოცნება ყოველთვის შეიცავს შესაძლებლობის რაღაც მარცვლებს მაინც (მა-შინ ვინ წარმოიდგენდა, რომ ხრუშჩოვის დროს „რკინის ფარდა“ შესუსტდე-ბოდა და უცხოეთში ტურიზმის გზა გაიხსნებოდა).

ბუდაპეშტი ახალი განთავისუფლებულია საწინელი ბრძოლებისაგან, რო-დესაც თითოეული შენობა ფრონტის წინა ხაზს წარმოადგენდა და სხვადასხვა საართულები, და ზოგჯერ ბინებიც, მოწინააღმდეგეთა ხელში იყო.

ქალაქს გახიზნული მოსახლეობა უბრუნდება. ბარგიტ დატვირთულ ორთ-ვალა „ურუმებს“ უფროსები მიაგორებენ, ბავშვები ფეხდაფეხ მიჰყვებიან. აქ გავიგე, რომ „ბუდაპეშტი“ ორი სიტყვისაგან შედგება და ორი ღიდი: ნაშ-ილის გაერთიანებას წარმოადგენს. მთავორიანი „ბუდა“, დუნაის მარჯვენა ნაპირი, და გაშლილი ვაკე — „პეშტი“. მათი არქიტექტურაც განსხვავებულია; ბუდას ნაგებობები ცაშია ატყორცნილი და თითქმის ბორცვების ბუნებრივი დამთავ-

რება. პეშტი — ვაკეზეა გაშენებული და დიდი, შესანიშნავი შენობებისაგან შედგება. მათ შორის — პარლამენტი, რომელიც დანგრევას გადარჩენილა.

დუნაიზე აღარაა არც ერთი მსოფლიოში სილამაზით განთქმული ხიდი, (ხიდი უნგრულადაც ხიდა!), ყველა დანგრეულია და კვალიც წაშლილი. ქალაქის მხარეებს სამხედრო ნაწილების მიერ აგებული ერთი ხის ხიდი აერთებს.

პარლამენტის შენობაში ახალგაზრდა უნგრელი კომუნისტი დამხვდა. რამდენიმე ოთახი გადაუციათ რომელიღაც რედაქციისათვის და ის მომავალი რედაქციის მუშაკია; საბჭოთა ოფიცერს, ჩემი სახით, დიდი სიმპათიით ხვდება. რედაქციის ოთახები ბოლომდე დალაგებული არაა, იატაკზე ყრია ძველი გაზეთები, ჟურნალები, ილუსტრირებული, შესანიშნავ ქაღალდზე დაბეჭდილი წიგნები. მე უნგრული ენის არაფერი გამეგება, ჩემი ჭარისკაცებისაგან შევითვისე „ბორ, შორ ეშ პალინკა“, რაც ნიშნავს „ლუდი, ღვინო და არაყი“.

მაგრამ ილუსტრირებულ წიგნებს გულდასმით ვათვალიერებ და ვრწმუნდები, რომ ხალხური შემოქმედებით გატაცება, ხალხური ცეკვებისა და სიმღერების ანსამბლები და მათი პოპულარიზაცია ხორტისდროინდელი უნგრეთისათვის ისევე ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა, როგორც ჩვენში.

ვაგრძელებ გზას. რამდენიმე დასახლებული პუნქტი გავიარე და ფეხით მივედი საკონტროლო პუნქტამდე, სადაც საბუთებს გამისინჯავენ, მომცემენ უფლებას დუნაი ბორნით გადავყვითო და გზა განვაგრძო.

ჩემთვის სრულიად მოულოდნელად პოსტის უფროსმა სერჟანტმა შემაჩერა:

— სალამოს ჩემი შემცვლელი მოვა. უფროსთან მიგიყვანთ და შემდგომი მგზავრობის ნებას ის მოგცემთ, ან არ მოგცემთ, საკითხს ის გადაწყვეტს!

ცოტა შევშფოთდი. ასეთი პუნქტები რამდენიმე უკვე მაქვს გამოვლილი და არავის შევეუჩიერებია! ამ რეგენმა კი ჩემი საბუთები საეჭვოდ მიიჩნია! რა ვიცი, რომ მისი უფროსი ასეთივე რეგენი არ აღმოჩნდება, ან უფრო უარესიც? მე კი სიცოცხლის გზაზე ვარ დამდგარი და თუმცა ომი ომია და ჯერ ის არ დამთავრებულა. შეიძლება დარწმუნებული ვიყო, რომ სადაც მივდივარ, იქ დაღუპვის ძალიან მცირე ალბათობა იქნება.

სალამომდე საკმაოდ დიდი დროა. წამოვწყეტი მდინარის პირას და ვუყურებ წინ და უკან მოძრავ ბორანს, რომელზედაც გარდა სამხედრო ნაწილებისა, სამოქალაქო პირებიც მრავლად მიდი-მოდიან.

უნგრეთში გერმანულს ბევრი ლაპარაკობს. მხედება ერთი ჩასუჩიებული, დაბალი ტანის უნგრელი შავ ევროპულ ტანსაცმელში. პოსტზე მომსახურენი რიგითი ჭარისკაცები არიან. ოფიცერი მხოლოდ მე ვარ. ამ უნგრელმა აოიცის, რომ ამ ჭარისკაცებთან მე კავშირი არა მაქვს. შეიძლება მათი უფროსიც ეგონივარ და აღშფოთებული ჩივილით მომმართავს:

— წუხელ თქვენი ჯარისკაცი ჩემს სახლში შემოიჭრა, ქვაბი და ქურქელი წაპართვა და წავიდა! გთხოვთ გამოარკვეოთ საქმე და წართმეული ნივთები დამიბრუნოთ!

გერმანულმა საუბარმა უბეში სათუთად შენახული გერმანელი ქალის ფოტოსურათი გამახსენა. ეგლა მაკლია, რომ დამაკავონ, გამჩხრიკონ და ეს სურათი მიპოვონ!

პოსტს მოვიკლდი, შორიახლო თვალს მოვეფარე, სურათი ამოვიღე, დავხიე და გადავაგდე. ძალიან დამენანა. ამდენი უბედურებით, ამდენი დაღვრული სისხლით, ამდენი დახოცილი გვამებით, ჩვენი თუ გერმანელების — გამოწვეული განცდა და მასთან აღძრული ადამიანური გრძნობები თითქმის ამ სურათში იყო მატერიალიზირებული, განივებული და უშუალო მზერისა და შეხების საგნად ქცეული. სხვა ყველაფერი, რაც კი ნივთიერი მაქვს შემორჩენილი, უნგრული პისტოლეტი თუ ტანსაცმელი, ყველაფერი სისხლისღვრისათვის და მკვლელობისათვის არის განკუთვნილი. ერთადერთი, რაც კი ადამიანურს მაგონებდა, ეს სურათი იყო, გამოსახული ახალგაზრდა ქალით და წარწერით.

... ჩემი შეშფოთება არ გამართლდა. სერჟანტს ჩემი უნგრული პისტოლეტი მოსწონებია და ბედი უცდია, იქნებ ჩემი დაკავების შემდეგ ეს პისტოლეტი დარჩენოდა.

უნგრეთ-რუმინეთის საზღვარი ავტომატურად გადაკვეთე და ქალაქ ტომოშარაში კიდეც ერთხელ აღმოჩნდი. რუმინელ მესაზღვრეებს ჩემთვის ხმა არ გაუტიათ, უნგრელებს გულდასმით გაუსინჯეს საბუთები, ისეთი ჩაკირკიტებით, რომელშიც მათი აშკარა სიძულვილი მელანდებოდა მეზობელი ერის მიმართ. სტალინის მოფენილმა სხივებმა და უნგრეთის ტერიტორიის ერთი ნაწილის რუმინელებისათვის გადაცემამ, ჩანს, მდგომარეობა კიდეც უფრო გააღვივა. მეზობელ ერთა შორის ოდითვე გაღვივებული ქიშპი უცვლელად დარჩა.

ისევ ქალაქ ტომოშარაში მოვხვდი.

საღამოს სასტუმროსთან საბჭოთა ლეიტენანტს შევხვდი, რომელიც ერთდროულად მრავალგვარი გრძნობებითა და ვნებებით იყო შეპყრობილი: დაღონებული, გამწვარებული, აღშფოთებული და გაბოროტებული.

ლეიტენანტი მისთვის უჩვეულო ბრძანებას ასრულებდა — ოცამდე ახალგაზრდისაგან შემდგარი ამერიკელი მფრინავების რაზმი მიჰყავდა, რათა ამერიკული ზონის სარდლობისათვის ჩაებარებინა. ეს მფრინავები საბრძოლო დავალების შესრულების დროს, მათგან დამოუკიდებელი მიზნების გამო, საბჭოთა ზონაში დაფრინდნენ. არსებული ხელშეკრულების თანახმად, ისინი ამერიკულ ზონაში უნდა დაებრუნებინათ და ამერიკული ზონის სარდლობა-

სათვის გადაეცათ (ისევე როგორც ამერიკულ ზონაში დაფრენილი საბჭოთა მფრინავები — საბჭოთა სარდლობისათვის).

დილის საუზმის შემდეგ ამერიკელი მფრინავები სასტუმროს წინ გამოვიდნენ. ადგილობრივი მოსახლეობისა და განსაკუთრებით ახალგაზრდა რუმინელი ქალებისათვის მათი გამოჩენა ნამდვილ დღესასწაულად იქცა. ზოგი თვალს უკრავს ახალგაზრდა ამერიკელებს. მფრინავები სრული თანაგრძნობით ეგებებიან გულლია მასპინძლებს და მათ შორის გულთბილი ურთიერთობა მყარდება.

მე პირველად ვხედავ სიცოცხლეში ამერიკელებს; პირველად ხედება მათ ლეიტენანტიც, რომელსაც მფრინავები აბარია და ვალდებულება აქვს დაეისრებული მათი დროზე და უკლებლივ მიყვანისათვის დანიშნულ ადგილზე. მაგრამ მე, ასე ვთქვათ, დამკვირვებელი ვარ, ლეიტენანტი „შეუნაცვლებელი გუშაგია“, რომელმაც თავისი ვალდებულება უნდა მოიხადოს, განკარგულება ფიცისა და წესდების მიხედვით შეასრულოს, შეასრულოს ისე, როგორც მას ესმის, როგორც ისაა შეჩვეული საკუთარ დაქვემდებარებულთა მიმართ.

მე მხიბლავს ამერიკელების სილალე, ღია გული, შინაგანი თავისუფლება, ახალგაზრდული მგზნებარება, სიცოცხლის წყურვილი და სიყვარული. მომწონს მათი ახალგაზრდა, თმაგადაუპარსავი სახეები. ეკვი არ მეპარება, რომ ფეხზე ნორმალური წინდები აცვიათ, ველზე დავარდნილ, დახოცილ ჭარისკაცებს ჭიბეებს არ გადმოუბრუნებენ, ფეხსაცმელსა და პერანგებს არ გახდიან.

მომწონს მათში ის, რასაც ადამიანური ეწოდება და მათ არ დაუკარგავთ, თუმცა სამხედრო პირები არიან და ომის ქარცეცხლში იმყოფებიან.

შენობიდან გამოსვლისთანავე იქმნება კონფლიქტი ამერიკელ მფრინავებსა და საბჭოთა ლეიტენანტს შორის, რომელიც ვერა და ვერ ახერხებს ისინი მწყობარში ჩააყენოს და „შეუნაცვლებელი გუშაგის“ დისციპლინას დაუმორჩილო. ამერიკელებმა არ იციან რუსული ჭარის და მათი ჭარისკაცული ცხოვრების განმსაზღვრელი, ორა სიტყვა — „Положено“ და „Не положено“ (არც ამ სიტყვების თარგმნა შეიძლება!), სიტყვები, რომელთა მარტივ აზრზე საბჭოთა ჯარში დამყარებული ადამიანის მთელი სულიერი ცხოვრების მოძრაობანი. აქტიურ წინააღმდეგობას არავინ უწევს. პირიქით, ყველა ხედება ლეიტენანტის შეძახილებს. არც ერთი მათგანი არ აპირებს გაქცევას და დეზერტირობას. ყოველმა მათგანმა იცის სად მიდის. როდის და როგორ უნდა მივიდეს დანიშნულ ადგილზე. რომელ საათზე გადის დღეს მათი მატარებელი სადგურიდან (დრო ჯერ კიდევ ბევრია). ყველა ემორჩილება თავისებურად გაგებულ დისციპლინას. მაგრამ მათი შეგნებისათვის სრულიად გაუგებარია. რომ ამისათვის მწყობრია საჭირო, რომ ამისათვის არ უნდა მოახდინო რეაგირება ადგილობრივ მოსახლეთა სიმპათიაზე, ახალგაზრდა ქალების ღიმილზე, ხელის ქნევაზე და არ გაბედო მათთან დალაპარაკება, ცოცხალი, უშუალო, ადამიანური ურთიერთობა.

ლეიტენანტი კარგავს მოთმინებას. ბრაზობს, მაგრამ სიბრაზის გამოვლენას ვერ ბედავს (უცხოელები არიან, ამ მხრივაც გაფრთხილებულია ჩვენი სარდლობის მხრივ) და ამის გამო უფრო მეტად ივსება ბოლმით.

— ოჰ, თქვენი... — დედ-მამის სულს უტრიალებს თავის მშობლიურ ენაზე, დარწმუნებული, რომ ვერავინ გაიგებს, და მე მიბრუნდება:

— როდის დადგება ის დღე, მივათრიო მაგათ ზონამდე, ჩავაბარო და მერე რაც უნდათ ის უქნიათ!

ბუქარესტისაკენ მგზავრობის დროს მატარებლის ვაგონ-რესტორანში რუმინელი კომერსანტი შემხვდა თავისი მეუღლით, იგი ფრანგული ენის მასწავლებელია საშუალო სკოლაში. გერმანულ ენაზე ერთმანეთს ვაგებიანებო ჩვენს აზრებს.

ვეკითხები — რა არის თქვენი ნაციონალური საჰმელი, შიმშილიც რომ მოგვცა და თქვენი საჰმელის გემოც გავიგო!

— „ჩორბა“ მოითხოვეთ! — მითხრა მამაკაცმა.

„ჩორბა“ გამოდგა ჩვენებური, თბილისური „ფითი“, ძველი თბილისის თათრულ სასადილოებში რომ მიჰამია. — თიხის ჭურჭელში მომზადებული (აქაც, რუმინეთშიც, თიხის ქილებში მოაქვთ) წვნიანი მუხუდოს მარცვლებითა და ცხვრის ხორცით.

საუბარში გაიგეს, რომ ქართველი ვარ. ქალს სახე და თვალები გამოუცოცხლდა:

— თან ხომ არა გაქვთ მეუღლის ან მახლობელი ქალის სურათი. მე გამიგია, რომ ქართველები მსოფლიოში ულამაზესი ხალხია!

მახსენდება თურქეთი, საიდანაც შეიძლება რუმინული „ჩორბა“ და თბილისური „ფითი“ მომდინარეობს; ლარუსის ცნობილი ფრანგული ლექსიკონი, სადაც დაიბეჭდა შეხედულება ქართველი ხალხის სილამაზეზე და შემდეგ ევროპაში გავრცელდა.

სამხედრო სასადილოში შევხვდი იუგოსლაველ ოფიცერს. ჩვენს შორის საუბრის დასაწყისივე გულთბილი დამოკიდებულება დამყარდა იმ მეგობრული, გულთბილი სულიერი ატმოსფეროს გამო, რომელიც მაშინ საბჭოთა კავშირსა და იუგოსლავიას შორის არსებობდა. ვაძლევთ ერთმანეთს მისამართებს, ვპირდებით, რომ წერილებს მივწერთ ერთმანეთს. როდესაც დამშვიდობებისას მე რალაც შემთხვევის გამო უნგრული ქალაქი სეკეშეფერვარი ვახსენე, ჩემმა მოსაუბრემ გაკვირვებული თანაგრძნობით შემომხედა — მე პირველი სამხედრო პირი აღმოჩნდი, რომლისგან ამ ქალაქის სახელწოდება სწორად გამომტემით მოისმინა.

პლომბტიდან საბჭოთა კავშირისაკენ მიმავალ ნავთის საზიდ მატარებელს გავეყევი. მარტო ვზივარ საბარგო ვაგონზე ან ვწევარ იატაკზე გაშლილ თივაზე. ღამე ჩაბნელებულ ვაგონში ფიქრები ამეშალა იმაზეც — საითაც მივდივარ,

იმაზეც — საიდანაც მოვდივარ. რას აკეთებენ ახლა, აი ამ წუთს. ჩემი თანამებრძოლები, რა ბედი მოვლით ხვალ, ზეგ, სანამ ომი დამთავრდება. ექნებათ თუ არა კიდევ (რა თქმა უნდა, ექნებათ) ისეთი აუტანელი, „ცხელი“ დღეები, რომელმაც მე სასოწარკვეთილებამდე მიმიყვანა და მაიძულა ნაგვის გროვიდას აღებული ღვთისმშობლის ხატისათვის შეგვეყვდრა — ჩემთვის ხსნა მოეცა.

რომელი მათგანი გამოესალმება წუთისოფელს, რომელი დაიჭრება, ვინ გადარჩება და ოჯახს დაუბრუნდება. მე მეშველა, რალაც იმედი დამესახა — რამდენი ათასები, მილიონები იღუპებიან ყოველგვარი იმედის გარეშე. სადაა ახლა დიეიზიონის შტაბის უფროსი — მე და მას რომ ტრიალ მინდორზე პატარა „მესერაშიტი“ გამოგვედევნა. გავიქეცი და ხილქვეშ დაქაობებულ წყალში მოვიბოვეთ თავშესაფარი. ჭარში გაწვევამდე საშუალო სკოლის სასწავლო ნაწილის გამგედ მუშაობდა. „მესერაშიტი“ რომ დაგვცილდა, გაიცინა:

— ნეტავი რას იტყოდნენ ჩემი მოწაფეები ამ ჭაობში ამოღატულები რომ ენახე!

ან რას აკეთებს პოლიტხელი, ჭარისკაცებს როგორ უღვიძებს „საბრძოლო სულს“ და როგორ მირბის მერე ბუჩქებში. ის კი გადარჩება, ყველაზე მეტი „შანსი“ გადარჩენისა მას აქვს.

ცნობილია, რომ საბჭოთა ჯარის მეთაურთა შემადგენლობაში პოლიტხელები შეუღარებლად ნაკლებ იხოცებიან. მაგონდება პოლიტხელი ოფიცრების დიეიზიონი საარტილერიო სასწავლებელში. ასეთი დიეიზიონები უმაღლესი სარდლობის სპეციალური ბრძანების მიხედვით იყო შემდგარი. გადარჩენილ და მომრავლებულ პოლიტხელებს ხელი მოუსვენს და სამხედრო სასწავლებლებში დაგზავნეს — კვალიფიკაციის შესაცვლელად და „ნორმალური“, მწყობრის ოფიცრების გამოსაშვებად. ბოლოს მიხედნენ, რომ ომს აწარმოებდნენ მწყობრის ოფიცრები და არა მოქალაქე პოლიტხელები.

მატარებელი რომ რუმინეთ-საბჭოთა კავშირის საზღვარს უახლოვდებოდა. ჩვენს ვაგონში ერთი ახალგაზრდა, ფიზიკურად მკვრივი რუსი ამოვიდა. ტან-საცმელის მიხედვით ვერ გაიგებდი სამხედრო პირი იყო თუ არა. სამი დიდი ზომის უცხოური ჩემოდნით იყო დატვირთული.

საუბარში გამოირკვა, რომ სულ ორიოდე კვირის წინ თბილისის ჰოსპიტალში წოლილა და ხელზე წაყვეთილი თითების გამო ჭარში სამსახურისაგან გაუნთავისუფლებიათ. ჩემი გაკვირვებული კითხვის — აქ რაღას აკეთებდა? — საპასუხოდ საუბარი გააგრძელა: თბილისიდან წამოსულა, თავისი ნაწილი მოუძებნია ავსტრიაში. ეს სამი ჩემოდანი აუვსია და უკან ბრუნდება. აქამდე მშვიდობით მოვიდა, ერთადერთი მისი დარდი ის იყო, საბჭოთა კავშირის ზღვარზე მშვიდობით გაეტანა თავისი ნადავლი.

სასაზღვრო პუნქტთან ერთმანეთს დავცილდით.

დილით ადრე, გარიერაზე, ქ. ჩერნოვცის სადგურზე შორიდან მოვკარი თვალი. ხელი დამიქნია.

— ყველაფერი რიგზეა! — რაც იმას ნიშნავდა, რომ არაფერი ჩამოურთმევიათ.

მომავონდა ბუქარესტში მომხდარი ინციდენტი.

რკინიგზის სადგურზე, სამხედრო-საკონტროლო პუნქტში ერთი თბილისელი სომეხი, საინტენდატო სამსახურის კაპიტანი. რომელსაც სპეცდანიშნულების პაკეტი მიჰქონდა ოდესაში, შეაჩერეს და შემდგომი მგზავრობის ნება აღარ მისცეს. ძალიან შეწუხდა. გამოყვა. დამეწია და გული გამიხსნა. მისი ოდესაში გამგზავრების მიზანი ის იყო, რომ იქ შემნახველ სალაროში დიდი თანხა ჰქონდა შეტანილი. ეს ფული რალაც შემთხვევის დროს ხელში ჩაგდებული სასკოლო რვეულების გაყიდვით შეუძენია.

— თბილისში ოჯახი შიმშილობს. მე ამდენი ფულის პატრონი ვარ და ოჯახისათვის ვერ გადამიგზავნია!

პოლონეთში პირველად ვარ. აპრილის შუა რიცხვებია. ფრონტის მიმართულებით მგზავრობის დროს ლეოვიდან კიევისაკენ გამოვბრუნდით და იქიდან გავედით რუმინეთში.

პოლონეთში ცხოვრება უფრო მძიმე და, პირველივე შთაბეჭდილების მიხედვით, უფრო მოშლილი მეჩვენება უნგრეთთან და რუმინეთთან შედარებით. მეტი ჭუჭყია რკინიგზის სადგურებზე, სიძვირე და გაჭირვება. გასაგებია, ეფიქრობ, ამ ქვეყანაში ცხოვრება ადრევე მოიშალა. 1941 წლამდე, მისი შუაზე „ძმურად გაყოფის“ შემდეგ ორ ძმას შორის.

შექმნილია ახალი ჯარის ნაწილები — „პოლონეთის ჯარი“ — „Bojowa Polska“, რომელიც იძულებულია საბჭოთა მხარეზე იბრძოდეს და სამხედრო ფორმაც საბჭოურს მიუგავს. რამდენიმე პოლონელი ლეიტენანტი გავიცანი მატარებელში.

გაგონილი მაქვს პოლონელები მუსიკალური ხალხია, მაგრამ მაოცებს მათი სიმღერები, უფრო მეტად, სიმღერის სიყვარული და გავრცელების სიღრმე ხალხში. მღერის ყველა, მთელი ვაგონი, შეიძლება მთელი მატარებელი. საკმარისია ვინმემ სიმღერა წამოიწყოს, ყველა აპყვება, დიდიან-პატარაანა, ბავშვები, ახალგაზრდები, მოხუცები, ქალები თუ კაცები; მათ შორის ჩემი ნაცნობი ლეიტენანტებიც.

მღერიან ერთად, შეწყობილად, მაგრამ ამჟამად მხოლოდ ნაღვლიანი, ხმა-დაბალი, კაეშნით მოცული მელოდები ისმის. ფრონტზე მეორედ ყოფნის დროს თითქმის აქ და ახლა პირველად განვიცადე საყოველთაო მწუხარება. მწუხარება, რომლითაც მთელი ხალხია მოცული.

მატარებელი ლიუბლინს უახლოვდება (მგონი მოკლე დროის განმავლობაში პოლონეთის ცენტრი აქ ყოფილა გადმოტანილი). უეცრად სიმღერა წყდება და პოლონელი მგზავრების თვალები ცრემლებით ივსება, განსაკუთრებით ხანშიშესული მგზავრების თვალები.

მატარებელი ჩუმმა, გამოუთქმელმა სევდამ მოიცვა.

— რა ხდება? — ვეკითხები პოლონელ ლეიტენანტს.

— ეს მაიდანეკის მიდამოებია, ხომ გაგიგიათ რა არის მაიდანეკი?

მატარებელში დაგვიღამდა. ვაგონში სანთლები ბეუტავს და მკრთალ სანთლეს აფენს. ერთ-ერთ სადგურზე ახალგაზრდა პოლონელი ქალი ამოდის და ჩემს წინ პირისპირ ჯდება. თეთრი ქაღალდის გრაგნილი, რომელიც ხელში ეჭირა, თაროზე შემოდო, ხელჩანთა ფერხითი დაიდგა.

დიდხანს ვისხედით პირისპირ, დიდხანს ვუყურებ მის მაღალ კისერს, ფართო ქუთუთოებს, გამოხედვას რომ სიმძიმის ბეჭედს აჟღევს, და მხრებაბდე ჩამოშლილ თმას, ვარცხნილობას, როგორსაც ჩვენში არავინ ატარებს. მწუხარებით ნახევარი მსოფლიოა მოცული, მაგრამ მეჩვენება, რომ ამ ქალს გულში რაღაც დიდი, გამოუწელებელი ნაღველია დაგუბებული და ჩემს გულში თანასაღბუნისა და თანაგრძნობის ჩვეულებრივი, ადამიანური განცდები იღვიძებს.

მე მისი არაფერი ვიცი და მან მხოლოდ ის იცის, რომ საბჭოთა ოფიცერი ვარ, ამის ცოდნა ძნელი არაა სამხედრო ფორმაზე მეტყობა. ისიც არ ვიცი მტრად მღებულობს თუ მოყვრად?

სურვილი მიპყრობს გავიგო ვინაა, მაგრამ როგორ? რანაირად? მან რუსული არ იცის, მე პოლონური, გარდა რამდენიმე სიტყვის მარაგისა. რომელიც რამდენიმე დღის მანძილზე შევიძინე.

— ჰანა? — ვეკითხები ისეთი ტონით, რომელიც მისი ოჯახური მდგომარეობის შეტყობის სურვილს გამოხატავს და უეცრად ვგრძნობ, რომ შეკითხვა უტაქტოა და ტლანქი. ქალიშვილია თუ ქალი ამ კითხვას მაშაქაცის საუბარში სხვა ელფერი აქვს და მე კი მხოლოდ იმის გაგება მსურდა მარტოა ცხოვრების ამ ძიმე და აუტანელ პირობებში თუ ჰყავს მოზიარე, სულერთია მეუღლე იქნება, ძმა და, დედა თუ მამა.

ვუყურებ და ვფიქრობ, სულ ამ ქალზე ვფიქრობ. აღარ არსებობს ჩემს ცნობიერებაში აღარც უნგრეთის ველებსა და გზატკეცილებზე მოფენილი გვამები, აღარც ბუდაპეშტის აფეთქებული ხიდები, არც ის, საიდან მოვდივარ და სად მივდივარ. არც გაძარცვული გერმანელი ჯარისკაცი და არც უნაზესი წარწერა მისი მეუღლის ფოტოსურათზე. არსებობს მხოლოდ ღრმა მწუხარებით მოცული ეს პოლონელი ქალი.

ოცნებამ წამილო....

...1939 წელს მათი ქალაქი საბჭოთა ოკუპაციის ზონაში მოხვდა. მამა დაუხვრიტეს. როგორც პატრიოტი და პოლონეთის დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი. 1941 წელს ძმები და მეუღლე მობილიზაციაში მოხვდნენ და დიდი ხანია აღარაფერი იცის არც მათგან და არც მათზე. არც ის იცის — ჩვეულებრივ ჯარის ნაწილებში იმყოფებოდნენ თუ საჯარიმო ბატალიონებში.

ქალს მოხუცი დედა და ბავშვი დარჩა. ერთ დღეს რომ სამუშაოდან დაბრუნდა, სახლი დანგრეული დახვდა, დანგრეული გერმანელების საავიაციო თავდასხმის შემდეგ. სხვებთან ერთად თავდასხმამ დედა და ბავშვიც იზსხვერაპლა.

ამჟამად არქიტექტორად მუშაობს და თეთრი ქალაქის გრაფიკო, გონში რომ ამოიტანა, საპროექტო ნახაზებია.

... უეცრად დამუხრუჭებული მატარებლის ხმაურმა „გამომაფხიზლა“ ფიქრებში შორს წასული სინამდვილეში დამაბრუნა.

ალბათ ასე იწერება ნოველა და იქმნება „მხატვრული სინამდვილე“. მაგრამ ცოცხლად განცდილ ფაქტზე ათასგვარი ნოველა შეიძლება დაიწეროს და იმდენივე „მხატვრული სინამდვილე“ შეიქმნას რამდენი მწერალიც არსებობს ქვეყანაზე, იმისდა მიხედვით ვინაა მწერალი, როგორია მისი „იდეოლოგია“, შეხედულება ცხოვრებასა და მხატვრულ სიმართლეზე, „სოციალურ დაკვეთაზე“; რამდენადაა დაცლილი თვისებებისაგან, რომელთა მთლიანობას პიროვნება ეწოდება. როგორ ძეგროს მისი გული და მოქმედებს ჰკუჯა; თუ საერთოდ არც გული ძეგროს, არც ჰკუჯა მოქმედებს და მოქმედებენ მხოლოდ სხვის მიერ განცდილი და მოაზრებული შეხედულებანი, და მწერალი ამ შეხედულებებით იფარგლება, იფარგლება ან „გონებრივი სიზანტის“ გამო, ან „სოციალური დაკვეთის“ ძლევამოსილების გამო, ან ორივეს გამო.

თუ ამ ქალს 1939 წელს მამა დაუხვრიტეს, ის „ჩვენთან არ ყოფილა“ და მამა, „ჩვენს წინააღმდეგ“ ყოფილა. ბუნებრივია, ამოქმედდა და უნდა ამოქმედებულიყო პრინციპი „ვინ ვის“. ჩვენ ამ პრინციპით ვცხოვრობთ, ვარსებობთ მშვიდობიან პირობებშიც კი, „სოციალიზმის მშვიდობიანი მშენებლობის“ პირობებში და, რა თქმა უნდა, ეს პრინციპი მეტი სიმკაცრით უნდა მოქმედებდეს ომის პირობებში. მამა უნდა დაეხვრიტათ, ძმები და ქმარი უნდა საჯარიმო ბატალიონში გაეგზავნათ, როგორც „სამშობლოს მოღალატის ოჯახის წევრები“. იქიდან არც დაბრუნებულან, ვერც დაბრუნდებოდნენ და არც უნდა დაბრუნებულიყვნენ.

თვითონ რომ გადარჩა — ესეც დიდი ბედნიერებაა და ამას უნდა უმაღლოდეს ბედს.

ომი ომია და დედისა და შვილის დაღუპვა ბუნებრივი, ყოველდღიური ამბავია.

„ნოველა“ შეიძლება გამდიდრდეს სიუჟეტურად:

ასეთი წრის ქალს არ შეიძლება რაიმე ლალატის აქტი არ ჩაედინა. ეს ნადვილად დაუახლოვდა გერმანელ ოფიცერს, ე. ი. „პირსისხლიან ფაშისტს“ მაგრამ ჩვენი ძლიერმოსილი არმიის მიერ პოლონეთის განთავისუფლებას შემდეგ მათი სიახლოვე მოისპო. გერმანელი გაიქცა, პოლონელი ქალი დარჩა.

შეიძლება ასეთი ხაზიც — ეს ქალი აღმოაჩინეს, სხვებთან ერთად მწყობრში ჩააყენეს, კისერზე აბრა ჩამოჰკიდეს წარწერით — „ШОКОЛАДИНЦА“ (და ხალხში ჩამოატარეს იმის ნიშნად, რომ ამ ქალებმა სამშობლო შოკოლადზე გაყიდესო! ე. ი. მოიქცნენ ისე, როგორც ყირიმში მოიქცა ერთ-ერთი „ჩვენი“ სარდალი აზიკობის მოყვარული გოგოების მიმართ.

ჩემმა შესაძლებელმა ორეულმა რომ პოლონელი ქალის ამბავი მოისმინა, საბჭოთა ოფიცერში კომუნისტურმა შეგნებამ გაიღვიძა, მაღალი იდეალები წარმოესახა, ადამიანი ჩაქრა მასში და... ვთქვათ, მოჰკიდა ხელი თავის ზურს, ჩანთას და ქალი მიატოვა.

„კლასიკურ“ ვარიანტში: საბჭოთა ოფიცერი წამოხტა, იარაღი შემართა და შესძახა: „СТОЙ КТО ИДЁТ?“ მასპინძელ ქალს, რომელიც ცოტა ხნით პერორე ოთახში გასული, უკან შემობრუნდა. შეეცოცმანდა, მოსაკლავად ვერ გაიმეტა და წავიდა.

ანდა — მოკლა, უბის წიგნაჟში ჩაინიშნა, რომ მის მიერ განადგურებულ მტრებს შორის ეს ქალი 41-ე იყო და როდესაც შემდეგ დახოცილთა რიცხვი „საბჭოთა კავშირის გმირის“ წოდების მისაღებად საჭირო ნორმამდე აიყვანა (თუ მენსიერება არ მალატობს, ეს რიცხვი პრაქტიკულად 70 იყო), ამ ქალის მკვლელობაც ჩაეთვალა.

ანდა კიდევ ერთი ყველაზე მარტივი ვარიანტი — არც ესროლა, არც მოკლა, ღამე მშვიდად და თბილად გაატარა და პოლიტმეცადინეობაზე მიღებული გაკვეთილები მაშინ მოაგონდა, როდესაც ქალს გამოემშვიდობა. წავიდა „იქ“, და მარტივი, ჩვეულებრივი დასმენის აქტი ჩაიდინა.

ერთი სიტყვით, აქ ყოველგვარი ფაბულური და სილუეტური ვარიაცია არის შესაძლებელი და მოსალოდნელი — მოემისებურიც, სმირნოვისებურიც, ლავრენიოვისებურიც და... სოლჟენიცინისებურიც.

ჩვენი ცხოვრების სოციალური ტრაგედიის ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ ყველა ვარიანტი შეიძლება იღვეს პროფესიონალიზმის ისეთ დონეზე, რომ მოახდინოს ემოციური ზემოქმედება მასობრივ მკითხველზე. „მოახდინოს ემოციური ზემოქმედება მასაზე“ — რაც იმას ნიშნავს ჩვენი ცხოვრების დიდ უმრავლეს შემთხვევაში — „დარაზმოს“ მასა ოფიციალური, „ბოლშევიკური“ იდეოლოგიის დროშის ქვეშ.

... უეცრად დამუხრუჭებული მატარებლის ხმაურმა მეორედ გამომაცხა-ლა.

ჩვენ ისევ პირისპირ ვსხედვართ მკრთალი სინათლით განათებულ ვაკო-
ში. დრო კი გადის და მატარებელი მალე ჩაუა ქალაქში.

ქალაქში შესვლამდე მატარებელი რამდენიმე წუთით შეჩერდა. გარეუ-
წყობდა, ნახევრად ჩაბნელებულ პერონზე, წვიმის წვეთებით დაღარულ მინებს
იქით, მგზავრები ირევიან, ავდექი და პერონს გავხედე — ეს ქალაქის გარე-
უბანია, სადაც მგზავრთა ნაწილი ჩამოდის მატარებლიდან.

უეცრად „ჩემს“ პოლონელ ქალს მოეკარი თვალი. ქალაღდის თეთრი გრ-
გნილი პალტოს ქვეშ ჰქონდა ამოფარებული. ჩქარი, ენერგიული ნაბიჯით ა-
დგურის დარბაზში შევიდა და გაუჩინარდა. ეს იყო და ეს. ჩემს მეხსიერებას
სამუდამოდ შემორჩა პოლონელი ქალი მაღალი კისრით, ფართო ქუთუთო-
ებით, მხრებამდე ჩამოშლილი თმით და დიდი. ადამიანური, ღრმად განცდილი
ნალექით. — მიუხედავად იმისა, რა კონკრეტული ფაქტით იყო ეს გამოწვე-
ული.

— ვარშავის გარეუბანში, სამხედრო კომენდატურაში ვერ გავიგე „მეურ-
ნეობის“ ადგილმდებარეობა, სადაც მე მივდივარ;

— აბა რა გითხრათ, — მპასუხობს მაიორი, — ამჟამად ყველა ფრონტეზა
და ჯარები ბორბლებზეა შემდგარი და გერმანიისკენ მიისწრაფვის.

— იცით რა, — ღიმილით მომმართავს კომენდატურის მეორე თანამშრო-
ბელი — ვიდრე თქვენ „მეურნეობას“ იპოვით, ომი დამთავრდება!

— მართლაც, — ჩაერთო მაიორი, — მე ამ დღეებში მივიღე ბრძანება
გზააბნეული და გზადაკარგული ოფიცრები ადგილობრივი ფრონტის ჯარებში
იქნენ გამოყენებულნი. გაგზავნით როკოსოვსკის ფრონტის განკარგულებაში.
რა მნიშვნელობა აქვს სად მიიღებთ მონაწილეობას ბრძოლებში, აქ თუ თქვენ
საძიებელ „მეურნეობაში“!

„რა მნიშვნელობა აქვს!“

ზურგჩანთა სადღაც მახლობლად მქონდა მიტოვებული და გამოვედი კო-
მენდატურიდან.

რამდენიმე ნაბიჯი გამოვიარე. ვხედავ პატარა მოედანზე საფოსტო მანქა-
ნა დგას. სად მიდის მანქანა, არ ვიცი, მაგრამ ვხედავ, რომ პირით ჩრდილო-
ეთისაკენ, ჩემი სავარაუდო მარშრუტისაკენ არის მიმართული და ეს-ესაა
უნდა დაიძრას.

მოძრაობის მარეგულირებელ სამხედრო ფორმაში ჩაცმულ ქალს მივაძა-
ხე — ცოტა ხანს მანქანა შეაჩერე-მეთქი, — და მანქანას მივაშურე.

მანქანა დაიძრა და რამდენიმე საათის შემდეგ „სულამოუთქმელად“
ბრესტში გაჩერდა. მანქანის მგზავრთა შორის უმეტესობა არასამხედრო პე-
რები იყვნენ. ჩემი წარმომავლობა რომ გაიგეს, სახეები გაუნათდათ. ერთ მათ-

განს დიდხანს უცხოვრია თბილისში. რევოლუციის შემდეგ პოლონელებმა რომ საკუთარი, ნამდვილი სამშობლო მოიპოვეს, თბილისი მიუტოვებია და პოლონეთში დაბრუნებულა.

მეორე თანამგზავრი ქალი მიაშობს:

— ჩვენს სოფელში ერთი ქალი ცხოვრობდა, ქართველი — პანა ვანდა ცოტაძე. მასწავლებლობდა. ჩვენ ხალხს ძალიან შეეჩვია, შეიყვარა და პოლონელებიც ასეთივე გრძნობით იყვნენ მისადმი გამსჟვალულნი. ახლა ეს სოფელი საბჭოთა კავშირს გადასცეს (თუ უნდა გადასცენ), მაგრამ მცხოვრებლებს ნება დაგვიტოვეს — ვისაც საბჭოთა კავშირში ცხოვრება არ უნდა, პოლონეთის ტერიტორიაზე გადავიდეთ, მთელი სოფელი აიყარა და პოლონეთში შიგნით დასახლდა. და იცით, ვანდა ცოტაძე ჩვენთან მოდის, ჩვენგან დაცულება არ უნდა!

მე ფერაძის ამბავი მაინტერესებს, ცნობილი ქართველი ისტორიკოსია, რომელიც პოლონეთში ცხოვრობდა და მგონი, სასულიერო პირი იყო. მაინტერესებს, მაგრამ ვერაფერი გავიგე. ახლა პოლონეთის ტერიტორიას ვტოვებ და ალბათ ველარც გავიგებ.

მივალწიე „მეურნეობამდე“, რომელსაც ლადო სარდლობს. ის დიდი სიხარული, რომელიც განვიცადეთ მე, ლადომ და... ნინომ (დისწულმა) ჩვენი პირადი დიდი სიხარულია, განსაკუთრებით ჩემი, და ამაზე წერა არ ღირს.

ლადოს შენაერთი ბალტიისპირეთშია განლაგებული, კურლიანდიაში, ფრონტის ერთ-ერთ უბანზე, გერმანელების მიტოვებული უზარმაზარი ტერიტორიის ერთ-ერთ „კუნძულზე“, რომელიც ისეა გამაგრებული, რომ აგერ ბრძოლა ბერლინის მისადგომებთან წარმოებს და აქ კი გერმანული დივიზიები თუ არმიები ურყევად დგანან.

ლადოს შენაერთი ფრონტის ამ „კუნძულის“ ლიკვიდირებისათვის ემზადება და ამიტომ „ბორბლებზე არ დამდგარა“. ლადო აქაც თავისებურ ქველმოქმედებას ეწევა, სიკეთეს სთესავს, რამდენადაც შეუძლია ომის პირობებში.

ერთ საღამოს დივიზიის მეთაური რეკავს. ყურმილს ვიღებ და ვუსმენ: „მოახსენეთ სარდალს, რომ აღმოვაჩინეთ მაიორ მეგრელაძის საფლავი. ის დაკრძალულია ამა და ამ ქალაქში, ცენტრში, ფრონტზე დაცემულთა პატარა სასაფლაოზე, უდგას დიქტის ფიცრული ძეგლი, წარწერით“. მე არაფერი მესმის, მაგრამ პატაკი, რა თქმა უნდა, გადავეცი.

დილით ადრე, მეორე დღეს, მივდივართ წინა ხაზზე. მივდივართ შვიდი მანქანით: წინ „ვილისით“ (ცნობილი ამერიკული მანქანით) — ლადო, მე და სარდლის პირადი მცველები. ჩვენს უკან — შტაბის სამმართველოების უფროსები, თანამშრომლები.

კურლანდია (?) პატარა მთა-გორაკებით დასერილი ადგილია (ამანაც შეუწყობელი მის გამაგრებას). დიეზის სათვალთვალ პუნქტი მოთავსებულია ტყით დაფარული ბორცვის თავზე, ყოფილი ბელის გულმოდგინედ ნაგებ შენობაში, საიდანაც გერმანელების განლაგებანი ხელის გულივით მოჩანს, განაა-კუთრებით ბინოკლითა და სტერეოტრუბებით. მანძილი 300 მეტრი იქნება.

მანქანები გაჩერდა. ჩამოვედით. ტყის ბოლოს დიეზის მეთაური შე-მოგვხვდა, ლადოს წინ გაიჭრა, უპატაკა და გაგვიძღვა. მანძილი სათვალ-თვალ პუნქტამდე მოწიშვლებულ მინდორზე გადის და გრძელი თხრილია გაჭრილი, რომ მოწინააღმდეგე ბრძოლის მოძრაობა ვერ შეამჩნიოს. ამ თხრილ-თან მივედით, — ლადო იძლევა ბრძანებას — ყველანი თხრილში ჩავიდნენ; თვითონ არ ჩადის თხრილში და პირდაპირ მიემართება. მე ფეხდაფეხ უკან მივდე და ვგრძნობ, რომ ლადოში ძველმა, თბილისელმა ბიჭმა გაიღვიძა და თავის უპირატესობის თუ გამბედაობის გამოხატვა უნდა. ანდა, იქნებ, ჩემი გამოცდაც სურს (ჩვენი პირველი ერთობლივი გასვლაა წინა ხაზზე).

გავიარეთ სახიფათო გზა, ლადომ მოიხედა, დამინახა და შეცბა:

— შენ თხრილში არა ხარ? რატომ არ ჩახვედი?

ამ კითხვაზე პასუხი, მანქანაში რომ ვისხედით და უკან ვბრუნდებოდით, მაშინ გავეცი ქართულ ენაზე.

— დავინახე, რომ შენ არ ჩახვედი თხრილში და არც მე ჩავედი! — ცოტა ხანს შევჩერდი და ჩვენი ბავშვობისდროინდელი და ლადოს საყვარელი სიტყვები დავამატე ღიმილით: — მე რა, დედალი ვარ?! |

მგზავრობა სახლისაკენ ძალიან გაგრძელდა და გახანგრძლივდა. ლადოს რუკა უჭირავს ხელში და მძღოლს მითითებებს აძლევს სად გადაუხვიოს და საით წავიდეს. უკან ექვსი მანქანა მოგვდევს. რამდენჯერმე გავჩერდით, შეკი-სვენეთ. შტაბის მუშაკები მოდიან ჩემთან და საგონებელში ჩავარდნილები მე-კითხებიან:

— Слушай, адютант (адютант), ты не знаешь, куда мы едем; почему столько колесим?!

მე მხრებს ვიჩეჩავ (ვერ მოვიშალე ეს „სამოქალაქო თვისება“), მართლა არ ვიცი არაფერი.

შევედით პატარა ქალაქში. ლადომ ამ ქალაქის გეგმა ამოიღო, მძღოლს კიდეც რამდენიმე მითითება მისცა და „ვილისი“ პატარა სასაფლაოს წინ გა-ჩერდა. გაჩერდა ყველა მანქანა, ჩამოვიდა ლადო და ყველა ჩამოვიდა.

შევედით სასაფლაოზე და მეგრელადის საფლავის წინ გავჩერდით. ლა-დომ ჩემკენ მოიხედა და უფრო სხვების გასაგონად წარმოსთქვა:

— საწყალი კაცი, ჩემი კარგი მეგობარი იყო!

სხვების გასაგონად იმიტომ, რომ ერთგვარად მოებოდიშა, უფრო სწო-რად, გაემართლებინა შტაბის მუშაკების წინაშე დიდი დრო, რომელიც საფ-

ლავის ძიებაში დაკარგა. ჩემთვის ნათელი გახდა ჯერ წუხელ ტელეფონით გადმოცემული პატაკი და შემდეგ მთელი ამ ხანგრძლივი მგზავრობის აზრიც.

ეს ქართველი მაიორი ლადოს თვალთაყ არ უნახავს. ეს იყო დედ-მამის ერთა ვაჟი, რომელიც ომში დაიღუპა. მისი დაღუპვის ადგილი მხოლოდ დაახლოებით იცოდნენ და მოხუცი მშობლები დიდი მწუხარების ნუგეშს საფლავის პოვნაში ეძებდნენ. მოსწერეს წერილი ნინოს, ლადომ დაუყოვნებლივ გასცა მისი მოძებნის ბრძანება და მერე საკუთარი თვალთაყ დარწმუნდა, რომ საფლავი ნამდვილად აქ იყო. ომის დამთავრებისთანავე შვილის გვამი მშობლებმა საკუთარ სოფელში გადაასვენეს.

კურლიანდიის (?) წინააღმდეგ ბრძოლების წარმოება მხოლოდ ჩვენ არმიას არ აქვს დავალებული. მაგრამ წინასწარი ტაქტიკური მზადება ჩვენთან მიმდინარეობს. პოლიგონიც (ველზე მოთავსებული რელიეფური რუკა მომავალი ბრძოლებისა) ჩვენთანაა, მკაცრად დაცული და გასაიდუმლოებული. სამხედრო მეცადინეობა და ვარჯიშიც აქ წარმოებს, ფრონტის სარდლის მარშალ გოვოროვის ხელმძღვანელობით. მარშალი ძველი რუსეთის არმიის ოფიცერია (მხოლოდ ომის წლებში გახდა პარტიის წევრი) — მაღალი, გამხდარი კაცი, ატარებს პენსნეს. ყოველ ჩამოსვლაზე მცველთა დიდი რაოდენობა დაჰყვება და აუცილებლად პირადი ექიმი ახლავს.

მისი სახე გამოხატავს დიდ ნებისყოფას, რომელსაც ძალუძს ხმის აუმაღლებლად მოაყვანიდნოს სისრულეში თავისი ბრძანებები დაქვემდებარებულ პირებს (მახსენდება ჩვენს მახლობლად მოქმედი სარდალი ერიომენკო, რომელიც დაქვემდებარებულებს დედ-მამის სულს უტრიალებს და დასაჯილდოებლად წარდგენილი პირების სიიდან ებრაელების გვარებს შლის).

ჩვენ ვცხოვრობთ ორსართულიან პატარა კოტეჯში, რომელიც ეკუთვნია ყოფ. მრეწველს, დაპატიმრებულს და ამჟამად კვალგამქრალს. კოტეჯი, ჩანს, საავარაკო ნაგებობას წარმოადგენდა, სადაც ოჯახი — მეუღლე და სამი შვილი ზაფხულს ატარებდა. კოტეჯს შედარებით კარგად აქვს შენარჩუნებული გარეგანი თუ შინაგანი იერი, თუმცა ჩვენამდე აქ სხვა სამხედრო პირებიც ცხოვრობდნენ და ყველა რაღაცას აკლებდა — ფარდებს, ჭურჭელს, ავეჯს, ფარდაებს, თუ პატარა ზომის ახალთახალ „ფორდს“, რომელიც თივის დიდ ზეინში იყო დამალული.

რამდენჯერმე კოტეჯის შორიახლო ახალგაზრდა ქალი დავინახე (მგონი ომი უკვე დამთავრებული იყო), იდგა, ცალი თვალთაყ იყურებოდა შენობისაკენ... და მიდიოდა.

ერთხელ ეს ქალი (სახელად რასმა) ქუჩაში შემხვდა და გამოველაპარაკე. — იმ სახლთან გხედავთ ხშირად, რომელშიც მე ვცხოვრობ.

— ჰოო, — სახეზე მორიდებულმა ღიმილმა გადაუარა. — იცით, ის ჩენი სახლია.

— ახლა სად ცხოვრობთ?

— სადა?! თუ გინდათ, გიჩვენებთ.

რასმა, დედა. და და უმცროსი ძმა, 7-8 წლის ბიჭი ცხოვრობდნენ ერთი გლეხის შენობაში, რომელიც მკვიდრად ნაგებ საბჭოს წარმოადგენდა.

დედა. სოლიდური სიმპათიური ქალი და მომდევნო და რალაც მარცვლ-ეულ მცენარეს არჩევდნენ (არჩევდნენ თუ ფშენეტდნენ). რიგაში ქარხანასთან ერთად ყველაფერი ჩამოართვეს, სულ 5 წლის წინ, და ოჯახი ამ სოფლის ერთმა გლეხმა შეიფარა. რასმა სადღაც მახლობელ ქალაქში (თუ დაბაში), რომელიც 15-ოდე კილომეტრით იყო დაცილებული, მუშაობდა, ესენი სასოფლო-სამეურნეო მუშაობაში ეხმარებოდნენ მასპინძლებს და ასე ირჩენდნენ თავს.

— არ გიძნელდებათ ამ სამუშაოს შესრულება?

— არა, — პასუხს მაძლევს დედა. — იცით, ჩვენ, ულმანისის დროს, რომელიც ჩვენ ქვეყანას მართავდა 1940 წლამდე (გასაბჭოებამდე), ძალიან კარგი წესი გქონდა, დემოკრატიული, ნამდვილი დემოკრატიული წესი. ქვეყანა სოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ნაკლებობას განიცდიდა, მუშა-ხელი არ იყო საკმარისი. ამიტომ ყოველი მოსწავლე ვალდებული იყო საზაფხულო არდადეგების დროს მეურნეობაში ემუშავა. სწავლის დაწყების დროს სკოლაში არ შეუშვებდნენ, თუ სათანადო მოწმობას არ წარადგენდა. ასე რომ, ამგვარი სამუშაო ჩვენთვის უცხო არაა!

— თქვენ ალბათ აქ საკუთარი მეურნეობაც გქონებოდათ და თქვენი შვილები თქვენთანვე მუშაობდნენ.

— არა, ეს დაუშვებელი იყო კანონით. ჩემი შვილები სხვების მეურნეობაში მუშაობდნენ, და აუცილებლად სხვასთან უნდა ემუშავათ.

— ვინ იყო ულმანისი?

— არ ვიცი, მე პოლიტიკოსი არა ვარ და არც ვერევი პოლიტიკაში. ვიცი, რომ მის დროს ჩენი ხალხი ბევრად, შეუდარებლად უფრო ბედნიერი იყო, ვიდრე... — და ქალმა ფრაზა აღარ დაამთავრა.

— ვიდრე?

— ვიდრე — არ ვიცი. მე რუსული ლაპარაკი მიჭირს, შესაფერისი სიტყვა ვერ მოვძებნე!

ჩემმა მოსაუბრემ ძალიან კარგად შეარჩია სიტყვა და ისიც გასაგები იყო, რაც უნდა ეთქვა, მაგრამ ვეღარ თქვა უცხო სამხედრო პირთან. ულმანისა ცოცხალი იყო ლატვიელების მეხსიერებაში და ყველა სიხარულითა და სიამოვნებით იგონებდა მის სახელს, ოღონდ ხმადაბლა და სანდო პირთა შორის.

რასმამ გამომაცილა. ვგრძნობ, რომ რაღაც უნდა მითხრას, ყოყმანობს. ერიდება. — არ შეიძლება ერთხელ მოვიდე და სახლში შემახედოთ?

— ენახოთ, — გავეცი პასუხი და სურვილი, სამწუხაროდ, ვერ ავიხსრულე.

შინ, თავისუფალ დროს, მე და ლადო ძველი, თბილისელი ბიჭები ვართ. ლადოში უფრო მეტადაა ჩამდგარი „ეზოს ბიჭობიდან“ გამოყოლილი თვისებები. ვგრძნობ, რომ მათი გახსენება (და არა მხოლოდ სიტყვიერი) დიდ სიახარულს ჰგვრის და მე სიამოვნებით ვუბამ მხარს.

გარეთ კი, სამსახურებრივი მოვალეობის შესრულების დროს მიემართავთ ერთმანეთს თქვენობით (ეს არმიის შინაგანაწესშია ფიქსირებული) და ვიცავთ სუბორდინაციისა და მიმართვის ყველა წესს. ეს განსაკუთრებით მე მეხება, მე უნდა დავიცვა ეს წესები, როგორც დაქვემდებარებულმა „ჩინოთაც“ და სამსახურებრივი მდგომარეობითაც.

ხდება ასეც:

ლადოს დივიზიის მეთაურები ჰყავს გამოძახებული, მათ შორის „ესტონური დივიზიის“ მეთაური, წარმოშობით გაგრის რაიონიდან. ყველას ცალ-ცალკე იბარებს კაბინეტში. თბილი დღეა და ეზოში მოცდა ირჩიეს. მივდივარ თითოეულთან, ვეჭიმები, ხელი საფეთქელთან მიმაქვს და...

— ამხანაგო გენერალ-მაიორო, სარდალი გთხოვთ! — ეს რამდენჯერმე გამეორდა და ლადოს სმენას არცერთი შემთხვევა არ გამორჩა. ველარ მოითმინა, რომ შენიშვნა საღამოს სახლში მოეცა და კაბინეტში რომ ორნი დავრჩიოთ, ღიმილით, მაგრამ მკაცრად მეუბნება:

— რას ქვია „გთხოვთ“, შე ინტელიგენტო, რას მირღვევ აქ სამხედრო დისციპლინას! სარდალი გთხოვთ კი არა — სარდალი ბრძანებს (приказывает) გამოცხადდეთ მასთან!

8 მაისს ფრონტის შტაბში დანიშნული იყო უკანასკნელი სამხედრო თათბირი კურლანდიაზე შეტევის დაწყების და განხორციელების მიზნით. შტაბი შეიქმნა (ლიტვაში) იდგა და ჩვენგან დაშორებული იყო დაახლ. 120 კილომეტრით.

სარდლები თათბირზე შევიდნენ ჩვენ ერთი. დიდი ოთახი შეგვიჩვიეს ვსხედვართ რამდენიმე საათი. შუალამე გადავიდა, ძილს ველარ ვიკავებთ, სკამებზე ვყვინთავთ, აქა-იქ ხვრინვის ხმა ისმის. და უცბად. დაახლ. დილის 3-4 საათზე, რადიორეპროდუქტორის ხმა გაისმა. ხმა, რომელსაც მთელი კაცობრიობა ელოდა მრავალი წლის მანძილზე, მოსახლეობის ყველა ფენა, დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, ჩვენი, ვინც ოთხი წელი ფარაჩაში გავატარეთ. ისინიც, ვინც სახლებში გველოდებიან, შიმშილობენ, აუტანელ გაჭირვებას განიცდიან და მაინც ჩვენ გველოდებიან.

დასრულდა ოთხი წელი, გაუთავებელი, საოცრად გახანგრძლივებული და დაუბოლოებელი.

ხალხს გულიდან აღმოხდა ოთხი წლის დაგუბებული სევდა, ნალევო, მწუხარება და სიხარული ერთიან ნიაღვრად იქცა. გარედან ყოვინა ისმის, თოფის, პისტოლეტების ხმა. ისვრის ყველა, ვისაც იარაღი აქვს, მაგრამ ისვრის ჰაერში, ცარიელ სივრცეში; ისვრის ისე, რომ მხოლოდ ხმა ისმის, მაგრამ სისხლი აღარ იღვრება, სისხლი, რომელიც ამ ომში იმდენი დაიღვარა, რამდენიც არ დაღვრილა ყველა ერთად აღებულ ომებში კაცობრიობისა და ომების დასაწყისიდან დღევანდლამდე.

ეს იყო ჯუდიდესი სიხარულის დღე, ვინც მას მოესწრო და ვის მეხსიერებაშიც ჩარჩა, ჩარჩა სამუდამოდ და ამოუშლელად.

მთელი გზა ფრონტის შტაბიდან ჩვენ სახლამდე, რომელიც სიბნელეში გამოვიარეთ, ფრონტის ხაზისაკენ ვიყურებოდით. პორიზონტი სინათლით იყო მოცული. მაგრამ ეს არ იყო ამოშავალი მზით მოფენილი სინათლე. ეს იყო ცისკენ მიმართული ლულების ცეცხლის ნათელი. აქ ისროდნენ არა მხოლოდ თოფებსა და პისტოლეტებს, ისროდნენ ქვემეხებს, „მინამიოტებს“, რაკეტებს; ეს იყო სალუტი, ნამდვილი, გულიდან აღმოშობილი სალუტი ყოველგვარი საგანგებო ბრძანების და წინასწარი მზადების გარეშე.

ეს იყო მკვდრებით აღდგომის სალუტი ჩვენი ფრონტის ჯარების უმრავლესობისათვის, ჩვენი ფრონტის, რომელიც ხვალ დიდ, სისხლისმღვრელ შეტევას დაიწყებდა, ეს ხმა რომ არ ახმაურებულყო რადიორეპროდუქტორში.

საოცარია გერმანული ორგანიზებულობა. კურლანდიის გერმანელმა საზღლობამ მაშინვე იარაღი დაჰყარა და დაიწყო იარაღის ჩაბარება. ველზე დგანან გაწმენდილი ტანკები და ქვემეხები, ერთ სწორ ხაზზე, თანაბარი მანძილით ერთმანეთს შორის; ყველას ლულა ზევით აქვთ აწეული, ერთნაირ გრადუსზე და ერთნაირი კუთხით. გვერდიდან რომ შეხედო — ერთი ტანკი გეგონება.

ასევე გაწმენდილია და დალაგებული მთელი საომარი ტექნიკა, ავტომატები, „სტერეოტრუბები“, ბინოკლები და სხვ.

მე და ლადო გავდივართ ველზე.

— გუშინ რომ ეს ტანკები დაგვენახა, რა გუნებაზე დავდგებოდით? — ვეკითხები ლადოს.

ასეც ხდება:

მივედი დივიზიის შტაბში. იქ დატყვევებული გერმანელი გენერალი ზის და დივიზიის სარდლობას ესაუბრება. გერმანელი გენერლის თარგმანი წარმოშობით ესტონელია, რომელიც მობილიზაციამდე არქიტექტორი ყოფილა, მაღალი, პირხმელი კაცი. ლადოს შეკითხვაზე გენერალი იძლევა პასუხს:

— მე დიდი ხანია დარწმუნებული ვარ, რომ ომი ჩვენთვის წაგებული იყო. კაპიტულაციას ვაპირებდი ჩემი ჯარების მხრივ, მაგრამ ვერ მოვახერხე.

— ამისათვის დიდი მოხერხება არ იყო საჭირო. ამოგელოთ ცხვირსახოცი და ამით მოგეცათ ნიშანი!

გერმანელს ელიმება და ჯიბიდან ცხვირსახოცს იღებს.

— ჩვენ ცხვირსახოცი სხვა საქმისთვის გვიღვეს ჯიბეში, და აი, ხედავ, კაპიტულაციის მიზნისათვის არ გამოდგება! თეთრი არაა!

(გერმანული ჯარების მთელ პირად შემადგენლობას ერთნაირი ცხვირსახოცები ჰქონდათ, შეკერილი მორუხო-მომწვანო ხელოვნური ქსოვილისაგან).

დაიწყო დეზერტირობა ბალტიისპირეთიდან გაწვეული ჯარისკაცებისა და ტყვეში გასვლა ადგილობრივი მოსახლეობისა, რომლებიც „ჯერ კიდევ არ იყვნენ განთავისუფლებულნი ბურჟუაზიული მთავრობისა და კერძოდ ულმანისის გავლენისაგან“. მაგრამ მათი დატყვევება არ გაძნელებულა. ამ მიზნით ჩატარებულ ოპერაციას „поисекка“ ეწოდება; ეს სიტყვა ერთსა და იმავე დროს დაჩხრეკასაც ნიშნავს, ჩხრეკით გაწმენდას და დეარცხნასაც ხოლო ამ სიტყვით აღნიშნული სამხედრო ოპერაცია ორივე შინაარსს შეიცავს.

ტყეს მთელი ნაპირის გასწვრივ, თუნდაც ის ათეულ და ასეულ კილომეტრზე გრძელდებოდეს, ეკვრის ავტომატებით შეირალებული, ერთმანეთისაგან 1-2 მეტრით დაცილებული ჯარისკაცებისაგან შემდგარი ჯაჭვი, რომელიც ნელი ნაბიჯით გაივლის ტყეს.

ამგვარი წესით გავლილ ჯაჭვს ვერავინ გამოეპარება!

სტალინის სიტყვას, რომელიც ომის დამთავრების შემდეგ წარმოითქვა, ერთად ვისმენთ — ლადო და მისი „მეურნეობის“ მეთაურთა უმაღლესი შემადგენლობა, სამხედრო საბჭოს წევრი, შტაბის სამმართველოთა უფროსები, მათ შორის საგანგებო განყოფილების უფროსი, რომელიც ამჟერადაც სამოქალაქო ტანსაცმელშია. ლადოს არ უყვარს, როდესაც ის ასე ცხადდება და „მასკარადს“ ეწოდებს.

ლადომ გადახედა და აგდებული კილოთი უთხრა:

— Опять маскарад? ну что ж, садитесь!

[ლადო ვერ იტანს ამ პირს და იმ ორგანიზაციას, რომელსაც არმიაში იგი წარმოადგენს. შეიძლება ეს წინათგრძნობა იყო — ომის დამთავრებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ ის ლუბიანკას საწამებელში მოხედება, საიდანაც თავს დააღწევს ბერიას დაპატიმრების შემდეგ].

ყველა დიდი ინტერესით ისმენს სიტყვას, ხოლო როდესაც რადიორეპროდუქტორში „დიდი რუსი ხალხისადმი“ მადლობის სიტყვები გაისმა, სამ-

ხედრო საბჭოს წევრმა, გენერალმა გარშინმა თავი ველარ შეიკავა და თვალე-
ბიდან ცრემლები წამოაფრქვია.

ომი დამთავრდა, მაგრამ სისხლი მაინც იღვრება, „აქა-იქ, თითო-ორი“...
შემთხვევაა, უმთავრესად დანაშაულ გზებზე აფეთქებების გამო. ეს „უმნიშუ-
ნელო შემთხვევებია“, მათი რიცხვი მარტივი არითმეტიკული ციფრებით გა-
მოიხატება — ერთი, ორი; იმათთვის, ვინც ამ ციფრებს სულ ერთი კვირა
წინ ათეულობით და ასეულობით ითვლიდა, ერთი და ორი აღარ „ჟღერს“ და
ომის უღმობელი კანონით გაცივებულ გულებს არ ეკარება.

ნაღმა ომის დამთავრების მეორე თუ მესამე დღეს ლადოს ერთ-ერთი პი-
რადი მცველი იმსხვერპლა. ომის დაწყებიდან ფრონტებზე იმყოფებოდა და
ერთი წელი ლადოსთან სამსახურში გაატარა. ლადომ რომ მისი დაღუპვის ამ-
ბავი გაიგო, გადმოხედა და — აი, გულისშემძვრელი ფაქტი! ვინც ამ დღეებში
კვდება, ის ყველაზე უბედურ დღეს ყოფილა გაჩენილი!

რა იყო შემდეგ?

მოსკოვში გამარჯვების პარადია დანიშნული და ფრონტის არმიის სარდ-
ლები მოსკოვში არიან გამოძახებული, მათ შორის ლადოც, რომელთან ერთად
მე და ნინოც მივდივართ. ქ. რიგის რკინიგზის სადგური გაქედილია ბრეზნეტ-
გადაფარებული „სტუდენტურებით“. ბრეზნეტი წვიმისაგან ფარავს სამხედრო-
ნადავლს და ადამიანის თვალისაგანაც. მანქანები დატვირთულია, რა თქმა-
უნდა, არა პერანგებით და გერმანელი ჯარისკაცების მუნდირებით, რის გამოც
მე ჩემს ჯარისკაცებს ვუყვიროდი და შენიშვნას ვაძლევდი; დატვირთულია
ძვირფასი ავეჯით, ფარდაებით, კედლის საათებით, ფაიფურის ჭურჭლით,
რომლის მსგავსი ნადავლის მფლობელებს თავის სიცოცხლეში თვალით არ
უნახავთ.

ნადავლის მფლობელებიც რიგითი ჯარისკაცები არ არიან, მაღალი რან-
გის მეთაურები, გენერლები, სარდლები, რომელთა შორის ლადო „ლარიზა
ნათესავით“ მოჩანს.

მოსკოვში მზადებაა. მე და ნინო ლადოს „მორთვას“ ვუნდებით და დიდი
ხალისითაც: როგორ მოადგა ახალი, ზღვისფერი მუნდირი, როგორ მოადგა
ახალი ქუდი, ბრკევილა „ბოგონები“, უხდება თუ არა ხმალი, რომელიც
აუცილებლად უნდა ეყიდოს პარადზე.

ლადოს გამო ერთხელ მომიხდა მისვლა დაწესებულებაში, რომელიც
კრემლში იყო მოთავსებული. ფრონტზე გაღაღებულს გამიკვირდა და გამა-
ოცა, რომ პისტოლეთი დამატოვებინეს და შიგნით ისე შემიშვეს. ამ გარე-
მოებამ უმაღლესი სინამდვილეს დამაბრუნა.

— კი, ჩემო ძმაო, იქ, ფრონტზე შენ პისტოლეტით სამშობლოს იცავდი და იარაღს მტრის წინააღმდეგ იყენებდი. გენდობოდით, ეპქვი არ გვეპარებოდა შენს ერთგულებაში. გენდობოდით იმიტომ, რომ იქ ბრძანება № 227 მოქმედებდა. აქ, კრემლში, სხვა კანონზომიერებაა, აქ — არ ვიცით, ...აქაც მოქმედებს თავისი № 227, მაგრამ ყოველ შემთხვევისათვის იარაღი უნდა აგყაროთ, რაზე ავიტყვიოთ აუტყივარი თავი! ასე ჯობია, საქმე უფრო ნაღდი იქნება!

იყო დიდი სიხარული, გამოწვეული ელენეს ჩამოსვლით მოსკოვში. მისი ჩვენთან ერთად მგზავრობით ლენინგრადში, სადაც მოსკოვში ჩატარებული გამარჯვების პარადის შემდეგ ჩვენი ფრონტის სარდლობა მარშალმა გოვოროვმა ლენინგრადში მიიწვია და მიღება მოუწყო.

იქიდან კურლანდიაში ავტომატჩანებით გავემგზავრეთ და ელენეც თან წამოვიყვანეთ, ყოველგვარი სპეციალური ნებართვის გარეშე, ჩვენთან ერთად ათი დღე გაატარა და შემდეგ დაბრუნდა თბილისში.

ველით შესაფერის ბრძანებას, რომლის საფუძველზე ლადო „არმიის რიგებიდან გააგდებს“ ამ „გამოუსწორებელ ინტელიგენტს“, რომელიც მას ჩემი სახით ჰყავს.

ამგვარი ბრძანება სამი თვის შემდეგ მივიღეთ, როდესაც ლადო სამხედრო ოლქის სარდლად იყო დანიშნული და ქ. მინსკში ვცხოვრობდით.

დასასრული

მინსკი — დანგრეული, განადგურებული ქალაქი ომის მძიმე ჭრილობებს იწეშებდა, ცხოვრება ნელ-ნელა უბრუნდებოდა მშვიდობიანი დროის კალაპოტს.

ქალაქის მთავარ პროსპექტზე ერთადერთი დიდი შენობა იდგა გადარჩენილი — მინისტრთა საბჭოს უზარმაზარი შენობა. მოასწრეს და მოახერხეს მისი ნაღმებისაგან გაწმენდა ისე, რომ არ დანგრეულიყო.

დანგრეულია ყველა თეატრი და სანახაობრივი ნაგებობანი. გადარჩენილია მხოლოდ „დეკა“ (წითელი არმიის სახლი), სადაც ხანდახან კონცერტები იმართება. ამ შენობას ამჟამად ორი პატრონი ჰყავს — სამხედრო და სამოქალაქო. მთავარი ლოჟა განკუთვნილია ოლქის სარდლისათვის, მინისტრთა საბჭოსათვის და, რა თქმა უნდა, პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მდივნისათვის, პონომარენკოსათვის [ამ პიროვნებას რამდენჯერმე შეეხვდით. ომის წლებში პარტიზანულ მოძრაობას ხელმძღვანელობდა. შემდეგ ბელორუსიიდან მოსკოვში გადაიყვანეს საკმაოდ დიდ თანამდებობაზე; ლაპარაკობდნენ — მალენკოვის, სტალინის შემდეგ, საკავშირო ცეკას პირველი მდივნის, ახლო ნათესავი იყო. თუ არ ვცდები, მალენკოვის დროს პონომარენკო ყაზახსტანის ცეკას პირველ მდივნად დანიშნეს, როდესაც ბრეჟნევი იქვე მეორე მდივნის თანამდებობას ასრულებდა. მალენკოვის დაცემის შემდეგ პონომარენკოს პოლიტიკური კარიერა დასრულდა და მისი ადგილი ბრეჟნევმა დაიკავა].

მე და ნინო დავდივართ „დეკაში“ და ვსხედვართ ამ ლოჟაში.

ხდება ასეც:

ერთ-ერთი კონცერტის (პეტრე ამირანაშვილის გასტროლის) დროს შესვენებაზე ლოჟიდან წინა ოთახში გამოვედი, რომელშიც უეცრად პატარა ტანის კაცი უფრო შემოვარდა, ვიდრე შემოვიდა. მე კარგად ვიცი ვინაა ეს კაცი — გენერალ-ლეიტენანტია, ჩემი „თანამემამულე“ (თანამემამულე ბრწყალებში იმიტომ, რომ ასეთი თანამემამულით ვერ იამაყებ), მაგრამ სამოქალაქო ტანსაცმელშია და არა ვარ ვალდებული გავეჭვოვო და სამხედრო წესების მიხედვით მივესალმო. არც ხალისი მაქვს ამისი.

— Кто вы такой? — გეკითხება უზრდელად და საშინელი აქცენტით. ჰე ისიც ვიცი, რომ აქვს ასეთი შეკითხვის საფუძველი, — მას აკისრია ლოჟის

დაცვისა და იქ მჭიდროდ მაყურებელთა უსაფრთხოების პასუხისმგებლობა. მაგრამ ჩემში 1937 წელი ილვიძებს, როდნიცი მაგონდება. თან თავს გულადაჯვგრძნობ და კითხვაზე გულგრილად, აბუჩად ამგდები კითხვით ვუპასუხებ:

— А вы, кто такой?

ამ კითხვამ შეაცბუნა, მაგრამ არ დაიბნა, წონასწორობა მალე აღიდგინა:

— Я Цапава!

— А я не знаю, кто такой Цапава! ვუპასუხე გულმშვიდად. ჯიბიდან პაპიროსის კოლოფი ამოვიღე და გავუწოდე — „ხომ არ მოსწევთ!“.

ამ პასუხმა და ექსტმა მთლად გამოიყვანა მოთმინებიდან, დაიბნა, ერთი ფრაზის წარმოთქმალა მოახერხა, თან თითს მიქნევს:

— Пожмиёнь, узяешы!

ეს იყო და ეს. ამით დამთავრდა ჩვენი დიალოგი.

ოპ, შე არაკაცო, არც ისეთი ვაჟაკი ყოფილხარ, როგორც შეიარაღებული კაცის პირისპირ დგახარ და არა წინასწარ „დამუშავებული“, მორალურად განადგურებული პატიმრის პირისპირ, ვიწრო საკანში და „ასისტენტების“ გარემოცვაში.

ეს ცანავა, ამჟამად ბელორუსიის შინაგან საქმეთა მინისტრი, იგივე ჯანგ-ლაღა იყო. წარსულში კახეთში მომუშავე და „კარგად ცნობილი“ „ჩეკისტი“. როდესაც ბირიას ის სტალინისათვის წარუდგენია ბელორუსიაში დიდ თანამდებობაზე დანიშვნის მიზნით, ერთი დაბრკოლება წარმოქმნილა: „ბიჭო, აბა იქ სამუშაოდ როგორ გაგზავნო, იქაურები შენი გვარის წარმოთქმაზე ენას მოიტყუებენო“.

— დედა რა გვარი გყავდა?

— ცანავა, ბატონო!

— კარგი, წადი, ოღონდ იცოდე, ბელორუსიაში ცანავა იქნები!

[ცანავა იყო თუ ჯანგლაღა, მისი კარიერა დასრულდა 1953 წელს, და დასრულდა ისევე როგორც მისი წარმდგენისა].

დასრულდა ომი, მაგრამ ყველაფერი ირგვლივ ომის საშინელებას მაგონებს. მაგონებს ყოველ ნაბიჯზე და ყოველ დღე. დანგრეული შენობები, გადათხრილი ქუჩები, მოშლილი ტრანსპორტი, წყლით მომარაგების სისტემა, კანალიზაცია და გერმანელი ტყვეების მწყობრიც, რომლებიც ქალაქის აღსადგენ სამუშაოებზე დაჰყავთ.

ომი მოვიგეთ, გერმანია დამარცხდა. რადიორეპროდუქტორებიდან ისმის: სამართლიანმა საქმემ გაიმარჯვა, გამართლდა ფრაზა „Наше дело правое, мы победили.“ გაიმარჯვა ყველაზე მოწინავე იდეოლოგიამ, უმაღლესმა ზნეობრივმა საწყისებმა, კულტურამ სძლია ბარბაროსობას!

და აი, ვხედავ მინსკის ქუჩაზე მიმავალი გერმანელი ტყვეების მწყობრს, მწყობრი მწყობრსა გავს, სუფთად აცვიათ, კარგად არიან ჩაცმულები, ავტომატების მაგივრად კარდალები (პატარა, ჭარისკაცული ქვაბები) ჰკიდიათ.

ხალხი თხლად მოჩანს, აქა-იქ, რამდენიმე ქალი და კაცი მიაბიჯებს. ტყვეების გუშავს ვერ ვხედავ და მიკვირს, რომ ასი კაცისაგან შემდგარი რაზმი ტყვეებისა თავისუფლადაა გაშვებული ქალაქში.

უცხად გუშავი შევამჩნიე. აი ვინ ყოფილა გუშავი, ვის მიჰყავს რაზმი — შუახნის არცთუ გამხდარი დედაკაცი მიჰყვება რაზმს გვერდით, დიდი შიშველი ტერფებით მიაბიჯებს ნაწიმიარ ქუჩაზე, სადაც ადგილ-ადგილ წყლის პატარა ტბორები ჩამდგარა. მის დაუღვერად ჩამოცმულ ზედატანის ქვეშ საე. სე მკერდი იფარება და მეჩვენება, რომ ავტომატი კისერზე კი არა ჰკი-დია, მკერდზე უდევს.

ავტომატით ვხედები, რომ ისაა სამხედრო ტყვეების გუშავი, გამარჯე-ბული ქვეყნის წარმომადგენელი, სოციალიზმის მშენებელი და მსოფლიოში სოციალიზმის დამყარებაზე მეოცნებე.

შეჩერდება აქ რუსეთი?

«Русь! Русь! вижу тебя...»

«Русь! чего же ты хочешь от меня?»

«Эх тройка! птица тройка, кто тебя выдумал»

«Русь, куда же несёшься? дай ответ... Не даёт ответ».

გოგოლის ამ კითხვაზე XX სსის რუსეთმა გასცა პასუხი და საოცარია, ყველაზე უფრო გარკვეული, კატეგორიული და განუხრელი პასუხი — რუსე-თის არარსება მესვეურმა!

შეჩერდება რუსული „ტროიკა“, „птица-тройка“ იმაზე, რასაც ამ ომის დასასრულს მიაღწია? არა მგონია! მას დიდი გეგმები და განზრახვები აქვს, დედამიწის სამყაროში უკიდვანო გეგმები, მთელ მსოფლიოში „სოცი-ალიზმის დამყარება“! სოციალიზმის, რომლის ცოცხალ განსახიერებას მინს-კის ქუჩებზე ვხედავ გუშავი ქალის სახით. უკეთ ამ ლოზუნგის საფარქვეშ რუსეთის ბატონობის დამყარებას!

ისტორიამ ყოველგვარი ფაქტები იცის.

პატარა, ცივილიზებულმა საბერძნეთმა დიდი სპარსეთის ჯარები დაამარ-ცხა. რამდენი შემთხვევა ყოფილა ჩემი ქვეყნის ისტორიაში, როდესაც მცირე-რიცხოვან ერსა და ჯარს უკუუქცევია მტერი, რომელიც რიცხოვრივად რამ-დენჯერმე აღემატებოდა.

მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ რომის სახელმწიფო და მაღალი კულტურა გერმანელმა ბარბაროსებმა დაანგრიეს, მონღოლების ურდოებმა ჩვენ ქვეყა-ნასთან ერთად რუსეთის დიდი ნაწილი წაღვეს, შუა აზიიდან გამოსულმა ვე-ლურმა ტომებმა ცივილიზებული ბიზანტია აღგავეს დედამიწის პირიდან.

ენახოთ!

თუ არ შეჩერდება საგარეო პოლიტიკის სფეროში, იქნებ საშინაო პოლიტიკა შეარბილოს, შეარბილოს სულიერი პრესი, რეპრესიები, სიმკაცრე და დაუნდობლობა საკუთარი ხალხის მიმართ, ომით დაცლილი და დაქანცული ხალხის მიმართ.

ენახოთ!

და ისევ მატარებლის ტუკ, ტუკ, ტუკ, ტუკ!

მე ვბრუნდები ჩემს ქვეყანაში, ჩემს თბილისში, სადაც დამხვდებიან უკვე თითქმის ათი წლის მანანა, ელენე, უფროსი ძმა, ნათესაეები, ომს გადარჩენილი მეგობრები. დაიწყება ახალი ცხოვრება, რომელშიც მე უფრო „ღრმად უნდა შევიდე“. ახალ, ჩემთვის უცხო ადამიანებთან დავამყარო ურთიერთობა. ივ. ჯავახიშვილი, ჩემი მფარველი დირექტორი, რომლის ფრთის ქვეშ ვიყავი შეფარებული ჩემი ცხოვრების უმძიმეს წლებში, ცოცხალი აღარაა, ის ომის დაწყებამდე შეიღი თვით ადრე გარდაიცვალა.

ცხოვრება ახლად უნდა აეწყოს. შინ უფრო ბედნიერ პირობებში — ელენესთან და მანანასთან ერთად, გარეთ — ჭერ არაფერი ვიცი როგორ და ვისთან. ვისთან.

ვბრუნდები ჯანმრთელი, ომის მძიმე პირობებით გაკაეებული და ცხოვრებაში ჩემდაუნებურად ჩართული. ომმა და ხშირად სიკვდილის პირისპირ დგომამ შეანელა ჩემში აკვიატებული განცდა ცხოვრების „უკანონო შეილობისა“. მე თითქოს მოვიპოვე უფლება სრულუფლებიანი მოქალაქისა, რომელსაც შეიძლება ჰქონდეს უფლება სამუშაოზე, ბინაზე, მშვიდ ცხოვრებაზე. ენახოთ!

ჩემს თვალწინ მატარებლის სარკმლიდან ისევ ის ტრამალებია, თვალუწყვნილი ტრიალი მინდვრები, დანგრეული, განადგურებული ქალაქები. ოღონდ უკვე ჩანს, რომ ხალხი ქვეყნის აღდგენაზე ფიქრობს და შრომობს.

ერთი ფიქრი არ მაძლევს მოსვენებას — რამდენად მოხერხდა და გაიხორციელდა ჩემი... „მე კაცს ვერ მოვკლავ“, ვუბრუნდები ცხოვრების ცოდვილი თუ უცოდველი? ამ კითხვაზე საბოლოოდ დამამშვიდებელი პასუხის გაცემა ძნელია. ჩემი ქვემეხები მიზანს მრავალი კილომეტრით იყო დაცილებული და მიზანი ჩვენგან არც ჩანდა. გულს იმით ვიმშვიდებ, რომ მეორეო ფრონტზე ყოფნის თვეების მანძილზე ჩემი ქვემეხები მხოლოდ 20 წუთის განმავლობაში იყო მოქმედებაში. და ეს თავის მოტყუება არაა, ფაქტია. 20 წუთის შემდეგ სროლა შევწყვიტე იმის გამო, რომ სროლის ბრძანება უვიცი მეთაურის მიერ იყო გაცემული, სროლის წესებსაც არღვევდა და საბრძოლო ტაქტიკისაც.

ერთ ღამეს ვილაც მაიორმა შემოიარა ბატარეაზე. ვინ იყო — არც მე ვიცოდი და არც მეორე ოცეულის მეთაურმა, არ იყო არც ჩვენი დივიზიონის მეთაური, არც შტაბის უფროსი, არც პოლიტხელი. გვითხრა, რომ პოლკიდანაა,

მოგვცა მონაცემები (ქვემეხის მიმართულება ჰორიზონტალურ და ვერტიკალურ სიბრტყეზე) და გასცა ბრძანება ცეცხლის გახსნისა.

მე არ დავეთანხმე ბრძანებას: — „ამ მონაცემებით ცეცხლის გახსნის შეუძლებელაა ყუმბარა შეიძლება კავშირგაბმულობის მავთულთა ქსელს შეეხოს. ეს გამოიწვევს ყუმბარის აქვე აფეთქებას და ზიანს ჩვენ მოგვაყენებს. მეორეა და — რა ვიცი, რომ ამ ქსელით ახლა ფრონტის სარდალი არ ლაპარაკობს და რაიმე აუცილებელ და გადაუდებელ ბრძანებას არ იძლევა!“.

ჩემმა მოსაზრებამ არ მოახდინა მაიორზე გავლენა. კონფლიქტი ჯარში საერთოდ და, მით უმეტეს, ომის პირობებში გამორიცხულია უფროსს და უმცროსს შორის. გაიხსნა ცეცხლი. რომელიც შევწყვიტე მაიორის წასვლისთანავე, 20 წუთის შემდეგ.

ეს იყო და ეს!

რა მოხდა ამ 20 წუთს, — არ ვიცი. და თუ ცოდვა მოხდა, ის ცოდვა იქნება, რომელიც მთელი სიცოცხლის მანძილზე მეკიდება ზურგზე! თუმცა იმასაც ვფიქრობ, რომ სხვისი ნებით ჩადენილი ცოდვა (მერე როგორი ნებით!) მთლად ცოდვა არაა!

დავიღალე ფიქრით. ეჰ, რაც არის, ეგაა! ამ კითხვაზე ფიქრი აბსტრაქციაა ისეთ სიღრმეებში შეგვიყვანს, საიდანაც ვეღარ გამოხვალ: ხლართებში გაიხლართები, საიდანაც თვითონ ცხოვრება გამოგიყვანს, — ელენესთან და მანანასთან შეხვედრა. სიხარული, რომელიც წინაა, ცხოვრება, რომელიც ყოველდღიურ საზრუნავში ჩაგითრევს.

საზრუნავი კი ძალიან ბევრი იქნება: სამუშაო ადგილი, ბინა, საკმელი, სათბობი, ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი და მრ. სხვა. ამ „სხვას“ ჩვენს ქვეყანაში საზღვარი არა აქვს და აბსტრაქციებისთვის დროც აღარ დაგრჩება!

ბოლომეა

ასეთია ჩემი ცხოვრების გზა, მისი ერთი დიდი მონაცვეთი — დაბადებიდან ომის დასასრულამდე.

ამ წიგნის დაწერის დროს კიდევ იმდენი დროა გასული, რაც ჩემი დაბადებიდან ომის დამთავრებამდე. წიგნი მოგონებებს წარმოადგენს და ჩემი ცხოვრების მხოლოდ პირველ ნახევარს შეიცავს.

მე ვცდილობდი „ჩემი სამყარო“ იმ სახით გადმომეცა, რა სახითაც იმ დღეებში, იმ წლებში, იმ პირადი თუ საზოგადოებრივი ამბების გავლენით განვიცადე (იმ შემთხვევებში, როდესაც იძულებული ვიყავი აზრთა მსვლელობა მოგვიანო დროის ამბებითა და განცდებით შემეცნო, — ამ ადგილებს კვადრატულ ფრჩხილებში ვიღებდი).

ერთადერთი — ფაქტებიცა და განცდებიც სიმართლით, ადამიანური სიმართლითაა გადმოცემული. ეს არაა გამოკვლევა, დოკუმენტირებული მითითებებითა და ციტატებით. წარსული დროის დოკუმენტების ძიების საშუალება ჩვენს პირობებში არ არსებობს. გაზეთებს ვერ მიიღებ ბიბლიოთეკებში, თუ მიიღებ, ამას იმდენი დრო და ენერგია უნდა, რომ ამისათვის აღარ გყოფნის არც ჯანმრთელობა. არც ენერგია და არც ესაა ჩემი მიზანი.

და მაინც, გადმოცემული ფაქტები სიმართლეა, ნამდვილი, ფაქტებია, ნახული, გაგონილი და განცდილი (იშვიათ შემთხვევაში, სადაც ეჭვი მეპარებოდა ცნობის სისწორეში, საგანგებოდ არის აღნიშნული). ფაქტები, რომელთა დადასტურება ყოველთვის შეიძლება, მაგრამ შეიძლება მხოლოდ მომავალში, გულდასმითი კვლევის გზით.

ფსიქოლოგიურად იმდენად ვარ „მიჯაჭვული“ ფაქტებსა და მოვლენებზე, რომ იქაც კი, სადაც ანდრე მორუას რჩევა — ასაწერ მოვლენებთან პირადი მონაწილეობის გამორიცხვის შესახებ — ვერ დავძლიე იქაც უხერხულობას გრძნობას განვიციდიდი საკუთარი თავის წინაშე.

ვიმეორებ, — მე სიმართლე მაღაპარაკებს და მაწერიწებს, მაღლი ჭეშმარიტებისა, რომელიც ჩვენს პირობებში მხოლოდ ცოცხალ ცნობიერებაში არსებობს და მხოლოდ ამ სახით შეიძლება არსებობდეს. დრო კი ულმობელი სისწრაფით მიდის და ჭეშმარიტება დავიწყების ფერფლით იფარება. ქართ-

ველი მოსახლეობის რა პროცენტს შეიძლება შეადგენდეს დღეს (1980 წ.)^{*}). ადამიანთა რიცხვი, რომლებსაც ახსოვთ და განუცდიათ 1918-1921 წლები, 1921, 1923, 1924, 1929, 1937 და 1941-1945 წლები? — სულ უმნიშვნელო პროცენტს, რომელიც ყოველ წელს და შეიძლება ყოველ დღეს კლებულობს.

უფრო მეტიც, ის ახალგაზრდობა, რომელსაც 1978 წლის 14 აპრილს დემონსტრაციაზე ტრანსპარანტები ჰქონდა წარწერით, „დედა-ენა“ დაბადებულიც არ იყო 1956 წლის 9 მარტს. თუ იყო დაბადებული, მაგიდის ქვეშ დაძვრებოდა.

მე კი მეჩვენება, რომ „გუშინ იყო“ ის, რაც 1956 წ. 9 მარტს იყო — ქართველი ახალგაზრდების, შეიძლება ითქვას, ბავშვების დახვრეტა კავშირგაბმულობის შენობასთან რუსთაველის პროსპექტზე (ა. ე. სალარაძის საფლავის გვერდით!) და ორ ხიდს შუა მოთავსებულ მოედანზე, ჯორჯიაშვილის ქუჩის იქით.

წარსულის მახსოვრობა წარსულის მახსოვრობაა. წარსული ყოველთვის მკრთალია აწმყოსთან შედარებით, სუსტია აწმყოს პირისპირ, და ჩვენს პირობებში — ხშირად საცხებით წარხოცილი.

დროის ფაქტორის მნიშვნელობა ძალიან კარგად ესმის „ჩვენს ხელისუფლებას“ და საოცარი ოსტატობით სარგებლობს ამ ფსიქოლოგიური ფაქტორის მოქმედებით. ყოველგვარ ღონეს ხმარობს, გაუგონარი ხერხებით სარგებლობს, უგულვებელყოფიდან საცეცხამდე, რომ ადამიანთა ცნობიერებიდან ამოშანთოს ხსოვნა ფაქტებისა, გააყალბოს წარსული.

რა იყო ეს წლები (1918-1945), ამის შესახებ მხოლოდ ოფიციალური აზრი არსებობს, — გავრცელებული ტოტალური პროპაგანდის მეშვეობით.

1918-21 წლები, როდესაც ზურაბ ავალიშვილის სიტყვით, „აღსდგა ცოცხალი წყლით ნასხურები ძველი საქართველო“, „ბოლშევიკური“ შეფასებით მშრომელებისა და ქართველი ხალხის ღალატი იყო ბურჟუაზიის ბატონობის ხანა, როდესაც იყიდებოდა ერისა (!) და მშრომელების (!) ინტერესები.

1921 წელი ქართველი ერისა და ხალხის „გაბედნიერების“ წელია, როდესაც „დიდმა რუსეთმა“ დახმარების ხელი გამოუწოდა საქართველოს მე-11 არმიის სახით და ამ არმიის მეშვეობით სოციალისტური საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარა.

დანარჩენი წლები — პარტიული ყრილობების, ხუთწლიანი გეგმების შესრულების, მშრომელთა ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული პირობების „გაუმჯობესების“, ზნეობრივი აღმავლობის, საყოველთაო, მოუღრუბლავი ბედნიერებისა და სიხარულის წლები იყო.

* მით უმეტეს მოგონების გამოცემის წელს (1994).

1924 წელი — საერთოდ არ ყოფილა, თუ იყო, რაღაც უმნიშვნელო ბანდების განადგურების წლები იყო.

1937 წ. იყო, მაგრამ ადგილი ჰქონდა რაღაც გადახრებს, შემთხვევით მოვლენებს, „პიროვნების კულტი“ გამოწვეულ გადახრებს. ეს იყო შემთხვევითი, ციდან ჩამოვარდნილი მოვლენა, გაივლის კიდევ ცოტა დრო, 1937 წელიც ამოიშლება მეხსიერებიდან და ისიც საერთოდ აღარ იქნება.

უფრო მეტიც, საერთოდ არ ყოფილა სულ 24 წლის წინანდელი 9 მარტი!

ზ. ავალიშვილი თავისი წიგნის („საქართველოს დამოუკიდებლობა“, თბილისი, 1926) დასასრულს „ქართველ კომისართან“ დაკავშირებით, რომელიც მე-11 არმიას მოუძღოდა, წერდა: „...გაშორდეს მეხსიერება პიროვნებებს; დავიწყების ფერფლით დაიფარება მათი შეცდომები. ცოცხალი წყლით ნახურები აღსდგა ძველი საქართველო, და მისი ჩაკელა შეუძლია მხოლოდ მისი შვილების სულმოკლეობას“.

მე ასე არ ვფიქრობ.

ზ. ავალიშვილის სიტყვები დაიწერა საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობისთანავე და მასში არ შეიძლებოდა გათვალისწინებული ყოფილიყო საქართველოს მძიმე, აუტანელი, სისხლისღვრით აღსავსე ცხოვრება, რომელიც მისი დამოუკიდებლობის მოსპობას მოჰყვა, გამოცდილება, რომელიც ქართველი ერის ათეული წლების ტრაგედიის საფუძველზე შეიქმნა შემდეგ.

ქართველი „ბოლშევიკების“ მოქმედება არ იყო შეცდომები, რომელიც ყოველ ადამიანს შეიძლება მოუვიდეს და ეპატიოს (თუ ჰქონდა ადგილი მართლა შეცდომებს, იშვიათი გამონაკლისის სახით). ეს იყო დაუოკებელი, აღვირახსნილი სწრაფვა ხელისუფლებისაკენ. გადასული, როგორც ეს 1924 და 1937 წლებმა დაადასტურა, ზღვარდაუდებელ პოლიტიკურ ავანტიურებში, როდესაც აღარაფერი წმინდა არ შერჩა და ხალხის, ერის მასობრივ მკვლელობამდე მივიდა. იქნებოდა ეს სატვირთო ვაგონებში ამოკეტილ პატიმართა დახვრეტა (1924) თუ ციხის სანახები ორთაქალაში, სადაც ერის საუკეთესო „თავეები გორდებოდა“ მასობრივად (1937).

არ შეიძლება „დავიწყების ფერფლით დაიფაროს“ ის, რაც მოხდა და ხდება საქართველოში; ისინი, ვინც ერი გაყიდა 1921 წელს და სათავე დაუდო 1924 და 1937 წლებს. საძირკველი ჩაუყარა საერთოდ XX ს-ის ქართველი ერის ტრაგედიას.

ამისი დავიწყება იქნება უდიდესი ადამიანური ცოდვა, ჩადენილი კოტე აფხაზის, ქაქუცა ჩოლოყაშვილის, ა. ე. სალარაძის (1924), ექვთიმე თაყაიშვილის, მიხ. ჯავახიშვილის, ტიციან ტაბიძის, პაოლო იაშვილის, გრიგოლ წერეთლის (1937), ბავშვების, რომელთა სისხლი 1956 წლის 9 მარტს დაიღვარა და მრავალ სხვათა წინაშე, რომელთა სიებს მომავალი თაობა არჩევებში ამოიკითხავს.

ამისი დავიწყება იქნება საქართველოს შეილების ყველაზე დიდი ლაღატი-ერის წინაშე, უდიდესი „სულმოკლეობა მისი შეილებისა“. არ დავიწყებთ აუცილებელი პირობაა იმისათვის, რომ საქართველო ყოველთვის იყოს „ნა-სხურები ცოცხალი წყლით“, არ ჩაქრეს ერში სიყვარულის ნათელი, არ წაიხიბოს „ცოცხალი წყალი“, როგორი ღუხჭირი პირობებიც არ უნდა არსებობდეს „ცოცხალი წყლის“ გაღვივებისათვის.

რა არის ეს? — მოწოდება აჯანყებისაკენ?!

ღმერთმა დამიდაროს მე ასეთი აზრისაგან, და თქვენ, ვინც ამ წიგნს წაიკითხავთ, ამგვარი მოქმედებისაგან.

მე, რომელმაც ჩემი ცხოვრების მანძილზე ამდენი სისხლი და უბედურება ვნახე და განვიცადე, ძალიან შორსა ვარ ამ აზრისაგან. ერთადერთი, რისთვისაც ვწერ, ისაა, რომ ქართველი ერის შეილების ნებისყოფა გაეაუდეს. ამისი პირველი პირობა ერის სიყვარულია, სიყვარული ყოველივე გრძნობასა და გაცნაზე ამაღლებული. როდესაც ადამიანის გული ყველაზე მეტად ერის სიყვარულისათვის ძგერს, მაშინ პიროვნება დაზღვეულია პირდაპირი თუ ირიბი ძალდატანებისა და გავლენისაგან.

დღე, ყოველი თქვენთაგანი აზროვნებდეს პირველ ყოვლისა როგორც ქართველი, ხოლო შემდეგ — როგორც სოციალისტი, დემოკრატი, თუ რომელიმე სხვა „იზმის“ წარმომადგენელი. დღე, თქვენი გული ძგერდეს პირველ ყოვლისა ერის, სამშობლოს სიყვარულისათვის და არავითარი „იზმი“, და „იზმებით“ გატაცება საშიში არ იქნება. როდესაც „იზმები“ ერის სიყვარულის პოზიციიდან აღიქმება და გარედან შემოსული შეხედულებანი ერის სიყვარულის დვრიტაზე ღვივდება, „იზმებით“ გატაცების ცდენებას ძალა აღაოაქვს.

უყურეთ და აითვისეთ ცხოვრება უშუალოდ, თქვენი საკუთარი ჰკუთით, გულით, ისე როგორც ქართველი ერის ისტორიას, მის წარსულს, აწმყოს და მომავალს ილია ჭავჭავაძე განიცდიდა. სამშობლოს სიყვარულის სიმზე აწყობილი ჰკუთა და გული ის ჰკითვია, ჯებირი, რომელიც ყოველგვარი „იზმის“ გავლენას გაუძლებს, რომლის წინაშე უძლურია ყოველგვარი სიყალბე, როგორი ოსტატობითაც არ უნდა იყოს ის მოწოდებული, პროფესიონალიზმის როგორ მაღალ დონეზედაც არ უნდა იყოს შესრულებული, იქნება ეს „მხატვრული სინამდვილე“ თუ გაშიშვლებული პროპაგანდა. მოაღწევს თქვენს გულამდე სიყალბე რომანის, პოემის, ლექსის, ნახატის, დრამატული სპექტაკლის, კინოსურათის, ტელე თუ რადიოგადაცემის სახით.

წლები, რომლებშიც ჩემმა ახალგაზრდობამ გაიარა და დღევანდელი პირობები განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ჩემი სტუდენტობის დროინდელი ახალგაზრდობის ტვინი, დიდ უმრავ-

ლეს შემთხვევაში, „სუფთა დაფას“ წარმოადგენდა განსაკუთრებით პოლიტიკური შეგნების თვალსაზრისით, და „ბოლშევიკური“ ხელისუფლებისათვის საუკეთესო მასალას — ტყინები თავის კეპუზე გამოეძერწა, სუფთა დაფაზე საკუთარი შეხედულებანი დაემყნო. დღევანდელი ახალგაზრდობა გამოდის და დემონსტრაციას ეროვნული თვითმყოფადობის სულისკვეთებით ატარებს.

1978 წლის 14 აპრილის დღეებში მძიმედ ვიყავი ავად. კერძოდ, მოწვეულმა ექიმმა ერთი წამალი მიჩჩია, მაგრამ ვერ გამომიწერა — რეცეპტს რამდენიმე მრგვალი, ოფიციალური ბეჭედი სჭირდებოდა. მეორე დღეს პოლიკლინიკის ექიმი მოვიდა, მაღალი, ფიზიკურად ძლიერი ვაჟკაცი, რომელსაც ადრე გემზე უმუშავია და მთელი მსოფლიო ჰქონდა მოვლილი. გამსინჯა და მაგიდას მიუჭდა. ხელით ვანიშნე — კალმისტარი მანდვე დევს, თუ საჭიროა ქალაქი!

— არა, ბატონო, კალმისტარი არა მჭირდება. თქვენთვის ეს პრეპარატი აუცილებელია, მაგრამ ვერ გამოგიწერთ, უფლება არა მაქვს (ექიმებს აკრძალულ აქვთ ისეთი პრეპარატების გამოწერა, რომლებიც მხოლოდ საწყობებშია და „საგანგებო დანიშნულებისთვისაა“ განკუთვნილი!).

— მაშ რა ვქნა, როგორ ვიმკურნალო?

— არ ვიცი! — სახზე ღიმილმა გადაურბინა და უცბად. ჩემთვის სრულიად მოულოდნელად წარმოსთქვა: თქვენმა თაობამ ქვეყანა იქამდე მიიყვანა, რომ მე არა მაქვს უფლება გამოგიწეროთ პრეპარატი, რომელიც ვიცი, რომ არის საფთოაქო სამართველოში და ვიცი, რომ თქვენი განკურნებისათვის აუცილებელია!

ფსიქოლოგიური სიტუაცია, რომელიც ჩემში ამ ფრაზის შემდეგ შეიქმნა. შორს იყო სიხარულისაგან; პრეპარატი რალაც გზებით და საშუალებებით უნდა ვიშოვო (კერძო ბაზარზე ათმაგი ღირებულება გადავიხადო, ისიც, თუ აქვთ); ამ ახალგაზრდამ, შეიძლება ითქვას, შეურაცხყოფა მომაყენა! და მაინც, მიუხედავად ყოველივეს, გულში სიხარულისა და რალაც იმედის ნათელი ჩამიდგა სალი აზროვნების გამო, რომელიც ამ ახალგაზრდაში გავლიძებულა, ადამიანებისადმი ნდობისა, რომელიც მან ჩემთან გამოიჩინა (პირველად მხედდაეს!) და უშუალობის გამო, რომელიც აუცილებელია ადამიანთა შორის. ა დ ა მ ი ა ნ უ რ ი უ რთიერობისათვის.

დიდხანს გაგრძელდა ჩემი ავადმყოფობა. ვიწექი მარტო, ცალკე ოთახში და არ ამოდირდა ჩემი ცნობიერებიდან ამ შესახედავად ახოვანი ვაჟკაცის იერი და მისი ფრაზა, მისი გულისტკივილი და ფიქრები, ფიქრები აწმყოზე, „ჩემ თაობაზე“ და მომავალზე.

აგებს პასუხს ჩემი თაობა ჩვენს ქვეყანაში შექმნილ ვითარებაზე?

ეს კითხვა მომავალმა თაობამ გადაწყვეტოს და თავისი მსჯავრი გამოიტანოს! მას სრული უფლება აქვს ამისა, პოლიტიკურიც და მორალურიც.

ოლონდ...

ოლონდ „თაობა“, რომელიც ცხოვრობდა ჩვენი ცხოვრების ჩამოყალიბების პირობებში, ერთმნიშვნელოვანი ცნება არაა და იმიტომ არაა ერთმნიშვნელოვანი, რომ ის სულ სხვადასხვა, დიამეტრიალურად განსხვავებული, ხშირად დაპირისპირებული ადამიანებისაგან შედგებოდა. იყვნენ ნოე ჟორდანია, დაკარლო ჩხეიძე, კაკი წერეთელი და სპირდონ კელია, რეზო გაბაშვილი და მათი მიმდევრები; იყვნენ სერგო ორჯონიკიძე, მიასნიკოვი, მოგილევსკი, ათარბევოვი, ბერია, მაგრამ იყვნენ ქაქუცა ჩოლოყაშვილიც, ა. ე. სალარაძეც; იყვნენ ბუღუ მდივანი და მისი მიმდევრებიც.

იყვნენ სანდრო ეულიც, კონსტანტინე ლორთქიფანიძეც, პატიკო ქიქოძეც, ბენიტო ბუაჩიძეც, გიორგი ნატროშვილიც, მაგრამ იყვნენ მიხეილ ჭავჭავაძეც, ტიციან ტაბიძეც, პაოლო იაშვილიც, გალაკტიონ ტაბიძეც, გერონტი ქიქოძეც, კონსტანტინე გამსახურდიაც:

იყვნენ ათასები და ათიათასებიც, რომლებიც საკუთარი სულის ნაქუცმჟამოიკეტა და „თავისში ჩაბრუნებული“ სულიერი ცხოვრებით იცხოვრა.

ერთი სიტყვით, „ჩვენი თაობა“ გულისხმობს იმათაც, ვინც ცხოვრების პირობებს ქმნიდა, ქმნიდა ცეცხლითა და მახვილით და გამარჯვებას ზეიმებით აღნიშნავდა; გულისხმობს „დაკარგულ თაობასაც“, უფრო სწორად, განადგურებულ თაობას. იმათაც, ვინც სისხლსა ღვრიდა, იმათაც — ვისი სისხლიც იღვრებოდა. და იმათაც, ვინც სამშობლოს „ჩინებზე“ და ორდენებზე ჰყიდდა; თუ ცვლიდა.

მომავალმა თაობამ უნდა იცოდეს — რა პირობებში უხდებოდა ცხოვრება „ჩვენ თაობას“. რა შინაარსს შეიცავს ეს ცნება და ვის რა ცოდვა და ბრალი მიუძღვის ქვეყნის მომავლის წინაშე.

წიგნს ამ მხრივაც ექნება გამართლება, თუ მას ოდესმე მკითხველი გამოუჩნდა.

„თუ“ იმიტომ, რომ სიტუაციაში მას ვერ გამოვაქვეყნებ და გამოქვეყნდება თუ არა, და როდის და რა პირობებში გამოქვეყნდება — ამის წარმოდგენაც კი შეუძლებელია.

1977—1980 წწ.

თბილისი

შინაარსი

წინასიტყვაობა	3
წინათქმა	5
შესავალი	7
თავი პირველი	
ბავშვობა	41
თავი მეორე	
სკოლა	58
თავი მესამე	
უნივერსიტეტი	89
თავი მეოთხე	
რუსეთი	124
თავი მესამე	
1937—1941 წლები	153
ომი	216
თავი მეექვსე	
დასასრული	282
ბოლოთქმა	287

გამომცემლობის რედაქტორი მ. გ ი ო რ გ ო ბ ი ა ნ ი

ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბ უ დ ა ლ ა შ ვ ი ლ ი

კორექტორი ე. წ ე რ ე თ ე ლ ი

გადაეცა წარმოებას 17.10.93;
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6.05.94; საბეჭდი ქაღალდი 70X90¹/₁₆.
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 25,9. სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 18,37.
ტირაჟი 1000. შეკვეთა № 1309.

ფასი სახელშეკრულებო

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 3800028, ი. კავთაძის პროსპექტი, 14.

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება „მეცნიერება“,
თბილისი 380060, დ. გამრეკელის ქ. № 19

Шалва Хидашели
ВОСПОМИНАНИЯ БЕЗ ЗАГЛАВИИ
(на грузинском языке)
Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1994